

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

SAYDA EYALETİ'NDE OSMANLI İKTİDARI VE
YEREL GÜÇLER (1700-1775)

YAHYA KOÇ
2502110069

TEZ DANIŞMANI:
DOÇ. DR. YUSUF ALPEREN AYDIN

İSTANBUL, 2018

**Bu doktora tezi İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi
tarafından desteklenmiştir. Proje numarası:**

44003





T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : YAHYA KOÇ Numarası : 2502110069
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TARİH / YENİÇAĞ TARİHİ Danışmanı : DOÇ. DR. YUSUF ALPEREN AYDIN
Tez Savunma Tarihi : 21.12.2018 Saati : 16:00
Tez Başlığı : " SAYDA EYALETİ'NDE OSMANLI İKTİDARI VE YEREL GÜÇLER (1700-1775) "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MAHMUT AK		
2- PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU		kabul
3- PROF. DR. İDRİS BOSTAN		kabul
4- PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN		kabul
5- DOÇ. DR. YUSUF ALPEREN AYDIN		kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ÖMER İŞBİLİR		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZGÜR KOLÇAK		Kabul

ÖZ

SAYDA EYALETİ'NDE OSMANLI İKTİDARI VE YEREL GÜÇLER (1700-1775)

Yahya Koç

18. yüzyılda taşrada yerel güçlerin siyasî ve ekonomik anlamda etkinliklerini arttırmalarına koşut olarak bürokratik örgütlenmede gözle görülür bir gelişme yaşanmıştır. Malî örgütlülük, taşradaki yerel güçlerin tanımlanmasında, kontrol ve denetimlerinde etkisini hissettirmiştir. Bu kapsamda, Sayda Eyaleti'nde tatbik edilen mukataa sistemi sayesinde, eyaletteki yerel güçler, hükümetle ve onun valileriyle girdikleri etkileşim sonucunda birtakım örüntü ve süreçlere dahil edilebilmişlerdir. Bu sayede yerel güçlerin yerel araçlara dönüştürülebilme ihtimalleri artmıştır. Sayda Eyaleti'ndeki yerel güçler ise mukataa sisteminin kendilerine sağladığı statü ve yetkilerle bölgelerinde nüfuzlarını arttırmışlardır. Bölgedeki aileler arasında 18. yüzyılda meydana gelen sürtüşmeleri tetikleyen etkenlerden biri bölgenin ekonomik kalkınmasından daha fazla faydalanma güdüsüydü. Diğer bir etken ise merkezî hükümetin sağladığı idarî-malî statülere erişme isteği olmuştur. Şihâboğullarıyla mücadelelerinde Metâvile aileleri için dengeyi sağlayacak müttetik Zahir Ömer ve ailesi Zeydânîler olmuştur. Sayda Eyaleti'nin valileri bu yerel güçleri, eyalette tatbik etmekle mükellef oldukları mukataa sisteminin yürütülmesinde yerel araçlar haline getirme gayretinde olmuşlardır. Şam valileri başta Zahir Ömer olmak üzere bu yerel güçleri, nüfuzlarını yaymalarının önünde birer engel olarak görmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sayda Eyaleti, yerel güçler, yerel araçlar, Şihâboğulları, Metâvile, Zâhir Ömer, Zeydânîler

ABSTRACT

THE OTTOMAN RULE AND LOCAL POWERS IN THE PROVINCE OF SIDON (1700-1775)

Yahya Koç

There was a significant progress in bureaucratic organization in parallel to the increase in political and economic influence of local powers in the 18th century. The fiscal organization showed its influence on the definition and control of the local powers in the provinces. In this context, thanks to mukataa system local powers in the province of Sidon were included in processes and patterns as a result of their interaction with the government and its governors. Thus possibilities for transforming local powers into the local brokers increased. The local powers increased their influence in their territories thanks to the status and authority which were provided by mukataa system. One of the reasons behind the struggle among families in the region in the 18th century was the motivation for exploitation from regional economic development. Another consideration was the desire for administrative-fiscal positions that the government provided. Zâhir al-Omar and his family, Zayâdınah, was an ally for Metuali families in their struggle with Shihabs. Governors of Sidon tried to transform these local powers into local brokers in the function of mukataa system which they obliged to implement in the region. Governors of Damascus considered these local powers, especially Zâhir al-Omar, as obstacles for spreading their influence.

Keywords: Province of Sidon, local powers, local brokers, Shihabs, Metuali families, Zâhir al-Omar, Zayâdınah.

ÖNSÖZ

Türkiye’de Osmanlı tarihçiliğinin, Osmanlı hakimiyetindeki Arap vilayetlerinde ve bilhassa Bilâd-ı Şam’da devlet ve toplum münasebetleri üzerine ilgisi son senelerde artmıştır. Ne var ki, bu alandaki çalışmaların el yordamıyla bir yerlere varma gayretinden öteye taşınması için zamana, çabaya ve belki daha önemlisi kurumsal teşebbüslere ihtiyaç duyulmaktadır. Eldeki tez çalışmasının bu emekleme safhasının bir ürünü olduğu söylenebilir.

Sayda Eyaleti gibi farklı din ve etnik kimliklere sahip toplumların yaşadıkları bir bölgede etkin olan yerel güçlerin tarihini araştırmanın, bu araştırma esnasında karşılaşılan meselelere getirilen mevcut çözümleri güncellemenin veya yeni çözümlerin arayışına girmenin, konu hakkındaki kaynakları ve telifatı iyi tanımayı gerektirdiği ortadadır. Türkiye’de bu konuda araştırma yapan birinin karşılaşacağı en önemli güçlüklerden biri bölgenin yerel tarih kaynaklarına ulaşma konusunda yaşanan güçlüklerdir. Bu güçlükleri aşabilmek adına araştırma sırasında önce Osmanlı arşivi kaynaklarının tarama, tasnif ve analizi faaliyetlerine hız verilmiş sonrasında Türkiye’de ulaşılamayan yerel kaynakların ve telifatın edinilmesi için Ürdün ve Lübnan’a iki araştırma seyahati düzenlenmiştir. Bu kapsamda, Ürdün Devlet Üniversitesi’nin kütüphanesinde 2015 senesinin yaz mevsiminde bir aylık bir araştırma dönemi geçirilmiştir. Sonrasında 2017 senesi yaz mevsiminde ise Lübnan’da üç aylık bir araştırma dönemi geçirilmiştir. Lübnan’da geçirilen zaman zarfında Sayda, Beyrut ve Trablusşam’daki yerel kaynaklara ulaşma imkanı yakalanmış, Beyrut Amerikan Üniversitesi’nin kütüphanelerinden yararlanılmış ve bölgedeki uzmanlarla fikir alışverişinde bulunulmuştur.

Bütün bu araştırma safahatı boyunca bana yardımcı olan kişi ve kurumlar arasında ilk zikredilmesi gereken şüphesiz tez danışmanı hocam Sayın Doç. Dr. Yusuf Alperen Aydın’dır. Kendisinin meselelerin nasıl anlaşılması gerektiği ve yapılacak analizlerin tez içinde nasıl ete kemiğe büründürüleceği konularında metodik katkıları olmasaydı böylesi bilimsel tutarlılığa sahip bir metin ortaya çıkmazdı. Kendisine

minnettardım. Tarihe bilimsel bir tutarlılıkla yaklaşmamda rolü olan ve bu hususta kendilerine minnettard olduğum hocalarım arasında Sayın Prof. Dr. Feridun Emecen, Sayın Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, Sayın Prof. Dr. İdris Bostan ve Sayın Prof. Dr. Mahmut Ak'ın isimlerini burada ayrıca zikretmek isterim.

Sayda Eyaleti'nin büyük bir kısmını oluşturan Lübnan'a, 2017 senesinin yaz mevsiminde, TÜBİTAK, 2214/A Yurtdışı Doktora Araştırma Burs desteğinin sağladığı maddi imkanlar sayesinde gidebildim. Bundan ötürü sözkonusu kuruma teşekkür ederim. Beyrut Amerikan Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Sayın Alexis Norman Wick'e, söz konusu bölüme beni davet ettiğı ve üniversitenin imkanlarından yararlanmama yardımcı olduğu için minnettardım. Ürdün Devlet Üniversitesi'nde akademik çalışmalarına devam etmekte olan Sayın Prof. Dr. Adnan M. Bahît'e tezle ilgili bazı yazmaların güncel neşirlerinden birini bana temin ettiğı için şükranlarımı sunmak isterim. Lübnan'da araştırma yaparken yardımlarını esirgemeyen Serdar Günaydın'a teşekkür ederim.

Çalışmalarım esnasında samimi desteğini gördüğüm Sayın Doç. Dr. Ömer İshakoğlu'na, Arapça kaynaklara nüfuz etme yeteneğini kazanmamdaki katkılarından ötürü minnettardım. Dr. Öğr. Üyeleri Sayın Baki Çakır ve Sayın Raşit Gündoğdu'ya, Osmanlı arşivi kaynakları konusundaki deneyimlerini benimle paylaştıkları için teşekkür ederim. Ayrıca, çalışmakta olduğum Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki mesai arkadaşlarım olan Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Serdar Tabakoğlu, Arş. Gör. Seyfullah Aslan'ın verdikleri samimi teşvik ve destekleri hayatım boyunca unutmayacağımı belirtmek isterim. Fransızca kaynakların tercümelerinde yardımcı olan arkadaşım Arş. Gör. Dr. Volkan Dökmeci'ye minnetlerimi sunarım. Üniversitemizin Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Mesut Ayar ve Tarih Bölümü Başkanı Sayın Doç. Dr. Faruk Doğan'a çalışmalarım boyunca gösterdikleri anlayıştan ötürü teşekkür ederim. Ve tabii ki, eşim Arzu, oğullarım Yusuf ve İbrahim'e bütün araştırma ve yazma safahatı boyunca huysuzluklarıma gösterdikleri sabır dolayısıyla minnettard olduğumu belirtmek isterim.

Yahya Koç

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	xii
HARİTALAR LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

BİLÂD-I ŞAM'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İDARÎ-MALÎ KONTROL BİRİMİ OLARAK SAYDA EYALETİ.....	37
1.1. Sayda Eyaleti'nin Fiziki Coğrafyası.....	37
1.2. Tarihi Coğrafya	43
1.3. Sayda Eyaleti'nin Teşkiliyle Sonuçlanan Süreçteki Gelişmeler	49
1.3.1. Bilâd-ı Şam'ın Osmanlı Siyasi Coğrafyasına Dahil Edilmesi	50
1.3.2. Bilâd-ı Şam'da Sosyo-politik Zemin: Sayda Eyaleti'nin İlk Defa Teşkil Edilmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	60
1.3.3. Sayda Eyaleti'nin Nihai Olarak Teşkili ve Tahkimi.....	66
1.4. 18. Yüzyılda Sayda Eyaleti'nin İdari Taksimatı	76
1.5. Bir Mukataa Olarak Sayda Eyaleti	85
1.5.1. Sayda Eyaleti Mukataaları	85
1.5.1.1. Cebel-i Şûf Emâreti Mukataaları	87
1.5.1.2. Sayda Eyaleti'nde Yer Alan Diğer Mukataalar	89
1.6. Ticarî Tarıma Dayalı Zenginliğin Artışında Osmanlı Hükümetinin Güvenlik Politikalarının Rolü	108
1.7. Sayda Eyaleti'nde Mukataa Sisteminin Tatbiki	112
1.7.1. Sayda Eyaleti'nin Üst-Mültezimleri: Mutasarrıf Valiler	112
1.7. 2. Sayda Valileri'nin Mukataaların Mali Kontrolündeki Görevleri	115
1.7.3. Sayda Eyaleti Mukataalarının Tasarruf Ediliş Biçimleri.....	116
1.7.4. Mukataa Sisteminin Tatbikinde Görevli Olan Diğer Görevliler	120
1.8. Sayda Eyaleti Mukataalarının Merkezî Maliye İdaresi Tarafından Kontrolü.....	123

1.8.1. Sayda Eyaleti Mukataalarının Yıllık Vergi Geliri: Asl-ı Mâl.....	124
1.8.2. Sayda Eyaleti Mukataalarının Yıllık Vergi Gelirine Yapılan Eklemeler: Zamâ'im ve Havâric	126
1.8.3. Sayda Eyaleti Mukataaları'ndan Yapılan Ödemeler: Teslîmât	132
1.8.3.1. Merkezî Hazineye Yapılan Ödemeler: İrsâliye-i Hazîne	133
1.8.3.2. Sayda Eyaleti Mukataacılarının Askeriyeye Mûteallık Finansman Sürecine Dahil Edilmesi.....	136
1.9. Sayda Eyaleti Mukataalarından Yapılan Masraflar: Mesârif-i Mukarrere....	142
1.9.1. Sayda Eyaletinin (Valilerinin) Hac Organizasyonu'nun Güvenliği Sürecine Dahil Edilmesi	143
1.9.2. Hac Organizasyonu'nun Genel Finansmanı	147
1.9.3. Sayda Eyaleti Mukataalarından Hac Organizasyonu İçin Yapılan Yıllık Masraflar	148
1.9.4. Hac Organizasyonu İçin Yapılan Masrafların Prosedürü	150
1.9.5. Sayda Eyaleti Valilerinin ve Mukataacılarının Hac Organizasyonu Finansmanı Sürecine Dahil Edilmesi.....	151
1.10. Sayda Eyaleti Valileri.....	157
1.10.1. Valilerin Kimlikleri: Sosyo-politik Zemin	158

II. BÖLÜM

CEBEL-İ LÜBNAN'DA YEREL GÜÇLER: ŞİHÂBOĞULLARI VE METÂVİLE.....	165
2.1. Şihâboğulları	165
2.1.1. Ma'noğullarının Gölgesinde Geçen Yıllar: 17. Yüzyılda Şihâboğulları	167
2.1.2. Ma'noğulları Sonrası: Şihâboğullarının Cebel-i Şûf Emâreti'ne Geçışı Yahut Dürzî Emâretin Sonu.....	178
2.1.3. Şihâbî İktidarının Tesis Edilmesi: Beşir ve Haydar Dönemleri (1698- 1730).....	184
2.1.3.1. Ayn Dara Savaşı Öncesi Gelişmeler	187
2.1.3.2. Ayn Dara Savaşı 1711.....	189
2.1.3.3. Ayn Dara Savaşı'nın Siyasi Sonuçları	193
2.1.3.4. Tek Hizbin Egemenliği	196
2.1.4. Şihâbîlerin Yerel İktidarını Şekillendiren Başlıca Etkenler	199
2.1.4.1. Aile İçi Mücadeleler.....	199

2.1.4.2. Bitmek Bilmeyen Hizipsel Mücadeleler ve Yeniden Bölünme: Yezbekiyye-Canbolatıyye Hizipleri.....	206
2.1.4.3. Mârûnî Ailelerle Kurulan Münasebetler	211
2.1.4.4. Diğer Yerel Güçlerle Münasebetler	220
2.1.4.4.1. Şihâboğulları ve Metâvile	221
2.1.4.4.2. Şihâboğulları ile Cebel-i Âmil Metâvilesi ve Zeydânîlerin lideri Zahir Ömer Arasındaki Münasebetler	225
2.1.4.5. Osmanlı Valileri ile Münasebetler	234
2.1.4.6. Askerî Potansiyel	243
2.1.4.7. Ekonomik Potansiyel: Ticârî Tarım ve Şihâbîlerin Mukataaları	246
2.2. Metâvile.....	248
2.2.1. Bilâd-ı Şam'da Metâvile'nin Tarihçesi.....	249
2.2.2. Sayda Eyaleti'nde Metâvile: 17. Yüzyılda Cebel-i Âmil Metâvilesi	253
2.2.3. 18. Yüzyılda Cebel-i Âmil Metâvilesinin Genel Vaziyeti ve Metâvileye Mensup Aileler	254
2.2.3.1. Sa'b Ailesi.....	259
2.2.3.2. Münker Ailesi	263
2.2.3.3. Ali es-Sagîr ve Nassâr Aileleri.....	274
2.2.3.3.1. Nassâr Ailesi, Nâsif en-Nâssâr ve Zahir Ömer	285

III. BÖLÜM

SAFED SANCAĞI'NDA YEREL GÜÇLER: ZÂHİR ÖMER VE AİLESİ ZEYDÂNÎLER.....	297
3.1. Zeydânî Ailesi'nin Menşei ve Erken Dönem Faaliyetleri.....	298
3.1.1. Zeydânîler Kaysî miydi?.....	300
3.1.2. Zeydânîlerin Ma'arrâ'daki Faaliyetleri ve el-Celîl Mıntıkası'na Göçleri	301
3.1.3. Ömer İbn Zeydân'ın Safed Mültezimi Olması	303
3.2. 18. Yüzyılın Başlarında Zeydânîler ve Zahir Ömer'in Tarih Sahnesine Çıkışı	306
3.2.1. Taberiye Köyü Şeyhliğinden Safed Mukataası Mültezimliğine.....	311
3.2.2. Safed'e İlk Adım: Sakr Urbânî İle İttifak	312
3.2.3. Safed'de Yerel Güçlerle Mücadele.....	316
3.3. Akka'ya Giden Yol: Zahir Ömer'in 1745'e Kadar Siyasî Faaliyetleri	317
3.3.1. Sayda Valileri ile Münasebetler.....	317

3.3.2. Şam Valileri ile Münasebetler	323
3.3.2.1. Süleyman Paşa Zahir Ömer'e Karşı.....	325
3.3.2.2. Süleyman Paşa'nın Zahir Ömer Üzerine Yaptığı Seferler.....	329
3.3.3. Zahir Ömer ile Metâvile Arasındaki İlişkiler	332
3.3.4. Şihâbîlerle İlişkiler: Zahir Ömer'in Mülhim eş-Şihâbî ile Bir İttifakı Var mıydı?	336
3.3.5. Göçebe Kabilelerle İlişkiler	337
3.3.6. Süleyman Paşa'nın Taberiye Kuşatmaları	340
3.4. Uzlaşma Dönemi	348
3.4.1. Zahir Ömer'in Yerel İktidar ve Nüfuzunun Unsurları.....	349
3.4.1.1. Finansal Zemin.....	352
3.4.1.1.1. Sahilin Parlayan Yıldızı: Akka'nın Önemi	353
3.4.1.1.2. Sahil Kesiminde Yayılma: Hayfa ve Güneyi	356
3.4.1.2. Askeri Güç ve Yetenek	359
3.4.1.3. Yatay Düzlemdeki İlişkiler: Gayrimüslim Ailelerin Zahir Ömer'in Yerel İktidarındaki Rollerini	366
3.4.1.4. Akka ve Civarında Faaliyet Gösteren Yabancılarla İlişkiler	368
3.4.1.5. Zahir Ömer'in Devlet Nezdinde Tanınırlığın Artması ve Merkezdeki Hâmileri.....	373
3.4.2. Azmzâdelerle Yeni Dönem: Geçici uzlaşma	376
3.4.2.1. Şam Valisi Esad Paşa'nın Bilâd-ı Şam'ın Yerel Güçlerine Yönelik Siyaseti ve Zahir Ömer.....	377
3.5. Sonun Başlangıcı ve Kahire-Şam Çekişmesi Çıkmazında Zahir Ömer	385
3.5.1. 1757 Hac Kafilesi Baskını ve Etkileri	386
3.5.2. Zahir Ömer ile Gürcü Osman Paşa Arasındaki Mücadele.....	390
3.5.3. Zahir Ömer'in Yaşadığı Aile İçi Çekişmeler.....	396
3.5.4. 1750'ler ve Sonrasındaki Dönemde Yerel Güçlerle İlişkiler.....	403
3.5.5. Zahir Ömer'in Son Yılları (1770'ler): Algıda Birleşme ve Netleşme	411
3.5.5.1. Ali Bey'le Kurulan İttifak	412
3.5.5.2. Şam Üzerine Yapılan Seferler.....	416
3.5.5.3. Silah Geri Tepiyor: Ebuzzeheb Muhammed Bey ile Mücadele	420
3.5.5.4. Bilâd-ı Şam'da Nüfuz Mücadelesi: Belirginleşen Saflar	422
3.5.5.5. Ali Bey'in Zahir Ömer'e Sığınması ve Bölgedeki Gelişmeler	425
3.5.5.6. Cezzâr Ahmed Bey'in Sahneye Çıkışı ve Beyrut Müdafası	428

3.5.5.7. Memlûklar Arasında Son Hesaplaşma: Bulutkapan Ali Bey- Ebuzzeheb Muhammed Bey Mücadelesi	430
3.5.5.8. Önce Pazarlık, Sonra Af: Zahir Ömer'in Af Edilmeye Yönelik Girişimleri	432
3.5.5.9. Ebuzzeheb Muhammed Bey'in Akka Seferi.....	435
3.5.5.10. Son Darbe: Kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Akka Harekatı	440
3.6. Zahir Ömer'den Sonra Zeydânîler	448
3.6.1. Ali'nin Tasfiyesi ve Diğer Kardeşlerin Akıbetleri	453
3.6.2. Ailenin Mallarına El Konulması.....	463
SONUÇ	469
BİBLİYOGRAFYA	478
EKLER	504
ÖZGEÇMİŞ	531

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1	: Cebel-i Şûf ve Buraya Bağlı Mukataaları Der-uhde Eden Mukataacılar.....	89
Tablo 2	: Sayda İskelesi Gümrüğü Mukataası ve Der-uhde Eden Mukataacılar.....	93
Tablo 3	: Beyrut İskelesi Gümrüğü Mukataası ve Der-uhde Eden Mukataacılar.....	93
Tablo 4	: Akka İskelesi Gümrüğü Mukataası ve Der-uhde Eden Mukataacılar.....	94
Tablo 5	: Safed Şehri (Nefs-i Safed) Mukataası ve Der-uhde Eden Mukataacılar.....	101
Tablo 6	: Sâhil Akka Mukataasını Der-uhde Eden Mukataacılar.....	102
Tablo 7	: Şifâ Ömer ve Râma Mukataalarını Der-uhde Eden Mukataacılar...	103
Tablo 8	: Cîra ve Hamrateyn Mukataalarını Der-uhde Eden Mukataacılar....	103
Tablo 9	: Bişâre Mukataasını Der-uhde Eden Mukataacılar.....	106
Tablo 10	: Şomar Mukataasını Der-uhde Eden Mukataacılar.....	107
Tablo 11	: Tuffâh Mukataasını Der-uhde Eden Mukataacılar.....	107
Tablo 12	: Şakîf Mukataasını Der-uhde Eden Mukataacılar.....	107
Tablo 13	: Sayda Valilerinin Tasarrufunda Olan Mukataalar ve Bunlara Bağlı Olan Alt Mukataalar.....	108
Tablo 14	: Sayda Eyaleti'nde Mukataa Sisteminin Tatbikiyle Görevli Olanlar ve Yerel Aracılar.....	123

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1	: 18. Yüzyılda Sayda Eyaleti'ndeki Sancak Merkezleri, Nâhiyeler ve Mukataalar.....	84
Harita 2	: 18. Yüzyılda Sayda Eyaleti Mukataalarından Havale Yapılan Yerler.....	142

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	Bakınız
B.	Receb
Ca.	Cemaziyelevvel
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Ef.	Efendi
Haz.	Hazırlayan
Karş.	Karşılaştır
L.	Şevval
M.	Muharrem
R.	Rebiülevvel
Ra.	Rebiülâhır
S.	Safer
Vol.	Volume
Yay.	Yayınları
Za.	Zilkade

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî hükümeti ve bu hükümetin taşradaki resmi araçları ile taşra toplumları arasındaki ilişki ve etkileşimini konu edinen bir araştırma için 18. yüzyıl, oldukça öğretici tarihsel süreçlerin incelebileceği bir yüzyıldır. Tarihsel süreçlerin bazı dönemlerde yoğunluklarını arttırarak dikkat çeker hale gelmeleri genellikle araştırmacıların ilgi alanlarını belirlemiştir. Bu bağlamda, 18. yüzyıl, yerel araçlar kategorisinde değerlendirilebilecek olan yerel güçlerin yükselişinin gözlenebildiği bir yüzyıl olarak bilinir. Hatta bu dönemi “Ayanlar Çağı” olarak isimlendirenler olmuştur¹. İmparatorluklarda devletin özellikle taşra idaresinde yetkisini yerel araçlara devrettiği, mesela asker ve vergi toplama gibi konularda araçlara yaslandığı bilinen bir husustur². Osmanlılar da taşra idaresinde, bu gibi işlerini yerel araçlar kategorisinde değerlendirilebilecek yerel güçlerle görmüşlerdi. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde bu yerel güçler, eskisine nazaran daha geniş imkanlara sahip oldular. Ayan, mültezim, mütesellim gibi isimlerle, taşrada idari-mali görevleri yürüten yerel güçler, yerel siyasetin büyük ölçüde belirleyicisi olmuşlardır.

18. yüzyılın ayanlar çağı olmasının dışında dikkati çeken diğer özelliği, bu yüzyılda bürokrat kadroların, yani sivil idarecilerin Osmanlı merkezî idaresinde ve taşra idaresinde önceki yüzyıllardan daha fazla etkili hale gelmeleridir. Aslında bu gelişmenin, yerel güçlerin yükselişiyle bir paralellik arz ettiği anlaşılmaktadır. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sarayın, imparatorluğun yönetim kadrolarına insan kaynağı sağlayan yegane merci olmaktan çıkmasıyla birlikte vali ve paşa hanelerinin devreye girmesi devlet kontrol ve denetiminde yerel güçlerin etkin hale gelmelerinin önünü açmıştır³. Öte yandan Osmanlıların, Avrupalı ve Asyalı hasımlarına karşı

¹Bruce McGowan, “Âyanlar Çağı, 1699-1812”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 2 (1600-1914), Ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Eren Yay., 2004, s. 761-884.

² Jane Burbank, Frederick Cooper, **İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik**, çev. Ahmet Baybars Çağlayan, İstanbul, İnkılap Yay., 2011, s. 15-16.

³ Rifa'at Ali Abou-el-Haj, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report”, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 94, No. 4 (October-December 1974), s. 438-447.

diplomasinin, uluslararası güç dengelerinin önemini kavramaları, 18. yüzyılın belirleyici özelliklerinden biri olmuştur. Bu süreçte bürokratların, rol ve fonksiyonlarında gözle görülür değişimler yaşanmıştır. Osmanlı hükümetinin sultandan sonra en etkili ismi olan sadrazamların, askeriye'nin yanı sıra sivil bürokrasinin üst düzey yetkilileri olan reisülküttabların arasından tayin edilmesi bu dönüşümün belirgin göstergelerinden birisi olmuştur⁴. Bürokrasi, merkezî idarede olduğu gibi taşra idaresinde de ağırlığını hissettirmiş, özellikle merkezî maliye idaresine bağlı bürolar, Osmanlı ülkesinin dört bir yanındaki mukataaları ve diğer vergi birimlerini yakından takip etmişlerdir. Bu mali örgütlülük, taşradaki yerel güçlerin tanımlanmasında, kontrol ve denetimlerinde etkisini hissettirmiştir. Böylece yerel güçlerin, hükümetle ve onun resmi temsilcileriyle, mücadele-müzakere ekseninde; idari-mali denetim sistemlerinin, örüntülerinin ve süreçlerinin içinde girdikleri ilişkiler veya etkileşimler marifetiyle yerel araçlara dönüştürülebilme ihtimalleri artmıştır. Taşradaki yerel güçlerin yerel araçlara dönüştürülebilmesine dair ihtimalleri arttıran bir etkiye sahip olan bürokrasinin ağırlığını daha fazla hissettirdiği 18. yüzyıl, bürokrasinin yükselişe geçtiği bir dönem olarak da dikkati çekmektedir⁵.

Her iki süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun taşrasındaki sancak ve eyaletlerde yaşayan toplumların sosyo-politik dönüşümünde rol oynamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde ayan, mütesellim, mültezim vesair tanımlamalarla anılan yerel güçler, bölgesel iktidarlarını yerleştirmeye çalışırken, Osmanlı hükümetinin verdiği statü, rol ve fonksiyonları kullanmışlardır. Bununla birlikte, üzerlerine aldıkları bu statü, rol ve fonksiyonların yerel güçleri imparatorluğun bürokratik örgütlülüğüne bağlı bir hale getirdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlılık, devletin örgütlülüğü içinde tanımlanmış olma,

⁴ Norman Itzkowitz, "Men and Ideas in the Eighteenth Century Ottoman Empire", **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Eds. Thomas Naff & Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, s. 20-22.

⁵ Bürokrasinin 18. yüzyıldaki yükselişi hakkında şu eserlere müracaat edilebilir: Norman Itzkowitz, "18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri", **Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu**, Norman Itzkowitz Armağanı, Ed. Baki Tezcan, Karl Barbir, Çev. Zeynep N. Yelçe, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, s. XXIX-XLVI; Ariel Salzmann, **Osmanlı Ancien Régime'i: Modern Devleti Yeniden Düşünmek**, çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yay., 2011, s. 120-137.

birtakım idari-mali sorumlulukları tekell f etme, sorumlulukların yerine getirilmemesi halinde takibata uğrayıp bazı yaptırımlarla karşılaşma gibi bir örüntüye dahil olma anlamına geliyordu. Dahası Osmanlı hükümeti ve onun resmi aracıları statüsünde olan valiler açısından yetki ve statü verilen yerel güçler, doğrudan muhatap alınmasında zaman ve mekan açısından problemler yaşanılabilecek birtakım yerel topluluklara ulaşarak devlet tahayyül ve tasavvurunu yaymada aracı rolünü de  stleniyorlardı. Bu cümleden olarak Sayda Eyaleti’nde Zeyd n  Ailesi’nin lideri Zahir  mer, bir dönem için Bedev  bazı kabilelerle Sayda valileri arasında aracı rolünü üstlenmiştir. Bu tezde genel itibariyle, Sayda Eyaleti’nde yaşayan yerel güçlerin devletle karşılıklı olarak girdikleri etkileşim, 18. yüzyılın söz konusu şartları çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Sayda Eyaleti’nin sancaklarında yaşayan S nn  şih b  Ailesi ve diğer D rz  aileler, şi  inancı benimseyen ve Met vile adıyla anılan aileler ve diğer önde gelen güçlerden S nn  Zeyd n  Ailesi, 18. yüzyıl yerel kaynakları ve Osmanlı arşiv kaynaklarında mültezim veya mukataacı olarak tanımlanmaktadır. Bu kaynaklardan ve ilgili literatürden, söz konusu yerel güçler arasındaki iktidar ve nüfuz mücadelesinin, genellikle eyalet mukataalarının kontrolünü ele geçirmek üzere olduğu anlaşılmaktadır. Bu tezde ele alınan zaman zarfında, mukataa sisteminin tatbikinin yerel güçler arasındaki mücadelenin şekillenilişine ne ölçüde etki ettiği üzerinde durulacak konulardan biri olacaktır. 18. yüzyılda artık bütünleşik mukataalardan oluşan bir vergi birimi olarak valilerin tasarrufuna verilen Sayda Eyaleti’nde yaşayan yerel güçlerin, üst-m ltezimleri⁶ olan valilerle münasebetleri, üzerinde durulacak konulardan bir diğeri olacaktır. Sayda Eyaleti’nde yer alan mukataaların Osmanlı merkez  maliye idaresi açısından siyas  ve iktisad  olarak ne anlama geldiği bu bağlamda değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bunlardan önce 18. yüzyıla gelinceye kadar devletin ve toplumun nasıl bir dönüşüm geçirdiğinin anlaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla evvela bu konu değerlendirilecek sonrasında ise araştırmanın kaynakları, literatür ve metod üzerinde durulacaktır.

⁶ Bu  st mültezim teriminin kullanılmasına fikr  anlamda kaynaklık eden “*Mukataaların Yönetim ve Denetim Hiyerarşisi*”si hakkındaki tablo için bkz. Baki  akır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2003, s. 136.

Osmanlı Devleti ve Toplumunda Yaşanan Kriz ve Dönüşüm

Osmanlı devlet ve toplum yapısında, 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren meydana gelen ekonomik, demografik ve askerî nitelikteki krizin başlıca nedenlerinin, içeriden nüfus baskısı ve askeri-mali bürokratik yapıdaki değişim, dışarıdan ise Amerikan gümüşünün yol açtığı fiyat artışı ve ateşli silahların yaygınlaşması gibi gelişmeler olduğu dile getirilmiştir. Bu etkenlerin yol açtığı süreçler sonucunda, Osmanlı “klasik” düzenini tanımlayan, muktedir bir sultanın idaresinde timar ve devşirme sistemlerinin etkin bir şekilde sürdürüldüğü düzenin değişmesi kaçınılmaz hale gelmiştir⁷.

16. yüzyılın başlarından itibaren genel olarak Akdeniz havzasında ve hususiyle Osmanlı İmparatorluğu’nun taşrasında baskısı hissedilen nüfus artışı, eyaletlerde özellikle kırsal kesimde topraksız gençlerin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bunlar bir şekilde devlete intisap etmenin yollarını aradılar. Bazıları taşradaki medreselere yöneldi. Büyük bir kısmı ise bey, paşa ve saray kapılarında kapıkulu ve sekban olma yolunu seçti. Devletin sekban ve levendleri orduda geniş ölçekte istihdamına zemin hazırlayan gelişme ise timar sisteminin ve bu sistemin ürettiği insan kaynağı olan timarlı sipahilerin eski rol ve fonksiyonlarını kaybetmeleri oldu. Diğer taraftan, 1580’lerden itibaren Amerikan gümüşünün Osmanlı ülkesini istila etmesiyle akçenin değeri düşünce timarlı sipahilerin alım güçleri de düştü. Bu durum, onların savaflara katılmada isteksiz davranmalarına yol açtı. Bunun yanı sıra devletin özellikle Habsburglarla yaptığı Uzun Savaş’ta (1593-1606) isteksiz askerler bir yana ateşli silahları kullanmakta mahir daha fazla sayıda askere ihtiyacı olduğu anlaşıldı. Avrupa cephelerinde kalabalık tüfekli piyade birliklerinden oluşan ordularla mücadele etmek durumunda kalan Osmanlılar, bu tarz bir ordunun insan kaynağı ve finansmanını sağlayacak bir sisteme ihtiyaç duydular. Böylece insan kaynağı olarak zaten mevcut bulunan tüfekli piyade konumundaki yeniçerilerin sayısı artırılmış, merkezî ordu vasfını taşıyan yeniçerilerden başka, taşrada timarlı sipahilerin yerine paralı askerler olarak sekban ve levendât istihdamı gerçekleştirilmişti. Ayrıca taşradaki valiler,

⁷ Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları**, İstanbul, Dergah Yay., 2009, s. 37-54.

maiyetlerinde daha fazla sayıda kapı halkı istihdamına gitmişlerdi. Ancak savaş zamanı istihdam edilen sekban ve levendler, terhis dönemlerinde özellikle Anadolu’da kargaşa ve huzursuz çıkarmaya başladılar. Celâlî adı verilen isyancı grupların insan kaynağını büyük ölçüde bu sekban ve levendler oluşturdu. Bir önceki yüzyılda yaşanan bu manzara 18. yüzyılda da devam edecekti⁸.

Anadoluda, Halepte ve Şam Eyaleti’nin sancaklarında, 17. yüzyılda ortaya çıkan isyanlarda çoğunluğu sekbanlardan oluşan birliklere sahip olan isyancı valiler ve Celâlî liderleri devlet otoritesini tehdit etmişti. Devlet, Kuyucu Murat Paşa’nın komuta ettiği birliklerin acımasız takipleri sonucunda bu isyancı grupları tasfiye etmeyi başarmıştı⁹. Devam eden süreçte, isyanların çıktığı eyaletlerde huzur ve sükûn ortamının devamlılığı için yeniçerilerin ve kapıkulu sipahilerinin üslenmeleri, mevcut kalelere konuşlandırılmaları yönünde bir strateji takip edildi. Yeniçeriler gittikleri yerlerde askerlik mesleğini icra ile iktifa etmediler. Ayrıca ticaret ve esnaflıkla uğraştılar, hatta yerel güçlü ailelerle akrabalık bağları kurdular. Böylece zamanla bulundukları bölgenin siyasetinde söz sahibi oldular¹⁰. Öyle ki, Şam Eyaleti’nde merkezden gönderilen *Dergâh-ı âli* yeniçerilerinin yanı sıra *yerliye* adı verilen yerli halktan olup bir şekilde ocağa katılmanın yolunu bulmuş kimselerden oluşan bir askeri grup ortaya çıktı. *Yerliye* ile merkezden gelenler (kapıkulları) arasında bölgesel iktidarda söz sahibi olmak adına 17. ve 18. yüzyıllarda ciddi mücadeleler yaşandı. 18. yüzyılda Azmzâde Ailesi’ne mensup valiler önce bu askerî gruplarla uğraşmak zorunda kalmışlardır¹¹. Norman Itzkowitz, işte bu yeniçeri ve kapıkulu sipahilerinin

⁸ Osmanlı Devleti ve toplumunun 16. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren geçirdiği ve krizin nedenleri ve sonuçları üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz. Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim, 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. II, İstanbul, Eren Yay., 2004, s. 562-570; Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2008, s. 46-57; H. İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 283-337; Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları**, s. 37-54; Jane Hathaway, **Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları**, Çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul, Türkiye İşbankası Yay., 2016, s. 75-82; Feridun M. Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, İstanbul, Türkiye İşbankası Yay., 2015, s. 401-408.

⁹ Naima Mustafa Efendi, **Tarih-i Na’ima (Ravzatü’l-Hüseyn Fi Hulâsati Ahbârî’l-Hafikayn)**, Haz. Mehmet İpşirli, C. II, Ankara 2007, s. 351-355. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III (I. Kısım), Ankara 1995, s. 105-113.

¹⁰ İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, s. 288-291.

¹¹ Abdülkerim Râfîk, **el-Arab ve’l-Osmniyyûn**, Dımaşk 1973, s. 143-144, 243, 246; Jane Hathaway, **Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları**, s. 85-87.

mahalli ailelerle birlikte hareket etmesiyle ayân adı verilen grubun ortaya çıktığını ve bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısında etkili olduklarını dile getirir¹². Arap eyaletlerinde, mültezim, mütesellim olarak bölgesel siyasette söz sahibi olmuş mahalli aile mensuplarının ve yeniçerilerin kurdukları hanelerin dışında ulema ve memlûkler ayan grupları içine dahil edilmiştir¹³.

Timar sistemindeki değişimin taşra idaresine yansıyan diğer bir yönü de, bu sistemin temel idari-mali birimi durumundaki sancakların yerini eyaletlerin almasıydı. Metin Kunt, 1550-1650 yılları arasında taşra idaresinde yaşanan değişikliklerle ilgili olarak, merkezî idarenin taşrayı, 17. yüzyılda özellikle beylerbeyi rütbesindeki valilerin yönetimindeki eyaletlerden oluşan bir ülke olarak gördüğü tespitini dile getirir. Eyaletleri yöneten valiler ise taşra yönetiminde tecrübe kazanarak yükselmiş kimseler arasından değil, daha çok sultanın yakından tanıdığı ve güvendiği saraylı ve diğer merkezî idare mensuplarından atanmıştır. Eyalet yöneticisi durumundaki valiler hem çok daha geniş yetkilerle donatılmış, hem de gelir kaynakları, iltizam sisteminin sağladığı imkanlarla arttırılmıştır¹⁴. Böylece devlet, taşrada güçlü valiler aracılığıyla, ülkede yaşanan karışıklıkların önünü almak, bu valilerin topladıkları nakdi vergilerle hazine gelirlerini arttırmak, savaş zamanlarında yine bu valilerin kapı halklarından insan kaynağı olarak yararlanmak gibi imkanlara sahip olmuştu.

Öte yandan, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sarayın yanı sıra paşa kapılarının (hanelerinin), merkez ve taşra idaresi makamlarının insan kaynağının temin etmede etkili olduğu yönünde tespitler yapılmıştır (Kunt'un altını çizdiği sürecin paralelinde gelişen ve gittikçe ağırlığını arttıran bir süreç gibi anlaşılabilir). Rifa'at Ali Abou El-Haj, bunun Osmanlılara has bir durum arz etmediğini, Batı'daki Ortaçağ devletlerinin, artık kralların kişisel malikiyetlerinde taşınan ve onlar nereye giderse oraya giden kişisel patrimonilerden bürokratik devlete doğru evrilmekte olduğunu dile getirmiştir. Bu suretle hükümetin işleri daha karmaşık hale geldiğinden devlet büroları

¹² Norman İtzkowitz, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, Çev. İsmet Özel, İstanbul, Şule Yay., 2002, s. 139.

¹³ Albert Hourani, "Osmanlı Reformu ve eşraf politikaları", **Ortadoğuda Modernleşme**, Ed. W. R. Polk-R. L. Chambers, University of Chicago Press, Chicago 1968, s. 71. Aslı için bkz. Albert Hourani, "Ottoman Reform and the Politics of Notables", **The Emergence of The Modern Middle East**, London 1985, s. 44-45.

¹⁴ Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul 1978, s. 116-117.

ve buralarda çalışanların görev ve fonksiyonlarında ihtisaslaşma yaşanıyordu. Dolayısıyla sultanın hanesinde (sarayda) eğitim ve himaye görenlerin yanı sıra, devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı sadrazam hanesi başta olmak üzere vezir ve paşa hanelerinde yetişenler devlet kademelerinde yer almaya başlamışlardı¹⁵.

Yerel Güçlerin Yükselişi

Osmanlıların 16. yüzyılı 17. yüzyıla bağlayan dönemde yaptığı uzun savaşın, mali ve askeri anlamda değişikliklere yol açan önemli bir vaka olduğunu ifade edilmişti. Başka uzun savaşlar 17. yüzyıl boyunca da devam etti. Venedik’le Girit için yapılan savaş 25 yıl (1645-1669) sürdü. Köprülüler döneminde Habsburglarla Erdel üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar yeni çatışmaların fitilini ateşledi. Taraflar arasında 1660-1664 yıllarında yapılan savaşların sonucu Osmanlı lehine oldu. Bundan sonra Lehistan ile 1672-1676 yılları arasında, Ruslarla 1678-1681 yılları arasında savaşlar yapıldı. Habsburglarla 1683 yılında yeniden başlayan savaş, Rusya, Venedik ve Lehistan’ın katılımıyla 16 yıl sürdü ve 1699 yılında Karlofça Antlaşması’yla sona erdi. Tabiidir ki, bu savaşlarla birlikte maliyenin üzerinde gittikçe artan bir nakit ihtiyacı baskısı oluşuyordu. Osmanlı maliyesini yöneten devlet ricali bu nakit ihtiyacını karşılamak için, iç hazineден ödünç alma, akçenin değerini düşürme, savaşın olmadığı zamanlarda askerî harcamaları kısma, müsadere konusundaki takibatı sıkılaştırma ve cizye vergisinin yeniden düzenlenmesi gibi sistem içinde kalarak bazı tedbirler alma yoluna gitmişlerdi¹⁶. Ne var ki, bu tedbirler geçici çözümlerdi. İmdâd-ı Seferiye adıyla anılan yeni vergiler, başlangıçta sadece savaş zamanı toplanmak üzere ihdas edilmiş, ama 18. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren düzenli vergiler haline gelmişti. Bunlar nakdî olarak ödenmek üzere eyalet ve sancak yöneticilerinin gelirlerine dahil edilmişti. Nakdî olarak toplanacak olan yeni vergi türlerinin ihdasına yol açan sebepler mukataaların mâlikane olarak iltizama verilmesinde de etkili olmuştu. Viyana’nın ikinci defa kuşatılmasında yaşanan başarısızlığı takip eden buhran senelerinde

¹⁵ Rifa’at Ali Abou-el-Haj, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 94, No. 4 (October-December 1974), s. 438-447.

¹⁶ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Malî Tarih)*, İstanbul 1986, s. 28-32.

Osmanlı maliyesinin içine düştüğü malî darlığı telafi etmek maksadıyla Ocak 1695'te yayınlanan bir fermanla mâlîkane mukataa tasarrufu tatbik edilmeye başlandı¹⁷.

Osmanlı tarihinde mukataa sisteminin geçmişi 15. yüzyıla kadar götürülmekle beraber timar arazilerinin büyük ölçüde mukataa haline getirilmesinin 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleştiği ifade edilmektedir¹⁸. Aslında timar sistemi ile mukataa sistemi birbirlerini tamamlayan sistemlerdi. Tahrir defterlerinde mezralara varıncaya kadar tespiti yapılan vergi birimlerinden elde edilen gelirin bütünüyle merkez hazinesine aktarılması dönemin şartları gereği imkansız olduğu için bazı gelirler maaş karşılığı bırakılırken diğer bazıları nakdi olarak tahsil edilmek üzere ihaleye çıkarılırdı. Timar sistemi sayesinde, merkezî maliye idaresinin, devlet gelirlerinin maaş karşılığı bırakılan kısmının idari-mali kontrolü fonksiyonu yerine getiriliyordu. Mukataa sistemi ise, yıllık belirli gelirlere sahip müesseseleri ve bunlardan vergi tahsili işini ifade etmekteydi. Mukataalar, 15. yüzyıldan beri emaneten veya iltizam olarak tasarruf ediliyordu. Devletin maaşlı memurlarının (emin) mukataaları işletmesi ve vergilerini tahsil etmesi işine emanetle idare deniliyordu. İltizamla idare ise, mukataanın belirli bir süreliğine işletilme hakkının açık arttırmayla satılması anlamına geliyordu. Mültezim, iltizam bedelinin bir kısmını peşin ödemekteydi. Hazineye ödenen bir tür teminat bedeli olan bu peşinlerin miktarı başlangıçta mültezimler tarafından belirlenirken 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren maliye idaresi tarafından belirlenir oldu. Mültezim her yıl iki taksitle ödeyeceği iltizam bedeli için de ayrıca kefil göstermek zorundaydı¹⁹.

Yukarıda izahı yapılan nakit ihtiyacı baskısıyla, timar toprakları yani dirliklerin, giderek mukataalaşmaya başladıkları görülmektedir. Mukataalaşmanın yaygınlaşmasına paralel olarak iltizam uygulaması da yaygınlaştı. Zamanla iltizam uygulaması bireysel mukataalara özgü olmaktan çıktı ve 17. yüzyılın ortalarından itibaren bir eyaletteki hazineye ait vergi gelirlerinin bir bütün olarak iltizam olarak tasarruf edilmeye başlandı. Genellikle bu tür iltizamlar eyaletin idarecisi durumundaki valilere deruhde ettiriliyordu. Ancak merkezdeki üst düzey sivil bir bürokratin da

¹⁷ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Malî Tarihi**, İstanbul, Dergah Yay., 2016, s. 149.

¹⁸ Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul 2003, s.32-52.

¹⁹ Mübahat Küçüköğlu, "Osmanlı Maliyesi", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C. II, İstanbul, IRCICA Yay., 1998, s. 543-545.

böyle mukataaların iltizamını aldığı görülebiliyordu. Maliye idaresi bu sayede, çok sayıda mültezimle uğraşmaktansa bir üst-mültezimi muhatap alarak vergi gelirini daha da garantiye almış oluyordu²⁰. Bütün bu idari-mali süreci kontrol eden ise merkezde defterdara bağlı olan Başmuhasebe Kalemi idi. Çeşitli eyaletlerin sınırları dahilinde bulunan mukataaların, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı maliye bürokrasisinin en önemli kalemlerinden biri olan Başmuhasebe Kalemi'ne bağlandığı anlaşılmaktadır. Bunu malî ve bürokratik bir merkezileşme şeklinde yorumlayanlar olmuştur²¹.

Malikane uygulamasına dönülecek olursa, bu sistemle mukataaların işletme hakkı taliplerine öbür boyu verilmeye başlandı. Maliye idaresi, daha önce, imparatorluk topraklarında bulunan mukataaların işletme hakkını müzayedeye çıkarırken, senelik hazineye ödenmesi gereken vergi miktarını en yüksek tutan mültezimleri hedefliyordu. En yüksek iltizam bedelini veren mültezim genellikle üç yıllık bir sözleşme ile işletme hakkını satın alırdı. Bu süre zarfında mukataanın işletmesinden iltizam bedelinin üzerinde elde edilen gelirler mültezimin karı olarak cebinde kalırdı. Ama sözleşme süresinin sonuna kadar devam edeceğinin devlet tarafından verilen bir garantisi yoktu. Mültezimin tahvili yani sözleşme dönemi devam ederken başka bir mültezim daha yüksek bir iltizam bedeli teklifinde bulunursa sözleşme sona erip, mukataa yeniden müzayedeye çıkarılabiliyordu. Mukataaların tahvil süresi bitmeden, hazineye ek gelir sağlamak amacıyla yeni mültezimlere verilebilmesi mültezimlerin teşebbüs hevesini kırıyordu ve bazen bu durumun faturası reayaya ek külfetler olarak kesilebiliyordu. İşte malikane uygulaması ile bu tür olumsuzlukların önüne geçilmek istenmişti. Diğer taraftan maliyenin acil ihtiyaç duyduğu naktin elde edilebilmesi için önceki iltizam uygulamasından farklı olarak, müzayedeler artık iltizam bedeli üzerinden değil *muaccele* adı verilen satış bedelleri üzerinden yapılmaya başlandı²². Ariel Salzmann, Malikane uygulamasının bazı sosyo-politik gelişmelere zemin hazırladığını söylemiştir. Buna göre, hazine malikane olarak tasarrufta bulunacak mültezimlere, idarî muhtariyet, hisselerini erkek evlat ve akrabalarına miras bırakabilme gibi yarı-özel mülkiyet niteliğinde bir gelir kaynağı

²⁰ Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, İstanbul, Dergah Yay., 2003, s. 17-18.

²¹ Feridun Emecen, “Baş Muhasebe”, **DİA**, cilt. 5, İstanbul 1992, s. 133-135.

²² A. Tabakoğlu, **Osmanlı Malî Tarihi**, s. 148-153; E. Özvar, **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, s. 20-21.

sunmuş oluyordu²³. Malikane mukataalardan yüksek gelir getirenlerin birçoğunun imparatorluğun merkezinde yer alan imparatorluk elitlerinin/ekâbirin tasarrufunda olduğu dile getirilmiştir. Böylece idari-mali kontrol ile siyasi yapının birbiriyle çakıştığı bir hiyerarşi ortaya çıkmıştır: Piramidin en üst kısmında yer alan imparatorluk elitleri, bölgesel elitler, hanedanlar ve en son seviyede yerel elitler²⁴. Benzer yorumları yapan Baki Tezcan'a göre, 16. yüzyılda güç ve servet padişahın sarayında yetişen devşirmelerin elindeyken 17. yüzyılda başlayan süreçle birlikte mahalli seçkinlerin eline geçti. 18. yüzyılda bu mahalli seçkinler arasından saraya vezir olarak tayin edilenler oldu²⁵. İstanbul'daki üst düzey bürokratların, taşrada büyük mukataaları malikane olarak tasarruf etmelerine rağmen, yatırımın iyileştirilmesi, vergi tahsilatı gibi işlerle uğraşmayıp bu işleri gördürmek üzere yeni sözleşmelerle yerel aile liderlerine tekrar iltizama verdikleri anlaşılmaktadır. Son dönemlerde yapılan çalışmalar, Anadolu'da, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılda güç kazanan yerel hanedanların bulundukları bölgelerde tarım ve ticaret üzerine yapılan yatırımlarda tekel oluşturmayı başarmış olduklarını ortaya koymaktadır. İçel Sancağı'nda Sunullah Paşazâdeler ve Gölgelioğulları üzerine yapılan bir çalışmada bu iki ailenin, 1695'teki mâlikane mukataa düzenlemesinin ardından bölgede yeni mukataalar oluşturularak iltizama verilmesinin de tesiriyle gittikçe güç, statü ve servet kazandıkları ifade edilmiştir. İçel'de iltizama verilen bütün mukataaların bu iki aile tarafından tasarruf edilmesi ve böylece bir tür tekelin oluşması bölgede, belirli bir hiyerarşi oluşmasına zemin hazırlamıştı²⁶.

²³ Ariel Salzman, **Osmanlı Ancien Regime'i: Modern Devleti Yeniden Düşünmek**, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul 2011, s. 132.

²⁴ Canay Şahin, **"The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)"**, Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 19

²⁵ Baki Tezcan, Baki Tezcan, **"Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarih Yazımı"**, **Erken Modern Osmanlılar (İmparatorluğun Yeniden Yazımı)**, çev. Onur Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yay., 2011, s. 260-261.

²⁶ Ensar Köse, **"Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik"**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 519. Taşra yerel güçlerinin güç ve servet elde etme yolları üzerine yapılmış olan bu tür çalışmaların yanı sıra devletle farklı aracılık ilişkileri kurarak servet edinmenin yollarını bulan, müteşebbis ruhlu kimselerin başarı hikayeleri üzerine çalışmalar kaleme alınmıştır. Örnek bir çalışma için bkz. Yusuf Alperen Aydın, **Müteşebbis ve Devlet, 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa'nın Yükselişi**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2016.

Arap nüfusun yaşadığı eyaletlerde ise toprak tasarrufu konusunda farklılıklar görülebiliyordu. Zaten Arap vilayetleri fetihten sonra tamamıyla timar sistemine dahil edilememişti. Bilâd-ı Şam ve Musul dışında kalan Mısır, Bağdat, Basra, Lahsa, Habeş, Yemen, Garb Ocakları (Cezayir-i Garb, Tunus, Trablusgarb) eyaletleri sâliyâne ile idare ediliyordu. Mısır'da vergilerin tahsili, bir süre Osmanlı merkezî idaresi tarafından gönderilen eminler tarafından yapıldı. Osmanlı maliyesi için büyük bir gelir kaynağı oluşturan Mısır'da, Bilâd-ı Şam eyaletleri (Şam, Trablusşam ve Sayda Eyaletleri), Bağdat Eyaleti ve Musul'da 17. yüzyılın ortalarından itibaren iltizam sistemi yaygınlık kazandı. Mısır'da, fetihten sonra memlûkların Osmanlı taşra teşkilatına entegrasyonunda, genellikle ömür boyu verilen iltizamların rolünün olduğu bilinmektedir²⁷. Burada yüzyıllardır uygulanmakta olan hayat boyu iltizam şeklindeki vergilendirme yöntemi, mâlikane adıyla 18. yüzyıldan itibaren, imparatorluğun diğer eyaletlerinde yaygınlık kazandı. Bilâd-ı Şam'ın çoğu sancağında, Şam'da, Halep'te, Safed'de, Kerek'te, Trablusşam'da timar sistemi tatbik edildi. Toprak tasarrufundaki değişimler Anadolu'dakine benzer bir şekilde gerçekleşti. Ancak uzlaşılması zor olan Dürzîlerin yaşadığı Sayda ile Beyrut Sancakları ve civarında 16. yüzyılın sonlarından itibaren iltizam sisteminin tatbikiyle güçlü yerel ailelerin Osmanlı taşra teşkilatına intibakı temin edilmeye çalışıldı²⁸.

Yerel Güçlerin Sosyo-politik Zemini

Bu çalışmanın gayesi Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki yerel güçlerin, güçlü siyasi aktörler haline gelebilmelerinin toplumsal ve ekonomik zeminini hazırlayan faktörleri incelemektir. Bu hususta Albert Hourani, toplum, şahsi bağımlılık ilişkilerine göre düzenlenip yönetildiğinde; topluma kırsal hinterlandı kontrol eden şehirli aileler hükmediyorsa veya yerleşilmiş olunan şehrin üzerinde merkezî hükümetin hissedilir bir iktidarı yoksa bu durumlarda eşraf adı verilen şehirli

²⁷ Bruce Masters, "Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler", **Türkiye Tarihi, 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Ed.: Suraiya Faroqi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yay., 2011, s. 239-240; Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Malî Tarihi**, İstanbul 2016, s. 149.

²⁸ Bu eyâletlerin beylerbeyiler ve sancakbeyilere dirlik tahsisi yerine eyâlet hazînesinden nakit olarak salyâne (yıllık maaş) tahsis edilirdi. Salyânelerin miktarları umumiyetle kânûnnâmelerle tesbit edilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Malî Tarihi**, İstanbul 2016, s. 86-91.

seçkinlerin belirmesinin mümkün hale geldiğini ifade eder. Böylece ortaya çıkan grupların güç devşirecekleri maddi imkanlarının ve servetlerinin kaynağı toprak ve ticaret olacaktır. Genellikle ait oldukları toplumu temsil edebilme kabiliyetine sahip olmaları beklenen eşraf, merkezî hükümete bağlı olmayan, doğal ve meşruiyet sahibi liderler olma vasfına sahiplerdir. Becerileri sayesinde kurdukları şehirli ve kırsal güçlerden oluşan koalisyonlar sayesinde bileği kolay bükülemeyen bölgesel güç odakları haline gelebilirler. Ancak bu liderlik bir kurumsallıktan yoksundur ve her an yerel veya merkezî hükümet kaynaklı bir meydan okumaya açıktır²⁹. Hourani, bu hususta dile getirdiği yorumlarıyla, Osmanlı Bilâd-ı Şâm'ında, merkezî hükümetle gevşek bir bağa sahip olduklarını kabul ettiği mahalli güçleri, bulundukları coğrafyada toplumsal zemini teşkil eden özerk bir burjuvazi olarak tasvir etmiştir³⁰. Mahalli güçler hakkında Hourani ve diğer araştırmacıların tespit ve yorumlarını değerlendiren Şerif Mardin, Osmanlı toplumunda ayan olarak da tanımlanan bu sınıfın 18. yüzyılda mültezimler haline geldiklerini böylece burjuvalaşma sürecinin gerçekte Osmanlılaşma tarafı ağır basan bir sürece dönüştüğünü ifade eder³¹.

Yerel güçler üzerine yaptığı çalışmalarında, Engin Akarlı'nın yaptığı tespitler, bu grupların rol ve fonksiyonlarını biraz daha “normalleştirmeye” yöneliktir. Buna göre, yerel güçler üzerine yapılan ayrıntılı çalışmalar, yerel güçlerin 18. yüzyılda yükselişi ile birlikte ortaya çıkan desantralizasyonun sadece politik ve idarî anlamda bir yozlaşma veya zamanın kabul edilmiş normlarına göre bir dağılma anlamına gelmeyeceğini göstermektedir. Aslında bu süreçle birlikte, toplumda otoritenin

²⁹ Hourani'nin çizdiği muhtemel yerel güçlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bu şema, Weber'in asilzâde tipi üzerinden şekillendirilmiştir. Osmanlı toplumu bağlamını vurgulamaya çalışan Hourani, döneminde yapılmış ampirik çalışmaların oluşturduğu kavramsal açıklamalardan yoksun olarak mevcut Weberyen açıklamayı tercih etmiş olabilir. Burada iktidar tanımı da dağıtımcı iktidar modeli üzerinden yapılmıştır. Dolayısıyla merkezî idarenin elinde bulunan iktidarda iç veya dış sebeplerle herhangi bir zafiyet olursa taşradaki güçler etkin hale gelecektir, açıklaması geçerlidir. Devlet-toplum ilişkileri, en azından modern öncesi dönemler için merkezîyet-adem-i merkezîyet ikilemine indirgenmiştir. Ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Albert Hourani, “Ottoman Reform and the Politics of Notables”, **The Emergence of The Modern Middle East**, London 1985, s. 40-41. Oysa toplumsal iktidarı açıklayan modellerden bir diğeri kolektif iktidar modelidir. Bu ise işbirliği içine giren kişilerin ve kurumların üçüncü taraflar üzerinde iktidarlarını tesis edebileceklerini öngören kolektif iktidar modelidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî hükümet ve onun resmi temsilcileri ile yerel güçler arasındaki iktidar ilişkilerini kolektif iktidar modeli üzerinden anlaşılmasında kılavuzluk edecek bir çalışma için bkz. Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, s.319-330.

³⁰ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yay., 2012, s. 118.

³¹ **A.e.**, s. 118-119.

bölgesel ve sosyal yayılımı söz konusu olmuştur³². 18. yüzyılda vergilendirmede iltizam usulünün ve onun zamana ve şartlara uyarlanmış hali olan malikane usulünün yaygınlaşmasıyla birlikte bulundukları bölgedeki mukataaların iltizamını alan yerel aileler birtakım idari-mali ve siyasi yetki ve statüleri de elde edebildiler. İnalçık bu durumu klasik çağın başat yapısal siyasi formu olan sultanın mutlak otorite ve iktidarının kırılması şeklinde değerlendirmiştir³³. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik çağında da, taşra yönetiminde desantralisazyona yönelik uygulamalar vardı. Bu konuda Yaşar Yücel, çeşitli örnekler vererek başlangıçtan beri Osmanlı yönetiminde mutlak merkeziyetçi bir devlet yönetimi esas alınsa da uygulamada belli bir esnekliğe sahip olduğunu dile getirir. 16. yüzyıl sonundan itibaren yaşanan kriz ve dönüşümün, devletin bünyesinde var olan adem-i merkezî unsurlara etkinliklerini arttırmada alan sağladığı tespiti dikkat çekicidir. Burada Akarlı'ya benzer şekilde, yerel güçlerin merkezin hilafına yükselişi konusundaki kötümser algılamının aşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1481-1571 arası dönemde Doğu Anadolu, Halep, Şam, Mısır, Hicaz bölgelerini ele geçirmesiyle devletin yapısında esaslı değişikliklerin meydana geldiğini dile getiren Yücel, Ocaklık-Yurtluk statüsündeki sancakların idare tarzı üzerine mülahazalarını dile getirir. Buna göre, bu statüdeki sancakların yönetiminde bulunan Kürt beylerinin kabile ve toprakları üzerindeki ırsî hakları devlet tarafından tanınmıştır. Buralarda Timar sistemi uygulanmamıştır. Bu dönemde Doğu Anadolu'da Van, Çıldır, Erzurum, Kars, Diyarbakır eyaletlerinin yanı sıra Bağdat Eyaleti'nde de ocaklık statüsünde sancaklar bulunuyordu. Osmanlıların Safevilerle yaptıkları uzun süreli savaşların bir sonucu olarak 1673-1740 yılları arasında ocaklık statüsüne sahip sancakların sayısında ciddi bir artış görülmüştür. Merkezî hükümetin buradaki amacı, yerel ailelerin ve beylerin güç ve nüfuzundan faydalanarak bölgede İran'dan gelebilecek saldırılara karşı dış

³² Engin Deniz Akarlı, "Provincial Power Magnates in Ottoman Bilad al-Sham and Egypt, 1740-1840", **La vie sociale dans les provinces arabes a l'epoque ottomane**, Abdeljelil Temimi (der.), cilt 3, Tunis 1988, s. 41-56.

³³ H. İnalçık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Eds. Thomas Naff & Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, s. 40.

güvenliği sağlamak ve iç güvenlik konusunda da bu beylerin aracılığına başvurmadır. Bu durumda ayan statüsünde olmayan başka bir aracılık şekli söz konusuydu³⁴.

Musul üzerine yaptığı çalışmada Dina R. Khoury, devlet ile taşra toplumları arasındaki ilişkide bir adem-i merkezîleşmeden bahsetmenin mümkün olduğunu dile getirmiştir. Ancak devlet yine bölgesel iktidarı sürdürmeye yönelik birtakım stratejileri veya yöntemleri devreye sokabilmiştir. Musul örneğinde devletin, İran'la yapılan savaşların cephe gerisinde bulunan bu bölgede bir "komuta ekonomisi düzenine" işlerlik kazandırmak suretiyle, iltizam sistemi çerçevesinde taşra sermayesiyle bağlaşımlar oluşturup ve insan kaynaklarını seferber ederek iktidarını sürdürmeyi başarmış olduğu görülmektedir. Örneğin Celilî Ailesi, bu süreçte, malikâne usulü tasarruflarının sağladığı imkanlardan yararlanarak güç ve servet kazanmıştı. Khoury, bu süreçleri, bir tür "Osmanlılaş/tır/ma" olarak nitelirmektedir. Celilî Ailesi'nin, Nadir Şah'a karşı mücadelede devlete verdikleri hizmetler, Khoury'nin "Osmanlılaş/tır/ma" kavramsallığına haklılık kazandırır niteliktedir. Böylece devlet, meşruiyetini, bölgesel anlamdaki vergilendirmeden veya statü sağlayan diğer hizmetlerden yerellere pay ayırarak sağlamış oluyordu. İktidarın kolektif yönünün ön plana çıktığı anlaşılan bu vasatta, merkezî yönetim ile taşradaki yerel güçler arasında oluşan ve bir nevi işbirliğine götüren yöntem ve sistemlerin işlerlik kazandığı görülmektedir. Böylece yerel güçlerin, yerel araçlara dönüştürülebilme ihtimallerinin arttığı anlaşılmaktadır. Khoury, Osmanlı Devleti'nin, Musul dışında, Asya'daki eyaletlerin çoğunda ve Avrupa'daki bazı eyaletlerde 19. yüzyılın ilk yarısına kadar yerel güçlerin bir kısmıyla kırılğan da olsa ittifaklar kurmayı başardığının altını çizmektedir³⁵.

Öte yandan, Karl Barbir'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgesel iktidarını sürdürmeye yönelik etkin politikalar geliştirebildiği yönündeki tespitleri, devlet-toplum ilişkisinin anlaşılabilmesi bakımından yol gösterici bir niteliğe sahiptir. Bir tür merkezîleş/tır/me olarak nitelenen bu politikalar, 1708-1758 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Şam Eyaleti'nde ve komşu Trablusşam ve Sayda Eyaletlerinde

³⁴ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler", **Belleten**, C. XXXVIII, No:152, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., s. 657-662.

³⁵ Dina Rızk Khoury, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu, Musul, 1540-1834**, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999, s. 171-176.

resmî aracıları marifetiyle hakimiyetini yeniden canlandırmaya yönelik gayretlerini ifade eder. Üstelik bu bölgeler cephe veya hudut bölgeleri değillerdi. Eyalet yönetiminde, valiler, hac organizasyonu vasıtasıyla paşa sancağı dışındaki Gazze, Remle, Nablus, Aclûn ve Leccûn gibi sancakların yönetiminde yetkilendirilmişti. Daha önce böyle bir yetkilendirme, en azından bu şekliyle, görülmemişti. Nasuh Paşa'nın valiliği (1708-1714) ile birlikte böyle bir politika takip edilmeye başlanmıştı³⁶. Bu politikanın takip edilmesinde Osmanlı merkezî hükümetinin doğrudan müdahalesi söz konusuydu. Ancak, Nasuh Paşa'nın öncesinde, Lazkiyeli Mataracioğlu (Arapça telaffuz ile *Mutarcî*) Ailesi ile başladığı ve sonraki dönemde Azm-zâdelerle devam ettiği anlaşılan, yerel ailelerin resmî aracılar olarak ön plana çıkması olgusu gözden kaçırılmamalıdır. Bir merkezîleş/tir/me süreci yaşanıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bu süreç, çeşitli sözleşmelerle, pazarlıklarla yerellerin *Osmanlılaş/tırıl/ması* sayesinde oluyordu. İltizam sistemi, hem resmi aracı konumunu elde etmeyi başarmış yerel ailelerin, hem de bu ailelerin dışında kalan, devletin ve onun resmî aracılarının ulaşmayı başaramayacakları bölgelerde yaşayan toplumların ileri gelenlerinin, resmî ya da yarı-resmî aracılar haline getirilmesini temin etmekteydi³⁷.

Fikret Adanır, Osmanlı klasik düzeninin Weber'in patrimonyalizmi üzerinden yapılan izahının her şeyi vuzuha kavuşturmadığına, mesela hanedanın himayesindeki yönetenler ile yönetilenler arasında taşralı araçlardan oluşan önemli bir grubun göz ardı edildiğine işaret etmiştir. İmparatorluğun erken dönemlerinden (15. yüzyıl) itibaren, bazen timar sistemini uygulamada farklılıklara gidildiği, bazen çeşitli cemaatlara, aşiretlere, meslek gruplarına vergi muafiyetleri veya özerklikler verildiği

³⁶ Karl Barbir, **Ottoman rule in Damascus: 1708-1758**, Princeton 1980, s. 3-12.

³⁷ Lazkiyeli Mataracı (Mutarcî) Ailesi'nden Aslan Ağa'nın, 1693 senesinde yerel bir güç iken Trablusşam Beylerbeyiliğine tayini hakkında. bkz. Râşid Mehmed Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, C. I, Haz. Abdülkadir Özcan -Yunus Uğur - Baki Çakır - Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2013, s. 458 . Aslan Paşa ve kardeşi Kaplan Paşa bu tarihten sonra ve 18. Yüzyılın ilk yıllarında Şam Eyaleti, Trablusşam Eyaleti ve Sayda Eyaleti'nin valiliklerini yürütmüşlerdir. Bkz. BOA, **A.RSK. D**, nr. 1551, s. 25 (1 Z 1113/ 29 Nisan 1702); **BOA, MD**, nr. 114-1, s. 191, hkm 944 (evâil Z Ra 1115/Kasım 1703 ortaları). Azm-zâde Ailesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Karl Barbir, **Ottoman rule in Damascus : 1708-1758**, Princeton 1980; Shamon Shamir, **"The Azm Walis of Syria (1724-1785): The Period of Dynastic Succession in the Government of the Walayahs, Damascus, Sidon and Tripoli"**, Princeton University, Ph. D. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1961; Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus 1723-1783**, Beyrut 1970.

görülmüştür. Adanır, bu uygulamalardan hareketle yarı-özerk taşra güçlerinin varlığının imparatorluk için geleneksel bir durum olduğu tespitine varmıştır³⁸.

Manisa ve civarında Karaosman-oğulları; Kuzey Doğu Anadolu'da Canikli-zâdeler; Kayseri'de Zenneci-zâdeler; Yozgat, Bozok, Amasya, Çankırı, Niğde ve civarında Çapar-zâdeler, Hacıoğlu Pazarcık ayanlığına sahip olan İzaklı-zâdeler ve diğer aileler, 18. yüzyıla kadar gelen sürecin de etkisiyle benzer iktisadi kaynaklardan yararlanarak, devletin kendilerini askerî, idarî, malî görevlerde kullanmasıyla birlikte statü ve servet sahibi olmuşlardı. 18. yüzyılın ilk yarısında İran seferleri sırasında, sonrasında 1768-1774 arası Osmanlı-Rus Harbi esnasında devlet bunlardan ordu için insan kaynağı temin etmede yararlanmıştı³⁹. 17. ve 18. yüzyıllarda Mısır ve Bağdat Memlûk hanelerinin eyalet valilikleri ve diğer resmi aracılık statülerini kazandıkları eyaletlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Balkan eyaletlerinde 18. yüzyılda etkinliklerini arttıran yerel güçlerle Şam, Bağdat, Musul, Mısır eyaletlerinde yer alan yerel güçler arasında aracılık vasıfları itibarıyla çok bir fark olmadığını söylemek mümkündür.

Bürokratik İmparatorluk ve Yerel Aracılar Olarak Yerel Güçler

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir politik sistem olarak yapısı ve geçirdiği dönüşümü, Avrupa'da gelişen ulus-devletin oluşumu bağlamında anlamaya çalışmanın bir alternatifi, tarihsel olarak imparatorlukların devlet yapılarıyla ilgili literatürü göz önünde bulundurarak bir açıklamaya girişmektir. Dolayısıyla bazı sosyal bilimcilerin bu konudaki çözümlemeleri üzerinde durmakta fayda vardır. Max Weber, geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal otorite şeklinde sınıflandırdığı meşru otorite tipleri arasında geleneksel otoriteyi açıklarken tarihsel örnekler olarak imparatorlukları kullanmıştır. Bu imparatorluklar arasında Osmanlılar da vardır ve Osmanlı İmparatorluğu, geleneksel iktidar tiplerinden patrimonyalizmin en uç şekli

³⁸ Fikret Adanır, "Balkanlar ve Anadolu'da Yarı Özerk Taşra Güçleri", **Türkiye Tarihi, 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Ed: Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yay., 2011, s. 195-199.

³⁹ Adanır, **a.g.e.**, s. 207-208.

olan sultanizmin örneğini sergileyen imparatorluk olarak tanıtılır⁴⁰. Weber'in modern-ulus devletin ortaya çıktığı dönem öncesi tarihsel zemini betimlerken, bu zemindeki iktidar tiplerini rasyonel ve yasalara dayalı ulus-devlet modeline bir karşıt model olarak çözümlediği bilinmektedir⁴¹. İncılık ise, Osmanlı sultanlarının her dönemde sultanizm olarak tanımlanabilecek bir mutlakiyete sahip olmadıklarını dile getirmiştir. İncılık'a göre, devletin, hükümdar ailesinin ortak mülkü sayıldığı ilk dönemlerle (15.-16. yüzyıllar), bürokrasinin yoğunlaştığı ve uzmanlaştığı (17.-18. yüzyıllar) dönemleri bu konuda birbirinden ayırmak gerekir⁴². Weber ve İncılık'ın tespitlerinden yola çıkarak şöyle bir sentetik yoruma gidilebilir: Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet, sultanın ve hanedanın sağladığı bir tür özerkliğe sahipti. Patrimonyallik, hanedanın sağladığı meşruiyete dayanan merkezdeki bürokratlar ve taşradaki yöneticiler açısından işlevsel bir hususiyetti. Ama bu özerklik sultanizmde olduğu şekliyle net bir mutlakiyetle açıklanamaz veya imparatorluğun tarihinin ve hakimiyet alanının tamamına genellenemez. Tam da bu noktada, Abou-el-Haj'ın verdiği devlet tanımlarından biri hatıra gelmektedir: *“Devlet özerktir ve herhangi bir sınıf temeline oturmaz; devlet hizmetindeki memur-bürokratlar kendilerini, yönettikleri bölgedeki sınıf ayrımlarının üstünde görürler*⁴³.”

İmparatorlukların politik sistemlerini inceleyen Eisenstadt ise eserinde, modern-öncesi devletin yaratılmasını, sürdürülmesini ve çöküşünü sosyolojik açıdan ele alır. Eisenstadt, imparatorlukları, toplumsal iktidarın örgütlendiği makro-yapılar olarak karşılaştırmalı bir analize tabi tutar. Buna göre, Pers, Roma, Çin, Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları gibi *politik sistemler* modern dönem öncesinde varlık göstermiş, *tarihsel merkezleşmiş bürokratik imparatorluklardır*. Geleneksel toplum ile modern toplum arasında bir yerde var olarak, merkezleşmiş politikalar üretme,

⁴⁰ Halil İncılık, “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi**, çev. Kemal Akagündüz, sayı 7, İstanbul Ekim 1994, s. 5-6.

⁴¹ Lütfü Sunar, **Marx ve Weber'de Doğu Toplumlari**, İstanbul, Ayrıntı Yay.,2012, s. 118-230.

⁴² Halil İncılık, “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi”, s. 16-24.

⁴³Rifa'at Ali Abou-el-Haj, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çev. Oktay Özel, Canay Şahin, Ankara, İmge Yay., 2000, s. 29.

bürokratik organlara ve teşkilatlara sahip olma gibi konularda modern politik sistemlerle benzerlikler göstermişlerdir⁴⁴.

Osmanlıların, farklı kültürlerle sahip olan ve farklı coğrafyalarda yaşayan insan topluluklarını bir arada tutmada kullandıkları stratejiler bakımından çağdaşları olan İspanyol İmparatorluğu'ndan ziyade Roma İmparatorluğu'na benzerlikler gösterdikleri anlaşılmaktadır. Romalılar yaptıkları fetihlerle, MÖ 227'den 146 ya kadar geçen zaman zarfında Akdeniz'in başlıca adalarına, Afrika'ya ve Makedonya bölgesine hakim olmayı başardılar ve buralara yargı yetkisini de elinde bulunduran *praetor* adı verilen valiler atadılar. Valilerin atandıkları eyaletlerde başlıca görevleri, Roma ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak adına vergileri toplamaktı. Eyaletlerde yerel ahalinin dini inanış ve yerel adetlerine karışılmazdı. Buralarda yaşayan yerel güçlere Roma yurttaşlığı muhtemelen gösterecekleri uzlaşmacı yaklaşım karşılığında verilebiliyordu. Ayrıca valiler, taşradaki eyaletlerde mali kontrolü sağlarken az sayıda memurla iş görmek zorundaydılar⁴⁵. Genel hatlarıyla Romalıların eyaletlerde tatbik ettikleri idare tarzına benzeyen bir eyalet sisteminin, Osmanlılar tarafından dönemlerinin şartları gereği bürokratik örgütlülük bakımından daha geliştirilerek uygulandığını söylemek mümkündür.

Roma ve Osmanlı'yı, İspanyol İmparatorluğu'ndan ayıran özelliklerin başında ise bu imparatorluğa hükmeden monarkın hükmettiği topraklarda toplumsal iktidarın feodal tarafının daha ağır basması geliyordu. Aynı zamanda bir aristokrat olan imparator topraklarında yaşayan diğer aristokratların haklarına riayet etmek zorundaydı⁴⁶. Ortak monarşinin egemenliği altındaki topraklarda yer alan farklı krallıkların devlet idaresinde hak ve özgürlüklere sahip olan meclisleri vardı. Herhangi bir konuda karar vermek söz konusu olduğunda bu meclislerin yanı sıra alt komiteler işin içine karışıyordu ve bu durum karar verme sürecini yavaşlatıyordu⁴⁷.

⁴⁴ Samuel N. Eisenstadt, **Political Systems of Empires**, New York 1963, s. 4-5.

⁴⁵ Jane Burbank; Frederick Cooper, **İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik**, s. 33-34.

⁴⁶ **A.e.**, s. 152-153.

⁴⁷ Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "**Akdeniz'de Osmanlı-İspanya Rekabeti, 1560-1574: Teşkilat, Denizgücü ve Savaş**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 379-380.

Öte yandan İspanyol İmparatorluğu'nun idarecilerinin, Katolik inancının İspanya tacının hakimiyeti altındaki topraklarda zorla benimsetilmesine yönelik madun toplumların kültürel hayatlarına müdahaleye yönelik bir politikayı benimsemiş oldukları anlaşılmaktadır. İspanyol İmparatorluğu'ndan farklı olarak Osmanlılar, hakimiyetleri altındaki topraklarda yaşayan farklı kültür ve dinlere mensup cemaat ve toplulukları sultana sıkı bir şekilde bağlı kılmanın yolunu aramışlardır. Bu hedefi gerçekleştirmek adına, sultanın kendilerine sağladığı meşruiyet zemininde hareket eden memurların kontrolünde, timar ve mukataa sistemi gibi birtakım sistemlerin, taşranın genelinde, uygulamada bölgesel farklılıklar göz önünde bulundurularak tatbik edilmesi yolunun seçildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Roma'nın benimsediği anlayışa benzer bir biçimde Osmanlılar döneminde taşra toplumlarının dinlerine veya kültürlerine yönelik bir müdahale olmamıştır⁴⁸.

Osmanlıların bürokratik gelişmişliğine işaret eden McNeill'e göre, Osmanlı İmparatorluğu, çağdaşları olan Safevî ve Moğol (Babür) İmparatorlukları gibi barutlu silahların yaygınlaşması sonucunda ortaya çıkan modern imparatorluklar arasında yer almaktadır. Osmanlılar, hantal kuşatma silahlarından teknolojik anlamda üstünlük arz eden rahat nakledilebilir meydan silahlarına geçişte bir süreliğine de olsa üstünlüğü elinde bulundurmıştır. Öte yandan teknolojik olarak baruta geçişle orduların ve dolayısıyla devletin merkez ve taşra teşkilatının büyük bir kısmının bürokratik kontrolü birlikte ilerleyen süreçlerdir. Kılıç, kargı, ok ve sair baruta ihtiyaç duyulmayan silahların merkezden uzak yerlerde üretim ve depolanması nispeten kolaydı ve bu merkez dışındaki güçlere nisbî bir bağımsızlık sağlayabiliyordu. Top ve tüfek gibi ateşli silahlarda ise gülle, mermi ve barut gibi mühimmat takviyesi önemliydi. Aksi takdirde bu silahlar kullanılamaz hale geliyordu. Ayrıca bu silahların yapım malzemelerinin tedariki ve üretimi de ciddi bir finansman ve bürokrasiyi gerektiriyordu. Bu durum, merkezî iktidar temsilcileri için ülkenin ücra köşelerinde konuşlandırılmış askerler ve mahalli güçler üzerinde denetimi sağlamada belirgin bir kolaylık anlamına geliyordu⁴⁹.

⁴⁸ Jane Burbank; Frederick Cooper, **a.g.e.**, s. 151-155.

⁴⁹ William McNeill, "Dünya Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu", **Osmanlı ve Dünya**, Haz. Kemal Karpat, İstanbul, Ufuk Yay., 2001, s. 60-65.

Bu açıklamalar bağlamında, Osmanlı İmparatorluğu'nun, 17. yüzyılda taşrada reaya üzerinde kontrolü sağlamada merkez ve taşra teşkilatının bocalaması, bürokrasinin gelişmesi sürecinin ilerleyişi kapsamında değerlendirilebilir. Taşradaki sekban ve levendatın elinde bulundurduğu ateşli silahlarla oluşturduğu tehdidin bertaraf edilmesi amacıyla, bunların yeniden örgütlenmesi konusunda eyalet valilerinin yetkilendirilmesi ve bu yetkilendirmeye koşut olarak finansman kaynaklarının artırılması yoluna gidilmiştir. Böylece devlet açısından bu gibi silahlı unsurların oluşturduğu tehdidin tahammül edilebilir hale getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik bir imparatorluk olarak, taşra iktidarının doğasında yerel araçlara yaslanmak mecburiyeti ön plandaydı⁵⁰. Kolektif iktidar modeline göre bu gibi durumlarda, bölgesel iktidarın, resmi olsun olmasın, araçların, merkezî idare ile iktidarı paylaştıkları bir zeminde işlediği görülürdü⁵¹. Araçların sosyo-politik yapısına gelince, Karen Barkey'e göre, Osmanlı mahalli seçkinleri, kendi aralarında bölünmüş ve fakat merkezî idareyle bütünleştirilmiş bir sosyo-politik yapıya sahiplerdi. Devletle dikey düzlemde sürdürülen ilişkiler, vergilendirme, askeri hizmetlere atama gibi süreçlerdi. Devlet bu hizmetlerde araçları kullanmakla aynı zamanda onlara siyasi mücadelelerini yürütebilecekleri bir alan sağlamış oluyordu. Mahalli seçkinler ya da araçlar arasında ise yatay düzlemde bir ilişki biçimi sürdürülüyordu. Bu alanda diğer araçlarla ilişki yürüten bir aracının bölgesel iktidarını derinleştirme ve güçlendirmesine imkan sağlayan yapısal boşluklar (siyasi boşluk, demografik boşluk) bulunuyordu⁵².

Yukarıda üzerinde durulan analizler ışığında, tezde konu edinilen yerel güçlerle ilgili kaynaklardan elde edilen verilerden yola çıkılarak, bu yerel güçlerin kendi aralarında ve devlet ile geliştirdikleri ilişkileri üzerine şöyle bir modelleme yapılabilir. Taşrada, diğer gruplarla ailevî, dinî, kabilevî, ekonomik anlamda ittifaklara

⁵⁰ Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Versus Yay., 2008, s. 1-43.

⁵¹ Kolektif iktidar kavramsalı için bkz. Michael Mann, **İktidarın Tarihi (başlangıcından 1760'a kadar toplumsal iktidarın kaynakları)**, çev. Esin Saraçoğlu, Soner Torlak, Emre Kolay, Olcay Sevimli, Ankara, Phoenix Yay., 2012, C. I, s. 17-18.

⁵² Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, s. 51-59.

girebilen genellikle becerikli yerel aktörler, siyasi, demografik mahiyetteki yapısal boşluklardan istifade ile kimi zaman uyruğu olduğu devletin bölgesel iktidarını tehdit edebilecek güce ulaşabilirdi. Ancak merkezî idare bu riske girmek zorundaydı. Zira böylece hayati öneme sahip olan vergilendirme, askeri hizmetler hatta bazen bayındırlık hizmetleri, yerel araçlara dönüştürülmüş olan yerel güçler sayesinde görülmüş oluyordu. Öte yandan yerel araçlar arasında yatay ilişki düzleminde bölgesel iktidar üzerine mücadeleler eksik olmazdı. Merkezî idare genellikle hegemon ve hakem güç rolünü üstlenirdi. Yani mücadelenin gidişatını takip eder ve gerektiği zamanlarda hakemlik yapar hatta kimin üstün geleceğini belirleme konusunda müdahalelerde bulunurdu. Tabii bu tip müdahalelerle, en iyi ihtimalle, bölgenin koşullarına ayak uydurabilmiş bir aracı tipini icad etmek hedeflenirdi. Genellikle köklü ve güçlü yerel ailelerden olmayan bir aile veya bir iki nesil önce bölgeye göçmüş bir ailenin, bölgesel siyasi mücadelede bir yere kadar gelebilmişse, merkezî idare tarafından destek görme ihtimali yüksekti. Amaç ifade edildiği üzere uzun vadede çok sorun çıkarmayacak bir aracı tipi icad etmektir. Ancak en nihayetinde bu, ihtimaller üzerinde işleyen bir süreçti. Her zaman merkezî idarenin ve onun bölgedeki resmi aracısı konumundaki idarecinin hesaplamaları doğru çıkmayabilirdi. Aracılar dönem, alınan riski doğrularcasına merkezî idarenin iktidarını bölgesel düzeyde tehdit ederlerdi. Ancak imparatorlukların diğer bir özelliği burada devreye girerdi: Zoru, yani askeri gücü, ülkedeki hiçbir yerel gücün yapamayacağı ölçüde yoğunlaştırıp sevkede bilmek⁵³. Genellikle yoğunlaştırılmış ve dolayısıyla taşradaki aracılık rolünü terkedip özerklik peşide koşan bir celali liderinin, ayanın, mültezimin başa çıkamayacağı ölçüdeki bu askeri güç karşısında, söz konusu yerel gücün yapabileceği şey ya kaçmak, ya da kendisine sunulan yeni rolü benimsemektir. Bu esnada meydana okuyan yerel güce karşı bazı bocalamalara rağmen eninde sonunda iktidarını kabul ettirmesi, yerel ahalinin merkezî idareye bağlılığını perçinlerdi.

Bu noktada merkezî idare ile yerel güçler arasındaki toplumsal iktidara dair ilişki ve etkileşimler şeması, daha basit anlamda ilk etapta birbirini tanımayan iki

⁵³ Charles Tilly, **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu (990-1992)**, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, İmge Yay., 2001, s. 50.

kişinin dans etmesine benzetilmiştir⁵⁴. Her iki taraf da aynı anda dansı yönlendirmeye çalışırsa birbirlerinin ayağına basıp düşmeleri işten değildir. Ama taraflar birbirlerinin hareketlerini gözlemleyip uyum sağlamaya başladıklarında dans sürüp gidecektir. Bu tez çalışmasında, genel olarak Sayda Eyaleti’nde yaşayan yerel güçlerle Osmanlı hükümeti ve onun resmi temsilcileri olan valiler arasında bu uyumun nasıl sağlandığı, uyumun sağlanamadığı zamanlarda iktidarın sürdürülmesi adına ne tür tedbirlerin alındığı üzerinde durulacaktır.

Kaynaklar

Bilâd-ı Şam’ın sahil kesiminde yer alan Sayda Eyaleti’nin sınırları dahilinde yaşayan yerel güçlerin 18. yüzyılına ışık tutan kaynaklar, bazı hususiyetleriyle birbirinden farklılık gösterirler. Bunlardan ilki söz konusu coğrafyanın kozmopolit yapısından dolayı kaynakların dillerinin birbirinden farklı olmasıdır. Başta Türkçe ve Arapça olmak üzere çeşitli Avrupa dillerinde kayda geçirilmiş kaynaklar mevcuttur⁵⁵.

Bürokrasinin yükselişe geçtiği 18. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu’nun taşra idaresi ile alakalı olarak başkentte sadrazamlara ve defterdarlara bağlı olan büroların ürettikleri belge sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Böylece konunun araştırmacıları için, dili Türkçe olan ciddi miktarda arşiv malzemesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde mevcut bulunmaktadır.

Sayda Eyaleti mukataaları, imparatorluğun hazinesinin önemli gelir kaynaklarından birini teşkil ettiğinden buradaki mukataaları takip etmekle sorumlu olan, defterdarlığa bağlı Başmuhasebe Kalemi olarak adlandırılan büronun ürettiği defter ve dosyalanmış evrak türünde çok miktarda belge vardır. *Başmuhasebe Sayda ve Beyrut Mukataası Kalemi Defterleri* (**D. BŞMSBM. d**) olarak ayrıca tasnif edilmiş olan, 1681-1782 seneleri arasında Sayda ve Beyrut mukataalarının gelir, gider ve vergi tutarları hakkında bilgi edinilebilecek bu defterlerden, eyaletin sağladığı toplam vergi

⁵⁴ Benzetme için bkz. Yonca Köksal, “Sosyal Kontrol Sistemleri: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Devlet-Toplum’ İlişkileri”, **Tarihsel Sosyoloji**, derl. Ferdan Ergut, Ayşen Uysal, Ankara 2012, s. 140.

⁵⁵ Bölge ile ticaret yapan Avrupalı tüccarların uyrukları oldukları devletler arasında, Osmanlılar’dan ahidname alarak bölgede konsolosluklar açmış olanlardan Fransa’nın öne çıktığı görülür. Sayda’daki Fransız konsolosluğunun kançılıryasının ürettiği Fransızca belgeler bölge tarihi açısından önemlidir.

geliri ile bu gelirlerden mahallinde mahsup edilen masraflar ve Hazine-i Âmire ile Şam hazinesine teslim edilen vergi meblağları hakkında veriler sağlanabilmektedir⁵⁶. Sayda ve Beyrut Mukataası Kalemi'ne ait dosyalarda yer alan belgeler ise Ocak 1648-Ağustos 1793 tarihleri arasında on altı dosya halinde tasnif edilmiştir. Bu tasnifte genellikle Sayda Eyaleti mukataalarından hazineye yapılan ödemelere dair belgeler yer almaktadır. Osmanlı taşra maliye idaresinin şüphesiz en önemli kaynağı olan *Maliye'den Müdevver Defterler (MAD.d)*, Sayda Eyaleti mukataalarıyla ilgili kronolojik ve tematik anlamda düzenli verilere ulaşılabilecek önemli bir tasnif olarak dikkati çeker. Bu tasnifte yer alan, mukataaların yıllık gelir, gider ve masraflarını gösteren *Mukataa Defterleri* ve mukataaların idaresi, mültezimlerin tayinleri, hazineye yapılacak ödemeler, yerinde mahsup edilen ödemeler ve sair maliye ile alakalı hükümleri içeren *Mukataa Ahkam Defterleri*, 18. Yüzyılda Sayda Eyaleti'nin mukataalarının nasıl takip edildiğini ayrıntılı bir şekilde gösterirler. Bu defterlerde, üst-mültezimler olarak valilerin kimliklerinden nasıl denetlenip kontrol edildiklerine, yerel aracılar olan mukataacıların kimliklerinden valilerle ve merkezî maliye idaresiyle nasıl münasebetler kurduklarına kadar pek çok konuda ayrıntılı veriye ulaşmak mümkündür. Osmanlı arşivindeki taşraya ilişkin maliye kayıtlarının sadece iktisat veya maliye tarihini ilgilendirmediklerini söylemek mümkündür. Bakış açısına göre, hükümetin iktidarını idari-mali denetim süreçleriyle nasıl dayattığı bu arşiv malzemesinde görülebilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra idaresine ışık tutan diğer bir defter serisi sadrazama bağlı bürolardan Beylikçi Kalemi tarafından tutulan *Mühimme Defterleri*'dir (**A.DVNS.MHM.d**). Sayda Eyaleti'nin valileri ve mukataacıları ile komşu sancak ve ayaletlerin valileri ve yerel güçleri arasındaki münasebetlerin yanı sıra bütün bu resmi-yarı resmi araçlarla merkezî hükümetin münasebetlerini bu defterlerden takip etmek mümkün olabilmektedir. Sayda Eyaleti'nin, Sayda, Beyrut ve Safed gibi şehirlerinde yaşayan ahalinin ve esnafın yerel idarecilerle, valilerle ve güçlü

⁵⁶ Başmuhasebe Sayda ve Beyrut Mukataası Kalemi Defterleri (**D.DŞMSBM.d**) tasnifinde 1686/1687 tarihine ait olan 17267 no'lu defter, 1681-1687 seneleri arasında Sayda ve Beyrut mukataalarının gelir, gider ve vergi teslimat tarihlerinin gösterildiği bir muhasebe icmal defteridir. Bu defter gibi, 17268 (1746 senesi tarihli) ve 17269 (1747 senesi tarihli) no'lu defterler de muhasebe icmal defteri hüviyetindedir.

yerel ailelerin liderleriyle yaşadıkları anlaşmazlıkların, sıklıkla olmasa da yansıdığı diğer bir defter serisi *Şam Ahkam Defterleri*'dir (A. DVNS. ŞM. d). 18. yüzyılda sadrazamlara bağlı bürolardan *Mektûbî Kalemi* (A.MKT) ve *Âmedî Kalemi* (A.AMD) bürolarının ürettiği belgeler bilhassa Sayda ve komşu eyaletlerin valileriyle merkezî hükümetin arasındaki ilişkilerin nasıl cereyan ettiğine ışık tutmaktadır. Ayrıca Sayda Eyaleti'ne hangi valilerin tayin edildiği *Tahvil Kalemi* (A. NŞT) ve *Ruûs Kalemi* (A.RSK) adıyla anılan büroların ürettiği belgelerden takip edilebilmektedir. Bir de yukarıda sayılan kamu idaresi, kamu maliyesine dair konuları ihtiva eden özel tasnifler vardır ki, bu özel tasniflerden yeri geldiğinde yararlanılmıştır⁵⁷. Türkçe arşiv kaynakları arasında son olarak yerel arşivlere ait belegeler olarak nitelendirilebilecek olan, merkezî hükümet tarafından gönderilen hüküm, berat, nişan vesair belgeleri ihtiva eden Sayda ve Trablusşam kadılarına ait sicilleri zikretmek mümkündür⁵⁸.

18. yüzyılda Osmanlı başkentinde yaşayan tarihçilerin kroniklerinde, Bilâd-ı Şam'daki gelişmelerle ilgili olarak yer alan malumat, diğer kaynaklarla karşılaştırmının mutlaka yapılması koşuluyla kullanılabilirlik arzeder. Tez çalışmasında bilhassa ele alınan dönemin çağdaşı kaynaklardan *Râşid Tarihi*⁵⁹, *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi*⁶⁰, *Çeşmîzâde Tarihi*⁶¹, *Vâsıf*

⁵⁷ Tez çalışmasında yararlanılmış olan bu belge tasnifleri, Ali Emirî Tasnifi (AE), Muallim Cevdet Tasnifi (C), Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT), Topkapı Sarayı Evrakı, Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.D)

⁵⁸ Sayda kadılarının tuttukları sicillerden 18. Yüzyıla ait olanlarına, bir iki küçük istisna dışında ulaşmak mümkün değildir. Zira bu siciller zayi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Talal Meczûb, "Mesâdir Tarih Lübnan fî el-Karn es-Sâmin Aşer", *Lübnan fî el-Karn es-Samin aşer (el-Mütemer el-Evvel li'l-Cem'iyye el-Lübnâniyye ed-Dirâsât el-Osmâniyye)*, Beyrut 1996, s. 23-41. Trablusşam kadılarının tuttukları sicillerin önemi, bu serideki ilk defterin 1666 gibi erken bir tarihe ait olması, Sayda Eyaleti'ne komşu eyalet olduğundan emsal teşkil edecek belgelerin bu defterlerde çıkma olasılığının yüksek olması, yine 18. yüzyıla ait defterlerin mevcut olmasından dolayı Sayda Eyaleti'nde gerçekleşen olaylarla ilgili kayıtların bu defterlerde de bulunma ihtimalinin kuvvetli olması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Lübnan'a yapılan araştırma seyahati esnasında yaklaşık bir aylık bir çalışma sonucunda 18. yüzyılı da kapsayan 32 defter (1666-1841) üzerinde ayrıntılı bir inceleme faaliyeti gerçekleştirilmiştir

⁵⁹ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, c. I, Haz. Abdülkadir Özcan -Yunus Uğur - Baki Çakır -Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2013

⁶⁰ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, haz. Münir Aktepe, c. I-III, İstanbul 1976.

⁶¹ Çeşmîzâde Mustafa Reşid Ef., *Çeşmîzâde Tarihi*, nşr. B. Kütükoğlu, İstanbul 1959.

*Tarihi*⁶², *Enveri Tarihi*⁶³ gibi vakanüvislerce kaleme alınan eserlerden yararlanılmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'nın yazmış olduğu *Tarih-i Cevdet*⁶⁴, 19. yüzyılda yazılmış olmasına rağmen paşanın bölgenin yerel kaynaklarından bazılarını kullanmış olması hasebiyle ehemmiyet kesbetmektedir⁶⁵.

Buraya kadar kısaca tanıtımı yapılmış olan Türkçe arşiv kaynakları ve merkezde yazılmış olan kroniklerin, bölgenin yerel aileleri hakkında, Osmanlı hükümetinin bakış açısını yansıtır mahiyette bir yaklaşıma sahip oldukları görülmektedir⁶⁶. Bununla birlikte devletin iktidarına ve ideolojisine sadakatle bağlılık gösterdikleri söylenemeyecek olan Dürzî aileler ve 18. yüzyılda bu ailelerin liderliğini yürütmüş olan Şihâboğulları Ailesi ile ilgili oluşmuş bir hafızayı veya algılamayı da bu kaynaklarda görmek mümkündür⁶⁷. Benzer bir durum, Sayda Eyaleti'nin Şîi

⁶² Vasıf Tarihi, biri doktora tezi olmak üzere iki çalışmaya konu olmuştur. Nevzat Sağlam, “**Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)**”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014; Vasıf Ahmed Ef., **Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr**, nşr. Müctebâ İlgürel, İstanbul 1978; Ahmed Vâsıf Ef. **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr 1774-1779 (h. 1188-1193)**, hzr. Mücteba İlgürel, Ankara 2014.

⁶³ Enverî Tarihi, iki doktora tezine konu olmuştur. M. Saffet Çalışkan, “**Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili**”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000; Ü. Filiz Bayram, “**Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Dersaadet Matbaa-i Osmaniyye 1309.

⁶⁵ Ahmed Cevdet Paşa, Şihâbî Ailesi'nin üyesi olup aynı zamanda bir tarihçi olan Haydar Ahmed eş-Şihâbî'nin, *Tarih Ahmed Başa el-Cezzâr* ve *Kitâb el-Gurer el-Hisân fî Tevârih Havâdis ez-Zamân* isimli eserlerini kullanmıştır. Dönemin kaynaklarından biri olarak *Tarih-i Cevdet*'e sıklıkla atıfta bulunulur. Haydar Ahmed'in bahsi geçen eserleri için bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Tarih Ahmed Başa el-Cezzâr**, Beyrut 1955, **Kitâb el-Gurer el-Hisân fî Tevârih Havâdis ez-Zamân**, c. I-II, Mısır 1900.

⁶⁶ 18. yüzyılda imparatorluk merkezindeki tarih yazımı anlayışı üzerine yapılan bir analiz için bkz. Baki Tezcan, “Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarih Yazımı”, **Erken Modern Osmanlılar (İmparatorluğun Yeniden Yazımı)**, çev. Onur Güneş Ayas, İstanbul 2011, s. 223-266.

⁶⁷ Sayda Eyaleti'nin yerel güçlerine kimi zaman vergi borçlarını ödemede gösterdikleri itaatsizlikten ötürü Osmanlı hükümeti tarafından olumsuz vasıflar yüklendiğine bu kaynaklarda rastlamak mümkündür. Ancak bilhassa 17. Yüzyılda Fahreddin Maan-oğlu isyanının hafızalarda yer etmesi nedeniyle bölgedeki Dürzilere karşı bir ön yargı oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu ön yargı herhangi bir olumsuz durum olduğunda hemen devletin resmi diline aksedebiliyordu. Aslen Dürzi olmadıkları halde 18. Yüzyılda bu topluluğun yerel liderliğini üstlenmiş olan Şihâbi-oğulları ulaşılması zor dağlık taşlık arazilerde yaşayan çokça isyan etmeyi adet haline getirmiş bir topluluğun liderleri olarak yansıtılabiliyorlardı. Böyle bir nitelendirme için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10191, s. 302; BOA, **MD**, nr. 154, s. 52, hkm. 168. Şîi Ailelerin ise Sünnî ideolojiyi benimseyen Osmanlı hükümetinin kalıplaşmış nitelendirmeleriyle karşı karşıya kaldığı zaman zaman görlebiliyordu. Örneğin Sayda valilerine gönderilen mukataa işleriyle ilgili hükümlerde *Revâfız Mukataaları*, *Revâfız Sancakları* şeklinde tanımlamalar kullanılabiliyordu. Ancak bu ifadeler genellikle bir tanımlamayı ifade ediyordu. Şîilerin tasarruflarında olan mukataaların tamamı kasdedildiğinde genellikle bu ifadeler kullanılırken tek tek mukataalara işaret edileceğinde Bişâre, Tuffâh, Şomar gibi yerel isimler kullanılıyordu. Yoksa Osmanlı hükümetinin görünür bir düşmanlığını ifade etmek için kullanılmıyorlardı. Yine de merkezi hükümetin hafızasında

sakinleri olan Metâvile'ye mensup aileler, Zeydânî Ailesi ve diğer yerel güçler için de geçerlidir. Arşiv kaynakları ve kroniklerin tarihsel bir yaklaşımla dikkatle incelenerek bölgenin yerel kaynaklarıyla karşılaştırılması sonucunda konu edindikleri gelişmelerin bağlamlarının anlaşılmasında kimi zaman önem arz eden bilgileri muhtevi oldukları söylenebilir.

Türkçe kaynaklarda görülen belirli bir hafızanın, algılamanın ve yaklaşımın ürünü olma özelliğine benzer bir özelliği Arapça kaynaklarda da görmek mümkündür. Sayda Eyaleti'nde, 18. yüzyılda yaşamış olan yerel güçlerden her birinin tarihleri, bu yerel güçlerle aynı aidiyetlere, mensubiyetlere sahip olan tarihçiler tarafından kaleme alınmıştır. Bu aidiyetler, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik zemin, dini inanç gibi nitelikler muvacehesinde izah edilebilir. Yerel kronikler olarak tavsif edilebilecek bu eserlerde genellikle tarihsel gelişmelere yaklaşım, yazarlarının mensup oldukları grubun veya toplumun bakış açılarını yansıtır mahiyettedir⁶⁸.

Söz konusu kaynaklardan 18. yüzyılda, Şihâboğulları'nın ve Dürzî ailelerin tarihini anlatan başlıca eserler, Haydar Ahmed eş-Şihâbî'nin (ö. 1835), *Kitâb el-Gurer el-Hisân fî Tevârîh Havâdis ez-Zamân*⁶⁹ ve *Tarih Ahmed Başa el-Cezzâr*⁷⁰ isimli eserleridir. Emir Haydar eş-Şihâbî'nin torunu Emir Ahmed'in oğlu olarak 1761 senesinde Deyr el-Kamer'de dünyaya gelen Haydar Ahmed, ailesinin Mârûnî inancına geçmiş olması sebebiyle bu inanca mensuptu⁷¹. Eserlerinde, Mârûnîlerin ve bu dini cemaati 17. yüzyıldan beri koruyagelen başta Ma'noğulları olmak üzere Dürzî

yer eden olumsuz bir algılama söz konusuydu. Şiîlerin tasarrufundaki mukataaların bu şekilde tanımlandığı birkaç örnek için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 69,80,87.

⁶⁸ Dana Sajdi, 18. Yüzyılda kaleme alınan, Berber Budeyrî'nin *Havâdisu Dimaşkı's-Şâm el-Yevmiye*'si başta olmak üzere, bu tezde kaynak olarak kullanılan Haydar Rıza er-Rukeynî'nin *Cebel 'Âmil fî Karn*'ının ve Şam'lı Rum Ortodoks rahip Mihâ'il Burayk ed-Dimaşkî'nin *Tarihu's-Şâm* isimli eserinin aralarında bulunduğu bazı tarihler üzerine yaptığı incelemesinde bunları İslam tarih-yazıcılığı geleneği içinde alimlerin kaleme aldıkları tarihlerden ayrı olarak, “ yeni okur-yazarlığın” ortaya çıkışıyla yazılmış tarihler olarak değerlendirir. Bu eserleri kaleme alan müellifler, 18. Yüzyılda Bilâd-ı Şam'da kazandıkları yeni siyasi ve toplumsal konumlarının etkisi ve desteğiyle bu eserleri kaleme alabilmişlerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dana Sajdi, **Şamlı Berber: 18. Yüzyıl Bilâdü's-Şâm'ında Yeni Okuryazarlık**, çev. Defne Karakaya, İstanbul, Koç Üniversitesi Yay., 2017, s. 20-25.

⁶⁹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Kitâb el-Gurer el-Hisân fî Tevârîh Havâdis ez-Zamân*, c.I-II, Mısır-Kahire 1900 (Bundan sonra, “Kitâb el-Gurer el-Hisân” diye işaret edilecektir.) Eser daha sonra bir daha basılmıştır. **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, c. I-III, neşr. Esed Rüstem, Fuad Efrâm el-Bustânî, Beyrut 1969.

⁷⁰ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Tarih Ahmed Başa el-Cezzâr**, Beyrut 1955.

⁷¹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, s. VIII (naşirlerin mukaddimesi içinde)

Ailelerin ve bu koruyuculuk vasfını tevarüs eden Şihâboğulları emirlerinin, Bilâd-ı Şam'ın sahil kesiminde, modern Lübnan'ın temeli sayılabilecek özerk ve baskın siyasi güç olarak var oldukları algısıyla gelişmelerin anlatıldığı görülür⁷². Bu özerk siyasi gücü oluşturan taraflar Şihâbîler, Dürzî ve Mârûnî Ailelerdir. Bu ittifak, bölgedeki diğer yerel güçler üzerinde görece bir hegemonyaya sahiptir. Tannûs eş-Şidyâk (ö. 1859)⁷³, Nâsif el-Yazıcı (ö. 1871)⁷⁴ ve Elkas Hanâniya el-Munayyır (ö. 1823)⁷⁵ gibi diğer Mârûnî tarihçilerin de Haydar Ahmed'in yaklaşımını benimsedikleri anlaşılmaktadır⁷⁶.

Öte yandan Metâvile Aileleri'nin bilhassa 18. Yüzyılın ikinci yarısındaki tarihlerine ışık tutan tarihçi Haydar er-Rıza er-Rukeynî'nin (ö. 1784), *Cebel 'Âmil fi Karn* isimli eserindeki anlatımından, Mârûnî kaynakların anlatımlarından farklı olarak, Cebel Lübnan'ın güneyinde Cebel-i Âmil'de yaşayan Ali es-Sagîr, Sa'b, Münker Aileleri'nin, Şihâbî emirleriyle mücadele etmekle birlikte, onların kurmaya çalıştıkları hegemonyaya karşı ciddi mukavemet gösterir vasıfta oldukları izlenimini edinmek mümkündür⁷⁷.

Sayda Eyaleti'nin Safed Sancağı'nda 18. yüzyılın başlarında tutunup giderek gücünü ve nüfuzunu yayma becerisi gösteren Zahir Ömer ez-Zeydânî'yi kadraja alan eserlerde ise kahraman ve baskın karakter Zahir Ömer'dir. Bu konuda iki eser dikkati çeker: Abbûd es-Sabbâğ'ın kaleme almış olduğu *er-Ravzu 'z-Zâhir fi Târih ez-Zâhir* ve aynı aileden Mihâil es-Sabbâğ'ın kaleme aldığı *Tarih Şeyh Zâhir ez-Zeydânî*⁷⁸.

⁷² Bu konuda değerlendirmeler için bkz. Kamal Salibi, **A Hosue Of Many Mansions: the history of Lebanon reconsidered**, London 2002, s. 108-129 Stefan Winter, **The Shiites of Lebanon under Ottoman rule, 1516-1788**, Cambridge University Press 2010, s. 2.

⁷³ Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, c. I-II, haz. Fuad Efrâm el-Bustânî, Beyrut 1970.

⁷⁴ Şeyh Nâsif el-Yazıcı, **Risâle tarihiyye fi ahvâl Cebel Lübnan fi ahdihi'l-iktâ'î**, thk. Muhammed Halil el-Başa Reyyaz Husayn Gannâm, Beyrut 2002.

⁷⁵ Elkas Hanâniya El-Munayyır, **ed-Dürû'l-Masrûf fi Tarih eş-Şûf**, Beyrut 1984.

⁷⁶ Stefan Winter, **The Shiites of Lebanon under Ottoman rule**, s. 33-36.

⁷⁷ Haydar Rıza er-Rukeynî, **Cebel 'Âmil fi Karn**, thk. Hasan Muhammed Salih, Beyrut 1998. Bu eser 1749-1832 yılları arasını kapsamaktadır. Şif bir çiftçi olan Haydar Rıza tarafından kaleme alınmış sonra ismi bilinmeyen oğlu tarafından tamamlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dana Sajdi, **Şamlı Berber: 18. Yüzyıl Bilâdü's-Şam'ında Yeni Okuryazarlık**, s. 102-107.

⁷⁸ Mihail Nikola es-Sabbâğ, **Tarih Şeyh Zâhir ez-Zeydânî**, hzr. El-Hürî Kostantin Paşa, Lübnan-Harisa 1935 (Bundan sonra Mihail es-Sabbâğ, **Tarih Şeyh Zâhir**); Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu 'z-Zâhir fi Târih ez-Zâhir**, thk. Abdülkerim Muhâfaza - Isâm Mustafa Hüzâyeme, İrbid 1999. Zahir Ömer'in hayatının ve etrafında gelişen olayların anlatıldığı eserlerin toplu bir neşri yakın zamanda

Şam valilerinin, Sayda Eyaleti'nde nüfuzlarını yaymaya yönelik faaliyetlerine dair bazı ipuçlarına 18. yüzyılın ilk yarısı için İbn Kennân es-Sâlihî'nin, 1700-1740 yılları arasını kapsayan *Yevmiyyât Şâmiyye* ismiyle tanınan eserinde rastlamak mümkündür. İbn Kennan es-Sâlihî tipik ilmiyeli vasfıyla tanınırken⁷⁹ onun eserinde ele aldığı dönemden sonraki tarihsel gelişmeleri aydınlatan eserin⁸⁰ müellifi ise Şam'lı bir berber olan Ahmed el-Budeyrî'dir. Bu eser, yazarının kimliği ve Şam'ın günlük hayatını yansıtan zengin içeriği ile araştırmacıların dikkatini çekmiştir⁸¹. Tezde ele alınan dönemde Sayda Eyaleti'nde yaşanan olaylara Şam'ın merkezinden bakışın nasıl olduğunu yansıtan diğer bir tarih, Rum Ortodoks bir rahip olan Mihâil Burayk ed-Dımaşkî'nin (ö. 1782 civarı) 1720-1782 yılları arasını kapsayan kroniğidir⁸². Berber Budeyrî'nin ve Mihâil Burayk'ın eserleri, 18. yüzyılda Şam Eyaleti'nin valiliğini yürüten bir hanedan hüviyetine bürünmüş Azm-zâde Ailesi'nin üyelerinden Süleyman ve Esad Paşalar'ın, Sayda Eyaleti'nin sancaklarında yaşayan yerel güçlere karşı hangi stratejileri takip ettiklerine dair fikir verici ipuçlarını ihtiva ederler. Berber Budeyrî'nin eseri Şam'ın valilerine karşı daha tarafsız hatta yer yer eleştirel bir yaklaşıma sahipken, Mihâ'il Burayk Azm-zâde Ailesi'nden yana bir anlatıma sahiptir⁸³.

Yukarıda yapılan tanıtımdan anlaşılacağı üzere tez çalışmasında kullanılan kaynaklar, dil olarak birbirinden farklı olmalarının yanı sıra, Sayda Eyaleti'nde yaşayan ailelerin teşkil ettiği yerel güçlerin siyasi mücadelelerini yansıtan gelişmelere bakış açıları bakımından farklılıklar göstermektedirler. Bu bağlamda bölgedeki gelişmelere tanıklık eden Avrupalılarca kaleme alınan eserler, hem dil hem de bakış açısı bakımından farklılığın devam ettiği kaynaklardır. Tez çalışmasında, Sayda'daki Fransız konsoloslarının kendi hükümetleriyle yaptıkları yazışmalardaki verilere⁸⁴ ve

yapılmıştır. Bkz. **Eş-Şeyh Zahir Ömer ez-Zeydânî fî 'uyûn me'âsırîh**, thk. Hânî es-Sabbâğ, Akka 2014 (Bundan sonra Mihail es-Sabbâğ, **Tarih Zahir Ömer**)

⁷⁹ Dana Sajdi, **Şamlı Berber: 18. Yüzyıl Bilâdü's-Şam'ında Yeni Okuryazarlık**, s. 73.

⁸⁰ Ahmed El-Budeyrî el-Hallâk, **Havâdisu Dımaşk el-Yevmiyye, 1154-1175/ 1741-1762**, düz. Muhammed Sa'îd el-Kâsımî, haz. Ahmed İzzet Abdülkerim, Kahire 1959.

⁸¹ Ahmed el-Budeyrî'nin bu eseri Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Şeyh Ahmet el-Bediyî el-Hallâk, **Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762, Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar**, çev. Hasan Yüksel, Ankara 2015. Ayrıca yukarıda bahsi geçen Dana Sajdi'nin çalışması, eserin geniş ve ayrıntılı olarak ele alındığı bir çalışma olarak dikkati çekmektedir.

⁸² Mihâ'il Burayk ed-Dımaşkî, **Tarih eş-Şâm, 1720-1782**, haz. Ahmed Gassan Sabanu, Şam 1982.

⁸³ Dana Sajdi, **Şamlı Berber: 18. Yüzyıl Bilâdü's-Şam'ında Yeni Okuryazarlık**, s. 25-28, 98-102.

⁸⁴ Sayda şehrinde yer alan Fransız Han'ı konsolosun ikametgahı idi. Ayrıca Beyrut, Akka gibi limanlarda konsolos yardımcılarını görev yapmaktaydı. Bu görevlilerin Fransız hükümeti ile yaptığı

bölgeyi ziyaret eden Avrupalı seyyahların gözlemlerini yansıtan seyahatnamelere⁸⁵ de müracaat edilmiştir.

Literatür

Osmanlı İmparatorluğu'nun Bilâd-ı Şam eyaletleri üzerine çalışmalar, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ivme kazanmıştır. Bu dönemde yapılan çalışmaların ana kaynakları, konsolosluk yazışmaları, Avrupalı seyyahların seyahatnameleri ve yerel kronikler olmuştur. P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*⁸⁶ isimli eserinde bu kaynaklardan yararlanmıştır. Aynı dönemde Osmanlı arşivinin araştırmacıların kullanımına açılmasıyla birlikte bu arşivi kullanarak kaleme alınan öncü çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Stanford Shaw'ın Osmanlı Mısır'ı üzerine hazırladığı doktora tezi böyle bir çalışmadır⁸⁷. Bu dönemden sonra Şam Eyaleti üzerine yerel kroniklerin yanı sıra Osmanlı arşivlerini kullanan araştırmacıların sayısı nispeten artmıştır. Yeni çalışmalar, Osmanlı taşrası ve toplumları üzerine bütüncül yaklaşımlar sunan oryantalist anlayıştan bölgesel çalışmalara geçiş döneminin özelliklerine sahip olmuşlardır. Amnon Cohen'in Filistin'in 18. yüzyıl tarihi üzerine yazdığı *Palestine in the Eighteenth Century: Patterns of Government and Administration* isimli eseri bu geçiş dönemi özelliklerine sahip olması bakımından dikkat çekicidir. Eser, Osmanlı arşivinin oldukça geniş kapsamlı bir taraması sonucunda elde edilen veriler

yazışmalar, bölgenin tarihini araştıranların sıkça başvurdukları kaynaklar olmuşlardır. Bu tez çalışmasında Adil İsmail'in bu konsolosluk yazışmaları üzerine yaptığı neşir çalışmasından yararlanılmıştır. Bkz. Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, c. I-XI, Beyrut 1975. Konsolosluk yazışmalarının bir kısmının arapça tercümeleri için şu esere bakılabilir. Adil İsmail, Münir İsmail, **es-Sirâ' ed-Devli havli'l-Meşrik el-Arabî (Vesâik ed-Diblomasiyye)**, Takdim edenler: İdgâr Bizânî, Selim el-Has, c.I-II, Beyrut 1990.

⁸⁵ Bölge tarihiyle alakalı gözlem ve izlenimlerini aktarmış olan Avrupalı seyyahlardan Constantin-François de Chasseboeuf Volney en bilinenidir. Fransız seyyahın *Voyage en Égypt et en Syrie* isimli eseri, 1783 yılında çıktığı yolculuğa ilişkin gözlem ve izlenimlerini yansıtır. Eser 1787 yılında basılmış, sonra da İngilizce'ye çevrilmiştir. Bu tez çalışmasında eserin İngilizce çevirisi kullanılmıştır. Bkz. M. C-F. Volney, **Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783,1784, and 1785**, v. I-II, Dublin 1793. Volney'den başka İngiliz seyyah Richard Pococke ve İtalyan seyyah Abbé Mariti'nin seyahatnameleri dönemin çağdaşı kaynaklar olmaları bakımından önem arz ederler. Bkz. Richard Pococke, **A Description of the East and Soma Other Countries**, c. I-II, London 1945. Abbé Mariti, **Travels Through Cyprus, Syria and Palestine with a General History of the Levant**, v. I-II, London 1791.

⁸⁶ P. M. Holt, **Egypt and Fertile Crescent: A Political History**, 1516-1922, Ithaca 1966.

⁸⁷ Jane Hathaway, "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History", **Mediterranean Historical Review**, Vol. 19, No. 1June 2004, s. 34

kullanılarak telif edilmiştir. Ancak 1960’larda Amerika ve Avrupa’da sosyal bilimcilerin Ortadoğu üzerine yaptıkları araştırmalarda hakim paradigma olan “modernleşme kuramı”nın⁸⁸ etkisinde kalınarak yazılan bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Zira çalışmada, modern ve ileri Batı-geri kalmış Doğu ikilemi söylemi sürdürülerek, taşrada Osmanlı iktidarının 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayan kronikleşmiş gerilemesinin 18. yüzyılda da devam ettiği algısı dillendirilir. Cohen’in çalışmasında, 18. yüzyılda Filistin’in kuzeyinde Celfle Bölgesi’nde yaşamış olan Zahir Ömer ez-Zeydânî’nin faaliyetlerindeki başarısı, Osmanlı Devleti’nin 17. ve 18. yüzyıllarda içine girdiği kriz ve gerileyiş sürecinin bir sonucu olarak gösterilmiştir. Merkez gücünü kaybedip burada bir enerji boşalması yaşandığında oluşan dalgalarla beslenen merkezkaç güçler kendi bölgelerinde etkin olabilmişlerdir. Nihayet 18. yüzyılda ayrılıkçı hareketlere girişme kabiliyetlerini sergileme fırsatını bulmuşlardır⁸⁹.

Albert Hourani, 1960’larda, özellikle Bilâd-ı Şam’da, ayan, şeyh, mültezim gibi yerel güçlerin, devlet ile toplum arasında aracılar olarak görülmelerini salık veren yaklaşımın gelişmesine katkıda bulunan çalışmalar kaleme aldı. Ayrıca yerel güçler vurgusu, eyaletlerin tarihlerinin anlaşılmasında önemli bir katkı olmuştur. Toplumsal dinamizm, yaşayan toplumun unsurları üzerine eğilmek; şehirliler, köylüler, göçerler ve diğer grupları mercek altına almak daha zengin ama çok daha karmaşık bir resim ortaya koymuşa benzemektedir⁹⁰. Bundan sonraki dönemde, Osmanlı merkez arşivini ve mahalli kadı sicilleri arşivlerini dikkate alan araştırmalarla birlikte Osmanlı mirasının altını çizen, Osmanlı merkezî hükümeti ile yerel güçler arasında karşılıklı birbirini etkileme türünde ilişkilerin geliştiğini gösteren çalışmalar ortaya çıktı. Karl Barbir’in, 18. Yüzyılda Şam Eyaleti’nde Osmanlı hükümetiyle yerel güçler arasında

⁸⁸ Zachary Lockman, **Hangi Ortadoğu?**, çev. Burcu Birinci, İstanbul, Küre Yay., 2012, s. 205-213.

⁸⁹ Cohen’in gerileme söylemine ilişkin tespitleri için bkz. Amnon Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century: Patterns of Government and Administration**, The magness pres and Hebrew University, Jarusalem 1973, s. 1-7. 1960’lar ve 1970’lerde Osmanlı hakimiyetindeki Arap eyaletleri üzerine hazırladıkları doktora tezlerini, Osmanlı arşiv kaynaklarını ve vekayinamelerini de kullanarak telif eden Stanford Shaw’ın ve Shamon Shamir’in sözkonusu tez çalışmaları bu geçiş döneminin özelliklerini taşır. Bkz. Shamon Shamir, “**The Azm Walis of Syria (1724-1785): The Period of Dynastic Succession in the Government of the Walayahs, Damascus, Sidon and Tripoli**”, Princeton University, Ph. D. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1961.

⁹⁰ Albert Hourani’nin bu yaklaşımı dile getirildiği çalışmaları için bkz. Albert Hourani, **The Emergence of The Modern Middle East**, London 1985.

nasıl bir etkileşimin yaşandığını gösteren çalışması bu bağlamda değerlendirilebilir⁹¹. Öte yandan aynı dönemde yerel kroniklerin kaynak olarak kullanıldığı araştırmalar yapan Abdulkerim Rafiq, Osmanlı hakimiyetindeki Arap eyaletlerinde Osmanlı hükümeti ile yerel güçler arasında, hiçbir etkileşime yer verilmeyen, kamplaşmalara dayalı bir mücadelenin yaşandığına dair tespitlerde bulunmuştur⁹².

Osmanlı hakimiyetinde Bilâd-ı Şâm eyaletlerini de konu edinen araştırmaların genel bir değerlendirmesinden sonra bu coğrafyanın sahil kesiminde yer alan Sayda Eyaleti'yle alakalı ne tür çalışmalar yapıldığı üzerinde durulabilir. Sayda Eyaleti ismiyle anılan siyasi coğrafyada 18. yüzyılda yaşamış olan yerel güçlerin birbirleriyle ve Osmanlı hükümeti ile münasebetlerini ve etkileşimlerini, Osmanlı arşivinden elde edilen veriler ışığında ele alan çalışmaların sayısı çok yetersizdir⁹³. Genellikle yapılan çalışmalar, Şihâbîler, Dürzîler, Metâvile, Zeydânîler, Zahir Ömer ez-Zeydânî gibi aileler ve bu ailelerin önemli liderleri üzerine yahut da Sayda, Beyrut, Akka, Hayfa gibi tek tek şehirler veya Filistin, Cebel-i Âmil, Cebel-i Lübnan gibi tarihsel coğrafyalar üzerine telif edilmiştir.

Zahir Ömer ez-Zeydânî ve ailesi Zeydânîler üzerine dikkate değer sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlardan Uriel Heyd'in *Dāhir al-Umar, shalit ha-Galil* isimli eseri⁹⁴, Safed Sancağı'nda yaşamış bu şeyhe karşı erken bir merakın ürünüdür. Hocası Heyd'in izinden gittiği anlaşılan Amnon Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century: Patterns of Government and Administration* isimli eserinde iki isim üzerinde yoğunlaşır. Bunlardan ilki Zahir Ömer ez-Zeydânî diğeri ise Cezzâr Ahmed Paşa'dır. Diğer yerel güçlerin bu iki ismin gölgesinde silikleştiği bir sosyo-politik manzara

⁹¹ Karl Barbir, *Ottoman rule in Damascus: 1708-1758*, Princeton 1980.

⁹² Abdul-Karim Rafeq, *The Province of Damascus 1723-1783*, Beyrut 1970; Abdul-Karim Rafeq, *el-Arab ve'l-Osmâniyyûn 1516-1916*, Dımaşk 1973. Rafiq'in çalışmalarına ilişkin değerlendirmeler için bkz. Jane Hathaway, "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History", s. 35,37.

⁹³ Bu konuda, Filistin'in 18. yüzyılını ele alan Cohen'in çalışmasını zikretmek gerekir. Amnon Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century: Patterns of Government and Administration*, Jarusalem 1973. Ali Karaca'nın Sayda Eyaleti valiliğinde bulunmuş olan Azmzâde Ailesi'nden Muhammed Paşa hakkında bir yüksek lisans tez çalışması mevcuttur. Bkz. Ali Karaca, "**Azm-zâde Mehmed Paşa**", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986. Sayda hakkında Kürşat Çelik isimli araştırmacının, Tanzimat Dönemi sonrasını ele alan bir çalışması vardır. Kürşat Çelik, *Osmanlı Hâkimiyetinde Sayda (1839-1918)*, Ankara 2014. Ayrıca Sayda Eyaleti sınırları dahilinde olan Akka hakkında yakın zamanda bir yüksek lisans tezi kaleme alınmıştır. Bkz. Ali İhsan Aydın, "**Akka'nın İdarî ve Sosyal Yapısı (1864-1918)**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

⁹⁴ Uriel Heyd, *Dāhir al-Umar, shalit ha-Galil*, Jarusalem 1942.

çizer⁹⁵. Ahmad Hasan Joudah, Zahir Ömer üzerine hazırlayıp 1971 senesinde yayınladığı tez çalışmasında, Zahir Ömer'i, Osmanlı iktidarının Arap eyaletlerindeki gerileyişinden istifade ederek idari, siyasi, askeri ve ekonomik güç elde eden özerk bir Arap lider olarak tavsif eder⁹⁶. Zahir Ömer hakkında müstakil monografiler kaleme almış olan Tefvik Muammer, Hâlid Muhammed Sâfi'nin de genel olarak bu görüşte oldukları söylenebilir⁹⁷.

Sayda Eyaleti'nin güneyinde Cebel-i Amil'de yaşayan ve genel olarak Metâvile ismiyle anılan Şîi Aileler'in tarihleri üzerine yapılan çalışmalar arasında Osmanlı bağlamını göz önünde bulunduran öncü çalışma Stefan Winter'in *The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule, 1516-1788* isimli eseridir⁹⁸. Bu tez çalışmasında Winter'in görüş ve tespitlerinden yeri geldikçe yararlanılmıştır. Diğer çalışmalar arasında Sa'dûn Hamâde, Ali ez-Zeyn, Râmız Rızk ve Muhammed Takî el-Fakîh gibi araştırmacıların eserleri zikredilebilir. Bu eserlerde Cebel-i Âmil, Beka Vadisi ve Cübeyl gibi yörelerde yaşayan Metâvile adıyla anılan Lübnan Şîilerinin tarihleri üzerinde durulmuştur⁹⁹.

Şihâbî Ailesi'nin, Dürzî ve Marunî ailelerin 18. yüzyıldaki siyasi faaliyetlerini konu edinen çalışmalarda Osmanlı bağlamının önemszenmesinin gerekliliği üzerinde duran öncü isim Kemal Salibi olmuştur¹⁰⁰. Salibi'den sonra, onun da etkisiyle, Abdurrahim Ebu-Husayn, Başbakanlık Osmanlı arşivindeki *Mühimme Defterleri*'ni

⁹⁵ Amnon Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 30-111.

⁹⁶ Ahmad Hasan Joudah, *A History of the Movement of Shakh Zahir Al-Umar Al-Zeydani (1690-1775)*, University Of Michigan 1971, s. IV, 292.

⁹⁷ Tefvik Muammer, *Daher el-Omar*, Nâsıra 1979; Hâlid Muhammed Sâfi, *Hâkim el-Celîl fî'l-Karn es-Sâmin Aşer: Zâhir el-Ömer ez-Zeydânî (1689-1775)*, Gazze, el-Merkezü'l-Kavmî li'd-Dirâsât ve't-Tevsîk, 2005. Bu iki araştırmacı dışında Zahir Ömer ve ailesi hakkında yapılan çalışmalar şunlardır. Tahsin et-Tell, *Benî Zeydân el-Îmâra ez-Zeydâniyye: Zâhir b. Ömer ez-Zeydânî Emîr ed-Devle ez-Zeydâniyye (1685-1775)*, Ürdün-İrbid 2009; Bekir Yan, *Zahir Ömer ez-Zeydani ve Faaliyetleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2000. Ayrıca Zahir Ömer, ailesi ve faaliyetleri hakkındaki başlıca kaynakların toplu bir neşri yakın bir zamanda yapılmıştır. Bkz. *Eş-Şeyh Zahir Ömer ez-Zeydânî fî 'uyûn me'âsırîh*, thk. Hânî es-Sabbâğ, Akka 2014. Bu eseri temin edilmesinde yardımcı olan sayın Profesör Adnan Bakhit'e teşekkür ederim.

⁹⁸ Stefan Winter, *The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule, 1516-1788*, Cambridge University Press 2010.

⁹⁹ Sa'dûn Hamâde, *Tarih eş-Şî'a fî Lübnan*, C. I-II, Beyrut 2008; Ali ez-Zeyn, *Li'l-Bahs an Tarihinâ fî Lübnan*, Beyrut 1973; Ramiz Rızk, *Cebel Âmil Tarih ve Ahdâs*, Beyrut 2005; Muhammed Takî el-Fakîh, *Cebel Âmil fî't-Tarih*, Beyrut 1986.

¹⁰⁰ Salibi'nin bu konudaki görüşleri için bkz. Kamal Salibi, *A Hosue Of Many Mansions: the history of Lebanon reconsidered*, London, I. B. Tauris-Co Ltd, 2002.

tarayıp, bu arşiv kaynağından devşirdiği verilerle yerel kronikleri karşılaştırarak, Cebel-i Lübnan'da 17. yüzyılda yaşamış olan Ma'n-oğulları başta olmak üzere yerel güçlerin siyasi faaliyetlerine mercek tutmuştur. Tez çalışması esnasında, Sayda Eyaleti'nin kapsadığı coğrafyada yaşayan toplumların 17. yüzyıldaki sosyo-politik vaziyetini anlamak ve 18. Yüzyıla girerken bu vaziyette ne gibi değişiklikler yaşandığı hakkında bilgi sahibi olmak adına Husayn'ın araştırmalarından faydalanılmıştır¹⁰¹. Cebel-i Lübnan'da yaşayan aileler hakkında yapılan diğer çalışmalar arasında, Abbas Ebû Salih'in *et-Tarih es-Siyâsi li'l-Emâre eş-Şihâbiyye fî Cebel Lübnân 1697-1842* isimli eseri müstakil olarak Şihâbîlerin siyasi tarihi üzerine kaleme alınmış bir eserdir. Mesud Dâher ise, *el-Cüzûr et-Tarihiyye li'l-Mese'le et-Tâ'ifiyye el-Lübnâniyye* isimli çalışmasında Şihâbîlerin Cebel-i Lübnan'da sahip oldukları siyasi nüfuzlarının unsurları üzerine önemli tahlil ve tespitlerde bulunmuştur¹⁰². 18. yüzyılda Cebel-i Lübnan'da yaşamış olan Mârûnî Aileler hakkında önemli çalışmalar arasında İliya F. Harik'in *Politics and Change in a Traditional Society Lebanon, 1711-1845*¹⁰³ isimli

¹⁰¹Abdul-Rahim Abu-Husayn, **Provincial leaderships in Syria: 1575-1650**, Beirut, American University Of Beirut, 1985. Husayn şu eserinde tarama ve incelemelerde bulunduğu Mühimme Defterlerinden seçtiği hükümlerin suretlerini İngilizce'ye çevirmiştir: **The View from İstanbul: Ottoman Lebanon and The Druze Emirate**, London, I.B.Tauris Publishers, 2004. Husayn'ın ayrıca Sayda Eyaleti'nde 17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın başlarında etkin olan ailelerle ilgili kaleme aldığı çeşitli makale çalışmaları bulunmaktadır. "Problem in the Ottoman administration in Syria during the 16th and 17th centuries: the case of the sanjak of Sidon-Beirut", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 24, Issue 04, November 1992, pp. 665-675; "The Shiites in Lebanon and The Ottomans in the 16th and 17th Centuries", **La Shî'a Nell'impero Ottomano**, Roma 1993, pp.107-119; " Problems in the Ottoman administration in Syria during the 16th and 17th centuries: the case of the sanjak of sidon-Beirut", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 24, Issue 04, November 1992, pp. 665-675; "The unknown career of Ahmad Ma'an (1667-1697)", **Archivum Ottomanicum**, 17, Wiesbaden 1999, pp. 241-247; "The Shihab Succession (1697): A Reconsideration", **12th Congress of the Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes**, Praha 1996, pp. 9-16.

¹⁰²Abbas Ebû Salih, *et-Tarih es-Siyâsi li'l-Emâre eş-Şihâbiyye fî Cebel Lübnân 1697-1842*, Beyrut 1984; Mesud Dâher, *el-Cüzûr et-Tarihiyye li'l-Mese'le et-Tâ'ifiyye el-Lübnâniyye*, Beyrut 1986. Şihâbîler hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır. Hüseyin Selmân Süleymân, *et-Tarih es-Siyâsi li'l-Mukata'ât el-Lübnâniyye ve Vilâyât Bilâd eş-Şâm el-Cenûbiyye ve Mısır (1697-1825)*, c. I-II, Lübnan 2013; Münir İsmail, " et-Tahavvülât es-Siyâsiyye fî Müctema' el-İmâre eş-Şihâbiyye", **Lübnan fî el-Karn es-Sâmin Aşer (el-Mü'temer el-evvel li'l-Cem'iyye el-Lübnâniyye li'd-Dirâsât el-Osmâniyye)**, Beyrut 1996, s. 83-101; Abbas Ebu Salih, "es-Sirâ' ale's-Sulta fî'l-İmâra eş-Şihâbiyye", **Lübnan fî el-Karn es-Sâmin Aşer (el-Mü'temer el-evvel li'l-Cem'iyye el-Lübnâniyye li'd-Dirâsât el-Osmâniyye)**, Beyrut 1996, s. 128-158; Yasin Süveyd, "el-İmâre eş-Şihâbiyye fî Cebel Lübnan", **Lübnan fî Tarihihi ve Tûrâsihi (Adil İsmail Serisi içinde)**, Beyrut 1993, s. 307-338.

¹⁰³İliya F. Harik, *Politics and Change in a Traditional Society Lebanon, 1711-1845*, Princeton University Press 1968.

eseri ile Richard van Leeuwen'in *Notables & Clergy in Mount Lebanon: the Khāzin Sheikhs and the Maronite Church (1736-1840)*¹⁰⁴ isimli eseri zikredilebilir.

Sayda Eyaleti'nin kapsadığı coğrafyadaki şehirlerden Beyrut ile alakalı olarak, Yusuf Hakim, Luvis Şeyho, Hassan Ali Hallak; Sayda ile alakalı olarak Ahmed Arif ez-Zeyn, Münir Huri; Akka ile alakalı olarak Thomas Philipp, Fâiz el-Kürdî; Safed ile alakalı olarak Ünal Taşkın gibi tarihçi veya araştırmacıların kaleme aldıkları tarih çalışmaları bulunmaktadır¹⁰⁵.

Metod ve İçerik

Sayda Eyaleti'nde 18. yüzyıldaki yerel güçlerin siyasi, iktisadi, askeri güç ve kabiliyetleri ve bunların kendi aralarındaki siyasi mücadeleleri üzerine incelemeler eldeki tez çalışmasının boyutlarından birini oluşturmaktadır. Diğer boyut ise Osmanlı hükümetinin ve onun resmi temsilcileri olan bölge valilerinin bölgede devletin iktidarının sürdürülmesine yönelik ne gibi örüntü ve süreçleri işlettikleriyle alakalıdır. Söz konusu iki boyutun kesiştiği bir üçüncü boyut daha vardır ki, bu, yerel güçlerle Osmanlı hükümeti ve onun resmi temsilcileri arasındaki münasebetlerin keyfiyetinin incelenmesiyle alakalıdır.

Tez çalışmasında, yerel güçlerin tanımlanması, güç ve kabiliyetlerinin tarihsel bağlama uygun bir şekilde ortaya konulması için Engin Deniz Akarlı'nın, Bilâd-ı Şam ve Mısır'da yaşamış yerel güçlere ilişkin modellemesi¹⁰⁶ kısmen de olsa tatbik edilmeye çalışılmıştır. Buna göre tarihsel gelişmeler göz ardı edilmeyecek şekilde, Şihâbîlerin, Zeydânî Ailesi'nin lideri Zahir Ömer'in, yerel iktidarlarını temellendirirken yaslandıkları iktisadi kaynakları, askeri güçleri, hükümetten aldıkları

¹⁰⁴ Richard van Leeuwen, *Notables & Clergy in Mount Lebanon: the Khāzin Sheikhs and the Maronite Church (1736-1840)*, Leiden, E. J. Brill, 1994.

¹⁰⁵ Sırayla bu yazarların çalışmaları şunlardır. Yusuf Hakim, *Beyrut ve Lübnan fî ahdi Âl-i Osman*, Beyrut 1991; Luvis Şeyho, *Beyrut Tarihuha ve Âsârüha*, Beyrut 1993; Hassan Ali Hallak, *Beyrut el-Mahrûse fî Asri'l-Osmani*, Beyrut 1987; Ahmed Arif ez-Zeyn, *Tarih Sayda*, Sayda 1913; Münir Huri, *Sayda abre hukbü't-tarih*, Beyrut 1966; Thomas Philipp, *Acre: the rise and fall of a Palestinian city, 1730-1831*, New York, Columbia University Press, 2001; Fâiz el-Kürdî, *Akka beyne'l-mazi ve'l-hâzir*, Akka 1970; Ünal Taşkın, *Osmanlı idaresinde Safed (1516-1600)*, Elazığ 2011.

¹⁰⁶ Engin D. Akarlı, "Provincial Power Magnates in Ottoman Bilad al-Sham and Egypt, 1740-1840", *La vie sociale dans les provinces arabes a l'epoque ottomane*, Abdeljelil Temimi (der.), C. 3, Tunis 1988, s. 41-56.

himaye ve bölgelerindeki diğer yerel güçlerle münasebetleri gibi etkenler incelenip ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı hükümetinin ve onun resmi temsilcilerinin, Sayda Eyaleti'nde yaşayan yerel güçlere karşı iktidarlarını sürdürmelerini sağlayan süreç veya örüntüleri anlamlandırmada Karen Barkey'in, devlet ile yerel güçler arasındaki dikey ilişkilerin keyfiyetine ve yerel güçlerin kendi aralarındaki yatay ilişkilerin şekillenmesinde devletin rolüne ilişkin açıklamaları göz önünde bulundurulmuştur¹⁰⁷. Bilhassa Sayda valilerinin ve Şam valilerinin, yerel güçlerle ne gibi münasebetler kurdukları, onları iktidarı paylaşabilecekleri veya bazı idari-mali yetkileri devredebilecekleri birer aracı olarak görüp görmedikleri konusu tarihsel gelişmeler bağlamında anlaşılmaya çalışılmıştır¹⁰⁸.

İzah edildiği üzere çok dilli ve farklı görüşlere ve bakış açılarına sahip kaynakların kullanılması, meselelerin anlaşılmasını ve analiz edilme sürecini güçleştirmiştir. Ancak kaynakların ve literatürün dayattığı bakış açısı ve yaklaşımlara mümkün olduğunca teslim olunmamaya çalışılmıştır. Kaynaklar arasında çapraz okumalar yapılarak, mümkün oldukça Osmanlı arşiv malzemesinin sunduğu verilerle karşılaştırmalara başvurularak, tarihsel gelişmelerle şekillenmiş olan anlatının yeniden inşa edilmesine gayret edilmiştir.

Bu doğrultuda tez çalışmasının birinci bölümünde, Osmanlı hükümetinin idari-mali kontrol ve denetimini sürdürme alanı olan Sayda Eyaleti'nin yer aldığı coğrafya farklı boyutlarıyla tanıtılmıştır. Sayda Eyaleti'nin teşkili tarihsel bağlamda incelenmiş, eyaletin teşkilinden sonra burada idari-mali kontrol sistemi olarak mukataa sisteminin nasıl yürütüldüğü üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, 18. yüzyılda, Sayda Eyaleti'nde Beyrut, Sayda Sancakları ve buraların hinterlandında kalan kırsal bölgeleri kapsayan bölgelerdeki mukataaların iltizamını almış olan Şihâboğullarının yerel

¹⁰⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun taşrasında iktidarı ve kontrolü sürdürme yolları üzerine yaptığı tespitleri için Karen Barkey'in şu iki eserine bakılabilir. Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999, s. 1-24; Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, s. 1-43.

¹⁰⁸ İmparatorlukların siyasi yapısı ve taşradaki araçlarla ilişkileri hakkında bkz. Charles Tilly, **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu (990-1992)**, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul 2001; Jane Burbank; Frederick Cooper, **İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik**, Çev. Ahmet Baybars Çağlayan, İstanbul 2011.

iktidarlarının unsurları tarihsel gelişmelerle bağlantılı olarak incelenmiştir. Ayrıca, Sayda Sancağı'nın hemen güneyinde yer alan Cebel Âmil'de yaşamış Şîî inanca mensup Metâvile olarak anılan ailelerden Ali es-Sagîr, Sa'b, Mûnker Aileleri'nin kendi aralarındaki, ayrıca Şihâboğulları'yla ve güneylerindeki Safed Sancağı'nın yerel güçleri olan Zeydânî Ailesi'yle münasebetleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, 18. yüzyılın ikinci yarısında, Sayda Eyaleti'nde yer alan söz konusu yerel güçleri, aynı siyasi mücadelenin içinde yer almaya zorlamış olduğu anlaşılan Zahir Ömer ez-Zeydânî'nin yükselişi ve düşüşü üzerine ayrıntılı bir inceleme sunulmaya çalışılmıştır. Diğer yerel güçlerle, bölgedeki valilerle ve doğrudan Osmanlı hükümeti ile ilişkileri, izah edilen metod ve yeni ulaşılan kaynaklar muvacehesinde yeniden değerlendirilen Zahir Ömer'in tarihsel hikayesi yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

BİLÂD-I ŞAM'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İDARÎ- MALÎ KONTROL BİRİMİ OLARAK SAYDA EYALETİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun, taşrasında iktidarını nasıl sürdürdüğünü ve bu iktidara dayalı idari-mali kontrol sistemlerini ne şekilde tatbikata koyduğunu, Sayda Eyaleti özelinde cevaplamayı hedefleyen bu çalışmaya söz konusu eyaletin coğrafi yapısını çeşitli boyutlarıyla ortaya koyarak başlamanın uygun olacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda, Bilâd-ı Şam coğrafyasının bir parçası olarak görülen Sayda Eyaleti'nin fiziki coğrafyasının ve beşerî coğrafyasının, 18. yüzyılı veya bu yüzyıla yakın dönemleri anlatan kaynaklar üzerinden bir betimlemesi yapılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Sayda Eyaleti'nin hangi tarihsel coğrafyalar kapsamında yer aldığı, Osmanlı hükümeti açısından Bilâd-ı Şam coğrafyasının ve Sayda Eyaleti'nin nasıl algılandığı sorularına cevap verilmeye çalışılacaktır.

1.1. Sayda Eyaleti'nin Fiziki Coğrafyası

Sayda Eyaleti, Suriye ve Arap Çöllerinin belirlediği coğrafi çevreyi sınırlayan sıradağlara nazır olan sahil şeridinde yer alıyordu. Sayda Eyaleti, bir tarife göre, kuzeyde Cûniye Limanı'nın kuzeyinde bulunan Muâmeleteyn Nehri Köprüsü'nden, sahili takip ederek güneyde Akka'ya ve Hayfa Körfezi'ne kadar uzanıyordu. Eyaletin sınırları sahilden içeriye doğru, Güney Lübnan'da Hasbaya mıntıkasının tamamını kapsayarak¹, güneye doğru Hasbaya'dan Hula Gölü'ne oradan da Taberiye Gölü'ne doğru uzanan bir hattı takip ederdi. Taberiye Gölü'nün kuzey batısında bulunan Safed, güney batısında bulunan Nâsıra eyalet sınırları dahilindeydi. Bu tanıma göre günümüz Lübnan'ının güney kısmı ile Filistin'in kuzey kısmı Sayda Eyaleti'nin siyasi coğrafyasına tekabül etmektedir.

¹ Tefik Muammar, **Daher el-Omar**, s. 4.

Eyaletin kapsadığı bölgenin coğrafyasını belirleyen büyük ölçüde sıradağlardı. Kıyıda Lübnan Dağları ve doğuda iç tarafta Anti-Lübnan Dağları olarak bilinen bu dağ silsilesi, kuzeyde benzer bir şekilde Lazkiye kıyılarına paralel uzanan Ensariye Dağları ve iç taraftaki diğer bir dağ silsilesinin devamıdır². Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları, kuzey doğu-güney batı doğrultusunda bir set oluşturarak Suriye Çölü'nün kurak ikliminin kıyı kesimini etkilemesini engeller. Bu dağ sistemi kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 200 km'lik bir uzunluğa sahiptir. Genişliği ise 30-40 km arasında değişir. En yüksek doruğu olan Cebel es-Sevâd, Trablusşam Eyaleti sınırları içinde Lazkiye Sancağı'nın kuzey doğusunda yer alıyordu. Bu dağ (Kurnetü es-Sevda) yaklaşık 3000 m'lik bir irtifaya sahiptir³. Beyrut'un kuzey doğusunda yer alan Cebel Sannin ise bu dağ silsilesinin irtifai yüksek olan diğer bir dağıdır. Anti-Lübnan Dağlarının bir parçası olan, Cebel eş-Şeyh (Mount Hermon), Sayda Eyaleti ile Şam Eyaleti'ni birbirinden ayıran doğal bir sınır olarak, verimli Havran Ovasının kuzey batısında yükselen bir dağ sitemiydi⁴. Orta yüksekliğe sahip Lübnan Dağları, güneye doğru daha düşük irtifalarla (1000 m ve daha aşağı yüksekliğe sahip tepeler şeklinde) uzanır ve Merc İbn Amir Ovası bu silsileyi yine düşük irtifaları sahip olan Filistin dağlarından ayırır⁵.

Sayda Eyaleti'nde Suriye Çölü'nün kurak ikliminin kıyı yerleşmelerini etkilemesini önleyen bir set görevini görmekte olan bu dağların doğusunda kalan iç bölgeler kurak bir iklime sahipken Akdeniz'e nazır batı eteklerinde, yarı tropikal iklim ve Akdeniz ikliminin özellikleri gözlenir⁶. Eyaletin doğuda kalan kısmını oluşturan bölge daha dağlık bir araziye sahipken batıya yani kıyıya doğru yükseklik azalmaktadır. Yine dağlık ve yüksek kesimler eyaletin kuzeyinde daha yoğunken güneye doğru dağların irtifai azalır⁷. Eyaletin güneyinde yer alan irtifai düşük dağlardan biri Cebel-i Âmil'dir. Yaklaşık 650 m yüksekliğe sahip Cebel-i Âmil, bir kıyı yerleşimi olan Sur'un kuzey doğusunda uzanıyordu. Safed Sancağı'nın kuzey

² W.B. Fisher, **The Middle East: A Physical, Social, and Regional Geography**, London 1950, s. 371-378.

³ İrina Similyenskaya, **el-Beni'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye fi'l-Maşrık el-Arabî alâ meşârifî'l-asrî'l-hadîs**, Arapça'ya Çev. Yusuf Ataullah, Beyrut, al-Farabî, 1989, s. 38.

⁴ Günümüzde Suriye, Lübnan, İsrail sınırlarının kesiştiği bir nokta burası ve Hermon Dağı'nın büyük bir kısmı İsrail topraklarında kalıyor.

⁵ Similyenskaya, **el-Beni'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye**, s. 38

⁶ **A.e.**, s. 38.

⁷ Mehmed Refik; Mehmed Behçet, **Beyrut Vilayeti: cenubi kısmı**, C. I, Beyrut 1333-1335, s. 39.

batısında ve Şeri'a Nehri ile Akdeniz sahili arasında, Celîle Mıntıkası'nın en yüksek dağı olan Cermak Dağı bulunmaktaydı. Nâsıra Köyü'nün güneyinde yer alan Tur Dağı (Tabur Dağı) Merc Benî Amir Ovası'nın kenarında bulunmaktadır⁸.

Dağ silsilelerinin kesintiye uğradığı yerlerde hem kıyıda hem de iç bölgelerde ova, plato ve vadi şeklinde düzlükler kuzeyden güneye doğru belirmektedir. Kuzeyde Ensariye Dağlarının hemen doğusunda yer alan Gap Vadisi ve güneyindeki Akkar Ovası ile güneyde Hula, Taberiye ve Lut Gölleri arasında akan Şeria Nehri boyunca uzanan, verimli Gor Vadisi arasında, sulak arazisiyle Beka Vadisi uzanır. Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları arasında yer alan Beka Vadisi'nin en yüksek noktasını oluşturan Balebek, Roma İmparatorluğu ve Osmanlılar zamanında tarıma elverişli ve oldukça verimli topraklarıyla önemli bir yere sahip olmuştur. Birbirlerinin zıt yönünde akan Litani ve Asi nehirlerinin doğdukları bölge olması Balebek'in sulak ve verimli bir araziye sahip olmasında etkili olmuştur. Bugün de bu özelliğini korumaktadır⁹. Beka Vadisi'nin güneyinde, Cebel eş-Şeyh'in batı etekleri boyunca uzanan Teym Vadisi ise verimli topraklarıyla olduğu kadar Şihâb-oğullarının tarihî merkezi olması bakımından da önemli bir yerdir¹⁰.

Sayda Eyaleti'nin kuzey kısmında, Trablusşam'da, Ensariye Dağları'nın güneyinde yer alan Akkar Ovası ve Şam Eyaleti'nin güney batısında yer alan Havran Ovası gibi geniş düzlükler bulunmamaktaydı. Burada dağlar kıyıya paralel uzandığından Beyrut, Sayda gibi sancak merkezlerinin ve Sur Nahiyesi'nin¹¹ yer aldığı düzlükler çok geniş alanlara sahip değillerdi. Mesela Beyrut'ta kıyı düzlüğü 4 millik bir alanı kapsarken, Sur Nahiyesi'nin güneyinde yer Nakura Burnu'nda denizden hemen sonra dağların yamaçları yükseliyordu¹². Eyaletin güneyinde ise, Şeria Nehri boyunca uzanan Gor Vadisi'nin kuzey kısmı, Celîle Platosu, Celîle Platosu'nun güneyinde yer alan kıyıda genişliği 20 mile ulaşan Merc İbn Amir Ovası (Asdraelon) gibi düzlükler bulunmaktaydı. Özellikle Merc İbn Amir Ovası'nın kıyıya açılan

⁸ Mehmed Refik; Mehmed Behçet, **Beyrut Vilayeti**, s. 40-41.

⁹ Fisher, **The Middle East**, s. 376; Similiyenskaya, **el-Beni'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye.**, s.39.

¹⁰ 18. Yüzyılda Teym Vadisi'nin Şihâb-oğulları Ailesi'nin iltizam olarak tasarruflarında olduğu hakkında bkz. BOA, **MAD**, nr. 2960, s. 205; **MAD**, nr. 2819, s. 10; **MAD**, nr. 9982, s. 182.

¹¹ Sur, eski adıyla Tyre, Tyrus olarak anılan bu yerleşim merkezini 17. Yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi ziyaret etmiş burada yere alan kalede bir cami, üç mescid, birkaç kilise, yirmi dükkan ve bir hanın var olduğundan bahseder. Bkz. Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi- 2, 7-10. Kitaplar, Dizin**, 9. Kitap, İstanbul 2011, s. 216.

¹² Fisher, **a.g.e.**, s. 380.

tarafını teşkil eden arazi, Akka ve Hayfa Körfezlerinin bitiştiği mıntıkeyi oluştıruyordu. Bu kıyı bölgesi oldukça verimli arazileri ile hububat üretiminde önemli bir role sahip ola gelmiştir¹³.

Nehirlerin Akdeniz'e döküldüğü yerlerde taşıdıkları alüvyonlarla tarıma elverişli küçük araziler oluşmuştur¹⁴. Mesela Sur Nahiyesi'nin kuzeyinden denize dökülen Kasımıye Nehri (Litani Nehri) bu şekilde küçük bir düzlük oluştırmıştır. Sayda'nın kuzeyinde denize dökülen Nehr el-Ûlâ ve sırasıyla kuzeye doğru, Dâmûr Nehri, Beyrut Nehri, Antilyas Nehri, Kelb Nehri gibi nehirler kıyıdaki tarla ve özellikle meyve bahçelerini sulamada kanallar vasıtasıyla yararlanılan su kaynaklarını teşkil etmişlerdir¹⁵. Ancak bu nehirlerin debisi oldukça düşüktür. Bahar mevsiminin bitmesiyle kaynaklarını oluştıran dağlardan gelen eriyen kar sularının azalmasıyla çoğu kuruma noktasına gelir. Dolayısıyla taşıdıkları alüvyon ile kayda değer düzeyde büyük kıyı ovaları oluştırmamışlardır.

Sayda Eyaleti'ni de kapsayan Bilâd-ı Şam mıntıkasının sahil kesiminde dağlık arazinin coğrafyayı ve tabii olarak iklimi belirlediğine kısaca değinilmişti. Gerçekten Toroslardan itibaren kuzeyden güneye doğru uzanan bu dağ silsileleri bölgenin coğrafya ve iklimini kendine has bir hale sokmuştur. Kıyıya paralel uzanan dağlar, denizden gelen nemle oluşan yumuşak iklimin kıyı şeridi boyunca muhafaza edilmesini temin eden bir perde görevi görmüştür. Böylece kıyı şeridi boyunca kuzeyden güneye doğru benzer iklim koşulları geçerli olmuştur. Özellikle Beyrut, Sayda, Sur, Akka ve Hayfa gibi sahil yerleşimlerinde yarı tropikal iklimin etkisi hissediliyordu. Buralarda, Haziran ve Eylül ayları arasında geçen yağışsız dönem dışında bol yağışlı bir iklim özelliğini gösteren yarı tropikal iklimin ve denizden esen rüzgarların etkisiyle yağmur ve kar yağışı oranı oldukça fazladır. Lübnan Dağları'nın doruklarında yılın büyük bir kısmında, kalıcı kar kitleleri varlığını sürdürür. Doruklarındaki süt beyazı görüntüden dolayı bu dağların isminin, Arapça'da süte verilen isimlerden biri olan "leben" kelimesinden geldiği rivayet edilir¹⁶. Doğuya doğru dağların ardında kalan iç kesimlerde ise karasal iklim etkisini gösterir.

¹³ Similiyenskaya, **el-Beni'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye**, s. 51.

¹⁴ Mehmed Refik, Mehmed Behçet, **Beyrut Vilayeti**, C. I, s. 44.

¹⁵ Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, C. I, s. 16.

¹⁶ Mustafa L. Bilge, "Lübnan", **DİA**, C. 27, Ankara 2003, s. 244.

Dolayısıyla iç kesimlerde yağış oranı azalır. Eyaletin güneyinde yer alan Celile Platosu, Merc İbn Amir Ovası, Safed, Nâsıra Ovaları gibi iç kesimler dağ yüksekliklerinin azalması nedeniyle denizden gelen nemin etkisinin hissedildiği bölgelerdir. Akdeniz ikliminin etkisiyle bu bölgelerde bahar ve kış mevsimleri yağışlı geçmektedir.

Akdeniz havzasına has iklimin ve sahil kesiminde yarı tropikal iklimin etkisinin hissedildiği Sayda Eyaleti'nde, belli başı üç tarımsal kuşak bulunmaktaydı: İç kesimlerdeki platolarda tahıl üretimi, engebeli arazilerin yoğunlukta olduğu dağ eteklerinde ve eyaletin güneyinde yer alan daha az irtifaya sahip mıntıklarda bahçe tarımı, kıyı ovalarında ise bu iki faaliyet birden ağırlıklı olarak yapılmaktaydı¹⁷.

Sahilde yaz ve kış mevsimlerinde tarımsal faaliyet imkanı vardı. Eyaletin sahilde kalan kesiminde, incir, zeytin, keçiboynuzu, üzüm, narenciye türleri, elma, erik, hurma bahçeleri ve yüzyıllardır bilinen tropikal tarım ürünleri yetiştirilmekteydi. Bu ürünler arasında pirinç, şeker kamışı ve muz kayda değer miktarlarda üretilmekteydi. Mısır, tütün gibi ürünler ise dışarıdan getirilerek ekim-dikimi yapılan ürünler arasına katılmıştı. Eyaletin yüksek bölgelerindeki dağ eteklerinde ise zeytin, dut ağaçları ve üzüm bağları bu tropikal ürünlerin yerini alıyordu. Hububat tarımı ve özellikle arpa, buğday gibi türlerin tarımı hem sahildeki düzlüklerde hem de iç kesimdeki ovalarda oldukça yoğun olarak yapılmıyordu. Sahilde Akka mıntıkası buğday ve diğer hububat türlerinin yanı sıra pamuk, susam ve mısır gibi tarım ürünlerinin bol miktarda yetiştirildiği bir yerd¹⁸. Evliya Çelebi'nin tanıklığına başvurulacak olursa Beyrut'ta 17. yüzyılın ikinci yarısında, hurma, limon, turunç, dut, zeytin, muz bol miktarda tarımı yapılan ürünler arasındaydı. Evliya, Beyrut'u özellikle muz diyarı olarak nitelemiştir¹⁹. Sayda'da hurma, şeker kamışı, zeytin, incir, nar, muz, dut, pamuk gibi ürünler yetiştirilmekteydi. Evliya Çelebi, 1672 senesinde hac vazifesini yerine

¹⁷Faruk Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeğin Kontrolü", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998, s. 155-156.

¹⁸Similenskaya, **el-Beni'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye**, s. 50. Ocak 1712 ortalarına tarihlenen bir maliye kaydında, Beyrut Kazası ahalisinden, yaptıkları bahçe tarımı dolayısıyla tahsil edilecek verginin Sayda mukataalarına ilhakından bahsedilirken, burada ve Kesrevan, Mestiyan Kasabalarında ekimi dikimi yapılan ağaçlar zikredilir. Buna göre bölgeden en fazla ekimi-dikimi yapılanın zeytin ağacı olduğu, zeytin ağacını meyve ağaçlarının ve ceviz ağaçlarının takip ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 10154, s. 233. Beyrut ve civarında dut bahçelerinin mevcut bulunduğu hakkında bkz. BOA, **MD**, nr. 115, s. 203, hkm. 840.

¹⁹ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 9. Kitap, s. 211.

getirmek maksadıyla yaptığı seyahatinde Sur Nahiyesi'nden içeriye doğru girmiş ve Safed'e doğru yoluna devam etmişti. İç kesimlere doğru zikrettiği ürünlerin çeşitliliğinin azaldığı görülmektedir. Safed Sancağı'ndan bahsederken dut ve zeytin ağaçlarını ve buranın beyaz ekmeğinin meşhur olduğunu dile getiren Evliya'nın söylediklerinden o dönemde bu mıntıkada buğday tarımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Buğday'ın elli farklı türünün yetiştirildiği Doğu Akdeniz sahillerinin düzlüklerinde, bu ürün genellikle kış tarımına konu oluyordu. Yazın ise pamuk tarımı özellikle 18. Yüzyılda giderek artan oranlarda yapılmıştı²⁰. Sahil düzlüklerinde iklimin sağladığı imkanlar dahilinde sulamaya pek ihtiyaç duyulmamış ya da muz ve portakal ağaçlarından alınan verimi arttırmaya yönelik sulama faaliyetlerine girişilmişti. Sayda Sancağı'nın kuzeyinden Akdeniz'e dökülen Êlâ Nehri'nin suyunun kemerler ile getirilip buradaki bağ ve bahçelerin sulanmasında kullanıldığı bilinmektedir²¹. Beyrut'un yaklaşık yirmi km güneyinden denize dökülen Dâmûr Nehri'nin kollarından kanallar vasıtasıyla taşınan su ise Şihâbî emirleri tarafından bağ ve bostanların sulanmasında kullanılmıştır²². İç kesimlerde ise tarım faaliyetlerinde yapay sulamanın önemi artmıştır. Buralarda vahalar şeklinde nitelendirilebilecek su kaynaklarının kenarlarındaki arazilerde, yapay sulama ile yazın bahçe tarımı, kışın ise tahıl tarımı yapılabilmektedir. Taberiye gibi daha sulak arazilere sahip yerlerde pirinç dahi ekilebilmiştir²³. 17. ve 18. yüzyıllarda sahil kesimine paralel uzanan dağların doğusunda kalan bölge ise Bedevi göçerlerin bölgesiydi. Bedevilerin genel olarak geçim kaynakları ise hayvancılık olmuştur.

Sayda Eyaleti'nin de bir parçası olduğu Suriye Çölü'nün etrafında bir hilal görüntüsü oluşturan verimli ve sulak coğrafya, tarihin en eski devirlerinden beri tarımsal faaliyetin yoğun olarak yapıldığı, şehirli ve kırsal yerleşimin oldukça yoğun olduğu bir coğrafya olmuştur. Sayda Eyaleti, antropologların Bereketli Hilal adını verdikleri bu coğrafyanın batısındaki sahil kesiminde bulunuyordu. Tarihçiler, Bereketli Hilal'in batı kesiminde yer alan sahil şeridinde 18. yüzyılda tarımsal üretimde artışın olduğu konusunda neredeyse hem fikirdirler. Küçük üretici kırsal

²⁰ A.e., s. 215-223; Similenskaya, *el-Beni'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye*, s. 51.

²¹ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s. 213.

²² Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, C. I, s. 18.

²³ Similiyenskaya, *a.g.e.*, s. 50.

hanelerin varlıklarını sürdürdükleri bu coğrafyada, sahil kesiminde ticari anlamda tarımı yapılan tütünün yanı sıra, 17. yüzyıldaki ticari önemini giderek kaybeden ipek ve ipeğin tersine önemi artan pamuk gibi ihraç ürünlerinin üretiminde 18. yüzyılda düzenli bir artış olduğu anlaşılmaktadır. İç kesimlerdeki tarımsal üretim ise başta buğday olmak üzere tahıl üretimiyle ve sağladığı iş gücüyle sahildeki üreticilerin bu yöndeki ihtiyaçlarını karşılıyordu. Sahildeki tarımsal üretimin bu yüzyılda artışının göstergeleri olarak, tahıl ürünlerinin tüketimindeki artış, vergi oranlarındaki artış gibi gelişmelerin varlığından bahsedilmiştir. Ayrıca bölgede iklimin ve coğrafyanın elverdiği ölçüde yapılan dönüşümlü ekim yöntemlerinin uygulanmasıyla üretimde çeşitlenme yaşanmış olduğuna dair veriler, tarımsal üretimin ve bilhassa ticari ürünlerin miktarının arttığını gösteren başka gelişmeler olmuşlardır. Mısır, patates, domates, tütün gibi ürünler 17. yüzyıldan itibaren bölgeye ulaşmış ve fakat hızlı bir şekilde bu sahil şeridinde üretimleri yaygınlaşmıştır²⁴.

1.2. Tarihi Coğrafya

Sayda Eyleti'nin kapsadığı coğrafya, aynı zamanda daha büyük tarihi coğrafyaların bir parçası olarak görülebilir. Levant, bu büyük tarihi coğrafyalardan biriydi ve Avrupalıların yaptığı bir coğrafi tanımlamaydı. Haçlı seferleri ile birlikte, Suriye, Filistin ve Mısır'ı kapsayan Doğu Akdeniz sahilleri için kullanılan Levant tabiri, Avrupalı tüccar devletler için özellikle ticaret havzası anlamına geliyordu²⁵. Levant'ın liman şehirlerinde, iç bölgede yer alan başta Halep olmak üzere Şam gibi şehirlerde kurulan pazarlarda Doğu'nun baharat, ham ipek, kürk gibi transit-ticareti yapılan malları Avrupa'dan gelen tüccarlara satılırdı²⁶. Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollanda, Doğu Akdeniz limanlarında transit-ticaret yapan Avrupalı ülkeler oldular. 18. yüzyıla gelindiğinde, Sayda, Akka, Hayfa, Trablusşam ve Lazkiye gibi liman şehirlerinden yapılan ham pamuk, ipek, pamuk ipliği, tahıl ihracatında kayda değer bir artış gözlemlendiği belirtilmiştir²⁷. Sayda, daha 15. yüzyılda Fransız tüccarların faaliyet

²⁴ Faruk Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeğin Kontrolü", s. 146-156.

²⁵ Levant'ın tanımı ve kapsadığı coğrafya konusundaki yorumlar için bk. Şerafettin Turan, "Levant", **DİA**, C. 27, Ankara 2003, s. 145.

²⁶ Şerafettin Turan, "Levant", s. 145-147.

²⁷ Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeğin Kontrolü", s. 148.

gösterdikleri bir limandı. Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında, uluslararası dengelere dayalı gelişen ilişkiler sonucunda Fransa'ya verilen ahidnamelerle Fransız tüccarların bölgedeki faaliyetlerinin de önü açılmış oldu. 17. yüzyılda, Sayda Eyaleti'nin kapsadığı bölgede yerel iktidarı elinde bulunduran Fahreddin Ma'noğlu'nun Avrupalı tüccarlara karşı sergilediği elverişli tutumunun Fransızların bölgede ticari faaliyetlerini arttırmalarında etkisi oldu. Trablusşam, Şam ve Halep'ten gelen Fransız ve diğer Avrupalı tüccarların Sayda'daki faaliyetleri, bölgedeki ticaret hacmini arttırmışa benzer. Adil İsmail, Marsilya'ya her sene 60.000 kental pamuk, 4000 kental soya ve Provans'taki sabun atölyelerine 142.000 kental kül gönderildiğini ifade etmektedir. Bu yoğun ticari faaliyetin bir sonucu olarak 22 Mart 1611 tarihinde Sayda'da bir Fransız konsolosluğunun kurulmasına karar verilmiştir²⁸. Fransız tüccarların ticari faaliyetlerini yürüttükleri Efrenc Hanı olarak bilinen ticarî kompleks içinde konsolosluk makamı da bulunmaktaydı. Le Roy, burada görev yapan ilk konsolos oldu ve Beyrut, Sur, Akka, Hayfa, Yafa, Celîle mıntıkası ve Kudüs gibi yerleşim merkezlerindeki ticari, siyasi ve dini faaliyetlerden sorumluydu. 18. Yüzyılda Fransa'nın bölgedeki ticaretinde Sayda'nın yanı sıra Akka'nın önemi arttı. Akka'nın hinterlandı konumundaki Celîle'de üretilen pamuk, 18. yüzyılda Fransa pazarında yoğun talep görünce, bu üretimden nemalanan yerel güçler bölgede etkinliklerini arttırdılar²⁹. Öyle anlaşıyor ki, Fransızlar 18. yüzyılda Levant limanlarındaki ticarî faaliyette en etkili Avrupalı güç konumundaydılar³⁰.

Aslında Avrupalı devletlerin Doğu'nun Limanları'na olan ilgisi sadece ticaretten ibaret değildi. Güneşin doğduğu yer anlamında kullanılan Levant kelimesinin ticari çağrışımları bulunuyordu. Ama Doğu Akdeniz limanları siyasi, dini, kültürel saiklerle de Avrupalı devletleri kendisine çekiyordu. Haçlı Seferlerinin söz konusu saiklerin etkisiyle gerçekleştirildiği bilinen bir husustur. Haçlılara benzer bir şekilde, Fahreddin Ma'noğlu'nun 17. yüzyılın başında, Toskana'nın Medici Ailesine mensup Grand Dük Ferdinand I'le ve Papa VIII. Clement'la Kıbrıs ve Kudüs'ü geri alma projesini gerçekleştirmek adına işbirliğine giriştiği bilinmektedir. Taraflar

²⁸ Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relatifs a l'Histoire du Liban**, C. I, s. XXX.

²⁹ Thomas Philipp, **Acre**, s.187-189.

³⁰ Alfred C. Wood, **Levant Kumpanyası Tarihi**, Çev. Çidem Erkal İpek, Ankara, Doğu Batı Yay., 2013, s. 166-167.

arasında kurulan bu sıkı ilişkilerin sonucunda, Avrupalı misyonerler Beyrut, Sayda, Trablusşam'da rahatlıkla faaliyetlerde bulunmuşlardı³¹. Bir Dürzî³² olan Fahreddin Ma'noğlu, Cebel Lübnan'ın kuzeyinde yaşayan Katolik Mârûnîlerin güneye doğru inmesine göz yummuş bu eğilim Ma'noğulları'ndan sonra bölgede yerel iktidarı ellerinde bulunduracak olan Şihâb-oğulları döneminde de devam ettirilmiştir³³. Şihâb-oğullarının Mârûnîlerle olan ittifaklarında, diğer Dürzî aşiretleriyle olan sürtüşmelerin yanı sıra Fransızların da rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda, Katolik Fransızların, ticaretten öte dini anlamda yakınlık duydukları Mârûnîlerin desteklenmesi yönünde Şihâbî Emirleri'ni yönlendirdikleri yorumu dile getirilmiştir³⁴.

Sayda Eyaleti'nin parçası olduğu Levant, Batı'nın yaptığı bir coğrafi tanımlamadır. Bilâdü's-Şam tanımlaması ise Müslüman coğrafyacıların, kadim Arap literatüründen devşirdikleri bir tanımlama olmuştur. Arap Yarımadası'nda Kabe'yi merkeze alan birinin yüzünü doğuya çevirdiğinde solunda kalan beldeler Bilâd eş-Şam, sağında kalanlar ise Bilâd el-Yemen olarak isimlendirilmiştir³⁵. Bugün Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve İsrail'i kapsayan bu bölge Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra çeşitli idari-mali ve siyasi sebeplerle idari birimlere ayrılmıştır. Bilâdü's-Şam'ın tarihî-coğrafi bir bütünlük olarak tanımlanmasını sağlayan bazı, sosyo-politik, ekonomik, antropolojik özellikler var olmuştur. Bu özelliklerin önde gelenleri arasında, köylü hanelerine dayalı tarımsal üretimin devamlılığı, tarımsal üretimin vergilendirilmesinde ve uluslararası ekonomiyle etkileşime girmesinde önemli rol oynayan kira-toplayıcıların varlığı, Bedevilerle yerleşikler arasındaki etkileşimin bölgenin sosyo-politik yapısına etkisi sayılabilir. Tabak, bu bölgedeki tarımsal üretimi incelediği çalışmasında bölgedeki köylü hanelerini durağan kurumlar olarak değil

³¹ P. Hitti, **Syria a Short History**, New York 1959, s. 220-221; Trandafir G. Djuvara, **Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)**, Çev. Pulat Tacar, İstanbul, Türkiye İşbankası Yay., 2017, s. 113-161.

³² Dürzîlik, Fâtımî halifelerinden Hâkim Biemrillâh döneminde (996-1021) Vezir Hamza b. Ali tarafından kurulmuş olan ve inanç hususunda Sünnî İslam anlayışının benimsemediği aşırılıklara sahip olan bir fırkadır. Dürzî toplumunun tarihte ve günümüzde yaşadıkları bölgeler Bilâd-ı Şam ve Arap Yarımadası'nda yer almaktadır. Bu toplum içinde siyasi liderlik açıdan öne çıkan aileler Tenûhîler, Ma'nîler ve Canbolatlar'dır. Bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Dürzîlik", **DİA**, C. 10, İstanbul 1994, s.39-48.

³³ Salibi, **A House Of Many Mansions**, s. 66-68.

³⁴ Ali ez-Zeyn, **Li'l-Bahs an Tarihînâ**, s. 407-409.

³⁵ Mesûdî, **Murûc ez-Zeheb**, C. I, Haz. Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut 1966, s. 165; C.E. Bosworth, "al-Shâm", **Eİ**, C. IX, Leiden 1997, s. 261.

tarihsel trendlere bağılı olarak yeniden yapılanabilen birimler olarak deęerlendirir³⁶. Köylerde geçimlik tarımsal faaliyetlerin yanı sıra ticari tarım yapılmıştır. Özellikle Sayda Eyaleti'nin sınırları dahilinde Celile Bölgesi, Safed ve Akka civarında yetiştirilen pamuk ve buğday 18. yüzyılda dış pazarda rağbet görmüştür.

Eyaletin kuzeyindeki dağlık alanları teşkil eden Cebel Lübnan'da güneyde olduğu gibi geniş arazilerden ziyade, dağ eteklerinde, kıyı ovalarında ve dağlarına arasında uzanan vadilerde tarımsal faaliyetler yapılmıştır. Kıyı ovalarındaki tarımsal faaliyetin vergilendirilmesinde fazlaca sorun çıkmadığını söylemek mümkündür. Zira sancak, kaza, nahiye gibi idari merkezler bu kıyı düzlüklerinde kuruluyordu. 17. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı merkez  idaresinin, Sayda Eyaleti'nin kıyı kesiminde bulunan iskele ve limanların g veniliğini sağlamaya ve buralardaki demografik yoğunluğu arttırmaya yönelik politikalar takip ettiği bilinmektedir³⁷. Ancak dağlık kesimde yer alan köylülüğün idari-mali kontrolü kıyıdakiler kadar kolay olmamışa benzer. Dağ çiftçileri, devlet denetiminin sınırlarında yer alan ulaşılması zor olan dağ eteklerinde ve vadilerde tarım yapmışlardır. Bu bölgelerde çöllerden farklı olarak su sorunu pek yaşanmamış, tarım arazileri genellikle verimlilik arz etmiştir. Dolayısıyla nüfus yoğunluğu, bu bölgelerde yüksek oranlara ulařabilmiřtir³⁸. Cebel-i Lübnan, tarih boyunca bu imkanları barındıran bir bölge olmuştur. Bu bölge aynı zamanda dağlık arazisi nedeniyle devlet denetiminden uzak kalmayı tercih eden dini grupların sığınağıydı. Bunlar arasında D rz ler, On iki İmam ş ileri, M run ler gibi farklı din ve mezheplerden gruplar mevcuttu. Bu gruplar genellikle aşiretler halinde yaşamışlardır. Bu toplumsal gruplar içinde sosyo-politik süreçler genellikle benzer şekilde yürümüştür. Buna göre yerel aşiretlerden birinin içinden güçlü bir lider çıkar, rakipleri üzerinde hakimiyet kurar, hemen yanı başında bulunan çöl bedevileriyle ittifak temin eder ve böylece yerel iktidarını teşkil etmiş olurdu. Eğer koşullar elverişli olursa devletin de tanıdığı ve resmileştirdiği yerel bir güç haline gelirdi. Ancak benzer

³⁶ Faruk Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeg n Kontrolü", s. 145.

³⁷ Amnon Cohen, "Ottoman Rule and the Re-emergence of the Coast of Palestine (17th – 18th centuries)", *Revue del'Occident musulman et de la M diterran e*, No: 39, 1985, s. 168-173.

³⁸ Charles Lindholm, *İşlami Ortadoğu (Tarihsel Antropoloji)*, ev. Balkı şafak, Ankara İmge Yay., 2004, s. 58-59.

nedenlerle ve yollarla başka biri de bölgedeki yerel iktidara ortak olabilirdi. Cebel-i Lübnan'da Ma'noğulları ve Şihâboğulları bu süreçlerle iktidara gelmiş aşiretlerdi³⁹.

Dağ köylülerinin yanı sıra Memlûkler döneminde Bilâd-ı Şam'ın sahil kesiminde iskan ettirilmiş Sünnî Arap, Türkmen ve Kürt Aşiretleri bulunmaktaydı. Memlûkların son döneminde ve Osmanlıların ilk dönemlerinde Hanaş Aşireti, Fureyh-oğulları; 17. yüzyılda Assâf-oğulları ve Seyfâ-oğulları bölgede etkinlik gösterdiler. Osmanlılar döneminde, bu yerel güçler, yerel iktidar mücadelesinde iltizam sisteminin sağladığı statülerden yararlandılar. Siyasî ve askerî bazı yararlılıklar karşılığında verilebilen iltizamların, daha ziyade, tamamen tasfiye edilemeyen yerel liderlerin uyum sağlamasını temin etme böylece devletin fiskal ve siyasî anlamda zafiyetini minimize etmeye matuf tarafları vardı. İltizamlar aynı zamanda bölgede uzun süredir varlık gösteren yerel güçlere karşı denge unsurları olarak yenilerini devreye sokmak böylece eski yerel güçlerin siyasî nüfuzlarının altını oyma amaçlarına yönelik olarak verilebiliyordu⁴⁰.

Yukarıda coğrafi vaziyetten bahsedilirken belirtildiği üzere Suriye ve Arap Çöllerinin, Sayda Eyaleti'nin kapsadığı coğrafyayı şekillendiren etkileri vardı. Çöl, şehir ve kır yerleşimlerinin hemen yanı başında bulunmaktaydı. Çölün kadim sakinleri Bedevilerle yerleşikler arasında birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamayı önceleyen nitelikte bir ilişki her zaman söz konusu olmuyordu. 17. yüzyıldan itibaren Suriye ve Arap çölünde yaşayan Bedevilerin kuzeydeki yerleşik bölgelere doğru göç etme eğiliminde oldukları görüldü⁴¹. Bedeviler, büyük deve sürülerine çobanlık eden aşiretler veya kabileler olarak yaşıyagelmişlerdi. Ancak çölün zor koşulları onları kuzeydeki yerleşik bölgelere doğru göç etmeye zorluyordu. Antropologların, Bedevilerle ilgili yaptıkları "aşiret 'kurtları'nın kendilerini istihdam eden devletlerin elinde evcil 'çoban köpekleri'ne dönüştükleri şeklindeki benzetmenin⁴² Osmanlı Devleti'nin Bedevilere karşı uyguladıkları politikalara uyan bir tarafı vardır. Osmanlılar, 17. yüzyılın sonunda Orta Arabistan'dan Suriye'ye ve Irak'taki Fırat

³⁹ Kamal Salibi, "Middle Eastern Parallels: Syria-Iraq-Arabia in Ottoman Times", **Middle Eastern Studies**, Vol. 15, No: 1 (Jan., 1979), s. 71-72.

⁴⁰ Abu Husayn, "The İltizam of Mansur Furaykh: A Case Study of İltizam in Sixteenth Century Syria", **Land Tenure and Social Trnasformation**, Ed. Tarif Khalidi, American University of Beirut 1984, s. 250-251.

⁴¹ P. M. Holt, **Egypt and Fertile Crescent**, s.102-103.

⁴² Charles Lindholm, **İslami Ortadoğu**, s. 51.

Vadisine göç etmeye başlayan Aneze Konfederasyonu'na mensup Bedevi kabilelerini, Hac Kervanı'nın güvenliğini sağlamada, hacılara binek ve erzak temin edilmesinde kullanmıştır. Benzer şekilde, Suriye ve Lübnan'daki Arap, Kürt, Türkmen aşiretleri orduya, saraya, valilere, binek ve hayvansal gıda tedarik ediyorlardı⁴³. Ancak yine de çoban köpeklerine dönüştürülen kurtlar asli tabiatlarından kolay kolay kurtulamıyorlardı. 18. yüzyıl boyunca, Aneze Urbanı, Mevâli Urbanı adıyla anılan Bedevi Kabileler, yerleşim merkezlerini taciz etmeye devam ettiler.

Sayda Eyaleti'nin güneyinde Celile Bölgesi ve Safed Sancağı ve batısında sahile doğru uzanan Merc İbn Amir Ovası, Benu Sakr Kabilesi'nin yaşadığı bölgelerdi. Kabile içi çekişmeler nedeniyle, daha önce yerleştikleri Havran Ovası'ndan bir kısmı göç ederek 16. yüzyılın sonlarına doğru bu bölgeye gelmişlerdi⁴⁴. Benu Sakr Kabilesi ve civar bölgelerdeki diğer Türkmen, Kürt ve Arap Kabileleri gerek Hac kafilesinin güvenliği için gerekse bölgedeki zirai üretimin devamlılığı tehdit oluşturabiliyorlardı. Bu gibi durumlarda Şam valisi başta olmak üzere Sayda ve Trablusşam valileri meselenin halledilmesi için sıklıkla görevlendirilmişlerdir⁴⁵.

Hac organizasyonu ilgili sorumluluk, 18. yüzyılda Bilâd-ı Şam eyaletleri idarecilerinin ortaklaşa uhdelelerindeydi. Her yıl hac kafilesinin karşılanması, gidiş ve dönüş yolunda güvenliğinin sağlanması, erzak binek ihtiyacının karşılanması başta Şam valisi olmak üzere bahsi geçen diğer valilerin sorumluluklarına veriliyordu. Osmanlı merkezî idaresinin Bilad-ı Şam tarihi coğrafyasını nasıl algıladığı ile ilgili olarak, merkezden gönderilmiş bir hükümde yer alan şu ibare kayda değerdir:

“Sayda [ve] Beyrut ve Trablusşam vilayetleri Bilâd-ı Şâmiye'den ve nefsi-i Şam kürsî-i memleket olmakla ol vilayetlerde zuhûr eden ihtilâlin def'i ve nizâm-ı ahvâlin tedbîri Şam valilerinin uhde-i kifâyetine müretteb olan umurdandır⁴⁶.”

⁴³ Jane Hathaway, **Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları**, s. 226-229

⁴⁴ Benu Sakr Urbanı, erken dönemlerde 13. Asrın ortalarında Hicaz Bölgesinden kuzeye doğru göç ederek bazıları Irak (Fırat Vadisine) tarafına, bazıları Havran Ovasına ve bazıları da Bilad-ı Şam'ın çeşitli bölgelerine gelmişlerdi. Tay kabilesinden oldukları rivayet edilmektedir. Bkz. Ali Fellâh el-Mellâhî, **Aşâir Arab es-Sakr ebân el-hükm el-Osmânî**, Ürdün 1997, s. 26-27, 33.

⁴⁵ Örnek vakıalar için bkz. BOA, **MD**, nr.129, s. 349, hkm. 1273; **MD**, nr. 114-1, s. 67, hkm. 367; **MD**, nr. 111, hkm. 1491.

⁴⁶ BOA, **MD**, nr. 115, s. 589, hkm. 2614. Şam Eyaleti'ne dair benzer bir algılama Raşid Tarihi'nde şöyle kayıtlıdır:

Devlet taşrada idari-mali kontrolünü sağlamak ve sürdürmek adına, bölge coğrafyasını çeşitli idari birimlere ayırmışsa da, 18. yüzyılda Bilad-ı Şam'ın sahil kesiminde yer alan Sayda Eyaleti'nin, bu tarihsel coğrafyanın bütün keyfiyetlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Bir taraftan iltizam sisteminin bir çatı altında topladığı köylü hanelerinden elde edilen vergi gelirlerinin tahsili, yerel güçlerin denetim altına alınmasını sağlıyordu. Öte yandan valiler ve Bedevi kabilelerin şeyhleri hac organizasyonunun yürütülmesinde bir araya gelebiliyordu. Bu iki tarafın aynı organizasyon kapsamında karşı karşıya gelmesi de mümkündür. Şam valilerinin bölgenin idari-mali kontrolünün temininde, diğer valilerin varlığına rağmen merkezî idareye karşı sorumlu tutulması ise Osmanlı merkezî idaresinde en azından 18. yüzyılda bölgesel bütünlük algısının var olduğunu akla getirmektedir. Bundan sonraki kısımlarda, 18. yüzyılda, bahsedilen bütünlüğün siyasi ve iktisadi veçheleri araştırılmaya çalışılacaktır. Sayda Eyaleti'nde yerel iktidarın şekillenmesinde, merkezî idarenin rolü, Sayda ve Şam Eyaleti valilerinin etkisi bu bütünlük içinde anlaşılmaya çalışılacaktır.

1.3. Sayda Eyaleti'nin Teşkiliyle Sonuçlanan Süreçteki Gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra idaresi teşkilat şemasında yer alan eyaletlerden biri olan Sayda Eyaleti'nin, Bilâdü's-Şâm olarak anılan daha geniş bir tarihsel coğrafyanın parçası olduğundan bahsedilmişti. Eyalet, tam anlamıyla teşkil edilip tahkim edildiği 1661 yılından⁴⁷ itibaren çeşitli isimlerle zikredilmiştir. Safed Beylerbeyiliği, Sayda-Beyrut Beylerbeyiliği, Sayda ve Beyrut ve Safed Eyaleti ve nihayet Sayda Eyaleti gibi isimlendirmeler anlaşıldığı kadarıyla hep aynı idari taksime işaret etmektedir. Bu tez çalışmasında, imparatorluğun merkezî idaresinin, ülkenin siyasi coğrafyasında teşkil etmiş olduğu bu eyalete, Sayda Eyaleti isimlendirmesiyle işaret edilecektir. Osmanlı idaresinin hangi saiklerle Sayda Eyaleti'nin teşkili yoluna gittiği meselesini ele almadan önce, Bilâdü's-Şâm'ın bu bölgesinin Osmanlı fethinin

“...Medîne-i münevvere hususunda mülhim olmaları sebab-i âdî ve mevâtî-i akdâm-ı enbiyâ-i izâm aleyhimü's-salâtü ve's-selâm ve nice eyyâm kürsî-i memleket-i mülûk-i sâlife-i İslâm olan Dimaşku's-Şam kazâsının terfî'ine bâ'is ü bâdî olup kazâ-i mezbûr ile Bilâd-ı Selâse terfî' ve ba'de'l-yevm mahrec ma'zûllerine tevcih olunmak...” Râşid Mehmed Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, C. III, s. 1308.

⁴⁷ Sayda Eyaleti'nin ilk ve nihayi teşkili meseleleri üzerinde ileride durulacaktır.

öncesindeki durumundan ve fetihten sonra klasik taşra teşkilatına nasıl dahil edildiğinden kısaca bahsetmek gerekir.

1.3.1. Bilâd-ı Şam'ın Osmanlı Siyasi Coğrafyasına Dahil Edilmesi

Memlûk Devleti'nin idaresinde Bilâdü'ş-Şam, *memleket* adı altında eyaletlere taksim edilmişti. Bu eyaletler; Dimaşk eş-Şam, Halep, Trablusşam, Safed, Kerek-Şevbek ve Hama idi. Bunlara daha sonra Hums eklenmiş, Gazze ve İskenderun da kimi zaman *memleket* olarak idarî teşkilatta yerini almıştı. *Niyâbet* olarak da isimlendirilen bu eyaletlerden biri olan Dimaşk eş-Şam, şehir ve varoşları dışında dört kısma ayrılıyordu. *Safka* olarak isimlendirilen bu idari kısımlar ayrıca dört kısma taksim edilmişti. *Safkalar*, ayrıca *a'mâl* veya *mu'âmelelere* ayrılmaktaydı. Birinci *Safka*, Akdeniz'e kıyısı olan güneydeki kısım, Gazze, Remle, Lut, Kâkûn, Kudüs, el-Halil ve Nablus *a'mâllerinden* oluşmaktaydı. İkinci *Safka*, Baysân, Bânyâs, eş-Şa'ra, Nava, Adhir'ât, Aclûn, Sarhâd, Busrâ ve Zura' *a'mâllerinden* oluşmaktaydı. Üçüncü *Safka*, Balebek, el-Bekâ'el-Balebekkî, el-Bekâ'el-Azîzî, Beyrut ve Sayda *a'mâlli*eri oluşmaktaydı ve kuzeyde yer alan *Safka* ydı. Dördüncü *Safka* ise Hums, Masyaf, Kâra, Selemye, Tedmür *a'mâllerini* kapsamaktaydı⁴⁸. Sayda, Beyrut *a'mâl* veya *muamele* olarak daha küçük birer idarî birim olmalarına karşın Safed bir *memleke* (eyalet) olarak Memlûk taşra idaresinde yer almış görünmektedir.

Osmanlılar, 1517 yılında Memlûklara karşı kazandıkları nihai zaferden sonra Şam ve Mısır beylerbeyiliklerini kurdular. Şam beylerbeyiliğinin diğer bir adı “*Arab Vilayeti*” idi. Sınırları itibarıyla Şam Beylerbeyiliği kuruluş aşamasında Bilâdü'ş-Şam olarak isimlendirilen coğrafyayı kapsıyordu. Paşa sancağı olan Şam Sancağı'na tabi sancakların isimleri, 16. yüzyılda Şam Sancağı'nın idari taksimatı üzerine yapılan bir araştırmada verilmiştir⁴⁹. Halep, Memlûklar döneminde ayrı bir idari birim olmasına rağmen Şam'a tabi sancaklar arasındaydı. Halep'in yanı sıra güneyde Arış'ten kuzeyde

⁴⁸ Bu Memlûk dönemi sınırları için bkz. Şehabettin Tekindağ, **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, İstanbul, İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1961, s. 136-137; Kamal Salibi, **A House Of Many Mansions**, s. 63.

⁴⁹ Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 13, Sayı 1, Elazığ 2003, s. 355-363.

Sis'e kadar uzanan geniş bir coğrafya Şam Sancağına tabi kılınmıştı. Yavuz Sultan Selim, Merc Dabık zaferinden sonra Haleb'in yönetimini Karaca Paşa lakabıyla bilinen Ahmed Bey'e, Hama'yı Güzelce Kasım Paşa'ya, Hums'u İhtimanoğlu'na, Trablus'u İskender Paşa-oğlu Mustafa Bey'e, Şam beylerbeyliğini Yahşi-oğlu Ahmed Paşa'ya, Gazze'yi İsa Bey-oğlu Mehmed Bey'e, Kudüs'ü Evrenesoğlu İskender Bey'e, Safed'i ise Müstansır-oğluna tevcih etmişti. Memlûk taşra idaresinde uygulamaya benzer bir şekilde Osmanlılar, Sayda ve Beyrut Sancaklarını Şam'a bağlı idari birimler olarak teşkil etmişlerdi. Safed Sancağı'nın ise müstakil bir idari birim olarak teşkil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Safed Sancağı diğer sancaklarla birlikte, Şam valisi olarak tayin edilmiş olan Canberdi Gazzali'nin idaresine verildi. Gazzali, Osmanlı-Memlûk mücadelesinde son ana kadar Memlûk saflarında, Osmanlı güçlerine karşı savaşmış, Memlûkların son Şam naibi idi⁵⁰. Gazzali'nin atanmasıyla, Bilâd-ı Şam'da, Osmanlı hakimiyetinin tesisinde sorun oluşturacak Bedevîler başta olmak üzere yerel güçlerin, bunları çok iyi tanıyan biri tarafından kolaylıkla Osmanlı hakimiyetini tanır hale getirileceği düşünülmüş olmalıdır. Ancak Gazzali'nin iktidar konusunda oldukça hırslı biri olduğu sonraki gelişmelerle ortaya çıktı. Zaten, Merc Dabık Savaşı'nda Sultan Gavri'nin ölümünden sonra Şam'da bir araya gelen Memlûk emirleri arasında yer alan Gazzali'nin sultan olmak istediği rivayet edilmiştir⁵¹. Nitekim Halep dahil Bilâd-ı Şam'ın tamamı yönetimine verilmiş olan Gazzalî, kısa bir süre sonra Memlûk iktidarını yeniden canlandırmak adına isyan etti. Padişah Kanuni Sultan Süleyman, vezir Ferhad Paşa'yı, komutasına Anadolu, Karaman, Sivas timarlı sipahilerini ve 4000 yeniçeriyi vererek Gazzali'ye karşı gönderdi. Ayrıca Dulkadir Beyi Şehsuvar-oğlu Ali Bey'i de Osmanlı kuvvetlerine yardım etmekle görevlendirdi. Sonuç olarak Gazzali'nin isyanı bastırıldı, kuşatma altına almış olduğu Halep kurtarıldı (1 Şubat 1521). Şam beylerbeyiliğine Anadolu beylerbeyi Ayas Paşa getirildi. Kudüs, Gazze ve Safed sancakları ayrılarak her birine birer sancakbeyi tayin edildi⁵². Gazzali'nin isyanı, bastırılmasından sonra bir süre eyaletin siyasi coğrafyasında bir değişiklik olmadığı anlaşıyor. Ancak bu

⁵⁰ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", s. 355.

⁵¹ Feridun M. Emecen, **Zamanın İskenderi, Şarkın Fatihî Yavuz Sultan Selim**, İstanbul, Timaş Yay., 2011, s. 232.

⁵² Enver Çakar, **a.g.e.**, s. 357-358.

gelişmelerden sonra timar sistemi ve diğer taşra idaresine yönelik sitem ve mekanizmalar Bilâd-ı Şam'ın her yerinde kuruldu⁵³. Timar sistemine dahil edilen Safed Sancağı'ndaki timarlı sipahilerin ve zeamet sahiplerinin 18. yüzyılda bölgede varlıklarını sürdürdükleri ve Sayda Eyaleti mukataa gelirlerine katkıda bulundukları anlaşılmaktadır⁵⁴.

Fetihten sonra Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının kapsadığı bölgede, Memlûklar döneminden beri vergi toplama ve diğer idari-mali konularda aracılık yapan yerel ailelerle, Osmanlılar tarafından benzer amaçlarla ilişkiler kurulduğu görülmüştür. Merkezî idare, yerel güçlerin çıkardıkları problemleri bir yere kadar tolere etmekteydi. Fakat bunların içinden çeşitli ittifaklarla gücünü ve nüfuzunu genişletip yoğunlaştıranlar resmi olarak aracı olarak kabul edildi. Bu, merkezî idarenin bölgede iktidarını sürdürme adına kullandığı enstrümanlardan biriydi. Yine de zor bir coğrafyaya sahip olan bu bölgede, Osmanlıların başlangıçta askerî iktidar araçlarını sıklıkla kullanmaları beklenilebilir bir durumdu. Hanaş Ailesi, Furayh Ailesi, Assâf Oğulları, Seyfaoğulları, Ma'noğulları gibi yerel güçlerle Osmanlı merkezî idaresinin ve bunun resmi aracısı konumunda olan valilerin 16.-17. yüzyıllarda pazarlık ve şiddet arasında gidip gelen ilişkiler kurdukları anlaşılmaktadır. Sayda Eyaleti'nin nasıl bir sosyo-politik zeminde teşkil edildiğini anlamak adına bu sürece bir göz atılması gerekir.

Memlûklar döneminde, özellikle 14. yüzyılda ve Osmanlı fethinin gerçekleştiği 16. yüzyılın son yıllarına kadarki dönemde, Beka Vadisi'nin, Balebek, Sayda ve Beyrut şehirlerini kapsayan coğrafyasında Hanaş Ailesi yerel güç olarak ön plana çıkmıştı⁵⁵. Memlûkların son dönemlerinde, Hanaş Ailesi'nin lideri olan Nasreddin Muhammed İbn Hanaş, Memlûk kaynaklarında, Beka (Bika) emiri olarak zikredilmiştir⁵⁶. Kendisi Merc Dabık Savaşı'ndan sonra, Yavuz Sultan Selim'in emri

⁵³ Hathaway, **Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları**, s. 69.

⁵⁴ BOA, **MAD**, nr. 10154, s. 232 (1710-1711 seneleri).

⁵⁵ M. Adnan Bakhit, "The Role of the Hanash Family and the Tasks Assigned to it in the Countryside of Dimashq al-Sham, 790/1388-976/1568; a Documentary Study", **Land Tenure and Social Trnasformation**, Ed. Tarif Khalidi, American University of Beirut, 1984, s. 257-89.

⁵⁶ M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Bika Emiri Nasır ad-din Muhammed İbn al-Hanaş'a Dair Bir Vesika", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C. 16, (İstanbul 1961), s. 108; Abdul-Rahim Abu-Husayn, **The View from Istanbul**, s. 14

altındaki komutanlardan Dulkadıroğlu Şehsuvar-zâde Ali Bey ile çarpışmaya girmiştir. Ayrıca son Memlûk sultanı Tumanbay'ın emriyle, Hums naibliğine ve Şam Atabeyliği'ne tayin edilerek Osmanlılara yeniden karşı koymaya teşvik edilmiş, fakat güçlü ordusuyla Dimaşk'a ilerleyen Yavuz Sultan Selim'e itaat etmek zorunda kalmıştır. Anlaşılan o ki, İbn Hanaş'ın itaati Sultan Selim tarafından göstermelik bulundu. Öte yandan İbn Hanaş'ın, Tumanbay'la irtibat kurduğu, Ocak 1517'de Safed yöresinde patlak veren isyanı gizlice desteklediği konusunda istihbarat alınmış⁵⁷. İbn Hanaş, Sultan Selim'e ve diğer bazı paşalara mektuplar yazarak bağlılığını bildirdi. Tekindağ'a gör Sultan Selim'in Mısır'da bulunduğu dönemde, çeşitli Arap aileleriyle ve Dürzî emirleriyle ittifak halinde hareket eden İbn Hanaş, sultana ve Yunus Paşa'ya mektuplar göndererek hareketini gizlemek, aleyhindeki suçlamaların önüne geçmek istemiştir. Ancak İbn Hanaş'ın yazdığı mektuplar bir işe yaramadı. Safed bölgesindeki isyan hareketinde dahli bulunduğu ve bu bölgeye kaçan Memlûkleri himaye ettiği yolunda kanaatlere sahip olan Sultan Selim'in emriyle 7 Ocak 1518'de Beyrut ve Sayda Naibliği ve Beka Mukaddamlığı görevlerinden azledildi ve yerine Muhammed İbn Korkmaz Ma'noğlu getirildi. Ayrıca İbn Hanaş'ın uhdesinde bulunan iktalara el konularak sultanın haslarına dahil edildi. İbn Hanaş, sultanın nezdindeki teşebbüşleri sonuçsuz kalınca, Şam beylerbeyi Canberdî Gazzalî'ye ve Trablusşam sancakbeyi İskender Paşa-zade Mustafa Paşa'ya af edilmesi için tavassutta bulunmaları konusunda müracaat etti. Fakat bu çabaları da sonuç vermedi. Halep yolu üzerinden Safevî ülkesine kaçıp sığınma niyetinde olan İbn Hanaş ve maiyyetindekiler, Canberdî Gazzalî, Mustafa Paşa ve Hama Sancakbeyi Güzelce Kasım Bey tarafından kurulan pusu ile yakalandı ve katledilerek kesik başı sultanın otağına gönderildi⁵⁸.

Hanaş Ailesi'nin, sonradan Canberdi Gazzali'nin isyanına katıldığı fakat isyanın başarısız olmasıyla bölgedeki etkinliklerini büyük ölçüde kaybettikleri bilinmektedir⁵⁹. Osmanlılar, timar sistemine dahil etmek veya mültezim olarak görevlendirmek gibi yollarla böyle bir yerel gücü aracı haline getirmenin yollarını

⁵⁷ Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 314-315; Tekindağ, "Bika Emiri Nasır ad-din Muhammed İbn al-Hanaş'a Dair Bir Vesika", s. 107-109.

⁵⁸ Emecen, **a.g.e.**, s. 316-317; Tekindağ, **a.g.e.**, s. 110-112; Bakhit, "Role of Hanash", s. 267.

⁵⁹ Bu olaydan sonra İbn Hanaş'ın taraftarları kaçtılar. Beka ve çevresindeki topraklar Emir Sinan er-Rûmî'ye verildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bakhit, **a.g.e.**, s. 268.

aramışlardır. Hanaş Ailesi'nin lideri olan Nasreddin Muhammed, kendisine çeşitli timarlar verilerek timar sistemine dahil edilmiştir. Beka'nın yerel idareciliğinin yanı sıra Trablusşam Sancağı'na bağlı Fütûh Nahiyesi'nin timarı kendisine verilmiştir⁶⁰. Yine, Hanaş Ailesi'nden Muhammed İbn Hanaş'ın Kerek-i Nuh'a bağlı köylerin timarını tasarruf ettiği anlaşılmaktadır. Bu şahıs, sultanın haslarına dahil olan Karak-i Nuh ve Şûf bölgelerinin mültezimi olarak arşiv kayıtlarına geçmiştir. Ailenin, Beka, Sayda, Beyrut, Balebek gibi yerlerde iltizamlarının yanı sıra vakıfları da bulunmaktaydı⁶¹.

Hanaş Ailesi'nden sonra, daha ziyade Beka Vadisi'nde etkili olan, ama zamanla Sayda, Beyrut ve Bilâd-ı Şam'ın diğer mıntikalarına siyasî nüfuzunu yayma başarısını gösteren, Furayh Ailesi'nin yerel bir siyasi güç olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Furayh Ailesi'nin, lideri Mansûr İbn Furayh'tı. Mansûr, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadarki dönemde Hanaş Ailesi'nin hakimiyeti altında, yerel bir Bedevî kabile reisi olarak çeşitli görevleri yerine getirmişti. Hatta bölgesindeki yol kesen haydut taifesinin üstesinden gelmekteki başarısıyla ünlenmişti⁶².

Mansûr'un kariyeri üzerine bir inceleme yapmış olan Abu Husayn, onu ve ailesini, Osmanlıların Bilâd-ı Şam'da yerel iktidarlarını ve kontrollerini arttırmak için kullandıkları bir yerel güç olarak tanıtır. Husayn'a göre, Osmanlı merkezî idaresi, yerel iktidar ve kontrollerini arttırmak adına, birtakım “yerel güç yapıları” (local power structures) devreye sokmuşlardı. Bunun bir sonucu olarak Memlûklar döneminde iktasahibi olan (bu iktalar askerî hizmet karşılığında verilirdi) yereller, önce timar sistemine entegre edildiler. Ama çok erken dönemlerden itibaren – fetihten hemen sonra – iltizam sistemi içinde statüleri belirlendi. Timar sisteminden farklı olarak iltizam sisteminde, idare tarafından verilen toprakların tasarruf edilmesi karşılığında askerî hizmet değil, vergilerin ödenmesini kontrol etmenin yanı sıra siyasî amaçlar söz konusuydu. Aslında, Bilâd-ı Şam'da bu dönemde, yerel güçlerin, merkezî idarenin taşra iktidarını temin edip sürdürebilmesinde iltizam sistemi, özellikle belirleyici olmuştur. Siyasî ve askerî bazı yararlılıklar karşılığında verilebilen iltizamların, daha

⁶⁰ BOA, TT, nr.68, s. 95-98, 101,153. (Aktaran Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan in the 10th an 11th Centuries h.**, Beirut 2010, s. 979.)

⁶¹ Bakhit, **a.g.e.**, s. 268-271.

⁶² Abu Husayn, **Provincial Leadership in Syria**, s. 153.

ziyade, tamamen tasfiye edilemeyen yerel liderlerin uyum sağlamasını temin etme fonksiyonları ön planda olmuştur. Mansûr'un askerî hizmet kapsamında, 1585'te, Osmanlı merkezî idaresinin talimatıyla, Mısır beylerbeyisi İbrahim Paşa'nın komuta ettiği, Şûf mıntıkasında Ma'an-oğulları üzerine sefer yapan birliklerle beraber hareket etmesi ona Beka mıntikasının ve diğer bazı yerlerin itizamını sağlamıştı. Fakat asıl neden, bu seferle yerel nüfuzlarına büyük darbe vurulan Ma'anoğullarının yerine bölgede yeni bir yerel müttefik icad etmektir. Abu-Husayn, Dürzî Ma'an-oğulları ve Şîî Hafûş-oğullarına karşı Furaykh Ailesi'nin yerel nüfuzlarını arttırmada Osmanlı merkezî idaresi tarafından bilerek desteklendiğini öne sürmektedir. Ma'an-oğullarının ve Harfûş-oğullarının, Osmanlıların düşmanı olan Safevî Devletiyle gizlice irtibat halinde oldukları şüphesi, Sünnî olan Furaykh'ların desteklenmesinde etkili olmuştur⁶³. Böylece Mansûr Furaykh, 1585'te elde ettiği Beka Nahiyesi'nin iltizamının yanı sıra, 1590'da, Safed, Aclûn ve Nablus Sancaklarıyla birlikte hac emirliği görevini tasarrufuna almıştı. Özellikle 1585 seferinde İbrahim Paşa'ya yaptığı yardımlardan dolayı 30000 akçe terakki verildiği⁶⁴, yine Mansûr'un talebi üzerine adamlarına timar dağıtıldığı anlaşılmaktadır⁶⁵.

Osmanlı merkezî idaresi, Mansûr'un hac emirliği görevini ifa ederken askerî ve malî açıdan desteklenmesi hususunda Şam valilerine talimatlar gönderiyordu. Ancak önceki dönemlerde hac emirliği görevini üstlenmiş olan Kansu Ailesi'yle (Ahmed Kansuh) yaşadıkları anlaşmazlık ve mücadeleler, nüfuz bölgelerindeki ahaliye karşı sert muameleleri gibi nedenlerle Mansûr hac emirliği görevini gerektiği gibi yerine getirememişti. Üstelik, iltizamında olan mıntıkların vergilerini istenildiği şekilde merkeze gönderemiyor ve yerel güçlerle sürekli bir çatışma halinde bulunduğu bölgede huzursuzluğa neden oluyordu. Nihayet, Şûf Nahiyesi'nin eski mültezimi Korkmaz'ın oğlu Fahreddin'in de katıldığı bir operasyonla Şam valisi tarafından yakalanan Mansûr, 7 Aralık 1593'te idam edildi. Mansûr'un ölümünden sonra ailesi Furayhlar, Ma'anoğulları ve Harfûşoğullarıyla verdikleri mücadelede

⁶³ Abu Husayn, "The İltizam of Mansur Furaykh", s. 250-252.

⁶⁴ BOA, MD, nr. 50, hkm. 308.

⁶⁵ BOA, MD, nr. 50, hkm. 434,447.

başarılı olamadılar. Mansûr'un oğlu Korkmaz, babasından kalan mal mülke dahi sahip çıkamamıştı⁶⁶.

Osmanlı merkezî hükümeti, Furayh Ailesi gibi bölgedeki diğer yerel güçleri, Bilâd-ı Şam'da kontrolü temin etmek adına, yerel idarede daha üst seviyelerde görev ve statüler vererek kullanmayı bundan sonraki dönemlerde sürdürmüştür. Kimi zaman taşra teşkilatında birtakım değişikliklere gidilerek yeni idari görev ve statüler ihdas edilebiliyor, bu görevler ve statüler hükümetin bölgede uzlaşma sağladığı yerel güçlere verilebiliyordu. Trablusşam Eyaleti'nin teşkili, Osmanlı hükümetinin, bölgede kontrolünü arttırmak ve bu kontrolün sürekliliğini sağlamak adına gerçekleştirmiş olduğu böyle tasarrufuydu. Trablusşam Eyaleti'nin oluşturulması ve Yusuf Seyfâ'nın bu eyalete beylerbeyi olarak atanması, Furayh Ailesi'nden sonra Seyfâ Ailesi'nin, Bilad-ı Şam'da özellikle Cebel-i Lübnan bölgesinde ve çevresinde kontrolü arttırmak amacıyla Osmanlı idaresi tarafından devreye sokulması anlamına geliyordu. Bölgesel iktidarın şekillenmesine yapılan bu müdahalenin, aynı zamanda muhtemel uluslararası bir müdahaleye karşı alınan bir tedbir olarak düşünülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi, Trablusşam Eyaleti'nin teşkiline giden süreç ve bu sürecin cereyan ettiği sosyopolitik zemin üzerinde genel olarak durularak, Osmanlı hükümetinin bu idari-mali tasarrufunun tarihsel bağlamı izah edilmeye çalışılacaktır.

Seyfâ Ailesi'nin tâbi olduğu Türkmen Assâf Ailesi, Osmanlı fethini takip eden dönemde Cebel-i Lübnan'da yerel iktidarı Ma'n Ailesi ile paylaşıyorlardı⁶⁷. Beyrut ve civarındaki topraklarda nüfuzlarını arttırmışlardı. Bu ailenin meşhur lideri Muhammed Assâf, Kesrevan mıntıkasındaki Mârunîlerin koruyucusu özelliğiyle tanınan bir liderdi. Osmanlı donanmasının İnebahtı mağlubiyetinden sonra Katolik Avrupa'nın Doğu Akdeniz'de siyasi aktivitesini arttırmaya çalıştığı ve bu hususta Katolik misyonerlik faaliyetlerinin Mârunîler arasında yoğunlaştığı bilinmektedir⁶⁸. Böyle bir konjonktürde Osmanlı idaresinin, Mârunîlerin koruyucusu ve yerel iktidarını gittikçe arttıran bir lider olarak Mansur Assâf'ın hakimiyetine son vermek amaçlı harekete

⁶⁶ Abu Husayn, "The İltizam of Mansur Furaykh", s. 253-255.

⁶⁷ M. Adnan S. Bakhit, "The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century", London University, Ph. D. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1961, s. 204-206; Holt, **Egypt and the Fertile Crescent**, s.113.

⁶⁸ Abu Husayn, **Provincial Leadership in Syria**, s. 16.

geçmiş olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, Mansur Assâf'ın ve Dürzî bölgesi (Curd, Metn, Şuf) lideri Korkmaz Ma'n'ın, maiyyetlerindeki güçlerin giderek daha fazla ateşli silahlarla mücehhez hale gelmesinin hasıl ettiği endişenin, merkezî hükümetin harekete geçmesinde etkili olduğu söylenebilir. Abu-Husayn, 1574-1576 yılları arasında merkezden Şam beylerbeyine gönderilen hükümlerde sürekli bir şekilde bu yerel güçlerin ellerindeki silahların toplanmasının istendiğini dile getirir⁶⁹. Böylesi kritik konuların bir araya gelmesi Assâf Ailesi'nin tasfiye edilmesine neden olmuştur. Ayrıca, Trablusşam Eyaleti'nin teşkil edilip başına Seyfâ Ailesi'nin getirilmesi, Assâf Ailesi'nin nüfuzunun kırılmasına yönelik bir hamle olarak görülmüştür⁷⁰.

Seyfâ Ailesi'nin yükselişi ile Osmanlıların bölgedeki hakimiyetlerini temin etmeye yönelik çabaları arasında yakın bir bağın olduğunu ileri süren Salibi, bu ailenin yaşadıkları coğrafyada ne tür bir fonksiyona sahip olduklarını değerlendirmiştir. Buna göre Seyfâ Ailesi'nin yaşadığı Akkar Nahiyesi, Memlûklar döneminden beri Trablusşam ile Hums arasındaki bağlantının sağlandığı geçit güzergahı üzerinde bulunmaktaydı. Trablusşam'ın kuzeyden ulaşımı kolay bir coğrafyada yer alması buranın Memlûklar döneminde bir idarî merkez konumunda olmasını sağlamıştı. Buna karşın, Cebel-i Lübnan bölgesinin dağlık bir araziye sahip olması nedeniyle kontrolü daha zordu. Marunî Hristiyan aileler ve Nusayrîlerin bir kısmı burada yaşamaktaydı. Dolayısıyla hem bu dağlık bölgelerde kontrolü sağlamak hem de kuzeydeki iç kesimlere ulaşımı sağlayan geçitlerin güvenliğini sağlamak amacıyla bölgeye hakim olan İslam devletleri, Türkmen ve Kürt Kabileleri buraya yerleştirme eğiliminde oldular. Osmanlılar ise, 1516'daki fetihten sonra güçlü yerel liderliklerin özellikle dağlık arazideki varlıklarından dolayı düzenli bir idareyi tesis etmede oldukça zorlanmışlardır. Kabilevi toplum yapısı, hakimiyetin resmi araçlar vasıtasıyla sürdürülebilmesini güçleştirmiştir. Ancak yerel liderler arasındaki sürtüşmeler, merkezî hükümetin bölgede iktidarını dayatmak adına önüne bazı fırsatlar

⁶⁹ Abdul-Rahim Abu-Husayn, **Rebellion, Myth Making and Nation Building: Lebanon from an Ottoman Mountain Iltizam to Nation State**, Tokyo 2009, s. 15-17.

⁷⁰ Abu Husayn, **Provincial Leadership in Syria**, s. 17; Kamal Salibi, "The Sayfâs and the eyalet of Tripoli 1579-1640", **Arabica**, T. 20, Fasc. 1 (Feb., 1973), s. 30.

çıkarmıştı⁷¹. Seyfâ Ailesi'nin, Osmanlıların bölgede iktidarlarını tesis etmek için kullanabildikleri bir yerel güç olduğu anlaşılmaktadır. Ailenin kökeni hakkında, araştırmacılar farklı görüşler bildirmişlerdir. Abdülkerim Rafîq'a göre Seyfâ Ailesi, Memlûklar tarafından 13. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye yerleştirilmiş Sünnî Kürt ailelerden biriydi⁷². Salibi, ailenin Türkmen olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu söyler⁷³. Salibi'nin yorumunu daha ileri götüren Abu-Husayn, Osmanlı vakanüvisti Naima'nın verdiği bilgileri kullanarak bu ailenin Suriye'ye Osmanlı fetihleri ile gelmiş levend kökenli bir aile olduklarını dile getirir⁷⁴. Gerçekten Naima, ailenin ilk ve en önemli lider kişiliği olan Yusuf Paşa es-Seyfâ'nın Maraş'tan gelme bir Türkmen olup devecilik ve sonrasında levendlikle uğraştığını rivayet eder⁷⁵. Abu-Husayn, Seyfa Ailesi'nin, bölgeye bu sonradan yerleş/tiril/miş olma özelliğinden yola çıkarak, onların tarihsel fonksiyonlarını kurgulamış gibidir: Bölgenin eski yerel güçleri, başlangıçta Assaf Ailesi ve sonrasında Ma'noğulları karşısında Osmanlıların üzerine oynayabilecekleri, icad edilmiş yeni bir yerel güç⁷⁶. İnebahtı mağlubiyeti sonrası Avrupalı Katolik güçlerin Akdeniz'de etkinliklerini arttırmalarını sağlayan uluslararası konjonktür, Osmanlı merkezî hükümetinin dış etkiye açık olan Şam sahillerinde kontrolü temin etmek adına, görece itaatkar Seyfâ Ailesi'ni desteklemesine yol açmıştır. 1579 yılında Trablusşam Eyaleti teşkil edilerek Sünnî Seyfa Ailesi bu eyaletin yönetiminde resmi aracılar yani valiler olarak istihdam edilmiştir. Böylece Katolik Avrupa ile yakın ilişkiler kurdukları anlaşılan Mârûnîlerin ve onların koruyuculuğunu üstlenen Assâf Ailesi'nin etkinliklerinin kısılması sağlanmıştır. Ancak Assâf Ailesi'nin temel etkinlik bölgesi olan Cebel-i Kesrevan'ın güneyinde Cebel-i Şûf'ta yerel güç olan Ma'noğullarının aynı uluslararası zeminden yararlanma yolunu seçtikleri, Fahreddin Ma'noğlu'nun zamanında Avrupalı devletlerin desteğini aradıkları görülecektir.

⁷¹ Kamal Salibi, "The Sayfâs and the eyalet of Tripoli 1579-1640", pp. 26-28

⁷² Rafîq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 149-151

⁷³ Kamal Salibi, **a.g.e.**, s. 28.

⁷⁴ Abu Husayn, **Provincial Leadership in Syria**, s. 17

⁷⁵ Naima Mustafa Efendi, **Tarih-i Na'ima (Ravzatü'l-Hüseyn Fi Hulâsati Ahbâri'l-Hafikayn)**, Haz. Mehmet İpşirli, c. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2007, s. 499-500.

⁷⁶ Abu Husayn, **a. g. e.**, s. 17-18.

Salibi, Seyfâ Ailesi'nin bu dönemde merkezî hükümet tarafından destek görmesini, geniş bir tarihsel bağlamda değerlendirmiştir. Buna göre, 1571'den sonra Avrupalı güçlerin Akdeniz'in doğu sahillerine siyasi ve ekonomik anlamda nüfuz etmelerinin sonucunda oluşan zeminde, 17. yüzyılın başlarında Toskana'lı Medici Ailesi, Lübnan'da Fahreddin'i, Halep'te ise Ali Canbolat'ı Osmanlılara karşı isyan etmeleri için kışkırtmıştır. Öte yandan 1598'de Osmanlı-Safevî çekişmesinin çatışmaya dönüşmesi ve bu sürecin Safevîlerin 1624'te Bağdat'ı ele geçirmesiyle sonuçlanması, Beka Vadisi'nde yaşayan Harfûşoğulları ve güney Lübnan'da ve Yukarı Celîle'de yaşayan diğer Şîî kabilelerin Safevîlerle olan bağlantılarından dolayı merkezî yönetim tarafından gözetim altında tutulmaları gereğini doğurmuştur. Böylece Sünnî bir yerel aracının, merkezî idare tarafından desteklenmesinin diğer bir gerekçesi ortaya çıkmıştır. Yusuf Seyfâ ve halefleri Osmanlılardan aldıkları destekle resmi hakimiyet bölgeleri olan Trablusşam Eyaleti'nin yanı sıra Kesrevan'ın güneyi, Beyrut Sancağı ve Şûf Nahiyesi'ni nüfuz bölgeleri haline getirmişlerdi ve Fahreddin Ma'noğlu'nun siyasi nüfuzuna karşı bir denge unsuru olarak Osmanlı merkezî idaresi tarafından destekleniyorlardı⁷⁷. 1605-1607 yılları arasında Halep'te Canbolat-oğlu Ali Paşa'nın isyanı esnasında Yusuf Paşa es-Seyfâ, Fahreddin Ma'n'ın desteğini alan asi paşaya karşı pek başarılı olamamış olsa da Osmanlı merkezî idaresi isyancı Ma'n-oğlu-Canbolatoğlu ittifakına karşı Yusuf Paşa'yı isyanı bastırmak üzere görevlendirmiştir. Rafiq, Trablusşam ve Akkar beldelerinin yerel lideri ve aynı zamanda valisi konumunda olan Yusuf Paşa es-Seyfâ'nın Canbolatoğlu Ali Paşa'nın isyanının bastırılmasında doğrudan dönemin padişahı I. Ahmed'in muvafakatını aldığını dile getirir⁷⁸. Kuyucu Murad Paşa'nın 1607'de Canbolat-oğlu Ali Paşa'nın isyanını bastırmasıyla gözler diğer asi Fahreddin Ma'noğlu'na çevrildi. Fahreddin, Şam valisi Hafız Ahmed Paşa'nın serdarlığında Anadolu, Karaman, Diyarbakir eyaletleri askerleriyle üzerine gelmesi üzerine 1613 te İtalya'ya kaçmak zorunda kaldı⁷⁹. Fahreddin'in yokluğunda Seyfâ Ailesi'nin rakipsiz kaldığı ve kontrol ettikleri bölgeler arasına Fahreddin'in vaktiyle hakimiyet sürdüğü Kesrevan'ın güneyi ve

⁷⁷ K. Salibi, "The Sayfās and the eyalet of Tripoli 1579-1640", s. 33-41.

⁷⁸ Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 156-157.

⁷⁹ Abu Husayn, **Provincial Leadership in Syria**, s. 90-93.

Beyrut Sancağı'nın kattıkları görüldü⁸⁰. Bundan sonra, Ma'noğullarının merkezi konumunda olan Şuf Dağlarının istilas ve buradaki Deyr el-Kamer köyünün yağmalanması faaliyetlerinde Seyfa Ailesi'nin Hafız Ahmed Paşa'ya yardım etmekte oldukça istekli oldukları görüldü. Yusuf Seyfâ'nın oğlu Hüseyin'in bu faaliyetlerdeki performansı Şam valisinin hoşuna gitti. Durumu İstanbul'a rapor etmesi neticesinde Hüseyin, Trablusşam beylerbeyi oldu. Ancak Yusuf Paşa'nın bölgede hissedilir derecede bir nüfuza sahip olmasından dolayı Hüseyin'e giden hükümlerde sabık beylerbeyi Yusuf Paşa'nın adı sıkça zikrediliyordu⁸¹.

Seyfâ Ailesi'nin en önemli lideri şüphesiz Yusuf Paşa es-Seyfâ'ydı. 21/22 Temmuz 1625 tarihinde öldüğünde yüz yaşını aşmıştı. Bilad-ı Şam'da Seyfâ Ailesi'nin tarihini başlatan kurucu lider olmuştu. Onun ölümüyle ailenin en güçlü dönemlerinin sonunun geldiği bir zaman dilimine girildi. Daha Yusuf Paşa hayattayken başlayan aile içi güç mücadeleleri, Fahreddin'in saldırgan politikaları ve Şam valileri ile kurulan kırılgan ilişkiler Seyfâ Ailesi'nin bölgesel hakimiyetlerini yitirmelerine neden olmuştur. Tarih sahnesine çıktıkları Akkar mıntıkası ellerinde kalan son yer oldu⁸². Burada 1640'larda Süleyman Seyfâ, Osmanlı güçleriyle girdiği mücadelede yenik düşerek canını zor kurtarmıştır⁸³.

1.3.2. Bilâd-ı Şam'da Sosyo-politik Zemin: Sayda Eyaleti'nin İlk Defa Teşkil Edilmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Fahreddin Ma'noğlu 1613 senesinde İtalya'ya kaçtıktan kısa bir süre sonra Dürzî bölgesine büyük bir sefer düzenlenmiş, bu sefer sonucunda Fahreddin'in nüfuz bölgeleri olan Sayda ve Beyrut gibi çekirdek bölgeler Safed Sancağı'na bağlanarak Safed Beylerbeyiliği teşkil edilmiştir. Safed Beylerbeyiliği'nin, Fahreddin'in Toskana'ya gitmesinden yaklaşık üç ay sonra teşkil edildiğine dair bir anlatıma Naima Tarihi'nde rastlamak mümkündür. Buna göre, Safed Sancağı, Dersaadet'te bulunan Bostancı-başı Hasan Ağa'ya verilmiş, firari Fahreddin'in hakimiyetindeki sancaklar

⁸⁰ Abu Husayn, **Provincial Leadership in Syria**, s. 33.

⁸¹ Abu Husayn, **The View from Istanbul**, s.111, Ayrıca bkz. BOA, **MD**, nr.80, hkm. 871.

⁸² Salibi, "The Sayfās and the eyalet of Tripoli 1579-1640", s. 52.

⁸³ Naima, **Tarih-i Na'ima**, c. III, s. 936.

(Sayda ve Beyrut Sancakları) da eklenerek bir eyalet teşkil edilmiştir. Sayda, Beyrut ve Safed Sancaklarının tahrir kayıtlarını ihtiva eden icmal ve mufassal defterleri ise Şam valisi Hafız Ahmed Paşa'ya gönderilmiştir⁸⁴.

Kimi tarihçiler, Sayda Eyaleti'nin teşkil ediliş tarihi olarak bu kaynaklardan hareketle 1614 tarihini benimserken⁸⁵, konunun uzmanı olan birçok tarihçi eyaletin nihai teşkil tarihi olan 1660 yılını kabul etmektedirler⁸⁶.

Safed beylerbeyiliğinin teşkil edilmesiyle ilgili yorumlar, genellikle Fahreddin'in firarından sonra bölgede idari-mali kontrolü temin etmek adına merkezî idarenin bir tedbiri olduğu yönündedir⁸⁷. Ayrıca, Fahreddin'in yokluğunda rakipsiz kalan Trablusşam'daki Seyfa Ailesi ve bu ailenin lideri Yusuf Paşa'nın gücünü dengeleme kaygısı, böyle bir teşebbüste etkili olmuşa benzer. Avrupalı güçlerin İnebahtı Savaşı (1571) sonrasında etkin olmaya çalıştığı Bilâd-ı Şam'da merkezî idarenin varlığını daha fazla hissettirmek düşüncesinde bulunduğu yorumuna gidilebilir.

Bölgesel veya uluslararası sâikleri göz önünde bulundurarak yapılan bu yorumları tamamlayıcı mahiyette olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra idaresinde yaşanan dönüşümün bahsi geçen eyaletin teşkilinde etkili olduğu söylenebilir. Osmanlı taşraşında idari-mali denetim ve bu denetimi yürüten bürokrasinin geçirdiği dönüşüm konusunda yapılan araştırmalara göre, iki eğilim dikkati çekmektedir. 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha hissedilir derecede yaşanan bu eğilimlerden biri, timar sistemindeki değişimin bir sonucu olarak, bu sistemin temel idari-mali birimi durumundaki sancakların yerini eyaletlerin almaya başlamasıydı. Metin Kunt, 1550-1650 yılları arasında taşra idaresinde yaşanan değişikliklerle ilgili değerlendirmelerinde, bu dönemde merkezî idarenin taşrayı,

⁸⁴ Naima, **Tarih-i Na'ima**, c. II, s. 404.

⁸⁵ Hathaway, **Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları**, s. 90

⁸⁶ Abu-Husayn, **The View from Istanbul**, s. 7, 11,22; aynı yazar, "Problems in the Ottoman Administration in Syria during the 16th and 17th centuries: The case of the sanjak of Sidon-Beirut", **International Journal of Middle East Studies**, vol. 25, no. 4 (Nov., 1992) p. 673; Abdülkerim Rafiq, **Bilâdü's-Şam ve Mısır min fethi'l-Osmâni ila hamle Nabolyan Bonabart (1516-798)**, Dimaşk 1968, s. 217; K. Salibi, **A House Of Many Mansions**, s. 66. Osmanlı arşivinde Mukataa Ahkam Defterleri'nin taranması sonucu ulaşılan 7326 no'lu defterdeki eyaletin yeniden teşkiline dair nişanın tarihi 19 Za. 1071/16 Temmuz 1661 olduğundan bu tezde eyaletin yeniden teşkil tarihi olarak bu tarih kabul edilecektir. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 7326, s. 269-270.

⁸⁷ Abu-Husayn, **a.g.e.**, s. 672-673.

özellikle beylerbeyi rütbesindeki valilerin yönetimindeki eyaletlerden oluşan bir ülke olarak gördüğünü dile getirir. Bu dönemde eyaletleri yöneten valiler, taşra yönetiminde tecrübe kazanarak yükselmiş kimseler arasından değil, daha çok sultanın yakından tanıdığı ve güvendiği saraylı ve diğer merkez idare mensuplarının arasından atanır olmuştur⁸⁸. Daha geniş yetkilerle donatılmış, gelir kaynakları iltizam sisteminin sağladığı imkanlarla arttırılmış bu yeni vali profiline Safed Beylerbeyisi olarak atanan ve aslında bir saray görevlisi olan Bostancıbaşı Hasan Ağa oldukça uygun düşmektedir.

Sayda ve Beyrut sancaklarının, vergi gelirleri arttırılabilecek bir mıntıkada yer almaları, merkezî idarenin burada bir beylerbeyilik teşkil edilmesine yönelik bir tutum içinde bulunmasında etkili olmuşa benzer. Bu tutum yukarıda bahsettiğimiz eğilimlerden ikincisiyle açıklanabilir. 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı maliyesini yöneten devlet ricali nakit ihtiyacını karşılamak için, mevcut timar arazilerini mukataalara dönüştürerek vergi gelirlerini nakdi olarak toplama yolunu daha fazla tercih etmeye başlamışlardı. Öte yandan, Sayda ve Beyrut gibi yönetilmesi güç yerlerde mukataa sistemi erken dönemlerden beri tatbik ediliyordu⁸⁹. Nakit ihtiyacının karşılanması adına devletin mevcut mukataalardan daha fazla vergi tahsil etmenin yollarını araması oldukça doğaldı. Nakit ihtiyacının arttırılmasına matuf olarak devlet, taşradaki resmi temsilcileri ile olsun, yerel güçlerle olsun daima pazarlık veya müzakere kanallarını açık tutuyordu. Mesela, Sayda ve Beyrut mıntikasındaki Dürzîlerin silahsızlandırılması ve vergi borçlarının tahsili amacıyla yapılan 1585 yılındaki askerî harekâtla eş zamanlı bir hükümde, Humus Sancağı Beyi Ali Bey, Sayda'ya tâbi mukataaların Korkmaz Ma'noğlu'nun iltizamında oldukları dört senede 100 bin altın zarar ettiğini kendisinin bu zararı tazmin edebileceğini belirtmişti. Ancak Sayda ve Beyrut sancaklarının bir beylerbeyilik olarak teşkil edilmesi, Korkmaz'ın ve diğer mültezimlerin mukataalarının kendisine has olarak tayin olunması şartını koşmuştu. Sayda ve Beyrut'un iltizamı, süresi dolmadan daha fazla vergi toplamayı taahhüd eden başka bir mültezime verilirse, beylerbeyilik ve diğer işler için yaptığı masrafların kendisine ödenmesini ayrıca istemişti⁹⁰. Bu hükümden Ali Bey'in

⁸⁸ Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, s. 116-117.

⁸⁹ Abu Husayn, "The İltizam of Mansur Furaykh", s. 249.

⁹⁰ BOA, **MD**, nr. 50, s. 102, hkm. 619.

istediklerinin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tarihte Sayda ve Beyrut'un bir beylerbeyilik olarak teşkil edildiği sonucunun çıkarılabilmesi mümkündür. Ancak ne Korkmaz'dan bahsigeçen mukataaların alındığına ne de Sayda ve Beyrut Sancaklarının bu tarihte bir eyalet olarak teşkil edildiğine dair bir malumata diğer arşiv kayıtlarında rastlanmaktadır. Burada dikkat çekilmek istenen nokta, bu kıyı bölgesinin gerek yapılan tarımsal üretim gerekse ticari faaliyetler sonucu kazancı yüksek bir bölge olduğundan vergi gelirinin arttırılmasına yönelik teşebbüslerin dönem dönem gerçekleştirilmeye çalışıldığıdır. 1614 senesindeki eyalet teşkili meselesi böyle anlaşılabilir. 1585 senesindeki benzer bir şekilde 1614'te senesinde gerçekleşmiş olan eyalet teşkili teşebbüsünün kısa bir süreliğine etkili olduğu anlaşılmaktadır. Mansıbına geldikten sonra Şam valisi ile birlikte Dürzîler üzerine seferlere katılan Hasan Paşa yaklaşık altı ay valilik yaptı. Sayda-Beyrut'a bağlı Dürzî nahiyelerini Osmanlı yanlısı Dürzîlere iltizam olarak verdi. Ma'noğulları sadece Şuf'un iltizamını aldı. Hasan Paşa, bir süre sonra Karaman Beylerbeyisi olarak atandı. Onun ayrılışını müteakip Sayda-Beyrut Sancağı Şam'a bağlandı. Fahreddin'in oğlu Ali'nin Sayda-Beyrut Sancağı'na atanmasından önce, İstanbul'dan gelen bir devlet görevlisi buraya kısa bir süre sancakbeyi olarak atandı⁹¹. Ali Ma'noğlu, 1615 senesinde Safed, Sayda, Beyrut ve Gazîr sancaklarının sancakbeyi olarak atandı. Bu sancaklarda yer alan Safed, Sayda, Şûf, Beyrut, Cebel-i Kesrevan, Gazîr, Cürd, Metn, Garb, Şehhâr, Hulâ ve Şa'râ mukataalarının tamamının iltizamı Ali'ye verildi⁹².

Son tahlilde, taşrada yapılan idari-mali düzenlemelerin anlaşılması için, birkaç faktörün bir arada değerlendirilmesi daha sağlıklı sonuçlara varmak adına önem arz etmektedir. Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının ilk defa bir eyalet teşkil edildiği 1614 yılından önceki dönemde bölgede siyasi anlamda yerel iktidara ortak olmak isteyen Osmanlı merkezî idaresinin yaşadığı problemler, vergi gelirlerinin arttırılmasına matuf genel eğilim, devletin kendi taşra teşkilatının geçirdiği dönüşüm gibi iç dinamiklerin böyle bir tasarrufta bulunulmasında diğer etkenlerle birlikte etkili olduğu söylenebilir. Merkez ile taşra arasındaki müzakere ve pazarlık süreçleri içinde

⁹¹ Naima, **Tarih-i Na'ima**, c. II, s. 410-411; Abu-Husayn, "Problems in the Ottoman Administration in Syria during the 16th and 17th centuries: The case of the sanjak of Sidon-Beirut", s. 672-673.

⁹² BOA, **MAD**, nr. 7726, s. 4-5; **DFE.RZ.**, nr. 386, s. 26-27. (Aktaran Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan in the 10th and 11th Centuries h.**, Beirut 2010, s. 751-752, 172-173.)

siyasi coğrafyaya yeni bir idari birim eklemek de pekala yer alabiliyordu. Zira böyelle Ma'noğulları vakasında olduğı gibi, fiilen nüfuz sahibi olan bir yerel güç, resmi aracı haline gelebiliyordu.

Fahredden'in geri döndüğü tarihten sonra Osmanlı makamlarınca yeniden Sayda, Beyrut, Safed sancaklarının idaresine atanması ve kendisine buraların iltizamının verilmesi kuzeyde Trablusşam'da giderek güçlenen ve vergi borçlarını aksatan Seyfâ Ailesi'ne karşı bir denge unsuru olarak kullanılabilecek özelliklere sahip olmasıyla ilgiliydi. Öte yandan Fahreddin'in kazandığı nüfuz ve Osmanlılardan aldığı destek, Yusuf Paşa es-Seyfâ'yı da onunla anlaşmaya varmaya zorlamıştı. Yusuf Paşa, oğlu Hasan ile Fahreddin'in kızını evlendirmişti. Ancak Fahreddin bu evliliğe rağmen kendisi Avrupa'dayken Yusuf Paşa'nın yaptıklarını unutmamıştı. Aslında, Osmanlılardan aldığı destekle elde ettiğı nüfuzu bu kadim düşmanı ortadan kaldırmak için kullanmaya çalışacaktı⁹³. Yusuf Paşa'nın öldüğü 1624 yılına kadar Ma'noğulları ile Seyfâoğulları arasında yaşanan mücadele, bazen, Trablusşam'a merkezden atanan valilerle Fahreddin'in işbirliği içinde rakibini uzun süreli kuşattığı çatışmalara bile dönüşebiliyordu. Fahreddin, Beyrut'un kuzeyinde Kesrevan, Cübeyl, Betrun gibi Mârûnî nüfusun da yoğun olarak yaşadığı yerlerin hakimiyetini eline geçirmek için Seyfaları bölgeden tasfiye etmeye çalışıyordu. Onun kuzeydeki faaliyetleri konusunda, Osmanlı merkezî idaresinin, engellemek bir yana destek verdiği anlaşılmaktadır. Böylece Yusuf Seyfâ'dan, daha önce Muhammed Assaf'ın dul eşiyle evlenerek ele geçirdiğı Beyrut ve Kesrevan'daki emlaki almayı başarmış, 1620'lerin ilk yıllarında hakimiyetini Trablusşam Eyaleti'nin güneyinde Cübeyl'den Cubba Bşarri'ye kadar genişletmişti⁹⁴.

Holt, Fahreddin'in kuzey politikalarını gerçekleştirmede aldığı desteğı güneye doğru nüfuzunu arttırmaya yönelik faaliyetlerde alamadığını dile getirmiştir. Lübnan Dağlarını aşarak Havran, Aclûn ve Nablus gibi verimli bölgeleri de nüfuz alanı içine sokmak isteyen Fahreddin'in buralarda sürdürülebilir bir yerel iktidar elde etmesi zordu. Zira, Havran ve Aclûn'a hakim olması bu iki yer arasında bağlantıyı sağlayan hac yolunun tehdit altına girmesi anlamına geliyordu. Diğer taraftan buralar Şam valilerinin ciddi gelir sağladıkları ve tarımsal üretim olarak Şam Eyaleti'ni besleyen

⁹³ Salibi, "The Sayfās and the eyalet of Tripoli 1579-1640", 42-44.

⁹⁴ A.e., s. 45-47.

yerlerdi. Fahreddin buralara göz dikmekle, hem merkezî hükümeti hem de onun yerel resmi araçlarını karşısına almış oluyordu. Sarayda yanına çekebildiği bazı idareciler sayesinde merkezin gözünü kendisinden uzak tutmayı başarabilmişti. Ayrıca bölge valilerinin çekişmelerini de kendi lehine kullanabilecek bir siyasi yeteneğe sahipti⁹⁵. Nitekim Yusuf Seyfa'nın öldüğü 1624 yılından sonraki dönemde gücünün zirvesine ulaşacaktı. Nablus ve Aclûn Sancak Beyi olarak kendisini tayin ettirdiği gibi Trablusşam valiliğine anne tarafından Seyfâ Ailesine mensup olan oğlu Hüseyin'in atanmasını sağladı. Böylece nüfuz sahasını neredeyse Anadolu'ya kadar genişletmiş oldu⁹⁶.

Fahreddin'in gücünün zirvesine ulaştığı bu dönemde, imparatorluk merkezinde ve Bilâd-ı Şam'da onun gücünden rahatsızlık duyanlar da bulunuyordu. Ma'noğulları'nın, Sayda ve Safed sancaklarındaki Şîî aşiretlerle, kuzeyde, Ebû Lema' ve Alemuddin aileleri gibi rakip Dürzî ailelerle olan çekişmeleri, Fahreddin'in güç ve nüfuzunun artışı ile ilintiliydi. Merkezî hükümet tarafından Şam valiliğine Fahreddin'i tasfiye politikasını benimseyen paşalar atanarak, onun gücünün orantısız bir şekilde artmasının önüne geçilmeye çalışılıyordu. Aslında merkezî hükümeti tedirgin eden asıl şeyin, Fahreddin'in Şam'ı ele geçirme ihtimali olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Fahreddin, 1623 yılında Şam valisi ve valinin müttefiki olan Şîî Harfûşîler'le yaptığı Ancar Savaşı'nda galip gelmiş ve Şam paşasını esir etmekten çekinmemiştir⁹⁷. Onun hakkında, Müslümanları tahkir ettiği, camileri kiliseye çevirdiği, Avrupalı güçlerle sürekli irtibatta bulunduğu, Kudüs'ü ele geçirmeyi planlayan Katolik devletlerle işbirliği içinde olduğu gibi şikayetlerde bulunulmuştur⁹⁸.

Bu esnada Osmanlılar, bir yandan hükümet krizleriyle uğraşırken diğer taraftan doğuda Safevi tehdidini savuşturmaya çalışıyorlardı. Osmanlı sarayında II. Osman'ın katlini müteakip yaşanan sorunlar I. Mustafa'nın tahta çıkmasıyla da aşılabilmiş değildi. Bununla birlikte I. Mustafa'nın mental rahatsızlıklardan dolayı IV. Murad daha çocuk onun yerine yaşta tahta geçmek zorunda kaldı. Safevi şahı Abbas'ın uzun uğraşlardan sonra Bağdat'ı ele geçirmeyi başarması üzerine IV. Murad'ın sarayda

⁹⁵ P.M. Holt, **Egypt and the Fertile Crescent**, s. 115-117.

⁹⁶ Feridun Emecen, "Fahreddin, Ma'noğlu", **DİA**, C. 12, İstanbul 1995, s. 81.

⁹⁷ Abu Husayn, **Provincial Leadership in Syria**, s. 101-121.

⁹⁸ Emecen, **a.g.e.**, s. 81.

hakimiyeti tek başına ele geçirdiği 1630'lu yıllar, genç padişahın, Safevilere karşı Bağdat'ı geri alma teşebbüslerine sahne olacaktı. Safevilerin güçlü hükümdarı Şah Abbas'ın, 1629 yılında İsfahan'da vefat etmesi sonrasında Safeviler'den Bağdat'ın geri alınmasıyla sonuçlanacak olan bir Osmanlı saldırısı başladı. Yine aynı dönemde Avrupa'lı devletler ise Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) ile meşgul durumdaydılar⁹⁹.

Safevi seferleri esnasında cephe gerisinde Fahreddin gibi bir tehdidin bırakılması Osmanlı hükümetinin işine gelmemiş olacak ki, 1633 yılında Şam valisi Küçük Ahmed Paşa'ya Fahreddin'in tenkili görevi verildi. Neticede iki oğlu Mesud ve Hüseyin ile birlikte ele geçirilen Fahreddin, 13 Nisan 1635 tarihinde idam edildi¹⁰⁰. Fahreddin'in idamla cezalandırılmasında, yeğeni Mülhim'in faaliyetlerinin etkili olduğu dile getirilmiştir. Zira Mülhim, Osmanlıların Fahreddin'den sonra Şûf mültezimi olarak tayin ettiği Ali Alemüddin'e karşı saldırgan bir tutum sergilemiştir. Ayrıca Fahreddin gibi yeğenin de Şam için bir tehdit olarak görüldüğü anlaşılmaktadır¹⁰¹. Bu esnada Safed, Sayda ve Beyrut sancaklarında yer alan mukataalar bir süre ayrı ayrı emin, zabıt veya voyvodalara tevcih edilmiştir¹⁰².

Fahreddin, farklı kaynaklarda birbirine zıt olarak görülebilecek nitelendirmelerle anılmıştır. Mârûnî din adamı ve tarihçi Stefan Duveyhi'ye göre onun idaresinde Hristiyanlar oldukça rahat bir dönem sürmüşlerdi. Kiliseler inşa etmişler, hayatlarına çok bir müdahale olmadan yaşamışlardı. Avrupa'dan gelen Katolik misyonerler Cebel-i Lübnan'da faaliyetler yürütmüşlerdi. Öte yandan Şam'lı müslüman tarihçi Muhibbî'nin anlatımlarında ise Fahreddin, sultana isyan eden bir asi olarak tavsif edilmiştir¹⁰³.

1.3.3. Sayda Eyaleti'nin Nihai Olarak Teşkili ve Tahkimi

Fahreddin'in de çok iyi oynadığı denge oyununda, onun devreden çıkmasından sonra Osmanlı hükümetinin temsilcilerinin (valiler, daha uzlaşmacı aileler) daha ağır

⁹⁹ Metin Kunt, "Siyasal Tarih", **Türkiye Tarihi 3**, Haz. Sina Akşin, İstanbul 1988, s. 15-17.

¹⁰⁰ Emecen, "Fahreddin, Ma'noğlu", s. 81.

¹⁰¹ Stefan Duveyhî, **Tarih el-Ezmine**, Haz. Butros Fahd, Beyrut 1976, s. 514-515; Abu Husayn, **Provincial Leadership in Syria**, s. 127.

¹⁰² BOA, **MAD**, nr. 1345, s. 10; **MAD**, nr. 307, s. 175,181; **MAD**, nr. 551, s. 125; **MAD**, nr. 872, s. 13 (Aktaran Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan**, s. 480, 224-228, 240-241, 290.)

¹⁰³ Abu Husayn, **a.g.e.**, s. 127.

bastığı yönünde bir yorum oldukça iddialı olur. Ancak merkezî hükümetin ve onun resmî temsilcilerinin daha etkin biçimde oyuna dahil oldukları söylenebilir. Yerel kronik yazarlarının ortaya koymuş oldukları anlatılar çoğu kere, müelliflerin yaşadıkları veya metinlerin yazıldıkları dönemin siyasi atmosferinden etkilendikleri malumdur. Osmanlıların bölgeyi ele geçirdikleri dönemden itibaren Ma‘noğullarını bölgenin yerel liderleri olarak tanıdıkları ve bu konuda Ma‘noğullarının rakipsiz oldukları algısını öne çıkaran bölge tarihçileri bu açıdan eleştirilmiştir. Bunlar arasından, 19. yüzyılda Emir Haydar Ahmed eş-Şihâbî ve Tannûs eş-Şidyak gibi tarihçilerin, Dürzî-Mârûnî siyasi kimliğini geçmişte inşa etmek adına, Ma‘noğullarını ve sonrasında Şihâboğullarını rakipsiz yerel liderler olarak göstermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu iki müellifin kaynak olarak kullandıkları, Stefan Duweyhî Cebeli Lübnan mıntıkasının 17. yüzyıl tarihine ışık tutan önemli bir kaynak olarak bilinir. Aynı zamanda Mârûnî bir din adamı olan Duweyhî, 1667-1697 tarihleri arasında Ma‘noğullarına liderlik yapmış olan Ahmed Ma‘noğlu’nun katibi ve yakın dostu olarak bilinmektedir. Ahmed’in hakimiyeti döneminde kaleme aldığı *Tarih el-Ezmine* isimli eserinde, Ma‘noğullarını yukarıda bahsedilen algıya paralel olarak bölgenin 16. yüzyıldan beri yegâne hakimleri olarak tanıtmıştır. Salibi, Ma‘noğulları Hanesi’nin tarihine bu algılamının dışından bakmaya çalıştığı bir çalışmada, Emir Haydar, Tannûs eş-Şidyak ve Duweyhî’nin anlatılarını kritik etmiş ve gerek Fahreddin’den önce gerekse Fahreddin’den sonra ilgili bölgede başka Dürzî ailelerin de etkili oldukları sonucuna varmıştır. Bu aileler arasında önemli olanlarından biri Alemüddin Ailesi’dir. Ma‘noğullarının bir kolu olduğu anlaşılan Alemüddin Ailesi’nden Süleyman’ın, 1517-1518 yıllarında Şûf mıntıkasının kontrolünde Korkmaz Ma‘noğlu’yla ittifak ettiği anlaşılmaktadır¹⁰⁴.

Böylesine erken bir dönemden itibaren yerel iktidarı Ma‘noğullarıyla paylaşan Alemüddin Ailesi, Osmanlı merkezî hükümeti tarafından yerel aracı olarak tanınmaktaydı. Fahreddin’in tasfiyesinden sonra, 1633 yılında Alemüddin Ailesi’nden Ali, daha önce Ma‘noğullarının uhdesinde olup Osmanlı hükümeti tarafından tanınan

¹⁰⁴ Kamal S. Salibi, “The Secret of the House of Ma‘n”, **International Journal of Middle East Studies**, vol. 4, No. 3 (Jul., 1973), Cambridge University Press, p. 272-279; P.M. Holt, **Egypt and the Fertile Crescent**, s.120.

bir yerel statü olan Şûf Emirliği'ne atandı¹⁰⁵. Ali, Osmanlı makamlarından aldığı desteğe rağmen bölgesel otoritesini sağlamakta şiddetli bir muhalefetle karşılaştı¹⁰⁶. Fahreddin'in yeğeni Mülhim, Sayda'ya, Seyfoğlu Yusuf Paşa'nın oğlu Ali, Beyrut'a saldırarak buraları zabdettiler. Ayrıca Mülhim, Balebek'ten gelen Şîî Harfûşoğullarının maiyetindeki yirmi beş bayrak sekbanı muhalefetine kattı. Muhalif silahlı güçlerin faaliyetleri hacca gidenleri ve diğer yolcuları rahatsız edecek seviyeye varmış bunun üzerine Şam Eyaleti mütesellimine konuyla ilgilenmesi için talimat verilmiştir¹⁰⁷. Alemüddin Ali'ye karşı mücadele eden Mülhim Ma'noğlu'nun, 1636'da Şuf bölgesinin kontrolünü yeniden ele geçirmesi, Garb, Cürd, Metn ve Kesrevan mukataalarının mültezimi olarak atanması Ma'noğullarının yeniden bölgesel otoritelerini tesis ettiklerini gösteren gelişmelerdir¹⁰⁸. Ancak gündüzleri uyuyup geceleri faaliyetlerini yürüttüğüne dair rivayetler¹⁰⁹ pek de rahat olmadığını göstermektedir. En azından amcası Fahreddin'in nüfuz ve yerel iktidarına benzer bir güç, Mülhim'in kendisi ve Ma'noğulları Ailesi için bir daha var olmayacaktır. Ayrıca yerel rakipler ile mücadele devam etmiş, mesela Alemüddin Ailesi daha sahneden inmemiştir. Ali Alemüddin'in Sayda Eyaleti'nin yeniden teşkil edildiği 1660 yılına kadar Garb, Cürd ve Metn'nin şeyhliğini sürdürmüş olduğu ve 1662'de ölünce yerine büyük oğlu Muhammed'in geçtiği bilinmektedir. Muhammed Alemüddin, rakip Dürzî aileleri (Yemenî) ile girdiği ittifaklar sayesinde özellikle Güney Lübnan'da etkinliğini bir müddet daha sürdürmüştür. Bu dönemde bölgede güçlü bir liderlik oluşturamamış olan Mülhim, amcasının aksine Şam valileri tarafından pek tazyik edilmemiştir. Şam valisi Mustafa Paşa'nın 1642'deki bir harekâtı dışında Mülhim üzerine herhangi bir başka müdahalede bulunulmamıştır¹¹⁰. Mülhim, 1658'de ölünce oğulları, Ahmed ve Korkmaz'ın tesis etmeye çalıştıkları otoriteye, Osmanlı desteğini alan Alemüddin Ailesi ve diğer rakip Dürzî Aileleri ittifak halinde meydan okumuşlardır. Sonuç olarak Ahmed Ma'noğlu'nun liderliğindeki ittifak (Kaysîler), Alemüddin Ailesi'nin

¹⁰⁵ Rafiq, *el-Arab ve'l-Osmaniyyûn*, s. 170.

¹⁰⁶ Salibi, "The Secret of the House of Ma'n", s. 283; Abbas Ebu Salih, "es-Sirâ' ale's-Sulta fî'l-Îmâra eş-Şihâbiyye", s. 133.

¹⁰⁷ BOA, **MD**, nr. 86, s. 131-132.

¹⁰⁸ BOA, **MAD**, nr. 551, s. 118; **MAD**, nr. 307, s. 176; **MAD**, nr. 872, s. 112; **MAD**, nr. 876, s. 12 (Aktaran Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, s. 224, 236, 289, 301)

¹⁰⁹ Abu Husayn, *The View from Istanbul*, s. 21.

¹¹⁰ Abu-Husayn, *Rebellion, Myth Making and Nation Building*, s.42.

liderliğindeki ittifakı (Yemenîler) 1667 yılında Beyrut dışında yapılan çatışmada yenmiştir. Alemüddin Ailesi ve müttefikleri kaçıp Şam'a sığınmışlardır. Ancak Alemüddin Ailesi'nin meydan okuyuşu bu yenilgiyle sona ermemiştir¹¹¹.

Ma'noğulları ile rakip Dürzî aileler arasındaki mücadelenin kızıştığı 17. yüzyılın ikinci yarısı, Köprülüler Ailesi'nin, uluslararası münasebetlerde, merkezde ve taşrada, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktidarını yeniden tesis ettiği döneme denk gelmekteydi. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, uhdesinde topladığı yetkilerle, Katib Çelebi'nin tarif ettiği, devleti tedavi edecek tabib devlet adamı profilini temsil ediyordu¹¹². Çanakkale Boğazı'ndaki Venedik ablukasını kaldırarak Limni ve Bozcaada'yı geri almayı başaran sadrazam, Anadolu'da isyanı tehlikeli boyutlara ulaşan Abaza Hasan Paşa'nın zor da olsa hakkından gelmeyi başardı (1659). Böylece taşrada düzeni şiddetle de olsa sağlamış oldu¹¹³. Abaza Hasan Paşa'nın isyanına, aralarında Suriye ile Güneydoğu Anadolu'daki on beş eyaletin idarecilerinin de bulunduğu bir grup vali ve sancak beyi katılmıştı¹¹⁴. Şam'da yeniçeriler, Abaza Hasan Paşa isyanı esnasında merkezden gönderilen valiyi kovup kendi istediklerini vali yapacak kadar kendi başlarına buyruk hareket eder hale gelmişlerdi¹¹⁵. Dolayısıyla sadrazam Mehmed Paşa, Bilad Şam'da işleri yoluna koymak amacıyla oğlu Ahmed Paşa'yı vali olarak atadı (Mayıs 1660)¹¹⁶. Öncesinde yeniçerilerin isyanlarına mani olmak için merkezden 1000 kadar daha yeniçeri (kapıkulu) gönderildi¹¹⁷. Ahmed Paşa'nın uğraşacağı diğer bir mesele ise isyancı yeniçerilerle işbirliği içinde yol kesip Şam'a girişlere engel olarak huzursuzluk çıkaran Şihâboğulları'nı tedip etmektir¹¹⁸. Ma'noğullarının kadim müttefiki olan Şihâboğulları Teym Vadisi'nde yaşıyorlardı.

¹¹¹ Kamal S. Salibi, "The Secret of the House of Ma'n", s. 283-84.

¹¹² Kunt, "Siyasal Tarih", **Türkiye Tarihi 3**, s. 27; İtzkowitz, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, s. 146-152.

¹¹³ F. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I, İstanbul, IRCICA Yay., 1999, s. 52.

¹¹⁴ Hathaway, **Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları**, s. 97; Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III, Köprülüler Devri**, İstanbul, Türkiye İşbankası Yay., 2015, s. 49.

¹¹⁵ Naima, **Tarih-i Na'ima**, c. IV, s.1823-1824; İnalcık, **a.g.e.**, s. 56; Rafiq, **el-Arab ve'l-Osmaniyyûn**, s. 145.

¹¹⁶ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, Haz. Nazire Karaçay Türkal, "**Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106 / 1654-7 Şubat 1695)**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 208.

¹¹⁷ Rafiq, **a.g.e.**, s. 147.

¹¹⁸ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, Haz. Nazire Karaçay Türkal, s. 244-245; Rafiq, **a.g.e.**, s. 170.

Ahmed Paşa, bu iki aileye karşı Alemüddin Ailesi'ni destekledi ve Cebel Lübnan bölgesinin yerel yönetimine bu aileyi getirdi¹¹⁹.

Köprülüler Ailesi'nin Bilâd-ı Şam'a müdahalesini daha da hissedilir hale getiren diğer bir gelişme şüphesiz 1661 senesinde Sayda Eyaleti'nin yeniden teşkil edilmesi oldu. Şam valisi tayin edilmiş olan Fazıl Ahmed Paşa, Dımaşk-ı Şam'a varınca ilk iş olarak şehrin iç işleriyle ilgilendi ve şehirde yaşanan kıtlığın sebeplerini araştırdı. Sonrasında Ma'noğullarının ve bunların müttelikleri olan Şihâboğullarının, vergi borçlarının tahsilini sağlamak ve çıkardıkları huzursuzluklara bir son vermek için sefer hazırlıklarına girişti. Trablusşam, Kudüs ve Gazze paşalarının maiyetlerinin yanı sıra Şam kulu tabir olunan yerli yeniçeriler, merkezden gönderilmiş olan kapıkulu tabir olunan yeniçeri birlikleri, Sayda, Beyrut ve Safed voyvodalarının maiyetlerinin katıldığı yaklaşık on bin kişilik bir askeri birlik, muhtemelen 1661 senesinin ilk bahar mevsiminde düzenlenmiş olan bu harekat için seferber edildi. Fazıl Ahmed Paşa'nın emrindeki birlikler, Safed civarında yer alan Cisir-i Yakub¹²⁰ mevkiinin yanı sıra Şihâboğullarının yerleşim bölgeleri olan Hasbaya, Merc Uyûn ve Râşiya Köyleri'ne geldiler. Şam paşasının emrindeki kalabalık askeri güce karşı koyamayacaklarını anlayan Ma'noğullarının lideri Ahmed ve Şihâboğulları'na mensup liderler¹²¹ vergi borçlarını ödeyeceklerini bildirip uzlaşma yolunu seçtiler. Vergi borçlarına karşılık rehineler gönderdiler. Bu rehineler Şam Kalesi'ne kondu ve anlaşma gereği yapılacak ödemelerin tahsili için kapıcıbaşı Hüseyin Ağa görevlendirildi. Fakat Hüseyin Ağa'ya yapılması gereken ödemeler geciktirildi. Ahmed Ma'noğlu, ödeme yapmak yerine kaçıp gizlenme yolunu seçti. Bu gelişmeler üzerine Hüseyin Ağa, durumu bildirmek için İstanbul'a gönderildi. Yerine vergi tahsili için Şam defterdarı Ali Efendi tayin edildi. Merkezî hükümetle yapılan istişare sonucunda Sayda, Beyrut ve Safed eyalet

¹¹⁹ Rafiq, Rafiq, **el-Arab ve'l-Osmaniyyûn**, s. 170.

¹²⁰ Şam Eyaleti ile Safed Sancağı sınırında yer alan Yakub'un Kızları Köprüsü veya Yakub Köprüsü (Cisir Ya'kûb/ Benât Ya'kûb) olarak anılan bu mevki hakkında bilgi için bkz. Mustafa Öksüz, "**Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus, XVI. YY**", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 299, dipnot: 1379.

¹²¹ Fazıl Ahmed Paşa'nın bu seferi Silahdar Tarihi'nde ayrıntılı olarak anlatılır. Buna göre Ma'noğullarının lideri Ahmed ve kardeşi Korkmaz'ın zikri geçer. Ziretilen diğer isim olan Murâd ise Şihâboğulları'ndan bir şeyh olmalıdır. Fakat dönemi anlatan yerel kaynaklarda böyle bir isme rastlanmaz. Yerel kaynaklara göre bu dönemde Şihâboğulları Ailesi'nin başında Mansur ve Ali bulunmaktadır. Bkz. Stefan Duweyhî, **Tarih el-Ezmine**, Haz. Butros Fahd, Beyrut 1976, s. 546.

olmadıkça Ma'noğullarının nüfuz bölgesi olan mıntikalarda gereği gibi idari-mali kontrol ve denetimin sağlanamayacağı kararlaştırıldı. Alınan karar gereği vergi tahsiline tayin edilmiş olan Şam defterdarı Ali Efendi'ye paşalık emri gönderilerek söz konusu üç sancak bir eyalet olarak teşkil edildi (1661)¹²².

Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının birleştirilmesiyle oluşturulan bu yeni eyaletin teşkilinde, Ma'noğulları ve müttefikleri olan Şihâboğulları gibi yerel güçlerin üzerindeki kontrolü arttırma hedefi öncelikliydi¹²³. Bu konudaki diğer bir yorum, Abaza Hasan Paşa tecrübesinden sonra, Şam valilerinin nüfuzunu dengelemek yönünde bir tasarruf olduğu yönündedir¹²⁴. Kimi tarihçiler ise Sayda Eyaleti'nin yeniden teşkil edilmesini, Köprülülerin taşrada gerçekleştirdikleri, merkezî hükümetin kontrolünü arttırmaya yönelik projenin bir parçası olarak yorumlamışlardır¹²⁵.

Öte yandan Osmanlı arşivindeki bazı kayıtlarda, merkezî maliye idaresinin benimsediği nakit ihtiyacını karşılamaya yönelik eğilimin, daha önce olduğu gibi Sayda Eyaleti yeniden teşkil edilirken de etkili olduğu tespitini delillendirecek verilere rastlamak mümkündür. Ayrıca, Osmanlı taşra teşkilatının genel yapısı, şekillenışı hakkında 17. yüzyılda kaleme alınmış olan bazı metinlerde Sayda, Beyrut sancaklarının idari-mali açıdan hangi statüde olduklarını gösteren açıklamalar, yine bölge idari teşkilatlanmasında mali beklentilerin zaman zaman etkili olduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Şimdi bu verilerin değerlendirmesi yapılacaktır.

Ayn Ali Efendi'nin, veziriazam Kuyucu Murad Paşa'ya sunduğu 1609 tarihli “*Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*” isimli risalede Bilâd-ı Şam eyaletlerinin teşkilatlanması hakkında bilgi verilirken, Şam Eyaleti'ne bağlı on bir sancak olduğu bunlardan üçünün sâlyâne oldukları ve bunlarda timar ve zeamet olmadığı dile getirilmiştir. Şam'a bağlı sâlyâne sancaklar arasında Beyrut ile birlikte Sayda sancağının da bulunduğu belirtilmiştir. Sayda Eyaleti'nin dahilinde bulunan Safed ve Akka ise timar ve zeamet olan sancaklar arasında sayılmıştır. Diğer sâlyâne

¹²² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, Haz. Nazire Karaçay Türkal, s. 243-246; BOA, **MAD**, nr. 7326, s. 269-270.

¹²³ Abu Husayn, **Rebellion, Myth Making and Nation Building**, s. 43.

¹²⁴ A. Rafiq, **Bilâdü's-Şam ve Mısır**, s. 194.

¹²⁵ Stefan Winter, **The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule**, s. 74-77; A. Rafiq, **el-Arab ve'l-Osmaniyyûn**, s. 170.

sancaklar ise Şevbek'le beraber Kerek ve Tedmür sancaklarıdır¹²⁶. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*'nde ise Şam Eyaleti'nde on bir sancak olduğu belirtilmiş bunlardan dördünün salyâne ile olduğu diğerlerinin ise timar sistemi dahilinde oldukları belirtilmiştir. Salyâneli sancaklar, yine Sayda, Beyrut, Tedmür ve Kerek sancaklarıdır. Safed Sancağı ise timar sistemi üzerine tasarruf edilmektedir. 1653 yılında kaleme alınmış olan *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*'nde Ayn Ali Efendi'ninkinden farklı olarak Sayda ve Beyrut iki ayrı sancak olarak zikredilmiştir¹²⁷. Bu iki risalenin kaleme alındıkları tarihler arasındaki dönemde 1614 yılında kısa bir süreliğine, Safed Sancağı ile beraber eyalet olarak teşkil edilen Sayda, Beyrut sancaklarının kalan süre boyunca salyâne ile idare olunan ve Şam Eyaleti'ne bağlı olan sancaklar oldukları anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nin ilk cildince Osmanlı ülkesindeki eyaletlerin bir listesini vermiştir. Bu listede Sayda ve Beyrut sancakları yine salyâne ile idare edilen sancaklar olarak Şam Eyaleti'ne bağlı gösterilmektedir. Safed Sancağı ise timar sistemi dahilinde has ile zabt olunan sancaklar arasında zikredilmiştir. Evliya'nın verdiği bu listede muhtemelen Ayn Ali Efendi'nin listesinden yararlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, Bilâd-ı Şam eyaletlerinin (Şam ve Trablusşam eyaletleri) Ayn- Ali'nin listesinde verilen tertibi ile Evliya'nın verdiği tertib benzerlikler gösterir. Sultan Süleyman Kanunu üzere Osmanlı ülkesinin eyalet ve sancaklarının tertibini anlattığını söyleyen Evliya'nın listesinde Bilâd-ı Şam eyaletleri arasında Trablusşam Eyaleti bulunmaktadır. Halbuki Kanuni Sultan Süleyman döneminde böyle bir eyalet henüz teşkil edilmemiştir¹²⁸. Her halükarda Sayda ve Beyrut sancaklarının 17. yüzyılın ilk yarısında salyâne ile yönetilmiş sancaklar olduklarına dair tespit, Evliya'daki eyalet şemasındaki verilerle desteklenmektedir. Salyâne ile idare edilen sancak ve eyaletler, birtakım hususiyetleri nedeniyle timar sisteminin dışında bırakılan idari-mali birimlerdi. Tabakoğlu, salyâne ile idare edilen eyalet ve sancakların özelliklerinden bahsederken halkı çok çeşitli din ve mezheplere mensup olan, zor bir coğrafyaya sahip olan, merkezden nispeten uzak olan ve devlet geleneği halihazırda mevcut olan eyalet

¹²⁶ Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, İstanbul 1979, s. 24-25.

¹²⁷ Sofyalı Ali Çavuş, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, Haz. Mithat Sertoğlu, İstanbul 1992, s. 34-35.

¹²⁸ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi- 1, 1-6. Kitaplar*, 1. Kitap, İstanbul 2011, s. 84.

ve sancakların böyle yönetildiklerini dile getirmiştir¹²⁹. Dolayısıyla, Sayda, Beyrut sancaklarında timar sisteminin tatbik edilememesini, sancakların yer aldığı coğrafyanın dağlık bir arazi yapısında bulunmasına, Ma'noğullarının yanı sıra diğer bölge yerel güçlerinin idari-mali kontrole karşı mukavemet gösteren topluluklar olmalarına bağlamak mümkündür. Anlaşılan o ki, her zaman yerel güçler aracılığıyla vergi tahsil edilememiş bazen doğrudan merkezden gönderilen voyvodalar, emirler ve zabıtlar bu işe koşulmuştur. Ancak devletin nakit ihtiyacının giderek arttığı bir dönemde (17. yüzyıl ve sonrası) merkez maliye idaresinin, ticaretin ve tarımsal üretimin yoğun olarak yapıldığı bu coğrafyada, salyâne ile idare sayesinde yıllık belirli bir nakit gelirin hazineye aktarılması beklentisi içinde olduğunu söylemek mümkündür. Safed Sancağı'nda ise Timar sistemi çerçevesinde idari-mali kontrol ve denetim sağlanmıştır.

Bölgenin ticarete ve tarıma dayalı vergi gelir kapasitesi merkezî hükümet tarafından çok iyi biliniyordu. Dolayısıyla, Ma'noğulları ve müttefiklerinin güç ve nüfuzlarının zayıflatıldığı bir dönemin, merkezî hükümetin idaresinin, Köprülüler gibi idari-mali yapıyı ihya eden bir ailenin eline alındığı bir dönemle çakışması, bu bölgede yeniden bir eyalet teşkiline zemin hazırlamıştır. Öte yandan, merkezî hükümetteki, bölgenin vergi kapasitesinin mevcut ödemelerden daha fazla olduğu konusundaki farkındalık, devletin nakit ihtiyacının had safhaya çıktığı bir dönemde, daha sıkı bir idari-mali kontrolü mümkün kılacak bir tatbikat olarak yeni eyalet teşkiline sıcak bakılmasına yol açmış olabilir. Bu varsayımları birer çıkarım haline getiren verilere Osmanlı arşivinin maliye kayıtlarında rastlamak mümkündür.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Maliyeden Müdevver Defterler* fonunda özellikle Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı mukataalar hakkındaki hükümler, nişan, tezkire ve beratların suretlerini ihtiva eden *Ahkâm Defterleri* 'nde Sayda Eyaleti'nin iltizam olarak deruhde edilmesine dair nişanlar yer almaktadır. Bunların arasından eyaletin teşkiline dair 19 Zilkade 1071 (16 Temmuz 1661) tarihli nişanı¹³⁰ tahlil etmeye çalışmak, eyaletin teşkiline dair daha somut bir izah ortaya koymak açısından yararlı olacaktır.

¹²⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, s. 86.

¹³⁰ BOA, **MAD**, nr. 7326, s. 269-270. Nişanın orijinal metninin görüntüsü ve çeviri-yazısı için bkz. Ekler: Ek 1.

Şam Eyaleti'nin sınırları dahilinde bulunan, Ma'noğullarının zabt ettikleri Şûf ve civarındaki mukataalardan senelik sadece 21.653 kuruşun Şam Hazinesi'ne teslim edilebilmiş olması Şam valisinin pek hoşuna gitmemiş olmalı ki, vali bu durumu Osmanlı idari makamlarına şikayet etmiştir. Sayda, Beyrut, Cebel-i Kesrevân gibi bölge mukataalarının her birinin daha “*ziyâdeye tahammülleri var iken*” yıllık vergi gelirlerinin düşük meblağlarda kaldığı bu şikayette vurgulanmıştır. Gelir kaybının nedenleri arasında Ma'noğullarının “*eşkıyalıkları*”nın yanı sıra bu mukataaların her birinin başka başka görevliler tarafından zabt edilmelerinin etkili olduğu vurgusu dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira mukataalara ayrı ayrı nezaret eden voyvoda ve zâbit gibi görevlilerin her sene devlete borçları kalmaktaydı. Adı geçen mukataaların, Safed ve çevresindekiler de eklenerek Trablusşam Eyaleti gibi senelik belirli bir vergi geliri olan bir eyalete dönüştürülmesi fikrinin, valinin yanı sıra Şam'ın işbilir ayan ve ihtiyarları tarafından münasip görüldüğü ya da ileri sürüldüğü anlaşılıyor. Şam valisi ve diğer Şamlı ayan ve mahalli güçlerin sevâhil-i Şam'da bir eyalet teşkil edilmesine müdahil olması, imparatorluğun bölge idaresinde kimlerle temas ve pazarlık halinde olduğu göstermesi bakımından anlamlıdır. Şam sahili ve hinterlandında yer alan bu mukataa bölgelerinin “*ber-vech-i maktû'a*” bir eyalet teşkil edilmesi, her yıl belirli bir vergi gelirinin daha merkezileştirmeci bir yolla tahsil edilmesi anlamına geliyordu. Bu işin üstesinden gelmesi en muhtemel olan kişi teşkil edilen bu eyaletin ilk beylerbeyi olmuştur: sâbık Şam defterdarı Ali¹³¹. Bu yeni idari-mali birimin isimlendirmesi *Safed Eyaleti* şeklinde olmuştur¹³². Ma'noğullarının tesirini kırmak için onların faaliyet bölgesi olan Sayda, Beyrut, Kesrevan bölgesine uzaklığı nedeniyle Safed'in teşkil edilen eyalete merkez olarak kabul edilmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak daha önce belirtildiği gibi sonradan Sayda-Beyrut-Safed üçlemesinden çeşitlemeler eyaletin isimlendirilmesinde kullanılmıştır.

Sayda Eyaleti'nin teşkilini sadece Ma'noğulları'na karşı bölgesel kontrolü arttırmak sâikiyle açıklamak doğru ama yetersiz bir yorum olmaktadır. Mahalli güçler üzerinde merkezî kontrolü artırma eğilimi her devlette var olmuştur. Ancak devletler, özellikle imparatorluklar aracıları kolay kolay gözden çıkarmazlar. Taraflar arasındaki

¹³¹ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, Haz. Nazire Karaçay Türkal, s. 243-246; BOA, **MAD**, nr. 7326, s. 269-270; Abdul-Karim Rafiq, **Bilâdü's-Şam ve Mısır**, s. 194-195.

¹³² BOA, **MAD**, nr. 7326, s. 269-270; BOA, **MAD**, nr. 6269, sayfa belli değil görüntü no: 80.

pazarlık genellikle son ana kadar devam eder. Osmanlıların, 17. yüzyılda Sayda, Beyrut ve Safed mıntıkalarında Ma‘noğulları ile bu pazarlığı sürdürmüş oldukları anlaşıyor. Safed Beylerbeyiliği adı altında bir eyalet teşkil edildikten sonra da Ma‘noğulları otuz yıldan fazla bir süre bölgesel statüleri olan Cebel-i Şûf Emâreti’ni devam ettirmişlerdir. Bunun yanı sıra nüfuz sahalarındaki mukataaların iltizamını Sayda valilerinin elinden almışlardır¹³³.

Sayda Eyaleti’nin 1661 yılında yeniden teşkil ve tahkim edilmesinde bölgesel kontrolün yanı sıra, mali sâiklerin de etkili olduğu doğrultusunda ifadelere Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde rastlamak mümkündür. Evliya Çelebi, 1671 senesinde Hac vazifesini yerine getirmek üzere Hicaz’a yolculuk ederken sahil tarafından gitmeyi tercih edip Beyrut, Sayda, Sur, Safed, Taberiye gibi sancak ve nahiyelerden geçmiştir¹³⁴. Evliya Çelebi’nin daha önce bölgeye gelişi vali maiyyetinde görevli bulunmak münasebetiyle olduğundan, bölgenin gelir kaynağı olarak vaziyetini, iyi bildiği düşünülebilir¹³⁵. Nitekim, Sayda Kalesi’nin özelliklerinden bahsettikten sonra burada bir eyalet teşkil edildiği ile ilgili şu açıklamaları yapar:

“Amma sene 1071 tarihinde Sultan Mehemmed-i Râbi‘ asrında Köprülüoğlu Fazıl Ahmed Paşa Şâm valisi iken bu sancağı müceddeden tahrir edüp eyalet olmağa tahammülü olduğundan Kuneytra evkâfi Süleyman Hân vezirlerinden Lala Mustafa Paşa evkafıdır ki, üç yüz pâre ma‘mûr u âbadân kurâları var idi kim güya herbiri, birer kasaba idi. Bu kadar zamandan beri vakfullâhdır, deyü iğmâz edüp vakfın mürtezikasın ve imâret ve gayrı mesârîfin ihata edecek kadar alıkoyup ma-bâki kuraların Sayda Sancağı’na ilhâk edüp bir eyâlet tahrîr olunup hâlâ vezâretidir. Amma Şâm-ı Trablus gibi iltizamdır¹³⁶. ”

Evliya Çelebi’nin bu ifadelerinde, maliye kayıtlarında incelenen nişandakine benzer şekilde, Sayda ve beraberinde eyalet teşkil edilen diğer sancak ve nahiyelerin bir eyaletin karşılayabileceği vergi mükellefiyetini karşılama kapasitesine sahip olduğu vurgusu görülmektedir. Şam valilerinin evkafından olan Kuneytra köylerinin bir kısmının yeni eyalete ilhak edildiği bilgisinden, bu yeni eyaletin kuruluşunda Şam

¹³³ Abu Husayn, **a.g.e.**, s. 14-87.

¹³⁴ Evliyâ Çelebi’nin 1671 senesinde gerçekleştirdiği seyahat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 9. Kitap, s.185-308.

¹³⁵ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 3. Kitap, s. 54.

¹³⁶ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 9. Kitap, s. 213.

valisinin doğrudan etkili olduğu anlaşılabılır. Ancak Kuneytra köylerinin ilhakı konusunda arşiv kayıtlarında başkaca bir veriye rastlanamamıştır. Bunların yanı sıra, bu yeni eyaletin Trablusşam Eyaleti gibi iltizam olarak valinin uhdesine verileceği hususunda da arşiv kayıtlarıyla paralelliğe dikkat çekmek gerekir. Evliya Çelebi'nin, mevcut üslubundan oldukça uzaklaştığı neredeyse Osmanlı merkezî maliye idaresi bürokrasisinin ağzıyla konuştuğu bu ifadeleri Sayda Eyaleti'nin teşkili konusunda mali sâiklerin etkisini anlamak açısından okumak oldukça aydınlatıcıdır.

Vergi gelirleri arttırılarak 253.316 kuruşluk bir meblağa yükseltilen bu eyaletten tahsil edilen vergilerden 12.647 kuruşun Hacc-ı Şerif harcamalarına, 20.000 kuruşun Şam yeniçerilerinin maaşlarına havale edilmesi kararlaştırılmıştır¹³⁷. Sonraki dönemde ve özellikle 18. yüzyılda bölgesel giderlerin karşılanmasında Sayda Eyaleti mukataalarının önemli bir boşluğu doldurduğu anlaşılmaktadır. Hazineye teslim edilen meblağlar da azımsanmayacak miktardadır. Yukarıda kısaca temas edilen nakit sıkıntısının giderilmesine yönelik tedbirlerden biri olarak mukataaların merkezileştirilmiş bir denetim mekanizmasına bağlanması ve nihayet bu mukataaların deruhde edilmesinde iltizam usulünün yaygınlaşması sürecinde, Sayda-Beyrut-Safed sancaklarının vergilendirme açısından verimli kılınmak adına bir eyalet olarak teşkil edilmiş olduğu tespiti bu konuda yapılan diğer açıklamaların yanına eklenebilir.

1.4. 18. Yüzyılda Sayda Eyaleti'nin İdari Taksimatı

Sayda Eyaleti'nin teşkilinden sonra, bu eyaletin idari taksimatı ve sınırları hakkında ayrıntılı bilgiler veren ilk kaynak Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'dir. Eyaletin teşkili hususunda Osmanlı maliye idaresinin bakış açısını yansıtan kayıtlara benzer ifadeler serdeden Evliya, idari taksimat ve sınırlar konularında da bilgiler vermiştir. Buna göre, Sayda Eyaleti, paşa sancağı olan Sayda'nın dışında, Beyrut, Safed, Akka, Türebî ve Cebel-i Ma'n sancaklarından oluşmaktaydı. Yine Evliya'nın tarifine bakılacak olursa Sayda Eyaleti'nin kıyı kesiminde kuzey sınırı Cuniye Limanı'nın hemen güneyinde bulunan Kelb Nehri'dir. Bu nehrin kuzeyinde Cübeyl

¹³⁷ BOA, MAD, nr. 7326, s. 269-270.

tarafı Trablusşam Eyaleti valisinin tasarrufundayken güney tarafı dönemin valisi Hacı İshak Paşa'nın hükmündedir¹³⁸. Kuzeyde Cuniye Limanı'nından doğuya, iç kesimlere doğru dağlık bir bölge olan Kesrevan'ı içine alacak şekilde eyaletin kapsadığı topraklar buradan başlıyordu. Güneye doğru, Beyrut'un doğusunda bulunan Cürd, Metn, Garb ve Şehhâr mukataaları yine eyaletin sınırları dahilindeydi. Cebel-i Ma'n ise muhtemelen Dürzîlerin nüfuzu altındaki Beyrut ve Sayda arasında, iç kesimlerde bulunan Şûf bölgesine tekabül ediyordu. Burası dağlık bir araziye sahipti ve Ma'noğullarının Memlûklar döneminden beri yerleşim alanıydı¹³⁹. Turâbî Sancağı şeklinde tabir edilen mıntika, Akka'nın güneyinde kalan Merc İbn Amir Ovası'nı kapsayan ve Nablus'a kadar uzanan topraklara tekabül etmekteydi¹⁴⁰. Turabay Ailesi'nin Safed Sancağı'nın güneyinde kalan bu bölgedeki etkinliğinden olacak Evliya Çelebi de burayı anlatırken Turâbî Sancağı tabirini kullanmıştır, Sayda Eyaleti'nin sancakları arasında Turâbî Sancağı'nı da saymıştır¹⁴¹.

Sayda Eyaleti'nin 18. yüzyılda idari taksimatı hakkında sancak tevcih defterlerinde ve ruus defterlerinde bazı malumata rastlanmaktadır. Taşra idari teşkilatına yapılan tayin ve tevcihatın yanı sıra genel olarak idari taksimatın nasıl şekillendiği hakkında malumat veren bu defterlerde Sayda Eyaleti, *Safed ve Sayda ve Beyrut Beylerbeyliği*¹⁴² veya *Safed ve Sayda ve Beyrut Eyaleti*¹⁴³ şeklinde isimlendirilmiştir. Eyaletin söz konusu defterlerde bu şekilde isimlendirilmesi, Safed, Sayda ve Beyrut sancaklarının eyaletin temel idari birimlerini oluşturduklarını göstermektedir. Ruus, nişan ve sancak tevcih defterlerinde Bilâd-ı Şam coğrafyasının eyaletlerinin sıralaması genellikle benzer şekilde yapılmıyordu. Buna göre Şam Eyaleti ve sancaklarının tevcihi belirten kayıtlardan sonra Sayda Eyaleti'nin tevcihi ile ilgili kayıtlar yer alıyordu. Sonrasında ise Trablusşam Eyaleti'ne geçiliyordu. Sayda Eyaleti ile ilgili kısımda, özellikle sancak tevcih defterlerinde, Safed, Sayda ve Beyrut

¹³⁸ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, s.213, 209,

¹³⁹ K.S. Salibi, "The Lebanese Emirate, 1667-1841", *al-Abhath (Journal of the Center for Arab and Middle East Studies Faculty of Arts and Sciences American University of Beirut)*, Vol. XX (September 1967), no. 3, s. 3.

¹⁴⁰ Wolf-Dieter Hütteroth, Kamal Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Syria in the Late 16th Century*, Erlangen 1977, s. 18-19.

¹⁴¹ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁴² BOA, *A.NŞT.D.* nr.2, s. 8; *A. RSK.D.*, nr. 1551, s. 24.

¹⁴³ BOA, *A.RSK.D.* nr. 1568, s. 21; *A.NŞT.D.*, nr. 1355, s. 14; *KK*, nr. 523, s.42-43; *A.RSK.D.* nr. 1572, s. 13; *A. NŞT.D.* nr. 16, s. 107-108; *A.RSK.D.* nr. 1590, s. 25.

sancaklarının yanı sıra Nablus, Cebel-i Aclûn ve Leccûn, Nahiye Vadi el-Heym (Teym), Tedmür ve Kerek-Şevbek sancakları sayılmıştır¹⁴⁴.

Nablus Sancağı, 18. yüzyılın başlarından itibaren sancak tevcih defterlerinde, nişan ve ruus defterlerinde Sayda Eyaleti'ne bağlı olarak gösterilmektedir¹⁴⁵. Öte yandan maliye kayıtlarında 1720'lere kadar Şam Eyaleti'ne bağlı gösterilmiştir¹⁴⁶. 1724'ten itibaren ise Sayda Eyaleti'ne bağlı olarak gösterilmiştir¹⁴⁷. Nablus gibi Cebel Aclûn ve Leccûn sancaklarının bazı kayıtlarda Sayda Eyaleti'ne bağlı gösterilmesi¹⁴⁸ Osmanlı merkezî idaresinin, genellikle Bedevilerin yaşadıkları bu coğrafyanın kontrolü için Şam valilerinin yanı sıra Sayda valilerine sorumluluk yükleme eğiliminde olduğuna dair bir kanaat uyandırmaktadır.

18. yüzyılda Şam valilerinin hac organizasyonunda birinci derecede sorumlu hale gelmesi ile birlikte Bedevi bölgesi olan Nablus ve Aclûn sancakları genellikle bu valilerin idaresine bağlanmıştır¹⁴⁹. Maliye kayıtlarında Sayda Eyaleti'nde gösterilen Nablus Hassı, Hac Emiri olan Şam valisi elinden iltizama verilmiş¹⁵⁰, Şam valiliğine atanan idareciler Kudüs, Gazze, Nablus Sancaklarının idaresinden sorumlu tutulmuşlardır¹⁵¹. Aclûn Sancağı ise genellikle Şam valilerinin nüfuz bölgesi dahilinde olarak kendi sancakbeyi tarafından yönetilmiştir¹⁵². Özellikle Hac organizasyonunda güvenliği sağlamak üzere toplanan Cerde birliklerine asker temini ve lojistik destek hususunda Aclûn Sancakbeyi'nin sorumluluğu vardı¹⁵³.

¹⁴⁴ Sayda Eyaleti'nin idari taksimatı hakkında bkz. Fahameddin Başar, **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1997, s. 100-101; Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısından Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ 1997, s. 58.

¹⁴⁵ BOA, **A.RSK.D.**, nr. 1551, s. 24 (1702 senesi); **A.RSK.D.**, nr. 1572, s. 13 (1735 senesi); **A.NŞT.D.**, nr. 16, s. 109-110 (1756 senesi).

¹⁴⁶ BOA, **MAD**, nr. 10154, s. 226 (1709-1710 seneleri).

¹⁴⁷ 1720'ler için BOA, **MAD**, nr. 10167 s. 320; 1730'lar için bkz. **MAD**, nr. 10173 s. 318; 1740'lar için **MAD**, nr. 10187, s. 316; 1750'ler için **MAD**, nr. 10197, s. 240; 1760'lar için **MAD**, nr. 10206, s. 271; 1770'ler için **MAD**, nr. 10217, s. 273.

¹⁴⁸ BOA, **A.RSK.D.**, nr. 1551, s. 24 (1702 senesi); **A.RSK.D.**, nr. 1572, s. 13 (1735 senesi); **A.NŞT.D.**, nr. 16, s. 110 (1756 senesi).

¹⁴⁹ BOA, **MD**, nr. 127, s. 7. Hkm. 27 (Şubat 1718 sonu); **MD**, nr. 132, s. 185, hkm. 697 (Ocak 1725 başı); **MD**, nr. 145, s. 240, hkm. 1038; **MD**, nr. 145, s. 240, hkm. 1038 (Kasım 1738 başı); **MD**, nr. 160, s. 25, hkm. 60 (Kasım 1757 ortası).

¹⁵⁰ BOA, **MAD**, nr. 10198, s. 340; **MAD**, nr. 10200, s. 281; **MAD**, nr. 10203, s. 286.

¹⁵¹ BOA, **MD**, nr. 133, s. 476; **MD**, nr. 137, s. 5; **MD**, nr. 139, s. 42; **MD**, nr. 150, s. 30; **ARSK.D.**, nr. 1572, s. 13.

¹⁵² BOA, **A.RSK.D.**, nr. 1551, s. 24; **ARSK.D.**, nr. 1572, s. 13; Ayrıca bkz. Başar, **a.g.e.**, s. 98-100.

¹⁵³ BOA, **MD**, nr. 125, s. 20; **MD**, nr. 127, s. 159; **MD**, nr. 134, s. 367.

Benzer bir durumun Kerek-Şevbek Sancakları¹⁵⁴ için de geçerli olduğu söylenebilir. 16. yüzyılda Aclûn Sancağı'na bağlı nahiyelerden biri olan Kerek-Şevbek, bu dönemde ve sonrasında Bedevi kabilelerin yaşadığı bir bölgeydi¹⁵⁵. Ayn Ali Efendi'nin sancak listesinde ve 1637 yılına ait bir sancak tevehhüf defterinde Şam Eyaleti'ne bağlı sancaklar olarak yer almaktadır¹⁵⁶. Hac yolu üzerinde bulunan Kerek'te stratejik açıdan oldukça önemli bir kale bulunmaktaydı. Hacıların güvenli bir şekilde bölgeden geçişlerinin sağlanması için kalenin yönetimi, sadakati temin edilmiş olan güçlü yerel ailelerin liderlerine veriliyordu. 17. yüzyılın sonlarına doğru burada Kansu Ailesi'nin sancak beyliği yaptığı anlaşılmaktadır¹⁵⁷. 18. Yüzyılda Şam valileri, hac emirliğini deruhde etmelerinin bir fonksiyonu olarak Kerek ve onun güneyinde kalan Şevbek'i doğrudan kontrol etmeye çalışmışlardır¹⁵⁸. Son tahlilde Nablus, Aclûn, Leccûn ve Kerek-Şevbek sancaklarının imparatorluk kayıtlarında şekli olarak Sayda Eyaleti'ne bağlı sancaklar olarak görünseler de aslında Şam valilerinin idari, siyasi ve mali kontrol ve nüfuz bölgeleri dahilinde yer aldıklarını söylemek mümkündür. Yine de bu sancakların veya idari-mali birimlerin tasarrufu meselesi, Sayda ve Şam valileri arasında zaman zaman ihtilaf konuları haline gelmiyor değildi. Bu duruma Leccûn'da yer alan Hayfa İskeleyi gümrük mukataasının tasarrufu konusunda zikredilen valiler arasında yaşanan ihtilaf misal getirilebilir. Bu örnek üzerinde Hayfa ile alakalı paragrafta durulacaktır.

Tedmür, 16. ve 17. yüzyıllarda Şam Eyaleti'ne bağlı sancaklardan biriydi¹⁵⁹. Sayda Eyaleti'nin kuzeydoğusunda yer alan Tedmür'de bulunan memliha (tuzla) mukataası, 18. yüzyılda, Şam hazinesine bağlı mukatalalardan biriydi ve malikane olarak tasarruf edilmekteydi¹⁶⁰. Bu mukataanın gelirlerinin bir kısmı Şam yerli yeniçerilerinin maaş ödemeleri için kullanılmaktaydı. Bir kısmı da hac masraflarının

¹⁵⁴ BOA, **A.RSK**, nr. 1551, s. 24-25; **MAD**, nr. 9924, s.242; **KK**, nr. 523, s. 42; **A.NŞT.D**,nr. 16, s. 111.

¹⁵⁵ Mustafa Öksüz, **Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus**, s. 25-26.

¹⁵⁶ Ayn-ı Ali Efendi, **Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân**, s. 24-25; BOA, **KK**, nr. 266, s. 64.

¹⁵⁷ Enver Çakar, "17. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti (İdari Taksimat-Eyalet ve Sancak Yöneticileri)", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, c. I, sayı 2, Elazığ – Temmuz 2003, s. 49.

¹⁵⁸ A. Rafiq, **Province of Damascus**, s. 228.

¹⁵⁹ Enver Çakar, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁶⁰ BOA, **MAD**, nr. 9906, s. 63; **MAD**, nr. 9932, s. 163.

karşılanması için Şam Hazinesi'ne gönderiliyordu¹⁶¹. 18. yüzyılda Şam valiliği görevini üstlenmiş olan Azmzâde Ailesi'nin üyeleri, bu mukataanın tasarrufunu sıklıkla üstlenmişlerdi¹⁶². Dolayısıyla Tedmür'ün Sayda Eyaleti'ne bağlı ve bu eyaletin idari sınırları dahilinde olması en azından 18. yüzyıl için pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla sancak ve eyalet tevcih defterlerinde, Tedmür'ün Sayda Eyaleti sancakları arasında sayılmasının¹⁶³, şekli bir durum olmaktan öteye geçmediği anlaşılmaktadır.

Sancak tevcih defterlerinde Sayda Eyaleti'ne bağlı olarak geçen Vadi el-Heym¹⁶⁴ ise aslında Vadi et-Teym olmalıdır. Burası, 17. yüzyılda Şam Eyaleti'nin merkezi olan Şam Kazası'na bağlı yedi nahiyeden biriydi¹⁶⁵. Cebel-i Şeyh olarak bilinen Hebron Dağı'nın batı eteklerinde bulunan Vadi et-Teym, 16.-17. yüzyıllarda bölgenin etkin yerel gücü olan Şihâboğulları Ailesi'nin kontrolleri ve tasarrufları altındaydı¹⁶⁶. Vadi et-Teym, 18. yüzyılda, artık Cebel-i Şûf Emirliği'ni de yürütmekte ve bu mıntıkadaki mukataaların iltizamını almakta olan Şihâboğulları Ailesi'nin bir koluna bağlı yerel liderler tarafından mukataa olarak tasarruf edilmiş, hemen her yıl bu mukataanın gelirlerinden bir kısmı Şam Hazinesi'ne hac veya kılar-ı hac masrafları için gönderilmiştir¹⁶⁷. Vadi et-Teym Nahiyesi'nde yer alan Merc'uyûn Mukataası'nın 1731-1732 yıllarında Mir Mülhim eş-Şihâbî'nin iltizamında olduğuna dair bir zimmet defterinde yer alan kayıtlar, aslında Şam hazinesine bağlı olan bu mukataanın zaman zaman Sayda Eyaleti mukataalarına dahil edilmiş olduğunu akla getirmektedir¹⁶⁸.

Leccûn Sancağı, fethedildiği dönemden itibaren Şam Eyaleti'ne bağlı bir sancak olmuştur. Akka'nın güneyindeki sahil kesimi ve hinterlandını kapsayan bu sancakta nüfuzlarını 16.-17. yüzyıllar boyunca sürdüren Turabay Ailesi'ne karşı, 18.

¹⁶¹ BOA, **MAD**, nr. 10173, s. 315.

¹⁶² BOA, **MAD**, nr. 10168, s. 290; **MD**, nr. 139, s. 67, hkm. 228; **MAD**, nr. 10174, s. 206;

¹⁶³ Fahameddin Başar, **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)**, s. 100-101; Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısından Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, s. 58; 1750 senesi sonrası için ayrıca bkz. BOA, **A.NŞT.D**, nr. 16, s. 111; **A.RSK.D**, nr. 1590, s. 26.

¹⁶⁴ Orhan Kılıç, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁶⁵ Enver Çakar, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁶⁶ Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan**, s. 968-977.

¹⁶⁷ BOA, **MAD**, nr. 10152, s. 215 (1709 senesi); **MAD**, nr. 10155, s. 230 (1712 senesi); **MAD**, nr. 10170, s. 295 (1728 senesi); **MAD**, nr. 10172, s. 300 (1730 senesi); **MAD**, nr. 10184, s. 278 (1741 senesi); **MAD**, nr. 10198, s. 334 (1755 senesi); **MAD**, nr. 10211, s. 284 (1768 senesi)

¹⁶⁸ BOA, **D.BŞM.D**, nr.1705, s. 4.

yüzyılda Zeydânî Ailesi'nin lideri Zahir Ömer, güçlü bir rakip olarak ortaya çıktı. Zahir Ömer, 1760'lardan sonra Akka'daki gücünü güneye doğru Hayfa'ya ve Sahil Atlit'e doğru genişletmiştir. Özellikle Hayfa ve civarında, Şam valisi Gürcü Osman Paşa ile Zahir Ömer arasında 1760'larda yaşanan nüfuz mücadelesi Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır¹⁶⁹.

Leccûn Sancağı'nın sınırları dahilinde kalan Hayfa İskelesi'nde 1721 senesinde güvenlik gerekçesiyle, Sayda valisi Çerkes Osman Paşa'nın nezaretinde yeni bir burç inşa edilmiş ve bu iskelenin gümrük mukataası Sayda Eyaleti mukataalarına bağlanmıştır. Böylece Hayfa İskelesi de Şam Eyaleti'nden ayrılarak Sayda Eyaleti'ne bağlanmış oldu. Bundan sonra Sayda valileri, Hayfa İskelesi ve civarının güvenliğinden ve idari-mali denetiminden sorumlu hale geldiler¹⁷⁰. Bu gelişmelerin yaşandığı dönemden sonrasına ait bir ruus defterinde Leccûn Sancağı'nın, Aclûn Sancağı'yla birlikte Sayda Eyaleti'ne bağlı olarak gösterilmesi, Hayfa ve civarından sorumlu tutulan Sayda valilerinin sorumluluk alanlarının birkaç seneliğine de olsa bu sancağın geneline teşmil ediliği anlamına gelebilir¹⁷¹.

Sayda Eyaleti'nin idari teşkilatlanmasında eyalet teşkil edildikten sonraki dönemde sancak taksimatının genel hatlarıyla sürdürülmüş olduğu görülür. Safed, Sayda ve Beyrut Sancakları eyaletin temel idari birimleri olarak varlıklarını 18. yüzyılda da sürdürmüşlerdir. Sancakların altında kaza merkezleri ve nahiyeler bulunmaktaydı. Kaza tabiri genellikle üç büyük sancağın merkezleri için, nahiyeler ise daha küçük idari birimler için kullanılmaktaydı¹⁷². Sayda Kazası'nda, merkez Sayda Nahiyesi, İklim et-Tuffâh Nahiyesi, İklim el-Harrûb Nahiyesi, Cizzin Nahiyesi, İklim eş-Şomar Nahiyesi ve Şûf Nahiyesi bulunmaktaydı. Beyrut Kazası'nda merkez Beyrut Nahiyesi, Cebel Kesrevan Nahiyesi, Garb Nahiyesi, Metn Nahiyesi ve Curd Nahiyesi vardı. Safed Sancağı ise merkez Safed Nahiyesi, Akka Nahiyesi, Cira Nahiyesi,

¹⁶⁹ BOA, **MAD**, nr. 9987, s. 222; **MAD**, nr. 9989, s. 99.

¹⁷⁰ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 137-144.

¹⁷¹ Bu ruus defterinde Aclun ve Leccun Sancakları'nın malikane olarak Hacı İbrahim ve oğlu Muhammed'e tevcih edildiği kaydedilmiştir. Ayrıca Hacı İbrahim bu iki sancağın sancakbeyi olarak atanmıştır. İdari taksimatta ise bu iki sancak Safed ve Sayda ve Beyrut Eyaleti'nin bir sancağı olarak listelenmiştir. Bkz. BOA, **A.RSK.D**, nr. 1572, s. 13 (1735-1736). Ayrıca bkz. Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısından Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, s. 58.

¹⁷² *Nahiye* 'nin 18. yüzyıl Osmanlı taşra tekilatındaki yeri hakkında malumat için bkz. Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2008, s. 29.

Tarşıha Nahiyesi, Taberiye ve Nâsıra Nahiyesi, Şifa Ömer Nahiyesi, İklim-i Tuffâh Nahiyesi, Sur Nahiyesi, Şakîf Nahiyesi gibi nahiyelerden teşekkül etmekteydi¹⁷³.

Osmanlı taşra idaresinin geçirdiği dönüşümün bir sonucu olarak sancaklar ve bunların başındaki sancak beylerinin, idari-mali yönetim ve denetim açısından 18. yüzyılda eski önemlerini kaybetmiş oldukları üzerinde durulmuştu. 17. yüzyılın ortalarından itibaren bir eyaletteki hazineye ait vergi gelirlerinin bir bütün olarak iltizamen tasarruf edilmesi şeklindeki tatbikatın yaygınlaştığı görüldü. Böylece valiler bir eyalete tayin edilirlerken bu eyaletteki mukataaların tamamının üst-mültezimi olarak görevlendirilebiliyorlardı. Eyaletlerde yer alan mukataalar, vergi geliri getiren mali birimlerdi. Ama aynı zamanda yerel idari birimler olarak değerlendirilebiliyorlardı. Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının yer aldığı coğrafyada ise fetihten hemen sonraki dönemlerden itibaren, kırsal bölgeler mukataalara ayrılmış ve yerel ailelerin liderlerine iltizama verilmiştir. Mültezimlerden mukataalarında idari-mali kontrol ve denetim açısından resmi politikayı uygulamaları beklenmiştir. Cohen'e göre, Sayda Eyaleti dahilinde yer alan mukataalar bir idari birim olarak görülmüştür. İdari-mali yetki mültezimlere resmi bir törenle (hilat giydirme) veriliyor, mültezimler, vergilerin toplanması, Bedevilerin kontrolü, istihkamların inşası, diğer toplumsal binaların inşası, tarım ve ticaretle ilgili işlere bakan yerel araçlar haline geliyorlardı. Öte yandan mültezimler, kendilerine devlet tarafından verilen yetki ve statü sayesinde siyasi, askeri ve iktisadi açılardan mukataalarının yer aldığı bölgede güç ve nüfuz sahibi oluyorlardı¹⁷⁴.

Sayda Eyaleti'nin kapsadığı sancakların (Safed, Sayda, Beyrut Sancakları) 17. yüzyılda Ma'noğulları gibi güçlü yerel ailelerin tasarrufunda salyâneli olarak yönetilmesi usulü, 18. yüzyılda yerini bir üst-mültezim olan valiye bağlı mültezimlerin idaresindeki mukataalardan müteşekkil bir idareye bırakmıştır. Maliye kayıtlarında yer alan "*Mukataât-ı hâşhâ-yı Sayda ve Beyrut ve Safed ve Emlâk-i İbn Ma'an ve Cebel-i Kesrevân ve Şûf ve tevâbiuha vacib an evvel Mart el-vâkı' fî 9 Ramazan sene 1110 deruhde Kaplan Muhammed Paşa mir-mirân ve nâzır-ı kabzımâl-ı mukâta'ât-ı*

¹⁷³ Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan**, s. 1126,1132; Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 121.

¹⁷⁴ A.e., s. 120-122.

mezbûre” şeklindeki görevlendirme ifadesi bu vaziyetin daha iyi anlaşılması için iyi bir örnektir. Bu ifadede formüle edilmiş olan görevlendirme biçimi *nazırlık ve kabzımâllık* görevleri dışında tezde incelenen dönemde böylece tatbik edilmiştir¹⁷⁵. Buna göre Mir-i miranlık vazifesi askeri ve idari görevleri ifade etmekteydi. Askeri ve idari görevlerinin yanı sıra valilerin mali denetim ve vergi tahsilatı işlerinden de sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Valiler, üst-mültezim veya mutasarrıf olarak tasarruflarında bulundurdıkları mukataaları, yerel ailelerin liderlerine mukataa sistemi çerçevesinde iltizama vermişlerdir. Valiler ve altındaki mültezimler merkezdeki hazinenin bürokratlarının sıkı idari-mali denetimi altındaydılar. Osmanlı İmparatorluğu’nda 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geliştirilen bu idari-mali örgütlülük taşra iktidarının sürdürülmesinde etkili olmuşa benzemektedir. Bu durumun Sayda Eyaleti için de geçerli olduğu söylenebilir.

Sayda Eyaleti’nin 18. yüzyıldaki idari taksimatı hakkında, Safed, Sayda ve Beyrut sancakları dışında, zaman zaman Vadi et-Teym Nahiyesi’nin ve 1721’den itibaren Leccûn Sancağı’nın kuzeyinde yer alan Hayfa İskeleyi’nin bu eyaletin idari sınırları içinde yer aldığını söylemek mümkündür. Ancak Nablus, Tedmür, Aclûn ve daha güneyde yer alan Kerek ve Şevbek hakkında doğrudan Sayda Eyaleti’nin idari sınırları içinde olduklarını söylemek zordur. Zaten adı geçen sancak veya nahiyelerin idari-mali denetiminin, fiili olarak Şam Eyaleti idarecileri tarafından sürdürülmekte olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷⁵ *Nazırlık ve Kabzımâllık* görevlerinin mahiyeti üzerinden ileride durulacaktır. Valilerin Sayda Eyaleti’ne mutasarrıf veya üst-mültezim olarak atanmalarına dair diğer örnekler için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10151, s. 180 (1707 senesi); **MAD**, nr. 10155, s. 238 (1712 senesi); **MAD**, nr. 10167, s. 232 (1725 senesi); **MAD**, nr. 10172, s. 328 (1731 senesi); **MAD**, nr. 6589, s. 110 (1742 senesi); **MAD**, nr. 10195, s. 285 (1751-1752 seneleri); **MAD**, nr. 10207, s. 275 (1764 senesi).



Harita 1: 18. Yüzyılda Sayda Eyaleti'ndeki Sancak Merkezleri, Nâhiyeler ve Mukataalar¹⁷⁶

¹⁷⁶ Bu haritanın hazırlanışında Alexander Hourani'nin *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan* isimli eserindeki haritaların çiziminden yararlanılmıştır. Bkz. Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, harita 11, harita 17.

1.5. Bir Mukataa Olarak Sayda Eyaleti

Osmanlılar, Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarında, 16. yüzyıldan itibaren mukataa sistemini tatbik etmişlerdir. Bu sancaklardaki mukataaların tasarrufunda iltizam ve emanet usulleri kullanılmıştır. Merkezî hükümet tarafından gönderilen sancak beyleri veya zabıtlar Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının idaresini yürütmekle birlikte, bu sancaklarda yer alan mukataaların iltizamını üst-mültezimler olarak tasarruf etmişlerdir. Sancaklardaki daha küçük yerleşim merkezleri olan nahiyeler ise, mukataalar halinde, bölgede yaşayan yerel ailelerin idari-mali tasarruflarına verilmiştir.

1.5.1. Sayda Eyaleti Mukataaları

Sayda Eyaleti'ni oluşturan Beyrut, Sayda ve Safed sancaklarında, 16. ve 17. yüzyıllarda, Hanaşoğulları, Furayhoğulları, Assafoğulları, Seyfâoğulları ve Ma'noğulları aileleri başlıca yerel güçlerdi. Bu iki yüzyıllık zaman zarfında Beyrut ve Sayda'da yer alan başlıca mukataalar ise şunlardı: Garb, Cürd, Şehhâr ve Metn, Cebel-i Kesrevan Nahiyeleri Mukataaları, Beyrut Burçları Vakıfları Mukataası, Beyrut İskelesi Mukataası, Beyrut, Sayda ve Akka İskeleleri Tuz Resmi Mukataası, Sayda Hasları Mukataası, Şûf Mukataası. Safed Sancağı'nda ise, Şakîf, Taberiye, Cira ve Bişâra Nahiyeleri hasları mukataaları, Safed Hasları Mukataası başlıca mukataalardı¹⁷⁷. Tannûs eş-Şidyak, Cebel-i Lübnan'ın tamamındaki mukataaların ayrıntılı bir listesini vermiştir. Buna göre Sayda mukataaları, Kesrevan, Kâtî', Metn, Sahil Beyrut, Garb el-Esfel, Garb el-'alâ, Şehhâr, Cürd, Menâsîf, 'Arkûb, Şûf, Şûf el-Beyâzî, İklim el-Cizzîn, İklim et-Tüffâh, İklim el-Harrûb, Cebel er-Reyhân isimleriyle bilinen on altı mukataadan oluşmaktadır¹⁷⁸. Beyrut, Sayda ve Akka iskelelerinden yapılan ticaretten alınan vergiler ve gümrükler dışında, isimleri sayılan mukataalar üzerinden genellikle kırsal tarım arazilerinden elde edilen gelir kaynaklarının vergilendirilmesi gerçekleştirilmiştir.

¹⁷⁷ Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, s. 1128-1129, 1133-1134.

¹⁷⁸ Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, c. I, s. 21-28.

18. yüzyılda Sayda Eyaleti, sınırları dahilinde olan veya bir şekilde işletme gelirleri bağlanan mukataalardan teşekkül eden bütünleşik bir mukataa olarak mutasarrıf valiler tarafından idare edilmiştir. Sayda Eyaleti'ndeki mukataaların tamamı Başmuhasibe Kalemine bağlıydı¹⁷⁹. Önceki yüzyıllarda tasarruf edilen mukataaların büyük ölçüde bir değişiklik olmadan varlıklarını sürdürdükleri söylenebilir. Eyaletin yeniden teşkil edildiği 1661 senesine kadarki süreçte Safed, Sayda ve Beyrut sancaklarında yer alan mukataaların vergilerinin tahsili işini mirmiran rütbesindeki mutasarrıfların veya emin, voyvoda ve zabıt ünvanına sahip merkezî hükümet tarafından gönderilmiş olan görevlilerin yaptıkları görülmektedir¹⁸⁰. 18. yüzyıla ait maliye kayıtlarından Sayda, Beyrut, Safed hasları mukataalarının yanı sıra Ma'noğlu Emlâki, Cebel-i Kesrevân, Şûf ve Şûf'a tabi olan mukataaların, Sayda valileri tarafından deruhde edilmiş oldukları anlaşılmaktadır¹⁸¹. Bu kayıtlarda adları zikredilen mukataalar üst-mukataalar olarak görülebilir. Bunlar, daha küçük mukataalara ayrılıyordu. Dolayısıyla 18. yüzyılda Sayda Eyaleti mukataalarının iki kademeye ayrıldığı söylenebilir. Bütünleşik mukataa olarak Sayda Eyaleti'nin tamamı ve ona bağlanan mukataalar, ki bunlar valiler tarafından tasarruf ediliyordu. Bir de Sayda valilerinin tasarrufları altındaki sancak merkezleri, kaza merkezleri, nahiye, kasaba veya köy gibi yerleşim merkezlerindeki vergi birimleri olarak tekil mukataalar vardı ki bunları valiler ayrıca mukataaya vermektedirler. Nahiye, kasaba, köy ve mezraa gibi daha küçük yerleşim merkezlerindeki tarımsal üretimin kırsal mukataalar olarak vergilendirildiği ifade edilmişti. Kaza merkezleri ise, bahçe tarımından elde edilen gelirlerin yanı sıra ticaretin vergilendirilmesini temin eden şehir mukataalarına ev sahipliği yapıyordu. Beyrut, Sayda ve Akka iskelelerinde yapılan ticaretten elde edilen gelirin vergilendirilmesi bu iskelelerdeki gümrüklerin işletmesinin mukataa haline getirilmesiyle oluyordu. Şehir mukataaları olarak değerlendirilebilecek olan bu gümrük mukataaları, genellikle Sayda Eyaleti mukataaları arasında sayılmıştır¹⁸².

¹⁷⁹ A. Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, s.113-114.

¹⁸⁰ Bu konuda Osmanlı arşiv kaynaklarına dayalı bir liste için bkz. Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan**, s. 1130-1134. Ayrıca bkz. BOA, **D.BŞM.SBM**, (Dosyaları), nr. 1, gömlek. 64, 74.

¹⁸¹ BOA, **MAD**, nr. 10151, s. 180 (1707 senesi); **MAD**, nr. 10155, s. 238 (1712 senesi); **MAD**, nr. 10167, s. 232 (1725 senesi); **MAD**, nr. 10172, s. 328 (1731 senesi); **MAD**, nr. 6589, s. 110 (1742 senesi); **MAD**, nr. 10195, s. 285 (1751-1752 seneleri); **MAD**, nr. 10207, s. 275 (1764 senesi).

¹⁸² . BOA, **D.BŞM.SBM.d**, nr. 17270, s. 2-3; **D. BŞM. d**, nr. 1705, s. 5-6.

1.5.1.1. Cebel-i Şûf Emâreti Mukataaları

Osmanlı resmi makamlarınca Cebel-i Şûf veya Dürzî Dağı olarak anılan dağlık mintika¹⁸³, Sayda Eyaleti dahilinde, Sayda'nın kuzey doğusunda yer alıyordu ve aynı zamanda bir mukataa bölgesiydi. Beyrut'un doğusunda yer alan Metn, güneyinde bulunan Garb ve Şehhâr, yine Metn Mukataası'nın güneyinde bulunan Cürd Mukataası 17. yüzyılın ortalarından itibaren Şûf Mukataası'na tâbi kılındı¹⁸⁴. 17. yüzyılda Ma'noğullarının hakimiyet merkezi burası olmuştur. Bu bölge Dürzîlerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölgeydi. Cebel-i Şûf ve buraya bağlı mukataaların, 18. yüzyılda Sayda Eyaleti'nin ana mukataaları arasında zikredilmeye devam edildiği görülmektedir¹⁸⁵. 18. Yüzyılda, Cebel-i Şûf mukataalarının idari-mali tasarrufunun, *Cebel-i Şûf Emâreti* adı altında, Osmanlı hükümeti tarafından Şihâboğulları'na verildiği anlaşılmaktadır¹⁸⁶. Cebel-i Şûf Emâreti adıyla anılan ve kapsadığı coğrafyadaki vergilendirme faaliyetini ve diğer idari faaliyetleri yürütme işini ifade ettiği anlaşılan bu idari-mali birimin, mukataacıları olan Şihâboğulları'nın zaman zaman doğrudan merkezden görevlendirildikleri görülmüştür. Bu gibi durumlarda Sayda valilerinin, Cebel-i Şûf'un bir mukataa olarak tasarrufundan değil, burayı tasarruflarında bulunduran Şihâboğullarının kontrolünden sorumlu tutulmuş oldukları söylenebilir. Şam Valisi Osman Paşa'ya, maliye tarafından temmuz 1765'te gönderilen bir hükümde, Cebel-i Şuf Emâreti'nin Hazine'ye 50.000 kuruş vermesi şartıyla Mir Yusuf'a tevcih edilip beratının çıkarıldığı ifade olunmaktadır¹⁸⁷. Hükümün doğrudan Şam valisine gönderilmesi bir yana hükümün gönderilmesinde Şam valisinin arz ve iltimasının etkili olması ve Sayda valisinin konuya dahil edilmemesi yukarıda yapılan tespiti desteklemektedir. Ancak bu durum dönemsel olabilir. Zira başka birçok hükümde Cebel-i Şûf mukataası, Sayda Eyaleti mukataalarından biri olarak kaydedilmiş ve

¹⁸³ BOA, **MD**, nr. 135, s. 314, hkm. 1074; **MD**, nr. 142, s. 119, hkm. 619, s. 163, hkm. 821

¹⁸⁴ BOA, **MAD**, nr. 551 s. 118; **MAD**, nr. 307, s. 176 (Aktaran Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan**, s. 1127.

¹⁸⁵ BOA, **MD**, nr. 135, s. 314, hkm. 1074; **MD**, nr. 142, s. 119, hkm. 619, s. 163, hkm. 821; **C.ML**, nr. 17197; **MAD**, nr. 10194, s. 306; **MAD**, nr. 10191, s. 302; **MAD**, nr. 9962, s. 87; **D.BŞM.D**, nr.1705, s. 4.

¹⁸⁶ Söz konusu mukataanın bu isimle Şihâboğulları'na verildiğine dair kayıtlar için bkz. BOA, **MD**, nr. 164, s. 82, hkm. 327, s. 199, hkm. 804; **MAD**, nr. 10208, s. 174; **C.ML**, 1695; **MAD**, nr. 9995, s. 17, 142; **MAD**, nr. 10000, s. 163.

¹⁸⁷ BOA, **MAD**, nr. 9995, s. 17.

Sayda valisinin tasarrufuna bırakılmıştır¹⁸⁸. Sayda'nın kırsal mukataalarının büyükçe bir kısmı Cebel-i Şuf Emâreti olarak da anılan bu mukataadan ve bu mukataaya bağlı mukataalardan oluşmaktaydı. Söz konusu mukataalar, 18. yüzyılda şu şekilde sıralanıyordu: Cebel-i Şûf Mukataası, Cebel-i Kesrevân Mukataası, Cürd Mukataası, Garb Mukataası, Metn Mukataası, İklim-i Harnûb Mukataası, Beyrut İskeleyi Mukataası, Merc'uyûn Mukataası, Cizzîn Mukataası, Nehr-i İbrahim Mukataası¹⁸⁹. Cebel-i Şûf'a bağlı yedi mukataa olduğuna dair yerel kaynaklarda malumata rastlamak mümkündür. Nâsif el-Yazıcı'ya göre bu mukataalar şöyle sırlanmaktadır: Şûf, Menâsîf, Şehhâr, Garb, Cürd, Argûb, Metn¹⁹⁰.

Öte yandan, Modern Lübnan'ın tarihteki iz-düşümünü aramaya yönelik olarak, Fahreddin Ma'noğlu'ndan itibaren bölgede *Lübnan Emirliği* şeklinde bir özerk idarenin var olduğuna dair modern Lübnan tarihçiliği tarafından geliştirilmiş olan algıyı doğrulayacak Osmanlı arşivi kayıtlarına rastlamak mümkün olmamıştır. Bu bağlamda sadece, *Cebel-i Şûf Emâreti* şeklinde bölgedeki mukataalara işaret eden ve 18. yüzyılda Şihâboğulları emirlerine verilen bir yerel statüye delalet eden kayıtlardan bahsetmek mümkündür.

Stefan Winter'in söz konusu tarih algısına dair tespitleri dikkat çekicidir. Winter'e göre, 19. yüzyılda Mârûnî tarihçiler, bütün ilgilerini doğmakta olan Lübnan Devleti'nin tarihteki müjdecisi olarak gördükleri *Lübnan Emâreti'nin* yapısı ve tarihsel kökenlerini keşfetmek veya hayal etmek üzerine hasretmişlerdir. Bunlardan Nasif Yazıcı (ö. 1871), II. Beşir'in Rum-Ortodoks sekreteriydi, Haydar Ahmed eş-Şihâbî (ö. 1835) ve Şihâbî Ailesi'nden diğer tarihçiler ve Tannûs Şıdyak (ö. 1859) gibi katip-tarihçiler Dürzî Emirliğini, birleşik bir siyasi rejim olarak tanımlamaya çalışmışlardır. Buna göre, Osmanlılar, erken dönemlerden itibaren Dürzî emirlere bölgede geniş bir otorite sağlamışlardır. Emirler, bu otorite sayesinde yönetmişler, adalet dağıtmışlar, statüler vermişler, bağımsız bir şekilde hareket etmişlerdir. Ma'noğulları ve Şihâbîler, bölgenin emirleri/prensleri olarak Hristiyanlar ve heterodoks Müslümanlar için bir "sığınak dağı" olarak görülen, Doğu Akdeniz'in

¹⁸⁸ Yukarıda verilen referanslara şunları da eklemek mümkündür. BOA, **MD**, nr. 120, s. 420; **C.ML**, nr. 20304; **MAD**, nr. 3434, s. 208.

¹⁸⁹ BOA, **D.BŞM.D**, nr.1705, s. 4.

¹⁹⁰ Şeyh Nâsif el-Yazıcı, **Risâle tarihiyye fî ahvâl Cebel Lübnan fî ahdihi'l-iktâ'î**, s. 11-13;

kıyılarına nazır Cebel-i Lübnan'ı neredeyse bağımsız bir şekilde yönetmişlerdir. Winter, bu algılamaya karşı çıkarak Osmanlı Lübnanı'nda uygulanan emirliğin Avrupa'daki feodalizm örneklerinden farklı olduğunu, bu örneklerle karşılaştırılmasının yanlış sonuçlar doğuracağını dile getirir. Winter'e göre, Ma'noğulları ve Şihâboğulları emirlerinin statülerinin Osmanlı taşra idaresi ve iltizam sistemi kapsamında değerlendirilmesi daha doğrudur¹⁹¹. Kemal Salibî de bu tarih algısına ciddi eleştiriler getirmiştir. Salibi'ye göre, burada etkin olan yerel güçler aynı zamanda mültezimlerdi ve bu mültezimler Osmanlı merkezî idaresinin ve onun resmi temsilcilerinin idari-mali denetimi altındaydılar¹⁹².

Tablo 1: Cebel-i Şûf ve Buraya Bağlı Mukataaları Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Cebel-i Şûf ve tevâbi'i Mukataaları	1730-1732 ¹⁹³	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1739	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1746	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1748	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1750	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1751-53	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1754-55	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1757-58	Şihâboğulları	Mir Ahmed ve Mir Mansûr
	1765 ¹⁹⁴	Şihâboğulları	Mir Yusuf

1.5.1.2. Sayda Eyaleti'nde Yer Alan Diğer Mukataalar

Sayda Kazası'nın merkezinde bulunan mukataalar, *Aklâm-ı Gümrük-i Sayda* başlığı altında anılıyordu. Sayda İskelesi Gümrüğü'nde yapılan ticari faaliyetler üzerinden alınan vergiler burada çeşitli kalemlere ayrılmıştır. Beyrut, Sayda, Akka ve

¹⁹¹ S. Winter, **The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule**, s. 33-36.

¹⁹² K. Salibi, **A House Of Many Mansions**, s. 123-129.

¹⁹³ 1730-32 senelerine ait mukataa kayıtlarını gösteren 1705 no'lu Başmuhasebe Kalemi Defterine göre 1731-32 senelerinde Cebel-i Şûf Mukataası'na bağlı mukataalar şunlardır: Cebel-i Kesrevân, Cürd, Garb, Metn, İklim-i Harnûb, Beyrut İskelesi, Merc 'Uyûn, Cizzîn, Nehr-i İbrahim. Bkz. BOA, **D. BŞM. D.**, nr. 1705, s. 4.

¹⁹⁴ BOA, **MAD**, nr. 10208, s. 274

Hayfa gibi deniz kıyısında yer alan kaza ve nahiye merkezlerinin liman ve iskelelerinde yapılan ticaretin vergilendirilmesi mukataalar üzerinden yapıyordu. İskelelerde ticareti yapılan zeytin yağı, tuz, ipek, kahve, pamuk gibi ürünlerle ilgili ticari faaliyetler ve bu faaliyetlerin denetlenmesi işleri mukataa olarak şahısların tasarrufuna veriliyordu. Sayda İskelesi Gümrüğü'ne bağlı mukataalar şunlardı: Sayda Gümrüğü Mukataası¹⁹⁵, Beyrut Gümrüğü Mukataası¹⁹⁶ İhtisâb ve Kapan Kalemi Mukataası¹⁹⁷, Bâb ve Keyyâliyye Kalemi Mukataası, Tuzhâne Mukataası, Bâc ve Bâzâr ve Kahvehâne Mukataası, Mîzân-ı Hârîr Mukataası¹⁹⁸.

Sayda Eyaleti'nde yer alan kırsal mukataalar ise tarım üretiminin vergilendirilmesinde kullanılıyordu. 18. yüzyılda bu mukataalar idari birimler gibi görülmeye başlandı ve nahiye isimleriyle birlikte anıldı¹⁹⁹. Ancak şehirler söz konusu olduğunda buralarda ekonomik faaliyetlerdeki çeşitlilik arttığından mukataaların isimlendirilmesini sadece yer isimleri değil ekonomik faaliyet türleri de belirlemekteydi²⁰⁰.

Sayda İskelesi Gümrüğü'nün vergilendirilmesi ayrı bir mukataa olarak teşkil edilmiş olduğu için, gümrük vergilerinin Sayda'da ticareti yapılan pamuk, zeytin yağı ve tütün gibi ürünlerden alındığından bahsedilmişti. Sayda ve güneyindeki Akka iskelelerinde ticareti yapılan pamuğun üretimindeki artış, bu ürünün tarımını ve ticaretini yapan Safed ve Akka'nın yerel ailelerini zenginleştirmiştir. Osmanlı maliyesi pamuk ticareti üzerinden *resm-i penbe* adı altında vergi alıyordu. Pamuk vergisi ham pamuktan (*'ayn-ı penbe*) bir akçe, işlem görmüş pamuktan (*rişte-i penbe*) ise iki akçe olarak tahsil ediliyordu²⁰¹. Pamuktan gümrük vergisi tahsili işi *resm-i miri-i penbe* ve *rişte-i penbe mukataası* olarak ayrı bir mukataa haline getirilip malikane şeklinde Babîâli'nin üst düzey bürokratlarına verilebiliyordu²⁰².

¹⁹⁵ BOA, **MAD**, nr. 3139, s. 19; **D.BŞM.D.**, nr. 1705, s. 5; **D. BŞM. SBM. d.**, nr. 17270, s. 2.

¹⁹⁶ **D.BŞM.D.**, nr. 1705, s. 5, **MAD**, nr. 10194, s. 306

¹⁹⁷ **D. BŞM. SBM. d.**, nr. 17270, s. 3.

¹⁹⁸ **D. BŞM. SBM. d.**, nr. 17270, s. 3.

¹⁹⁹ Bir mukataa olup nahiye olarak da anılan yerleşim merkezleri hakkında birkaç örnek vermek gerekirse, İklim-i Tuffâh Nâhiyesi için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9881, s. 461; Vadi et-Teym Nâhiyesi için bkz. BOA, **MD**, nr. 111, s. 302, hkm. 1064; Cira Nâhiyesi için bkz. BOA, **MAD**, nr. 3878, s. 440; Cebel-i Şûf Nâhiyesi için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10185, s. 300; Sahil Atlit Nâhiyesi için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9978, s. 43.

²⁰⁰ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 172

²⁰¹ BOA, **MAD**, nr. 9922, s. 149.

²⁰² BOA, **MAD**, nr. 9999, s. 41; **MAD**, nr. 9921, s. 324; **MAD**, nr. 9922, s.149.

Sayda'nın hinterlandında yer alan ve kuzeye doğru dağlık bölgelerde yaşayan Dürzî köylülerin üretimini yaptıkları ipeğin ticaretinin vergilendirilmesi *mîzân-ı harîr mukataası* olarak anılıyordu²⁰³. İpek ticareti sadece Sayda İskeleyi'nden yapılmıyordu. Beyrut ve Trablusşam iskelelerinde de bu ürünün 18. yüzyılda ihracatının yapıldığı bilinmektedir. Her vukıyye için iki akçe vergi tahsil ediliyordu²⁰⁴.

Sayda, Akka ve diğer iskelelerde ticareti yapılan zeytin yağı için *resm-i revgan-ı zeyt* adı altında gümrük vergisi toplanıyordu. Zeytin yağının her vukıyyesi için beşer akçe olarak tahsil ediliyordu²⁰⁵. Gümrük vergisinin tahsili için Sayda'nın yerel ailelerine mensup olan bazı şahısların memur edildikleri anlaşılmaktadır. Hamûdoğulları'ndan Hacı Mustafa ve oğlu Ali 30 Mayıs 1719 tarihinde *resm-i revgan-ı zeyt* tahsili için memur edilmişlerdi. Ancak tahsildarlık yaptıkları bu işi iltizam usulüyle değil emanet usulüyle üstlenmişlerdi²⁰⁶. Devlet bu ailenin vergi toplama işindeki performansını beğenmiş olmalı ki takip eden yıllarda yine Hamûd-oğlu Ali, Sayda ve Akka'da müstemen gemilerine ve diğer tüccar gemilerine yüklenen *revgan-ı zeyt*'in vergisinin tahsili için görevlendirilmişti²⁰⁷.

Osmanlı hazinesinin, Payas, İskenderun, Lazkiyetü'l-Arab, Cebile, Trablusşam ve Sayda'nın²⁰⁸ aralarında bulunduğu Doğu Akdeniz iskelelerinde yapılan tütün ticaretinden 18. yüzyılda vergi aldığı bilinmektedir. Ticareti yapılan tütünün her vukıyyesinden ellışer akçe vergi alınması kararlaştırılmış, tütün ticaretinin vergilendirilmesiyle oluşturulan bu mukataa 1728-1729 senelerinde malikane olarak İstanbul'dan bazı kimselerin iltizamına verilmiştir²⁰⁹. Ancak beklenen karın elde edilememesinden ötürü Babıâli bir süre sonra bu uygulamadan vazgeçip 7500 kuruşluk senelik geliri ikiye bölerek Trablusşam ve Sayda Eyaletlerinin mukataalarına ekleme yolunu seçmiştir. Böylece söz konusu mukataanın malikane kaydı kaldırılarak 1730 yılında, *resm-i gümrük ve dönüm-i duhan-ı eyalet-i Sayda mukataası* adı altında ayrı bir mukataa olarak Sayda Eyaleti'nin mukataalarına eklenmiştir. Sayda Eyaleti

²⁰³ D. BŞM. SBM. d., nr. 17270, s. 3.

²⁰⁴ Cohen, a.g.e., s. 263.

²⁰⁵ BOA, MAD, nr. 9910, s. 49; MAD, nr. 9913, s. 78; MAD, nr. 9918, s. 151.

²⁰⁶ BOA, MAD, nr. 9908, s. 279.

²⁰⁷ BOA, MAD, nr. 9908, s. 665.

²⁰⁸ BOA, MAD, nr. 9923, s. 195

²⁰⁹ BOA, MAD, nr. 9923, s. 195; Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 262.

valisi 1748 yılında gönderdiği bir arzda bu mukataanın, bölgesinde tütün üretimi yeterli miktarda yapılmadığından gelir getirmediğini dile getirerek Sayda Eyaleti mukataalarından çıkarılmasını istemiştir. Ancak Babıâli, valinin, bu mukataanın geliri karşılığında yapması gereken bazı ödemelerden kaçmak yoluna gittiğinin dile getirildiği hükümlerle mukataanın varlığının devam ettirilmesine ve vergi borçlarının ödenmesine karar vermiştir²¹⁰.

Sayda İskeleyi Gümrüğü kalemleri arasında kahvehane mukataası (*bâc-ı kahvehâne*) adı altında kahve ticaretinden elde edilen gelirin vergilendirilmesine yönelik bir mukataa bulunmaktaydı. Tuz ticaretinden elde edilen gelirin vergilendirilmesi de mukataa (*Tuzhâne Mukataası*) olarak deruhde ettiriliyordu. Ticari faaliyetler esnasında ölçüm ve tartım işlemlerinin doğru yapılıp yapılmadığını denetlemek için görevlendirilen muhtesiblerin bu görevleri de mukataa olarak tevcih ediliyordu. Sayda Gümrüğü kalemlerinden *İhtisab Mukataası* olarak anılan bu mukataanın yanı sıra depolama ve tartım işleriyle ilgili vazifelerden *kapan*, *bâb* ve *keyyâliyye* gibi görevler de mukataa olarak tevcih edilebiliyordu²¹¹. Sayda gümrükçülüğü bazı dönemlerde münferit şahıslara deruhde ettirilebiliyordu. 18. Yüzyıl boyunca, bazı dönemlerde Sayda Kazası'nın ileri gelen ailelerinden olduğu anlaşılan Hamûd-oğulları, Sayda Gümrüğü Kalemleri mukataalarının tamamını başka bir aileyle ortaklaşa işletmişlerdir. Bu ailenin, 18. yüzyılın başlarında, Sayda'da kasapbaşılık gibi esnaf arasında önde gelen bir statüye sahip olduklarına dair deliller vardır²¹². Zamanla ailenin etkinliğinin arttığı, aile liderlerinden bazılarının Sayda valilerinin maliye işlerinden sorumlu bir tür defterdarlık vazifesi mahiyetinde olan *arabî katipliği* vazifesini yürüttükleri görülecekti²¹³. Bazı senelerde ise gümrüğe bağlı mukataalardan birini veya birkaçını işlettikleri oluyordu. Hamûdzâde Ahmed Ağa, 1749-1750 senelerinde Sayda Gümrüğü mukataasının yanı sıra Tuzhane Mukataası ve İhtisab Mukataasının mültezimliğini yapmıştır²¹⁴. Ertesi yıl ise Hamûdzâde Ahmed

²¹⁰ BOA, **MAD**, nr. 9964, s. 289. Ayrıca bkz. **MAD**, nr. 9962, s. 92.

²¹¹ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 263; Bu tür görevlerin mukataa olarak verilebildiğine dair malumat için bkz. Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi**, s. 33-34.

²¹² Talal Meczûb, "Mesâdir Tarih Lübnan fî el-Karn es-Sâmin Aşer", s. 38.

²¹³ BOA, **MD**, nr. 112, s. 319, hkm. 1149; **D. BŞM. MHF. d.**, nr. 42/37, s. 1; **D. BŞM. MHF. d.**, nr. 42/41, s. 1; **MAD**, nr. 9976, s. 7; **MD**, nr. 156, s. 272, hkm. 880.

²¹⁴ BOA, **MAD**, nr. 10194, s. 308.

Ağa, Sayda Gümrüğü Kalemleri mukataasını Abdülkadir Kantaşî (?) ile müşterek olarak işletmiştir²¹⁵. Hamûdoğullarından önce 1748-49 yıllarında, Sayda Gümrüğü mukataasını Şâtîrbânî Hacı İbrahim Ağa deruhde etmiştir. *İhtisab ve kapan* görevleri Şeyh Süleyman isimli biri tarafından, *bâb ve keyyâliyye mukataaları* Hacı Ali ve biraderi Hacı Süleyman tarafından, *tuzhâne mukataası* Dizdâr Ahmed Ağa tarafından, *bâc ve bâzâr ve kahvehâne* mukataaları ise Hacı Ahmed Tantaşî (?) tarafından işletilmiştir²¹⁶.

Tablo 2: Sayda İskelesi Gümrüğü Mukataası ve Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Sayda Gümrüğü Mukataası	1730-1732	Hamûdoğulları	Ali
	1739		
	1746		Bağdâdî Muhammed Ağa
	1748		Hacı İbrahim Ağa
	1750	Hamûdoğulları	Ahmed
	1751-53	Hamûdoğulları	Ahmed, Abdülkadir Katnas (?)
	1754-55		El-Hac Mustafa Ağa
	1757-58		
	1765		

Tablo 3: Beyrut İskelesi Gümrüğü Mukataası ve Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Beyrut Gümrüğü Mukataası	1730-1732	Hamûdoğulları	Ali Ağa
	1739		
	1746	Hamûdoğulları	Ali Ağa
	1748	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1750	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1751-53	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1754-55	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1757-58	Şihâboğulları	Mir Ahmed, Mir Mansûr
	1764	Şihâboğulları	Mir Mansûr

²¹⁵ BOA, MAD, nr. 10195, s. 287-289.

²¹⁶ BOA, D. BŞM. SBM. d., 17270, s. 2-3.

Tablo 4: Akka İskelesi Gümrüğü Mukataası ve Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Akka Gümrüğü Mukataası	1730-1732	Hamûdoğulları	Ali Ağa
	1739		
	1746	Zeydânîler	Zahir Ömer
	1748	Zeydânîler	Zahir Ömer
	1750	Zeydânîler	Zahir Ömer
	1751-53	Zeydânîler	Zahir Ömer
	1754-55		
	1757-58	Zeydânîler	Zahir Ömer
	1764	Zeydânîler	Zahir Ömer

Sayda şehri dışında Beyrut, Akka, Hayfa ve Yafa'daki iskelerde yapılan ticaretin benzer surette vergilendirildiği söylenebilir. Yafa, Kudüs'e gelen Avrupalı hacıların limanı olmasının yanı sıra işlenmiş pamuk ve sabun üretiminde kullanılan bazı malzemelerin ihracatının yapıldığı bir iskeleydi. Fransız tüccarlar küçük teknelere yükleyip Sayda ve Akka'ya ulaştırdıkları söz konusu ihracat mallarını buralardaki limanlarda bekleyen yük gemileriyle Marsilya'ya gönderirlerdi. Yafa ile Mısır limanları arasında ticari alışveriş yapıldığı oluyordu. Mısır limanlarından pirinç ve giysi malları geliyordu. Yafa'nın yaklaşık 60 mil kuzeyinde yer alan Hayfa ise 18. yüzyılda Osmanlı hükümetinin iradesi dışında birtakım ticari faaliyetlere sahne oluyordu. Özellikle Maltalı korsanların Hayfa Körfezi'ne sığınıp buradan ikmallerini yaptıkları, yerli ahaliyle alışverişte bulundukları, yine bazı Avrupalı tüccarların, Akka İskelesi'nde ödeyecekleri vergiden kaçmak için mallarını Hayfa'ya indirdikleri bilinmektedir²¹⁷. Öte yandan Akka'nın, 18. yüzyılın ikinci yarısında Filistin pamuğu ve tahılının Avrupa'ya ihraç edildiği önemli bir iskele haline geldiği anlaşılmaktadır²¹⁸. Doğu Akdeniz'in bu önemli iskelelerinde ticareti yapılan zeytin yağı, kahve, tütün ve pamuk gibi ürünlerin ihracatından alınan vergilerin tahsili işi

²¹⁷ BOA, **MAD**, nr. 9909, s. 495; **MD**, nr. 142, s. 42, hkm. 162. Ayrıca bkz. Cohen, "Ottoman Rule and the Re-emergence of the Coast of Palestine (17th – 18th centuries)", s. 165-166, 168-170.

²¹⁸ Thomas Philipp, **Acre**, s.103-109.

mukataa olarak iltizama veriliyordu²¹⁹. Beyrut İskelesi'ne gelince buranın mukataası, Beyrut Gümrük Eminliği ile birlikte 18. yüzyılda Şihâboğullarının iltizamında olmuştur²²⁰. Ancak şehrin gümrük vergilerinin tahsili işinin her zaman bu mukataanın kapsamı içinde olduğunu söylemek zordur. Zira kahve, tütün, zeytin yağı gibi ticari tarıma konu olan ürünlerin ihracatından elde edilen gümrük vergilerinin tahsili işi, Sayda, Akka ve Hayfa ile birlikte bir mukataa haline getirilebiliyordu. Mesela 1724 yılında Beyrut, Sayda, Akka ve Hayfa iskelelerinden ihraç edilen zeytin yağından gümrük vergisi tahsili işi Sayda şehri sakinlerinden Hamûdoğlu Hacı Mustafa'ya iltizam olunmuştur²²¹.

Bazı dönemlerde eyalet dışından müteşebbisler ilgili mukataanın iltizamına talip olabiliyordu. Hacı Mustafa'ya verilen zeytin yağı gümrüğü tahsili işinde ertesi birkaç sene içinde dönemsel üretim azalışına dayalı bazı problemler çıkmıştır. Zeytin yağı üretimi azalınca fiyatı artmış ve tüccar pek rağbet etmediğinden istenilen miktarda vergi tahsil olunamamıştır. Bu gelişmeler üzerine bizzat Hacı Mustafa bir mektup ile durumu Babîâli'ye bildirmiştir. Gönderdiği mektupta ayrıca, aynı zamanda Halep Eyaleti mukataalarının muhassılı olan Muhammed'e bu mukataanın verilebileceğini de ifade etmiştir. Öte yandan Halep muhassılı Muhammed, Halep, Şam ve Sayda Eyaleti'ndeki iskelelerin kahve ihracatı gümrüğü vergisinin tahsilini de malikane olarak iltizamına almıştır²²². Sayda şehrinin ileri gelen ailelerinden Hamûdoğullarının Beyrut da dahil olmak üzere Sayda Eyaleti'nin başlıca iskelelerinden yapılan ihracatın vergilendirilmesi işinin iltizamını aldıkları böylece Babîâli nezdinde “*Sayda-Beyrut Gümrükçüsü*” olarak tanınırlıklarını arttırdıkları anlaşılmaktadır²²³.

²¹⁹ Yafa İskelesi Mukataası için bkz. BOA, **MAD**, nr. 3439, s. 110; **MAD**, nr. 9978, s. 43; **MAD**, nr. 9979, s. 290-291; **MAD**, nr. 9984, s. 333; **MAD**, nr. 9985, s. 324; Hayfa İskelesi Gümrüğü Mukataası için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9918, s. 151. Akka İskelesi Gümrük Mukataası için bkz. **MAD**, nr. 9908, s. 279; **MAD**, nr. 9918, s. 151; **MAD**, nr. 9921, s. 324; **MAD**, nr. 9922, s. 149; **MD**, nr. 133, s. 318, hkm. 1065; **MD**, nr. 160, s. 37, hkm. 106; **C.ML.**, nr. 31931.

²²⁰ Nisan 1729 tarihli bir hükümde Mir Haydar Şihâboğlu'nun, Beyrut gümrüğüne zabıt tayin edildiğine dair malumat bulunur. Bkz. BOA, **MD**, nr. 135 s. 314, hkm. 1074. Mir Mülhim Şihâboğlu'nun Beyrut Gümrüğü Emni olarak Osmanlı hükümeti tarafından muhatab alındığı bir hüküm için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10194, s. 306 (Kasım 1750 ortaları).

²²¹ BOA, **MAD**, nr. 9913, s. 78.

²²² BOA, **MAD**, nr. 9918, s. 151.

²²³ BOA, **MAD**, nr. 9923, s. 195; **C.ML.**, nr.25494; **MAD**, nr 9962, s. 71.

Sayda Eyaleti mukataaları kapsamında *Emlâk-ı İbn Ma'n Mukataası* adı verilen bir mukataa bulunmaktadır. Bu mukataa diğerlerinden farklı olarak bir coğrafi isimlendirmeye sahip değildir. Ma'noğlu'nun mülkleri mukataası şeklinde birtakım mülkiyetlere işaret eden bir isimle anılmıştır. Ma'noğullarının 17. yüzyılda, bilhassa Fahreddin zamanında Beyrut, Sayda ve Safed sancaklarında nüfuzlarını arttırdıkları söylenmişti. Bu dönemde Fahreddin'in mülkiyetine aldığı hanlardan bazılarının gelirlerinin, o öldükten sonra valilerin iltizamına katıldığı anlaşılmaktadır²²⁴. Ma'noğulları Ailesi'nin emlakinin tamamının bir listesini vermek ve bunların 18. yüzyılda akıbetlerinin ne olduğunu tespit etmek zordur. Ancak *Ma'noğlu'nun mülkleri mukataasının*, bu çalışmada incelenen dönem boyunca Sayda Eyaleti mukataalarından biri olarak zikredildiği görülmektedir. 17. yüzyılın son yıllarına ve 18. yüzyılın ilk dönemlerine ait maliye kayıtlarında bu mülklerin ne tür mülkler olduğunun ipuçlarına rastlamak mümkündür. Beyrut Kazası'nda Küçük Han diye bilinen hanın, Ma'noğlu mülklerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen dokumacılık zanaatıyla meşgul olan esnafın iş tuttuğu anlaşılan bu hana bezistan da deniliyordu. Küçük Han'ın aylık kirası olan yirmi kuruş Sayda valisi Kaplan Muhammed Paşa'nın iltizamına dahildi. Kaplan Paşa, Beyrut Kazası'nın civarında bulunan Kadirî Tekkesi şeyhinin arzusu üzerine, tekkedeki talebe ve dervişânın giderlerine harcanmak üzere bu hanın aylık kirasının verilmesi için talepte bulundu. Babîâli tarafından paşanın isteği uygun görüldü ve 1699 senesi Mayıs ayında ilgili kira gelirinin Sayda valilerinin iltizamından çıkarılıp, eyalet mukataalarından yapılan masraflara aktarılmasına dair berat yazılmasına izin verildi²²⁵. Daha sonra Kadirî Tekkesi'nin bu imtiyazı devam ettirilmiştir²²⁶.

Ma'noğlu'nun mülkleri mukataasının bir özelliği de vaktiyle Ma'noğulları'na ait olan ve sonradan devlet hazinesine aktarılan mülklerden elde edilen küçük kira gelirlerinin birleştirilmesiyle teşkil edilen mülklerden oluşmasıydı²²⁷. Bu mülklerden bazıları, muhtemelen gelir getirmeye elverişli olmamaları sebebiyle, zamanla kullanılamaz bir vaziyet alınca, talep edilmeleri

²²⁴ BOA, **MAD**, nr. 4879, s. 65.

²²⁵ BOA, **MAD**, nr. 4879, s. 65

²²⁶ BOA, **MAD**, nr. 9913. s. 19; **MAD**, nr. 9899, s. 181.

²²⁷ BOA, **MAD**, nr. 2942, s. 84.

halinde satılabiliyordu. Beyrut İskelesi'nde İskele Hanı adıyla anılan hanın durumu bu konuda iyi bir örnek teşkil etmektedir. *Ma'noğlu Emlâki*'nden olduğu belirtilen bu hanla ilgili olarak Sayda-Beyrut Kadısı Hasan Efendi, Divan-ı Hümayun'a gönderdiği arzda, ilgili hanın, 40-50 yıldır kullanılmadığından harap durumda olduğunu, devlet hazinesine herhangi bir fayda sağlayacak vaziyetinin kalmadığını dile getirmiştir. Nihayet, Lazkiye'den Muhammed ve Beyrut sakinlerinden Abdullah oğlu Cevher'e müştereken satılması uygun görülen hanın bu şahıslar tarafından tamir ettirilmesi şartı koşulmuştur²²⁸.

Öte yandan Ma'noğlu mülkleri sadece hanlardan ibaret değildi. Bu mülkler arasında bahçeler de bulunmaktaydı. Bahçe tarımının yapıldığı köylerden ve mezralardan elde edilen gelirin vergilendirilmesi işinin mukataa haline getirilerek Sayda Eyaleti mukataalarına katılması uygulamasının bir örneğini, *Ma'noğlu Mülkleri* arasında yer alan bahçeler için de görmek mümkündür. İyi gelir getiren zeytin ağaçlarının dikili olduğu bahçeler, bu şekilde tasarruf edilen mülkler olabiliyordu. Örneğin Ma'noğlu mülklerinden, Trablusşam civarında bulunduğu anlaşılan Hacı Süleyman Bahçesi isimli bahçe zamanla harap hale gelmiştir. Bahçenin tasarrufu, yeniden ağaç dikilerek ihya edilmesi işinin masraflarını kendi cebinden karşılamak ve her yıl 16 kuruşu vergi olarak Sayda valilerine ödemek şartıyla 1692 Mayısında Rufâî-zâde Seyyid Süleyman'a verilmiştir. Bu şartlar yerine getirilirse bahçeye dikilen zeytin ağaçlarından başkaca kimsenin bir talepte bulunmaması hükme bağlanmıştır²²⁹. 17. yüzyılın sonlarına ait maliye kayıtlarında, Trablusşam Eyaleti'nde Cübeyl Sancağı'na bağlı Batrûn Nahiyesi'nde, ağaçları vaktiyle Ma'noğlu mülkü iken zemini havass-ı hümayuna ait olan bir bahçeden bahsedilmektedir. Bu bahçeden elde edilen gelirin Sayda valilerine ödendiği anlaşılmaktadır. Ancak yirmi yıl kimse ilgilenmediğinden harap hale gelmiş olan bahçeden Sayda valilerine bir gelir hasıl olmayınca Lazkiye'den Yusuf isimli bir şahıs kendi cebinden harcayarak bakımını yapmak kaydıyla bahçenin tasarrufunu almıştır. Yusuf, 1695 Aralıkta çıkan beratla elde ettiği bu tasarruf karşılığında Sayda valilerine vergi olarak 20 kuruş, Trablusşam valilerine de 10 kuruş ödeme yapmayı kabul etmiştir²³⁰. Son tahlilde, *M'anoğlu*

²²⁸ BOA, MAD, nr. 2942, s. 84.

²²⁹ BOA, MAD, nr. 9873, s. 391.

²³⁰ BOA, MAD, nr. 9880, s. 381.

Mülkleri Mukataasının, Sayda Eyaleti valilerinin iltizamlarına aldıkları başlıca mukataalar arasında olduğunu, ancak mukataanın vergi gelirlerini temin eden görece küçük mülklerden bazılarının farklı bir eyaletin sınırları dahilinde kaldığını söylemek mümkündür.

Sayda Eyaleti'nin 1661 yılında nihai olarak teşkil edilmesinden sonraki dönemde bu eyalete bağlı mukataalar arasında *Kesrevan Dağı Mukataası* sayılmıştır²³¹. Sayda Eyaleti'nin kuzeydeki sınırı, sahilde Cuniye Limanı, iç kesimde ise bu limanın hinterlandında kalan dağlık araziye oluşturan Kesrevan Dağı'ndan başlıyordu. Kesrevan Dağı'nın, Sayda Eyaleti ile Trablusşam Eyaleti arasında sınır teşkil ettiğine dair ibarelere arşiv kayıtlarında rastlamak mümkündür²³². Dolayısıyla Kesrevan Dağı'nın bir kısmı Trablusşam Eyaleti sınırları dahilinde kalmıştır²³³. Gazîr ve Zûk el-Mikâil, Kesrevan Dağı'nın iki önemli yerleşim merkeziydi. Sayda Eyaleti sınırları içinde bulunan Gazîr'in²³⁴ ahalisi, Ma'noğulları ve sonrasında Şihâboğullarıyla ittifak etmiş olan Mârunî Hubeyş Ailesi'ydi. Kesrevan Dağı'nda yaşayan ve buradaki manastır, kiliselerdeki dini eğitim ve öğretimde önemli bir role sahip olan diğer bir aile ise Hâzin Ailesi'ydi. Hâzin Ailesi, Hubeyş Ailesi gibi Ma'noğulları'na ve sonrasında Şihâboğulları'na destek vermişlerdir²³⁵.

Kesrevan Dağı, Lübnan dağ silsilesinin bir parçasıdır ve tarımsal üretim açısından bu bölgede bahçe tarımı her dönemde ön planda olmuştur. Zeytin bahçelerinde ve çeşitli meyve ağaçlarının dikili olduğu bahçelerde bu tarım faaliyeti yürütülmüştür. Ayrıca ipek üretimi ve ticareti, 17. ve 18. yüzyıllarda bölgenin önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır. Kesrevan'ın ileri gelen Mârunî ailelerinden Hâzin Ailesi'nin bu yüzyıllarda ipek ticaretini ellerinde tutumaya çalıştıkları bilinmektedir²³⁶. Ne var ki, Hâzin Ailesi'nin bölge mukataalarının iltizamını aldıklarına dair Osmanlı arşivinde herhangi bir kayda rastlanamamıştır. Öte yandan bu

²³¹ BOA, **MAD**, nr. 7326, s.269-270; BOA, **D. BŞM.D**, nr.1705, s. 4; **MAD**, nr. 6269, gr. 80; **MAD**, nr. 2942, s. 4; **MAD**, nr. 3134, s. 135; **MAD**, nr. 3434, s. 389; **MAD**, nr. 3473, s. 112; **MAD**, nr. 9908, s. 395; **MAD**, nr.9939, s. 102; **MAD**, nr. 10191, s. 302.

²³²BOA, **MD**, nr. 134, s. 86, hkm. 312-313.

²³³ BOA, **A.ŞM.d.**, nr. 2, s. 221.

²³⁴ Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan**, s.1185.

²³⁵ Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, c. I, s. 21-22.

²³⁶ Richard van Leeuwen, **Notables and Clergy in Mount Lebanon**, s. 86-87.

dağlık bölgede yapılan bahçe tarımının vergilendirilmesinin 18. yüzyılda Sayda Eyaleti mukataalarına dahil edildiği ve böylelikle valilerin üst-mültezimler olarak bu konuda sorumlu tutuldukları anlaşılmaktadır²³⁷.

Mârunîlerin yoğun olarak yaşadıkları bu dağlık bölgenin iltizamını, Sayda Eyaleti valilerinin elinden alanlar ise 18. yüzyılda Şihâboğulları Ailesi olmuştur²³⁸. 1697 yılında Ma'noğullarının son lideri Ahmed ölünce senelik 72.000 kuruşluk vergi geliri olan Kesrevan Dağı ve Şûf Dağı mukataalarının vergilerinin tahsili görevi merkezî idare tarafından müteveffanın torunu (kız tarafından oğlu) Haydar eş-Şihâbî'ye verildi. Ma'noğulları ile Şihâboğulları arasında 17. yüzyıldan beri gelişmiş olan akrabalık ilişkileri mevcuttu. Şihâbîlerin bu görevi merkezden gönderilecek bir voyvoda veya bir eminden daha iyi gerçekleştireceklerinin farkında olan Osmanlı merkezî idaresi böyle bir tayinin yapılmasını bölgedeki çıkarları açısından uygun görmüştür²³⁹. Ancak yerel kroniklere göre Haydar eş-Şihâbî'nin yaşı küçük olduğundan o reşit yaşa gelinceye kadar yerine Beşir eş-Şihâbî'nin geçmesi muvafık bulunmuştur²⁴⁰. Yerel liderliğin el değiştirmesi ve bu esnada yaşanan gelişmelerin ayrıntısına ikinci bölümde değinilecektir.

Sayda Eyaleti'nin tarımsal üretim açısından potansiyeli yüksek olan kısmı Safed Sancağı ve bu sancağa bağlı nahiyelerdi. Nahiyeler aynı zamanda iltizama alınan mukataa bölgeleriydi. Coğrafi isimlendirme olarak Celîle Bölgesi adıyla anılan Safed ve civarındaki başlıca mukataalar şunlardı: Safed Şehri Mukataası (*mukataa-i medine-i Safed*), Akka Şehri Mukataası (*Mukataa-i medine-i Akka*), Sahil-i Akka Mukataası, Şifa Ömer ve Râma Mukataası, Cira ve Hamrateyn Mukataası²⁴¹. Genellikle, bu

²³⁷ 30 Haziran 1710 tarihli bir maliye hükmünde, Kesrevan Dağı Kasabası, Sayda Kazası, Beyrut Kazası, Mestiyân Kasabası gibi yerleşim merkezlerinde ekimi-dikimi yapılan Zeytin, Ceviz ve diğer meyve ağaçlarından elde edilen gelirden alınacak vergi miktarları ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Sayda Kazası'nda üç yüz hane, Beyrut merkez kazasında yüz elli, Mestiyan Kasabası'nda elli ve Kesrevan Dağı Kasabası'nda bulunan yüz haneden oluşan altı yüz hanelik bir vergi biriminin Sayda Eyaleti mukataalarına ilhak edilmesine karar verildiği belirtilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10154, s. 235.

²³⁸ BOA, **MAD**, nr.3473, s. 112; **MAD**, nr. 9935, s. 219; **MAD**, nr. 10191, s. 302; **MD**, nr. 154, s. 52; **D. BŞM. D.**, nr.1705, s. 4.

²³⁹ BOA, **MAD**, nr.3473, s. 112.

²⁴⁰ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 3.

²⁴¹ Bu mukataalar için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292; **MAD**, nr. 10189 s. 270-271; **MAD**, nr. 10194, s.308; **MAD**, nr. 10195, s. 287-288; **MAD**, nr.10200, s. 289; **MAD**, nr. 10208, s. 278-279; **C.DH.**, nr.6153.

nahiyelerde ve köylerdeki üretimden elde edilen gelirin vergilendirilmesi işi mukataalar halinde bölgenin yerel ailelerine iltizama veriliyordu.

17. yüzyılın son yıllarında Safed mukaataalarının iltizamını, Şihâbî emirlerinden Beşir ve Mansûr, dönemin Sayda valisi Kaplan Muhammed Paşa el-Mataracı'nın elinden almışlardır²⁴². 18. yüzyılın ilk yıllarında bu mukataalar, Ali es-Sagîr Ailesi'nden Şeyh Müşrif'in de aralarında olduğu Şîî Metâvile şeyhleri tarafından iltizama alınmıştır²⁴³. 18. yüzyılın erken tarihlerinden itibaren Zeydânî Ailesi Safed Sancağı'ndaki mukataaların iltizamını alan başlıca ailelerden birisi haline gelmiştir. Bu konuda Osmanlı kaynakları ile yerel kronikler benzer bilgiler verir. Haydar Ahmed'in anlatımına göre, Cebel-i Şûf emirliğini yeğeni yerine yürüten Emir Beşir kardeşi Mansur'u Safed'in iltizamını almakla görevlendirmiş, Mansûr da Safed'in güçlü şeyhlerinden Ömer b. Ebî Zeydân'ı buranın mültezimi yapmıştır²⁴⁴. Zeydanî Ailesi'ne mensup olan bu şahıs sonradan 18. yüzyılda Şam beldelerinin sahil kesimi ve Filistin'deki siyasi gelişmelerde etkin bir rol oynayacak olan Zahir Ömer'in babasıdır. Bu ailenin Safed gibi önemli bir mukataanın iltizamını almasında, o döneme kadar bölgede tutunmuş ve güçlü bir aile haline gelmiş olmalarının etkisi olmalıdır. Nitekim, Mihail es-Sabbâğ, Zeydanî Ailesi'nin Safed'in hemen güneyinde bulunan Taberiye'ye 17. yüzyılda geldiklerini ve çiftçilikle uğraştıklarını aktarır²⁴⁵. Öte yandan 1708 senesinde, Safed kadısı Osman Efendi ve Sayda kadısı Hasan Efendi, bahsi geçen Ömer ve kardeşleri Muhammed ve Ali'nin, Sayda valisi İbrahim Paşa'ya karşı sureta itaat gösterdiklerini, vergi borçlarını ödemediklerini merkezî hükümete yazdıkları arzlarla bildirmişlerdir²⁴⁶.

18. yüzyıl, Taberiye'de çiftçilikle işe başlayan bu ailenin, Zahir Ömer'in liderliğinde hızlı bir şekilde yükselişine ve düşüşüne şahit olunan bir yüzyıl olmuştur. Ne var ki, 1720'ler ve 1730'larda Zeydânî Ailesi'nin Safed ve civarındaki mukataaları diğer ailelerle paylaştıkları anlaşılmaktadır. Mesela, 1731-1732 senelerinde Sayda

²⁴² Sayda kadı sicillerindeki kayıtlara dayalı olarak 1698 senesinde Safed Mukataaları'nın iltizamını bu iki Şihâbî emirinin aldığına dair malumat için bkz. Talal Meczüb, "Mesâdir Tarih Lübnan fî el-Karn es-Sâmin Aşer", s. 33-34.

²⁴³ BOA, **MAD**, nr. 9885, s. 281, 295, 348.

²⁴⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 7.

²⁴⁵ Mihail es-Sabbâğ, **Tarih Zâhir el-Ömer**, s. 11.

²⁴⁶ BOA, **MAD**, nr. 3878, s. 440.

şehrinin ileri gelen ailelerinden olan Hamûdzâde Ailesi'ne mensup olan Ail Ağa Safed şehir mekezindeki mukataa gelirlerinin iltizamını almıştır. Öte yandan aynı dönemde Cîra Mukataası'nı Nâfi' ve Şâhin aileleri, Sâhil Akka Mukataası'nı Abdülhâlık Ailesi, Nâsıra Mukataası'nı Hoca Halil isimli bir şahıs iltizamlarına almışlardır²⁴⁷. Bu dönemde Zeydânî Ailesi'nden Zahir Ömer ve ağabeyi Sa'd'ı beraber iltizamlarına aldıkları yalnızca iki mukataanın kayıtlara geçtiği görülmektedir. Bunlar Şifa Ömer ve Râma mukataalarıdır²⁴⁸. 1740'lara gelindiğinde Taberiye'den sonra Safed, Akka, Sahil Akka, Şifa Ömer, Râma mukataaları Zahir Ömer'in deruhde ettiği veya iltizama alınmasına kefil olduğu mukataalar haline gelmişlerdir²⁴⁹. Ayrıca, Zahir Ömer 1740'lardan itibaren Akka Gümrüğü Eminliği'ni uhdesinde bulundurmaya başlamıştır²⁵⁰.

Tablo 5: Safed Şehri (Nefs-i Safed) Mukataası ve Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Safed Şehri (Nefs-i Safed)	1730-1732	Hamûdoğulları	Ali Ağa
	1739		
	1746	Zeydânîler	Zahir Ömer
	1748	Zeydânîler	Zahir Ömer
	1750	Zeydânîler	Zahir Ömer
	1751-53	Zeydânîler	Zahir Ömer
	1754-55		
	1757-58	Zeydânîler	Zahir Ömer
	1764	Zeydânîler	Zahir Ömer

Bazı kısa fasılalarla da olsa adı geçen mukataaların iltizamını Zahir Ömer'in hayatı boyunca kendisi, oğulları veya onun kefaletiyle yerel şeyhlerden birisi almıştır. Zahir Ömer'in tasarrufundaki Celile Bölgesi mukataalarının kuzeyinde sahil kesimindeki Sahil Akka Mukataası, yerel ailelerden birinin lideri olan Şeyh Ahmed

²⁴⁷ BOA, **D. BŞM. D**, nr. 1705, s. 10, 12.

²⁴⁸ BOA, **D. BŞM. D**, nr. 1705, s. 11.

²⁴⁹ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292; BOA, **MAD**, nr. 10189 s. 270-271;

²⁵⁰ BOA, **MAD**, nr. 10194, s. 310; **D.BŞM.SBM.D**, nr.17270, s.6.

Hüseyin'in uhdesindeydi²⁵¹. 1750'lerden sonra Şeyh Ahmed Hüseyin bu mukataanın iltizamını Zahir Ömer'le paylaşmak zorunda kalmış veya Zahir Ömer'in kefaletiyle almıştır²⁵². 18. yüzyılda, Safed Kazası'nda yaşayan Nâfi' Ailesi'nin, Sahil Akka Mukataası'nın iltizamını aldıkları anlaşılmaktadır²⁵³. Mesela 1737-1738 senelerinde Safed Mukataası'nın mültezimi bu aileden Şeyh Ali Nafi olmuştu. Bu tarihten on yıl kadar sonra (1748-49) Şeyh Ali'nin Safed'in hemen kuzeyinde yer alan Cira ve Hamrateyn Mukataasının iltizamını aldığı anlaşılmaktadır. Cira ve Hamrateyn mukataalarının Nâfi' Ailesine mensup Salih tarafından 1757-1758 yıllarında iltizama alınması ise Zahir Ömer'in kefaletiyle olmuştu²⁵⁴.

Celîle Bölgesi'nin kuzeyinde yer alan diğer mukataalar ise şunlardı: Bilâd-ı Bişâre, Bilâd- İklîm-i Şakîf, İklîm-i Şomar, İklîm-i Tuffâh. Bu mukataaların bulunduğu bölge coğrafi olarak Cebel-i Âmil ismiyle anılmıştır. Diğer sancak ve nahiyelere göre daha geniş tarımsal alanları barındıran bölgede köylerin sayısı da oldukça fazlaydı. Cohen'in verdiği rakamlara göre, Şakîf'te 33, Bişâre'de 144, Merc Uyun'da 20, İklîm-i Tuffâh'ta 52, İklîm-i Şomar'da ise 35 köy vardı. Buna mukabil Safed ve Râma'da 15, Cira'da 20, Sahil Akka'da 10, Şifa Ömer ve Nâsıra'da 2, Hayfa'da 2 köy bulunuyordu²⁵⁵. Dolayısıyla Cebel Âmil mukataaları kırsal üretimin daha yoğun yapıldığı ve bu üretim üzerinden elde edilen vergilerin mukataalara bölünerek toplandığı bir bölge hüviyetindeydi.

Tablo 6: Sâhil Akka Mukataasını Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Sâhil Akka	1730-1732	Hüseyin Ailesi	Hüseyin b. Abdülhâlık
	1739	Hüseyin Ailesi	Ahmed b. Hüseyin
	1746	Hüseyin Ailesi	Ahmed b. Hüseyin
	1748	Hüseyin Ailesi	Ahmed b. Hüseyin
	1750	Zeydânî Ailesi	Zahir Ömer
	1751-53	Hüseyin Ailesi	El-Hac Hüseyin

²⁵¹ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292; **MAD**, nr. 10189, s. 270-271; **MAD**, nr. 10195, s. 287-288.

²⁵² BOA, **MAD**, nr. 10194, s. 310; **MAD**, nr. 10195, s. 287-288; **MAD**, nr. 10200, S. 289.

²⁵³ BOA, **MAD**, nr. 9876, s. 111; **MAD**, nr. 10180, s.292; **MAD**, nr.10208, s. 278-279.

²⁵⁴ BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289.

²⁵⁵ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 126

	1754-55	Hüseyin Ailesi	Ahmed b. Hüseyin
	1757-58	Hüseyin Ailesi	Ahmed b. Hüseyin ²⁵⁶
	1764	Hüseyin Ailesi	Ahmed b. Hüseyin

Tablo 7: Şifâ Ömer ve Râma Mukataalarını Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Şifâ Ömer ve Râma	1730-1732	Zeydânî Ailesi	Sa'd b. Ömer, Zahir Ömer
	1739	Zeydânî Ailesi	Zahir Ömer
	1746	Zeydânî Ailesi	Zahir Ömer
	1748	Zeydânî Ailesi	Zahir Ömer
	1750	Zeydânî Ailesi	Zahir Ömer

Tablo 8: Cîra ve Hamrateyn Mukataalarını Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Cîra ve Hamrateyn	1730-1732	Nâfi', Şahin Aileleri	Ali Nâfi', Muhammed b. Şahin
	1739	Nâfi', Şahin, Murad Aileleri	Ali Nâfi', Muhammed b. Şahin, Ali b. Murad
	1746	Şahin, Murad Aileleri	Abdullah Şahin, Ali Murad, Mustafa
	1748	Nâfi', Şahin Aileleri	Abdullah Şahin, Ali b. Muhammed b. Nâfi'
	1750	Zeydânî Ailesi	Zahir Ömer
	1751-53		
	1754-55	Murad, Şahin, Nâfi' Aileleri	Ali Muhammed, Abdullah, Halid el-Murad
	1757-58	Murad, Nâfi' Aileleri	Halid Murad, Salih Nâfi', Abdülhalık ²⁵⁷
	1764	Murad, Nâfi' Aileleri	Halid Murad, Salih Nâfi', Selam Abdülhalık

²⁵⁶ Bu mukataanın Zahir Ömer'in kefaletiyle iltizama alındığına dair bkz. BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289.

²⁵⁷ Bu mukataanın Zahir Ömer'in kefaletiyle iltizama alındığına dair bkz. BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289.

Cebel-i Âmil bölgesinde yer alan mukataaların iltizamını alan yerel aileler, bölgede yaşayan ve On İki İmam Şîliği'ni benimsemiş olan ailelerdi. Cebel-i Lübnan olarak bilinen, Trablusşam Eyaleti'nden başlayarak Cebel-i Âmil'i içine alacak şekilde uzanan dağlık kesimde yaşayan On İki İmam Şîliği'ni benimseyen topluluklar genel olarak Metâvile²⁵⁸ ismiyle anılırlardı. Cebel Âmil'de yaşayan Metâvile'den olan başlıca aileler ise şunlardı: Ali es-Sagîr Ailesi, Ali Sagîr Ailesi'nin bir kolu olan Nassâr Ailesi, Münker Ailesi, Faris Ailesi ve Sa'b Ailesi²⁵⁹.

Bilâd-ı Bişâre olarak da bilinen Bişâre Mukataaları, Safed Sancağı'nın kuzeyinde yer almaktaydı. Ali es-Sagîr Ailesi, Litani Nehri'nin güneyinde yer alan Hûnîn, Ma'rake, Kânâ, Tıbnîn gibi mezraa, kale ve nahiyelerden oluşan Bilâd-ı Bişâre bölgesinde yaşıyorlardı²⁶⁰. 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başlarında bu aileden Şeyh Müşrif b. Ali es-Sagîr, Bişâre mukataalarının iltizamını almakla kalmayıp nüfuzunu Safed Sancağı gibi civardaki yerleşim merkezlerindeki mukataalara kadar genişletmeyi başardı²⁶¹. 18. yüzyılın ortalarından itibaren Bişâre'deki mukataaların iltizamını, Ali es-Sagîr Ailesi'nin bir kolu olan ve giderek siyasi ve iktisadi etkinliklerini arttırdıkları anlaşılan Nassâr Ailesi'nin liderlerinin almaya başladıkları görülmüştür. Şeyh Ahmed en-Nassâr'ın 1705'ten 1740'ların sonlarına kadar bu bölgede mültezim olarak görev yaptığı görülmektedir²⁶². Ancak hemen kuzeyde yer alan Cebel-i Şûf'un mukataacısı olan Şihâbî Ailesi'nin kimi zaman yerel nüfuzlarını Bişâre'ye kadar yaydıkları, buranın mukataalarının iltizamını almayı başardıkları görülmüştür²⁶³. 18. yüzyılın ikinci yarısında ise aynı aileden Şeyh Nâsif en-Nassâr'ın yanı sıra bunun amca çocukları olan Şeyh Kaplan'ın ve Şeyh Abbas'ın, Bişâre

²⁵⁸ Metâvile kelimesi, *velâ*, *velâyet*, *müvâlât* kökünden gelen *mütevâlî* kelimesinin çoğulu olup, Hz. Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i sevenler anlamını taşıdığı söylenmiştir. Bu kelimenin anlamı üzerine diğer bir açıklama, birbirini takip etmek anlamındaki *tevâlî* kelimesinden geldiği, Ehl-i Beyt sevgisini nesiller boyunca birbirine aktaran bir topluluğa işaret ettiği şeklindedir. Şîî fraksiyonlar arasında yer alan İsnâaşeriyye'nin (On İki İmam Şî'ası) mensuplarından Bilâd-ı Şam'a yerleşmiş olanlarının tarihsel lakabı olarak da bilinir. Bkz. Mustafa Öz, "Metâvile", **DİA**, C. 29, İstanbul 2004, s. 404. Metâvile'nin tarihi hakkında ayrıntılı bilgi ikinci bölümde verilmiştir.

²⁵⁹ Cebel-i Âmil'de yaşayan bu aileler hakkında ayrıntılı bir inceleme ikinci bölümde yapılmıştır.

²⁶⁰ S. Winter, **The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule**, s.126.

²⁶¹ BOA, **MAD**, nr. 9885, s. 281, 295; **MAD**, nr. 3134, s. 200; **MD**, nr. 108, s. 259, hkm. 1093;

²⁶² BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292; **MAD**, nr. 10189, s. 270.

²⁶³ Mir Mülhim eş-Şihâbî'nin 1731-1732 senelerinde Bişâre Mukataası'nın iltizamını der-uhde ettiğine dair bkz. BOA, **D. BŞM.D**, nr.1705, s. 8.

mukataalarının iltizamını aldıkları anlaşılmaktadır²⁶⁴. Şeyh Kaplan b. Hasan b. Ahmed b. Müşrif, Cebel Hunîn Mukataasını tasarrufunda bulundurmaktaydı. Şeyh Abbas b. Ali b. Ahmed b. Müşrif, Sahil Sur Mukataasını, ki burada Sahil Kânâ ve Mârûn kaleleri vardı, tasarrufunda bulunduruyordu. Şeyh Nasif b. Nassâr b. Ahmed b. Müşrif ise Cebel Tıbnîn Mukataası'nın iltizamını almaktaydı²⁶⁵.

Cebel-i Âmil bölgesinde yer alan mukataalardan Şomar ve Tuffâh mukataaları Münker Ailesi'nin iltizamındaydı. İklim-i Şomar olarak da isimlendirilen Şomar Mukaatası, Litani Nehri'nin denize döküldüğü yerin kuzeyindeki sahil kesiminde bulunmaktaydı. İklim-i Tuffâh Mukataası olarak bilinen Tuffâh Mukataası ise Şomar Mukataası'nın kuzeyinde yer alıyordu. Şomar Mukataası'nda 18. yüzyılda, Münker Ailesi'nden Şeyh Ali Süleyman'ın 1740'ların sonlarına kadar mültezimlik görevini üstlendiği, 1750'lerden itibaren ise Şeyh Abbas Ali'nin bu görevi üstlendiği anlaşılmaktadır²⁶⁶. Münker Ailesi'nin diğer mukataası olan Tuffâh Mukataası'nın mültezimlerinden Ali b. Mansur b. Münker bu bölgedeki Meys Kalesi'nde ikamet etmekteydi²⁶⁷. Ali b. Mansur, 1705 yılında, Metâvile'den bazı şeyhlerle birlikte Golan mıntıkasında bulunan Kantara'daki bazı köylere saldırmış, Şam ve Sayda valileri bu durumu Babîâlî'ye şikayet etmişlerdi²⁶⁸. Ali Mansur'dan sonraki dönemde 1740'ların sonlarına kadar Tuffâh Mukataası'nda Ahmed Mansur mültezimlik yaptı²⁶⁹. Ancak Şihâbî emiri Mülhim'in 1740-1741 senelerinde Tuffâh mıntıkasında yer aldığı anlaşılan mezraaların gelirini tasarrufuna aldığına dair kayıtlar, Bişâre'ye benzer şekilde kısa bir süreliğine Şihâbîlerin buraya nüfuz etmeyi başardıklarını

²⁶⁴ BOA, **MAD**, nr. 10194, s. 308; **MAD**, nr. 10195, s. 287; **MAD**, nr.10197, s. 353; **MAD**, nr.10200, s. 289 (Bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla bu mukataacılar 1757-1758 seneleri döneminde sözkonusu mukataanın iltizamını Zahir Ömer'in kefilliği altında almışlardır); **MAD**, nr.10208, s. 278-279.

²⁶⁵ BOA, **MAD**, nr. 9974, s. 356. Ayrıca bkz. Ramiz Rızk, **Cebel Âmil Tarih ve Ahdâs**, s. 249.

²⁶⁶ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292; **MAD**, nr. 10189, s. 270; **MAD**, nr. 10195, s. 287; **MAD**, nr. 10197, s. 252; **MAD**, nr. 10200, s. 289 (Bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla bu mukataacılar, 1757-1758 seneleri döneminde sözkonusu mukataanın iltizamını Zahir Ömer'in kefilliği altında almışlardır); **MAD**, nr. 10208, s. 278-279.

²⁶⁷ Ramiz Rızk, **Cebel Âmil Tarih ve Ahdâs**, s.199.

²⁶⁸ BOA, **MD**, nr. 114-1, s. 676, hkm. 3047. Bu olayla ilgili ayrıca bkz. S. Winter, **The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule**, s. 128.

²⁶⁹ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292; **MAD**, nr. 10189, s. 270.

göstermektedir²⁷⁰. 1750'ler ve sonrasında ise bu mukataanın iltizamını muhtemelen Ahmed'in oğlu Ali ve Muhammed almışlardı²⁷¹.

Tuffâh Mukataası'nın güneyinde ve Şomar Mukataası'nın doğusunda yer alan Şakîf Mukataası ise 18. yüzyılda Sa'b Ailesi'nin iltizamını aldığı bir mukataa olmuştur. Yüzyılın başlarında Süleyman Sa'b'ın bölgede etkinlik göstermekteydi²⁷². Kaynaklarda geçtiği kadarıyla, 1730'ların başında Selman es-Sa'bî Şakîf Mukataası'nın mültezimi ve yerel lideri olmuştur²⁷³. Selman'dan sonra Ahmed b. Fâris es-Sa'bî 1730'ların sonuna kadar bu mukataanın iltizamını tasarrufunda bulundurmış²⁷⁴, Ahmed'den sonra ise aynı aileden Haydar Faris mültezimlik görevini sürdürmüştür²⁷⁵.

Tablo 9: Bişâre Mukataasını Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Bişâre	1730-1732	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1739	Nassâr Ailesi	Nassâr
	1746	Nassâr Ailesi	Nassâr b. Ahmed
	1748	Nassâr Ailesi	Nassâr b. Ahmed ²⁷⁶
	1750	Nassâr Ailesi	<i>Revâfız Şeyhleri</i>
	1751-53	Nassâr Ailesi	Kaplan, Nâsıf, Abbas
	1754-55	Nassâr Ailesi	Kaplan, Nâsıf, Abbas
	1757-58	Nassâr Ailesi	Kaplan, Nâsıf, Abbas Muhammed ²⁷⁷
	1764	Nassâr Ailesi	Kaplan, Hasan, Nâsıf, Şeyh Abbas el-Mecîd

²⁷⁰ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292.

²⁷¹ BOA, **MAD**, nr. 10195, s. 287; **MAD**, nr. 10197, s. 252; **MAD**, nr. 10200, s. 289.

²⁷² BOA, **MD**, nr. 114-1, s. 676, hkm. 3047.

²⁷³ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 29.

²⁷⁴ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292; **MAD**, nr. 10189, s. 270.

²⁷⁵ BOA, **MAD**, nr. 10194, s. 308; **MAD**, nr. 10195, s. 287; **MAD**, nr. 10197, s. 353; **MAD**, nr. 10200, s. 289; **MAD**, nr. 10208, s. 278-279. Bu ailenin atası olan Şeyh Fâris es-Sa'bî'nin oğulları oldukları anlaşılan Ahmed ve Haydar'ın yanı sıra diğer bir oğlu Ali'nin 1770'lerin başlarında bölgede etkinlik gösterdiğine dair anlatımlar dönemin kaynaklarında mevcuttur. Bkz. Haydar Rıza er-Rukeynî, **Cebel 'Âmil fî Karn**, s. 30;77.

²⁷⁶ Bu mukataanın aynı aileden Şeyh Zahir, Şeyh Kaplan ve Şeyh Abbas'ın kefaletiyle iltizama alındığına dair bkz. BOA, **D. BŞM. SBM. D**, nr. 17270, s. 9.

²⁷⁷ Bu mukataanın Zahir Ömer'in kefaletiyle iltizama alındığına dair bkz. BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289.

Tablo 10: Şomar Mukataasını Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Şomar	1730-1732	Münker Ailesi	Süleyman
	1739	Münker Ailesi	Ali b. Süleyman
	1746	Münker Ailesi	Ali b. Süleyman
	1748	Münker Ailesi	Ali b. Süleyman
	1750	Münker Ailesi	<i>Revâfız Şeyhleri</i>
	1751-53	Münker Ailesi	Abbas b. Ali
	1754-55	Münker Ailesi	Abbas b. Ali
	1757-58	Münker Ailesi	Abbas b. Ali ²⁷⁸
	1764	Münker Ailesi	Abbas b. Ali

Tablo 11: Tuffâh Mukataasını Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Tuffâh	1730-1732	Şihâboğulları	Mir Mülhim
	1739	Münker Ailesi	Ahmed b. Mansûr
	1746	Münker Ailesi	Ahmed b. Mansûr
	1748	Münker Ailesi	Ali b. Mansûr
	1750	Münker Ailesi	<i>Revâfız Şeyhleri</i>
	1751-53	Münker Ailesi	Ali b. Mansûr
	1754-55	Münker Ailesi	Ali b. Mansûr
	1757-58		
	1764	Münker Ailesi	Ali b. Mansûr, Ahsen Muhammed b. Mansûr

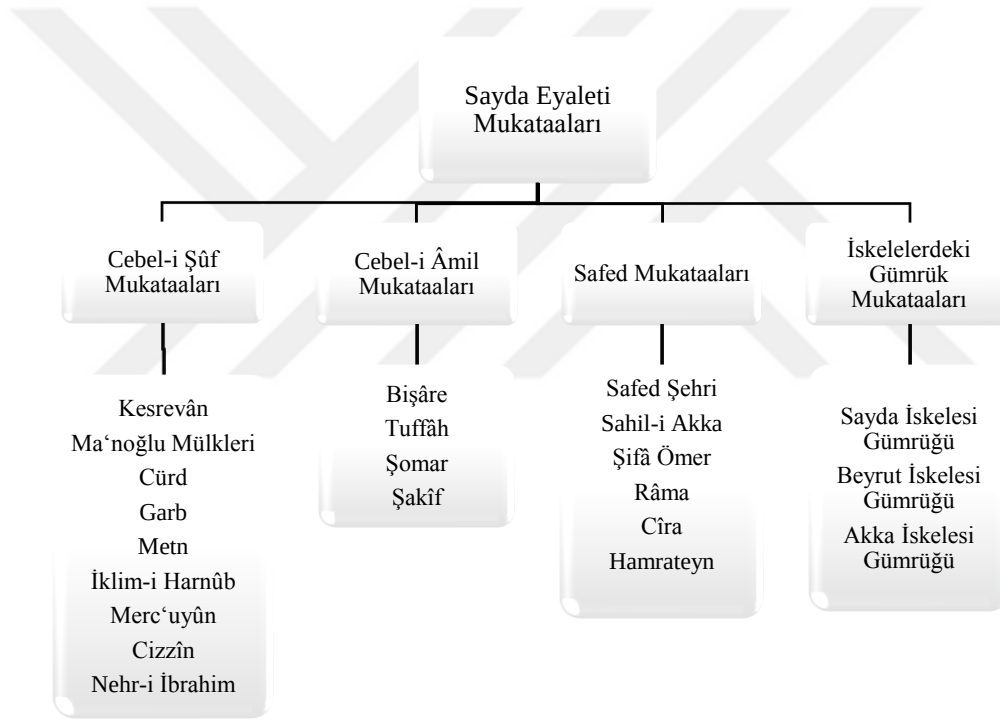
Tablo 12: Şakîf Mukataasını Deruhde Eden Mukataacılar

Mukataa	Dönem	Mukataacı Aile	Mukataacılar
Şakîf	1730-1732	Sa‘b Ailesi	Ahmed b. Fâris
	1739	Sa‘b Ailesi	Ahmed b. Fâris
	1746	Sa‘b Ailesi	Muhammed b. Fâris

²⁷⁸ Bu mukataanın Zahir Ömer’in kefaletiyle iltizama alındığına dair bkz. BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289.

	1748	Sa‘b Ailesi	Haydar b. Fâris ²⁷⁹
	1750	Sa‘b Ailesi	<i>Revâfız Şeyhleri</i>
	1751-53	Sa‘b Ailesi	Haydar b. Fâris
	1754-55	Sa‘b Ailesi	Haydar b. Fâris
	1757-58	Sa‘b Ailesi	Haydar b. Fâris
	1764	Sa‘b Ailesi	Haydar b. Fâris

Tablo 13: Sayda Valilerinin Tasarrufunda Olan Mukataalar ve Bunlara Bağlı Olan Alt Mukataalar



1.6. Ticarî Tarıma Dayalı Zenginliğin Artışında Osmanlı Hükümetinin Güvenlik Politikalarının Rolü

Safed ve civarındaki kırsal mukataalar ile Cebel-i Âmil bölgesinde yer alan kırsal mukataalar Sayda Eyaleti valisinin kontrolü altındaydılar. Bu bölgelerde 18.

²⁷⁹ Bu mukataanın Nassâr Ailesi’nden Şeyh Nassâr’ın, Münker Ailesi’nden Şeyh Ali Süleyman, Ali Mansûr ve Hacı Ali Süleyman’ın kefaletiyle iltizama alındığına dair bkz. BOA, **D. BŞM. SBM. D**, nr. 17270, s. 12.

yüzyılda üretiminde artış yaşandığı gözlenen buğday ve pamuk gibi ürünlerin vergilendirilmesinden elde edilen gelir bu mukataalara mali kaynaklık etmekteydi. Özellikle ham ve işlenmiş pamuğun ve buğdayın üretiminin yapıldığı Safed ve civarında ve Metâvile şeyhlerinin iltizamında olan Cebel-i Âmil bölgesinde ekonomik anlamda zenginliğin arttığı bilinmektedir²⁸⁰. Öte yandan bu bölgelerde yetiştirilen ürünlerin Avrupa pazarında satışında Fransız tüccarların önemli bir role sahip oldukları anlaşılmaktadır. Fransızların, Safed ve civarındaki mukataaların iltizamını alan yerel ailelerle doğrudan ticari ilişkiler geliştirmeye çalıştıkları, Osmanlı merkezî hükümeti ve onun resmi temsilcileri olan valileri, kimi zamanlar devre dışı bırakmak yönünde bazı faaliyetlere giriştikleri oluyordu.

Akka'da ve Sayda'da yabancı tüccarlara satılan ham ve işlenmiş pamuktan gümrük eminlerince vergi alınması, verginin tahsili belgelendikten sonra (gümrük emini tarafından *edâ tezkeresi* verildikten sonra) ancak ticareti yapılan ürünlerin gemilere yüklenmesi Osmanlı hükümetinin ön gördüğü gümrük uygulaması olmuştur. Ancak bölgede ticari faaliyet yürüten muhtemelen Fransız tüccarların, zikredilen ürünlerin tedarikinde söz sahibi olan kimselere, gümrük eminin bilgisi ve izni olmaksızın ulaşarak bir sene önceden peşin paralar verip (*selem* yoluyla satın alma) pamuk hasılatını satın almak suretiyle depoladıkları tespit edilmiştir. Merkezî idare tarafından bu gibi durumlarda depolanmış pamuk ürünlerinden iki katı vergi alınması kararlaştırılmıştır²⁸¹.

Safed ve civarında Zahir Ömer ve Cebel-i Âmil'de ise Metâvile şeyhleri bu ekonomik refahın getirdiği gücü zamanla siyasi güce dönüştürmeye çalışmışlardı. Zahir Ömer ve Metâvile Şeyhlerinin Fransızlarla kurdukları ticari ilişkiler bu süreç çerçevesinde gelişmiştir. Bir yabancı güçle kurulan siyasi ve iktisadi mahiyetteki münasebetler merkezî hükümetin ve valilerin bu yerel güçlere genellikle şüpheyile yaklaşmasında etkili olmuş olmalıdır. Ama bu yeni bir şey değildi. Avrupalı devletlerin, Doğu Akdeniz limanlarına olan ilgisi bir önceki yüzyılda yaşanan Fahreddin Ma'noğlu tecrübesinden çok iyi biliniyordu.

²⁸⁰ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 10-18.

²⁸¹ BOA, **MAD**, nr. 9921, s. 149 (Eylöl 1729 sonları).

Sayda Eyaleti'nin paşa sancağı olan Sayda, 17. yüzyılda Avrupa'ya yapılan ihracatın merkezi konumundaydı. Kimi tarihçilerin, Sayda İskelesi'nin 18. yüzyılda, ticaretteki bu rolünü Akka'ya kaptırdığı konusunda tespitleri bulunmaktadır²⁸². Akka, 18. yüzyılda, hinterlandı olan Merc İbn Amir düzlüğünde yetiştirilen pamuğun İngiltere, Hollanda ve Fransa'dan gelen tüccarlara pazarlandığı önemli bir liman haline geldi. Osmanlı hükümetinin Sayda valisine bağlı bir ağa tarafından idare edilen bu küçük sahil köyünde 1740'lara kadar iktisadi ve siyasi anlamda değişim ve kalkınma adına pek bir gelişme yaşanmamıştır. 1730'lardan itibaren Zahir Ömer, Taberiye ve Safed gibi iç kesimlerde nüfuzunu ve kontrolünü temin ettikten sonra Akka'ya yönelmiş, 1746'da, Sayda valisinden Akka'nın iltizamını almıştır²⁸³. Cohen, Zahir'in Celîle Bölgesi'nde önce iç kesimlerde sonra sahilde Akka'nın iltizamını alarak gerçekleştirdiği bu yükselişi, merkezî hükümetin resmi temsilcisi olan valilerin ve dolayısıyla merkezî hükümetin zafiyetine bağlama yönünde yorumlar yapmıştır²⁸⁴. Ancak bu değerlendirmede valilerin ve Zahir Ömer gibi yerel güçlerin aracılık fonksiyonları göz ardı edilmektedir. 18. yüzyılda yerel güçlerin valilik düzeyinde birtakım eyaletlerde etkin oldukları göz önünde bulundurulacak olursa Zahir Ömer'in bu dönemde nüfuz bölgesindeki ticari tarımdan elde edilen gelirin vergilendirilmesinde önemli bir fonksiyona sahip olduğu yorumuna gitmek pekala mümkündür. Zaten taşranın bayındırlık, güvenlik ve ticari verim gibi meselelerinin halledilmesinde valilerin yanı sıra güçlü yerel ailelerin muhatap alınması bir imparatorluk pratiğidir. Zahir Ömer'in yükselişi bu bağlamda değerlendirilebilir.

Akka ve Hayfa, 17. yüzyıl boyunca ve 18. yüzyılın ilk otuz yılında, Malta korsanlarının faaliyet gösterdikleri, hatta Bedevilerle ticari bağlar kurdukları sahil yerleşimliyidiler. Doğu Akdeniz kıyılarının güvenliğini temin etmeye yönelik bir eğilimin merkezî hükümette ciddi bir politikaya dönüştüğüne dair izlenimleri bu iki sahil yerleşiminde görmek mümkündür²⁸⁵. Korsanların denizden, Bedevilerin karadan

²⁸² Thomas Philipp, *Acre*, s. 107; Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 128-134.

²⁸³ BOA, *MAD*, nr. 10189, s. 271; Cohen, *a.g.e.*, s. 129-130.

²⁸⁴ Cohen, *a.g.e.*, s. 10.

²⁸⁵ Osmanlı merkezî idaresinin 18. yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz'e yönelik bir güvenlik politikası vardı. Bu konuda ayrıntılı bir araştırma için bkz. Yusuf Alperen Aydın, "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri", *Osmanlı Arştırmaları Dergisi*, XLV (2015), s. 161-184.

tehdit oluşturdıkları Akka'da kalenin onarımı için 1721-22'de adımlar atılmıştır. Benzer tehditlerle karşı karşıya olan Hayfa'da ise daha radikal önlemlere başvurulduğu görülmektedir. Hayfa Limanı'nda olan mevcut kalenin yanı sıra kıyıya iki burç daha yapılmıştır²⁸⁶. Hayfa'da güvenliğin temin edilmesi sebebiyle Akka'ya gelen tüccarın artık bu limana geleceği ve dolayısıyla Sayda Eyaleti gelirlerinin zarar göreceği ön görülerek Hayfa İskelesi'nin Şam Eyaleti'nden ayrılarak Sayda Eyaleti'ne ilhak edilmesi kararlaştırılmıştır²⁸⁷. Devletin bölgesel güvenliğe yönelik eylemlerinde ekonomik sâiklerin de göz önünde bulundurulması dikkat çekicidir. Zahir Ömer'e Akka'nın iltizamı verilirken bölgesel güvenlikte etkin rol alması, Bedevilere ve korsanlara karşı bölgeyi koruması ve miri vergileri gereği gibi tahsil etmesi bekleniyordu. Zahir Ömer, bu beklentileri boşa çıkarmadı. Akka ve çevresinde güvenliği temin etti²⁸⁸. Akka ve Hayfa'da güvenliğin temini, buralara ahalinin iskanı, bayındırlık faaliyetlerinin gözetilmesine yönelik merkezî hükümetin bölgesel politikasının²⁸⁹ tatbikinde Zahir Ömer'in 1740'lardan sonraki dönemde Akka için, 1760'larda ise Hayfa için aracılık ettiğini söylemek mümkündür.

Sayda Eyaleti'nin güney mukataalarında Metâvile şeyhlerinin, Safed ve buranın kıyı kesiminde yer alan Akka'da ise Zahir Ömer'in, bölgelerindeki tarımsal üretim ve ticaretten elde ettikleri gelirlerle zenginleşip güçlenmelerine benzer şekilde Sayda'da Hamûdoğulları, Beyrut'ta da Şihâboğulları nüfuz sahibi olmuşlardır. Bölgesel maddi kaynakları yönlendirebilecek yetenek ve imkanlara sahip olan yerel güçlerin, bu halleriyle merkezî hükümet tarafından muhatap alındıkları bir vasat mevcuttu. Yerel düzeyde sosyo-politik zemini belirleyen, ticari tarımdan elde edilen bu ekonomik güçtü. Bundan sonra, Babîâli'nin, merkezdeki ve taşradaki siyasi ve iktisadi örgütlülüğü tarafından bu gücün ne ölçüde denetlenebildiği meselesi ele alınacaktır.

²⁸⁶ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 138-142. Filistin'in sahil kentlerinden olan Hayfa'da ve Yafa'da 18. yüzyılda tatbik edilen güvenlik önlemleri ve bu önlemlere bağlı olarak kaydedilen ekonomik kalkınma hakkında Cohen'in ayrıca bir makalesi bulunmaktadır. Bkz. Amnon Cohen, "Ottoman Rule and the Re-emergence of the Coast of Palestine (17th – 18th centuries)," pp. 163-175.

²⁸⁷ BOA, **MAD**, nr. 10165, s. 287. Ayrıca bkz. Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 139-140.

²⁸⁸ Cohen, **a.g.e.**, s. 130-131.

²⁸⁹ BOA, **MAD**, nr. 10168, s.316.

1.7. Sayda Eyaleti’nde Mukataa Sisteminin Tatbiki

Sayda Eyaleti’nde mukataa sisteminin tatbiki, merkezi maliye idaresinin en önemli bürolarından biri olan Başmuhasebe kaleminin kontrolünde gerçekleştiriliyordu. Başmuhasebe kalemindeki memurlar, taşradaki eyaletlerin sınırları dahilinde yer alan ve bilhassa geliri on milyon akçeden fazla olan mukataalardan yapılan yıllık tahsilatı düzenli yapıp yapılmadığını kontrol etmekle vazifelidiler. 17. yüzyılın ortalarından itibaren bir eyaletteki hazineye ait vergi gelirlerinin bir bütün halinde iltizam olarak tasarruf edilmesi şeklindeki uygulamanın yaygınlık kazanmasıyla birlikte bu tür iltizamlar, aynı zamanda eyaletin idarecisi durumunda olan valilere deruhde ettirilmeye başlandı. Başmuhâsebe kalemine bağlı olan Sayda Eyaleti mukataaları da bu şekilde eyalete vali olarak tayin edilenlerin aynı zamanda mültezim olarak görevlendirildikleri mukataalar olmuşlardır.

1.7.1. Sayda Eyaleti’nin Üst-Mültezimleri: Mutasarrıf Valiler

Sayda Eyaleti’nin 1661 yılında yeniden teşkili kararlaştırılırken, Dürzî bölgeleri olan ve 17. yüzyılda ayrı ayrı iltizama verilen Cürd, Metn, Şehhâr, Şûf Dağı gibi mukataaların, Beyrut ve kırsalında yer alan Cebel-i Kesrevan mukataalarıyla birleştirilmesi uygun görülmüştü. Kuzeyde yer alan bu mukataalara Safed Sancağı hasları mukataaları eklenmiştir. Bütünleşik bir mukataa olarak teşkil edilmiş olan Sayda Eyaleti’nin, Trablusşam Eyaleti gibi bir eyalet olması kararlaştırılmıştı. Trablusşam Eyaleti’ne benzer tarafını ifade etmek için *maktû‘an eyalet* olmak ifadesi kullanılmıştı²⁹⁰. *Maktû‘* teriminden, önceden belirlenmiş düzenli olarak ödenecek yıllık vergi geliri anlamını çıkarmak mümkündür²⁹¹. Ayrıca artık *maktû‘* teriminden bu idari birimin müstakil bir eyalet olduğu anlaşılabılır. Bu şekilde teşkil edilen ve Safed Eyaleti adı verilen idari birimin valiliğine eski Şam defterdarı Ali Bey getirilmiştir. Ali Bey, bir seneliğine valiliğe tayin edilmiş ve tayin tarihi olan Temmuz 1661’den itibaren bir sene boyunca, eyalet dahilindeki bütün vergilerin tahsili işinden Ali Bey sorumlu tutulmuştur. Osmanlı maliye idaresinde 17. yüzyılın ortalarından

²⁹⁰ BOA, MAD, nr. 7326, s. 269-270.

²⁹¹ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s.4-5.

itibaren bir eyaletteki hazineye ait vergi gelirlerinin bir bütün halinde iltizam olarak tasarruf edilmesi ve bu tür iltizamların eyaletin idarecisi durumundaki valilerin tasarrufuna verilmesinin bir örneğini burada görmek mümkündür²⁹². Sayda Eyaleti'nde 18. yüzyılda genellikle bu uygulamanın devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Bu tür atamalarla valiliğe getirilenlere *Mutasarrıf* ünvanı verildiği de olmuştur²⁹³.

17. yüzyılda Sayda Eyaleti'ne valilerden bazılarının *üç sene bir tahvil*²⁹⁴ olmak üzere atanmasına rağmen 18. yüzyılda genellikle, bir seneliğine atanıyorlardı²⁹⁵. Sene sonunda gerek duyulursa valinin görev süresi uzatılabiliyordu. 18. yüzyılın başlarında Lazkiye'nin güçlü ailelerinden Mataracıoğulları'ndan (Mutarcî) Kaplan Muhammed Paşa'nın görev süresi bu şekilde birkaç defa uzatılmıştı²⁹⁶. Benzer şekilde Şamlı meşhur Azmzâde Ailesi'nden olan Süleyman²⁹⁷, Sadeddin paşaların görev süreleri uzatılmıştır²⁹⁸. Yeğen Ahmed Paşa, Numan Paşa gibi Azmzâde Ailesi'ne mensup olmayan paşaların da görev sürelerinin uzatıldığı görülmüştür²⁹⁹.

Öte yandan Mataracıoğlu Kaplan Muhammed ve Ebu Tavk Osman gibi hem Sayda valiliği yapmış hem de Hac Emirliği'ne tayin edilmiş paşalara rastlamak mümkündür. Bu ilave yetkilendirmelerde veya görevlendirmelerde valilerin mali vaziyetlerini dengelemek adına Sayda Eyaleti mukataalarının gelirleri onların tasarruflarına verilmiştir³⁰⁰. Ayrıca Hac kafilisinin güvenliğinden sorumlu olan Cerde birliklerinin komutanlığı (*Cerde Başbuğluğu*) görevine getirilmek Sayda valileri için valilik sürelerinin uzatılmasında etkili olan bir görevlendirmeydi³⁰¹. Valiliğe yeniden

²⁹² Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısından Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihati**, s. 9.

²⁹³ BOA, **MAD**, nr. 6269, s. ? (gr. 80); **MAD**, nr. 2742, s. 11; **MAD**, nr. 9879, s. 215; **MAD**, nr. 9881, s. 188; **MAD**, nr. 2510, s. 139; **MAD**, nr. 3878, s. 306; **MAD**, nr. 9505, s. 351; **MAD**, nr. 9922, s. 149. Mutasarrıf valiler hakkında malumat için bkz. Orhan Kılıç, **a.g.e.**, s. 23-24; Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", **DİA**, c. 31, İstanbul 2006, s. 377.

²⁹⁴ BOA, **MAD**, nr. 2742 s. 14; **MAD**, nr. 9849, s. 136; **MAD**, nr. 9853 s. 168.

²⁹⁵ BOA, **MAD**, nr. 2942, s. 4; **MAD**, nr. 3434, s. 389; **MAD**, nr. 6549, s. 217; **MAD**, nr. 9908, s. 395; **MAD**, nr. 9939, s. 102; **MAD**, nr. 9996, s. 168.

²⁹⁶ BOA, **MAD**, nr. 9885, s. 113; **MAD**, nr. 3134, s. 135.

²⁹⁷ BOA, **MD**, nr. 137, s.5.

²⁹⁸ BOA, **A. NŞT.D**, nr. 16, s. 107.

²⁹⁹ BOA, **A. NŞT.D**, nr. 16, s. 107.

³⁰⁰ Kaplan Muhammed Paşa için bkz. BOA, **MD**, nr. 111, s. 79, hkm. 271. Osman Paşa Ebû Tavk için bkz. BOA, **MD**, nr.130, s. 477, hkm. 1395.

³⁰¹ Sayda valisi vezir Muhammed Paşa, 1705 senesinde atandığı Sayda valiliğinin yanı sıra 1706 senesinde Cerde başbuğluğuna atanmıştır. Bkz. BOA, **MD**, nr. 115, s. 172, hkm. 723. Azmzâde Süleyman Paşa, 1727-1728 senelerinde Sayda valiliğine atanmış ve 1730 senesine kadar bu görevi sürdürmüştür. 1730 senesinde ayrıca kendisi Cerde başbuğu olarak tayin edilmiştir. Bkz. BOA, **MD**,

atanmakla birlikte Sayda mukataalarının genel mültezimliği (üst-mültezim) görevinin süresi de genellikle uzamış oluyordu. Valiler, Sayda Eyaleti'ne atandıklarında görev süreleri hicri yıl hesabına göre yapılıyordu. İltizamları ise mali yılbaşı olan Mart ayının başından itibaren başlıyordu. Görev sürelerinin uzatılmasıyla birlikte zikredilen farklı idari birimleri aynı anda idare etmeye yönelik uygulamanın, imparatorluğun taşra idaresinde has sisteminin kaldırılıp bunun yerine miri mukataa haline getirilen eyaletlerin iltizam, malikane veya arpalık olarak tevcih edilmesinin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır³⁰². Görüldüğü üzere Bilâd-ı Şam eyaletlerinde bu uygulamanın örneklerine rastlanılmıştır.

Sayda Eyaleti valilerinin, incelenen dönem boyunca, eyalet hasları mukataalarını iltizam usulüyle tasarruflarına aldıklarını söylemek mümkündür. 17. yüzyıl ve sonrası için konuşulacak olursa Trablusşam Eyaleti için de iltizam usulüyle eyaletin tasarruf edilmesi yolunun tercih edildiği görülmektedir³⁰³. Aslında Sayda Eyaleti'nin, 1661 senesinde yeniden teşkil edildiğine dair kayıtlarda böyle bir uygulamaya gidileceğinin ipuçlarını görmek mümkündür. Ma'noğlu Fahreddin'den sonra Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının tamamında idari-mali kontrolü temin etmede merkezî hükümetin muhatap alacağı bir yerel güç kalmamıştır. Bu sancaklardaki mukataalar merkezden gönderilen vovodalar, zabitler veya eminler tarafından mali anlamda kontrol ve denetime tabi tutulmuştur. İdari olarak ise Şam Eyaleti'ne bağlı kendi sancak beyleri, tarafından yönetilmiştir. Mukataalardan elde edilecek vergi gelirinin tahsilini kolaylaştırmak için, merkezî hükümet adına güç ve kontrolün farklı yetkilileri dağıtıldığı bu düzenden güç ve kontrolün bir kişinin uhdesinde toplandığı bir düzene geçilmesinin uygun görüldüğü anlaşılmaktadır³⁰⁴. Bu tarihten sonra Sayda Eyaleti'ne tayin edilen valiler, bu eyaletin mukataalarını iltizamlarına alacaklardır.

nr. 136, s. 89, hkm. 288; **MD**, nr. 137, s. 6, hkm. 11. İbrahim Paşa'nın 1733 senesinde Sayda valiliğinin yanı sıra Cerde başbuğluğuna atandığına dair bkz. BOA, **MD**, nr. 139, s. 134, hkm. 534. Yeğen Ahmed Paşa'nın Cerde başbuğluğuna hizmetini de görmek şartıyla Sayda Eyaleti'ne yeniden vali olarak atandığına dair kayıtlar için bkz. BOA, **A.NŞT.D**, nr. 16, s. 107 (ilk atanma Ocak 1759 sonları, yeniden atanma Kasım 1759 başları).

³⁰²Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, s. 17-18.

³⁰³ BOA, **MAD**, nr. 7326, s. 269-270; **MAD**, nr. 9885, s. 191; **MAD**, nr. 9895, s. 176; **MD**, nr. 120, s. 76, hkm. 321; **MD**, nr. 129, s. 341, hkm. 1243; **MD**, nr. 139, s. 25, hkm. 93; **MAD**, nr. 9948, s. 59; **MAD**, nr. 9962, s. 73.

³⁰⁴ BOA, **MAD**, nr. 7326, s. 269-270.

1.7. 2. Sayda Valileri’nin Mukataaların Mali Kontrolündeki Görevleri

Bazı senelerde valilerin Sayda Eyaleti mukataalarının iltizamını almanın yanı sıra *nâzır-ı emvâl* ve *kabz-ı mâl* görevlerini üstledikleri görülmektedir. Nâzır, genel anlamda, mültezimin seçtiği, onun çıkarını gözeten ve merkezle arasındaki ilişkiyi düzenleyen görevliydi. Nâzır’ın sorumlu olduğu nezâret isimli mali birim, genellikle birkaç mukataanın birleştirilmesiyle oluşturuluyordu. Nezârete bağlı olan mukataaların muhasebelerinin tutulması, vergilerinin tahsil edilmesi nazırın başlıca görevleriydi³⁰⁵. Sayda Eyaleti’nde, 1699-1703 senelerinde valilik yapmış olan Mataracioğlu (el-Mutarcî) Kaplan Muhammed Paşa’nın bu görevi de üstlenmişti³⁰⁶. 1709-1710 senelerinde Sayda valiliği yapmış olan Halil Paşa da valiliğin yanında eyaletteki mukataaların *nâzır* olarak görevlendirilmiştir³⁰⁷. Sonraki yıllarda valilerin nâzır veya nâzır-ı emvâl adı altında böyle bir görev üstlendiklerine dair herhangi bir veriye rastlanmamıştır.

Kabz-ı mal ise mukataaların vergi gelirlerini toplamakla görevli kimseydi. Bu görevli de mültezim tarafından tayin edilir ve bu durum iltizam sözleşmesinde belirtilirdi. Ayrıca *kabz-ı mâllar* alt-mültezimlere kefil olabiliyorlardı³⁰⁸. 17. yüzyılda, Sayda Eyaleti’nin sancaklarından vergi malını toplamak üzere voyvoda tayini yapılmıştır³⁰⁹. Voyvodalar merkezin doğrudan atadığı, daha ziyade aşiretlerin bulunduğu yerlerde görevlendirilen kimseler olarak bilinmektedir³¹⁰. Mataracioğlu Kaplan Muhammed Paşa, valilik yaptığı dönemde, *nâzırlık* görevinin yanında *kabz-ı mâllık* görevini de üstlenmişti³¹¹. Sayda valisi Halil Paşa, 1709-1710 senelerinde, Kaplan Muhammed Paşa gibi valiliğin yanında eyaletin mukataalarının *kabz-ı mâl* olarak görevlendirilmiştir³¹². Sayda Eyaleti’nde 18. yüzyılın başlarında valilerin, aynı

³⁰⁵ Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi**, s. 124-126.

³⁰⁶ BOA, **MAD**, nr. 4879, s. 128.

³⁰⁷ BOA, **D.BŞM.SBM.**, nr. 2, gömlek. 57.

³⁰⁸ Baki Çakır, **a.g.e.**, s. 137-137.

³⁰⁹ BOA, **D.BŞM.SBM.**, nr. 1, gömlek. 64, 74.

³¹⁰ A. Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, s.73.

³¹¹ BOA, **MAD**, nr. 4879, s. 128.

³¹² BOA, **D.BŞM.SBM.**, nr. 2, gömlek. 57.

zamanda *nâzır* ve *kabz-ı mâl* olarak tayin edilmeleri, valilerin idari-mali yetkilerinin arttırılmasına yönelik eğilimin bir sonucu olarak anlaşılabilir. Merkezî idarede böyle bir eğilimin nedeninin ne olduğu konusunda, 17. yüzyılda istenilen düzeyde vergi geliri elde edilememiş olan Sayda Eyaleti mukataalarında vergi tahsili konusunda bir düzen oturtma gayesi olduğu yorumuna gitmek mümkündür. Zamanla valilerin görev tanımı netleşmiş olmalı ki bu tür görevlendirmeleri 18. yüzyılda söz konusu bir iki örnek dışında görmek mümkün olmamaktadır.

1.7.3. Sayda Eyaleti Mukataalarının Tasarruf Ediliş Biçimleri

Sayda Eyaleti valilerinin, tezde incelen dönem boyunca üst-mültezim olarak eyalet mukataalarını malikâne usulüyle iltizamlarına aldıklarına dair birkaç kayıt dışında bir veriye rastlamak mümkün olmamıştır³¹³. Cezzâr Ahmed Paşa'nın, valiliği döneminde bütünleşik bir mukataa olarak eyaletin malikane usulü ile iltizama alındığı görülmüştür³¹⁴. Dolayısıyla Cezzâr Ahmed Paşa'nın valiliğine kadarki zaman zarfında Sayda valileri eyaletin mukataalarını iltizam usulüyle tasarruf etmişlerdir. Zaten ortalama birkaç yılda bir değiştirilen valilerin mâlikane usulüyle eyaleti tasarruflarına almaları pek mümkün değildi. Öte yandan Sayda Eyaleti'nde Cezzâr Ahmed Paşa dönemine kadar, merkezî hükumeti eyalet mukataalarının malikane usulüyle tasarrufuna zorlayacak güçte bir valinin çıkmadığı anlaşılmaktadır. Böyle bir güce sahip oldukları düşünülebilecek Şam'lı Azmzâde Ailesi'ne mensup valiler, sadece Sayda Eyaleti'ndeki görev sürelerini uzatabilmişlerdir. Yukarıda bu aileden Süleyman ve Sadeddin Paşalar bu hususta örnek gösterilmiştir. Ancak arşiv kayıtlarından, onların da valiliği malikâne usulüyle değil de bilindik iltizam usulüyle aldıkları anlaşılmaktadır³¹⁵.

Valiler, Sayda Eyaleti'ne atandıktan sonra göreve başladıkları hicrî yılın Mart ayı başından itibaren eyalet mukataalarının iltizamını da maliyeden çıkan berat ile üzerlerine alıyorlardı. Verilen bu beratta eyalete bağlı başlıca mukataalar sayılıyor, bu

³¹³ Sayda Eyaleti'nin mukataalarıyla birlikte malikane usulüyle tevcih edildiğine dair kayıtlar için bkz. BOA, C.ML, nr. 29261 (Nisan 1740 ortalari); MAD, nr. 9974, s. 30 (1752 aralık ayı başı); MD, nr.161, s. 221, hkm. 695 (1759 kasım ayı başı); BOA, A.NŞT.D, nr. 16, s. 107.

³¹⁴ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 189-190.

³¹⁵ BOA, MD, nr. 137, s.5; BOA, A.NŞT.D, nr. 16, s. 107.

mukataalardan elde edilmesi beklenen yıllık toplam vergi geliri zikrediliyordu. *Peşin Akçesi* adı altında ödenmesi gereken teminat bedelinin miktarının da zikredildiği oluyordu³¹⁶. Varsa, eyalet mukataalarına ilhak edilmiş olan vergi birimleri ve bunların vergi gelirleri belirtiliyordu. Ayrıca, vergi gelirlerinin tahsili işinden bizzat sorumlu tutulan valilere bu gelirlerden merkezî hazineye yapacakları nakdi ödemelerin miktarları bildiriliyordu. Bir de genellikle hazineye gönderilmeyip mahallinde mahsup edilen ödemeler varsa bunların talimatı veriliyordu³¹⁷. Valiler tarafından yapılan ödemelere ve gerçekleştirilen tahsilata ait senetler (*temessükât*) sene boyunca hazineye gönderilir, Rûznâmçe Kalemi'nde girdi tarihiyle kaydedilirdi³¹⁸. Valilerin, genellikle bir sene süren iltizam dönemleri (*tahvil*) sonunda, sene boyunca gerçekleştirdikleri tahsilatlara ve yaptıkları ödemelere dair belgeleri bir muhasebe defteri haline getirip bu defter uyarınca muhasebelerini görmeleri gerekiyordu. Valilerin defterlerindeki kayıtlar rûznâmçe kalemindekilerle karşılaştırılır (*tatbik olunmak*) böylece yapılan ödemelerin doğruluğu kontrol edilirdi. Hesap kontrolleri yapıp bir sene zarfında gerçekleştirilen tahsilat ve yapılan ödemelerde herhangi bir sorun olmadığı kanaatine varılırsa eyalet mukataalarıyla ilişkilerini kestiklerine dair *kat'-ı alaka tezkireleri* veriliyordu³¹⁹. Bundan sonraki aşamada mevcut valinin görev süresinin uzamasına karar verilirse, eyalet mukataalarının iltizamı için yenileme beratı çıkarılıyordu³²⁰. Başka bir vali tayin olunduysa iltizam değişikliği için prosedür yeniden başlatılıyordu. Nişanlarda belirtilen ödeme ve tahsilat şartlarına genellikle uyulmadığından eyalet valiliğinden azl edilenlerin kendi dönemlerinden vergi borçları kalıyordu. Bu borçlarla alakalı yeni atanan ve eyalet mukataalarının iltizamını üzerine alan valiyle eski vali veya onun vekili arasında hesap görülürdü. Eski valilerin, mültezimler üzerinde kalan vergi borçlarının (*bakaya*) tahsil edilebildiği kadarı görev değişimi esnasında tahsil edilmeye çalışılırdı. Ancak bakaya borçlarının tahsili işi genellikle zamanında

³¹⁶ BOA, **MAD**, nr. 3134, s. 125 (Eylül 1700 başları). Valiler sözkonusu peşin ödemeyi genellikle aksatıyorlardı veya sonraya bırakıyorlardı. BOA, **MAD**, nr. 9893, s. 101 (Ocak 1705 sonu); BOA, **MAD**, nr. 9908, s. 335 (Nisan 1721 ortaları); **MAD**, nr. 9934, s. 64 (Mart 1734 başları); **MAD**, nr. 9938, s. 259 (Ocak 1736 sonları); **MAD**, nr. 9970, s. 76 (Şubat 1751 başı); **MAD**, nr. 9979, s. 43 (Ekim 1755 ortaları).

³¹⁷ BOA, **MAD**, nr. 9885, s. 258; **MAD**, nr. 2942, s. 4; **MAD**, nr. 9894, s. 77-78; **MAD**, nr. 3434, s. 389; **MAD**, nr. 9908, s. 395.

³¹⁸ Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi**, s. 147. Sayda Eyaleti'ndeki uygulama için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9939, s. 102

³¹⁹ Çakır, **a.g.e.**, s. 147. Sayda Eyaleti'ndeki uygulama için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9885, s. 258.

³²⁰ BOA, **MAD**, nr. 9885, s. 258; **MAD**, nr. 9912, s. 257.

yapılmadığından yeni valilerin fazlasıyla meşgul oldukları işler arasında ilk sıralarda yer alırdı³²¹.

Sayda Eyaleti'nin sancaklarında yer alan mukataaların mültezimlerine gelince onların yürüttükleri tasarruf biçimi fiilen malikaneye benzer bir tasarruf biçimiydi. Mukataa bölgelerinde yaşayan yerel aileler, mukataalardan vergi tahsilinde kullanılan ve değiştirilmesi pek mümkün olmayan yerel araçlardı. Sayda valileri, mukataaları bir şekilde bu yerel araçlara iltizama vermek zorundaydılar. Böylece bir aile liderinin üzerindeki mukataayı iltizam olarak tasarrufu malikane usulündekine benzer şekilde uzun dönemler boyunca sürebiliyordu. Ancak eyalette uygulanan iltizam sisteminde, resmi anlamda kayd-ı hayat şartı yoktu, yani mültezimler ölene kadar iltizamlarında tasarrufta bulunma hakkına sahip değillerdi. Resmi olarak yerel aileler, her sene iltizam sözleşmesi niteliğine sahip olan *şartnâmelerini* yeniliyorlardı³²². İltizamları gereği ödemeyi taahhüd ettikleri vergi borcuna karşılık kefiller gösteriyorlar ve yakın akrabalarından rehinler veriyorlardı³²³. Sene sonunda *şartnâme* süresi (*tahvil*) dolunca hesaplarını görüp kimi zaman *halasnâme*³²⁴ olarak anılan, ilgili seneye ilişkilerinin kesildiğine dair belgeyi almaları gerekiyordu. Önceki seneden vergi borcu kalan mukataaların mültezimlerine sonraki senenin iltizamının verilmemesi gündeme gelebiliyordu³²⁵. Ancak Osmanlı hükümetinin ve onun resmi araçları olan Sayda valilerinin bu durumda tercih edebilecekleri pek bir alternatifleri de yoktu. Dolayısıyla vergi borcu nedeniyle bir sonraki senenin iltizamının verilmeyeceğine dair resmi ifadeler bir tehdit olmaktan öteye geçemeyen ifadelerdi. Bazı senelerde mevcut mukataacılar, sonraki senenin iltizamını almak istemediklerini resmi araçlar vasıtasıyla duyurduklarında hükümet, bu durum karşısında valilerden söz konusu mukataacılarla anlaşma zemininin oluşturulmasını istemiştir³²⁶.

³²¹ Bu hususta dikkate değer birkaç örnek için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9899, s. 55; **MD**, nr. 119, s. 141, hkm. 640; **MAD**, nr. 9505, s. 329; **MAD**, nr. 9918, s. 315; **MAD**, nr. 9921, s. 41; **MAD**, nr. 9944, s. 152; **MAD**, nr. 9959, s. 338; **MAD**, nr. 9991, s. 114.

³²² BOA, **D.BŞM.SBM**, nr. 2, gömlek. 57; **MAD**, nr. 9944, s. 152; **MAD**, nr. 10185, s. 295; **MAD**, nr. 9974, s. 155.

³²³ BOA, **MD**, nr. 120, s. 76, hkm. 321; **MAD**, nr. 3434, s. 208

³²⁴ BOA, **MD**, nr. 116, s. 4, hkm. 12.

³²⁵ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 48 (Ocak 1747 sonları); **MAD**, nr. 9974, s. 155 (Nisan 1753 sonları); **MD**, nr. 156, s. 77, hkm. 230 (Şubat 1754 sonları); **MAD**, nr. 9978, s. 38 (Aralık 1754 başları).

³²⁶ BOA, **MAD**, nr. 9974, s. 356; **MD**, nr. 156, s. 77, hkm. 230.

Malikane usulünün yaygınlık kazandığı 18. yüzyılda, bu usulün ilk etapta uygulandığı Şam Eyaleti'nin yanı başında böyle farklı bir tatbikat dikkat çekicidir. Bir yönüyle, iltizam sisteminin değiştirilmemesi bölgenin sosyolojisinden kaynaklanmış olabilir. 17. yüzyılda Fahreddin Ma'noğlu'na sâlyâne olarak bölge sancaklarının verilmesi sonucunda idari-mali denetimin kaybedilme noktasına varması 18. yüzyılda malikane usulünün resmen tatbikine karşı mesafeli durulmasına yol açmış olmalıdır. Bunun yerine bölgesel olarak tekil mukataaları tasarrufunda bulunduran yerel ailelerin, hemen her yıl değişen valilerin kontrolü altında yer aldığı bir idari-mali denetim yapısı benimsenmiş olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, eyalette malikane usulünün resmen uygulanmaması, devletin, değiştirilmesi oldukça zor olan yerel araçların, fiili olarak malikâne gibi tasarruf ettikleri mukataalarda bu konuda resmi statü kazanmalarını sağlayacak bir uygulamadan kaçınma gayretinde olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Sayda Eyaleti'nde, malikane usulü, Sayda, Beyrut, Akka, Hayfa gibi limanlarda ticareti yapılan tütün, pamuk gibi emtiân gümrük vergilerinin tahsili için oluşturulan mukataalarda tatbik ediliyordu³²⁷. Bu tür mukataalar, Sayda Eyaleti dışında, Payas, İskenderun, Lazkiye gibi iskelelerden yapılan vergilendirmeyi de kapsayacak biçimde oluşturulan mukataalardı ve iltizamları malikane usulüyle Babîâli'nin üst düzey bürokratlarına verilebiliyordu³²⁸.

Söz konusu iskelelerin gümrük mukataaları, zaman zaman emanet usulüyle tasarruf edilebiliyordu. Osmanlı ülkesindeki mukataaların işletilmesinde emanet usulünün kullanımı, ilgili mukataanın merkezden gönderilen memurlar tarafından işletilmesi anlamına geliyordu³²⁹. Geliri düşük olan veya sonradan gelir düşüklüğü yaşanan mukataaların işletilmesinde benimsenen bir yöntem olan emanet usulünün Sayda Eyaleti'nde zaman zaman Sayda İskeleyi gümrüğü mukataaları³³⁰ ve bu gümrükten ihraç olunan zeytin yağından³³¹ alınacak gümrük vergisinin tahsili işinde

³²⁷ Tütün ticaretinden alınan vergilerin tahsili işinin malikane verilmesi için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9923, s. 195 (Mart 1731 başları); **MAD**, nr. 9962, s. 92 (Nisan 1748 ortası). Pamuk ticaretinden alınan vergilerin tahsili işinin malikane verilmesi için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9999, s. 41; **MAD**, nr. 9921, s. 324; **MAD**, nr. 9922, s.149.

³²⁸ BOA, **MAD**, nr. 9921, s. 324 (Aralık 1728 sonları); **MAD**, nr. 9922, s.149 (Eylül 1729 ortaları); **MAD**, nr. 9999, s. 41 (Haziran 1769 ortaları); **MAD**, nr. 10007, s. 634 (Şubat 1775 başları).

³²⁹ A. Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, s. 147.

³³⁰ BOA, **D.BŞM.SBM.d**, nr. 17270, s. 2.

³³¹ BOA, **MAD**, nr. 9908, s. 279; **MAD**, nr. 9910, s. 49; **MAD**, nr. 9918, s. 151.

tatbik edildiği görülmüştür. Sayda, Akka ve Akka'ya bağlanmış olan iskelelerde Avrupalı ve diğer tüccarların gemilerine satılan zeytin yağından vergi tahsili işi, 1722-1723 senelerinde, emanet usulüyle yapılmak üzere Murtaza ve Muhammed isimli şahıslara verilmiştir³³². 1724-1725 senelerinde ise Sayda, Akka, Hayfa ve Beyrut iskelelerinde yapılan zeytin yağı satışından vergi tahsili işi yine emanet usulüyle yapılması şartıyla, Sayda'da yaşayan Hamûdoğulları Ailesi'nden Hacı Mustafa'ya tevcih olunmuştur³³³. Hacı Mustafa, bu tarihi takip eden iki sene boyunca emanet usulüyle vergi tahsili işine devam etmiştir. Ancak bu iki sene zarfında zeytin kıtlığının yaşanmasıyla birlikte fiyatların yükselmesi nedeniyle tüccarın rağbetinin azalması sonucunda herhangi bir kazancı kalmadığını dile getirerek söz konusu vergi tahsili işinden çekilmiştir³³⁴. Ayrıca, Sayda İskelesi Gümrüğü mukataalarının vergileri, 1748 senesinde, Hacı İbrahim Ağa, Hacı Ali ve onun biraderi olan Hacı Süleyman, Dizdâr Ahmed Ağa, Hacı Ahmed Tantaş ve Muhammed isimli şahıslar tarafından emanet usulü ile tahsil edilmiştir³³⁵.

1.7.4. Mukataa Sisteminin Tatbikinde Görevli Olan Diğer Görevliler

Sayda Eyaleti'nde valilerin altında, mukataa işleriyle uğraşan, vergilerin tahsilinde rol oynayan kimse *arabî kâtibi* tabir olunan bir görevliydi³³⁶. Mukataa kitabeti görevi, mukataa gelirlerinin ayrıntılı bir biçimde, günlük olarak tutulması olarak tanımlanmıştır. Mukataanın mali işlemlerine ait bilgileri kaydeden, bunları tasnif eden, malî raporlar hazırlayarak bir nevi muhasebecilik görevini yerine getiren katiplerin iyi düzeyde muhasebe bilgisine sahip olması beklenirdi³³⁷. Sayda Eyaleti'nde yer alan mukataaların uygun kimselere iltizamı, iltizam şartlarını ihtiva eden şartnâmelerin yazılması, mukataalardan gelecek verginin (*emvâl-i mirinin*) tahsiline dair defterin bölgenin adetlerine göre tutulması işi *Arabî Kâtib*'in görevleri

³³² BOA, **MAD**, nr. 9910, s. 49; **MAD**, nr. 9912, s. 37

³³³ BOA, **MAD**, nr. 9913, s. 78.

³³⁴ BOA, **MAD**, nr.9918, s. 151.

³³⁵ BOA, **D.BŞM.SBM.d**, nr. 17270, s. 2.

³³⁶ BOA, **MAD**, nr. 9984, s. 63.

³³⁷ Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi**, s. 137-138

arasındaydı³³⁸. Arabî kâtipliği görevinin, eyaletin paşa sancağı olan Sayda'nın ileri gelen ailelerinin üstlendiği bir tür üst düzey katiplik³³⁹ görevi olduğu söylenebilir. Özellikle Hamûdoğulları Ailesi'nden kimseler 18. yüzyılın ikinci yarısında bu görevi üstlenmişlerdir³⁴⁰.

Mukataaların kitâbet hizmetini gören bu görevliler merkezî hükümetin atadığı görevliler olarak bilinmektedir³⁴¹. Ancak Sayda Eyaleti'nde *Arabî katibleri* her zaman merkezden gelen beratlarla atanmıyorlar bazen valilerin buyruklarıyla da görevlendiriliyorlardı. Valinin iltiması ve Sayda kadısının arzıyla yapılan başvurular defterdarlık tarafından işleme alınabiliyordu³⁴². Bu göreve geleceklerin defter tutma işinde mahir olan kimselerden seçilmelerine dikkat edilmesi gerekli bir şart olarak görülüyordu. Böylece eyaletin vergi gelirlerinde bir eksiklik olmasının önüne geçilebileceği düşünülüyordu. Mesela 1758 senesinde bu görevi yürütmekte olan Ahmed Lutfî isimli şahsın vefat etmesi üzerine sayılan özelliklere sahip olduğu düşünülen Hamûd-oğullarından Ahmed'in bu göreve getirilmesi kararlaştırıldı³⁴³. İki sene sonra ise Ahmed'in kitabet işini savsakladığı bu nedenle vergi tahsili işlerinin tamamen iptal olduğu konusunda Sayda valisi Numan Paşa ve Sayda naibi Ebubekir Efendi arzlar gönderdiler. Bunun üzerine valinin doğrudan başvurusu ve iltiması göz önünde bulundurularak kitabet işinin Muhammed Efendi'ye verilmesine dair Baş Defterdar Hacı Ahmed bizzat telhis yazdı. Böylece Muhammed Efendi, resmi beratla atanmış oldu. Ancak, Hamûdoğlu Ahmed, vali Numan Paşa ile arayı düzeltmiş olmalı ki, ertesi sene tekrar valinin başvurusu üzerine kitabet görevi Ahmed'e geri verildi³⁴⁴.

Arabî katibin diğer bir görevi, önceki dönemlerde valilik yapmış zevatın bakaya kalan boçlarının ödenmesini takip etmektir. Sayda valisi Mustafa Paşa'nın maiyyetinde arabî kitabeti vazifesini deruhde eden Hamûdoğlu Ahmed, 1753 senesinde, evvelki sene valilik yapmış olup, devlete borçlu kalarak vefat etmiş olan

³³⁸ BOA, **MAD**, nr. 9984, s. 63.

³³⁹ Baki Çakır, mukataaların yönetiminde üst düzey katipleri devlet görevlisi (ajanı) olarak tanımlar. Bkz. Çakır, **a.g.e.**, s. 136.

³⁴⁰ BOA, **MAD**, nr. 9976, s.6-7,9 (Ekim 1753 sonu); **MAD**, nr. 9984, s. 63 (Ekim 1758 ortaları); **MAD**, nr. 9987, s. 9 (Ağustos 1760 ortaları); **MAD**, nr. 9988, s. 50 (Eylül 1761 ortaları); **C.AS**, nr. 46834 (Nisan 1763 ortaları).

³⁴¹ B. Çakır, **a.g.e.**, s. 136.

³⁴² BOA, **MAD**, nr. 9987, s. 9.

³⁴³ BOA, **MAD**, nr. 9984, s. 63.

³⁴⁴ BOA, **MAD**, nr. 9988, s. 50.

Seyyid Ahmed Paşa'nın borçlarının takibi işiyle görevlendirilmiştir³⁴⁵. Benzer bir görevlendirme 1760 senesinde Numan Paşa'nın maiyyetinde görevli olan *Arabî katibe* verilmiştir. Sabık vali Ahmed Paşa'nın Sayda Eyaleti mukataalarının mültezimleri zimmetlerinde kalan vergi borcunun tahsili konusunda *Arabî katibi* ile birlikte bu defa *mîrî sarrâf* olan zata iş havale edilmiştir. Bu ikisine, Ahmed Paşa eyaletten ayrılmadan 103.211 kuruşluk kayda değer bir yekun tutan bu borcu tahsil etmeleri tenbihlenmiştir³⁴⁶.

Eski valilerin vergi borçlarının veya dönemlerindeki mültezimlerin üzerinde kalan vergi borçlarının tahsili işi öncelikle mevcut valinin göreviydi. Ancak merkezi hükümet bu gibi konularda Sayda kadısına ve *Arabî katibine* valiye yardımcı olmaları için talimatlar verirdi. Genellikle vali ve mültezim bakayalarının tahsili işi için konuyu yerinde tedkik etmek adına merkezden bir mübaşir gönderilirdi³⁴⁷. *Arabî katibinin* görevinde yardımcı olan diğer bir görevli *mîrî sarrâf* olarak isimlendirilen görevliydi. Valilerin veya mültezimlerin önceki senelerden kalan vergi borçları, *Arabî katibi* tarafından tutulan hesap defterine göre kontrol edilir bu konuda kendisine *mîrî sarrâf* yardımcı olurdu³⁴⁸.

Sayda Eyaleti mukataalarının idari-mali kontrol ve denetiminde kadıların önemli görev ve sorumlulukları bulunmaktaydı. Kadılar, mukataaların veya emaneten işletilen vergi birimlerinin takibinden vali ile birlikte sorumlu tutuluyorlardı³⁴⁹. Sancaklardaki mukataacıların kefillerinin ve bu kefillerin taahhüt ettikleri meblağların belgelenip onaylanmasından³⁵⁰, vergilerin tahsil edildiğine dair belgelerin tasdik edilmesine³⁵¹, valilerin bakayalarının tahsilinin takibine³⁵², mukataalardan her sene Şam hazinesine gönderilen meblağın takibinden³⁵³, imparatorluğun sınırlarında yer alan kalelerdeki askerlerin veya diğer devlet kurumlarında çalışanların maaşları için

³⁴⁵ BOA, **MD**, nr. 156, s. 272.

³⁴⁶ BOA, **MAD**, nr. 9985, s.260.

³⁴⁷ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 191.

³⁴⁸ BOA, **MAD**, nr. 9985, s. 260.

³⁴⁹ BOA, **MAD**, nr. 9910, s. 49; **MAD**, nr. 9913, s. 38; **MAD**, nr.9918, s. 151; **MAD**, nr. 9921, s. 324.

³⁵⁰ BOA, **MAD**, nr. 9885, s. 281.

³⁵¹ BOA, **MD**, nr.147, s. 144, hkm. 587; **D.BŞM.SBM**, nr. 2, gömlek. 57.

³⁵² BOA, **MD**, nr. 116, s.12; **MD**, nr. 156, s. 272, hkm. 880; **MAD**, nr. 9979, s. 226; **MAD**, nr. 9983, s. 60; **MAD**, nr. 9984, s. 152, 188.

³⁵³ BOA, **MAD**, nr.9881, s. 160; **MAD**, nr. 9958, s. 211.

yapılan havalelerin takibine³⁵⁴, dönemsel olarak mukataa gelirlerinden bir vakfa veya başka bir hayır kurumuna ödeme yapılması kararlaştırılmışsa bu ödemenin takib edilmesine³⁵⁵ kadar pek çok konuda kadıların valiler ve diğer görevlilerle birlikte sorumlu tutuldukları görülmüştür.

Tablo 14: Sayda Eyaleti’nde Mukataa Sisteminin Tatbikiyle Görevli Olanlar ve Yerel Aracılar

Mutasarrıf Vali (Üst-mültezim) Nâzır- Kabz-ı Mâl Kadı (Teftiş Hizmeti) Arabî Katip (Üst düzey katip) Mîrî Sarrâf	Devlet Görevlileri
Mültezim/Emin/Voyvoda/Zâbit Alt-Mültezimler Katipler/Amiller	Yerel Aracılar

1.8. Sayda Eyaleti Mukataalarının Merkezî Maliye İdaresi Tarafından Kontrolü

Üst-mültezimler olarak hemen her yıl değişen valilerin, Sayda Eyaleti mukataacıları üzerindeki kontrolleri bir devamlılık arz etmekten uzaktı. Burada devreye devletin merkezindeki maliye bürokrasisi girmektedir. Defterdarlığın en önemli bürosu durumunda olan Başmuhasebe Kalemi, 17. yüzyılın ortalarından itibaren Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarında yer alan mukataaların kayıtlarını ayrıntılı bir şekilde tutmaktaydı³⁵⁶. Valiler ve mukataacılar her şeyden önce, Başmuhasebe Kalemi’nin kontrolü altındaydılar. Merkezî maliye idaresinin

³⁵⁴ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 76; **MAD**, nr. 9959, s. 104; **MAD**, nr. 9983, s. 60; **MAD**, nr. 9984, s. 152, 188; **MAD**, nr. 9987, s. 9; **MAD**, nr. 9994, s. 10.

³⁵⁵ BOA, **MAD**, nr. 9936, s. 129;

³⁵⁶ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 1, gömlek 61 (Mart 1653 ortaları) A. Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, s. 114-115.

kontrolünün ve denetiminin mevzusu olan meseleler arasında merkeze yapılması beklenen yıllık ödemeler, dönemsel olarak eyalet mukataalarının vergilerine yapılan zamlar (ek vergiler) ve yerinde mahsup edilen ödemeler öncelikli olanlarıydı. Eyalet mukataalarından elde edilen vergi gelirlerinin tamamının ne kadarlık bir meblağ tutabileceğinin tespit edilmesi, bu ödemelerin takip ve kontrolü açısından önemli bir meseleydi. Eyalet mukataalarını iltizam olarak tasarruflarına alan valilere verilen berat veya nişanlarda yıllık vergi geliri konusunda merkezî maliye idaresinin belirlediği vergi geliri hacmi özellikle belirtiliyordu.

1.8.1. Sayda Eyaleti Mukataalarının Yıllık Vergi Geliri: Asl-ı Mâl

Başmuhasibe Kalemi'nin denetimi altındaki Sayda Eyaleti mukataalarına dair arşiv kayıtlarında, yıllık vergi geliri hacmi, *mâl-ı maktû'a*³⁵⁷, *asl-ı mâl*³⁵⁸ veya *mâl-ı iltizâm*³⁵⁹ gibi terimlerle tanımlanmıştır. *Asl-ı Mâl*, eyalet mukataalarını iltizama alan her bir üst-mültezimin (mutasarrıf-vali) ödemesi gereken yıllık vergilerin yanı sıra eyalet mukataalarına dönemsel olarak yapılan zamların (konulan ek vergiler) ve ödemelerin oluşturduğu toplam meblağın tamamına işaret eden terimdi. Eyaletin yeniden teşkil edildiği 1661 yılında, idari düzenlemeyle birlikte, eyalet mukataalarından elde edilen vergi gelirlerinin hacminde, söz konusu mukataaların daha “*ziyâdeye tahammülleri var*” olduğu ön görülerek, Şuf mukataalarına 20.000 kuruş, Safed, Sayda ve Beyrut sancakları mukataalarına ise 15.000 kuruş artırım yapılmıştır. Böylece teşkil edilen eyaletin senelik vergi geliri hacmi 253.316 kuruş olarak belirlenmiştir³⁶⁰. Bütünleşik bir mukataa olarak Sayda Eyaleti mukataaları, 18. yüzyılda Başmuhasibe Kalemine bağlı, geliri 10 milyon akçeyi aşan mukataalar arasında yer almıştır³⁶¹

Yüzyılın ilk on yılında *asl-ı mâl* olarak belirlenen yıllık vergi miktarının 211.237,5 kuruş olduğu görülür³⁶². Sonraki dönemde 1711'den 1756 yılına kadarki

³⁵⁷ BOA, **MAD**, nr.6269, s. ? (gr. 80); **MAD**, nr. 9853, s. 168.

³⁵⁸ BOA, **D.BŞM. SBM**, nr.2, gömlek 57.

³⁵⁹ BOA, **MAD**, nr. 17900, s. 179; **MAD**, nr. 6549, s. 217; **MAD**, nr. 9908, s. 395

³⁶⁰ BOA, **MAD**, nr. 7326, s. 269-270.

³⁶¹ A. Tabakoğlu, **Osmanlı Malî Tarihi**, s. 114-115.

³⁶² BOA, **MAD**, nr.4879, s. 128; **MAD**, nr.427, s. 234; **MAD**, nr.10306, s. 205; **MAD**, nr.10151, s. 180; **MAD**, nr.10152, s. 225; **MAD**, nr.10154, s. 232.

dönemde *asl-ı mâl* miktarı artmış ve 224.398,5 kuruşta sabitlenmiş görünmektedir³⁶³. 1757 ile 1767 seneleri arasındaki on yıllık zaman zarfında *asl-ı mâl* miktarı yeniden artarak 230.430,5 kuruşta sabitlenmiştir³⁶⁴. İncelenen dönemin kalan son sekiz senesinde bir artış daha gözlenmektedir ki buna göre *asl-ı mâl* miktarı 230.961,5 kuruş olarak görünmektedir³⁶⁵. Mukataa defterlerinden alınan bu kayıtlara göre *asl-ı mâl* miktarında sürekli bir artış gözlenmektedir. Cohen, bu artışı bölgenin ekonomisindeki gelişmenin dışında tutarak anlamaya çalışmıştır. Ona göre Sayda Eyaleti'nin *asl-ı mâl*ının artmasının temel nedeni Babiâli'nin mali politikalarının getirdiği zorunluluklardır. 18. yüzyıl boyunca oluşan ve genel olarak maliyeye yük getiren ek masraflar, eyaletin vergi gelirlerinde yapılan arttırmalarla telafi edilmeye çalışılmıştır³⁶⁶. Ancak bölgenin ekonomik potansiyeli dışında vergi arttırmalarına başka türlü bir açıklama getirmek meselenin anlaşılmasını zorlaştırır. Mayıs 1705 tarihine ait bir hükümde eyalet mukataalarının mahallinde mültezimlere iltizam edilmesinde elde edilen gelirin 393.703 kuruş olduğu belirtilmiştir³⁶⁷. Dolayısıyla eyaletten elde edilmesi muhtemel vergi geliri potansiyelinin, merkezî hükümetin bilgisi dahilinde olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, valiler kayıtlarda görünenlerden fazlasını mültezimlerden toplama imkanına sahipti ve merkezî hükümet bunun farkındaydı. Yani merkezî hükümet, eyalet mukataalarından elde edilebilecek nakit gelirin potansiyelini göz önünde bulunduruyordu. *Asl-ı mâl*ın bir yekun halinde sürekli değiştirilmesi yerine daha kısa periyodlarda, *zam*³⁶⁸, *taahhüd*³⁶⁹ adı altında bir takım ek ödemeler koymak veya yeni mukataalar³⁷⁰ eklemek suretiyle vergi miktarının artırılması yoluna gidiliyordu.

³⁶³ BOA, **MAD**, nr.7836, s. 162; **MAD**, nr.10155, s. 238; **MAD**, nr.10167, s. 332; **MAD**, nr.10168, s. 314; **MAD**, nr.10169, s. 320; **MAD**, nr.10170, s. 313; **MAD**, nr.10171, s. 224; **MAD**, nr.10172, s. 328; **MAD**, nr.10183, s. 296; **MAD**, nr.10187, s. 324; **MAD**, nr.10195, s. 285; **MAD**, nr.10198, s. 350.

³⁶⁴ BOA, **MAD**, nr.10200, s. 286; **MAD**, nr.10204, s. 286; **MAD**, nr.10207, s. 275; **MAD**, nr. 10208, s. 274.

³⁶⁵ BOA, **MAD**, nr.10216, s. 280; **MAD**, nr.10217, s. 278; **MAD**, nr.10218, s. 309.

³⁶⁶ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s.204-207.

³⁶⁷ BOA, **MAD**, nr. 9894, s. 67.

³⁶⁸ BOA, **MAD**, nr.10189, s. 275; **MAD**, nr.10194, s. 306; **MAD**, nr.10198, s. 350.

³⁶⁹ BOA, **MAD**, nr.10306, s. 205; **MAD**, nr.10151, s. 180.

³⁷⁰ Sayda Eyaleti mukataalarına Hayfa İskelesi Gümrük Vergisi Mukataası eklenmek suretiyle yapılan artırım için bkz. BOA, **MAD**, nr.10167, s. 332; **MAD**, nr.10168, s. 314; **MAD**, nr.10169, s. 320; **MAD**, nr.10170, s. 313; **MAD**, nr.10171, s. 224.

1.8.2. Sayda Eyaleti Mukataalarının Yıllık Vergi Gelirine Yapılan Eklemeler: Zamâ'im ve Havâric

Sayda Eyaleti mukataalarından toplanan yıllık vergi miktarına 18. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli zamlar (ek vergi koyma) yapılmıştır. Yüzyılın ilk on yılında *Maktû'ât-ı zu'emâ ve erbâb-ı timârhâ-i livâ-yı Safed* şeklinde tabir olunan yeni bir vergi kaleminin eklendiği görülür³⁷¹. Bu isimden muhtemelen, vaktiyle Safed Sancağı'ndaki bazı köylerin, timar ve zeamet olarak verildiği anlaşılmaktadır. Ekim 1659'da Sayda, Beyrut ve Safed idarecilerine gönderilen bir hükümde buraların bağlı bulunduğu Şam Eyaleti'nde mevcut olan zeamet ve timar erbabının sefere katılmaları istenmiş, gelmeyenlerin ceza olarak katl edilmeleri gerekirken af edildikleri belirtilmiştir. Ancak bunun karşılığı olarak da toplam 10.000 kuruşu hazineye teslim etmeleri emredildi³⁷². İlgili sancaklardaki timar ve zeamet erbabı, 18. yüzyılda eyalet dışında sefere gitmek yerine civar köylerin güvenliğini sağlamak, bölgeden geçen hacıların muhafazasında bulunmak gibi vazifeleri yerine getirdikleri görüldü. Ancak bu hizmetleri görseler de timar sistemine mensup olan bu askerîlerin seferlere katılmamaları karşılığında belirli bir meblağ bedel olarak vermeleri gerekiyordu³⁷³. Bu bedeli, timar ve zeamet erbabı, tasarruflarında bulunan köylerden topladıkları vergilerden ödüyordu³⁷⁴. Sayda Eyaleti'ne bağlı sancaklardan Safed'de mevcut oldukları anlaşılan timar ve zeamet erbabının yıllık ödediği meblağ 10.000 kuruştı. Bu meblağ maktû' yani götürü olarak belirlenmiştir. Yani her yıl belirlenmiş olan miktar Sayda mukataalarından sorumlu olan valiye ödenmek zorundaydı. Maliye kayıtlarında *Safed Maktû'ası* olarak da geçen bu vergi kalemi 18. yüzyılın ilk on yılında Sayda Eyaleti mukataaları gelirlerine ek bir kalem olarak kaydedilmiştir.

18. yüzyılın başlarında eyalet mukataaları vergi kalemlerine Hacı Süleyman isimli bir şahsın çiftliğinden alınacak yine maktu meblağın yanı sıra Aclûn Sancağı'na Şubat 1705 tarihinde atanan beyin ödemeyi taahhüd ettiği meblağ eklenmiştir³⁷⁵.

³⁷¹ BOA, MAD, nr.4879, s. 128; MAD, nr.427, s. 234; MAD, nr.10306, s. 205; MAD, nr.10151, s. 180; MAD, nr.10152, s. 225; MAD, nr.10154, s. 232.

³⁷² BOA, MAD, nr.7326, s.12.

³⁷³ BOA, MAD, nr. 9873, s. 109.

³⁷⁴ BOA, MAD, nr. 2942, s. 4.

³⁷⁵ BOA, MAD, nr. 10306, s. 205.

Ayrıca Haziran 1707 tarihinde bir dönem Beyrut zabıtlığı yapmış olan Cevher Ağa'nın öldürülmesi üzerine emlakından elde edilen senelik gelir, Sayda Eyaleti mukataalarına eklenmiştir³⁷⁶.

Bu sayılan eklemeler dışında yüzyılın ilk on yılında Şam hazinesine gönderilmesi karşılığında Sayda Eyaleti mukataalarına eklenen vergi kalemleri vardı. Vaktiyle Şam Eyaleti'ne bağlı nahiyelerden biri olan İklîm-i Tuffâh Nahiyesi'nde bulunan Ayn Kâfa ve Arab Sâleyn (?) isimli köyler Şam'ın eski yeniçeri ağalarından İbrahim Ağa tarafından mülk edinilip kurmuş olduğu vakfa bağışlanmıştı. Zamanla İklîm-i Tuffâh Nahiyesi, Sayda Eyaleti'ne dahil olunca Sayda valileri bu köylerin gelirine el koymuşlardır. Şam kadısının ve defterdarının arzları sonucunda bu iki köyün gelirinden 1080 kuruşun Şam Hazinesi'ne teslim edilmek şartıyla Sayda Eyaleti mukataalarına eklenmesine karar verilmiştir³⁷⁷. Böylece Şam Hazinesi'ne gönderilen bu para, vakfın masraflarına harcanabilecekti. Diğer şekilde vakfın bu köylerden elde edeceği gelirlere Sayda valileri el koymaktaydı. Şam Hazinesi'ne irsali karşılığında Sayda Eyaleti mukataaları gelirine bu suretle eklenen diğer gelir kalemi yine bir vakfa aitti. Hüseyin isimli bir şahsın kurmuş olduğu vakfın köylerinden ve mezraalarından elde edilen gelirler mukataa gelirlerine eklenmiş karşılığında 702 kuruşun Şam Hazinesi'ne her sene gönderilmesi kararlaştırılmıştır³⁷⁸.

Sayda Eyaleti'nden alınan ek vergilere, 1725 senesinde Hayfa İskelesi gümrük resmi³⁷⁹, 1731 senesinde ise Payas İskelesi'nden alınan tütün resmi³⁸⁰ adıyla anılan vergiler eklenmiştir. Doğu Akdeniz limanlarındaki, Payas, İskenderun, Lazkiyetü'l-arab, Cebele, Trablusşam, Sayda-Beyrut, Akka, Yafa ve sair limanlardaki iskelelerden gemilere yüklenen tütünden alınan gümrük vergilerinin üzerine yeni bir vergi ihdas edilmiş ve bu verginin tahsili işi senelik 7500 kuruş vergi ödenmesi şartıyla 1141 (1728-29) senesinde malikane olarak mukataya verilmiş, Hacı Ali ve Hacı Mustafa isimli şahıslar bu mukataayı iltizamalarına almışlardır. Ancak, bu iskelelerde tütün

³⁷⁶ BOA, **MAD**, nr.10151, s. 179

³⁷⁷ BOA, **MAD**, nr. 4879, s. 128-140; Mad 9881, s. 462

³⁷⁸ BOA, **MAD**, nr. 427, s. 234

³⁷⁹ BOA, **MAD**, nr. 10165, s. 286-287, **MAD**, nr. 10167, s. 332; **MAD**, nr. 10168, s. 314.

³⁸⁰ "Zamm an-resm-i duhan-ı Payas ve gayruhu" şeklinde Sayda Eyaleti mukataasına ait senelik vergiye ek yapıldığına dair kayıtlara 1731 senesinden itibaren mukataa defterlerinde rastlamak mümkündür. Bkz. BOA, **MAD**, nr.10172, s. 328; **MAD**, nr. 10173, s. 330; **MAD**, nr.10174, s. 330; **MAD**, nr. 10175, s. 321; **MAD**, nr.10176, s. 336.

ticareti yapan ahali, mukataanın gelir kaynağı olan söz konusu yeni verginin ödenmesinde zorlanmışlardır. Zamanla mukataanın zarar etmesinden dolayı mukataa ve malikane kayıtlarının iptali istenmiştir³⁸¹. Gümrük haricinde alınan vergiden tütün ticareti ile uğraşan tüccar zarar edip Trablusşam ve Sayda Eyaleti'ndeki limanlara gelmemeye başlayınca bu iki eyaletin valileri de durumdan şikayetçi olmuşlardır. Zira bu eyaletlerin mukataa gelirlerinden olan tütün gümrüğü vergisinde eksilme olmuştur. Sonuç olarak *resm-i duhan mukataası* adı altında oluşturulan bu mukataa kaldırılmıştır. Senelik vergi geliri olarak uygun görülen 7500 kuruşluk meblağ ikiye bölünerek (3500 kuruş olarak) Trablusşam ve Sayda Eyaletleri mukataalarından alınan senelik vergiye eklenmiştir³⁸².

Hayfa İskelesi Gümrüğü vergisinin Sayda Eyaleti mukataalarına eklenmesi, daha önce belirtildiği üzere Hayfa Limanı'na inşa edilen yeni kale nedeniyle buranın güvenliğinin temin edilmesi sonucu yapılan bir düzenlemeydi. Buna göre 1723 yılında Hayfa'da mevcut kalenin yanı sıra yeni bir kale yapılmış, bu nedenle bölgede ticaret yapan denizcilerin bu limanı tercih edecekleri ön görülmüştür. Akka Limanı'ndaki ticaretin bu yeni vaziyetten olumsuz etkileneceği düşünülerek, Hayfa Limanı gümrüğünden elde edilen vergi geliri, Şam hazinesinden ayrılarak Sayda Eyaleti mukataalarına eklenmiştir. Bu tarihten sonra Hayfa İskelesi gümrüğü senelik 500 kuruş geliriyle Sayda mukataalarının *asl-ı malına* eklenen gelirler arasında yer almıştır³⁸³.

Hayfa İskelesi Gümrüğü vergisinin yanı sıra Payas ve diğer iskelelerden yapılan tütün ticaretinin vergilendirilmesiyle oluşturulan mukataa gelirinin Sayda Eyaleti mukataalarına eklenmesi fiiliyatta bu mukataalardan senelik olarak hazineye ödenmesi beklenen vergilerin Sayda valileri tarafından ödeneceği anlamına geliyordu. Valiler ise bu duruma karşı bir tavır içinde olmuşlardır³⁸⁴. Payas ve diğer iskelelerden alınan tütün gümrüğünün arttırılmasıyla düzenlenen ek vergilendirmenin Sayda Eyaleti mukataalarının gelirlerinden ayrılarak yeniden malikane olarak verilmesine yönelik sonraki dönemde yapılan girişimler ise akamete uğramıştır. Sayda valisi

³⁸¹ BOA, **MAD**, nr.9923, s. 195.

³⁸² BOA, **MAD**, nr. 9964, s.289.

³⁸³ BOA, **MAD**, nr. 10165, s. 287.

³⁸⁴ BOA, **MAD**, nr. 10190, s. 227.

Muhammed Paşa, 1748 senesinde bu ek vergiyi ödemeye yanaşmamıştır. Vali bu konuda, tütün gümrüğü mukataasının eyalete bağlı eski mukataalardan olmadığını, eyalet dahilindeki iskelelerden kayda değer bir tütün ticareti yapılmadığını ileri sürmüş ve ilgili mukataanın eyalet mukataalarından ayrılmasını istemiştir. Merkezî hükümet valinin bu tavrını konu hakkındaki bilgisizliğine yorarak söz konusu ek verginin eyalet mukataalarının vergi gelirine eklenmiş olduğu hususunda bilgilendirmede bulunmuştur. Merkezî hükümet bu mukataanın gelirlerinden Kudüs ve Hayfa Limanı kalelerindeki askerlerin mevacibinin ödendiğini ileri sürerek Sayda Eyaleti mukataaları gelirlerinden ayrılmasını uygun görmemiştir³⁸⁵.

Sayda Eyaleti mukataalarının yıllık vergisine 1744 senesinden itibaren başka vergi ve gelir kalemlerinin eklendiği görülmektedir. Bu tür eklemelerle dini vakıf ve hayır kurumlarının giderlerinin karşılanması, bazı devlet görevlilerinin ödemelerinin yapılması yoluna gidiliyordu. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin (ö. 1703) Mekke, Medine, Kudüs, İstanbul ve bu kapsamda, Şam'da faaliyet gösteren medreseler ve diğer hayır kurumları için kurduğu vakfın gelir kaynaklarından biri olan Şam Eyaleti hazinesine tâbi olan Muazzamiye Köyü'nün yıllık vergisi Şam Eyaleti hazinesinden ayrılarak Sayda Eyaleti mukataalarının yıllık vergisine eklenmiştir³⁸⁶. Vakıf giderleri için gelirleri farklı eyaletlerden ayrılarak Sayda Eyaleti mukataalarının yıllık vergisine eklenen köyler Şam Eyaleti gibi yakın bölgelerde olabildiği gibi daha uzak bölgelerde olabiliyordu. Şeyhülislam Mustafa Efendi, Eyüp Sultan civarında inşa ettirdiği zaviyenin giderleri için imparatorluğun çeşitli eyalet ve sancaklarından gelir kaynakları temin etmiştir. Şam Eyaleti'ne bağlı bir köy ve Tırhala Sancağı'nda yer alan Sekler (?) Köyü'nün yıllık vergi gelirleri bağlı bulundukları eyalet ve sancaklardan ayrılarak Sayda Eyaleti mukataalarının yıllık vergi gelirine eklenmiştir³⁸⁷.

Kimi zaman yukarıda Payas ve diğer Akdeniz iskelelerinden alınan tütün gümrüğü mukataasındakine benzer şekilde bazı mukataaların vergi geliri karşılığı olarak eyaletin yıllık vergi gelirine eklemelerde bulunulabiliyordu. Sayda Eyaleti mukataalarından Mazı Mukataası'nın 250 kuruşluk yıllık geliri bu şekilde yıllık vergi

³⁸⁵ BOA, MAD, nr. 9964, s. 289.

³⁸⁶ BOA, MAD, nr. 6589, s. 116.

³⁸⁷ BOA, MAD, nr. 10187, s. 309.

gelirine eklenmiştir³⁸⁸. Vergi geliri olarak çok bir getirisi olmayan vergi kalemleri tamamen kaldırılmak yerine vergi gelirinde indirimle gidilmek suretiyle eyaletin yıllık vergi gelirine eklenebiliyordu. Küçük baş hayvan yetiştiriciliğinden alınan *adet-i ağnam* vergisinde 1744 yılından itibaren Trablusşam ve Sayda eyaletlerinde indirimle gidildiği ve yıllık vergi geliri olan 300 kuruşun eyaletin yıllık vergi gelirine eklendiği anlaşılmaktadır³⁸⁹.

Tekke Şeyhlerinin, ilmiye mensuplarının *maaş* veya *vazife* adı verilen ödemelerinin³⁹⁰ yanı sıra askeri görevlilerin *ulûfe* veya *bahşiş* adı altındaki ödemeleri³⁹¹ eyaletin yıllık vergisine eklenebiliyordu. Bütün bu ek vergi ve ödemeler, Sayda Eyaleti mukataalarının gelirlerinden yapılan düzenli ödemeler şeklinde anlaşılmamalıdır. Düzenli ödemeler, mukataa defterlerinde *mesârif-i mukarrere* başlığı altında ayrıca kayd edilmekteydi. Zam olarak kaydedilen bu ödemeler on yılı aşmayan dönemlerde ödeniyordu. Özellikle şahıslara yapılan ödemeler, *mesârif-i mukarrereden* yapılan ödemelerde olduğu gibi uzun bir döneme yayılan bir süreklilik göstermiyordu³⁹². Yine genel bir değerlendirme olarak bu ek vergi ve ödemelerin Rus İmparatorluğu ile 1768 yılında başlayan savaş yıllarında eskisi gibi yapılmadığı söylenebilir. Bu durumu imparatorluğun mali kaynaklarının doğrudan savaş ekonomisine aktarılmış olmasına bağlamak mümkündür³⁹³.

Öte yandan Sayda Eyaleti mukataalarının yıllık *asl-ı mâlına* eklenen bu zamların, kimi zaman eyaletteki diğer mukataalardan tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Sayda valisi Mehmed Paa'nın Ağustos 1748 tarihinde ek vergilerden biri olan tütün gümrüğü vergisinin eyalet mukataalarının yıllık vergisinden ayrılmasını isterken ileri sürdüğü sebeplerden biri de Sayda mültezimlerinin itaatsizliklerinden ötürü bu ek verginin diğer mukataalardan tahsil edilmesinin kabil olmadığıdır³⁹⁴. Cohen, Sayda

³⁸⁸ BOA, **MAD**, nr. 10191, s. 301; **MAD**, nr. 10198, s. 350.

³⁸⁹ BOA, **MAD**, nr. 10195, s. 285,299.

³⁹⁰ BOA, **MAD**, nr. 10206, s. 276.

³⁹¹ BOA, **MAD**, nr. 10191, s. 301.

³⁹² Kasım Paşa Mevlevihanesi'ne, Şeyh Hasan Efendiye yapılan ödemeler 1171/1757-58 senesinden 1181/1767-68 senesine kadar sürmüştür. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 10165, s. 287; **MAD**, nr. 10200, s. 286; BOA, **MAD**, nr. 10208, s. 274. Bu örneklerden farklı ve daha kısa bir süreliğine yapılan ödemeler de vardı. Bolulu Osman Efendi'ye 1169/1755-56 senesinde bağlanan vazife hakkında birkaç sene sonrasına ait defterlerde herhangi bir kayda rastlanmaz. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 10198, s. 350; **MAD**, nr. 10200, s. 286.

³⁹³ Bkz. BOA, **MAD**, nr. 10211, s. 300.

³⁹⁴ BOA, **MAD**, nr. 10190, s. 228.

Eyaleti mukataaları yıllık vergisine yapılan eklemelerle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre, *zamâim* olarak bilinen bu eklemeler her yıl valinin ödemek zorunda olduğu miri verginin % 10 tutarındaki ek vergilerdi. 1747 senesinden itibaren kayda değer bir artışın görüldüğü bu vergileri genellikle merkezî maliye idaresi belirliyordu. Valiler de tahsilini takip ediyordu. Sayda Eyaleti'nin mukataalarının tek tek her birinin yıllık vergi ödemesi bu kapsamda arttırılabiliyordu. 1747 senesi ile 1752 senesi arasındaki dönemde Cebel-i Şûf Mukataası hariç Sayda Gümrüğü, Beyrut Gümrüğü, Tuffâh, Şomar, Şakîf, Bişâre mukataaları, Akka Gümrüğü, Şifa Ömer, Cira, Sahil Akka mukataaları zam ödemişlerdi. 1752 yılından 1765 yılına kadar geçen dönemde ise senelik eyalet vergisine ek olarak yeni bir zam yapılmadı. Zahir Ömer isyanının kızıştığı 1760'ların sonu ve 1770'lerin ilk yarısını kapsayan dönemde ise yine eyalet vergi gelirlerine herhangi bir ekleme yapılmadığı anlaşılmaktadır³⁹⁵. Sayda Eyaleti'ndeki mukataalara yapılan zamlarla ilgili olarak, özellikle 1747-52 yılları arasındaki artışın diğer dönemlere oranla çok daha fazla olduğu görülmektedir. Cohen'e göre özellikle Akka gibi sahil mukataalarında vergi oranlarındaki artış diğerlerinden daha fazla olmaktaydı. Zahir Ömer'in bu bölgede gücünü konsolide etmek adına Sayda valileriyle iyi geçinmeye çalışması, dolayısıyla vergi zamlarına ses çıkarmayarak ödemelerini düzenli bir şekilde yapması bahsi geçen dönemde zammın tatbikini kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle 1765'ten sonraki dönemde ise Zahir Ömer'in güç kazanmış olması Sayda valileriyle arasında yaşanan çekişmelerin artık sıklıkla yaşanmaya başlanmasına neden oluyordu. Dolayısıyla eskisi gibi vergi artışına gitmek mümkün olmamıştır³⁹⁶.

Sayda Eyaleti mukataalarının yıllık vergi gelirinde yapılan eklemeler hakkında Cohen'in yapmış olduğu değerlendirmelerin bazı eksik yönleri bulunmaktadır. Cohen, yaptığı dönemlendirmede 1700-1747 arasında herhangi bir artırıma gidilmiş olduğuna dair bir veri bulunmadığını dile getirir³⁹⁷. Bunu yaparken Zahir Ömer'in, görece güç kazandığı dönem olan 1747 sonrasını ön plana çıkarma gayreti dikkati çekmektedir. Zaten 1747 ve sonrasındaki zamm veya vergi artışlarını Zahir Ömer'in bölgedeki etkinliğinin artışıyla paralel bir bakış açısıyla değerlendirme yoluna gidildiği

³⁹⁵ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 211-213.

³⁹⁶ **A.e.**, s. 213-214.

³⁹⁷ **A.e.**, s. 213-214.

anlaşılmaktadır. Halbuki Sayda Eyaleti *asl-ı mâlına* 1700'lerin il on yılında kayda değer eklemelerde bulunulmuştur. Buna göre 1700 senesi *asl-ı mâlı* 211.237,5 kuruştan 22.317,5 kuruşa³⁹⁸; 1705 senesi *asl-ı malı* 211.237,5 kuruştan 236.085,5 kuruşa³⁹⁹; 1707 senesi *asl-ı mâlı* 211.237,5 kuruştan 242.085,5 kuruşa⁴⁰⁰; 1710 senesi *asl-ı mâlı* 211.237,5 kuruştan 224.398,5 kuruşa⁴⁰¹ çıkarılmıştır. İlgili senelerdeki bu arttırmaların hangi vergi veya ödeme tanımlamaları altında yapıldığı yukarıda sayılmıştır. Bunlar arasında geçici sayılabilecek olan Beyrut Zabiti Cevher Ağa'nın emval ve emlakinin gelirlerinden elde edilen 8000 kuruşluk eklemeler olabilir. Bu eklemeler, zamm adı altında yapılmamış olsa da Sayda Eyaleti *asl-ı mâlı* haricinde valinin yıllık olarak ödemesi gereken vergiler olarak görülmüştür ve yaklaşık on yıllık bir dönemde valiler bu ödemeleri yapmak durumunda kalmışlardır. Cohen'in yaklaşımında olduğu gibi şahıslar üzerinden değil de eyaletteki mukataa sisteminin genel işleyişi üzerinden yapılan bir değerlendirmede, *asl-ı mâlı*daki arttırmalarla ilgili bu farklılık ilk etapta dikkati çeker.

Son tahlilde, Sayda Eyaleti'nin yıllık vergi gelirinde 18. yüzyılın başından 1775 yılına kadar genel bir artış olduğu anlaşılmaktadır. *Asl-ı mâla* yapılan eklemeler yüzyılın başında zamm adı altında değil de farklı tanımlamalarla yapılmışken 1747 senesinden itibaren zamm adı altında yapılmıştır. Bu vergi arttırmalarının karşılığı ise genellikle eyalet mukataalarından tahsil edilmekteydi. Mukataaların genel/üst mültezimi statüsüne sahip olan valiler tahsilatın ve merkezî hazineye yapılacak ödemelerin takibi işinden sorumluydular.

1.8.3. Sayda Eyaleti Mukataaları'ndan Yapılan Ödemeler: Teslîmât

Sayda Eyaleti mültezimlerinin merkezî maliye idaresi olan Defterdarlık ve özellikle bu mukataanın mali denetimi görevini üstlenmiş olan Başmuhasebe kalemi tarafından en sık takip edildikleri süreç ödemelerle ilgiliydi. Eyalet mukataalarının yıllık vergi gelirinden yapılan ödemeleri kabaca iki başlık altında toplamak mümkündür. Her yıl düzenli olarak valilerin merkezî hazineye göndermeleri gereken

³⁹⁸ BOA, **MAD**, nr. 427, s. 234.

³⁹⁹ BOA, **MAD**, nr. 10306, s. 205.

⁴⁰⁰ BOA, **MAD**, nr. 10151, s. 180.

⁴⁰¹ BOA, **MAD**, nr. 10154, s. 232.

Hazine-i Âmire irsaliyesi adıyla anılan ödeme, eyalet mukataaları *asl-ı mâlının* % 80'sine tekabül etmekteydi. Kalan % 20'lik kısım ise *mesârif-i mukarrere* adıyla anılan yine her yıl düzenli olarak yapılan bölgesel harcamalardı. Bunlar mültezimlerin yıllık olarak ödemek zorunda oldukları vergilerin sarf edildiği iki ana kalemdi.

1.8.3.1. Merkezî Hazineye Yapılan Ödemeler: İrsâliye-i Hazîne

Hazine-i Âmire'ye her yıl eyaletlerdeki mukataalardan gönderilen vergiler ya hazineye nakit olarak giriyor ya da imparatorluğun çeşitli eyaletlerindeki askeri görevlilerin *mevâcib* (üç aylık maaş), *mesârif* (genellikle gıda ve giysi masrafları) ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılıyordu. Mahsup adıyla anılan bu tür tahsisatlar, Hazine-i amirenin ruznamçe bürolarında îrâd-masraf olarak kaydedilip hazineye girmeden belirlenmiş bir harcama alanına havale ediliyordu. Rûznâmçe bürosunda böylece kaydedilen harcamaların gerekçesi ayrıca *sebeb-i tahrir hükmü* adıyla anılan tuğralı ödeme emirleriyle tahsilat mahalline gönderiliyordu⁴⁰². *Sebeb-i tahrir hükmü*, tahsilat mahallinden havaleyi yapacak olan *sâlyâneci* adıyla anılan ve genellikle havalenin yapılacağı askeri birimin bir mensubu olan görevlilere veriliyordu. Sâlyânegiler ellerindeki ödeme emirleriyle tahsilat mahalline gidip buranın yetkilisiyle yapılacak ödeme hususunda muhatap oluyorlardı⁴⁰³. Bu ödemelerin Sayda Eyaleti mukâtaa gelirlerinden hangi yıllarda nerelere yapıldığını, Başmuhasebe'ye bağlı Sayda-Beyrut Mukataası Kalemi'nde kayıt altına alınmış olan *sebeb-i tahrir hükümlerinin* suretlerinden başka Mukataa Defterleri'nden ve Mukataa Ahkam Defterleri'nden takip etmek mümkündür.

Merkezî hükümetin, askeri görevlilerin *maaş*, *mevâcib* ve sair masraflarının karşılanması için Sayda Eyaleti mukataalarından yaptığı havalelerin tahsili ve ödenmesinde bazı sorunlarla karşılaşılabilirdi. Ödemelerin takibi, tahsili ve yerine ulaştırılması işi, diğer eyaletlerde olduğu gibi merkezden gönderilen *sâlyâneci* isimli askerî tahsilat memurlarının göreviydi. Bu askerî tahsilat memurları, havalenin yapılacağı askeri birime mensup görevliler⁴⁰⁴ arasından tayin ediliyordu. Sayda

⁴⁰² A. Tabakoğlu, *Osmanlı Malî Tarihi*, s. 176-178.

⁴⁰³ BOA, C.AS, nr. 46840.

⁴⁰⁴ BOA, C.ML, nr.28019; MAD, nr. 9958, s. 165-166

Eyaleti mukataa gelirlerinden merkezî hazineye ödenecek olan yıllık vergiden mahsup edilerek havale olunan bu ödemelerin tahsili konusundaki gecikmeler sık sık şikayet sebebi oluyordu. Bu durum 18. yüzyılda sadece Sayda Eyaleti'nde değil diğer eyalet ve mukataalarda da yaşandığı bilenen bir durumdur⁴⁰⁵. Aylarca Sayda Eyaleti'nde beklemek zorunda kalan sâlyânegiler durumu Yeniçeri Ocağı'na veya doğrudan maliye idaresine bildiriyorlardı⁴⁰⁶. Ocaktaki ilgililer vakit kaybetmeden ödemelerdeki gecikmeden Defterdarlığı ve Başmuhasebe kalemindeki katipleri haberdar ediyorlardı. Kimi zaman havale yapılan kalenin komutanı veya kalenin mevcut bulunduğu eyaletin valisi doğrudan durumu merkeze bildirebiliyordu⁴⁰⁷. Böylece ödemenin daha fazla geciktirilmemesi hakkında emirler valilere gönderiliyordu.

Merkezî maliye idaresinin, Sayda valilerinin eyaleti idare ettikleri dönemden veya önceki valilerin dönemlerinden kalan ödemelerin takibini titizlikle sürdürmüş olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan olumsuzluklarla ilgili muhatap alınan Sayda valileri, valilerin altındaki mültezimler, merkezden gönderilen sâlyânegiler ve mübaşirlerin arz, mahzar ve ilamları dikkate alınarak işin seyri takip ediliyordu. 1746 senesinde Sayda Eyaleti'nin valisi olan Osman Paşa, aynı sene için Kars, Kandiye, Anabolu ve Moton Kalelerinin mevacib ödemesinin geciktirilmemesi konusunda merkezî idare tarafından uyarılmıştır. Sâlyânegilerin gönderdiği ilamlardan anlaşıldığı kadarıyla söz konusu ödemenin bir kısmı yapılmıştır. Ancak ödeme, değeri düşük akçelerle gerçekleşmiş ve yine ödeme hususunda merkezden ayrıca gönderilen mübaşirin tembellik yapmasından dolayı geri kalan miktar tahsil ve sâlyânegilere teslim edilememiştir. Bunun üzerine vali, sâlyânegileri daha fazla bekletmeden yapılacak ödemeyle ilgili kendi borcu olan ve eyalet mültezimlerinin borcu olarak kalan meblağı sahih akçe ile ödemesi konusunda tenbihlenmiştir⁴⁰⁸.

Bazı seneler ödemelerin aksamasından doğrudan valiler sorumlu tutulabiliyordu. Merkezî maliye idaresi, valinin, eyalet mukataacılarından dönemine ait vergileri tahsil ettiği bilgisine bir şekilde ulaşmışsa, onu mevaciblerle ilgili yapılmış olan havalelerin ödemelerini daha fazla bekletmeden sâlyânegilere teslim etmesi

⁴⁰⁵ A. Tabakoğlu, **Osmanlı Malî Tarihi**, s.180-181.

⁴⁰⁶ BOA, **MAD**, nr. 9958, s. 165-166.

⁴⁰⁷ BOA, **MAD**, nr. 9989, s. 108.

⁴⁰⁸ BOA, **MAD**, nr. 9958, s. 165-166.

konusunda uyatabiliyordu. 1747 senesinde Sayda Eyaleti mukataalarından elde edilen yıllık vergiden merkeze gönderilecek olan hazine irsaliyesi 185.936 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu miktarın neredeyse tamamı, 185.852,5 kuruş ise serhat kaleleri mevacibine, hac masraflarına, Tersâne-i Âmire masraflarına havale olunmuştur. Ancak kale mevaciblerinin havalelerini teslim almak üzere eyalette bulunan sâlyâneciler 7-8 aydır boş yere beklemiş, ödemeleri alamadıkları bağılı bulundukları ocakları tarafından merkezî maliye idaresine bildirilmiştir. Merkezî idare, valinin döneminin sonunun yaklaştığını şimdiye kadar mültezimlerden vergi tahsilatlarını gerçekleştirdiğinin bilindiğini ifade ederek gereken ödemelerin bir an önce yapılması konusunda valiyi uyarmıştır⁴⁰⁹.

Başka bir örnek olayda, Sayda Eyaleti'nin ve bu eyalete bağılı olan mukataaların gelirlerinden Kefe'deki Taman Kalesi muhafazasına memur 921 nefer yeniçerinin 1747 senesi *masar* (Muharrem, Safer, Rebiü'l-evvel), *recec* (Rebiü'l-ahir, Cemaziyevvel, Cemaziyelahir), *reşen* (Receb, Şaban, Ramazan) ve *lezez* (Şevval, Zilka'de, Zilhicce) mevaciblerinin ödenmesi karara bağlanmıştır. Ödenecek meblağ aynı tarihte merkeze yapılacak ödemelerden mahsup ettirilmiştir. Böylece 35 yük 26.552 akçelik veya kuruşa çevrildiğinde 29.387,5 esedi gurus ile 17 pare bir akçelik meblağın ödenmesi kararlaştırılmıştır. Mahallinde ödenecek bu meblağın merkezdeki kaydı 1161 senesi Şabanının 15. gününde (10 Ağustos 1748) Seyyid Hacı İbrahim isimli yazıcı tarafından Hazine-i Âmire rûznâmçe defterlerine irad ve masraf olarak kaydedilmiş, temessük olması için bu hüküm verilmiştir. Ödenmesi istenilen 29.387,5 küsur kuruşluk meblağın 22.301,5 kuruşluk kısmının, 1163/ 1749-50 senesinde dört defada, adı geçen Taman Kalesi'ne yapılacak ödemeyi tahsil için görevlendirilmiş *sâlyâneci* olan yeniçeri çavuşu Hasan Çavuş'a verildiği belgenin arka tarafındaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Burada ayrıca, tahsilat için gelen görevlilerin, aldıkları her ödemeyi kadı huzurunda hüccet ettirerek onaylattırdıklarının bir örneği görülmektedir⁴¹⁰.

⁴⁰⁹ BOA, MAD, nr. 9959, s. 326.

⁴¹⁰ BOA, AE.SMHD.I, nr. 220/17438.

1.8.3.2. Sayda Eyaleti Mukataacılarının Askeriyeye Mûteallık Finansman Sürecine Dahil Edilmesi

Başta serhat kalelerindeki askerler olmak üzere çeşitli askerî ve sivil devlet görevlilerinin maaş veya masraflarının karşılanması konusu merkezî maliye idaresinin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konuydu. Genellikle Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı olan ve hazineye ciddi nakit gelir getiren mukataaların yıllık vergi gelirlerinden bu tür ödemeler için havaleler yapılıyordu. Sayda Eyaleti⁴¹¹, Trablusşam Eyaleti⁴¹² mukataalarının yanı sıra Halep Muhassılığı'na⁴¹³ bağlı mukataalar, Bilâd-ı Şam'da bu ödemelerle ilgili havalelerin yapıldığı mukataalar olmuştur. Sayda valileri ise merkezden yapılan havalelerin gecikmemesi konusunda sorumlu idiler. Ancak, Sayda mukataacıları arasında ödemeleri geciktirme veya vermeme yoluna gidenler olursa ve bunlar güçlü aileler arasından çıkarsa Şam Eyaleti valileri bu konuda Sayda valilerine yardımcı olmaları için merkezî hükümet tarafından sürekli olarak sorumlu tutulmuşlardır.

18. yüzyılın başlarında Bilâd-ı Şam eyaletlerinin valiliklerini ellerinde bulundurmuş olan Mataracıoğlu Ailesi'nden Sayda-Beyrut Beylerbeyisi Kaplan Muhammed Paşa, Bağdat muhafazına memur askerlerin mevâcibleri için, o dönemde Cebel-i Şûf Mukataası'nın mültezimi olan Mir Beşir eş-Şihâbî'nin (*Mir İbşir*) 1699 senesinden kalan borcunun ödenmesinin takibi ile görevlendirilmiştir⁴¹⁴. Kaplan Paşa'dan, geçmiş senelerden kalan vergi borçlarını ödemesi konusunda takip etmesi istenen diğer bir mültezim ise Şîî Ali es-Sagîroğulları'ndan Şeyh Müşrif idi. Şeyh Müşrif'in vergi borcunun bir kısmını oluşturduğu meblağ Sayda Eyaleti mukataalarından Tuna Nehri Donanması'nın Kalyete Beyleri, Firkate ve Şatırma kapudanlarının salyanelerinin ödenmesi için havale olunmuştu⁴¹⁵.

⁴¹¹ BOA, **MAD**, nr. 9952, s. 22, 165; **MAD**, nr. 9953, s.58; **MAD**, nr. 9958, s. 165; **MAD**, nr. 9959, s. 71.

⁴¹² BOA, **MAD**, nr. 9947, s. 75; **MAD**, nr. 9952, s. 136; **MAD**, nr. 9962, s. 289; **MAD**, nr. 9964, s. 131; **MAD**, nr. 10003, s. 148.

⁴¹³ BOA, **MAD**, nr. 9952, s.147; **MAD**, nr. 9953, s.59; **MAD**, nr. 9959, s. 132; **MAD**, nr. 10003, s. 274.

⁴¹⁴ BOA, **MAD**, nr. 9885, s. 224

⁴¹⁵ BOA, **MAD**, nr. 9885, s. 295

Askerî görevlilerin maaş ve masraflarının ödeme havaleleri konusunda en sık yaşanan pürüzlerden biri, önceki valilerden kalan boçların yani vali bakayalarının tahsili işiydi. Önceden görev yapmış valilerin bakayaları genellikle eyalet mukataacılarından vaktiyle tahsil edil/e/memiş oluyordu. Bu borçların havale edildiği mevacic ve masraf kalemleri merkezî hazine idaresi için ödeme yapılması öncelikli olan kalemler arasındaydı. Dolayısıyla valiler, kendilerinden önceki valilerin borçlarının tahsili konusunda merkezî idare tarafından sürekli sıkıştırılıyordu. Bu arada bir vali, eyaletin ve mukataalarının idaresini üstlenirken kendisinden bir önceki vali ile hesap görmek durumundaydı. Eski vali ise hesabını görmeden eyaletle alakasını kesemezdi. Valiler arasındaki hesap görme işlemlerinin, önceki valilerin bakayalarının takip edilmesi gibi konuların eyalet mukataacılarıyla doğrudan bir ilgisi vardı. Zira bahsedilen bu eski borçlar genellikle mukataacıların zimmetlerinde kalmış borçlar olurdu⁴¹⁶.

Sayda valisi Mehmed Paşa, 1747 senesinde, kendisinden önceki vali Osman Paşa'nın eyaletin valiliğini yaptığı 1745-1746 senelerinden mukataacıların zimmetlerinde kalan borçların tahsili için görevlendirildi. Emir Mülhim eş-Şihâbî'nin yanı sıra Şakîf Mukataası'nın mültezimi Muhammed Faris bu senelerde vergi borçlarının tamamını ödememişti. Yapılacak ödemelerden elde edilen gelir ise Anabolu, Moton ve Kandiye kalelerindeki askerlerin ve Bosna'daki yeniçerilerin mevaciclerinin ödenmesi için kullanılacaktı. Sabık vali Osman Paşa'nın döneminde yapılamamış olan tahsilat Mehmed Paşa tarafından yapıldı. Ödeme emirleri, yani *sebeb-i tahrir hükümleri*, arka taraflarına Sayda kadısı tarafından ödemelerin yapıldığına dair bir yazı yazılıp mühürlenerek sâlyânesine teslim edildi⁴¹⁷. Mehmed

⁴¹⁶ Eski ve yeni valilerin kendi aralarında yaptıkları muhasebe görme işleminin (*mâ-beyn hesabı görmek*) ayrıntılı bir örneğini 1709-1710 senelerinde Sayda Eyaleti valiliği yapmış olan Halil Paşa'nın 1714 senesinde hazırlamış olduğu bir raporda (muhtemelen bu ayrıntılı bir muhasebe defteridir) görmek mümkündür. Bu raporda Halil Paşa, kendisinden önceki vali İbrahim Paşa'nın döneminden eyalet mukataacılarının zimmetlerinde kalan bakayalardan tahsil ettiklerini ve kendi dönemine ait vergi borçlarından tahsil ettiklerini ayrıntılı bir şekilde rapor eder. Buna göre, eyalet mukataalarının yıllık vergi gelirlerinden (*asl-ı mal*) hazine-i âmireye gönderilecek meblağ (*irsâliye-i hâzine*), ayrıca Şam hazinesine hac masrafları için gönderilmesi ocaklık olarak kararlaştırılmış olan meblağ ve yine eyalet vergi gelirlerinden dağıtılacak olan sair vazifelerin toplam tutarından tahsil edilemeyip kalan 31952 kuruştur. Bu meblağdan zimmetlerinde vergi borcu kalanlar Cebel-i Şûf mültezimi Mir Haydar, Bişâre, Şakîf ve Şomar mukataacıları olan ve *Rafizî şeyhleri* olarak anılan Metvâvile'ye mensup şeyhler ve Sayda Kalesi dizdarı Mustafa Ağa'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, **D.BŞM. SBM**, nr.2, gömlek 57.

⁴¹⁷ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 10.

Paşa, kendisinden önceki vali Osman Paşa'nın kalan borçlarının tahsilinin yanı sıra eski valilerden vefat etmiş olan Yakup Paşa'nın 1745 senesinden Metâvile'ye mensup mukataacıların uhdesindeki mukataalardan vaktiyle tahsil edilememiş borçların tahsili işini üstlenmişti. Buradan tahsil edilecek meblağ Tersâne-i Âmire masrafları, Kudüs ve Hayfa kalelerinin mevacib ve masrafları için tahsis edilmişti⁴¹⁸. Osmanlı tarihinin meşhur sadrazamlarından Ragıb Mehmed Paşa'nın 1751 senesinde Sayda Eyaleti valiliği yaptığı dönemde eski valilerden vefat etmiş olan Mustafa Paşa'nın bakayasıyla uğraştığı anlaşılmaktadır. Mustafa Paşa 1750 senesinde Sayda valiliği yaptıktan sonra bir ara Rakka'ya atanmış ancak kısa bir süre sonra vefat etmişti ve geride yüklü bir vergi borcu bırakmıştı. Mustafa Paşa'nın 1750 senesinden mültezimlerin üzerinde gözüken borcu 219.524 kuruştı. İlgili senelerde Beyrut Mukataası ve Cebel-i Şûf Mukataası mültezimliği yapmış olan Emir Mülhim'in üzerinde her iki mukataadan 78.768 kuruş borcu kalmışken, Akka, Şifa Ömer, Cira, Hamrateyn, Sahil Akka mukataalarının mültezimi olan Zahir Ömer'in bu mukataalardan olan borcu 76934,5 kuruştı. Ayrıca Şomar Mukataası, Tuffâh Mukataası ve Şakîf Mukataası'nın mültezimleri olan şeyhlerin zimmetlerinde toplam 44.889 kuruş boç kalmıştı. Sayda mukataalarının neredeyse tamamının borcu kalmış görünüyordu ve bu boçlardan elde edilecek gelir yine serhat kaleleri mevaciblerine tahsis edilmişti⁴¹⁹. Sonraki yıllarda da sabık veya eski valilerin dönemlerinden mültezimlerin zimmetlerinde ödenmemiş olarak kalan vergi borçlarının bulunduğu görülmektedir. Bazen bu borçların vadesinin ziyadesiyle geciktirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. 1763 senesinde Sayda valiliği görevini yapmış olan Mehmed Paşa, yaklaşık sekiz sene önce (1168/1756-57) Kars Kalesi muhafazasındaki yeniçerilerin mevacibi için havale edilmiş olan meblağın tahsili işi için görevlendirildi. Yalnız durum biraz karışıktı. 1756-57 senesinde Sayda valiliği yapmış olan Musa Paşa'nın o dönemden Bişâre Mukataası mültezimi Abbas el-Muhammed, Şomar Mukataası mültezimi Abbas el-Ali, Tuffâh Mukataası mültezimi Ali Mansûr, Cebel-i Şûf Mukataası mültezimleri Emir Ahmed ve Emir Mansûr'un zimmetlerinde kalan 16.013 kuruş Kars Kalesi muhafazasında olan yeniçerilerinin 1756-1757 senesi mevacibleri için havale olunmuş ancak ödenmemişti. Bunun üzerine Enderun Hazinesi'nden söz konusu ödeme yapılmış sonradan bu

⁴¹⁸ BOA, **MAD**, nr. 9964, s. 50.

⁴¹⁹ BOA, **MAD**, nr. 10194, s. 306.

paranın yerine konulması kararlaştırılmıştı. Ancak Musa Paşa vefat edince Enderun Hazinesi'nden alınan ödünç meblağ yerine konulamamıştı. Mehmed Paşa sekiz sene geçmesine rağmen halen yerine konulamayan bu meblağın tahsili için görevlendirildi⁴²⁰.

Bu gecikmelerin saraya duyurulmasında öncelikli rolü oynayan sâlyânegiler dahi bazı durumlarda şikayet ediliyorlardı. Zira sâlyânegiler Sayda Eyaleti'nde kendilerine ödenecek havaleleri beklerken peyder pey kendilerine teslim edilen meblağların bir kısmını faiz karşılığı yerel ahaliye borç olarak verebiliyorlardı. Böylece mevacib olarak havale olunan meblağların mahallerine gönderilmesi gecikmiş oluyordu. Sâlyânegileri şikayet edenler ise genellikle tahsilat işlerinin takibi için ayrıca merkezden gönderilen mübaşirler oluyordu⁴²¹.

Merkezî maliye idaresinin mültezimlerin geçmiş senelerden kalan borçlarının tahsil edilip edilemeyeceğine ilişkin olarak valilerin mali vaziyetini çeşitli vasıtalarla araştırdığı anlaşılmaktadır. Sayda valisi Azmzâde Ailesi'nden Muhammed Paşa'nın 1768 senesindeki valiliği esnasında kendisinden önceki valilerden Kethüda Mehmed Paşa'nın bakayasının tahsili işinin kendisine havale edilmesi üzerine, mevacib için havale edilen bakayanın kısa sürede ve bir defada ödenmesinin zor olduğu vali tarafından mektupla merkeze bildirilmiştir. Muhammed Paşa daha da ileri giderek bu borcun kendisine ait olmadığını ileri sürerek ödemeye kudreti olmadığını dile getirmiştir. Merkezden gönderilen mübaşir Kapıcıbaşı Seyyid Ahmed Ağa, söz konusu bakayadan 106.000 kuruşun tahsil ve havale edilen yerlere gönderildiğini ancak yine de Beyrut Dürzî Dağı'nda ikamet eden Dürzî Taifesi'nin ödemediği 100 bin kuruşluk bir miktarın tahsilinin mümkün olmadığını merkeze bildirmiştir. İlaveten valinin mali vaziyetinin gizlice araştırılmış olduğunu ve 100 bin kuruşluk bir açığı bulunduğunu ancak 1768 senesinde eyalet mukataalarından elde edeceği gelikle bu açığı kapatabileceğini ifade etmiştir. Gerek Dürzîlerin gerek Şîî mültezimlerin ve Zahir Ömer'in gösterdikleri itaatsizliklerden ötürü önceki dönemlerden kalan borçların tahsilinin zor olduğunun merkezî idare de farkındaydı. Valiye yardımcı olmak için Mısır Dimyat'taki bir kalyon ile birkaç adet top ve mühimmat Sayda açıklarına

⁴²⁰ BOA, C. SM, nr. 9/443.

⁴²¹ BOA, MAD, nr. 9994, s.203.

gönderilmiş, buna merkezdeki donanma kalyonlarından biriyle gönderilen üç kıta şâhî top, on beş kantar barut ve diğer levazımat eklenmiştir. Ayrıca Akka mültezimi Zahir Ömer'e ve Beyrut mültezimi Mir Mansûr'a borçlarını ödeme konusunda ayak dirememeleri için ayrı ayrı hükümler gönderilmiştir⁴²².

18. yüzyılda Sayda Eyaleti'nden yapılan havalelerle asker maaşlarının (*mevâcib*), savunma ve diğer giderlerin bir kısmının karşılandığı yerler şunlardır: Basra Kalesi⁴²³, İstanbul'daki Dergah-ı Ali cebecileri, topçuları, sipahileri, silahdarları⁴²⁴, Dergah-ı Ali cebecileri müteakidlerinin mevacibleri⁴²⁵, Şat Nehri Donanması⁴²⁶, Bağdat Kalesi⁴²⁷, Bağdat seraskeri maiyyetinde bulunmak üzere göreve alınan iki bin beşyüz nefer cebecilerin 1145/1732-1733 senesi mevacibleri⁴²⁸ Bender Kalesi⁴²⁹, Sakız Kalesi⁴³⁰, Vidin Kalesi⁴³¹ Tersâne-i Âmire masrafları⁴³², Kerkük Kalesi⁴³³, Matbah-ı Âmire⁴³⁴, Hanya, Resmo, Kandiye kaleleri⁴³⁵, Yanya Kalesi⁴³⁶, Moton, Bosna, Kars, Anabolu Kaleleri⁴³⁷, Efendi Burnu'nda vakı Kale-i Cedîd⁴³⁸, Kale-i Atik, Hasan Paşa ve Özi kaleleri⁴³⁹, Zoniçe Kalesi⁴⁴⁰, Gence, Tiflis, Revan, Van kaleleri⁴⁴¹, Revan seraskeri olan Ahmed Paşa'nın askerlerinin zahire masrafları⁴⁴²

⁴²² BOA, C. **ML**, nr. 513/20941; BOA, **MAD**, nr. 10211, s. 302.

⁴²³ BOA, **MAD**, nr.3134, s. 125.

⁴²⁴ BOA, **MAD**, nr. 2960, s. 111.

⁴²⁵ BOA, **MAD**, nr. 9879, s. 304.

⁴²⁶ BOA, **MAD**, nr.9885, 295.

⁴²⁷ BOA, **MAD**, nr. 9878, s. 19; **MAD**, nr. 9879, s. 135.

⁴²⁸ **D.BŞM. SBM**, nr. 4, gömlek 45.

⁴²⁹ BOA, **MAD**, nr. 9953, s. 69.

⁴³⁰ BOA, **MAD**, nr. 9953, s.85.

⁴³¹ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 6, gömlek 5,6 (Vidin Kalesi muhafazasında görevli cebecilerin 1168/1754-1755 senesi mevacibleri için yapılan havale)

⁴³² BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 76; **D. BŞM. SBM**, nr. 5, gömlek 21

⁴³³ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 6, gömlek 31 (Kerkük Kalesi yeniçerileri 1161/1748 senesi mevacibi havalesi)

⁴³⁴ BOA, **MAD**, nr. 9936, s. 66; **D. BŞM. SBM**, nr. 3, gömlek 104.

⁴³⁵ BOA, **MAD**, nr. 9964, s. 21. Kandiye Kalesi muhafazasında olan yeniçerilerin 1145/1732-1733 senesi mevacibleri ödeme havalesi için ayrıca bkz. **D. BŞM. SBM**, nr. 4, gömlek 41.

⁴³⁶ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 4, gömlek 33; **D. BŞM. SBM**, nr. 6, gömlek 3.

⁴³⁷ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 289. Anabolu Kalesi muhafazasında görevli yeniçerilerin 1159/1746-1747 senesi mevacibleri için yapılan havale hakkında bkz. **D. BŞM. SBM**, nr. 5, gömlek 54. Kars Kalesi muhafazasında görevli yeniçerilerin 1160/1747-1748 senesi mevacibleri için yapılan havale hakkında bkz. **D. BŞM. SBM**, nr. 6, gömlek 12

⁴³⁸ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 87; **D. BŞM. SBM**, nr. 5, gömlek 22

⁴³⁹ BOA, **MAD**, nr. 9921, s. 314.

⁴⁴⁰ BOA, **MAD**, nr. 9921, s. 325.

⁴⁴¹ BOA, **MAD**, nr. 9937, s. 30.

⁴⁴² BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 4, gömlek 16 (Aralık 1724 başları)

Gürgün Kalesi⁴⁴³, Erzurum ve Forni kaleleri⁴⁴⁴, Furune, Kastelmora, Ada-i Kebîr ve Soğucak Kaleleri⁴⁴⁵, Erzincan, Batum, Giresun, Ahışa ve Hasankale kaleleri⁴⁴⁶, Şehribân Kalesi⁴⁴⁷, Sohum Kalesi⁴⁴⁸, Sushat Kalesi⁴⁴⁹, Kütays Kalesi⁴⁵⁰, Anakra, Rude ve Sethariz (?) kaleleri⁴⁵¹, Tuna Donanması⁴⁵², Donanma-yı Hümâyûn Kalyonları⁴⁵³, Hafya Kalesi⁴⁵⁴, Kudüs Kalesi⁴⁵⁵, Trablusşam Kalesi⁴⁵⁶, Şam Kalesi⁴⁵⁷. Ayrıca yapılması kararlaştırılan seferlere gönderilecek askerlerin maaş ödemeleri için bazı senelerde Sayda Eyaleti mukataalarından havaleler yapılmıştır⁴⁵⁸.

Buraya kadar, Sayda Eyaleti mukataacılarının, başta sınır kalelerinin neferleri olmak üzere imparatorluğun çeşitli eyaletlerinde bulunan kalelerin neferlerinin maaş ve sair masraflarının karşılanmasında, tatbik edilen mukataa sistemi sayesinde dolaylı da olsa sorumlu duruma sokuldukları izah edilmiştir. Örgütlülük ve kayıtlılık, dönemsel şartlar muvacehesinde, 18. yüzyılda imparatorluğun maliye idaresine bu eyaletteki mukataacıları denetlemede etkinlik kazandırmıştır. Valiler ve onların altında yer alan mukataacılar yani ileri gelen yerel güçler, mukataa sisteminin oluşturduğu esnek kafesin içinde hareket etmek mecburiyetindeydiler. Sürekli kayıtları

⁴⁴³ BOA, **MAD**, nr. 9968, s. 425.

⁴⁴⁴ BOA, **MAD**, nr. 9947, s. 279.

⁴⁴⁵ BOA, **MAD**, nr. 9941, s. 22.

⁴⁴⁶ BOA, **MAD**, nr. 9983, s. 454. Erzincan Kalesi muhafazasında görevli yeniçerilerin 1164/1750-1751 senesi mevacibleri için yapılan havale hakkında ayrıca bkz. **D. BŞM. SBM**, nr. 7, gömlek 46. Batum Kalesi muhafazasında görevli yeniçerilerin 1169/1755-1756 senesi mevacibleri için yapılan havale hakkında ayrıca bkz. **D. BŞM. SBM**, nr. 7, gömlek 51. Ahışa Kalesi muhafazasında görevli yeniçerilerin 1169/1755-1756 senesi mevacibleri için yapılan havale hakkında ayrıca bkz. **D. BŞM. SBM**, nr. 7, gömlek 52.

⁴⁴⁷ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 7, gömlek 65, 69; **D. BŞM. SBM**, nr. 10, gömlek 144

⁴⁴⁸ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 8, gömlek 87

⁴⁴⁹ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 8, gömlek 164 (Sushat (?) Kalesi muhafazasında görevli yeniçerilerin 1761 senesi mevacibleri için yapılan havale hakkında)

⁴⁵⁰ BOA, **C. AS**, nr. 20936.

⁴⁵¹ BOA, **MAD**, nr. 9940, s. 63. Sahrperiz (?) Kalesi muhafazasında olan yeniçerilerin 1169/1756 senesi mevacibleri havalesi için bkz. **D. BŞM. SBM**, nr. 7, gömlek 64.

⁴⁵² BOA, **MAD**, nr. 3134, s. 200 (Tuna Donanması gemilerinin 1701 senesine ait salyanesi). **MAD**, nr. 3473, s. 172.

⁴⁵³ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 3, gömlek 98 (Sayda muhafazasına memur edilen Kasım Paşalı Muhammed Kaptan'ın süvar olduğu mîrî Ay Bağçeli Kalyon levendatının mevacibi ödemesi, Mayıs 1723 ortaları). 1168/1754-1755 senesinde Bahr-i Sefid'e memur kılınan donanma kalyonlarının levendatı mevacibleri havalesi için bkz. **D. BŞM. SBM**, nr. 7 gömlek 1.

⁴⁵⁴ Hayfa Limanı Kalesi cebecilerinin 1161/1748 senesi mevacibleri için yapılan havale hakkında bkz. BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 6, gömlek 34

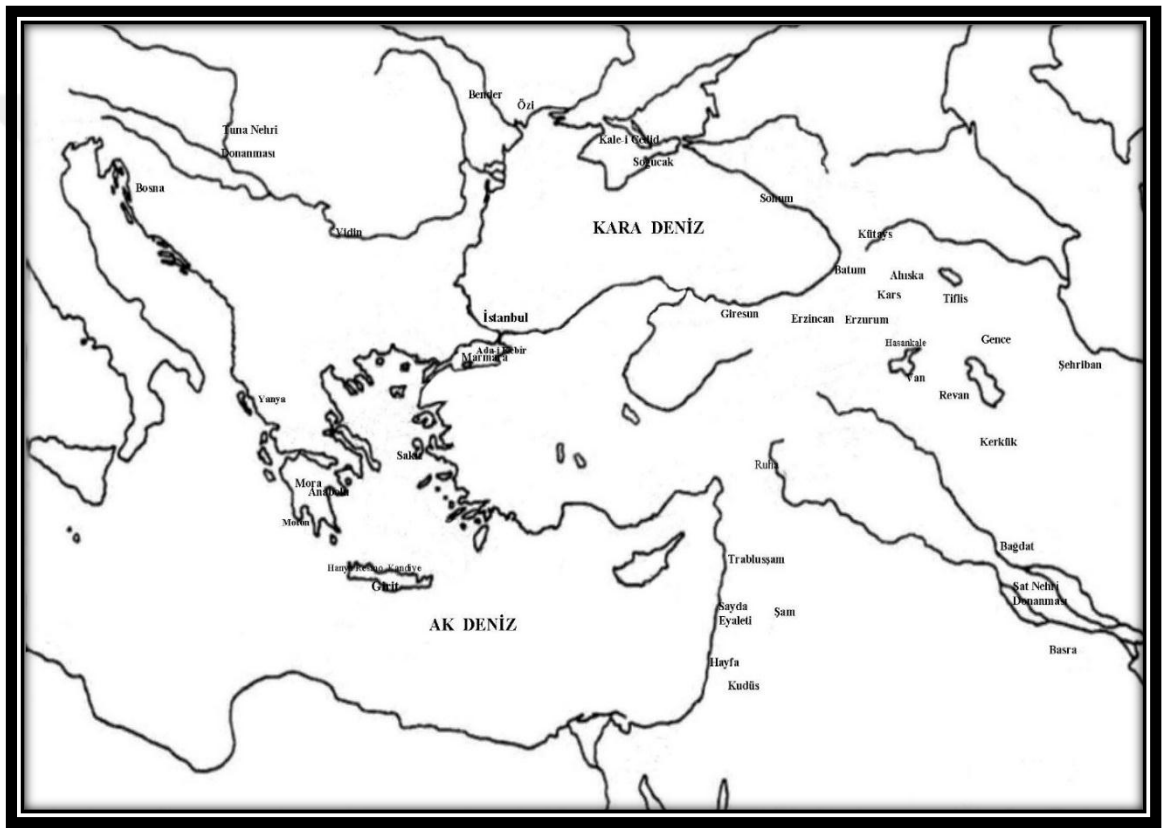
⁴⁵⁵ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 3, gömlek 68, 88; **D. BŞM. SBM**, nr. 4, gömlek 1;

⁴⁵⁶ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 3, gömlek 15, 58.

⁴⁵⁷ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 3, gömlek 59, 60; **D. BŞM. SBM**, nr. 4, gömlek 3, 22.

⁴⁵⁸ BOA, **MAD**, nr. 9934, s. 273; **MAD**, nr. 9937, s. 255; **MAD**, nr. 9991, s. 132.

tutuluyordu. Ödemelerini düzenli bir şekilde yapmıyorlardı. Bu konuda resmi araçlar konumunda olan valiler gibi daha özerk bir statüye sahip olan mültezimler/mukataacılar da benzer sicillere sahiptiler. Ancak kayıtlılık ve bunu takip edip denetleyen bir örgütlülük yani bürokraksi, varlığını iyiden iyiye hissettiriyordu. Bu bağlamda, 18. yüzyılın imparatorluk tarihinde bürokrasinin altın çağı olmasının anlamını Sayda Eyaleti örneğinde görmek mümkündür.



Harita 2: 18. Yüzyılda Sayda Eyaleti Mukataalarından Havale Yapılan Yerler

1.9. Sayda Eyaleti Mukataalarından Yapılan Masraflar: Mesârif-i Mukarrere

Sayda Eyaleti mukataalarının yıllık gelirinden, *Hazine-i Âmire*'ye gönderilen *irsâliye* adlı yıllık verginin yanı sıra her yıl yapılan düzenli harcamalar bulunmaktaydı. Osmanlı arşivindeki maliye kayıtlarında Sayda Eyaleti mukataalarının hesabının

tutulduğu defterlerde söz konusu harcamalarla ilgili kısmın başlığı *mesârif-i mukarrere* olarak kayıtlıdır⁴⁵⁹. Her yıl yapılan bu harcamalarda en önemli kalem/kısım hac organizasyonu için yapılan ödemelerdi.

1.9.1. Sayda Eyaleti Valilerinin Hac Organizasyonu’nun Güvenliği Sürecine Dahil Edilmesi

Osmanlı sultanları, 16. yüzyılda Arap topraklarının fethi ve kutsal beldelerin koruyuculuğunun üstlenilmesiyle birlikte Hac Organizasyonu’na ayrı bir önem atfedegeldiler. İslam coğrafyasının önemli kentlerini ele geçiren Osmanlılar, kendilerini bu kentlerde ve civarlarında yaşayan Müslümanların hac farızasını yerine getirmelerinde her türlü desteği sağlamakla mükellef olarak görüyorlardı. Zira Müslüman toplumların liderliği iddialarını sürdürmeye Osmanlı sultanları çok büyük bir ehemmiyet veriyorlardı. İslam Devleti’nin liderleri, Hz. Peygamber döneminden itibaren hac organizasyonunun güvenle yapılmasında öncelikli bir sorumluluğa sahip olmuşlardır. Osmanlıların da bu misyonu devam ettirme gayeleri var olmuştur. 18. yüzyılda hacıların Hicaz’a ulaştırılması, yol, yiyecek-içecek, barınma ihtiyaçlarının karşılanması ve güvenlik önlemlerinin alınması gibi görevler merkezî hükümet tarafından öncelikle Şam valilerinin sorumluluğuna verilmiştir. Mısır valileri ve yöneticileri de Kuzey Afrika’daki Müslümanların bu hizmetlerini görmek için görevlendirilmişlerdir.

Şam valilerinin Hac Emirliği unvanıyla yüklendikleri söz konusu sorumluluklar kapsamında kendilerinden beklenen iki önemli görev bulunmaktaydı. Bunlardan biri hac yolculuğu esnasında hacıların güvenliklerinin sağlanması, diğeri ise erzak, su ve taşıma gibi ihtiyaçlarının karşılanmasıydı⁴⁶⁰. Öte yandan, hac organizasyonunun, 18. yüzyılda Bilâd-ı Şam’ın idarecilerini ortak hareket etmeye yönlendiren bir organizasyon olma özelliği de vardı. Bu bir arada hareket etme yönelimi, merkezî hükümetin istediği bir şeydi⁴⁶¹. Hac organizasyonu vasıtasıyla, Bilâd-ı Şam’da

⁴⁵⁹ Bu başlığa dair birkaç örnek için bkz. BOA, **MAD**, nr.7836, s. 162; **MAD**, nr.10155, s. 238; **MAD**, nr.10170, s. 313; **MAD**, nr.10183, s. 296.

⁴⁶⁰ Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus**, s. 52-76.

⁴⁶¹ BOA, **MD**, nr. 112, s. 155, hkm. 547; **MD**, nr. 114-1, s. 480, hkm. 2194; **MD**, nr. 119, s. 83, hkm. 428-429; **MD**, nr. 127, s. 7, hkm. 27; **MD**, nr. 132, s. 56, hkm. 183-190; **MD**, nr. 139, s. 42, hkm. 134.

vergilerin tahsil edilmesine ve iç güvenliğin teminine yönelik uygulamaların tatbikata konulması, Şam valilerinin eliyle gerçekleştirilen ve fakat Osmanlı merkezî hükümetinin inisiyatifi ve iradesi dahilinde olan bir süreç olarak görülmüştür. Böylece bölgede Şam valileri marifetiyle aynı zamanda üç yerel güç unsuru kontrol edilmiş oluyordu: Yerel aileler, yeniçeriler ve Bedeviler⁴⁶². Bununla birlikte, Şam valilerinin bu ortak hizmette lider fonksiyonunu üstlenmiş olmaları kendilerine bölgede farklı bir statü ve nüfuz sağlıyordu. Sayda ve diğer eyalet ve sancakların mukataaalarından gelecek olan hac masrafları ödeneklerinin takibi işinde bizzat merkezî hükümet tarafından görevlendirilmeleri bu statü ve nüfuzun göstergelerinden yalnızca birisiydi. Şam valilerinin, bu statüyü güç devşirmek, nüfuz sahibi olmak için kasıtlı olarak kullanmış oldukları söylenebilir. Ancak bu konuda merkezî hükümetin yakın takibi ve kontrolünün yanı sıra uğraşmak zorunda oldukları yerel güçlerin meydan okumalarını savuşturma zaruretiyle karşı karşıya olduklarını söylemek de mümkündür. Nitekim Osmanlı merkezî hükümetinin benimsediği taşra idaresinde 18. yüzyılda artık valiler, atandıkları eyaletlerin mutasarrıfları olarak çok uzun bir süre yönetimde kalamıyorlardı. Valilerin sürekli yer değiştirdiği bir vasatta hac organizasyonu gibi zor ve başarısızlık karşısında ciddi cezalarla karşılaşılabilen bir işin gönüllüsü olunduğunu her dönem için söylemek zordur. Bilâd-ı Şam'da 18. yüzyılda tezde incelenen dönem boyunca yerel aileler, başta Şam Eyaleti olmak üzere bölge eyaletlerinin valiliklerini uzun süren dönemler için ele geçirmeyi başardılar. Ancak Şam valilerinin ellerinde böylesine bir gücün toplanmasına vesile olan hac organizasyonunun gerekli görüldüğü şekilde finanse edilmesi ve sürdürülmesinin önünde engeller ve pürüzler vardı.

Bir kere hac kafilesinin yol güzergahı Suriye Çölü'nden geçmekteydi ve merkezî hükümet ve bölge valileri, kafileye Bedeviler tarafından yapılması muhtemel baskınların endişesini duyarlardı. Aneze Urbanı olarak tanınan ve Suriye Çölü'nde yaşayan büyük Bedevi kabileleri konfederasyonu, daha kuzeyde yaşayan küçük kabilelerle ittifak kurduğunda bu durum hac kafilesine yapılacak bir baskın ihtimalini arttırmaktaydı⁴⁶³. Bu tür ittifakların önüne geçmek ise merkezî idarenin kolaylıkla

⁴⁶² Karl Barbir, **Ottoman rule in Damascus: 1708-1758**, s. 45.

⁴⁶³ BOA, **MD**, nr. 138, s. 215, hkm.700.

yapabileceği bir şey değildi. Merkezî idare, her yıl özellikle güçlü kabileleri yanına çekmek için *surre kafilesiyle* Mekke ve Medine ahalisine gönderilen maddi yardımlardan onlara da pay ayırmaktaydı ⁴⁶⁴ . Bazen Osmanlılar, Aneze Konfederasyonu'na mensup Bedevi Kabilelerini, Hac Kervanı'nın güvenliğini sağlamada, hacılara binek ve erzak temin edilmesinde kullanmıştır. Aneze Bedevileri'nden *Tâife-i Hasene* olarak isimlendirilen bir kabilenin liderlerine, hacıların gidiş ve dönüşlerinde emniyetlerini temin ettikleri için 1697'de gönderilen surrenin yanı sıra ek ödeme yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁶⁵. Ancak birkaç yıl sonra Aneze ve Beni Sahr gibi kabilelerin hac kafilelerine yaptıkları baskınlarla verdikleri zararlardan bahsedilerek gereken önlemlerin alınması konusunda Şam Eyaleti Alaybeyi'ne hüküm gönderilmiştir⁴⁶⁶. Suriye Çölü'ndeki belli başlı kabilelere *surre* dağıtılması işi Şam valilerinin uhdesindeydi ve 18. yüzyıl boyunca hac masrafları arasında *surre masrafı* adı altında Şam Eyaleti valilerinin yıllık harcamaları arasında kaydedilmeye devam edildi.

Şam valilerinin 18. yüzyılda, hac organizasyonunun güvenliğini sağlamaya yönelik faaliyetlerinin ve hazırlıklarının finansmanı için, çeşitli eyalet, sancak ve mukataalardan merkezî hazineye gönderilen yıllık vergilerden *sebeb-i tahir hükümleriyle* havaleler yapılmaktaydı. Sayda Eyaleti mukataalarından, hemen her yıl söz konusu ocaklık usulüyle ama farklı miktarlarda ödenekler Şam hazinesine havale olunmaktaydı. Sayda dışında, Trablusşam, Hama, Ma'arratü'n-Numân, Nablus, Yafa, Gazze, Leccûn, gibi eyalet ve sancakların vergi gelirlerinden Şam hazinesine havaleler yapılmaktaydı. Halep Muhassıllığı, Rakka, Adana, Maraş, İfrâz-ı Zü'l-Kadriye gibi nispeten daha uzak eyaletlerden de hac organizasyonunda askeri hizmetlilerin masraflarının karşılanması için Şam hazinesine havaleler yapılabilmekteydi. Bu ödemeler Şam valilerinin kendi maiyyetleri dışında hacıların güvenliği için istihdam edecekleri, *piyâde*, *süvâri levendât* isimli paralı askerlerin ulufe ve bahşişlerinin verilmesinde kullanılmaktaydı. Ayrıca hac organizasyonunun güvenliğini sağlamak üzere Şam Eyaleti'nin yeniçerilerinden bir kısmı görevlendirilmekteydi. Bunların yol

⁴⁶⁴ BOA, **MAD**, nr.9879, s. 330; **MD**, 114-1, s. 430, hkm. 1973; **MAD**, nr. 9913, s. 232; **MAD**, nr.9915, s. 180; **MAD**, nr. 9931, s. 155; **MAD**, nr. 9934, s. 64; **MD**, nr.144, s. 231, hkm. 728; **MD**, nr. 149, s. 4, hkm. 9; **MD**, nr. 159, s. 111, hkm. 284; **MD**, nr. 162, s. 316, hkm. 908

⁴⁶⁵ BOA, **MAD**, nr. 3473, s. 116.

⁴⁶⁶ BOA, **MD**, nr. 111, hkm. 1491. Ayrıca bkz. Abu Husayn, **The View from Istanbul**, s. 157.

masrafları, binek masrafları yapılan bu havalelerle karşılanmaktaydı. Son olarak yine hacıların güvenliğini temin edilmesi için hac yolu güzergahının geçtiği çöllük arazideki Bedevi kabilelerine verilen *surreler* söz konusu havalelerden karşılanıyordu⁴⁶⁷.

Hac kafilesinin güvenliğini temini için *cerde* adı verilen askerî birliklerin oluşturulması diğer bir önlemdi. Genellikle 18. yüzyılda, bu çalışmayla ilgili dönemde Trablusşam Eyaleti valileri⁴⁶⁸ veya Kudüs Sancağı mutasarrıfı olan idareciler⁴⁶⁹ *cerde* birliklerinin komutasına (*Cerde Başbuğluğu*) tayin edilmişlerdir. Kimi zaman Sayda valileri bu işi üstlenmişlerdir⁴⁷⁰. Sayda valilerinin, genel olarak *cerde* hizmetine dair sorumlulukları ise her sene *cerde* birliklerine katılmak üzere 500 nefer süvariye hazırlayıp kethüdaları komutasında göndermekti⁴⁷¹. Kimi zaman Sayda valileri asker yerine bir miktar para göndermişlerdir⁴⁷².

Surre dağıtımı, Şam valilerinin emrinde paralı asker birlikleri istihdam etmek, *cerde* birlikleri oluşturmak, bedevi kabileleri hac kafilesinin lojistiği ve yol güvenliği işlerine koşmak gibi tedbirlerin işe yaramadığı durumlar olabilmekteydi. Suriye Çölü'nün kuzeyinde Belka Mıntıkası'nda yaşamakta olan Beni Sahr Bedevileri'nin liderliğinde, 1757 yılında *cerde* kafilesine ve hac kafilesine yapılan saldırılar, alınan bütün önlemlere rağmen önlenemedi. Bu saldırılar, o döneme kadar görülememiş

⁴⁶⁷ Mukataa Defterlerinde, Şam Hazinesi'ne her yıl ilgili eyaletlerin mukataalarından ve diğer mahallerden hacıların güvenliğini sağlamak için Şam valileri tarafından istihdam edilen mîrî piyâde, süvârî, levendât isimli askerlerin masrafları ve Bedevî kabilelerin *surreleri* için lazım gelen finansmanın temininde kullanılmak üzere yapılan ödemeleri gösteren, Defter-i/Berâ-yı tertîb-i bahşîş ve ulûfe ve zahire-bahâ-i sâire-i levendât-ı piyâde ve süvârî başlıklı listeler bulunmaktadır. Bu listelere urbân olarak anılan Bedevî kabilelere yapılacak ek ödemeler "... ve ziyâde-i surre-i urbân..." şeklinde ekleniyordu. Söz konusu listeleri ihtiva eden birkaç defter için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10154, s. 225-226; **MAD**, nr. 10155, s. 231-232; **MAD**, nr. 10167, s. 316-317; **MAD**, nr. 10168, s. 296-297; **MAD**, nr. 10170, s. 296-297; **MAD**, nr. 10173, s. 314-315; **MAD**, nr. 10187, s. 311-312; **MAD**, nr. 10190, s. 311-312; **MAD**, nr. 10198, s. 335-336; **MAD**, nr. 10200, s. 272-273; **MAD**, nr. 10207, s. 263-264.

⁴⁶⁸ BOA, **MD**, nr. 125, s. 19, hkm. 71; **MD**, nr. 133, s. 477, hkm.1599; **MD**, nr.134 s. 366, hkm. 1299; **MD**, nr.138, s. 198, hkm. 641; **MD**, nr. 140, s. 41, hkm. 139; **MD**, nr. 147, s. 3-4, hkm. 8; **MD**, nr. 149, s. 15, hkm. 53; **MD**, nr.152, s. 232, hkm. 947.

⁴⁶⁹ BOA, **MD**, nr.119, s. 83, hkm. 438; **MD**, nr. 122, s. 175, hkm. 525; **MD**, nr.125, s. 19, hkm. 71; **MD**, nr. 127, s. 7, hkm. 27.

⁴⁷⁰ Mad 9939, s. 102; **MD**, nr. 136, s. 89, hkm. 288; Mhm 137, s. 6, hkm. 11; **MD**, nr. 151, s. 27, hkm. 66.

⁴⁷¹ BOA, **MD**, nr. 125, s. 19, hkm. 71; **MD**, nr. 133, s. 477, hkm.1599; **MD**, nr.134 s. 366, hkm. 1299; **MD**, nr.138, s. 198, hkm. 641; **MD**, nr. 140, s. 41, hkm. 139; **MD**, nr. 147, s. 3-4, hkm. 8; **MD**, nr. 149, s. 15, hkm. 53; **MD**, nr.152, s. 232, hkm. 947.

⁴⁷² BOA, **MD**, 130, s. 57, hkm.169.

sertlikte bir Bedevi meydan okuması olarak değerlendirilmiştir⁴⁷³. Ancak böylesi bir meydan okumanın geri planında zamanla biriken bir mahrumiyet ve öfkenin var olduğu anlaşılmaktadır. Rafiq'a göre saldırıların asıl sebebi, dönemin Şam valisi Hüseyin Paşa el-Mekkî'nin Bedevilere surre malını vermekten imtina etmiş olmasıydı. Öte yandan o dönemde kıtlık, susuzluk ve otlaksızlık yüzünden bedevilerin durumu pek parlak değildi. Beni Sahr Kabilesi ise önceki vali Esad Paşa'nın döneminden beri, hacıların nakli ve deve kiralama görevlerinden uzaklaştırılmışlardı. Zaten Esad Paşa'nın bedevi politikası, Beni Sahr gibi küçük kabileleri baskı altında tutmak Aneze Urbanı ve daha güneyde Medine civarındaki Harb Urbanı gibi büyük kabilelerle ve kabile konfederasyonlarıyla iyi geçinmek üzerineydi. Dolayısıyla, Esad Paşa'nın görevden azli ile gerçekleşmiş olan vali değişikliğini fırsat bilen Beni Sahr bedevileri, yanlarına çektikleri birkaç kabile ile böyle bir saldırıyı gerçekleştirmişlerdi⁴⁷⁴.

Zikredilen bu zorluklara ve sorumluluğun ağırlığına rağmen 18. yüzyılda, Bilâd-ı Şam'ın güçlü yerel aileleri, Şam valiliğini üstlenmek suretiyle hac organizasyonunun sağladığı imkanları kullanarak güç ve nüfuz elde etmeye çalışmışlardı. Yüzyılın başında Mataracioğulları Ailesi (el-Mutarci) sonrasında ise Azmzâde Ailesi'nin, Bilâd-ı Şam'da Hac organizasyonunun sağladığı statü ve imkanları sonuna kullandıkları anlaşılmaktadır.

1.9.2. Hac Organizasyonu'nun Genel Finansmanı

Şam valilerinin 18. yüzyıldan itibaren hac organizasyonunda yukarıda anlatıldığı şekilde görevlendirilmeleri kendilerine bölgesel anlamda güç ve nüfuz sağlamıştır. Resmi olarak Kudüs, Gazze, Nablus, Aclûn ve diğer civar sancakların idaresi doğrudan kendilerine bağlanarak Şam valiliğine atanmışlardır⁴⁷⁵. Öte yandan merkezî idare, Şam valilerinin, hac organizasyonu ile ilgili üstlendikleri sorumlulukları yerine

⁴⁷³ Shamon Shamir, **The Azm Walis of Syria (1724-1785)**, s. 146; Jane Hathaway, **Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları**, s.114.

⁴⁷⁴ Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 267.

⁴⁷⁵ Şam valilerinin bu şekilde atandıklarına dair birkaç örnek için bkz. BOA, **MD**, nr. 132, s. 185, hkm. 697; **MD**, nr. 138, s. 152, hkm. 515; **MD**, nr. 139, s. 42, hkm. 134; **MD**, nr. 142, s. 16, hkm. 71; **MD**, nr. 139, s. 42, hkm. 134; **MD**, nr. 145, s. 240, hkm. 1038; **MD**, nr. 149, s. 14, hkm. 52; **MD**, nr. 155, s. 292, hkm. 1090; **MD**, nr. 159, s. 47, hkm. 114. Ayrıca bkz. Karl Barbir, **Ottoman rule in Damascus: 1708-1758**, s. 45.

getirebilmeleri için finansal anlamda desteklenmelerine yönelik bir politika gütmüştür. Bunun en açık göstergesi başta civar eyalet, sancak ve mukataalar olmak üzere imparatorluğun diğer bölgelerinden hac organizasyonunun finansmanı için yapılması mecburi tutulan ödemelerdi.

Hac mesârifi veya *Kilâr-ı Hac mesârifi* olarak anılan ve daha çok hacıların iâşe ve yolculuk ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan masrafların karşılanmasında çalışma konusunun kapsadığı dönem boyunca Trablusşam ve Sayda Eyaletleri mukataalarından gönderilmesi mecburi tutulan ödenekler kullanılmıştır. Bu iki eyalet dışında Şam hazinesine bağlı olan Teym Vadisi, Faide-i Hâk-i Beles (?), Hulâ ve Şa‘râ mukataalarından, Şam eyaleti’nin bazı köy ve mezraalarından elde edilen vergi gelirlerinden ödenekler tahsis edilmiştir⁴⁷⁶. İlgili vergi birimlerinden yapılan bu tahsisat ocaklık usulüyle her sene belirli meblağların Şam hazinesine gönderilmesi şeklinde gerçekleştiriliyordu. Aslında ocaklık, Osmanlı maliye uygulamalarında belirli bir harcama alanına ayrılan gelirler veya yerinde yapılan harcamalar olarak bilinmektedir. Maliye idaresi, Tersane-i Âmire, Matbah-ı Âmire, Istabl-ı Âmire gibi devlet kurumlarının masraflarını bazı vergi geliri kalemlerinden her yıl ocaklık adı altında yapılan düzenli ödemelerle karşılıyordu⁴⁷⁷. Şam Eyaleti hazinesine her yıl hac masraflarının karşılanması için gönderilen meblağlar da *Hac Mesarifi Ocaklığı* olarak anılmaktaydı⁴⁷⁸.

1.9.3. Sayda Eyaleti Mukataalarından Hac Organizasyonu İçin

Yapılan Yıllık Masraflar

Sayda Eyaleti’nden yapılan hac masraflarına ait ocaklık olarak yapılan ödemelerin miktarı 18. yüzyılda, çalışmanın kapsadığı dönem boyunca birkaç ufak ekleme dışında

⁴⁷⁶Mukataa Defterlerinde, Şam Hazinesi’ne her yıl ilgili eyaletlerin mukataalarından ve diğer mahallerden hac organizasyonun iâşe ve lojistik masraflarında kullanılmak üzere yapılan ödemeler için Defter-i tertîb-i mesârif-i hacc-ı şerîf, Berâ-yı mesârif-i kilâr-ı hacc-ı şerîf başlıklı ocaklık havalelerini ihtiva eden listeler bulunmaktadır. Bu listeleri ihtiva eden birkaç defter için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10154, s. 223-224; **MAD**, nr. 10155, s. 230-231; **MAD**, nr. 10167, s. 315-316; **MAD**, nr. 10168, s. 295-296; **MAD**, nr. 10170, s. 295-296; **MAD**, nr. 10173, s. 312-313; **MAD**, nr. 10187, s. 310-311; **MAD**, nr. 10190, s. 310-311; **MAD**, nr. 10198, s. 334-335; **MAD**, nr. 10200, s. 271; **MAD**, nr. 10207, s. 262

⁴⁷⁷ A. Tabakoğlu, **Osmanlı Malî Tarihi**, s. 177-178.

⁴⁷⁸ BOA, **MAD**, nr. 9885, s. 161-162; **MAD**, nr. 10168, s. 295; **MAD**, nr. 10187, s. 310; **MAD**, nr. 10198, s. 334-335; **MAD**, nr. 10207, s. 262; **MD**, nr. 154, s. 5, hkm. 28.

büyük miktarlarla ifade edilebilecek bir değişikliğe uğramamıştır. Bu miktar, 1750'lerin ilk yarısına kadar 39.071 kuruştı ve “*mesarîf-i Hac-ı şerîf ocaklık-ı kadim*” tanımlamasıyla maliye defterlerine kaydediliyordu⁴⁷⁹. Buna, bazı senelerde “*ocaklık-ı cedit*”⁴⁸⁰ adı altında veya başka tanımlamalarla eklemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu eklemeler, genellikle Şam hazinesine gönderilmek şartıyla Sayda Eyaleti mukataaları gelirlerine bağlanan kalemlerden teşekkül ediyordu. Böylece her yıl ocaklık olarak belirlenen bir meblağın, Şam hazinesine hac masrafları kapsamında gönderilmek üzere merkezî maliye idaresi tarafından Sayda Eyaleti mukataalarından ödenmesi gereken yıllık vergiye *mahsûb* edildiği anlaşılmaktadır⁴⁸¹.

Eyalet mukataalarından, incelemeye konu olan dönem boyunca, hac masraflarına ayrılan temel tahsisat dışında genellikle her yıl yapıldığı görülen diğer harcamalar arasında, eyaletin yıllık vergi gelirine Şam hazinesine *hac mesârîfî ocaklığı* olarak gönderilmesi karşılığında eklenmiş vergi gelirleri bulunmaktaydı. Yafa İskeleyi'nden elde edilen 3601,5 kuruşluk vergi geliri aynı iskelede bulunan kalede görev yapan askerlerin *mevâcibleri* için ayrılmıştı. Yafa İskeleyi'nden elde edilen bu gelir, 1705 yılında Sayda Eyaleti mukataalarının yıllık gelirine eklendi. Ancak bu ekleme Şam hazinesine gönderilmek üzere yapıldı⁴⁸². Şam Eyaleti'ndeki yeniçeri ağalarından İbrahim Ağa'nın vaktiyle kurmuş olduğu vakfa gelir getiren köylerden birkaçı Sayda Eyaleti'ne bağlı İklim-i Tuffâh Nahiyesi'nin sınırları dahilinde kalmıştı. 18. yüzyılın başlarına ait maliye kayıtlarından bu köylerin zamanla Sayda valileri ve mültezimleri tarafından zabt edildiği anlaşılmaktadır. Fakat Sayda valileri köylerden elde ettikleri gelirlerden vakfa ödenmesi gereken kısmını ödememeye başladılar. Bunun üzerine bu köylerin Sayda valilerinin uhdesinde kalmasına ancak bunun karşılığı olarak 1080 kuruşluk bir meblağın her sene hac ocaklığı ile birlikte gönderilmesine karar verildi.

⁴⁷⁹ BOA, **MAD**, nr. 4879, s. 128; **MAD**, nr. 427, s. 234; **MAD**, nr. 10306, s. 205; **MAD**, nr. 10151, s. 180; **MAD**, nr. 10154, s. 232; **MAD**, nr.10167, s. 232; **MAD**, nr.10170, s. 313; **MAD**, nr. 10172, s. 328; **MAD**, nr. 10187, s. 324; **MAD**, nr. 10191, s. 301; **MAD**, nr. 10195, s. 285.

⁴⁸⁰ BOA, **D. BŞM. SBM**, nr. 2, gömlek 57 (1709-1710 seneleri).

⁴⁸¹ BOA, **MAD**, nr. 7836, s. 162; **MAD**, nr. 10155, s. 238; **MAD**, nr.2960, s. 206; **MAD**, nr. 9899, s. 396; **MAD**, nr.3434, s. 389; **MAD**, nr.9908, s. 395; **MAD**, nr. 9924, s. 294; **MAD**, nr.2819, s. 205; **MAD**, nr.9958, s. 211; **MAD**, nr.9959, s.241; **MAD**, nr. 9984, s. 254.

⁴⁸² BOA, **MAD**, nr. 2960, s. 206; **MAD**, nr. 10167, s. 232; **MAD**, nr. 10169, s. 320; **MAD**, nr.10170, s. 313; **MAD**, nr. 10172, s. 328.

Böylece gönderilen bu meblağ ile vakfın hakkı ödenecekti⁴⁸³. 16. yüzyılda Şam valiliği yapmış olan Lala Mustafa Paşa'nın (ö. 1580) zevcesinin Kudüs yolu üzerinde Cinîn'de inşa ettiği cami ve Medine'deki hayratı için gelirlerini vakf ettiği köylerden bazıları Sayda Eyaleti sınırları dahilinde kalmıştı. İbrahim Ağa'nın vakfına bağlı köylerdekine benzer şekilde Sayda valileri bu köyleri zabt etmişler ve bir süre sonra elde ettikleri geliri vakfa vermemeye başlamışlardı. Bunun üzerine 1698 yılından itibaren bu köylerden elde edilen 702 kuruşluk gelirin Şam hazinesine gönderilmesine karar verildi⁴⁸⁴.

Sayda Eyaleti mukataalarından Şam hazinesine gönderilen meblağlar dışında da harcamalar yapılmaktaydı. Tarikat erbabına yapılan *vazife*⁴⁸⁵, *ta'âmiye*⁴⁸⁶ adı altındaki ödemelerin yanı sıra Kunaytra⁴⁸⁷, Sayda⁴⁸⁸, Sa'sa'⁴⁸⁹, Ma'arratü'n-numân⁴⁹⁰ menzili gibi menzillerin bakım ve onarım masrafları eyalet mukataalarının gelirlerinden karşılanabiliyordu.

1.9.4. Hac Organizasyonu İçin Yapılan Masrafların Prosedürü

Sayda valilerinin, *hac mesârifî ocaklığı*, *levendât* ve sair askeri görevlilerin masrafları için yapılması beklenen havaleleri her sene Receb ayının başında Şam valilerine veya defterdarlarına teslim etmeleri gerekiyordu⁴⁹¹. Yukarıda değinildiği gibi Şam valisinin istihdam ettiği askeri görevliler ile ilgili yapılan havalelerin miktarı

⁴⁸³ BOA, MAD, nr. 4879, s. 139-140; MAD, nr. 2960, s. 206; MAD, nr. 10167, s. 232; MAD, nr. 10169, s. 320; MAD, nr.10170, s. 313; MAD, nr. 10172, s. 328; MAD, nr.10187, s. 324; MAD, nr. 10194, s. 306; MAD, nr. 10195, s. 385.

⁴⁸⁴ BOA, MAD, nr. 9881, s. 56; MAD, nr. 2960, s. 206; MAD, nr. 10167, s. 232; MAD, nr. 10169, s. 320; MAD, nr.10170, s. 313; MAD, nr. 10172, s. 328.

⁴⁸⁵ BOA, MAD, nr.10306, s. 205; MAD, nr. 10151, s. 180; MAD, nr. 10154, s. 232; MAD, nr.10167, s. 235; MAD, nr. 10171, s. 224; MAD, nr. 10172, s. 328; MAD, nr.10187, s. 324; MAD, nr. 10194, s. 306; MAD, nr. 10195, s. 385.

⁴⁸⁶ BOA, MAD, nr.10306, s. 205; MAD, nr. 10151, s. 180; MAD, nr. 10154, s. 232; MAD, nr.10167, s. 235; MAD, nr. 10171, s. 224; MAD, nr. 10172, s. 328; MAD, nr.10187, s. 324; MAD, nr. 10194, s. 306; MAD, nr. 10195, s. 385.

⁴⁸⁷ BOA, MAD, nr. 10512, s. 225; MAD, nr. 10154, s. 232; MAD, nr. 10154, s. 238.

⁴⁸⁸ BOA, MAD, nr.10167, s. 232; MAD, nr. 10168, s. 314; MAD, nr. 10169, s. 320; MAD, nr.10170, s. 313; MAD, nr. 10171, s. 224; MAD, nr.10172, s. 328; MAD, nr.10187, s. 324; MAD, nr. 10194, s. 306; MAD, nr. 10195, s. 385.

⁴⁸⁹ D. BŞM. SBM, nr. 2, gömlek 52,74,76.

⁴⁹⁰ D. BŞM. SBM, nr. 2, gömlek 52,74,76.

⁴⁹¹ BOA, MAD, nr. 2960, s. 206; MAD, nr. 9922, s. 265; MAD, nr. 9924, s. 294; MAD, nr. 2819, s. 205; MAD, nr. 9937, s. 228; MAD, nr. 9964, s. 285;

seneden seneye değişiyordu. Bunlar, Hazine-i Âmire'ye gönderilen yıllık vergiden düşülüyordu. Merkezî hükümet her yıl bu ödemelerin yapılması için valilere önceden hükümler ulaştırırdı. Eğer ödemeler zamanında yapılmazsa merkezden bu ödeme işlerine nezaret etmesi için bir mübaşir görevlendirilirdi⁴⁹². Vali, gelen hükümlerde belirtilen meblağın teslim edildiğine dair Şam hazinesi defterdarından *ric 'a/ruc 'a* adı verilen bir ödendi belgesi alır, ayrıca ödemeye ilgili gelmiş olan ferman veya *sebeb-i tahrir hükmünün* arka tarafına, ödemenin yapıldığına dair kadı hucceti kaydedilirdi. Dönemleri sonunda hesaplarını kapatıp eyalet mukataalarıyla alakalarını kesecekleri zaman valiler, ödemelerin yapıldığına veya yapılamadığına dair belgelerin suretlerinin bulunduğu bir defteri merkezî hazine idaresine göndermek zorundaydılar⁴⁹³.

1.9.5. Sayda Eyaleti Valilerinin ve Mukataacılarının Hac Organizasyonu Finansmanı Sürecine Dahil Edilmesi

Merkezî idarenin ve onun taşradaki resmi aracıları konumunda olan valilerin yanı sıra yerel güçlerin, ortak bir paydada buluştukları hac organizasyonunun gerekli görüldüğü şekilde finanse edilmesi ve sürdürülmesinin önünde bedeviler dışında engeller ve pürüzler vardı. Pürüzlerin meydana gelmesi tabii olarak maliye bürokrasisinin konu hakkındaki yazışmalarını arttırıyordu. Valilere ve kimi zaman doğrudan mültezimlere ödemelerini düzenli bir şekilde yapmaları için hükümler gönderiliyordu. Sayda Eyaleti valilerinin ve mukataacılarının vergi borçlarını ödememe konusunda diretmeleri bu coğrafyada böyle bir engel olarak görülmüş olabilir. Hac güzergahının yanı başındaki Sayda ve Trablusşam gibi eyaletlerdeki mukataacılar, hac organizasyonu dolayısıyla oluşan mali beklentinin ağırlığını ziyadesiyle hissetmiş olmalıydı. Bu vaziyeti izah edecek birkaç örnek üzerinde durmakta fayda vardır.

Sayda Eyaleti valilerinin, özellikle 18. yüzyılda, valilik ve dolayısıyla mutasarrıflık dönemlerinin genellikle bir sene olduğu üzerinde durulmuştu. Sene sonunda gerçekleşen vali değişikliklerinde hac masraflarının ödemeleri dikkate

⁴⁹² BOA, **MAD**, nr. 9921, s. 314; **MAD**, nr. 9931, s. 155; **MAD**, nr. 9964, s. 285; **MAD**, nr. 9974, s. 210.

⁴⁹³ BOA, **MAD**, nr. 9985, s. 258; **MAD**, nr. 3434, s. 389; **MAD**, nr. 6549, s. 217; **MAD**, nr. 9968, s. 48.

alınarak azl edilecek valinin görev süresi uzatılabiliyordu. Sayda valisi Muhammed Paşa, 1705 senesinde yerini yeni atanan vali eski Kaptan-ı derya Osman Paşa'ya bırakacağı sırada evvelki sene tasarrufunda olan eyalet mukataalarından hac masrafları ocaklığını göndermesi konusunda uyarılmıştır. Yeni valinin eyalete gelişinin gecikme ihtimali olduğu için Muhammed Paşa'nın görev süresi uzatılmıştır. Öte yandan 1705 senesinde hac güvenliği için istihdam edilecek maaşlı askerlerin ulufe ve bahşişlerinin havalesinin ise yeni valinin ödeyeceği peşin akçesinden yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁹⁴.

Hac masraflarının karşılanmasında kullanılmak üzere Şam hazinesine gönderilmesi gereken ocaklığa sonradan yapılan eklemelerin, pey der-pey gerçekleştirilmiş olduğu üzerinde durulmuştu. Sonradan bu meblağa yapılan eklemeler konusunda eyalet valilerinin ayak diredikleri görülmektedir. Valiler, sair havalelerde olduğu gibi *sebeb-i tahrir hükmü* isteyerek Şam defterdarlarına zorluk çıkarmışlar, bu durum defterdarlar tarafından şikayet edilmiştir. Bu konuda Vali İbrahim Paşa, 1708 tarihinde gönderilen bir hükümle uyarılmış eski ve yeni ocaklıkların geciktirilmeksizin gönderilmesi istenmiştir⁴⁹⁵. Ancak bir süre sonra eyaletin tevcihi esnasında verilen beratlarla yeni ocaklıkla birlikte Şam hazinesine gönderilecek hac mesarifi ocaklığı toplam 44.454,5 kuruş olarak belirtilmeye başlanmış böylece itirazların önü alınmıştır⁴⁹⁶.

Hacıların güvenliği için istihdam edilecek levendatın bahşiş ve ulufeleri, Şam yerli yeniçerilerinin deve kiralari ve bedevilere dağıtılacak surrelerin oluşturduğu 309.021 kuruşluk yüklü meblağın karşılanması için 1738 yılında diğer eyalet ve mukataalardan yapılan havaleler gibi Sayda Eyaleti mukataalarından 30.000 kuruş havale edilmesine karar verilmişti. Ayrıca Sayda şehrinin ayanından 1730'ların ikinci yarısında Sayda Gümrüğü Eminliği yapmış ve sonrasında vefat etmiş olan Hamud-zade Ali'nin, geride bıraktıklarından bir kısmının satılarak aynı senenin hac masraflarında kullanılması için Sayda kadısına bir hüküm gönderildi⁴⁹⁷.

⁴⁹⁴ BOA, **MD**, nr. 114-1, s. 432, hkm. 1980; **MAD**, nr. 9893, s. 19.

⁴⁹⁵ BOA, **MAD**, nr. 7551, s. 325. Yeni ocaklığı ödememesi bazen Şam defterdarları tarafından şikayet edilmiştir. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 9899, s. 396.

⁴⁹⁶ BOA, **MAD**, nr. 3434, s. 389

⁴⁹⁷ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 275

Şam valilerinin, Sayda mukataalarından gelecek genel olarak hac masrafları ödeneklerinin takibi işinde bizzat merkezî hükümet tarafından görevlendirildikleri söylenmişti. Bu durumun merkezî hükümetin politikalarına bağlı olduğu kadar hac kafilesinin sorumluluğu kendilerine yüklenmiş olan Şam valileri ve defterdarlarının beklenti ve şikayetlerine bağlı olarak geliştiği söylenebilir. Şam valileri ve defterdarları hac kafilesine harcanacak ocaklığın eksik gelmesi veya gelmemesi durumunda derhal merkezî idareyi bundan haberdar ediyorlardı. Örneğin 18. yüzyılın başlarında, gelirleri hac ocaklığı olarak Şam hazinesine gönderilmesi şartıyla Sayda Eyaleti mukataatına ilhak edilmiş ve daha önce zikredilmiş olan vakıf köylerinin söz konusu gelirlerinin gönderilmesinde Sayda valilerinin gevşeklik gösterdiği şikayeti dönemin Şam valisi tarafından yapılmıştır⁴⁹⁸. Yine 1711 senesinde Şam valisi ve mir-i hac olan Osman Paşa, Sayda mukataaları malından hac masrafları ocaklığı olarak gönderilmesi gereken meblağın ve hacıların güvenliğini sağlamakla görevli askerî görevlilerin maaş ve masraflarına harcanmak üzere havale olunması gereken meblağın ulaştırılmadığı konusunda merkezî hükümete bir mektup göndermiştir⁴⁹⁹. Kimi zaman bu konuda Şam defterdarları merkeze şikayetlerini ihtiva eden arzlar yazmışlardır⁵⁰⁰.

Azmzâde Ailesi'nin güçlü liderlerinin Şam valisi oldukları dönemlerde yerel anlamda idari-mali kontrol ve takibin, Sayda ve Trablusşam gibi Bilâd-ı Şam'ın diğer eyaletlerinde de Şam valileri tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır⁵⁰¹. Bu aileye mensup valiler bölgesel güç ve nüfuzlarını öylesine arttırmış oluyorlardı ki merkezî hükümet bundan yararlanma yoluna gidiyordu. Azmzâde Ailesi'nin dikkat çeken liderlerinden biri 1743-1756 seneleri arasında 12 sene valilikte kalmayı başarmış olan Esad Paşa'ydı. Esad Paşa'nın, Sayda mukataalarından yapılan hac masrafları havalelerinin takibinde merkezî hükümet tarafından görevlendiği olmuştur. Sayda valisi Muhammed Paşa, 1747 senesinde eyalet mukataalarından göndermesi gereken hac masrafları ocaklığını göndermemiş ve bu Esad Paşa tarafından merkeze şikayet edilmiştir⁵⁰².

⁴⁹⁸ BOA, **MAD**, nr .3134, s. 420

⁴⁹⁹ BOA, **MD**, nr. 129, s. 5, hkm. 28.

⁵⁰⁰ BOA, **MAD**, nr. 3139, s. 376.

⁵⁰¹ BOA, **MD**, nr. 140, s. 33, hkm. 104.

⁵⁰² BOA, **MAD**, nr. 9959, s 241, 302.

Öte yandan bir önceki sene Sayda Eyaleti mutasarrıflığı yapmış olan Osman Paşa'nın hac masraflarına havale edilmiş olan vergi borcu kalmıştı. Osman Paşa'nın kalan vergi borcundan ayrıca Kars Kalesi ve Bosna Kalesi gibi önemli bazı kalelerin mevâcib ödemelerine havaleler yapıldı. Böylece Osman Paşa'nın geçmiş vergi borcu (*bakaya*) 252.840 kuruşu buluyordu. Bu borcun karşılığı ise Sayda mukataacılarının zimmetindeydi. Yani, görünüşe göre bu borçlar, Osman Paşa'nın vaktiyle tahsil edemediği vergi borçlarıydı. Esad Paşa özellikle Şam hazinesine gelecek olan 58.698,5 kuruşluk hac masrafları havalesi için harekete geçti. Cebel-i Şûf mültezimi Mir Mülhim'in üzerinde kalan borcu bizzat tahsil etti. Daha sonra merkezî hükümet, söz konusu borcun tahsili için Sayda valisi Muhammed Paşa'ya ve Trablusşam valisi Sadeddin Paşa'ya, Şam valisi Esad Paşa ile birlikte hareket etmeleri için emirler gönderdi⁵⁰³.

Önceki senelerden kalan vergi borçlarını ödeme konusunda zorluk çıkaran Cebel-i Şûf ve Kesrevan mukataalarının mültezimi Mir Mülhim eş-Şihâbî'ye karşı Esad Paşa'nın takip ettiği sert tavır merkezî hükümet tarafından olumlu karşılanmıştır. Muhtemelen Esad Paşa'nın gönderdiği ilam ve mektupların bunda payı vardı. Güçlü bir yerel gücün, resmi bir statü kazanıp yerel aracı rolünü üstlendikten sonra diğer yerel güçleri dengelemek adına devreye sokulması elverişli bir iktidar stratejisiydi. Sonraki senelerde yine merkezî hükümet Şam valisi Esad Paşa'nın *Devre* çıkıp kalabalık askeri birlikleri ile Mir Mülhim'in üzerine yürümesini onaylayan hükümler gönderecekti. Bu hükümlerin gönderilmesinde, Şam hazinesine haccın lojistik ve askeri harcamaları için yapılacak havalelerin ödenmemesi gerekçesi etkili oluyordu⁵⁰⁴. Muhammed Paşa'nın valiliği döneminde bu sayılanlardan başka önceki valilerden Yakup Paşa'nın Şiî mültezimlerin zimmetlerinde kalmış olan 16.389,5 kuruşluk bakayasını tahsil etmesi istenmiştir. Bu paranın havale edildiği yerler arasında hac masrafları da bulunmaktaydı⁵⁰⁵.

Hac masrafları ile ilgili olarak takibata alınan Sayda Eyaleti mukataacıları arasında Zahir Ömer de vardı. Esad Paşa, 1754 senesine ait olan hac masrafları ocaklığının gönderilmediği konusunda önce Sayda valisi Mustafa Paşa'yı uyarmış sonra da

⁵⁰³ BOA, **MAD**, nr. 9959 s. 70-71; **MAD**, nr. 9962, s. 10.

⁵⁰⁴ BOA, **MAD**, nr. 10191, s. 302.

⁵⁰⁵ BOA, **MAD**, nr. 9964, s. 50.

durumu merkezî hükümete bildirmiştir. Sayda mültezimleri ödemeleri beklenen vergi miktarında indirimle gidilmesi için eyaletin valisinden istekte bulunmuş olmaları ki, Esad Paşa bu konuyu da merkezî hükümete ihbar etmiştir. O sene mukataa borçlarını ödemiş olanların başında Zahir Ömer geliyordu. Başta Akka Gümrüğü Mukataası olmak üzere kendisinin ve akrabalarının uhdelelerinde bulunan mukataalardan ödemeleri gereken borçların tahsil edilmesi gerektiği Sayda valisine bildirilmiştir. Şam valisi Esad Paşa'nın bilgilendirmelerinin sonucu olarak mukataaların vergi gelirleri konusunda indirimle gidilmemesi için Sayda valisi uyarılmıştır. Tahsil edilen mukataa mallarından hac masraflarına havale olunan kısmın ivedilikle gönderilmesi hususunda Sayda valisinin ayrıca dikkati çekilmiştir⁵⁰⁶.

Zahir Ömer'in hac masraflarına havale olunan meblağlardan kalan vergi borcu ile ilgili olarak doğrudan merkezî hükümet tarafından uyarıldığı vaki olmuştur. Azmzâde Ailesi'nden Muhammed Paşa'nın Sayda valiliği yaptığı 1765 senesinde, önceki valilerden Numan Paşa'nın 1762 senesinden kalan bakayasından hac masraflarına havale olunan miktarın bir kısmının Zahir Ömer'in zimmetinde kalmış olduğu anlaşılınca, Zahir Ömer, kalan bu borcun teslim edilmesi konusunda doğrudan muhatap alınarak uyarılmıştır⁵⁰⁷.

Sayda Eyaleti'nde, 18. yüzyılda, merkezî hükümet tarafından, tatbik edilen mukataa sisteminin doğasından kaynaklanan, hem resmi aracılar olan valilerin hem de daha özerk bir konumda olan mukataacıların denetim ve kontrollerini temin eden bir örüntü/döngü oluşturulduğu söylenebilir. Valiler, Sayda, Beyrut, Safed, Ma'noğlu Mülkleri, Şûf Dağı, Kesrevan Dağı mukataalarını ve bunlara bağlı olan mukataaları birer yıllığına üst mültezimleri olarak tasarruflarına alıyorlardı. Ama bu bir sene boyunca idari, siyasi, askeri yetkilerle donatılmış resmi aracılar olarak görevlerini yerine getirmeleri bekleniyordu. Eyaletin mukataalarından elde edilecek yıllık vergi gelirinin üçte birine tekabül eden kısmın, yerel harcamalarda kullanılmak üzere merkezî hazine idaresi tarafından tahsis edildiği anlaşılıyor. Yerel harcamalar içinde, Şam valilerinin kontrolünde yapılmakta olan hac organizasyonunun güvenlik ve lojistik harcamalarına gönderilen meblağ bu kalemin %90'ını oluşturuyordu. Eyaletin yıllık vergi gelirinin kalan üçte ikilik kısmı ise merkezî hazineye gönderiliyordu.

⁵⁰⁶ BOA, **MAD**, nr. 9978, s. 38.

⁵⁰⁷ BOA, **MAD**, nr. 9994, s. 203.

Ancak merkezî hazineden yine hac güvenliği ve lojistiği harcamaları için farklı meblağlarda havaleler yapılabiliyordu. Eyalet mukataalarından hac masrafları dışında ağırlıklı olarak sınır boylarındaki kalelerde görev yapan askerî personel başta olmak üzere çeşitli statülerdeki askerî görevlilerin maaş ve masraflarının ödenmesi için havaleler yapılmaktaydı. Bu havaleler olmaksızın eyaletin yıllık vergi gelirinin doğrudan hazineye girdiği yıllara çok nadir rastlamak mümkün oluyordu.

Valiler her yıl bu ödemeleri yapmakla yükümlü tutuluyorlardı. Aynı ödemelerden valilerin altındaki mukataacılar da sorumlu tutuldular. Dolayısıyla her iki grup da aynı örüntünün içinde yer alıyor aynı döngüye girmiş oluyordu. Ancak buradan insan unsurunun edilgen olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Zira ödemelerdeki aksamalar hemen her yıl yaşanıyor. Kimi valilerin, eyalet mukataalarını iltizamlarına alırken ödemeleri gereken peşin akçelerini dönemlerinin sonunda dahi daha ödemedikleri, kimilerinin dönemlerinde mukataacılardan tahsil etmeleri gereken vergiyi tahsil etmedikleri veya edemedikleri dolayısıyla hemen her yıl eyalet mukataalarının vergi borcunun kaldığı görülmekteydi. Mukataacıların zimmetlerinde kalan vergi borçlarının tahsili işi yine Sayda valilerinin göreviydi. Ancak bu konuda sıklıkla ve öncelikle Şam valilerinin ve diğer civar eyaletlerin vali idarecilerinin yardımına başvuruluyordu. Bu durum 18. yüzyıla ilgili olarak Bilâd-ı Şam'da Osmanlı iktidarının sürdürülebilmesinde etkili olan diğer bir unsur ortaya koyar: Siyasi coğrafya algısı. Osmanlı merkezî hükümetinin siyasi coğrafyasında Bilâd-ı Şam'ın merkezi Şam Eyaleti olarak görülmekteydi⁵⁰⁸.

Öte yandan Sayda valilerinin, Şam merkezli taşra iktidarı algısının yönlendirmesiyle rol ve fonksiyonlarını küçümsemek doğru olmaz. Zira Sayda valilerinin varlığıyla, bölgenin fethinden beri uzun bir süre cevaplandırılmayan siyasi, askeri ve idari-mali yetkinin kimin elinde toplanacağı sorusu bir ölçüde cevaplandırılmış oldu. Sayda valilerinin özellikle 18. yüzyılda, bu anlamda önemli rol ve fonksiyonlara sahip oldukları görüldü. Sonraki bölümlerde yer alan yerel mukataacılarla Sayda valileri arasındaki münasebetler üzerine yapılan incelemelerle, yeri geldiğinde Sayda valilerinin, Şam valilerinin gücünü yerel mukataacılar lehine dengeleyen unsur haline gelebildikleri gösterilmiştir.

⁵⁰⁸ BOA, MD, nr. 115, s. 589, hkm. 2614.

1.10. Sayda Eyaleti Valileri

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve toplum yapısında 18. yüzyıla kadarki zaman zarfında yaşanmış olan dönüşümün etkilerini Sayda Eyaleti'nin üst-yönetiminde görmek mümkündür. Bu etkiler, eyaletin tasarruf biçiminde, atanan valilerin kimliklerinde kendilerini göstermişlerdir. Fetihden sonra Osmanlı hükümeti Şam Eyaleti'ne bağlı olan Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının idari-mali tasarrufunu, buralarda güvenlik, bayındırlık ve vergi tahsili işlerinin görülmesi şartıyla Hanaş Ailesi, Furayh Ailesi, Assâfoğulları, Seyfâoğulları ve Ma'noğulları gibi yerel güçlere vermişti. Zamanla bu aileler arasında Ma'noğulları Ailesi sivrilerle öne çıkmış ve bölgede yerel siyasetin aktif ve etkin belirleyicisi haline gelmiştir. Osmanlılar, Mısır, Basra ve sair eyaletlerde uyguladıkları sâlyâne usûlünü tatbik ederek Ma'noğullarının meşhur lideri Fahreddin'i söz konusu usûl ile bu sancakların idaresinde görevlendirmişlerdir. *Emin, nâzır, sancakbeyi* gibi ünvanlarla Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının mukataalarının idari-mali tasarrufunu sürdüren Fahreddin'in ⁵⁰⁹ idamından (1635) sonra, hükümet, merkezden gönderdiği *zabit, emin ve voyvodalarla* iş görmeye çalışmıştır. Ancak zor bir coğrafyaya sahip olan ve savaşçı yerel güçlerin yaşadığı bölgede bu şekilde idari-mali kontrol ve denetim sağlanamayacağı anlaşılmıştır. Ayrıca bölgede ticari tarımdaki üretimin giderek artan bir trende sahip olması, Osmanlı maliye bürokratlarını vergilendirmenin daha verimli yapılmasının gerekliliğine inandırmıştır. Böylece idari ve mali beklentilerin etkisiyle bölgede bir eyalet teşkilinin gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür. Sayda Eyaleti'nin 1661 senesinde teşkili esnasında, eyaletin valiliğine eski Şam defterdarı Ali Bey getirilmiştir. Tayin tarihi olan Temmuz 1661'tan bir sene tamamına değin, eyalet dahilindeki bütün vergilerin tahsili işinden Ali Bey sorumlu tutulmuştur. Osmanlı maliye idaresinde 17. yüzyılın ortalarından itibaren bir eyaletteki hazineye ait vergi gelirlerinin bir bütün halinde iltizam olarak tasarruf edilmesi ve bu tür iltizamların eyaletin idarecisi durumundaki valilerin tasarrufuna verilmesinin bir örneğini burada

⁵⁰⁹ Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, s. 921-932.

görmek mümkündür⁵¹⁰. Sayda Eyaleti'nde 18. yüzyılda genellikle bu uygulamanın devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Bu tür atamalarla valiliğe getirilenlere *mutasarrıf* ünvanı verildiği de olmuştur⁵¹¹.

1.10.1. Valilerin Kimlikleri: Sosyo-politik Zemin

18. yüzyılda Sayda Eyaleti valilerinin kimliklerindeki değişim, Osmanlı hükümetinde var olduğu anlaşılan, taşrada idari-mali kontrolü sağlama adına yerel güçlü aileleri işe koşmaya yönelik eğilime uygunluk gösterir. 18. yüzyılda, Bilâd-ı Şam'ın yerel ailelerine mensup olan paşalar arasından Sayda Eyaleti valiliğine tayin edilenler olmuştur. Barbir'e göre yerel ailelerin, 18. yüzyılda Bilâd-ı Şam'daki valiliklerde etkin hale gelmesi, timar sisteminin etkisini kaybetmesine karşılık taşrada güvenlik dahil diğer hizmetleri görmek üzere valilerin güçlendirilmesine yönelik merkezî politikaların tamamlayıcısı mahiyetinde bir gelişmeydi. Kısa fasılalarla altmış yıl kadar Şam Eyaleti valiliğini yürütmüş olan Azmzâde Ailesi⁵¹², sanıldığı gibi Osmanlı merkezî hükümetinin iktidarının gerilemesiyle bölgede etkin hale gelip nüfuz sahibi olmuş değildi. Osmanlılar, Azmzâdeleri tam da eyaleti yeniden organize etme konusunda sahip oldukları yetkinlik nedeniyle görevlendirmişlerdi⁵¹³.

Azmzâde Ailesi'ne mensup valilerin, 18. yüzyılda dikkate değer bir sıklıkla Sayda Eyaleti'nin idari-mali tasarrufunda görevlendirildikleri olmuştur. Ancak merkezî hükümet, Azmzâde Ailesi veya diğer yerel ailelerin bölge eyaletlerinin hepsinde sürekli bir şekilde valilikleri ele geçirmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Dönem dönem bölgenin yerel ailelerine mensup olmayan kimseler, hükümet tarafından Sayda Eyaleti valiliğine tayin edilmişlerdir. Böylece Bilâd-ı Şam'ın sahil

⁵¹⁰ Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısından Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, s. 9.

⁵¹¹ BOA, **MAD**, nr. 6269, s. ? (gr. 80); **MAD**, nr. 2742, s. 11; **MAD**, nr. 9879, s. 215; **MAD**, nr. 9881, s. 188; **MAD**, nr. 2510, s. 139; **MAD**, nr. 3878, s. 306; **MAD**, nr. 9505, s. 351; **MAD**, nr. 9922, s. 149. Mutasarrıf valiler hakkında malumat için bkz. Orhan Kılıç, **a.g.e.**, s. 23-24.

⁵¹² Bu ailenin kökeni ve tarihi hakkında bkz. Shamon Shamir, **The Azm Walis of Syria (1724-1785)**, s. 23-25; Karl Barbir, **Ottoman rule in Damascus: 1708-1758**, s. 56-61.

⁵¹³ Karl Barbir, **a.g.e.**, s. 34, 56-57.

kesimine nüfuzlarını yaymaya çalışan bu ailenin yerel güç ve iktidarı dengelenmeye çalışılmıştır⁵¹⁴.

Azmzâde Ailesi'nden daha önce Lazkiyeli Mataracıoğlu Ailesi'ne⁵¹⁵ mensup paşaların Sayda ve diğer Bilâd-ı Şam eyaletleri valiliklerinde bulundukları anlaşılmaktadır. Mataracıoğlu Ailesi'nden Kaplan Muhammed Paşa, 1698 senesinde başlayan Sayda Eyaleti valiliği görevini 1703 senesine kadar sürdürmüştür⁵¹⁶. Valilik görevine ilaveten 1699 senesinde Şam hacıları kfilesinin hac emirliğini yapmıştır⁵¹⁷. Kaplan Muhammed Paşa'nın Sayda Eyaleti valiliği esnasında kardeşi Arslan Muhammed Paşa Trablusşam Eyaleti valiliğinde bulunmuştur⁵¹⁸.

Azmzâde Ailesi'ne mensup olup da Şam Eyaleti valiliği yapmış paşaların hemen hepsi kariyerlerinin bir döneminde Sayda Eyaleti valiliğinde bulunmuşlardır. Ancak bu durumun istisnası İsmail Paşa el-Azm'dır. Ailenin Şam Eyaleti'nde tesis ettiği yerel iktidarın kurucusu olduğu dile getirilen İsmail Paşa'nın (Şam valiliği dönemi 1725-1730) Sayda Eyaleti valiliği yaptığına dair herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır⁵¹⁹. Ailenin üyelerinin, Şam Eyaleti valiliğine gelmeden önce Hama, Hums, Ma'arratü'n-nu'mân, Hısn el-Ekrâd, Tedmür gibi mukataaların malikânecileri veya idarecileri olarak atandıkları oluyordu⁵²⁰. Shamir, 1730'larda itibaren ailenin tasarrufuna verilen yerler arasında Nablus, Gazze, Remle, Zarka, Belka mintikalarının bulunduğunu aktarır⁵²¹. İsmail de 1725 yılında Şam valisi olmadan önce Ma'aratü'n-Nu'man ve Hama'nın idarecisi olarak atanmıştır⁵²². İsmail Paşa'nın

⁵¹⁴ Bu dengeleme siyasetinde, yerel ailelere mensup olmadıkları halde Osmanlı hükümeti tarafından tayin edilen Sayda valilerinin, eyaletteki yerel güçlere karşı takındıkları tutumların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu meselenin ayrıntılarına ikinci ve üçüncü bölümde ilgili başlıklar altında yer verilmiştir.

⁵¹⁵ BOA, MAD, nr.3439, s. 121; BOA, MD, nr. 119, s. 127, hkm. 631.

⁵¹⁶ Kaplan Muhammed Paşa'nın 1698 senesinde Sayda Eyaleti valiliği görevinde olduğu hakkında bkz. BOA, MAD, nr. 9881, s. 12. Paşa'nın 1702 senesine kadar valilikte kaldığına dair bkz. BOA, MD, nr. 111, s. 302, hkm. 1064; MAD, nr.3134, s. 125, 200; MD, nr.112, s. 155, hkm. 547; MD, nr.114, s. 13, hkm. 49. Ayrıca bkz. Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısından Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihati**, s. 144.

⁵¹⁷ BOA, MD, nr. 111, s. 79, hkm. 271.

⁵¹⁸ BOA, MAD, nr. 9885, s. 191 (1700 senesi); BOA, MD, nr. 112, s. 155, hkm. 547 (1702 senesi); BOA, MD, nr. 114, s. 8-9, hkm. 22 (1703 senesi).

⁵¹⁹ Shamon Shamir, **The Azm Walis of Syria (1724-1785)**, s. 17-61

⁵²⁰ Mesela 1730 senesinde adı geçen mukataaların malikane usulüyle işletimesi hakkı o dönemde Trablusşam valisi olan Süleyman Paşa ve yiğeni Esad'a verilmiştir. Bkz. BOA, MAD, nr. 9932, s. 163.

⁵²¹ Shamon Shamir, **The Azm Walis of Syria (1724-1785)**, s. 35.

⁵²² Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus 1723-1783**, s. 92.

kardeşi Süleyman Paşa, Şam valiliğinden önce, 1728-1730 yılları arasında Sayda Eyaleti valiliği yapmıştır⁵²³. Sayda valiliği döneminde kardeşi İsmail Paşa Şam valiliğini yürütmekteydi. İsmail Paşa'nın hac emirliği yaptığı 1730 senesinde, Süleyman Paşa, ayrıca Cerde birliklerinin komutanlığına (*Cerde Başbuğluğu*) tayin edilmiştir⁵²⁴. Azmzâde Ailesi'nin, İsmail Paşa'nın Şam valiliği döneminde parlayan yıldızı, Osmanlı payitahtında yaşanan Patrona Halil İsyanı'nın (1730) taşraya yansıyan sarsıntılarıyla geçici de olsa sönümlendi. Bu esnada Şam valisi İsmail Paşa ve oğlu Trablusşam valisi İbrahim Paşa ve kardeşi Sayda valisi Süleyman Paşa görevlerinden azledildiler. Mallarına el konuldu ve hapsedildiler⁵²⁵.

Süleyman Paşa'dan sonra Yeğeni İbrahim Paşa'nın Sayda Eyaleti valiliğine dönem dönem atandığı olmuştur. İbrahim'in Sayda valiliği yaptığı seneler amcası Süleyman Paşa'nın Şam valiliği yaptığı dönemlere denk gelmiştir⁵²⁶. Süleyman Paşa'nın Şam valiliği döneminde (kısa bir fasılayla 1731-1743 yılları arasında Şam valiliği yapmıştır) Yeğen i İbrahim'in yanı sıra Esad, Sayda valiliğine atanmıştır⁵²⁷. Yeğen leri İbrahim ve Esad'ın sayesinde Süleyman nüfuz ve kontrol bölgesine Sayda Eyaleti'ni de eklemiş bulunuyordu. Ancak Trablusşam valiliğinde Azmzâde Ailesi'nin bu dönemde çok etkili olmadığı anlaşılmaktadır⁵²⁸. Sayda Eyaleti mukataacıları üzerindeki kontrol ve baskı bu dönemde artmıştır. Süleyman Paşa, Osmanlı hükümetinde, Zahir Ömer, Mir Mülhim Şihâbî gibi eyaletin önde gelen yerel güçlerinin aleyhinde bir algı oluşturmakta başarılı olmuş ve söz konusu yerel güçlerden Zahir Ömer üzerine, hükümetin desteklediği askeri seferler düzenlenmiştir⁵²⁹.

⁵²³ Süleyman Paşa'nın valilik dönemi hakkında bkz. BOA, **MD**, nr. 135, s. 255, hkm. 870 (Şubat 1729 sonları); **MD**, nr. 136, s. 89, hkm. 288 (Haziran 1730 başları).

⁵²⁴ BOA, **MD**, nr. 136, s. 89, hkm. 288 (Haziran 1730 başları).

⁵²⁵ BOA, **MD**, nr. 136, s. 264, hkm. 1141. Süleyman Paşa'nın Sayda Kalesi'ne kale-bend edilmesi emri hakkında bkz. BOA, **MD**, nr. 138, s. 112, hkm. 394. Karş. Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus 1723-1783**, s. 106-107.

⁵²⁶ İbrahim Paşa'nın, 1737, 1738, 1739, 1740 ve 1743 senelerinde Sayda Eyaleti valiliğine atanmış olduğu anlaşılmaktadır. Paşanın su senelerde görevde olduğuna dair tarih sırasına göre bkz. BOA, **A.RSK. D**, nr. 1572, s. 13; BOA, **MAD**, nr. 9939, s. 102; BOA, **MD**, nr. 146, s. 21, hkm. 70; BOA, **MAD**, nr. 9940, s. 63; BOA, **MD**, nr. 147, s. 47, hkm. 229; **C.ML**, nr. 15989.

⁵²⁷ Esad Paşa'nın 1741 senesinde Sayda valiliğine atanmıştır. Bkz. BOA, **MD**, nr. 148, s. 36, hkm. 93.

⁵²⁸ Shamon Shamir, **The Azm Walis of Syria (1724-1785)**, s.81-82.

⁵²⁹ Bu konuda ayrıntılı anlatım için bkz. 3. Bölüm.

Azmzâde Ailesi'nin "dahi çocuğu" Esad⁵³⁰ ise diğer kardeşleri arasında öncelikli bir yere sahip olmayı becermiş, 1743-1757 seneleri arasında fasılasız on dört sene boyunca Şam Eyaleti'nin valiliğini ve Şam hacılarının emirliğini uhdesinde bulundurmaya başarmıştır. Ne var ki Esad Paşa'nın Şam valiliğinden azledildiği 1757 senesi ailenin ikinci bir krizle karşılaştığı dönemi başlatmıştır. Bu dönemde Şam valiliğine 1771 senesine kadar Azmzâde Ailesi'nden biri atanmamıştır⁵³¹. Ancak on dört yıllık bu ara dönemde Sayda Eyaleti'nin valiliğine Azmzâde Ailesi'nden, Sadeddin Paşa ve Süleyman Paşa'nın oğlu Muhammed Paşa birkaç defa atanmışlardır⁵³².

Azmzâde Ailesi'nin Bilâd-ı Şam eyaletleri ve dolayısıyla Sayda Eyaleti valiliğinden nispeten uzaklaştırıldıkları 1757-1772 seneleri arasındaki dönemde iki başka aile söz konusu valiliklere atanma imkanına sahip olmuştur. Bunlardan biri Gazze kökenli Mekkîzâde Ailesi⁵³³, diğeri ise Esad Paşa'nın memlûkü olan Gürcü Osman Paşa'nın hanesiydi. Mekkîzâde Ailesi'nden Hüseyin Paşa'nın yükselişi ve düşüşü çok hızlı olmuştur. Esad Paşa'nın yerine, 1757 senesinde Şam valiliğine getirilen Hüseyin Paşa o sene emirliğini yaptığı Hac kafilesinin ve ayrıca Cerde kafilesinin Bedeviler tarafından baskın yemesinin sarsıcı sonuçlarına katlanmak zorunda kalmış, rütbeleri sökülerek Gazze'de ikamete mecbur edilmiş, sonrasında Rodos Adası'na sürülmesi kararlaştırılmıştır⁵³⁴. Hüseyin Paşa, Sayda valiliğine ise Şam'a atanmadan hemen önce kısa bir süreliğine atanmıştır⁵³⁵.

1757 Hac Kafilesi baskınından sorumlu tutulanlar arasında en sert cezayı alan Esad Paşa olmuştur. Hac kafilesine baskın yapan Bedevi kabileleri tahrik etmekle suçlanarak 1758 senesinde önce rütbeleri sökülerek yürütmekte olduğu Sivas valiliğinden azl edilip Girid Adası'nda Resmo Kalesi'ne sürülmüş⁵³⁶, sürgüne

⁵³⁰ İbrahim el-Keylânî, *Abkariyyât Şâmiyye*, Dımaşk 1946, s. 3-17.

⁵³¹ Rafeq, *a.g.e.*, s. 208-284.

⁵³² BOA, *A. DVNS. NŞT. D*, nr. 16, s. 107.

⁵³³ Hâlid Sâfi, "Hüseyin Başa el-Mekkî", *Mecelle el-Câmi'a el-İslâmiyye*, c. 13, nr. 2, Gazze 2005, s. 36.

⁵³⁴ BOA, *MD*, nr. 160, s. 1; *MD*, nr.160, s. 143, hkm. 410. Şam valisi Çeteci Abdullah Paşa'nın, Mekkîzâde Hüseyin Paşa'nın hacıların zahire ihtiyacının tedarikinde işe yarayacağını ihtiva eden kaimesi göz önünde bulundurularak sürgün cezası tehir ve ibtal edilmiştir. Bkz. BOA, *MD*, nr. 160, s. 165, hkm. 502.

⁵³⁵ BOA, *A.DVNS.NŞT.D*, nr. 16, s. 107; *MD*, nr. 159, s. 7, hkm. 8.

⁵³⁶ BOA, *MD*, nr. 160, s. 144, hkm. 423 (Şubat 1758 ortaları)

giderken uğradığı Ankara’da sultanın gönderdiği *haseki* tarafından boğulmak suretiyle idam edilmiştir⁵³⁷. Mekkîzâde Hüseyin Paşa’nın azlinden sonra Şam valiliğine getirilen Çeteci Abdullah Paşa’nın döneminde (1758-1760) Sayda valiliği Azmzâde Ailesi’nden Sadeddin Paşa tarafından sürdürülmüştür. Sadeddin Paşa’nın, ailesinin uğradığı gadre ve cezaya rağmen Sayda valiliğini sürdürebilmesinde, hac kfilesinin güvenliği için önemi daha da artan Cerde birliklerinin teşhizi gibi önemli meselelerdeki tecrübesi⁵³⁸ ve bölge meselelerine aşina olmasının etkili olduğu söylenebilir. Sonraki dönemde Muhammed Paşa, 1763 ve 1765-1770 senelerinde Sayda Eyaleti valiliğine atanmıştır⁵³⁹.

Şam Eyaleti ve kırsalında, 1757 Hac Baskını Vakası sonrasında Azmzâdelerin tasfiye edilmesi, Osmanlı hükümetinin o döneme kadar *yerliliklerinden* ve bölge meselelerine olan vukûfiyetlerinden yararlanmayı tercih ettiği önemli bir yerel aracı unsurun devreden çıkarılması anlamına geliyordu. Doğan bu güç ve nüfuz boşluğunda Şam Eyalet merkezinde *yerliye* adıyla anılan yerli kökenli yeniçerilerin başına buyruk davrandıkları, kırsalda ise Bedevi kabilelerin ulaşım ve güvenliği tehdit ettikleri kaydedilmiştir⁵⁴⁰. Hükümet, ilk etapta güvenliğin tesisini gerekli görüp Çeteci Abdullah ve Çelik Mehmed Paşalar gibi Osmanlı taşrasında nam salmış tecrübeli paşaları⁵⁴¹ Şam valisi olarak tayin etmiştir⁵⁴². Ne var ki, hükümetin bu tip valiler aracılığıyla, toplumsal grupları ve yerel güçleri şiddete dayalı yollarla baskılayarak sağladığı otoritenin sürdürülebilir bir tarafı yoktu. Bu aşamada Azmzâdeler gibi *yerli* veya bölge meselelerine âşina bir yerel güç unsuru olarak Gürcü Osman Paşa ve hanesi sahneye çıkmıştır.

⁵³⁷ Shamon Shamir, **The Azm Walis of Syria (1724-1785)**, s.148

⁵³⁸ BOA, **MD**, nr. 160, s. 37, hkm. 106; **MD**, nr. 160, s. 119, hkm. 340.

⁵³⁹ BOA, **A.DVNS.NŞT.D**, nr. 16, s. 107.

⁵⁴⁰ Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus 1723-1783**, s. 222-231.

⁵⁴¹ Çelik Mehmed Paşa hakkında bkz. Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu’sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra’a ve Murâba’a Sözleşmeleri”, **Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2012, s. 247-50, 371. Çeteci Abdullah Paşa, Diyarbakir, Kars, Erzurum, Halep valiliklerinin yanı sıra Musul ve Van muhafızlığı görevlerinde bulunmuş tecrübeli bir valiydi. Bkz. BOA, **MD**, nr. 147, s. 265-266 (Diyarbakir valiliği); BOA, **MD**, nr. 148, s. 17-18 (Kars beylerbeyliği); BOA, **MD**, nr. 153, s. 148-149 (Van Muhafızlığı); BOA, **MD**, nr.157, s. 11(Erzurum valiliği); BOA, **MD**, nr.160, s. 25 (Halep valiliği).

⁵⁴² BOA, **A.DVNS.NŞT.D**, nr. 16, s.103.

Gürcü Osman, Esad Paşa'nın azadlı kölesiydi (memlûkü)⁵⁴³. Esad Paşa'nın en güvendiği adamlarında biri olarak Hama Sancağı mütesellimliğini yürütmüştü. Ancak Esad Paşa idam edildikten sonra malının ve mülkünün müsadere edilmesinde, Osmanlı hükümetine göstermiş olduğu yardımlardan ötürü *es-Sâdık* lakabıyla anılır oldu. Sonraki dönemde, Bilâd-ı Şam'da Azmzâde Ailesi'nin en güçlü rakiplerinden biri haline geldi⁵⁴⁴. Hama Mütesellimi iken Ocak 1760 tarihinde rütbesi Rumeli beylerbeyiliğine yükseltilerek Trablusşam Eyaleti valiliğine ve cerde birlikleri komutanlığına atandı⁵⁴⁵. Aradan bir yıl bile geçmeden Ekim 1760 tarihinde Şam valisi olarak atan⁵⁴⁶ Gürcü Osman Paşa'nın Şam valiliği 1760-1771 seneleri arasında sürdü. Bu esnada Osman Paşa'nın teklifi üzerine oğullarından Muhammed, Trablusşam valiliğine ve Cerde birlikleri komutanlığına tayin edildi⁵⁴⁷. Muhammed Paşa'nın Trablusşam valiliği babasının Şam valiliği dönemi boyunca devam etmiştir. Trablusşam Eyaleti üzerinde oğlu sayesinde nüfuz sahibi olabilen Osman Paşa, Sayda Eyaleti'nde valiliğe oğullarından birini tayin ettirememiştir. Yukarıda izah edildiği üzere Osman Paşa'nın Şam valiliği esnasında Sayda Eyaleti valiliği genellikle Azmzâde Ailesi'nden Muhammed Paşa'nın tasarrufunda bulunmuştur. Bu durum diğer oğlu Derviş Muhammed Paşa'nın Eylül 1770 tarihinde Sayda Eyaleti valisi olarak atanmasına kadar sürdü. Derviş Muhammed Paşa, Eylül 1770-Kasım 1771 tarihleri arasında Sayda valiliğini sürdürmüştür⁵⁴⁸.

Gürcü Osman Paşa ve oğullarının yükselen gücüne karşı Bilâd-ı Şam'da güç dengesini sağlamak adına Sayda Eyaleti valiliğinin diğer önemli aile olan Azmzâdelerin tasarrufuna verilmesi, Osmanlı hükümetinin bir stratejisi olarak değerlendirilebilir. Ancak bölgenin siyasi dengeleri, özellikle 1760'ların sonu ile 1770'lerin ilk yarısını kapsayan zaman zarfında bu iki ailenin arasındaki yerel iktidar mücadelesiyle açıklanamayacak kadar girift bir hal alacaktır. Söz konusu dönemin

⁵⁴³ BOA, MD, nr. 160, s. 144, hkm. 417.

⁵⁴⁴ Shamon Shamir, *The Azm Walis of Syria (1724-1785)*, s.138; Rafeq, a.g.e., s. 236. Gürcü Osman'ın Hama mütesellimliği yaptığına dair bkz. BOA, MD, nr. 159, s. 111, hkm. 284; BOA, MD, nr. 160, s. 144, hkm. 417.

⁵⁴⁵ BOA, MD, nr. 161, s. 263, hkm. 804; A. DVNS. NŞT. D, nr. 16, s. 111

⁵⁴⁶ BOA, A. DVNS. NŞT. D, nr. 16, s. 103.

⁵⁴⁷ BOA, A. DVNS. NŞT. D, nr. 16, s. 111

⁵⁴⁸ BOA, A. DVNS. NŞT. D, nr. 16, s. 107.

tarihî koşulları dikkate alınarak yapılmış ayrıntılı bir incelemesi, üçüncü bölümde sunulmuştur.



II. BÖLÜM

CEBEL-İ LÜBNAN'DA YEREL GÜÇLER: ŞİHÂBOĞULLARI VE METÂVİLE

Cebel-i Lübnan, tarih boyunca, dinî inanış ve etnik köken olarak farklı mensubiyetlere sahip olan topluluklara ev sahipliği yapmış bir mıntıka olmuştur. Sayda Eyaleti'nin kuzeyinde yer alan ve bu tarihsel coğrafyanın bir parçasını oluşturan Kesrevan, Beyrut ve Sayda'da, başta Dürzî aileler olmak üzere, Hristiyanlığa bağlı bir fraksiyon olan Mârûnîliğe mensup aileler ve az sayıda da olsa Sünnî aileler yaşamaktaydı. Güneyde Cebel-i Âmil'de ise Şîî inanışa mensup olan Metâvile şeyhleri yerleşikti. Yerleşik köylü ailelerin yanı sıra bölgenin hemen yanı başında yer alan çölde Arab, Türkmen ve Kürt göçebe kabileler hayatlarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Bu bölümde bölgede yerel iktidarın şekillenmesinde diğerlerine nazaran daha etkin rol oynayan Şihâboğulları ile Metâvile'ye mensup ailelerin tarihleri, yerel kaynakların Osmanlı arşiv kaynaklarıyla mukayese edilmesi suretiyle anlaşılmaya çalışılacaktır.

2.1. Şihâboğulları

Şihâboğullarının, 12. yüzyılda Havran'dan göçüp Vadi et-Teym mıntıkasına geldikleri bilinmektedir. Soyları, Bedir Savaşı'na katılmış sahabilerden olan, Şihâb lakabıyla da anılan Malik b. el-Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî el-Kureyşî el-Hicâzî'ye dayandırılır¹. Havran ve civarına yerleşmeleri ise Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir². Haçlı saldırılarına maruz kalan Bilâd-ı Şam coğrafyasında önceleri Eyyübîler'e sonra Zengi Atabeyliği'ne, bu saldırılara karşılık vermede ve bölgeyi savunmada yardım etmişlerdir³. Sünnî bir aşiret olan Şihâboğullarının, Teym Vadisi'ne geldikleri miladî 1161 senesinden sonra, haçlılara karşı sürdürdükleri

¹ Abbas Ebû Salih, *et-Tarih es-Siyâsi li'l-Emâre eş-Şihâbiyye*, s. 13; *Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim min Vadi et-teym*, Haz. Selim Hasan Heşşi, Beyrut 1983, s. 15.

² Ebû Salih, *a.g.e.*, s. 13; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, C. I, s. 35.

³ *Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim*, s. 29-30; Ebû Salih, *a.g.e.*, s. 14.

mücadelelerdeki başarılarının da etkisiyle Zengi Atabeyi Nureddin, buranın idaresini o dönemde liderleri olan Munkız'a vermiştir⁴.

Bu sırada Şûf'da bulunan Dürzî Ma'noğullarının lideri Yunus, Munkız'ın, kendisinin de düşman bellediği Haçlılara karşı elde ettiği zaferi duyunca, Hasbaya'ya gelerek Şihâbî Emiri'ni tebrik etti. Böylece taraflar arasında başlayan münasebetler, kısa bir süre sonra evlilikler yoluyla kurulan akrabalık bağlarıyla güçlenerek Bilâd-ı Şam'ın sahil kesiminde bu ittifaka dayalı bir güç dengesinin oluşmasına yol açmıştır⁵. Moğol ve Timur istilaları esnasında, Şihâboğulları, Ma'noğullarının yaşadığı Şûf'a çekilerek, bu çalkantılı dönemi bu aşiretin desteğiyle atlatabilmiştir⁶. Osmanlılarla Memlûk Devleti arasında 1516 yılında yapılan Merc Dabık Savaşı'nda, Şihâboğullarının lideri Mansûr eş-Şihâbî, Ma'noğullarının lideri Fahreddin Ma'noğlu I. ile ortaklaşa hareket etmiş ve Memlûk komutanları Halep naibi Hayırbey ve Şam naibi Canberdi Gazzali'nin güçlerine katılmıştır⁷. Memlûklerin hezimetinden sonra Cebel-i Lübnan'ın başlıca yerel güçleri Emir Korkmaz b. Yunus b. Ma'n, Emir Cemaleddin Yemenî ve Emir Assâf, Yavuz Sultan Selim'e itaatlerini bildirmişlerdir⁸. Anlaşılan o ki, Ma'noğullarının müttefiki olan Şihâboğulları, bu vaziyette itaatlerini bildirmek zorunda kalmışlardır. Diğer Cebel-i Lübnan emirleri gibi Mansûr eş-Şihâbî, Şihâboğlu Ailesi'nin merkezi konumundaki Teym Vadisi'nde yerel liderliğini sürdürmüştür. Ailenin o dönemde lideri olan Mansûr, 1535 tarihindeki ölümüne kadar bu tasarrufunu devam ettirdi. Mansur'dan sonra yerine oğlu Mülhim geçti. Mülhim'in liderliği ise 1564 yılında ölene kadar devam etti. Mülhim'in oğlu Mansur'un liderliği ise 1597 senesinde ölene kadar devam etti. Onun ölümünden sonra ailenin faaliyetlerini oğulları Ahmed ve Ali sürdürdü⁹. 16. yüzyıl boyunca aile liderlerinin, Teym Vadisi'nde devletin tanıdığı bir tür yerel liderlik statüsüne sahip oldukları¹⁰

⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Kitâb el-Gurer el-Hisân*, C. I, s. 353, M.C. Şehabeddin Tekindağ, "XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-oğulları", *Tarih Dergisi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), C. 9, Sayı: 13, İstanbul 1958, s. 31.

⁵ *Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim*, s. 14-15.

⁶ Tekindağ, *a.g.e.*, s. 32.

⁷ Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, c. I, s. 42.

⁸ Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, s. 21-22.

⁹ *A.e.*, s. 207.

¹⁰ Devlet tarafından Teym Vadisi'nde, *Mukaddem* gibi yerel iktidar hiyerarşisinde yer alan bir ünvanla tanındıklarına işaret eden bir aktarım için bkz. Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, s. 971.

ayrıca Teym Vadisi Nahiyesi mukataasının mültezimliğine, eminliğine ya da nazırlığına atandıkları görülmektedir¹¹.

2.1.1. Ma‘noğullarının Gölgesinde Geçen Yıllar: 17. Yüzyılda Şihâboğulları

Osmanlı hakimiyeti altında ilk aşamada yerel araçlar olarak resmî anlamda tanınmış oldukları anlaşılan bu iki ailenin 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılda merkezî hükümetle münasebetleri birbirinden farklı olmuştur. Ma‘noğulları, Cebel-i Lübnan mıntıkası ve güneyde Sayda ve Safed sancaklarında, Avrupalı devletlerden ateşli silahlar temin edip Şam valilerinin askerlerine karşı maharetle kullandıkça, bölgede iktidarını kabul ettirmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğu’nun ciddi takibatına uğramışlardır. Şihâboğullarının, Ma‘noğulları’yla birlik olup isyan faaliyetlerine karışmadıkları sürece böylesi ciddi bir takibatla karşılaşmadıkları görülmüştür. Tekindağ, Şihâbîlerin, müttefikleri Ma‘noğullarının, Hristiyan ailelerle bir olup Osmanlı İmparatorluğu’na karşı isyan faaliyetlerini sürdürmeye yönelik tavırlarını her zaman tasvip etmediklerini dile getirmiştir¹². Osmanlı hükümetine bağlı Şam valilerinin, Cebel-i Lübnan’a ve bilhassa burada Ma‘noğullarının merkezi durumunda olan Cebel-i Şûf’a düzenledikleri bazı seferlerde Şihâboğulları tarafından destek görmeleri, Şihâboğullarının Ma‘noğullarıyla her zaman aynı safta yer almadıklarını göstermektedir¹³.

Aslında her iki aile de yerel araçlar olarak Osmanlı hükümetinin bölgenin idari-mali kontrolünde kullanmak isteyeceği unsurlardı. Hükümet bu ailelerin tasarrufuna verdiği mukataaların idaresinin babadan oğula geçer bir mahiyette olmasını benimsiyordu. Bu düzen, başlangıçta Osmanlılardan önceki devletler tarafından uygulanmış olan idari-mali düzenin bir devamı niteliğindeydi¹⁴. Osmanlı hükümeti daha merkeziyetçi bir idari-mali kontrol sistemini yerleştirmeye çalıştığı

¹¹ A.e., s. 971.

¹² Tekindağ, “XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-oğulları”, s. 32.

¹³ Ma‘noğulları’nın lideri Fahreddin’in üzerine Şam valisi Hafız Ahmed Paşa tarafından 1613-1614 senelerinde düzenlenen seferler Şihâboğulları tarafından destek görmüştür. Bkz. Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan**, s. 971.

¹⁴ M. A. Bakhit, “Sidon in Mamlūk and Early Ottoman Times”, **al-Abhath (Journal of the Center for Arab and Middle East Studies Faculty of Arts and Sciences American University of Beirut)**, vol. 29, Beirut 1981, s. 52-54.

anda başta Ma‘noğulları olmak üzere bölge yerel güçlerinin ateşli silahları kullanarak gösterdikleri mukavemetiyle karşılaştı. Bu mukavemet kaşısında devletin siyasi, askeri ve ideolojik iktidar¹⁵ aygıtları devreye sokuldu. 1523-1585 yılları arasında Ma‘noğullarının hakimiyetleri altındaki, Şuf, Bâruk, Garb, Metn gibi yerleşim merkezlerine Şam valilerinin liderliğinde defalarca seferler düzenlendi¹⁶. Düzenlenen seferlerin meşrulaştırılması için Şam ulemasından fetvalar alındı. İsyancılar olarak nitelenen Dürzîler tedib edildikten sonra ellerindeki ateşli silahların toplanmasına öncelik verildi. Ne var ki, Dürzî köylerinden toplananlar arasında Dürzî inancına ait kitaplar da vardı¹⁷.

Osmanlı İmparatorluğu ile Katolik İspanya İmparatorluğu arasında 16. yüzyılda Akdeniz’de cereyan eden hakimiyet mücadelesinin bir sonucu olarak Osmanlıların 1571 yılında İnebahtı’da aldıkları mağlubiyet, Katolik Avrupa’da *Türklerin* devletinin yıkılmasına yönelik umutları yeşertmişti. Yüzyılın son çeyreğine gelinirken Papa dahil olmak üzere, pek çok Avrupalı devlet adamı bu konuda projeler hazırlamaya girişmiştir¹⁸. *Türklerin* devletini yıkmak için düzenlenen projelerde yerel destekçiler olarak görülen gruplar arasında, Halep’te isyan eden Canbolat Ali Paşa’nın

¹⁵ Toplumsal iktidarın kaynakları, diğer bir ifadeyle toplumsal iktidar sağlanıp sürdürülürken kullanılan örgütsel araçlar, sosyolog Micheal Mann tarafından siyasi, askeri, ideolojik ve ekonomik araçlar olmak üzere dörde ayrılmıştır. Mann’a göre, insanoğlu sahip olduğu bu örgütsel imkanların kapasite ve etkililiği ölçüsünde amaçlarına ulaşabilir. Öte yandan toplumsal iktidarın bu dört kaynağı toplumsal denetim için alternatif örgütsel araçlar sunar. Kabaca tanımlanacak olursa siyasi iktidar araçları merkezîliği, bölgesel hakimiyeti sağlamak için kullanılır. Örgütlü fiziksel saldırı ve savunma gücü olarak tanınlanan askeri iktidar, Mann’a göre her nerede örgütlenebiliyorsa orada var olabilir. Dolayısıyla siyasi iktidar örgütlenmesi gibi merkezîlik keyfiyetine sahip olması gerekmez. İdeolojik iktidar, insanoğlunun eşyayı anlamlandırmaya, toplumsal işbirliği için gerekli olan normlara ve estetiğe duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanır. İlk iki kaynağı itibarıyla dinsel hareketlerin ideolojik iktidarla iç içe olduğunu söylemek mümkündür. Ancak devletlerin modern öncesi dönemde resmi ideolojilerini belirleyen sadece dinin sağladığı eşyayı anlamlandırmaya ve toplumsal işbirliğine götüren kavram ve kurallar olmamıştır. Yine de bu dönemde siyasi iktidarlara ya da devletler kendi iktidarlara destek olmak üzere resmi ideoloji olarak bir devlet dini formuna sahip olmuşlardır. İktisadi iktidar, üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerinin bir merkezden kontrol edilmesini sağlamaya yönelik örgütlenmeleri ve araçları ifade eder. Toplumsal iktidarın örgütsel kaynakları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Michael Mann, *İktidarın Tarihi*, C. I, s. 17-46. Ulus devlet öncesi toplumsal iktidarın yapısı üzerine derli toplu bir sosyolojik değerlendirme için şu esere de bakılabilir. Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Kalkedon Yay., 2008.

¹⁶ Abdul-Rahim Abu-Husayn, “The Ottoman Invasion of The Shūf in 1585: A Reconsideration”, *al-Abhath (Journal of the Center for Arab and Middle East Studies Faculty of Arts and Sciences American University of Beirut)*, vol. XXXIII, Beirut 1985, s. 13-21.

¹⁷ Abu-Husayn, *Provincial Leadership*, s. 76-80.

¹⁸ Trandafir G. Djuvara, *Türk İmparatorluğu’nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*, çev. Pulat Tacar, İstanbul 2017, s. 113-161.

ve Dürzî Fahreddin'in liderliğindeki Ma'noğullarının adları geçiyordu¹⁹. Trablus, Beyrut ve Sayda sancaklarının sınırları dahilinde yer alan Cebel-i Lübnan'ın Mârûnî sakinlerinin koruyuculuğunu üstlenen Assâf Ailesi'nin ve sonrasında bu rolü üzerine alan Ma'noğullarının, Mârûnîler vasıtasıyla Katolik Avrupa'nın bu bölgede arttırmaya çalıştığı etkinliğine yerel destek sağlayabilecekleri ön görülüyordu. Abu-Husayn, bu vaziyetin farkında olan Osmanlı hükümetinin, Şam Beylerbeyi'nden bölgedeki silahlı grupların silahsızlandırılmasını, Mârûnî ailelerden Hubeyş Ailesi'ne mensup liderleri tutuklamasını istediğini belirtir²⁰.

Şihâboğullarının, böyle bir dönemde hükümetin takibata alıp, silahsızlandırılmasını istediği yerel güçler arasında yer aldığı görüldü. Şihâboğulları'na mensup bir liderin, 1573 yılında bölgenin yerel güçlerinden Mansûr b. Furayh ile birlik olup çok sayıda tüfekli adamla Filistin'in kuzeyinde pek çok köye saldırılar düzenlemesi hükümetin Şihâboğulları'na karşı şüphelerini arttırmış olmalıdır²¹. Ertesi yıl, Korkmaz Ma'noğlu, Mansur b. Assâf ve Kasım b. Şihâb gibi yerel liderlerin hanelerinden daha önce Şam beylerbeyinin kethüdası eliyle birkaç tüfek toplandığı ancak her birinden biner adet daha tüfek toplanması gerektiği Şam beylerbeyine bildirildi. Mansûr b. Assâf'ın, Kıbrıs'tan, her biri on beş-yirmi altın tutarındaki tüfeklerden çok sayıda aldığı istihbaratının daha önce hükümete ulaşmış olması, Şam beylerbeyinin bu silahları toplama konusunda görevlendirilmesinde etkili oldu²². Yine de maiyyetlerinde silahlı güçler bulunduran bu yerel güçler, hükümet veya Şam valileri tarafından diğerlerinin tasfiyesinde kullanılmıyor değildi. Furayh Ailesi'nin tasfiyesinde Şam valisi, Fahreddin Ma'noğlu'na, ailenin lideri Korkmaz'ın yakalanması için talimat vermiştir²³. Fahreddin'e silahlı adamlarıyla birlikte destek verenler arasında müttefiki Şihâboğulları da bulunmaktaydı²⁴.

¹⁹ A.e., s. 160-161.

²⁰ Abu-Husayn, **Provincial Leadership**, s. 16; BOA, **MD**, nr. 67, s. 193, hkm. 144,145 (Aktaran Abu-Husayn, **The View from Istanbul**, s. 92-93).

²¹ Uriel Heyd, **Ottoman Documents on Palestine 1552-1615 (A Study of the Firman according to the Mühimme Defteri)**, Oxford 1960, s. 84-85. Ayrıca bkz. Bakhit, **The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century**, s. 208.

²² BOA, **MD**, nr. 26, s. 180, hkm. 488. ayrıca bkz. Abu-Husayn, **a.g.e.**, s. 16.

²³ Abu-Husayn, **Provincial Leadership**, s. 159.

²⁴ BOA, **MD**, nr.73, hkm. 1017 (Aktaran Abu-Husayn, **The View from Istanbul**, s. 138)

Şihâbîler, Fahreddin döneminde ve sonrasında Ma'noğulları'yla ittifaklarını sürdürdüler. Bunun, bölgelerinde süregelen Kaysî-Yemenî çekişmesinde, dengeyi mensubu oldukları ittifakın lehine çevirmek gibi bir faydası vardı²⁵. Ma'noğullarının da benimsediği bu tavır sayesinde önceki dönemlerde Tenûhîler, Buhturîlerin tasfiyesine sebebiyet veren söz konusu geleneksel hizip mücadelesinin cenderesinde daha az yıpranılmış olunacaktı²⁶. Yine de Şihâboğlu-Ma'noğlu ittifakı, 1711'deki nihai mağlubiyetlerine kadar Osmanlı hükümeti ve Şam valileri tarafından sürekli destek gören Dürzî Alemüddin Ailesi ile yıpratıcı mücadelelere girmekten kurtulamadı. Fahreddin döneminde, onun etkin liderliği karşısında, Alemüddin Ailesi'nin çabalarının bölgesel liderliğin değişmesi konusunda pek bir değişikliğe yol açmadığı anlaşılmaktadır. Onun, müttefikleri Şihâboğulları'nı ve diğer yerel güçleri korumada Şam valilerine karşı gözüpek davranması bunda etkili oldu. Şam valisi Hafız Ahmed Paşa, 1612 senesinde, Ahmed Şihâbî ve Yunus Harfûşî üzerine yürüdüğünde onları korumak için Fahreddin, paşaya karşı birlik çıkarmıştır²⁷. Ne var ki, Fahreddin'in yokluğunda Şihâbîler kolaylıkla saf değiştirip Şam valilerinden yana tavır alabilmişlerdir. Aynı Hafız Ahmed Paşa, Fahreddin'in Avrupa'ya kaçtığı 1613 senesinde Şûf Dağı'na bir sefer düzenlediğinde diğer yerel aile liderlerinin yanı sıra Şihâboğlu Ahmed ve kardeşi Ali'yi yanında bulabilmiştir²⁸. Fahreddin'in Avrupa'dan dönüşünden sonraki gelişmelerde Şihâboğullarının onun tarafında yer aldıkları görüldü. Fahreddin, bu dönemde Teym Vadisi'nde nüfuz mücadelesine giren Ahmed ve Ali'nin arasını bulmuş ve vadiyi bu ikisi arasında paylaştırmıştır²⁹. Şam valisi Mustafa Paşa'nın mağlub edilip esir alındığı 1623 senesinde meydana gelen Ancar Savaşı'nda Şihâboğulları etkin görevler aldılar³⁰. Ancar Savaşı'nda elde ettiği avantajı

²⁵ Kaysî-Yemenî çekişmesi ve Ma'noğlu-Şihâbî ittifakı hakkında genel malumat için bkz. **Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim**, s. 59 vd.

²⁶ Mesud Daher, **el-Cuzurü't-tarihiyye li'l-meseleti't-taife el-Lübnaniyye**, Beyrut 1986, s. 47.

²⁷ Abu-Husayn, **a.g.e.**, s. 88.

²⁸ Ahmed b. Muhammed Hâlidî es-Safedî, **Kitab Tarih el-Emîr Fahreddin el-Ma'nî (Lübnan fî ahd el-Emîr Fahreddin el-Ma'nî es-Sânî, Dr. Esed Rüstem Mecmuası no: 5)**, Haz. Esed Rüstem, Fuad Efrâm el-Bustânî, Lübnan 1985, s. 22-23; Abu-Husayn, **a.g.e.**, s. 93; Bakhit, **The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century**, s. 208; **Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim**, s. 54-59.

²⁹ **Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim**, s. 65.

³⁰ Şihâboğulları, savaştan önce, Fahreddin tarafından Şam valisinin maiyetindeki birliklerin hareketlerini kontrol etmek üzere Ancar yakınlarına konuşlandırılmışlardı. Ayrıntılar için bkz. es-Safedî, **Tarih el-Emîr Fahreddin el-Ma'nî**, s. 150. Bu savaşın sonuçlarından birisi 1614 yılında beylerbeyilik olarak

bir dönem sürdüren Fahreddin'in, artık sıkı ilişkiler kurmuş olduğu Şihâboğulları'nı civardaki nahiyelerin idaresine tayin için Şam valisi nerinde aracılık yaptığı da olmuştur. Mesela Fahreddin, 1624 senesinde Zebedânî Nahiyesi'ne Kâsım Şihâbî'nin atanmasında Şam valisini ikna etmeyi başardı³¹. Bu esnada Osmanlı tahtına geçen IV. Murad (1623-1640), Fahreddin'in bölgedeki yükselişini durdurmak adına sert tedbirlere başvurmuştur. Şam valisi olarak atanan Küçük Ahmed Paşa, Fahreddin'in tenkili işiyle görevlendirildi. Naima'nın anlatımına göre Ahmed Paşa, kethüdasının öldürülmesi üzerine bizzat başında olduğu maiyyet ve Şam yeniçerileriyle saldırıya geçti. Bu saldırıda, Şihâboğulları'ndan pek çok kimse öldürüldü. Nihayetinde Fahreddin de kaçıp saklandığı mağarada yakalanarak oğullarıyla birlikte İstanbul'a gönderildi³².

Fahreddin'in tasfiye edildiği 1633 senesinden sonra Ma'noğullarının gücü büyük ölçüde kırılmış oldu. Cebel-i Lübnan ve civarında Ma'noğulları, Fahreddin'den sonra Emârete geçen Mülhim ve Ahmed dönemlerinde, Kaysî-Yemenî çekişmesinin de kışkırtmasıyla rakip Dürzî ailelerle mücadele etmek zorunda kaldılar. Üstelik bu defa yerel iktidar mücadelesine Osmanlı hükümeti ve Şam valileri de müdahil olabildiler³³. Osmanlı hükümeti ve Şam valileri rakip Dürzî aile olan Alemüddin Ailesi'nin lideri Şeyh Ali'yi destekleyip Cebel-i Şûf'un Emâretini bunun tasarrufuna verdiler. Bu esnada, Fahreddin'in yeğeni Mülhim, Teym Vadisi'ne kaçıp Şihâboğulları'na sığınmıştı. Şihâbîlerin sağladığı destekle Mülhim, Alemüddin Ailesi ve müttefiklerine (Yemenî Hizbine) karşı mücadeleye başladı ve taraflar arasında gerçekleşen birkaç çatışmadan sonra 1635 yılında Şûf Emâreti'ni geri almayı başardı. Alemüddin Ailesi ise Şûf'tan çekilmek zorunda kaldılar³⁴. Salibi, Alemüddin Ailesi'nin 1633-1667 seneleri arasında Dürzîlerin lider ailesi konumuna geldiklerini Ma'noğulları'nın ise eski güçlerini giderek yitirdiklerini dile getirir³⁵. Ancak,

teşkil edilen Safed Sancağı'nın yeniden Fahreddin'in tasarrufuna verilmesi oldu. Bkz. Abu-Husayn, **Provincial Leadership**, s. 120; **Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim**, s. 66-67.

³¹ Abu-Husayn, **a.g.e.**, s. 122.

³² Naima, **Tarih-i Na'ima**, C. II, s. 762.

³³ Abbas Ebu Salih, "es-Sırâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", **Lübnan fi'l-karn es-sâmin aşer: el-Mu'temer el-evvel li'l-cemi'yye el-Lübnâniyye li'd-Dirâsât el-Osmâniyye**, Beyrut 1996, s. 133; Salibi, "The Lebanese Emirate, 1667-1841", s. 6.

³⁴ Abbas Ebu Salih, "es-Sırâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", s. 132; Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 170.

³⁵ Salibi, "The Secret of the House of Ma'n", s. 272.

Naima'nın Sayda ve Beyrut mukataalarıyla ilgili anlatımlarından Mülhim'in, Salibi'nin zannettiğinden daha etkili bir aktör, bir lider olarak 1640'lı ve 1650'li yıllarda etkinlik gösterdiği anlaşılmaktadır³⁶. Rafiq, Ma'n Ailesi'nden hayatta kalmayı başaran Fahreddin'in yeğeni Mülhim'in Şûf ve civarında 1635 senesinden itibaren kontrolü sağladığını dile getirir³⁷. Mülhim'in, amcasının tasfiyesinden sonra 1636 senesinde Sayda'yı ve dolayısıyla Şûf'u zapt etmiş olması muhtemeldir. Zira bu konuda Osmanlı Arşivi'nde Mühimme Defterleri'nde kayıtlara rastlamak mümkündür³⁸. Bir süre amcası kadar aktif ve görünür bir eylem pratiği gösterememiş olsa da Mülhim, yanına sığındığı Şihâbîlerin yardımıyla bölgesel kontrolü ele almayı başardı ve 1642 senesinde Şam beylerbeyi Mustafa Paşa'yı alt edebilecek bir güce ulaştı. Mülhim'in 1658 senesinde ölümü üzerine yerine oğulları Korkmaz ve Ahmed geçtiler³⁹.

Şihâboğullarının, bu dönemde Osmanlı hükümetinin takibine uğradığına dair Silahtar'ın bir anlatımı vardır. Benzer bir rivayet Duveyhi'de de mevcuttur. İki tarihçinin anlatımları, Köprülülerin, Abaza Hasan Paşa isyanından sonra taşrada ve hususiyle Bilâd-ı Şam'da giriştiği düzeni yeniden sağlama ve ıslahat faaliyetlerinin bağlamına oturur. Buna göre, hac güzergahı üzerinde bulunan Şam Eyaleti, kıyı şeridiyle birlikte uzun bir süredir kontrolden çıkmış durumdadır. Şam Eyalet merkezinde yerli yeniçeriler başına buyruk hareket etmektedirler. Eyaletin kırsal bölgelerinden Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarında ise, daha önce Fahreddin'in tasfiyesi ile gücünü kaybetmiş olan Ma'noğulları Ailesi, sıkı müttefikleri olan Şihâboğullarının desteğiyle yeniden bölgesel iktidarı elde etmiştir. Hükümetin

³⁶ Naima, muhtemelen 1640'ların sonu 1650'lerin başına tarihlenen bir olayı anlatırken Sayda ve Beyrut mukataalarının voyvodalığını yapan Topkapılı Mustafa Ağa'nın vergilerin tahsili için gittiğinde bölgenin mukataalarının ekserinin Ma'noğlu müte'allikâtından Mîr Mülhim ve Ali Bey (Alemüddin Ailesinin lideri Şeyh Ali) in tasarrufunda olduğunu dile getirir. Naima, Alemüddin ve Ma'n Aileleri arasındaki husumeti, bu iki şahsın *da'vâ-i câhiliyyet* ile birbirine hasım olduklarından bahisle anlatır. Devamında Ali Bey'in Mülhim'i şikayettinden ve sonrasına meselenin Şam valisine intikal etmesiyle meydana gelen mücadeleler sonucunda Şam valisinin yaralı bir şekilde Şam'a kaçmasından bahsedilir. Bir müddet sonra Mülhim'in, Şam valisi ile arasında geçen mücadeleden dolayı özrü hükümete ulaşmış, hükümet muhtemelen valinin acziyetinin ortaya çıkmasından dolayı bu valiyi azl etmiştir. Bkz. Naima, **Tarih-i Na'ima**, C. III, s. 1279-81; 1283.

³⁷ Rafiq, **a.g.e.**, s. 170; Abu-Husayn, **Rebellion, Myth Making and Nation Building**, s. 41.

³⁸ Murat Alanoğlu, "86 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 209-211. (BOA, MD, nr. 86, s. 40, hkm. 131-132)

³⁹ Abu-Husayn, **a.g.e.**, s. 42-43.

desteklediği Alemüddin Ailesi ise bütün çabalara rağmen Dürzî ailelerin bölgesel liderliğini istenildiği şekilde ele geçirememiştir. Bilâd-ı Şam'da işleri yoluna koymak adına sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, oğlu Fazıl Ahmed Paşa'ya güvenir ve onu 1660 senesinin yaz başında Şam Eyaleti'ne vali olarak atar⁴⁰. Bu esnada, Silahdar'ın ve Duveyhî'nin anlatımlarına göre, Şihâboğullarının da aralarında bulunduğu bölgenin ileri gelen aileleri hakkında hükümete pek çok şikayet gelmekteydi. Gelen şikayetlerde Şihâboğulları ve Ma'noğulları ve bunların kuzeydeki müttefikleri Himâdîlerin Bilâd-ı Şam'ın sahil kesiminde yer alan mukataalara bağlı pek çok köyün vergisine kondukları, Şam valileri tarafından gönderilen bölükleri engelledikleri, bunu yapabilmek için her birinin emrinde dörder-beşer bin piyade olduğu bildiriliyordu. Hükümet, Fazıl Ahmed Paşa'nın komutasında Trablusşam valisinin, Sayda ve Beyrut vovoyodasının, Kudüs ve Gazze paşalarının maiyetlerinin yanı sıra Şam yerliyesi ve kapıkulu askerlerinden oluşan on binden fazla askeri gücü Şihâboğullarının merkezi Teym Vadisi'ne gönderdi. Bu askeri güç, Merc 'Uyûn, Hasbaya ve Râşiya köylerine sevk edildi⁴¹. Duveyhî, Fazıl Ahmed Paşa'nın yerli destekçileri arasında Alemüddin Ailesi'nden Muhammed ve Mansûr'u da sayar⁴². Duveyhî'ye göre, Şam valisinin askerleri, Hasbaya, Râşiya, Merc 'Uyûn'da Şihâboğulları'na ait evleri yakıp yıkmışlardır ve Teym Vadisi'nin idaresini rakip hizbin lideri Alemüddin Ailesi'ne vermişlerdir⁴³. Bu esnada Şihâbîlerin başında Mansûr⁴⁴ ve Ali⁴⁵ bulunmaktadır. Mansûr ve Ali, Ahmed Paşa'dan affedilmelerini isteyip karşılığında vergi borçlarının yanı sıra yüklü bir meblağ tazminat ödemeyi kabul ettilerse de bu teklif paşa tarafından kabul görmemiştir. Dolayısıyla Şihâbî liderleri, yanlarında yaklaşık 600 kişilik aile efradıyla Kesrevan mıntıkasında Şiî Himâdîlerin yanına sığınmak zorunda

⁴⁰ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, Haz. Nazire Karaçay Türkal, s. 208

⁴¹ *A.e.*, s. 243-245.

⁴² Bu kaynakta Fazıl Ahmed Paşa komutasındaki güçlerin sayısı 15000 olarak verilmiştir. Bkz. Duveyhî, *Tarih el-Ezmine*, s. 547.

⁴³ Duveyhî, *a.g.e.*, s. 548; *Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim*, s. 72-73. Duveyhî dahil olmak üzere Ma'noğulları ile Alemüddin Ailesi arasındaki mücadelenin geleneksel Kaysî-Yemenî çatışması üzerinden anlatılmasına benzer şekilde Silahdar tarihinde bölgedeki Dürzî taifesinin iki bölük olduğunu, bu iki bölüğün aklı ve kızılı şeklinde bilindiğini aktarır. Geleneksel anlatıma göre Kaysîlerin bayrağı kırmızı, Yemenîlerin ise beyaz renktedir. Ayrıntılı anlatım için bkz. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *a.g.e.*, s. 245.

⁴⁴ Şihâbîlerin merkezi konumundaki Teym Vadisi'nde bulunan Hasbaya'nın emiriydi. Bkz. *Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim*, s. 73

⁴⁵ Şihâbîlerin merkezi konumundaki Teym Vadisi'ne Râşiya Köyü'nün emiriydi. Bkz. *Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim*, s. 73.

kalmışlardır⁴⁶. Fazıl Ahmed Paşa'nın bundan sonra hedefi Ma'noğulları olmuştur. Sonuç olarak paşanın askeri gücünün ağır basmasının da etkisiyle taraflar arasında anlaşma sağlanmış ve Ma'noğullarının ve Şihâboğullarının vergi borçlarının bir kısmını ödemeleri kararlaştırılmıştır⁴⁷. Silahtar'a göre, anlaşma gereği yapılması gereken ödemelerin aksatılması hatta Ma'noğullarının lideri Ahmed'in ödeme yapmayarak kaçıp gizlenme yolunu seçmesi gibi gelişmelerin de etkisiyle ve merkezî hükümetle yapılan istişare sonucunda Ma'noğullarının sorun çıkardıkları Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının bir eyalet olarak teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁸.

Bu dönemde Şihâbîlerin ısrarlı bir şekilde Ma'noğullarını destekledikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu desteğin, Mülhim gibi zayıf bir liderin döneminde bölgesel nüfuz kazanmayı temin ettiği görüldü. Tekindağ, Mülhim'in 1658 yılında ölmesiyle Ma'noğullarının hakimiyetinin büsbütün kırıldığını Şihâboğullarının nüfuzunun kendisini göstermeye başladığını söyler⁴⁹. Belki de bu nedenle Osmanlı hükümeti ve Fazıl Ahmed Paşa bölgede yeni bir eyalet teşkil edilişine yol açacak müdahaleler yaparak Şihâboğullarının nüfuzunu kırıcı hamlelere başlamıştı. Ne var ki, Şûf Emâreti anlamında liderlik Cebel-i Lübnan'da, 1697 yılında ölümüne kadar Mülhim'in oğlu Ahmed Ma'noğlu'nun uhdesinde kaldı⁵⁰. Bu esnada Şihâbî-Ma'noğlu ittifakı sürdü ve bu ittifakın karşısına çıkarılan rakipler yine Alemüddin Ailesi'nin liderleri oldu. Ali Alemüddin'in, Şûf'un civarında yer alan Garb, Cürd ve Metn şeyhliğini sürdürmüş olduğu ve 1662'de ölünce yerine büyük oğlu Muhammed'in geçtiği bilinmektedir. Muhammed Alemüddin, rakip Dürzî aileleri (Yemenî hizbe mensup aileler) ile girdiği

⁴⁶ A.e., s. 73. Bu kaynakta ayrıca Ali ve Mansûr'un bir süre Haleb'e kaçtıkları aktarılır. Bkz. a.g.e., s. 75.

⁴⁷ Duweyhi, *Tarih el-Ezmine*, s. 548; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, Haz. Nazire Karaçay Türkal, s. 245.

⁴⁸ A.e., s. 245-246. Diğer bir anlatıma göre Şihâbîler ve Ma'noğulları, Fazıl Ahmed Paşa'dan kaçmak ve saklanmak üzere anlaşmışlar, anlaşmaya göre Ma'noğullarından Ahmed ve kardeşi Korkmaz'ın Cübeyl mıntkasına, Şihâbîlerden Mansûr ve Ali'nin bölgedeki bazı mağaralara saklanmaları kararlaştırılmıştır. Bkz. *Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim*, s. 74.

⁴⁹ Tekindağ, "XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-oğulları", s. 32.

⁵⁰ Duweyhî, Ahmed'in kardeşi Korkmaz'ın, Sayda Eyaleti'nin ilk valisi Ali Paşa'nın azlinden sonra yerine tayin edilen Muhammed Paşa'nın bir hilesiyle öldürüldüğünden bahseder. Muhammed Paşa, Korkmaz'ın yerine Alemüddin Ailesi'nde Muhammed'i tayin etmiştir. Muhammed'in bu mücadelede bölgede etkili Kaysî şeyhlerinin yardımına başvurduğu anlaşılmaktadır. Bâruk şeyhi Ebû 'Alvân bu Kaysî şeyhleri arasında öne çıkan isim olarak kaynaklarda anılır. Bkz. Duweyhi, *Tarih el-Ezmine*, s. 552. Ayrıca bkz. Abu-Husayn, *Rebellion, Myth Making and Nation Building*, s. 43; *Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim*, s. 75.

ittifaklar ve resmi temsilcileri olan valiler aracılığıyla Osmanlı hükümetinden aldığı destek sayesinde özellikle Güney Lübnan'da etkinliğini bir müddet daha sürdürdü⁵¹. Duveyhî'nin anlatımına göre, Ahmed Ma'noğlu'nun liderliğindeki Kaysî ittifakı, Alemüddin Ailesi'nin liderliğindeki Yemenî ittifakını 1667 yılında Beyrut'ta yapılan bir çatışmada yenmiştir. Alemüddin Ailesi ve müttefikleri kaçıp Şam'a sığınmışlardır⁵². Bu gelişmelerin sonuçlarından biri olarak Osmanlı hükümeti, Ahmed'i, Şûf Emâreti'nin lideri ve bu mukataa bölgesinin mültezimi olarak tanımıştır⁵³. Ancak Alemüddin Ailesi'nin meydan okuyuşu sona ermemiştir. Hükümet ve Şam valileri, bundan sonraki dönemde Alemüddin Ailesi'ni bir alternatif olarak devreye sokmaya çalışacaktır.

Ahmed Ma'noğlu'nun 1697 senesinde ölümüyle sona eren liderlik kariyerinin pek kolay geçmediği, özellikle 1690'larda Osmanlı hükümeti ve Şam valileri tarafından sıkı takibe maruz kaldığı görülmüştür. Yine de Alemüddin Ailesi'ne karşı elde edilen başarının etkisiyle bölgede Kaysî ittifakının yeniden etkinliğini arttırdığı anlaşılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere 1671 senesinde Şihâboğullarının, vaktiyle Fazıl Ahmed Paşa'ya yardım ederek Teym Vadisi'nde yağma faaliyetlerinde bulunan Haymûr Oğulları'ndan⁵⁴ intikam aldıkları görüldü. Öte yandan aynı sene Hasbaya'nın şeyhi ve ailenin lideri olan Mansûr ölünce yerine iki oğlundan (Musa ve Kasım) Musa şeyh oldu. Ali ise nüfuzunu kuzeyde Beka Vadisi'ne ve Balebek mıntıkasına doğru genişletmeyi hedefliyordu. Bu amaçla buradaki Şii Harfûşoğulları ve Himâdîlerle çatışmalara girmekten geri durmadı. Taraflar arasında 1681 yılında meydana gelen çatışmalarda Ali'nin amcası Fâris öldürüldü. Bunun üzerine Hasbaya emiri Musa, Ali'nin yanına geldi ve diğer Şihâbî emirleriyle birleşilerek intikam almaya karar verildi. Ancak, Harfûşoğullarının, Ahmed Ma'noğlu'ndan yardım istemeleri üzerine Ahmed araya girdi ve taraflar arasında sulh yapıldı⁵⁵.

⁵¹ Salibi, "The Secret of the House of Ma'n", s. 283.

⁵² Duveyhî, **Tarih el-Ezmine**, s. 553; Haydar Ahmed eş-Şihâbî taraflar arasında gerçekleşen bu çatışmanın tarihini, 1664 olarak verir. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Kitâb el-Gurer el-Hisân**, C. I, s. 734; Mücadelenin devamı hakkında bkz. Salibi, "The Secret of the House of Ma'n", s. 283-84; **Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim**, s. 76.

⁵³ Abu-Husayn, **a.g.e.**, s. 43.

⁵⁴ Benû Haymur: Beka Vadisi'nde yaşayan Müslüman ailelerden biri. Ayrıntı için bkz. Ahmed Ebu Sa'd, **Mucem el-Esmâ el-Üser ve'l-Eşhâs**, Beyrut 1997, s. 279.

⁵⁵ **Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim**, s.77-80.

Ahmed Ma'noğlu'nun liderlik kariyeri hakkında, Osmanlı kaynaklarıyla yerel kaynakların mukayesesini yaparak titiz bir araştırma ortaya koyan Abu-Husayn, Ahmed'in, 1680'lerde Osmanlı hükümetiyle ilişkilerinin mahiyetine ışık tutar. Buna göre, Ahmed, 1689 yılında hükümetin Avusturya savaşına asker toplamak amacıyla ilan ettiği genel seferberliğe (nefir-i 'am) kulak asmadığı gibi, kuzey Lübnan'da patlak veren Şîîlerin isyanına destek vermiştir. Onun bu tavrında hükümetin savaşla meşgul olmasından yararlanmasının yanı sıra takibata uğradığında sığınacak sıkı müttefiklere sahip olması etkili olmuşa benzer. Ahmed, 1695 yılında hükümet tarafından asi ilan edilip, Sayda valisi dahil olmak üzere bölge valileri üzerine sevk edildiğinde, daha önce Mülhim'in yaptığı gibi, kaçıp Teym Vadisi'nde Şihâboğullarına sığındı. Ahmed kaçınca iltizamında olan mukataalar rakip Dürzî Aile'den Musa İbn Alemüddin'in tasarrufuna verildi. Ancak, artık bir döngü görüntüsü verir şekilde gelişmeler yaşanıyordu. Ahmed, Şihâboğullarının desteğiyle aynı sene Musa İbn Alemüddin'i tekrar kovmayı başardı⁵⁶. Geçmiştekinden farklı olarak bu defa Alemüddinlerin sığınağı Şam valisi değil Sayda valisi oldu. Osmanlı hükümeti, bu oldu bittiyi kabul etmek zorunda kalmışa benzer. Zira, 1695 senesinin sonlarına doğru Sayda valisi Mustafa Paşa'ya Maliye tarafından gönderilen bir hükümde, Ahmed'in bölgedeki bozgunculuk ve isyan hareketlerine katılmış olmasından dolayı Şûf ve Kesrevân mukataalarının tasarrufundan alındığı ve 28.000 kuruşluk bir vergi artırımıyla Alemüddin Ailesi'ne verildiği zikredilir. Hükümün devamında, bu tayinin yapılmış olmasına rağmen, bölge ahalisinin Ma'noğullarından razı olması gerekçe gösterilerek Ahmed'in eskisi gibi iltizamını almaya devam etmesinin uygun görüldüğü dile getirilir. Alemüddin Ailesi'ne yapılan arttırım geri alınarak eskiden olduğu gibi Ahmed'in söz konusu mukataaları iltizam etmesine karar verilmesinde, Sayda valisi Mustafa Paşa'nın hükümete durumu bildirmesinin etkisi olduğunu belirtmek gerekir⁵⁷. Maliye'den gönderilen konuya ilişkin hükümler 1695 senesinin ağustos ayının sonlarına ve aralık ayının sonlarına tarihlenir. Anlaşılan, birkaç ay öncesine kadar bir asi olarak yakalanması ve idam edilmesi istenen Ahmed'in yerel ölçekte, Şihaboğullarının desteğiyle Şûf Emâretini yeniden ele geçirmiş olması, Osmanlı hükümetini meselenin halli konusunda daha temkinli bir pozisyon almaya itmiştir.

⁵⁶ Abdul-Rahim Abu-Husayn, "The unknown career of Ahmad Ma'n (1667-1697)", s. 242-247.

⁵⁷ BOA, **MAD**, nr. 9880, s. 7, 121.

Ayrıca, hükümetin bu esnada içinde bulunduğu savaş durumunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Yine de, Abu-Husayn'ın, hükümetin 1680'lerden itibaren yakalanıp cezalandırılması için sürdürdüğü takibat neticesinde Ahmed'in yerel iktidarını sürdürme imkanlarının tükendiğine dair tespitlerini haklı görmemek için bir neden yoktur. Şûf ve Kesrevân iltizamlarının maliye idaresi tarafından yeniden verilmesi, söylendiği gibi bir temkin ve tehir pozisyonu alındığı şeklinde anlaşılmalıdır. Hayatının son senelerini Osmanlıların takibinden kaçmakla geçiren Ahmed, 1697 senesinde geride bir erkek varis bırakmaksızın eceliyle vefat etmiştir. Böylece Ma'noğullarının Cebel-i Lübnan'daki yerel iktidar ve nüfuzları sona ermiş, 18. yüzyılda bölgenin yerel liderliğini Şihâboğulları Ailesi üstlenmiş, Şûf Emâreti'nin tasarrufu bu aileye geçmiştir⁵⁸.

Şihâboğulları ile Ma'noğullarının aralarındaki sıkı ittifakın tarihsel seyrine bakıldığında, Fahreddin'in 1633 senesindeki tasfiyesinden sonra, ilkinin bölgesel anlamda gücünün ve nüfuzunun giderek arttığı görülür. Taraflar arasında bir iktidar mücadelesinin gerçekleştiğine dair herhangi bir veri yoktur. Osmanlı hükümetinin 16. ve 17. yüzyıllarda Cebel-i Lübnan'daki Dürzî toplumunun liderliğini üstlenen Ma'noğullarına karşı sürdürdüğü merkezîyetçi-müdahaleci politika bu ailenin yerel liderlikteki etkinlerini azaltan en önemli etkenlerden biri olmuştur. Öte yandan Şihâbîler, Teym Vadisi'nde bu politikanın uygulama alanının nispeten dışında kalmışlardır. Şihâbîler için bölgesel iktidara yükseliş süreci Ahmed Ma'noğlu'nun geride bir erkek varis bırakmadan ölmesiyle yeni bir aşamaya girmiştir. Bu aşamada, ailenin iktidar ve nüfuzlarını yerel anlamda kabul ettirmeleri oldukça zor olacaktır. Osmanlı hükümeti ise, yerel iktidar konusunda yetkilendirilerek idari-mali kontrolün teslim edileceği yerel güçlere ilişkin her zaman alternatifli bir strateji takip ederek kendi evrensel⁵⁹ ve mutlak iktidarını dayatmak peşinde olmuştur.

⁵⁸ Abu-Husayn, "The unknown career of Ahmad Ma'n (1667-1697)", s. 241-247. Abu-Husayn, Ahmed'in bu halini tasvir etmek için 1697 senesinde Halep'ten Kudüs'e geçerken Deyr el-Kamer'de Ahmed'le görüşen Henry Maundrell'in anlatımlarına başvurur. Buna göre, Ahmed, hayatından endişe duyduğu için korumalarının nezaretinde gündüzleri uyuyup geceleri bir baskına karşı teyakkuzda bekliyordu. Abu-Husayn, "The Shihab Succession (1697): A Reconsideration", s. 12.

⁵⁹ Burada "evrensel iktidar" kavramı, siyasi, askeri, iktisadi ve ideolojik iktidar ağlarının veya örgütlenmelerinin tamamının kontrolü ve denetlenmesinde merkezî hükümetin sahip olduğu öncelik olarak tanımlanabilir. İktidarın bu kaynaklarının tamamının eş güdümlü ve eş zamanlı olarak kontrol ve denetim altında tutulması bir devlet için ideal bir durumdur. İmparatorluklar ve diğer devlet tipleri, tarih

2.1.2. Ma‘noğulları Sonrası: Şihâboğullarının Cebel-i Şûf Emâreti’ne Geçiş Yahut Dürzî Emâretin Sonu

Şihâboğullarının, Teym Vadisi’nden gelip Şûf Emâreti’ne geçişleri hakkında iki temel kaynak, Şihâbî Ailesi’nden Haydar Ahmed’in ve Mârûnî tarihçi Tannûs Şidyâk’ın tarihleridir⁶⁰. Haydar Ahmed’in anlatımı, eserinin önceki ve sonraki basımlarında ufak farklılıklar gösterir. Eserin 1900 yılı Kahire basımında, Ahmed Ma‘noğlu’nun, 1697 senesinde yerine vâris bırakmadan ölümünden sonra bölgenin önemli yedi mukataasının şeyhlerinin toplanarak Şihâboğulları’ndan Râşiyâ’nın emiri Hüseyin’in oğlu Beşir’i, ölen Ahmed’in yerine liderliğe (hâkim) seçtikleri nakledilir. Abu-Husayn, bu anlatımda adları verilen yedi mukataanın⁶¹ Dürzî mukataaları olduğunu dolayısıyla bu anlatımda Dürzî liderliğinin vurgulandığını belirtir. Ancak eserin sonraki basımlarında bu yedi mukataanın şeyhlerinin yerini *Cebel-i Lübnan ayânı* (‘ayân Cebel Lübnan) ifadesi alır⁶². *Cebel-i Lübnan ayânı* ifadesinin bir benzerine Tannûs’un anlatımında rastlamak mümkündür. Tannûs’un anlatımında Beşir’in seçimini Cebel Lübnan’ın ileri gelenlerinin (*ekâbir Cebel Lübnan*) yaptığı nakledilir⁶³. Yedi mukataanın yerini Cebel Lübnan’ın alması, anlatımlarda görülen bu farklılık, Abu-Husayn’a göre Dürzîliğin yerine Lübnanlılığın vurgulandığını göstermektedir. Böylece, bilhassa Tannûs’un anlatımında, Dürzî liderliğin yerine Dürzîlerin yanı sıra Mârûnîlerin yer ve rol aldığı bir yerel iktidar vurgusunun yapılmış olduğu görülmektedir⁶⁴.

boyunca bu ideal durumu gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Öte yandan imparatorluklar, kontrol ve denetim adına topraklarında yerleşmiş durumdaki yerel güçlere statüler vererek onların bir yerel iktidar alanına sahip olmasına göz yummuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nda da taşra egemenliğinin sürdürülmesi adına yerel güçleri bu tür statü verme ve yetkilendirmelerle kendine bağlama yönteminin benimsenmiş olduğu söylenilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Tilly, **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu (990-1992)**, s. 50-51, 55-56; Jane Burbank, Frederick Cooper, **İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik**, s. 15-19; Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, s. 21.

⁶⁰ Bu tarihler hakkında malumat için bkz. giriş bölümü, kaynaklar başlığı.

⁶¹ Adları verilen mukataalar şunlardır: Şûf, Menâsıf, Arkûb, Cürd, Metn, Şehhâr, Garb. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Kitâb el-Gurer el-Hisân**, C. II, s.748.

⁶² Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 3.

⁶³ Tannûs eş-Şidyâk, **Kitâb Ahbâr el-A’yân fi Cebel Lübnan**, C. II, s. 211.

⁶⁴ Abu-Husayn, “The Shihab Succession (1697): A Reconsideration,” s. 9.

Beşir'in Emârete seçilmesinde Haydar Ahmed ve Tannûs tarafından ortak algılanan nokta ise bunun siyasî, yerel iktidara dair bir seçim olmasıdır. Osmanlı hükümeti açısından Cebel-i Şûf Emâretinin yerel bir aileye verilmesinin, Ma'noğulları döneminde olduğu gibi bölge iltizam gelirlerinin tasarrufunun tevcihinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır⁶⁵. Meselenin diğer önemli yönlerine dair dikkat çekici soruları, Abu-Husayn, Şihâboğullarının Emârete geçişi üzerine yaptığı incelemesinde sormuştur. Husayn, yerel ölçekte Dürzî emirlerinin, neden başka bir bölgeden (Teym Vadisi) ve başka bir inançtan (Şihâboğulları bu dönemde Sünnîliği benimsiyorlardı) bir lideri başlarına seçtiklerinin yanı sıra, merkezî hükümetin bu seçimi neden kabullendiğini sorar. İnanç ve bölge bakımından farklı olan Şihâbîlerin seçilmesinde Ma'noğlu Ailesi'yle Şihâbî Ailesi arasındaki akrabalık bağının etkili olduğu çokça dile getirilen sebepler arasındadır. Diğer bir açıklama, Sünnî bir lider seçerek, Osmanlı hükümeti ile, uzun zamandır şiddet yoğunluklu bir hususiyet göstermiş olan münasebetleri normalleştirme gayesinin güdüldüğü yönündedir. Öte yandan, Dürzîlerin dışında birini liderliğe getirmenin iki getirisi daha vardır. Bunlardan biri, Beşir'i seçen her bir Dürzî şeyhinin ona karşı eşit muhalefet hakkına sahip olacak olmasıydı. Yani bu seçimle bir muhalefet dengesi kurulmuş oluyordu. Diğer bir getirisi ise, dışarıdan seçilen kimsenin kendisini seçenlere karşı daha bağımlı bir liderlik sürdüreceği anlamına gelebileceğiydi. En azından böyle bir beklentiyi karşılayacak zemin hazırlanmış oluyordu⁶⁶.

Yerel ailelerin, Şihâboğullarının Şûf Emâreti'ne seçilmesinde benimsedikleri iktidar stratejileri hakkında aydınlatıcı yorumlar yapan Abu-Husayn, Osmanlı hükümetinin bu seçimi kabullenmesini ise bir oldu bittiye rıza göstermek olarak yorumlar. Zira, Osmanlı hükümeti bu esnada Macaristan cephesinde uzun zamandır sürmekte olan yıpratıcı bir savaşın (1683-1699 Osmanlı-Avusturya Savaşları) içindedir. Fetihden itibaren sık sık tedib seferleri düzenlenip kontrol altına alınmaya çalışılmış olan Cebel-i Lübnan coğrafyasında tam da savaş zamanında yeni maceralara

⁶⁵ BOA, MD, nr. 115, s. 193, hkm. 798. Ayrıca bkz. Abu-Husayn, "The Shihab Succession (1697): A Reconsideration," s. 10.

⁶⁶ A.e., s. 10-11.

atılmak hükümetin işine gelmemiş olmalıdır. Zaten hükümet ile Ma'nîlerin temsil ettiği Dürzî liderlik arasında geçmişte de uzlaşma dönemlerinin yaşandığı olmuştur⁶⁷.

Osmanlı hükümetinin ve resmi temsilcileri olan bölge valilerinin Şihâbîlerin Şûf Emâretine seçilmesine karşı nasıl tavır aldıkları konusunda başka yaklaşımlar geliştirmek mümkündür. Bunun için konuyla ilgili gelişmelerin geleneksel kaynaklardaki anlatımını yeniden yorumlamak gerekir. Geleneksel Lübnan tarihlerindeki anlatıma göre, ölen Ahmed Ma'noğlu'nun kızkardeşinin oğlu olan Beşir, emir seçildikten sonra, durumu merkezî hükümete bildirmesi için Sayda valisi Mustafa Paşa'ya bir mektup gönderdi ve bunun üzerine paşa yeni emirin Beşir olduğunu hükümete bildirdi. Bundan sonra paşa, Ma'noğulları Ailesi'nde olan yetki ve tasarrufları Beşir'in tasarrufuna verdi. Ancak ertesi sene, hükümet Emâretin kime verilmesi gerektiği konusunda bir müdahalede bulundu. Bu esnada Sayda valisi değişti ve Kaplan Paşa el-Mutarcî, Sayda Eyaleti'ne vali oldu. Yeni vali ile birlikte yapılan bu müdahaleye göre, Emârete seçilen Beşir'in bu makama uygun olmadığı, soy bakımından asıl uygun kişinin, yine Şihâboğullarından Hasbaya emiri Musa'nın oğlu, daha çocuk yaştaki Haydar'ın olduğuna dair hükümet tarafından bir ferman gönderildi. Haydar, doğrudan Ahmed Ma'noğlu'nun kızının oğluydu. Haydar'ın küçük yaşta olması dolayısıyla rüşte erene kadar ona Beşir'in vasilik ve naiblik etmesi kararlaştırıldı⁶⁸. Lübnan tarihleri burada böyle bir müdahalenin yapılmasında etkili olanın kimliğini de verirler: Fahreddin Ma'noğlu'nun vaktiyle İstanbul'a getirilen oğullarından Hüseyin⁶⁹.

Ma'nzâde Hüseyin Efendi, Fahreddin'in tasfiyesinden sonra İstanbul'da Enderun'da eğitim gördü, saray ahvalinde ve hadiselerinde, Naima'ya kaynaklık edebilecek derecede bilgi sahibi oldu. Kapıcıbaşılik, sır katipliği, hazine kethüdalığı gibi vazifelerinden başka bir ara Hindistan'a elçi olarak da gönderildi⁷⁰. Mesud

⁶⁷ A.e., s. 13.

⁶⁸ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 3-4; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, c. II, s. 211.

⁶⁹ Naima, Hüseyin'in Fahreddin'le birlikte Küçük Ahmed Paşa tarafından 1633'te İstanbul'a getirildiğini nakletmektedir. Bkz. Naima, *Tarih-i Na'ima*, C. II, s. 762. Hüseyin'le alakalı diğer bir izahat Haydar Ahmed'de vardır. Buna göre Hüseyin 1031/1621-22 senesinde, dönemin kaptan-ı deryası Halil Paşa tarafından daha bebek yaştayken İstanbul'a götürülmüştür. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, c. II, s. 4.

⁷⁰ Naima, *Tarih-i Na'ima*, C. I, s. XXIV; C. IV, s. 2074.

Daher'e göre, 1697'de Emâretin Şihâbîlere geçişi esnasında yaşanmış olan yerel iktidar mücadelesinde, Şihâboğlulları Ailesi'nden Haydar'ın Emâretini uygun gören Hüseyin, bunu yaparken aslında kendisi Emâreti ele geçirmek niyetindeydi. Daha çocuk yaşta olan Haydar'ı, zaman kazanmak için Emârete tayin ettirdi. Liderliğini sağlamlaştıracak olursa bir daha elden bırakmayacağı kuvvetle muhtemel olan, savaşıyla bilinen ve Dürzî şeyhleri arasında saygı gören Beşir'i⁷¹ bu vesayet ile oyalamayı düşündü⁷². Ma'n soyunun Emârete geçebilecek son üyesi olan Hüseyin'in ilerleyen yaşına rağmen inisiyatif olarak Emârete geçmek için böylesi manevralara girişebileceğini düşünmek biraz zorlama bir yorum olmaktadır. Hüseyin'in getirildiği görevler göz önünde bulundurulacak olursa, onun, bu olayda Osmanlı hükümetinin, bölgedeki gelişmelere ilişkin izlenecek yol ve yordam hakkında bilgi edinebileceği bir ajanı olarak görülmesi daha tutarlı olacaktır. Hükümet, Hüseyin'in aracılığıyla, Abu-Husayn'ın iddia ettiğinden farklı olarak, Emâretteki değişikliği bir oldu bitti olarak kabul etmemiş, tersine ciddi bir müdahalede bulunmuş oluyordu. Bu hususta Maliye tarafından gönderilen 19 Kasım 1697 tarihli nişanda, Şûf ve Cebel-i Kesrevân mukataalarını zabt etmiş olan Ma'noğlu Ahmed'in öldüğü, bu mukataaların ahalisini himaye edecek kimse olarak Ahmed'in torunlarından Mir Haydar'ın soy ve diğer özellikler bakımından daha layık olduğu dile getirildi. Böylece bölge ahalisi yabancı birinin idaresi altında içine düşeceği zor durumlardan korunmuş olacaktı. Hükümet, Haydar'dan Sayda valisine ve maliyeye karşı olan malî sorumluluklarını yerine getirmesini bekliyordu. Onun mültezimliğine karşı çıkacak ahaliden bazı eşkıyalar olursa bölge valilerinin gerekeni yapmaları talimatı veriliyordu⁷³. Haydar'ın mültezimliği ve dolayısıyla yerel liderliği konusunda hükümetin bu müdahalesine rağmen pazarlığın/müzakerenin burada bitmediği anlaşıyor. Halihazırda yerel inisiyatifle Emârete seçilmiş olan Beşir'in, Sayda valileri Mustafa Paşa ve onun azlinden sonra Kaplan Paşa tarafından desteklendiği görüldü. Bu destek sayesinde, Beşir, hükümetle karşıkarşıya gelmeden Emâreti vekil olarak da olsa sürdürmeyi

⁷¹Beşir, 1695 senesinde Şûf'a gelerek Kaysilerin yanında Yemenîlere karşı mücadelede yiğitlikler göstermesi dolayısıyla Dürzî aileler arasında saygın bir yere sahip olması bu seçimde etkili olmuştur. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 3.

⁷² Mesud Daher, *el-Cüzuru't-tarihiyye*, s. 46-47.

⁷³ BOA, *MAD*, nr. 3473, s. 112 (5 Ca 1109/19 Kasım 1697).

başardı⁷⁴. Beşir'in, Ma'noğulları yerine bu ailenin mukataalarını iltizam olarak tasarrufuna aldığına dair Osmanlı maliye arşivindeki kayıtlar, tarih olarak yerel kaynaklarla örtüşür⁷⁵. Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı hükümeti, Sayda valisinin desteği ve onayının da etkisiyle gerçekleşen Beşir'in yerel liderliği sürdürmesi durumunu kabullenmiştir.

Osmanlı hükümetinin ve onun resmi temsilcileri olan valilerin geliştirdikleri stratejilerin, bölgede siyasi dengeleri belirlemede etkili olduğu görülmekteydi. Bir milad belirtmek gerekirse, bu durum Fahreddin'in tasfiyesinden beri böyleydi, denilebilir. Ma'noğlu Mülhim ve Ahmed'in hiçbir zaman amcaları Fahreddin kadar etkili olmadıkları ortadaydı. Köprülülerin bizzat müdahalesiyle, hükümet, Sayda Eyaleti adı altında ayrı bir idari-mali kontrol birimi dahi teşkil etmekte zorluk çekmemişti. Sayda Eyaleti'nin teşkilinden sonra, bölgesel siyasette bu eyaletin valilerinin strateji ve politikalarının doğrudan etkili olduğu görülecekti. Ama Sayda valisi, sadece bu eyaletin sınırları dahilinde yaşayan yerel güçler için siyasi bir unsur veya aktör olmaktan öte Şam valileri için de bir rakip olacaktı. Şam valilerinin, Şam'ın doğal limanı olan Sayda'ya, Beyrut'a ulaşimleri ve buralara nüfuzlarını ulaştırmalarının önünde artık resmi bir engel vardı. Bu da bu iki valilik arasında, Cebel-i Lübnan'ın yerel güçlerinin de içinde yer alacağı bir denge oyununun oynanacağı anlamına geliyordu. Bu oyun içinde Şihâbîler şüphesiz Sayda valisinin takımında yer almaya daha elverişli oyunculardı. Şam valilerinin ise 17. yüzyıl boyunca Alemüddin Ailesi'nin liderlerini kullanarak nüfuzlarını Bilâd-ı Şam'ın sahil kesimine yaymaya çalıştıkları bilinmektedir⁷⁶. Beşir'in Emârette kalmasında Sayda

⁷⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, C. II, s. 4-5. Burada müellif Sayda valisi Mustafa Paşa'nın azli ile yerine tayin edilen paşanın Arslan Paşa olduğunu nakleder. Ancak aynı eserin Mısır-Kahire baskısında Sayda Eyaleti'ne tayin edilen paşanın Kaplan Paşa olduğu yazılıdır ki, Osmanlı arşiv kayıtlarıyla doğrulanan bilgi de budur. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 9880, s. 45.

⁷⁵ Haydar Ahmed'de sarih bir tarih yoksa da, Mârûnî tarihçilerden Elkas Hanâniya El-Munayyır'ın *Dürurulmasrûf* undaki anlatımlarından Beşir'in Cebel-i Şûf Emareti'ni naib olarak sürdürmesine 1698 yılından itibaren onay verildiği anlaşılır. Bkz. Haydar Ahmed Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 4-5; El-Munayyır, **Dürur'l-masrûf**, s. 11. Osmanlı maliye kayıtlarında ise *Mir İbşir* olarak zikredilen Beşir'in hicrî 1110 senesine mahsub olmak üzere taahhüd ettiği bir ödmeden bahsedilir ki, 1110 senesi miladi 1698 senesinin ortalarından başlamaktadır. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 9881, s. 229; **MAD**, nr. 9885, s. 224. Beşir'in emirliğinin, 1706 senesinde ölümü üzerine, yerine Haydar'ın geçirilmesine dair hükümde zımnen tanındığına dair bilgi ise yanlıştır. Bkz. Abu-Husayn, *Shihab succession (1697) : A Reconsideration*, s. 11.

⁷⁶ Mesud Daher, **el-Cüzuru't-tarihiyye**, s. 47.

valisinin rolünün olduğuna dair yerel kaynaklardaki kayıtlar, izah edilen bu bağlamda anlamlıdır. Zira Beşir, güçlü kişiliğiyle Sayda valisinin ihtiyaç duyduğu ve duyacağı cinsten bir yerel aracıydı. Onun Emârette kalması üzerine, Alemüddin Ailesi'nin Şam'a kaçmak zorunda kaldığına dair kayıtlar ise Şam valilerinin bu aile ile sahil kesiminde nüfuz sağlamak maksatlı alakalarının daha bitmediğini göstermektedir. Şam valilerinin bu doğal hırslarının 18. yüzyıldaki gelişmeler göz önünde bulundurulursa devam ettiği söylenebilir.

Osmanlı merkezî hükümeti, Şûf Emâreti'nin, diğer bir ifadeyle bu bölgedeki mukataaların iltizamının şu veya bu ailenin elinde kalmasına yönelik bir politika takip etmekten ziyade bölgenin kontrol ve denetime açık halde kalmasına yönelik bir politikayı benimsiyordu. Hac güzergahının hemen yanı başındaki bu stratejik sahil şeridi, hükümetin bî-haber ve etkisiz kalacağı bir yer olamazdı. Şihâbîlerin yerel iktidarı ele geçirilişlerine, Haydar'ın Emâreti için gönderilen nişanla onay verilmişti. Mesud Daher'e göre, Osmanlı hükümeti Haydar'a ve Beşir'e tam onay vermeyerek yerel siyasette kendisine müdahale edebileceği bir alan sağlamış oluyordu. Beşir'in naib olarak kabul edilmesi aile içi çatışmayı kızıştıracak böylece Osmanlı hükümeti için bir müdahale alanı açılmış olacaktı⁷⁷. Osmanlı arşiv kayıtlarından anlaşılan ise, hükümetin bölgedeki kamu düzeni ve vergi denetimini öncelediğidir. Haydar için gönderilen nişandaki *ecnebî* birinin idareye getirilmesi halinde bölge ahalisinin de etkileneceği bir toplumsal huzursuzluk halinin doğacağı ve bu halden kaçınmak için böyle bir kararın verildiğine dair ifadeler bu konuda hükümetin tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır⁷⁸.

Bütün siyasi anlamdaki belirleyicilerin ve etkenlerin yanında bölgenin iktisadi gelişiminin sağladığı imkanları unutmamak gerekir. Teym Vadisi oldukça verimli tahıl ovalarıyla Şihâbîlere ekonomik anlamda imkanlar sağlamıştır⁷⁹. 17. yüzyılın ikinci

⁷⁷ Mesud Daher, *el-Cüzuru't-tarihiyye*, s. 49-50.

⁷⁸ BOA, *MAD*, nr.3473, s. 112. “*Sayda ve Beyrut Dağlarında sakin ve mütemekkin olup Sayda ve Beyrut mukataatı mülhakatından senede 72000 grş malı olan Şûf ve Cebel-i Kesrevân Mukataalarını zabt eden Ma'n-oğlu Mir Ahmed bi-emrillâhi te'âlâ fevt olup uhdesinde olan mukataat mahlûl olmağın emvâl-i miri tahsiline ve reaya fukarasına himayet ve sıyanete yine müteveffa-yı merkum Mir Ahmed'in ahfâdından Mir Haydar her vecihle evfak ve enseb olmağla ocaklarına merhameten iltizamı kadimi ile tevcih olunup lakin ecnebiye verilmediği ahali-i memleketi himayet ve ocaklarını sıyanet için olmağın..*”

⁷⁹ Faruk Tabak, “Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalganmalar ve Emegın Kontrolü”, s. 158, 162; Similiyenskaya, *el-Beni'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye*, s. 50.

yarısında ailenin kuzeye, yine verimliliği ile meşhur Beka Vadisi'ne doğru nüfuz alanlarını genişletmeye yönelik faaliyetleri bu imkanları genişletmeye dönük bir çaba olarak da görülebilir. Ekonomik imkanlarla sağlanan paralı asker gücü, bu askerî gücün donatılması için kullanılacak teçhizat ve mühimmat Şihâbîleri, bölgede operasyonel anlamda etkin kılmış olmalıdır. Bu etkinlik sayesinde, Ma'noğulları ve Kaysî hizbi için önemli bir müttefik olarak görüldükleri gibi Osmanlı hükümeti ve hükümetin resmi araçları Sayda valileri tarafından kamu düzeninin sağlanması ve vergi tahsilinin temini için uygun yerel araçlar olarak görölüyorlardı.

2.1.3. Şihâbî İktidarının Tesis Edilmesi: Beşir ve Haydar Dönemleri (1698-1730)

Beşir'in savaşçı karakteri, Dürzî şeyhleri arasında saygın bir yere sahip olması, Sayda valisi Kaplan Muhammed Paşa'nın, onu, kendi sorumluluk alanını kontrol etmede, vergi ödeme konusunda serkeşlik gösteren yerel güçleri tedib etmede kullanmasına elverişli hale getiriyordu. Ama aynı zamanda, bu fonksiyonuyla Beşir ve ailesi Şihâboğulları, yeni devraldıkları Cebel-i Şûf Emâreti'yle elde ettikleri yerel iktidarı temellendirme ve nüfuz alanlarını genişletme imkanı buluyorlardı. Güneydeki Bişâre Mukataası'nın Şiî mültezimleri olan Ali Sagîr Ailesi'nin isyancı hareketlerinin bastırılması için Sayda valisi Kaplan Paşa'nın Beşir'den yardım istemesi, söz konusu imkanların taraflar arasında karşılıklı olarak değerlendirilmesini sağlayan gelişmelerin yaşanmasında etkili olmuştur. 1699 senesinde Ali Sagîr Ailesi'nin lideri Müşrif Ali es-Sagîr'in liderliğinde baş gösteren isyanın bastırılması karşılığında Kaplan Paşa'nın Beşir'e ödül olarak vadettiği yer, güneydeki Safed Mukataaları'ydı. Taraflar arasında Müzeyri'a denilen mevkide meydana gelen çatışmanın galibi Beşir'in güçleri oldu. Bu galibiyet sayesinde, daha önce Fahreddin'in 17. yüzyılın ilk yarısında resmi olarak sancak idaresini aldığı Safed, bu defa Şihâboğullarının iltizamına verilmiş oldu. Beşir ise, Safed mıntıkasındaki mukataaların idaresini yeğeni Mansûr'a verdi. Bölgenin mukataalarını idarede yardımcı olması için Zeydânî Ailesi'nden Ömer'i, Mansûr'un emrine verdi. Haydar Ahmed'in anlatımına göre, Zeydânî Ailesi'nin Kaysî olması bu

görevlendirmede etkili olmuştur⁸⁰. Ancak, anlaşılan, Şihâbîlerin yaptığı, Safed ve civarının idaresini sürdürmek adına bölgede yerleşik bir ailenin ittifakına/işbirliğine başvurmaktan başka bir şey değildi. Sayda valisinin kullandığı bu inisiyatif, Osmanlı hükümeti tarafından onaylandı⁸¹. Sonraki dönemde bölgedeki bu yeni düzene karşı çıkan ailelerin, Mansur Şihâbî ve Zeydânî Ailesi işbirliğiyle baskılandığı anlaşılmaktadır. Haydar Ahmed, bu gelişme sonucunda Yemenîlerin bölgedeki güç ve nüfuzunun tasfiye edildiğini aktarır⁸². Öte yandan bu esnada Safed ahalisine yapılan baskının yankıları Osmanlı hükümetine kadar ulaşmıştır. *Dürzî eşkiyasından* biri olarak nitelendirilen Mansûr'un, ahaliye yaptığı zulümden ötürü cezasının verilmesi, onun görevlendirilmesine onay veren Sayda valisi Kaplan Paşa'dan istenmiştir⁸³. Bölgede tatbik edilen şiddete dayalı faaliyetlerin kısa vadeli sonuçları alınmış, bu sonuçlardan biri, Ali Sagîr Ailesi dışında Cebel-i Âmil'in diğer Şîî ailelerinin Beşir'e itaatlerini arz etmeleri olmuştur⁸⁴.

Güneyde elde ettikleri nüfuz ve idari statüden başka Şihâboğullarının 1699 senesinde Beşir döneminde kuzeyde Trablusşam Eyaleti sınırları dahilinde olan Cübeyl ve Betrûn'da yaşayan Şîî Himâdî Aşireti ile eyalet valisi arasındaki anlaşmazlığın çözümünde rol oynadığı görüldü. Trablusşam valisi bu iki mukataanın iltizamını Beşir'in kefaletine verdi. Böylece Cübeyl ve Betrûn'un iltizamlarını almaya devam eden Himâdîler, iltizamlarını Beşir'in kefaletiyle almaya başladılar⁸⁵. Kuzeye doğru nüfuz alanlarını genişletme faaliyetlerinin Cübeyl ve Betrûn gibi sahil kesimi yerleşimlerinin yanı sıra iç kesimlerde de devam ettiğine dair verilere rastlamak mümkündür. Bir mühimme kaydında yer alan, Şam valisinin 1705 senesinde hapisten salıverdiği Balebek'in eski zabiti Muhammed ile birlikte hareket eden Mansûr eş-Şihâbî'nin, Balebek ahalisine saldırılarda bulunduğu dair malumat ailenin kuzeyde iç kesimlerde de nüfuz alanı oluşturmaya çalıştığını göstermektedir⁸⁶. Aslında Beşir'in

⁸⁰ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 6.

⁸¹ BOA, MD, nr. 111, s. 79, hkm. 271.

⁸² Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 6.

⁸³ BOA, MD, nr. 111, s. 79. hkm. 271-272. Ayrıca Mansûr'un ve Beşir'in vergi borçlarını vaktinde ödememeleri nedeniyle hükümetin takibine uğradıkları, bu nedenle Mansûr'un Teym Vadisi'ne kaçtığına dair haberler için bkz. BOA, MD, nr. 111, s. 302, hkm. 1064.

⁸⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s. 5-6.

⁸⁵ El-Munayyir, *Dürri'l-masrûf*, s. 12.

⁸⁶ BOA, MD, nr. 114-1, s. 667, hkm. 2977.

nüfuzu altına almak veya yerel iktidarı altına almak istediği bölge, vaktiyle Fahreddin'in nüfuzunu yaydığı bölgeydi. Kuzeyde Trablusşam valisi, güneyde ise Sayda valisi bu dönemde yerel güçlerin meydan okumalarıyla karşılaşınca, düzeni sağlamak için Beşir'in arabuluculuğuna ve desteğine ihtiyaç duydular. Böylece bu dönemde sahil kesiminde Trablusşam Eyaleti sınırları dahilinde kalan Cübeyl ve Betrûn'dan Safed Mukataalarına kadar uzanan bir bölge Şihâbîlerin nüfuz ve yerel iktidar alanı haline geldi⁸⁷.

Beşir'in, yerel iktidarını temellendirmek ve genişletmek adına elde ettiği bu başarılar, vekaleten yürütmekte olduğu Emâretten kolay kolay çekilmeyeceği anlamına geliyordu. Modern araştırmacılar, Haydar'ın ve Şihâbî Ailesi'nde onun tarafını tutanların, Beşir'in bu yükselişi karşısında iktidarı ele geçirmek için entrikaya başvurmak zorunda kaldıkları kanaatindedirler⁸⁸. Bu kanaati besleyen Lübnan tarihinin geleneksel kaynaklarındaki anlatıma göre Beşir, 1706 senesinde, vergi tahsili yapmak üzere Bişâre ve Safed mukataalarına giderken, yolu üzerindeki Hasbaya'ya uğradı. Buranın Şihâbî emiri Necm kendisini misafir etti. Ancak, burada yemeğine katılan zehir ile zehirlenmek suretiyle öldürüldü. Bunun üzerine Şûf ve civarının ileri gelenleri, Hasbaya'da toplanarak Haydar'ın asaleten Emârete geçmesini kararlaştırdılar. Haydar bu esnada 21 yaşındaydı ve iki oğlu vardı: Mülhim ve Ahmed. Haydar, oğullarıyla birlikte, Dürzî toplumunun merkezi konumunda olan Şûf Dağı'ndaki Deyr el-Kamer Köyü'ne gitti ve orada emirliği tasarruf etmeye başladı⁸⁹. Yerel ölçekte yaşanan bu gelişmelerden, Osmanlı hükümetinin haberdar olduğunu gösteren kayıtlara rastlamak mümkündür. Mesela, bir mühimme kaydında, Cebel-i Şûf'un 1706-1707 senelerinde iltizamını alırken Haydar'a Teym Vadisi'nin güç ve mal-mülk sahibi emirlerinden ve Cebel-i Şûf'un ileri gelenlerinden oluşan yirmi yedi kişilik bir grubun kefil olduğu ifade edilmektedir⁹⁰. Haydar'ın yeniden Cebel-i Şûf Emâreti'ne gelişini kararlaştırmak üzere Hasbaya'da bir toplantı tertip edildiği ve bu toplantıya Şûf'un ileri gelenleri ve Teym Vadisi emirlerinin katıldığı bilgisinin yerel

⁸⁷ El-Munayyır, **Dürri'l-masrûf**, s. 12.

⁸⁸ Abbas Ebû Salih, **et-Tarih es-Siyâsi li'l-Emâre eş-Şihâbiyye**, s. 46; Tekindağ, "XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-oğulları", s. 35.

⁸⁹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 7-8; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, c. II, s. 312-313.

⁹⁰ BOA, **MD**, nr. 116, s. 65, hkm. 259, 260.

kaynaklarda aktarıldığı göz önünde bulundurulursa, hükümetin bu toplantıdan ve toplantıda çıkan karardan haberinin olduğu anlaşılır. Başka bir mühimme kaydında ise, Beşir'in ölümü üzerine tasarrufundaki mukataaların Haydar tarafından deruhde olunabileceği, bunun için Haydar'ın ölen Beşir'den kalan vergi borcunu ödemesi gerektiği dile getirilmektedir ⁹¹.

2.1.3.1. Ayn Dara Savaşı Öncesi Gelişmeler

Şihâbî egemenliğinin Cebel-i Lübnan'da yerleşmesini sağlayan asıl gelişmenin 1711 senesinde, Ayn Dârâ Köyü'nde meydana gelen savaş ve bu savaşın sonuçları olduğu konusunda görüş birliği vardır⁹². Bu savaşın meydana geldiği tarihe kadar geçen zaman zarfında, Beşir'in zehirlenerek öldürülmesiyle Haydar'ın emirliğe gelişi sonrasında yaşanan gelişmeler, Şihâbî egemenliğinin ciddi bir şekilde sınındığını göstermiştir. Bu gelişmeler genellikle yerel iktidar mücadelesi bağlamında ele alınagelmıştır. Ancak, Osmanlı hükümetinin resmi temsilcileri olan valilerin söz konusu gelişmelerde rol oynadıklarının vurgulanması gerekir. Zaten, Haydar'a nişan göndererek ona Cebel-i Şûf emirliğine geçmek konusunda meşruiyet sağlayan Osmanlı hükümeti olmuştu⁹³. Muhtemelen Haydar, kendisine sağlanan bu meşruiyetten cesaret alarak, emirliğe geçmek için akrabasını zehirletmişti. Hükümetin bölgeye iktidarını dayatabilmek adına, güçlü bir yerel aileyi zaafiyete uğratmaya çalışması ve bu amaçla ailenin liderliği konusunda ihtilaflar çıkmasına sebebiyet verecek müdahalelerde bulunması anlaşılabilir bir şeydi. Haydar'a sağlanan meşruiyet bu bağlamda anlaşılabilir. Ama işin bir de yerel iktidar boyutu vardı. Haydar'ın, kendisinin ve ailesinin iktidarını yerel anlamda meşru kılması gerekiyordu. Bu mücadelede karşılaşacağı rakipleri olacak, bölge valilerinin yıpratıcı müdahalelerine maruz kalacaktı.

⁹¹ BOA, **MD**, nr. 115, s. 193, hkm. 798, 800.

⁹² Mesud Daher, **el-Cüzuru't-tarihiyye**, s. 101; Yasin Süveyd, "el-İmâre eş-Şihâbiyye fî Cebel Lübnan," s. 308-310.

⁹³ Ahmed Ma'noğlu'nun ölümü akabinde Osmanlı hükümetinin, Beşir'in emarete seçilmesine yaptığı müdahale ile emaret nişanı Haydar için çıkmıştı. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 3473, s. 112 (5 Ca 1109/19 Kasım 1697).

Haydar, Beşir'in faal bir emirlik yürütmesi sayesinde Trablusşam Eyaleti'nde Cübeyl ve Betrûn'dan Sayda Eyaleti'nde Cebel-i Âmil'e, oradan Safed'e kadar uzanan bir bölgede nüfuz sahibi oldu. Dolayısıyla her iki eyaletin valileriyle iyi geçinmek, onların desteğini sağlamak zorundaydı. Ancak, yeni atanan Sayda valisinin⁹⁴ ilk icraatlarından biri daha önceki emir Beşir'in yeğeni Mansûr'un iltizamında olan Cebel-i Âmil ve Safed mukataalarının iltizamını doğrudan kendisine bağlamak oldu. Sayda valisi, Safed mukataalarının iltizamını, bu bölgede giderek gücünü arttırmakta olan Zeydânî Ailesi'ne verirken, Cebel-i Âmil mukataalarının iltizamını ise buranın ahalisi olan Şîf Sa'b, Münker ve Ali Sagîr ailelerine verdi⁹⁵. Bu esnada yaşanan gelişmelerden biri de Ali es-Sagîr Ailesi'nin kabına sığmaz lideri Müşrif'in serbest bırakılması oldu⁹⁶. Haydar Ahmed'in anlatımına göre, Müşrif'in ilk işi gidip Sayda valisinden Bişâre Mukataası'nın iltizamını almak oldu⁹⁷. Böylece Şihâbîlerin güneydeki iltizamları ellerinden çıktı. Bu gelişme, güçlü bir şahsiyet olan Beşir'in yokluğundan doğan yerel iktidar boşluğunun geçici olarak diğer yerel güçler tarafından doldurulması olarak yorumlanabilir. Sayda valisinin de bu konuda, diğer yerel güçleri destekleyici bir tavır aldığı görüldü.

Benzer bir gelişme kuzeyde Cübeyl ve Batrûn Mukataalarında yaşandı. Buranın mültezimleri Şîf Himâdîler bir süredir Trablusşam valilerine karşı, vergi borçlarını ödeme konusunda zorluk çıkarıyorlar ve bölgenin asayişini bozucu mahiyette faaliyetlerde bulunuyorlardı. Daha önce Beşir'in, vali ile bunların arasını bulduğu zikredilmişti. Ancak Osmanlı hükümeti Beşir'in bunlara arka çıkmasını pek hoş karşılamadı. Hükümet vergi borçlarının ödenmemesi ve asayiş ihlal edici faaliyetlerinden dolayı Himâdîlerin üzerine sefer düzenlenmesi, Beşir'in bölgesine firar etmeleri ihtimaline karşı geçit ve yolların tutulması için Trablusşam valisi

⁹⁴ Haydar Ahmed'in tarihinin Kahire baskısında bu vali azledilen Kaplan Paşa el-Mataracı'nı yerine gelen Beşir Paşa olarak geçer. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Kitâb el-Gurer el-Hisân*, C. II, s. 751. Osmanlı arşiv kayıtlarında Beşir Paşa diye birinden bahsedildiğine tesadüf edilmemiştir. Kaplan Paşa 1700-1704 yılları arasında valilik yapmış o azledilince yerine Muhammed Paşa geçmiştir. Bkz. BOA, MAD, nr. 2942, s. 4.

⁹⁵ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 8; BOA, MAD, nr. 3878, s. 440.

⁹⁶ Haydar Ahmed, Müşrif'in serbest bırakılmasının tarihini 1705 senesi olarak verir. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s. 8. Osmanlı arşiv kayıtlarından 1701 senesinde Müşrif'in hâpiste olduğu Şam kalesi'nden salıverilmesi hakkında bölge valilerine ferman gönderildiğine dair bir kayıt vardır. Bkz. BOA, MAD, nr. 3134, s. 200 (15 Ca 1113/18 Ekim 1701).

⁹⁷ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s. 8.

Mustafa Paşa'ya ve Sayda valisi Muhammed Paşa'ya fermanlar göndermişti⁹⁸. Hükümetin bu tepkisinin, Trablusşam valisinin Beşir'in ölümünü fırsat bilerek bu iki mukataayı, Şihâbîlerin kefaletinden çıkarıp doğrudan kendisine bağlamasına neden olduğu anlaşılmaktadır⁹⁹. Böylece Şihâbîlerin Cebel-i Şûf ve civarındaki mukataalar dışında tasarruflarında herhangi bir mukataa kalmadı.

Haydar'ın emirliğini kabul ettirme adına ciddi mücadeleler verdiği bu dönemde meydana gelen Nebatiye Çatışması, Ayn Dara Savaşı'na giden süreçte önemli bir yere sahip olmuştur. 1706 senesinde meydana gelen bu çatışmada Haydar ve emri altındaki Dürzîler, Bişâre Mukataası sınırları dahilinde bulunan Nebatiye Köyü'nün yakınlarında başta Ali Sagîr Ailesi olmak üzere yörenin belli başlı Şîî liderlerinin emrindeki silahlı güçlerle çatışmaya girdiler. Bir saatten daha kısa bir sürede Şîîlerin askerleri dağılıp gerisin geriye kaçtılar. Bu galibiyetle Cebel-i Âmil'de Şihâbî nüfuzunun yeniden tesis edilmesi adına önemli bir adım atılmış oldu. Ancak Haydar'ın Cebel-i Âmil mukataalarının tasarrufunu, Şûf şeyhlerinden Mahmud Ebî Harmûş'a vermesi, sonradan kendisinin de hiç beklemediği birtakım sonuçlara yol açacaktı¹⁰⁰.

2.1.3.2. Ayn Dara Savaşı 1711

Ayn Dara Savaşı, Şihâbî emiri Haydar'ın, ailesinin egemenliğine Dürzî aileler tarafından gerçekleştirilen meydan okuyuşa karşı verdiği mücadelenin bir sonucu olarak görülebilir. Şihâbî karşıtı ittifakın liderliğinde bulunan Mahmud Ebî Harmûş, Şûf mıntokasının şeyhlerinden biriydi ve 1706 yılında Cebel-i Âmil mukataalarının idaresine getirildikten¹⁰¹ sonra, Haydar'a karşı güç toplamaya başladı. Şihâbî kaynaklarında anlatıldığına göre Haydar ile Mahmud Ebî Harmûş'un araları, idaresine verilen bölgede gereğinden fazla vergi toplayarak ahaliye zulmettiği gerekçesiyle bozuldu. Haydar, Mahmud Ebî Harmûş'u hesap vermesi için çağırınca Mahmud, Sayda valisinin yanına kaçtı. Valiye hediyeler vererek kendisini himaye etmesini

⁹⁸ BOA, MD, nr. 114-1, s. 722, hkm. 3234.

⁹⁹ Mesud Daher, *el-Cüzuru't-tarihiyye*, s. 58.

¹⁰⁰ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 8; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C. II, s. 313.

¹⁰¹ Mahmûd Ebî Harmûş'un Cebel-i Şûf Emareti'ni veya iltizamını aldığına dair Osmanlı arşiv kayıtlarında her hangi bir belge veya bilgiye rastlanmadığını belirtmekte fayda vardır.

istedi. Ayrıca yine valinin aracılığıyla asil Dürzî ailelerden Arslan Ailesi'nin desteğini kazandı¹⁰². Mahmud Ebî Harmûş, aynı zamanda Kaysî hizbine mensup bir emirdi. Ebu Salih'e göre, onun mensup olduğu hizbin liderliğine karşı baş kaldırısının arkasında yatan nedenlerden biri, Haydar'ın aşırı vergi beklentisiydi¹⁰³. Kendi alt mültezimleri konumundaki bölge şeyh ve emirlerinden gereğinden fazla vergi tahsil etmelerini bekleyen Haydar, buna karşılık yıllık vergi borçları konusunda Sayda valisine ve Osmanlı maliyesine karşı sorumluluklarını yerine getirmemekteydi¹⁰⁴. Dolayısıyla, Sayda ve Şam valileri tarafından Haydar'a, bu konuda alternatifsiz olmadığının gösterilmesinin en iyi yollarından birinin, Mahmud Ebî Harmûş'un desteklenmesi olduğu düşünülebilir. Sayda ve Şam valilerinin desteklerinin amacının Şihâbî emirliğinin yükselen gücünü dengelemek ve böylece bölgede idari-mali kontrolü sürdürülebilir kılmak olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁵. Durrulmasruf'ta Sayda valisinin, Haydar'ın Nabatiye'de Şîflere galip gelmesi karşısında öfkelenerek, Şûf ve civarında, Garb ve Cürd'de yaşayan rakip Yemenî hizbine mensup Alemüddin Ailesi'nden bazı emirleri ona karşı kıskırttığı zikredilir. Ayrıca bu esnada yine Yemenî hizbine mensup, Arslan Ailesi'nin emiri Yusuf, Haydar'a karşı faaliyet yürütenler arasına katılmıştır. Valinin desteğini alan bu Dürzî güçlerin liderliği ise Mahmud Ebî Harmûş'un elindedir¹⁰⁶. Ayrıca bu esnada Mahmud'a Şûf Emâreti ve mültezimliği verilmiştir. Mahmud Ebî Harmûş'un liderliğindeki ittifaka, Şihâbîlerden son on yılda iki ağır darbe alan Bişâre mıntıkasının Metâvile şeyhlerinden bazıları da katılmıştır¹⁰⁷.

Mahmud Ebî Harmûş, 1710 senesinde toplayabildiği kalabalık bir askerî güçle Şûf Emâreti'nin merkezi Deyr el-Kamer'e yönelince, Haydar, oğulları Mülhim ve Ahmed ile birlikte oradan ayrılmak zorunda kaldı. Şihâbî kaynaklarına göre Haydar'a taraftar olan Şeyh Kaplan el-Kâdî ve oğlu, Nekdî Ailesi'nden Şeyh Ali, Canbolat Ailesi'nden Canbolat b. Abdülmelik, Telhûk Ailesi'nden Şeyh Muhammed ve oğlu

¹⁰² Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s. 10; Tannûs eş-Şidyâk, **a.g.e.**, s. 313.

¹⁰³ Abbas Ebu Salih, "es-Sirâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", s. 138.

¹⁰⁴ BOA, **MD**, nr. 115, s. 589, hkm. 2613 (Haziran 1708); **MD**, nr. 116, s. 64, hkm. 259 (Şubat 1709)

¹⁰⁵ Abbas Ebu Salih, "es-Sirâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", s. 140; Mesud Daher, **el-Cüzuru't-tarihiyye**, s. 67-68.

¹⁰⁶ El-Munayyir, **Dürri'l-masrûf**, s. 14.

¹⁰⁷ Mahmud Ebî Harmûş'un Cebel-i Şûf Mukataaları mültezimliğine tayin edildiğine dair Osmanlı arşiv kayıtlarında herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Emirliğin ve mülteziliğin verildiği hakkında bkz. Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, C. II, s. 313; Mesud Daher, **a.g.e.**, s. 62.

Şeyh Şahin onunla birlikte bölgeden ayrılıp kuzeyde, Kesrevan'da bulunan Gazîr'e gittiler. Haydar, ailesini daha kuzeydeki Fütûh Mukataası'na gönderdi¹⁰⁸. Mahmud, Deyr el-Kamer'e geldikten sonra onun liderliğinde Yemenî hizbinin bölgede hakimiyeti yaklaşık iki sene boyunca sürdü. Bu esnada Mahmud gönderdiği güçlerle Gazîr'de, Haydar'ı ve ona taraftar olan buranın Mârûnî liderleri Hubeyş Ailesi'ni tazyik etti. Taraflar arasında çatışmalar yaşandı. Daha fazla dayanamayacağını anlayan Haydar, yanındakilerle beraber Beka Vadisi'nin kuzeyinde Asi Nehri yakınlarındaki Hermel'e kaçtı ve burada bir mağarada saklandı. Çatışmalar sebebiyle Gazîr ahalisi de perişan olup Trablusşam nahiyelerine kaçtılar. Artık Mahmud, kontrolü tek başına eline geçirmişti. Ancak hakimiyetini tesis etmek için sert önlemlere başvurdu. Bu durum kendisine destek veren bazı Kaysî ailelerin hoşuna gitmiyordu. Zaten, Haydar'ın tarafını tutan Metn Mukataası'nın liderliğini yürüten Lem'ıyyîn Ailesi, Mahmud'a karşı cephe almış durumdaydı. Şûf ve civarındaki mukataaların ileri gelen Kaysî aileleri arasında Haydar'ın geri dönmesini isteyenlerin sayısı gün geçtikçe artıyordu. Mahmud, kendisine karşı gelişmekte olan muhalefete bir göz dağı vermek amacıyla Alemüddin Ailesi'nin desteğine başvurdu ve ailenin kızlarından biriyle evlendi¹⁰⁹.

Haydar ile Mahmud Ebî Harmûş arasındaki mücadeleyi sadece bir Kaysî-Yemenî mücadelesi olarak görmek yeterli bir niteleme olmaz. Bu süreci, Şihâbî Ailesi'nin Beşir gibi güçlü bir liderin yokluğunda yeniden iktidarı ele geçirmeye çalıştığı, Sayda ve Şam valilerinin karşı kampta yer alarak farklı olasılıklara şans verebileceklerini gösterdikleri bir sınağa gibi görmek mümkündür. Mahmud'un ittifakı, Şûf'un Kaysî şeyhlerinin desteğini de almıştı. Ancak Mahmud'un, sert tavrı, açgözlülüğü, liderliği kendi kişisel davası gibi görmesi ve Yemenî Alemüddin Ailesi'yle akrabalık bağı kurması işin rengini değiştirmişe benzer¹¹⁰. Artık mücadele bir Kaysî-Yemenî çekişmesine dönüştü. Diğer taraftan böyle olması Haydar Şihâbî'ye bir muhalefet ittifakı oluşturabilmek için elverişli zemini sağlamış görünmektedir.

¹⁰⁸ Tannûs eş-Şidyâk, **a.g.e.**, s. 314.

¹⁰⁹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 11; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, s. 314.

¹¹⁰ Mesud Daher, **el-Cüzuru't-tarihiyye**, s. 64-65; Tannûs eş-Şidyâk, **a.g.e.**, s. 314; Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s. 11.

Böylece rakibinin karşısına çıkabilecek gücü Kaysî ittifakının desteğinde bulabilecekti.

Kaysî şeyhleri üzerlerindeki baskının arttığını görünce Haydar'a, Marunî Hâzin Ailesi aracılığıyla, gelmesi konusunda çağrıda bulundular. Haydar bu çağrıya uydu ve yaklaşık bir yıl saklandığı Hermel'deki mağaradan çıkıp 1711 senesinde Metn'e gelip burada Re's Köyü'nde taraftarlarından *Mukaddem* Hüseyin b. Ebî el-Lem'in yanına yerleşti. Şûf ve civarında kendisine taraftar olan şeyhlerle buradan haberleşmeye başladı. İmâdî Ailesi, Lem'ıyyîn Ailesi, Hâzin Ailesi'nden şeyhler ve *mukaddemler* gelip Haydar ile görüştüler. Yine Şûf'un Dürzî liderlerinden Şeyh Kaplan el-Kâdî ve ayrıca Bâruk Köyü'nden Şeyh Seyyid Ahmed Ebû Azrâ, Menâsîf'tan Ali Ebu Nekd, Garb'tan Muhammed Telhûk gibi bölge mukataalarının ileri gelenleri Haydar'a gizli veya aleni olarak bağlılıklarını bildirdiler. Anlaşılan meydana gelebilecek bir çatışmada bu aileler Haydar'ın yanında yer alacaklarını göstermişlerdi. Karşı tarafta, Mahmud'un Alemüddin Ailesi'nden ciddi destek gördüğü anlaşılmaktadır. Onun Alemüddin Ailesi'ne ve Yemenîlere olan meyli, Kaysî hizbine mensup ailelerin Haydar'a destek vermelerine neden oldu. Bu esnada 900 kişilik bir askeri birliğin komutasında yedi Alemüddin emiri gelip Mahmud'un emrine girdiler. Garb, Metn, Cürd mıntikalarından çeşitli Yemenî ailelerden de gelip katılanlar oldu. Mahmud Sayda ve Şam valilerinden destek birlikler talep etti. Her iki vali de bu talebi reddetmediler ve askerî destek birliklerini gönderdiler. Mahmud'un emrindeki askeri güçler, Metn Mukataası'nın sınırları dahilinde bulunan Ayn Dâra'da konuşlandılar. Haydar ve yanındaki askeri birlikler bir gece baskını ile Mahmud'un komutasındaki askerleri mağlup etmeyi başardılar. Çatışmalarda her iki taraftan da kayıplar verildi. Yemenî ittifakının kaybı, Alemüddin Ailesi'nden üç emirin de aralarında bulunduğu beş yüze yakın askerden oluşuyordu. Aynı aileden dört emir de esir düştü¹¹¹. Çatışmalarda Haydar'a taraftar olan Dürzî ailelerden Lem'ıyyîn Ailesi, Mârûnîler'den ise Hubeyş Ailesi ciddi yararlılıklar gösterdiler¹¹².

¹¹¹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s.13; El-Munayyır, **Dürü'l-masrûf**, s. 14-15; Abbas Ebû Salih, **et-Tarih es-Siyâsi li'l-Emâre eş-Şihâbiyye**, s. 52.

¹¹² Tannûs eş-Şidyâk, **a.g.e.**, s. 315; Mesud Daher, **a.g.e.**, s. 68.

Ayn Dara Savaşı esnasında Osmanlı valilerinin herhangi bir müdahalede bulunduğu dair bir anlatıma rastlanmaz. Ebu Salih, valilerin savaşın cereyan ettiği Ayn Dara Köyü'ne çok uzak olmayan Beyrut ve Kab İlyas'ta bulunmalarına rağmen çatışmalara müdahale etmemelerini birkaç nedenle açıklar. Buna göre, müdahaleleriyle, savaşın seyrini ve sonucunu değiştirebilecek güçte olan valiler, Kaysî ailelerden bazılarının savaş başlarken Mahmud'un tarafını terkedip Haydar'ın tarafına geçmelerinden dolayı temkinli davranmayı seçmişlerdi. Zaten, hükümetin ve onun resmi temsilcileri olan valilerin, böyle bir mücadelenin tarafı olmak konusunda çok da istekli davrandıkları söylenemezdi. Son tahlilde, Şam ve Sayda valilerinin savaşın gidişatını takip edip ona göre vaziyet alma stratejisini güttükleri böylece en az zararla bu meseleyi atlatmayı hedefledikleri anlaşılmaktadır¹¹³. Öte yandan Kaysî ittifakından vergi borçlarının ödeneceğine dair söz almış olabileceklerine dair bir ihtimal de göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle savaşın gidişatını değiştirecek, Kaysîleri zor durumda bırakacak bir müdahaleden kaçınmış olmaları mümkündür¹¹⁴. Neticede, Şam ve Sayda valileri, Alemüddin Ailesi'nin yenildiğini duyunca geri çekilip, kendi eyaletlerine gitmişlerdir.

Şihâbî kaynaklarına göre, Haydar, çatışmaların şiddeti azalınca Bâruk Köyü'ne gitti ve burada daha önce esir edilen Alemüddin Ailesi'nden dört emiri idam ettirdi. Mahmud Ebî Harmûş'u idam ettirmedi ama ceza olarak iki parmağının ve dilinin ucunun kesilmesini emretti. Bunun nedeni Mahmud'un nihayetinde devlet tarafından onaylanmış bir yerel aracı olmasıydı¹¹⁵. Muhtemelen Haydar, yerel iktidarını tesis ederken, Şûf mukataalarının mültezimi olarak yarı resmî bir statüye sahip olan Mahmud'u öldürüp hükümetin eline ayrıca bir koz vermekten çekiniyordu.

2.1.3.3. Ayn Dara Savaşı'nın Siyasi Sonuçları

Ayn Dara Savaşı'nda elde edilen galibiyetten en çok Haydar'ın taraftarları yararlandılar. Rakip Yemenî hizbinin lideri olan Alemüddin Ailesi ise siyasi mücadele arenasından tasfiye edildi. Yemenîlerin bir kısmı kendi istekleriyle Kaysî hizbine

¹¹³ Abbas Ebû Salih, **et-Tarih es-Siyâsi li'l-Emâre eş-Şihâbiyye**, s. 53-54.

¹¹⁴ Abbas Ebu Salih, "es-Sırâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", s. 141.

¹¹⁵ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s.13; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, C. II, s. 315.

katılıp, Şihâbî riyasetini kabul ettiler. Diğer bir kısım ise Cebel-i Lübnan'dan göç edip Havran'a gittiler. Öyle ki bu göçle Havran'a gelen çok sayıda Dürzî Aile'den dolayı buranın bir adı Cebel-i Dürüz olarak bilindi¹¹⁶.

Haydar'ın tarafında olan Metn Mukataası'nın şeyhleri olan Lem'ıyyîn Ailesi'ne, savaşta gösterdikleri gayretten dolayı Haydar tarafından bazı mukataaların idaresi verildi. Bu aileden Emir Isâf'ın oğluna Beyt Şebâb ve Bikfeyya'yı iltizam olarak verildi. Emir Murad'a Metn'in yarısı ve Bikeneta iltizam olarak verildi. Ayrıca Haydar, Lem'ıyyîn Ailesi ile evlilikler yoluyla akrabalık bağı kurdu. Kendisi Lem'ıyyîn Ailesi'nin lideri Hüseyin'in kızıyla evlenirken, kızını da Hüseyin'in oğlu Isâf'la evlendirdi. Haydar, Dürzîler arasında saygın bir yere sahip olan Kaplan el-Kâdî'ye Cizzîn'i verdi. Nekdî Ailesi'nden Ali'ye ise Na'ime ve etrafındaki yerleri verdi. Savaşta Yemenî tarafında saf tutmuş olan Arslan Ailesi'nin lideri Emir Yusuf'un üzerinde olan Garb el-A'lâ Mukataasını Telhûk Ailesi'nden Muhammed ve kardeşi Beşir'e iltizam olarak verdi. Canbolat Ailesi'nin reisi olan Abdülmelik'e ise Cürd Mukataası'nı verdi. Haydar, Şûf ve civarında bulunan, Ba'kleyn, Niha, Ayn Matûr, Betlûn ve Ayn Dâra köylerini kendisine ayırdı¹¹⁷.

Haydar'ın, Şûf ve civarındaki mukataaları dağıtırken belirli bir stratejiye göre hareket ettiği anlaşılmaktadır. Dürzî Ma'noğularının emâretinden sonra Sünnî Şihâbî emâretinin iktidarını yerel ölçekte tesis etmenin zorluğu dört-beş yıldır yaşanan mücadele esnasında tam anlamıyla görülmüştü. Öte yandan emâretin feodal bir tarafının var olduğu. Bir soydan gelen emirler, girdikleri mücadeleler sonucunda elde ettikleri yerel iktidarlarının tesisi için mültezim olarak devlet tarafından da onay görüyorlardı. Ancak, Osmanlı hükümetinin ve valilerinin müdahaleleriyle bu feodal taraf iyice yıprandı ve zayıf düştü. Ma'noğulları tecrübesi bunu gösterdi. Artık emirliğe gelen ailenin ancak birtakım ittifaklar yoluyla bunu sürdürmesi mümkündü. Güçlü ve karizmatik bir liderin yokluğunda yerel iktidarı sürdürmenin en sağlıklı yolu buydu. Şihâboğulları Haydar döneminde bu tür bir ittifak stratejisini uygulamaya koydular. Alemüddin Ailesi'ne gelince, bunlar Ma'noğullarıyla da akrabalık bağları

¹¹⁶ Holt, *Egypt and Fertile Crescent*, s. 123.

¹¹⁷ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s.14; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C. II, s. 315-316; El-Munayyır, *Dürü'l-masrûf*, s. 16.

bulunan güçlü bir Dürzî aileydiler ve nihai olarak tasfiye edildiler. Haydar, diğer asil ve güçlü Dürzî aileleri de zayıflatmak adına ellerindeki iltizamları alıp, küçük Dürzî ailelere verdi. Yukarıda sayılan, Lem'ıyyîn, Necdî, Telhûk aileleri böyle ailelerdi. Emâretin merkezi olan Şûf ve Deyr el-Kamer'in etrafındaki belli başlı mukataaların bu ailelere dağıtılmasının en önemli sebebi buydu. Haydar, bu ailelerin emirlerine "aziz kardeşim" diye özel bir ünvanla hitab ederek onları belirli bir statüde gördüğünü ifade etmiş oluyordu¹¹⁸. Haydar ayrıca, Cebel-i Lübnan'daki Dürzî aileler arasında câri olan hiyerarşi içinde Lem'ıyyîn Ailesi'ni *mukaddemlik* seviyesinden *emirlik* seviyesine yükseltmiş, Telhûk Ailesi'nin liderlerine de şeyh lakabını vermiştir. Böylece, nispeten daha güçsüz olan Dürzî ailelerinin liderlerini onlara bir takım yerel statüler vererek yanına çekmiş oldu¹¹⁹. Arslan Ailesi gibi daha güçlü aileler, Yemenî taraftarlığı bahanesiyle ellerindeki mukataalar alınarak zayıf düşürüldü. Herhangi bir şekilde yeniden Emâreti ele geçirmeye teşebbüs edecek olunursa bunun şiddetle cezalandırılacağı, Alemüddin Ailesi'nden esir edilen dört emirinin idam edilmesinden anlaşıyordu¹²⁰. Öte yandan Şihâbîler kadim mukataaları olan Teym Vadisi'nden başka bir yerde ilk defa mukataalar edinmiş oldular. Bununla birlikte, Teym Vadisi'nde Şihâbî tasarrufunun 18. yüzyıl boyunca devam ettiği görüldü¹²¹.

Cebel-i Şûf Emâreti'ni uzun bir süre elinde tutmuş Ma'noğulları, Fahreddin ve diğer emirlerin dönemlerinde, Cebel-i Lübnan'da kendilerine rakip olan yerel güçlere karşı Mârûnîlerle ittifak kurma yolunu tercih etmişlerdi. Bu süreçte Hâzin Ailesi ve Hubeyş Ailesi gibi Mârûnî aileler, Dürzî liderliğe, Seyfâ Ailesi'yle mücadelede önemli yardımlarda bulunmuşlardı¹²². Böylece mesela Hâzin Ailesi, Ma'nîlerin liderliği altında da olsa Kesrevan Dağı ve çevresinde kendilerine faaliyet alanı sağlayarak,

¹¹⁸ Tannûs eş-Şidyâk, *a.g.e.*, s. 316.

¹¹⁹ Mesud Daher, *el-Cüzuru't-tarihîyye*, s.80; El-Munayyir, *Dürü'l-masrûf*, s. 16.

¹²⁰ Mesud Daher, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹²¹ Bilhassa burada Emir Beşir'in zehirlenmesinde parmağı olan Hasbaya emiri Emir Necm vardı. Haydar Ahmed'in anlatımına göre Şeyh Necm 1760 senesinde altmış seneyi aşkın bir emaret döneminden sonra vefat etti. Seksen yıldan fazla yaşadı. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 53.

¹²² Ebu Nâdir el-Hâzin, önce Assâf Ailesi'yle sonra Ma'noğullarıyla münasebetler kurdu. Fahreddin Ma'noğlu kendisine *şeyh* ünvanı verdi ve maiyetinde askerî danışman olarak (*müdebbir*) görevlendirdi. Hâzin Ailesi, Trablusşam valisi Yusuf Seyfâ Paşa ile mücadelesinde Fahreddin'e yardım etmişlerdir. Bkz. İsmail Hakkı Bey, *Lübnan: Mebâhis İlmîyye ve İctimâ'îyye*, C. I, Beyrut 1993, s. 315; Richard van Leeuwen, *Notables & Clergy in Mount Lebanon*, s. 82; İliya F. Harik, *Politics and Change in a Traditional Society Lebanon*, s. 28-29.

bölge siyasetinde etkili olmaya başladılar. Ma'nîler gibi Şihâbîler'in de yerel iktidarlarını tesis ederken ve devamlılığını temin etmeye çalışırken Hâzin Ailesi ve Hubeyş Ailesi'nin ittifakına başvurdıkları anlaşılmaktadır. Haydar, Mahmud Ebî Harmûş'tan kaçtığında Gazîr'de yanlarına sığındığı Hubeyş Ailesi, onun için savaşmışlardı. Sonrasında, Metn'e geldiğinde Haydar'ı ziyaret edip ona bağlılıklarını bildirenler arasında Kesrevan mıntıkasının şeyhi Hâzin el-Hâzin bulunmaktaydı. Bu Mârûnî ailelerden Hâzin Ailesi'ne Ayn Dara Savaşı'nda göstermiş oldukları yararlılıktan ötürü Kesrevan Mukataası'nın yerel idaresi verildi¹²³.

Mârûnîler, 17. yüzyıldan beri tedrici bir şekilde, güneyden kendilerini sınırlayan Dürzîlerin yerel siyasi mücadelelerine dahil oldular. Ayn Dara bu sürecin devam ettiğinin en önemli göstergelerinden biri olarak görülebilir. Haydar'ın Mârûnî ailelerle ittifaklar kurmasına rağmen 1711 ve takip eden seneler için konuşulacak olursa, Mârûnîlerin, bölge siyasetini etkileyecek, siyasi mücadelenin seyrini belirleyecek, kutuplaşmalar veya hizipleşmeler oluşturabilecek bu hizip mücadelelerinde etkin rol oynayacak fâil bir unsur olmadıkları görülmektedir. Mesud Daher'in bu husustaki alegorik yorumu Mârûnîlerin bölge siyasetinde yerlerini anlamak adına kavratıcıdır: Mârûnîler, bölgedeki siyasi mücadele ateşini izlediler, ama yakıcılığından kendilerini korudular. Bu ateş bazen köylerini veya mukataalarını yaktı. Ama durum Dürzîlerinki gibi kritik düzeyde olmadı¹²⁴.

2.1.3.4. Tek Hizbin Egemenliği

Ayn Dara Savaşı'nın önemli sonuçlarından biri Dürzî Emâretinden Sünnî Emârete geçiş sürecinin tamamlanması olduğu konusunda genel bir kabul olduğu söylenmişti. Bu gelişme, başka bir ifadeyle, Cebel-i Şûf Emâreti'nin yerel anlamda kontrolünün, idari-mali tasarrufunun artık Sünnî bir aile olan Şihâbîlerin uhdesine tam manasıyla geçmiş olduğu anlamına gelmektedir. Osmanlı hükümeti bu durumu daha önce kabul etmişti. Ma'noğlu soyundan olmak koşuluyla bu aileden birinin, bir

¹²³ İsmail Hakkı Bey, **Lübnan: Mebâhis İlmiyye ve İctimâ'îyye**, C. I, s. 320; Ayn Dara sonrasında Şihâbî emiri, Hubeyş Ailesini ve diğer bir Mârûnî aile olan Dahdah Ailesi'ni ödüllendirdi. Bu konuda ayrıntı için. Bzk. Abbas Ebu Salih, "es-Sirâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", s. 143.

¹²⁴ Mesud Daher, **el-Cüzuru't-tarihîyye**, s. 79

mukataalar birimi olarak görülen Cebel-i Şûf Emâreti'nin tasarrufunu üstlenmesi resmi manada onay görmüştü. Hükümetin bu tavrının değişmediği görülecektir. Şihâbî Ailesi ise bu aşamadan sonra siyasetlerini, tek bir hizbin egemenliğini temellendirecek doğrultuda şekillendirdiler. Ma'noğullarıyla yüzyılı aşan bir zaman zarfında sürdürdükleri ittifak, onların bölge ve inanç olarak Dürzî toplumunun dışında olmaları gerçeğini değiştirmiyordu. Ma'noğulları gibi soya dayalı daha feodal bir liderlik modeli yerine, hizbe dayalı bir liderlik modelini benimsemelerinde bu "yabancılaşın" rolü vardı, denilebilir. Öte yandan, Mahmud Ebî Harmûş tecrübesinin, Şihâbî Ailesi'ne bu siyaseti benimsemeleri konusunda örnek teşkil ettiğine dair yorumlara da gidilmiştir¹²⁵. Zira Mahmud, Cebel-i Lübnan'ın bütün mukataacı ailelerini bir araya toplayamamış ve bir süre sonra Yemenî hizbinin yanı sıra Osmanlı valilerinin desteklerine başvurmak zorunda kalmıştı.

Haydar döneminde bütün mukataacı aileleri, ama gönüllü ama gönülsüz bir araya getirmek veya bu aileler üzerinde tek bir hizbin egemenliğini tesis edebilmek adına bir siyaset güdüldüğü görülmektedir. Lem'ıyyîn, Nekdî, Telhûk, Canbolat Aileleri gibi taraftar ailelerin, Şûf ve civarındaki mukataalara yerleştirilmesi, evlilikler yoluyla akrabalık bağlarının tesis edilmesi, bunların belirli statüler, makamlar, mukataalar verilerek desteklenmesi bu siyasetin bir vechesiydi. Ayn Dara zaferi sonrasında yapılan tahsisatlardan başka 1712 senesinde Cizzîn Mukataası'nın Şeyhi Kaplan el-Kâdî vârisiz ölünce, Haydar'ın da onayıyla yerine Canbolat Ailesi'nden Ali'nin şeyh olarak atanmasının bu siyaset doğrultusunda olduğu anlaşılmaktadır¹²⁶. Diğer bir vechhe ise doğal olarak, rakip olabilecek Arslan Ailesi gibi ailelerin zayıflatılması oldu. Arslan Ailesi'nden emir Yusuf'u, elindeki Garb Mukataası'ndan çıkarıp yerine Şeyh Muhammed Telhûk ve kardeşlerinin yerleştirilmesi bu vechenin tatbiki mesabesinde değerlendirilebilir¹²⁷. Böylece, Nekd, İmâd, Canbolat, Lem'ıyyîn, Telhûk, Arslan, Hâzin, Hubeyş, Dahdaha ve diğer yerel aileler Şihâbî Emâretinin taht-ı riyasetinde toplanmış oluyordu¹²⁸.

¹²⁵ A.e., s. 67-69.

¹²⁶ Haydar Ahmedeş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 15; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C. II, s. 315-316; Mesud Daher, *el-Cüzuru't-tarihiyye*, s. 85-87.

¹²⁷ Tannûs eş-Şidyâk, *a.g.e.*, s. 315.

¹²⁸ Mesud Daher, *a.g.e.*, s. 76.

Ayn Dara zaferi sonrasında tesis edilen Şihâboğulları lideliğindeki tek hizip egemenliğinin merkezi Şûf Dağı'nda bulunan Deyr el-Kamer Köyü'ydü. Burası Ma'noğulları döneminden beri geleneksel Emâret merkeziydi. Bu yerel iktidar, Osmanlı hükümeti tarafından Cebel-i Şûf Mukataası mültezimliği adı altında tanınıyordu¹²⁹. Ayrıca Cebel-i Kesrevân Mukataası'nın, Beyrut Gümrüğü Mukataası'nın ve Safed Sancağı mukataalarının Haydar döneminde Şihâb-oğullarının iltizamına verildiği anlaşılmaktadır¹³⁰. Trablusşam Eyaleti'nin sınırları dahilinde bulunan Cübeyl, Betrûn ve Cubba Bşarrî mukataalarının sakinleri olan Şii Himâdilerin aldıkları iltizamları Haydar'ın kefaletiyle aldıklarına dair veriler, Şihâboğullarının bu dönemde buralarda da nüfuz sahibi olmayı başardıklarını göstermektedir¹³¹. Ailenin nüfuz alanının genişlemesiyle birlikte Beyrut, Şihâboğulları için Deyr el-Kamer'den sonra ikinci bir merkez haline geldi. Ailenin Beyrut'ta ticarete ve mukataa işlerinde faal olması zaman zaman Sayda valisi ile karşı kaşıya gelmelerine neden oluyordu. Sayda valisi Süleyman Paşa (Azmezâde) 1729 senesinde, Haydar'ın kendisinden önceki vali Abdullah Paşa zamanında Beyrut zabiti olup iskelenin gümrüğü mukataasını tasarruf etmeye başladığını ancak vergi borçlarını gereği gibi ödemekte sorunlar çıkardığını merkezî hükümete bildirdi. Ayrıca, paşa, Haydar'ın Beyrut'a gelip burada bir burç yaptırıp ahaliye zulm ettiğini şikayetinde dile getiriyordu¹³². Bu şikayetlerden sonra bu yeni burcun yıktırılması ve Haydar'ın bakaya kalan vergi borçlarının tahsili için gerekirse zora başvurulması için söz konusu valiye emirler gönderildi¹³³. Beyrut'un Haydar'dan sonraki dönemlerde de Şihâbîlerin ikinci merkezi olmaya devam ettiği görülmektedir¹³⁴.

¹²⁹ BOA, **MD**, nr. 115, s. 194, hkm. 800.

¹³⁰ Safed Sancağı mukataaları, Şihâboğulların iltizamından çıkıp 1730'lardan itibaren Zeydânîlerin lideri Zahir Ömer'in iltizamına girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. III. Bölüm. Cebel-i Âmil mukataaları ise muhtemel aynı tarihlere kadar Şihâbîlerin iltizamındaydı veya kefaletleri ile iltizama veriliyordu. Zahir Ömer'in güçlenişi ve yükselişi ile birlikte bu durumun değiştiği anlaşılmaktadır.

¹³¹ BOA, **MD**, nr. 130, s. 117, hkm. 351; **MD**, nr. 132, s. 274, hkm. 1002. Ayrıca bkz. Mesud Daher, **el-Cüzuru't-tarihiyye**, s. 77.

¹³² BOA, **MD**, nr. 135, s. 314, hkm. 1074.

¹³³ BOA, **MAD**, nr. 9922, s. 173,174

¹³⁴ Tekindağ, "XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-oğulları", s. 37; Emir Mülhim'in Beyrut Gümrüğü Eminliği hakkında bkz. BOA, **MAD**, nr. 10194, s. 306.

2.1.4.Şihâbîlerin Yerel İktidarını Şekillendiren Başlıca Etkenler

Şihâboğullarının 18. yüzyıl boyunca Sayda Eyaleti'nin başlıca mukataalarını iltizamlarına alıp yerel iktidarın önemli unsurlarından biri haline gelmelerinin tarihsel bir yaklaşımla analiz edilmesi gerekmektedir. Devam eden satırlarda, 18. yüzyılın son çeyreğine kadarki zaman zarfında Şihâboğullarının yerel iktidarlarını şekillendiren etkenlerin yanı sıra bu iktidarı sınırlandıran etkenler üzerinde durularak böyle bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

2.1.4.1. Aile İçi Mücadeleler

Şihâboğullarının kendi aile içi iktidar mücadeleleri, yerel iktidarlarını olumsuz yönde etkileyen bir etken olarak hemen her emir döneminde yaşanmıştır. Ailenin, Emâreti Ma'noğullarından devraldığı süreçte, Osmanlı hükümetinin Hüseyin Ma'noğlunun marifetiyle bu sürece müdahale etmesinin ilk dönemde yaşanan iç çekişmeleri tetiklediği anlaşılmaktadır. Savaşçı ve saygın kişiliğiyle Dürzî ileri gelenlerin tercihi haline gelmiş olan Beşir'in karşısına, babasının amca-oğullarının soyundan gelen çocuk yaştaki Haydar'ın çıkarılması ve devlet nezdinde mukataa sözleşmesinin Haydar'ın adına düzenlenmesi iç çekişmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Bir tarafta yerel güç dengelerinin belirlediği bir lider varken öbür tarafta merkezî hükümetin verdiği statüyle yerel iktidara hak kazanmış başka bir lider var edilmiştir. Haydar, Şihâbî Ailesi'nin kadim merkezi Teym Vadisi'nin ileri gelen emirlerinden olan ve aynı zamanda Hasbaya emiri olan Necm eş-Şihâbî'nin de parmağı olduğu anlaşılan bir suikast girişimiyle Beşir'i ortadan kaldırmayı başarmıştır. Ancak, böylece başlayan husumetin, sonraki dönemde Haydar'ın Emâretine muhalif bazı şeyhler tarafından kullanılmaya kalkışıldığı görülecektir¹³⁵.

Şihâbî kaynaklarında 1723 senesi olayları anlatılırken, yörenin şeyhlerinin Beşir'in yeğeni Mansûr'un oğlu Ahmed'e meyl ettikleri ve Haydar'ı Emâretten indirip yerine Ahmed'i geçirmek niyetinde oldukları zikredilir. Bu esnada Ahmed Râşiya

¹³⁵ Bu mesele etrafında yaşanan gelişmelerden *Şihâbîlerin İktidarının Tesis Edilmesi* başlığı altında bahsedilmiştir.

emiridir¹³⁶. Ahmed'i başa geçirmek isteyenler bu işi gerçekleştirmek için Teym Vadisi'nin diğer bir mukataası olan Hasbaya'nın emiri Seyyid Ahmed'den yardım alma niyetindedirler. Haydar, arkasında dönen dolapların farkına varınca meseleyi Hasbaya'da nüfuz sahibi olan diğer bir Şihâbî emiri olan Necm'e açar. Bu aşamadan sonra iktidarı korumak adına birbirlerinin yakın derecede akrabaları olan taraflar arasında suikast planlamaları yeniden devreye girecektir ve yapılan plana göre, Necm'in, Hasbaya'da bir yolunu bulup Seyyid Ahmed'i ortadan kaldırması öte yandan Haydar'ın da kendisine rakip gösterilen Ahmed'i öldürtmesi kararlaştırılır. Her ikisi de hasımlarını misafir etmek üzere masumane görünen davetler yaparlar. Haydar, Deyr el-Kamer'e gelen Ahmed'i oldukça misafirperver bir tavırla karşıladıktan sonra bir gece oğulları marifetiyle işini gördürür. Fakat, Necm'in, Hasbaya'da hanesine gelen Seyyid Ahmed'e aynı akıbeti yaşatması mümkün olmaz. Zira, Haydar planın kendisine ait aşamasının tamamlandığını, sıranın Seyyid Ahmed'in öldürülmesine geldiğini bildirmesi için bir ulak göndermesine rağmen, öldürülen Ahmed'in kölesi ulaktan hızlı davranarak Seyyid Ahmed'i suikast planından haberdar eder. Durumdan haberdar olan Seyyid Ahmed, soluğu Şam'da alır. İki sene orada kaldıktan sonra Haydar'ın, kendisine güvence vermesi üzerine geri Râşîya'ya döner ve bundan sonra Haydar'a karşı herhangi bir muhalefet hareketine karışmayacağı bir hayat yaşamaya başlar¹³⁷.

Teym Vadisi'nde yaşamaya devam eden Şihâbî emirlerinin, Şûf'taki, akrabaları olan emire verdikleri bu destek onların bölge siyasetinde etkili olduklarına da yorulabilir. Yaklaşık altmış yıl Hasbaya'da emirlik yaptığı, kimi zaman burada en güçlü siyasi kişilik haline gelmiş olduğu anlaşılan Necm'in Haydar döneminde oynadığı rol dikkat çekicidir. Haydar'ı, iki defa etkili rakiplerden kurtaran suikastlerin planlaması ve tatbikatından yer alması Necm'in gücünü ortaya koymaktadır. Belki de bu nedenle Mülhim'in yaptığı evliliklerden biri 1741 senesinde Necm'in kızıyla

¹³⁶ Osmanlı arşivde yer alan bir maliye kaydında Şihâboğullarından Ahmed b. Mansûr isimli birinin sened olmaksızın Teym Vadisi Mukataası'nı tasarruf ettiği ve ahaliye eziyet ettiği hakkında malumat mevcuttur. Ayrıntı için bkz. BOA, MAD, nr. 2819, s. 10.

¹³⁷ Haydar Ahmed'e-Şihâbî, *Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 17-18; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, C. II, s. 316-317; El-Munayyır, *Dürü'l-masrûf*, s. 16-17.

oldu¹³⁸. Ne var ki, aile içi mücadeleler Mülhim döneminde bu defa kardeşleriyle Mülhim arasında gerçekleşecekti.

Emir Mülhim'in, yirmi iki yıl süren (1732-1754) Emâretinin ilk dönemlerinde, ailenin tasarrufunda olan mukataalarda yerel iktidarın ve idarî-malî kontrolün sürdürülmesinde kardeşleri Ahmed ve Mansûr'la müşterek hareket ettiği görüldü. Şihâbî kaynaklarındaki, Mülhim'in idareye kardeşlerini de kattığı ve onlarla birbirlerine kefil olduklarına dair ifadelerin benzerlerini Osmanlı arşiv kayıtlarında da bulmak mümkündür¹³⁹. Mülhim bu iki kardeşi dışında kardeşlerinden Yunus'u, Trablusşam Eyaleti'ndeki Cübeyl Nahiyesi Mukataası'nı bölgenin yerelleri Himâdîlerle birlikte iltizamını yürütmek için görevlendirmiştir¹⁴⁰. Ailenin kuzeyde iç kesimde, Şam valisinin idaresinde olan Beka Vadisi'nde giderek etkinliğini arttırdığı 1740'lı yıllarda, buranın bereketli topraklarında yer alan Balebek Mukataası'na Ahmed ve Mansûr'un, Mülhim'in naibleri olarak görevlendirildiklerine dair Haydar Ahmed'in bir rivayeti mevcuttur¹⁴¹. Ne var ki bu üç kardeş arasında dönem dönem anlaşmazlıkların yaşandığı oluyordu. Ahmed, Mansûr ve Yunus'un, Mülhim'le liderlik konusunda münakaşa ettikleri, bu nedenle Mülhim'in 1741 senesi Kasım ayının sonlarına doğru Sayda'nın iç kesimlerinde dağlık arazide saklanmaya başladığı, Sayda'daki Fransız konsolosu Aram Efendi tarafından devlet vekili ve katibi Comte de Maurepas'a gönderilen mektupta bildirmiştir. Aram Efendi'nin mektubuna göre, Mülhim, kardeşleriyle arasını bulması için o esnada Sayda valisi atanan Azmzâde Esad Paşa'ya başvurmuştur. Taraflar arasında Sayda'da bir görüşme yapılarak herkesin çıkarlarını düzenleyen bir anlaşmaya varılmıştır¹⁴². Daha önce bu anlaşmazlığa zemin hazırlayacak bir gelişme yaşandığına dair verilere ise Mühimme Defterleri'ndeki kayıtlarında rastlamak mümkündür. Buna göre, 1736 senesinde Beka el-Azîz Nahiyesi'ne yapılan bir saldırıdan mesul tutulan Mülhim'in Emâretten ve

¹³⁸ Bu evlilikten Cebel-i Şûf Emâretinin müstakbel emirlerinden Yusuf doğmuştur. Ayrıntı için bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s. 31.

¹³⁹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s. 28; Tannûs eş-Şidyâk, **a.g.e.**, s. 317; BOA, **C.ML**, nr. 500/20304; **MD**, nr. 149, s. 121, hkm. 416.

¹⁴⁰ BOA, **A.DVNS.ŞM.D**, nr. 1, s. 68.

¹⁴¹ Haydar Ahmed, Ahmed ve Mansûr'un, Mülhim'in yerine naib olarak görevlendirildikleri tarihi 1748 senesi olarak aktarır. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 37.

¹⁴² Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, C.II, s. 71-72

mültezimlikten el çektililmesi, yerine kardeşi Mansûr'un getirilmesi kararlařtırılmıřtır¹⁴³. Ancak Mûlhim'in geçici bir uzlaşma adına böyle bir karara rıza gösterdiği ve Em reti kardeşine bırakmadığı anlaşılmaktadır. Zira Ocak 1745 tarihinde Mülhim bir kere daha Cebel-i ş f Em reti'nden azl olunacak yerine yine kardeşi Mans r tayin edilecektir. Dahası bu atamaya muhalif hareket edilmemesi konusunda Mülhim'den nezir hücceti alınmış, verdiği nezre aykırı hareket ederse 50.000 kuruş vermesi kararlařtırılmıřtır¹⁴⁴. Bütün bu veriler, her ne kadar birlikte hareket ediyorlarsa da kardeşlerden bilhassa Mans r'un, Osmanlı hükümeti tarafından iktidar konusunda ciddi bir alternatif olarak görüldüğünü göstermektedir. Mülhim ise, merkez  hükümetin emirlikten ve m ltezimlikten el çektirilmesine yönelik müdahalelerine rağmen emirliği s rd meye devam etmiştir.

şih b  kaynaklarında, Mülhim'in 1754 senesinde bir diken batması nedeniyle elinin şişmesi ve giderek durumunun kötüleşmesi sonucu işleri y r tmeyecek hale gelince Em ret işlerini iyileşinceye kadar kardeşleri Ahmed ve Mans r'a bırakmak zorunda kaldığından bahsedilir. Kaynaklardaki anlatım Mülhim'in Em reti bırakmak konusunda pek de istekli olmadığını ima eder bir tarzdadır. Ancak Mülhim gerçekten hastadır ve mecburen elini Em ret ve iltizam işlerinden çeker. Ahmed ve Mans r, sanki Em reti tamamen üzerlerine almış gibi hareket ederek, Mülhim'in haklarını gözetmezler ve iktidarını yok sayarlar. Gelgelelim, bu gelişme ile aile içinde yeni bir iktidar mücadelesinin fitili ateşlenmiştir. Mülhim, vaktiyle kardeşlerinden  mer ölünce yanına aldığı, himaye edip büyüttüğü yeğeni Kasım'ı, kardeşleri Ahmed ve Mans r'a karşı kullanmaya başlamıştır. Taraflar arasında mücadele kızışınca Kasım, Beka Vadisi'ne göç etmek zorunda kalmıştır. Kasım'ın burada rahat durmayarak Deyr el-Kamer'e giden yolları kesmesi üzerine amcaları uzlaşma yoluna gidip ona Gaz r'in iltizamını vermişlerdir. Ayırca Mans r, Kasım'ı kızıyla evlendirmiştir. Mülhim, durumu lehine çevirmek için bir plan yaparak 1758 senesinde Kasım'ı İstanbul'da Defterdar Mustafa Paşa'nın yanına göndermiştir. Mustafa Paşa, Mülhim'in eski bir dostuydu. Kasım, Mustafa Paşa'dan Cebel-i ş f Em retinin iltizamının amcası Mülhim adına çıkmasını istedi. Kendisi için de Cübeyl Mukataası'nın iltizamını talep

¹⁴³ BOA, **MD**, nr. 142, s. 163, hkm. 821.

¹⁴⁴ BOA, **MAD**, nr. 10185, s. 299.

etti. Ancak saltanat değişikliği nedeniyle Mustafa Paşa görevinden azledilince Mülhim'in ve Kasım'ın bu isteklerini yerine getiremedi. Kasım, amacına ulaşamamış bir halde geri dönmek zorunda kaldı¹⁴⁵. Kasım'ın hakkında, Şam ve Sayda Eyaletleri kırsallarında ve sınır bölgelerinde yol kesip yağma faaliyetlerinde bulunduğu dair yapılan şikayetler¹⁴⁶, onun amcalarına karşı mücadeleyi sürdürdüğünü düşündürür. Mülhim'in kurnazca planına ve yeğeninin bu planı gerçekleştirmek için sarfettiği gayretlere rağmen başarısızlığa uğramalarının bir nedeni saltanat değişikliği nedeniyle İstanbul'daki bağlantılarının iş göremez hale gelmesiydi. Merkezî hükümetin desteğini temin edemeyen Mülhim'in etkisiz kalmasının yanı sıra Kasım'ın kabına sığmaz davranışları da bu başarısızlıkta etkili olmuş olmalıdır. Zira, yol kesip yağma faaliyetlerinde bulunan birinin Şihâbî de olsa kabul görmesi zordu. Sonuç olarak, 1759 senesinden itibaren Cebel-i Şûf Mukataası'nın iltizam şartnamesi Ahmed ve Mansur adına düzenlendi ve bu iki kardeşin yerel iktidarları tescillenmiş oldu¹⁴⁷. Kasım, Mülhim'in ertesi sene ölmesinden sonra pes etmeyip mücadeleye devam ettiyse de bir netice elde edemedi¹⁴⁸.

Kardeşleri ve yeğenleri ile mücadeleden başarıyla çıkan Ahmed ve Mansûr, 1762 senesinde bu defa kendi aralarında bir iktidar mücadelesine başladılar. Şihâbî kaynaklarına göre, iki kardeş arasındaki mücadele ateşini Kaysî hizbi içinden meydana gelen bölünme körüklemiştir¹⁴⁹. Hükümetin desteğini daha önce almış bulunan Mansûr'un bu defa Sayda valisinin desteğiyle Emâreti tek başına ele geçirdiği, Ahmed'in hizip dayanışmasına istinad eden stratejisinin başarısız olduğu anlaşılmaktadır¹⁵⁰. Ne var ki Mansûr, yine yakın akrabaları tarafından gelecek ve kendisini Emâretten edecek olan bir muhalefetle karşılaşmak için çok beklemeyecekti.

¹⁴⁵ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 43; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C. II, s. 322.

¹⁴⁶ BOA, MD, nr. 162, s. 45. hkm. 105.

¹⁴⁷ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, s. 45; Ayrıca bkz. BOA, MD, nr. 162, s. 93 hkm. 236.

¹⁴⁸ Kasım'ın amcalarına karşı mücadelesi hakkında ayrıntı için bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s. 45-54.

¹⁴⁹ Bu konuda ayrıntılı anlatım bir sonraki başlık altında yapılacaktır.

¹⁵⁰ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s. 59-60; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C. II, s. 324-325, ayrıca bkz. Adil İsmail, *Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban*, C. II, s. 133-134.

Mansûr ile kardeşi Ahmed arasındaki iktidar mücadelesinde, Mülhim'in oğlu Yusuf'un, Ahmed'in yanında yer aldığı görüldü. Ahmed başarısız olunca Yusuf ailesi ile birlikte Muhtâre'ye kaçtı. Sonrasında, Ahmed'in, Mansûr'un iktidarını kabul edip böylece tarafların arasının bulunmasının Yusuf ile amcasının arasındaki gerilimi yatıştırmadığı anlaşılmaktadır. Yusuf, bu gergin ortamdan uzaklaşmak için Şihâbîlerin kadim merkezlerinden biri olan Râşiya'ya gitti. Burada amcası Mansûr ile aralarının düzelmesini sağlamaları için Ali Canbolat ve yine amcaları olan Ali ve Kasım'ın arabuluculuğuna müracaat etti. Nihayet taraflar arasında Deyr el-Kamer'de yapılan bir görüşme neticesinde uzlaşma sağlandı. Fakat, Mansûr, daha önce kardeşine karşı mücadelede karşı safta yer alması nedeniyle Yusuf'un mallarına el koymuştu ve sağlanan uzlaşmaya rağmen yeğeninin mallarını geri vermedi. Yusuf, bu durumdan hoşnut olmadı. Mârûnî danışmanı Sa'd el-Hûrî ile birlikte amcasına karşı Dürzî liderleri yanına çekmek üzere faaliyetlere başladı. Yusuf'un bu esnada yaptığı en kritik hamle belki de Şam'a gidip Gürcü Osman Paşa ile görüşmesi oldu. Osman Paşa, Yusuf'a, oğlu Muhammed Paşa'nın valiliğini yaptığı Trablusşam mukataalarından Cübeyl'in iltizamının verilmesi için aracı oldu. Böylelikle Yusuf, 1763 senesinde Cübeyl ve civarının iltizamını aldı¹⁵¹.

Yusuf'un Cübeyl'e geldikten sonra Şam valisi Osman ve onun oğlu Muhammed Paşalar'ın desteğini de alarak buradaki yerel güçlerden Himâdilere üstünlüğünü kabul ettirdiği görüldü. Elde ettiği başarılar, Dürzî liderler arasında kabul edilebilir bir lider namzedi olduğuna dair kanıyı pekiştirdi¹⁵². Zamanla Mansûr'un gücünü dengeleyen yerel bir güç haline dönüştüğüne dair Sayda'daki Fransız konsolosunun ifadelerine inanmamak için bir neden yoktur¹⁵³. Bu esnada Mansûr'un kardeşi Yunus Haydar'ın da Şûf Emâreti için mücadeleye katıldığı anlaşılmaktadır. Yunus, Canbolat Ailesi'nden gördüğü destekle Mansûr'a karşı rahat davranabildi. Kardeşler arasındaki iktidar mücadelesinde, hizipler arası çekişmenin rolü etkili oluyordu. Yunus'un mücadeleyi daha fazla sürdürmeyerek Mansûr'la uzlaşmasında

¹⁵¹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, s. 62, Yusuf'un iltizam hücceti için bkz. Trablusşam Sicilleri, Defter no:18, s. 38.

¹⁵² Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan**, C. II, s. 326; El-Munayyir, **Dürü'l-masrûf**, s. 30.

¹⁵³ Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, c. II, s. 150.

ise Yusuf'tan beklediği desteği alamamasının rolü vardı¹⁵⁴. Yusuf'a gelince, onun Emâret konusunda talihinin dönmesini sağlayan gelişmeler ise başka bir bağlamda gerçekleşecekti.

Bilâd-ı Şam'da 1760'ların sonu ile 1770'lerin ilk yarısı, biteviye devam eden bir şiddet sarmalının yaşandığı bir dönem oldu. Bu şiddet sarmalının ortaya çıkışında etkili olan pek çok neden sayılabilir. Bu nedenler arasında Şam ile Kahire arasındaki mücadele önemlilik sıralamasında ilk sıraları alır. Rus imparatorluğuyla amansız bir mücadeleye girdiği bu dönemde Osmanlı hükümetinin, iki eyaletin valileri ve yerel güçlerinin oluşturdukları ittifaklar arasındaki bu mücadeleye gereği gibi müdahale etmesi ilk etapta pek mümkün olmamıştır. Geriye, Mısır'ın mağrur Memlûk beyi Bulutkapan Ali Bey'in Bilâd-ı Şam'ı ele geçirmeye yönelik planlarına karşı koyabilecek güç olarak Şam valisi Gürcü Osman Paşa ve müttelikleri kalmıştır. Gürcü Osman Paşa'nın, Ali Bey'e karşı koyarken desteğine başvurduğu yerel güçlerden önde geleni ise Şihâboğulları olmuştur. Ali Bey'in ise yerel güçler arasında en önemli destekçisi Zahir Ömer oldu. Şihâbî kaynaklarındaki anlatıma göre, Şûf Emâretini yürütmekte olan Mansûr, Zahir Ömer ile arasındaki yakınlık nedeniyle, Ali Bey'in ittifakına dahil olmuştur. Yusuf ise Osman Paşa'ya destek vermektedir. Ali Bey'in gönderdiği Memlûk ordusu, Osman Paşa'yı oldukça güç bir duruma sokmasına rağmen Şam'a girmeden geri dönünce, bölgede Osman Paşa'yı destekleyen yerel güçler için olumlu bir hava oluştu. Yusuf'un verdiği desteklere karşılık olarak Osman Paşa ona hilat giydirip Deyr el-Kamer'e gönderdi. Şam paşasının desteğine ilaveten Cebel-i Lübnan'da önemli bir yerel güç haline gelen Canbolat Ailesi'nin¹⁵⁵ ve ahalinin genelinin desteğini alan Yusuf'un karşısında bir şansının kalmadığını anlayan Mansûr

¹⁵⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, c. II, s. 64.

¹⁵⁵ Mesud Daher, **el-Cüzuru't-tarihîye**, s. 91

ise kendi isteğiyle Emâretten çekildi¹⁵⁶. Ne var ki, Yusuf'un 1770-89 yılları arasında süren emirliği esnasında bu tür aile içi çekişmelerden uzak kalamadığı görülecekti¹⁵⁷.

2.1.4.2. Bitmek Bilmeyen Hizipsel Mücadeleler ve Yeniden Bölünme: Yezbekiyye-Canbolatıyye Hizipleri

Haydar'ın ve Mülhim'in dönemlerinde tesis edilmeye çalışılan tek hizip egemenliğinin yaslandığı Canbolat Ailesi, İmâd Ailesi, Lem'ıyyîn Ailesi, Telhûk Ailesi gibi ailelerin, Sayda Eyaleti'nin mukataalarının idari-mali tasarruflarının ve aslında bu tasarrufların yakından alakalı olduğu yerel iktidar mücadelesinde rol ve fonksiyonlarının arttığı görüldü. Mülhim, Şûf mukataalarını bunlarla paylaştığı gibi güneyde Cebel-i Âmil mukataalarında, Beka Vadisi'nde, Balebek'de nüfuzunu yayma çabalarında bu aileleri kullandı¹⁵⁸. Şihâbîlerin, Beka Vadisi'ne ve Balebek civarına el atmaları, onları doğrudan Şam Eyaleti'nde valiliği elinde bulunduran Azmzâde Ailesi'nden olan valilerle karşı karşıya getirdi. Kerek Köyü'ne, 1745 senesinde, Lem'ıyyîn Ailesi'nden Murad tarafından yapılan saldırılar ve buradaki ziraî hâsılatı el konulması, hükümetin, muhtemelen o esnada Şam valisi olan Azmzâde Esad Paşa tarafından yapılan şikayetlerin de etkisiyle, doğrudan Mülhim'i muhatap alan bir

¹⁵⁶ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 88. Haydar Ahmed, Yusuf'un emarete geçiş tarihini 1770 olarak verir. Osmanlı arşivindeki maliye kayıtlarında, Yusuf'un 1765 senesinde Şûf Emaretinin kendisine tevcihi karşılığında peşin olarak 50000 kuruşu hazineye ödemesi gerektiğinin ifade edildiği hükümlere rastlanmaktadır. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 9995, s. 17,85,142. Gürcü Osman Paşa'nın kendi taraftarı olan Şihâboğlunu emarete geçirmek adına erken bir teşebbüsünün kayıtlara yansması olarak değerlendirilebilecek bu durumun gerçeklik kazanıp kazanmadığı hakkında fikir veren kayıtlar ise 1768 yılına aittir. Doğrudan Mansûr'u muhatap alan bu kayıtlarda, kendisinin ve sorumluluğundaki diğer mültezimlerin 400 keseden fazla vergi borçlarının biriktiği dile getirildikten başka Yusuf'un durumuna açıklık getirilir. Buna göre, Osman Paşa, 1179-80 (1765-1767) seneleri için Cebel-i Şûf emaretini Yusuf'a tevcih ettirip 50000 kuruş peşin ödemeyi taahhüd etmiştir. Fakat Yusuf, 50000 kuruşu ödemek zorunda kalmaktan çekinerek iltizamı almaya rağbet göstermemiştir. Hükümet bu durum karşısında Mansûr'dan önceki senelerden kalan vergi borçlarını ödeyip yeni senenin iltizamını üstlenmesini istemiştir. Dolayısıyla, Şihâbî kaynaklarında, Yusuf'un emarete geçişinin 1768-1770 yıllarında olduğuna işaret eden ifadelerin doğruya daha yakın ifadeler olduğu söylenebilir. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 10000, s. 163.

¹⁵⁷ Yusuf'un Teym Vadisi'nin emirlerinden dayısı Emir İsmail ile düştüğü anlaşmazlıklar için bkz. **Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim**, s. 142 vd.

¹⁵⁸ Cebel-i Şûf Mukataalarının şeyhleri arasında Şeyh Şahin Telhûk (arşiv kaydında yanlışlıkla Selcuk yazıldığı olabiliyordu) ve Şeyh İmâd bulunuyordu. 1151/1739 senesi için bkz. BOA, **C. ML**, nr. 20304; 1155/1742 senesi için bkz. BOA, **MD**, nr. 149, s. 121, hkm. 416; 1157 senesi için bkz. BOA, **C. ML**, nr. 682/28019; **MAD**, nr. 9962, s. 14, 40-41

hüküm göndermesine neden oldu. Söz konusu hükümde, Murad'ın yaptığı saldırılarda tek başına mesul olmadığı, bu saldırıların emir olarak Mülhim'in bilgisi ve iradesi dahilinde yapılan saldırılar olduğu ima edilmiş, bir daha bu tür saldırgan eylemlerin tekrarı men edilmiştir¹⁵⁹. Ne var ki, Şihâbîlerin oluşturdukları hizip temelli bu güç ve yerel iktidar odağı, buna Kaysî hizbinin güç ve yerel iktidarı denilebilir, Şihâbîlerin iktidarının tartışılmadığı homojen bir iktidar algısının paydaşları tarafından benimsendiği bir mahiyette değildi. Dürzî ileri gelenler Sünnî Şihâbî liderliğini, Ma'nîlerin yerine ikame ederken birtakım menfaatleri ön planda tutmuşlardı. Ancak yerel de olsa iktidarı ele geçiren Şihâbîlerin bunu sürdürmek için ellerinden geleni yapacakları bariz bir şeydi. İşte burada bir denge oyunu oynanmaya başlandı. Şimdi oynanan bu denge oyununun analizi yapılmaya çalışılacaktır.

Öncelikle, Şihâbîlerin müttetikleri arasında iki ailenin Ayn Dara Savaşı'ndan sonra sivrildiği görüldü. Bunlar Canbolat ve İmâd aileleriydi. Şihâbî kaynakları, Mülhim zamanında (1729-1754) bu iki ailenin liderlerinin iki hizbin liderliğine soyunduklarını ifade eder. Canbolat Ailesi'nin lideri Ali'dir ve Ali'nin liderliğindeki hizbin adı Canbolatıyye'dir. İmâd Ailesi'nin lideri Abduüsselam'ın lideri olduğu hizbin adı ise Yezbekiyye'dir¹⁶⁰. Ebu Salih, bu iki Dürzî aile arasında eski bir husumetin var olduğunu ancak Haydar döneminde, onun güçlü liderliğinin bu husumetin su yüzüne çıkmasına engel olduğunu söyler¹⁶¹. Her iki ailenin de bölgede etkili olduğu ve Osmanlı hükümeti tarafından muhatab alınan aileler olduğu anlaşılmaktadır. Mülhim'in Beka'ya yapılan bazı saldırılardan mesul tutulduğu ve Şam, Trablusşam ve Sayda valilerinin beraber hareket edip üzerine yürümeleri kararlaştırıldığı 1736 yılında, Dürzî taifesinin *söz sahibi ve kaffe-i umurlarına* vekalet eden Ali Canbolat ve Şeyh İmad (muhtemelen Abdusselam İmâdî) isimli iki şeyhin af dilemeleri dikkate alınmıştır¹⁶².

Canbolat Ailesi; Ma'nîler, Alemüddin Ailesi ve Arslan Ailesi gibi büyük Dürzî ailelerin ortadan kalkması/kaldırılması veya zayıflamaları/zayıflatılmaları sonrasında

¹⁵⁹ BOA, A. DVNS. ŞM. D, nr. 1, s. 103; 104; 122.

¹⁶⁰ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 49; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C. II, s. 323-324; Yezbekiyye ismi, Yezbek b. Abdülaîf isimli dip atadan geliyor. Bkz. Ebu Salih, "es-Sirâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", s. 145.

¹⁶¹ Ebu Salih, "es-Sirâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", s.146.

¹⁶² BOA, MD, nr. 142, s. 163, hkm. 821.

Dürzîler arasında ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmakta rol oynadılar. Mesud Daher, Şihâbî kaynaklarında geçen, Ayn Dara zaferinden birkaç ay sonra Şûf'un Dürzî liderlerinden Şeyh Kaplan el-Kâdî'nin ölümüyle mirasına Emir Haydar'ın el koyması ve sonrasında müteveffanın damadı olan Ali Canbolat'ın aile liderliğinin yine Emir Haydar tarafından onaylanmasına ilişkin anlatımı Canbolat Ailesi'nin gücünün delili olarak görür. Daher'in analizine göre, Haydar kendisine rakip olabilecek Dürzî aileleri zayıflatmaya çalışmıştır. Ancak bunu bir yere kadar gerçekleştirebilmiştir. Canbolat Ailesi'yle mücadele etmeye güç yetiremeyeceğinden ötürü onların Şeyh Kaplan'ın yerine aile liderliğine gelmelerine göz yummak zorunda kalmıştır. Öte yandan, Haydar'ın, Şeyh Kaplan'ın mirasına el koyması karşısında müteveffanın doğal varisi olan Canbolat Ailesi'nin uzlaşmacı, en azından işi açıktan başkaldırıya vardırmanın tutumları onların da tek başlarına Şihâbîlerle mücadeleye girmeyi göze alamadıklarını göstermektedir¹⁶³.

Yezbekiyye hizbi, Şihâbî kaynaklarına göre üç aileden oluşmaktaydı. Bunlar Telhûk, Abdülmelik ve İmâd aileleriydi. Bu aileler içinde lider konumda olan ise İmâd Ailesi'ydi ve İmâd Ailesi, Şûf ve civarında Canbolat Ailesi'yle benzer bir güce ve nüfuza sahipti¹⁶⁴. Yezbekiyye ittifakına dahil olan diğer bir ailenin Necd Ailesi olduğu anlaşılmaktadır. Fransızların Sayda konsolosu bölgenin ileri gelen ailelerinin liderleriyle yaptığı yemekli toplantılardan bahsettiği bir raporunda bu aileleri tanıtırken Şeyh Abdüsselam İmâd ve Şeyh Küleyb en-Necd'in güçlerini birleştirip Canbolat Ailesi'nin liderliğindeki hizbi dengeleyecek bir hizip oluşturduklarını nakleder¹⁶⁵. Mülhim döneminde bu iki ailenin etraflarına diğer bazı aileleri toplayarak bir hizip mücadelesine giriştikleri görüldü. Mülhim'in bu iki hizbe karşı tutumunu değerlendiren Ebu Salih'e göre, Ayn Dara zaferi sonrasında en güçlü rakip Dürzî Aileler, Alemüddin ve Arslan aileleri, tehdit olmaktan çıkınca diğerlerinin birbirleriyle mücadelesi, Şihâbîlerin çıkarına bir durum haline geldi. Zira Şihâbî emiri yakın çevresinde yer alan Dürzî ailelerden birinin güçlenince bölge valilerinin desteğini alarak kendisine başkaldırabileceğini biliyordu. Böyle bir vaziyet, Mahmud Ebî

¹⁶³ Mesud Daher, *el-Cüzuru't-tarihiyye*, s. 83-88

¹⁶⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 15,49-50.

¹⁶⁵ Adil İsmail, *Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban*, C. II, s. 151.

Harmûş tecrübesinde yaşanmıştı. Dolayısıyla, Ebu Salih, Dürzî aileler içinde bir mücadeleye göz yummanın, hatta bunu zaman zaman tahrik ve teşvik etmenin Şihâbî Emâretinin takip ettiği bir iktidar strateji olarak görülebileceği kanısındadır. Son tahlilde, Kaysî-Yemenî mücadelesinin Şihâbîleri Emârete taşıdığını, Yezbekî-Canbolatî mücadelesinin ise ele geçirilen yerel iktidarın sürdürülmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür¹⁶⁶.

Denge oyununda Şihâbî emirleri, Haydar ve Mülhim dönemlerinde olduğu gibi her zaman ağır basmayı beceremediler ve hiziplere istinat ederek iktidar mücadelesine devam etmeye çalıştılar. Ahmed ve Mansûr döneminde bu ikisi arasında cereyan eden iktidar mücadelesinin aslında Yezbekiye ile Canbolatîye arasında gerçekleşen mücadelenin devamı niteliğinde olduğu söylenebilir. Ahmed, Yezbekiyye'yi destekledi ve kardeşine karşı mücadelesinde bu hizbin önde gelen liderleri Şeyh Abdüsselam İmad'dan ve Şeyh Şahin Telhûk'tan yardım istedi. Mansûr ise Canbolatlardan yanaydı ve bu ailenin lideri Ali Canbolat'ı arkasına almıştı. Ali Canbolat'ın bölgede servet ve nüfuz sahibi olduğuna dönemin Sayda'daki Fransız konsolosu da şahitlik eder¹⁶⁷. Onun desteğini alan Mansûr'un, Sayda valisinin de askeri yardım göndermesi sayesinde Deyr el-Kamer'e gelip Emâreti ele geçirdiği görüldü. Ahmed ise bundan sonra siyaset ve iktidar mücadelelerine katılmayacağı teminatını vermesi karşılığında Deyr el-Kamer'de hayatını sürdürmeye devam etti¹⁶⁸.

Emâretin ele geçirilmesinde Şihâbî emirlerine verdiği destekle yerel iktidar mücadelesinde ağırlığını hissettiren Ali Canbolat, giderek Şihâbîler üzerinde bir tür hegemonya kurdu ve bu durum onun ölümüne kadar sürdü. Yusuf'un, amcası Mansûr'dan iktidarı ele geçirmek için verdiği mücadelede başlangıçta yer almayıp tarafsız kalan Ali Canbolat, daha sonra Yusuf'un talebi üzerine amca ile yeğenin arasını bulmak için oluşturulan heyete katıldı. Ali Canbolat'ın aracılığı üzerine Mansûr, rakip olarak gördüğü yeğeni Yusuf ve onu destekleyen Nekd Ailesi şeyhlerinden bazılarını bağışladı ancak aynı zamanda mallarına el koymayı sürdürdü.

¹⁶⁶ Ebu Salih, es-Sirâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", 145-146; ayrıca Mülhim dönemi için bkz. Tekindağ, "XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-oğulları", s. 37.

¹⁶⁷ Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, C. II, s. 139, 151.

¹⁶⁸ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 59-60; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, C. II, s. 324-326.

Bunu üzerine Ali'nin (Canbolat) Mansûr'la ters düştüğü, ona cephe aldığı ve Yusuf'u Emârete geçirmek üzere faaliyetlere giriştiği anlaşılmaktadır. Ali'nin, Mansûr'a karşı muhalif tutumu Şûf Dağı'nın ileri gelen ailelerini etkiliyordu ve buradaki Dürzî şeyhlerinin Ali'nin taraftarı olduğu Yusuf'u desteklemelerini sağlıyordu. Sonuçta Ali Canbolat'ın desteğine Şam valisi Gürcü Osman Paşa'nınki de eklenince Mansûr'un Emâretten çekilmekten başka seçeneği kalmadı. Mansûr, Zahir Ömer gibi dışarıdan bazı mütteliklerin desteğiyle iktidar mücadelesine bir müddet daha devam etmiş olsa da Ali Canbolat'ın desteklediği Yusuf'un tarafı iktidar mücadelesinde yine kazanan taraf oldu.

Anlatılan gelişmeler, Canbolat Ailesi'nin ve lideri Ali'nin bölge siyasetinde nedenli etkin olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ali'nin Osmanlı hükümeti ve valileri ile münasebetlerini kesmediği görüldü. Zahir Ömer, 1770'li yıllarda Mısır memlûk lideri Bulutkapan Ali Bey'in dümen suyundan gidip Bilâd-ı Şam'ı ihtilale sürüklediğinde Ali Canbolat, isyancıların karşısında yer aldı. Yusuf ile birlikte Şam valisi Osman Paşa'yı destekledi. Bu tavırla aynı zamanda, Zahir Ömer'in dostu olduğu rivayet edilen Mansûr'un karşısında yer almış oluyordu. Bu esnada bölgeye giden bir mübaşire kendisiyle yaptığı görüşmede, devletten ve isyanı bastırmakla görevli serasker Numan Paşa'dan yana olduğunu bizzat kendisi bildirdi¹⁶⁹. Ayrıca, Şihâbî emiri Yusuf'un etkisiz kaldığı 1771 senesi Haziran ayındaki Sayda'nın işgali olayında, Ali Canbolat, devreye girip Sayda'da kontrolü ele geçirmiş olan Zahir Ömer ve Metâvile'ye ait güçleri şehirden kovma dirayetini gösterebildi¹⁷⁰.

Canbolat Ailesi ve taraftarları ile Yezbekiyye hizbi arasındaki mücadelede, bu iki hizbe pek dahil olmadan hareket ettikleri anlaşılan aileler vardı. Bunlar arasında, Ayn Dara'dan sonra Şihâbî emiri Haydar'ın kasden zayıflatmak için uğraştığı Arslan Ailesi, Şihâbî Ailesi'yle akrabalık bağları kurmuş olan Lem'ıyyîn Ailesi ve Nekdî Ailesi bulunmaktaydı¹⁷¹. Şihâbîlerin, Nekdî Ailesi'ne karşı diğer aileleri kışkırttığı veya doğrudan kendilerinin mücadeleye girdikleri oluyordu. Şihâbî kaynaklarındaki anlatıma göre, Mülhim, önce Lem'ıyyîn Ailesi'ni, Nekdîlere karşı kışkırttı. Sonra

¹⁶⁹ BOA, A.MKT, nr.88, gömlek: 1.

¹⁷⁰ Mesud Daher, *el-Cüzuru't-tarihîyye*, s. 91.

¹⁷¹ Ebu Salih, "es-Sırâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", s. 147.

bizzat kendisi onlarla mücadeleye girdi. Bu mücadele kapsamında ailenin iki lideri Şeyh Hatar (?) ile Şeyh Küleyb'i birbirlerine düşürdü. Sonra birbirleriyle mücadele ederek bölgenin huzurunu kaçıranlar bahanesiyle bu iki şeyhi Deyr el-Kamer'den sürdü. Emir Mansûr zamanında, Şeyh Küleyb ve Şeyh Hatar'ın, Yusuf'u amcasına karşı sürdürdüğü iktidar mücadelesinde destekledikleri görüldü. Şeyh Küleyb, Mansûr'a karşı Yusuf'u desteklemek üzere kurulan ittifakta Ali Canbolat ile de işbirliği yaptı. Nekdî Ailesi'nin Yusuf döneminde Şihâbî Ailesi'yle münasebetlerini düzelttikleri görüldü¹⁷².

2.1.4.3. Mârûnî Ailelerle Kurulan Münasebetler

Bilâd-ı Şam'ın batısında Asî Nehri kıyılarında, 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Aziz Mârûn isimli, Antakya Kilisesi'ne bağlı Hristiyan bir rahibe kökenlerine dayandıran Mârûnîler, Katolik Kilise'sine bağlılıkları ile bilinmektedir. Doğu Hristiyanlığı'nı temsil eden kilise ve cemaatlar içinde benimsedikleri monofizitlik karşıtı inançları nedeniyle Yakubîler başta olmak üzere diğer birçok kilise ve manastıra karşı mücadelecî bir tavır sergilediklerinden bulundukları bölgede müstakil bir kilise hususiyetine sahip olmuşlardır. Lübnan dağlarına gelip yerleşmelerinin en önemli sebebi, bölge kiliseleri arasında yalnız kalmaları olmuş, İslam fethinden sonra, Emeviler, Abbasiler, Memlûkler ve Osmanlılar döneminde Lübnan dağlarının kayalık ve sarp yerlerinde kilise ve manastırlar inşa ederek izole bir hayatı tercih etmişlerdir. Bu izole hayatları nedeniyle uzun bir dönem bölge siyasetinde pek etkileri olmadığı gibi egemenlikleri altında yaşadıkları devletlerin hükümetleriyle veya yerel idarecilerle asgari düzeyde münasebetler kurmuş oldukları anlaşılmaktadır. Haçlı seferleri vesilesiyle Bilâd-ı Şam'a gelen Avrupa'nın Katolik krallarının ordularını coşkuyla karşılamaları, Haçlı askerlerine rehberlik edip yardımcı olmaları Mârûnîleri, Katolik Kilisesi'ne

¹⁷² Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 40-42, 59-62, 91-94; Tannûs eş-Şidyâk, *Kıtab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C. II, s. 321,324-327, 329-331.

yakınlaştırmış, bu süreç 1215 senesinde Lateran Konsili'ne katılıp, Katolik Kilise'si tarafından tanınmaları ile sonuçlanmıştır¹⁷³.

Cebel-i Lübnan'da yaşayan başlıca Mârûnî aileler, Hâzin, Hubeyş, Benî Zâhir, Benî Sâlih, Benî Dahdaha, Sa'biyye ve Şidyâk aileleridir¹⁷⁴. Bunlar arasında, Osmanlı egemenliği döneminde bölge siyasetinde etkin rol oynayan iki aile ön planda olmuştur: Hâzin ve Hubeyş aileleri.

Hâzin Ailesi, Cübeyl'e bağlı Câc Köyü'nde yaşıyorlarken 1540 senesinde Kesrevân Dağı'na göç edip buranın sakinleri olmuşlar ve Kesrevân Mukataası'nın yerel idareciliğini ya da mültezimliğini yürütmüşlerdir¹⁷⁵. Kesrevan, Osmanlı fethinden sonra, 16. yüzyılda Şam beylerbeyiliğinin Sayda-Beyrut Sancağı'na bağlı bir nahiye iken, Türkmen Assâf Ailesi tarafından idare edildi. Sonrasında 1593 senesinde Trablusşam Beylerbeyi Yusuf Seyfâ Paşa'nın kontrolüne girdi. Çok geçmeden Kesrevan Nahiyesi ve bağlı olduğu Sayda-Beyrut Sancağı Ma'noğlu Ailesi ile Seyfâ Ailesi arasındaki mücadeleye sahne oldu. Ebu Nâdir el-Hâzin, önce Assâf Ailesi'yle sonra Ma'noğullarıyla münasebetler kurdu. Fahreddin Ma'noğlu kendisine *şeyh* ünvanı verdi ve maiyetinde askerî danışman olarak (*müdebbir*) görevlendirdi. Böylece Hâzin Ailesi, Dürzî mukataacı aileler arasında kendilerine yer bulmuş oldu. Bundan sonraki dönemde Hâzin Ailesi, Trablusşam valisi Yusuf Seyfâ Paşa ile mücadelesinde Fahreddin'e yardım etmişlerdir¹⁷⁶. Hâzin Ailesi'nin lideri Ebû Nâdir el-Hâzin, Fahreddin Ma'noğlu'na verdiği destek sayesinde, Şûf ve civarında mukataacılık yapabilmiş; 1616, 1617, 1618 ve 1621 senelerinde Cübeyl, Batrûn ve Cubba Bşarrî Mukataalarına atanmıştır¹⁷⁷.

¹⁷³ İsmail Taşpınar, "Mârûnîler", *DİA*, c. 28, İstanbul 2003, s. 71-72; Yasin Atıloğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunîleri: Aziz Marun'dan İç Savaş'a Marunî Kimliği ve Çatışma*, İstanbul, Kaknüs Yay., 2014, s. 34-35.

¹⁷⁴ Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, s. 633.

¹⁷⁵ Antonyos Ebî Hatâr el-Aynturîni, *Muhtasar Tarih Cebel Lübnan*, Tahk. İlyas Kattâr, Beyrut 1983, s. 62; Duweyhî, *Tarih el-Ezmine*, s. 417; Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, s.1083.

¹⁷⁶ İsmail Hakkı Bey, *Lübnan: Mebâhis İlmiyye ve İctimâ'iyye*, C. I, Beyrut 1993, s. 315; Richard van Leeuwen, *Notables & Clergy in Mount Lebanon*, s.82; İliya F. Harik, *Politics and Change in a Traditional Society Lebanon*, s. 28-29.

¹⁷⁷ İliya F. Harik, *a.g.e.*, s. 29; Richard van Leeuwen, *a.g.e.*, s. 81-82; Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, s.1083; İsmail Hakkı Bey, *Lübnan: Mebâhis İlmiyye ve İctimâ'iyye*, C. I, Beyrut 1993, s. 315.

Aslında dini bir topluluk olma hususiyeti ön planda olan Mârûnîler, 17. yüzyılda yaşadıkları birtakım toplumsal değişimlerin ve zenginleşme fırsatlarını temin eden bazı ekonomik gelişmelerin etkisiyle, daha önceki patrik ve mutrânların dini liderliğindeki yaşayışlarından farklılıklar göstermeye başladılar. Mârûnî nüfusunun 16. ve 17. yüzyılda artış göstermesi, bulundukları Cubba Bşarri gibi kuzey yerleşimlerinden güneye Cübeyl, Kesrevân, Metn ve Şûf mıntıklarına doğru göç eğilimi gösterilmesine neden oldu. Buralar, müttefikleri Fahreddin Ma‘noğlu’nun nüfuz alanı dahilindeydi. Böylece göç edip yerleşmeleri için daha elverişli bir ortam vardı. Cebel-i Lübnan’da yaşayan Mârûnî toplumunun geçirdiği sosyal ve siyasi dönüşümün bölgesel etkenler dışında daha geniş kapsamlı süreçlerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Nüfus artışı, Osmanlı ülkesinin diğer bölgeleriyle, mesela Anadolu’yla benzerlik gösteren bir gelişmeydi. Ekonomik fırsatlar ise başta Fransa olmak üzere Avrupalı devletlerin Doğu Akdeniz limanlarına olan ticari ilgilerinin artmasıyla ortaya çıktı.

Fahreddin ve Mârûnî dostlarını müttefik edinin, Osmanlı Devleti’ni yıkmayı planlayan bazı Avrupalı devlet adamlarının hayalci projelerinin yanında, diğerlerinin bölgede uygulamaya konabilir süreçler işletmeye ve münasebetler kurmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Fransızlar, Hâzin Ailesi’nin Ebu Nâdir’den sonraki lideri Ebu Nevfel’i, 1658 yılında Beyrut’ta konsolos yardımcısı olarak görevlendirdiler. Bu görevlendirme, Osmanlı hükümetinin izni alınarak gerçekleştirildi. Bundan sonra Ebû Kansav Fayyâd (1679-91), Husn (1697-1707), Nevfel (1708-1758) gibi Hâzin Ailesi’nden isimler Fransızların Beyrut kançılıryasında konsolos yardımcısı olarak görevlendirildiler. Hâzin Ailesi’nin Fahreddin’le birlikte kazandıkları mukataacı statüsüne ilaveten elde ettikleri konsolos yardımcılığı makamı, ailenin ve genel olarak Mârûnîlerin, dini bir topluluk olmanın yanı sıra dünyevi hususiyetlere sahip hale geldiklerini göstermektedir¹⁷⁸.

Hubeyş Ailesi’nin soylarının, vaktiyle Cübeyl’in köylerinden Yânûh’ta yaşayan Hubeyş isimli bir ataya dayandığı söylenir. Civar köylerdeki ahaliyle aralarında birtakım anlaşmazlıklar çıkınca 11. yüzyılda Gazîr’e göç etmişler ve bu

¹⁷⁸ Richard van Leeuwen, **Notables & Clergy in Mount Lebanon**, s. 83-86;101.

dönemden itibaren buradaki köylerin şeyhliğini yapmışlardır¹⁷⁹. Duveyhi'nin anlatımına göre, Sultan Selim, Cebel Lübnan'ı fethettiğinde buranın güçlü Türkmen Ailesi Assâflar'ı Kesrevân ve Cübeyl'in idaresiyle görevlendirmiştir. Ailenin lideri Emir Assâf, ilk zamanlar kontrolüne verilen bölgenin imarı ile ilgilenmiş ve bölgenin idaresinde Mârûnî Aileler ile işbirliğine gitmiştir. Bu aileler arasında Hubeyş Ailesi de bulunmaktaydı. Ailenin şeyhleri, Emir Assâf öldüğünde yerine geçen oğlu Hüseyin'in emrine girip hizmet etmişlerdir¹⁸⁰. Hubeyş Ailesi, 1590'larda, Assâf Ailesi'nin lideri Mansûr'un emrinde görev yapıyorken, Osmanlı hükümeti tarafından, aile liderlerinden olduğu anlaşılan Süleyman b. Hubeyş'in yakalanmasına dair birkaç ferman gönderildi. Gönderilen fermanların muhatabı doğrudan Mansûr'du ve hükümet kendisinden söz konusu Süleyman ve ismi zikredilen diğer birkaç kişiyi yakalayıp Trablusşam valisine göndermesini istiyordu¹⁸¹. İnebahtı yenilgisi sonrasında Doğu Akdeniz'in stratejik öneme sahip olan, Trablus, Beyrut ve Sayda gibi kıyı sancaklarına nüfuz etmeye çalışan Avrupalı Katolik devletlerin buralarda yerel liderleri ayaklandırmaya çalıştıklarının farkında olan Osmanlı hükümeti, söz konusu müdahaleye yardım edebilecek yerel aileleri silahsızlandırmak, liderlerini kontrol altına almak gibi önlemlere başvurdu¹⁸². Bu önlemler kapsamında Hubeyş Ailesi'nin de takibe alındığı anlaşılmaktadır.

Süleyman b. Hubeyş gibi aile liderleri, Assâf Ailesi'nin maiyyetinde *kahya* veya *müdebbir* ünvanıyla yer aldılar. Aynturînî'ye göre, Hubeyş Ailesi, Assâf Ailesi'nden sonra Trablusşam Eyaleti'nin valiliğine getirilen Seyfâ Ailesi'ne benzer bir bağlılıkla bağlı oldular. Ma'noğullarının etkin olduğu 17. yüzyılda, güçleri daha da arttı ve civar bölgelerde tanınıp bilindiler. Gazîr'in yanı sıra Cübeyl ve Fütûh'da ziraat işlerini yürüttüler ve yerel idarenin sorumluları oldular¹⁸³.

Şihâbîler, Şûf Emâretine geldikten sonra, önceki yüzyılda Fahreddin'in uyguladığı stratejiye benzer bir şekilde güçlü Dürzî ailelere karşı Mârûnî Aileler ile ittifak etme yoluna gitmişlerdir. Emir Haydar, Mahmûd Ebî Harmûş ile girdiği iktidar

¹⁷⁹ el-Aynturînî, **Muhtasar Tarih Cebel Lübnan**, s. 64; Duveyhi, **Tarih el-Ezmine**, s. 394; Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan**, s. 1081.

¹⁸⁰ Duveyhi, **a.g.e.**, s. 395.

¹⁸¹ BOA, **MD**, nr. 67, hkm.144,145,146; Abu-Husayn, **Provincial Leadership**, s. 16.

¹⁸² Abu-Husayn, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁸³ el-Aynturînî, **Muhtasar Tarih Cebel Lübnan**, s. 64.

mücadelesinde, diğer Dürzî ailelerin yanı sıra Hâzin ve Hubeyş Aileleri'nden ciddi destek görmüştür. Ayn Dara zaferi öncesinde Haydar ve ailesi, Hubeyş Ailesi'nin kontrolündeki Gazîr ve Futûh mukataalarına gidip sığınmışlardır. Burada, Mahmud Ebî Harmûş'un saldırılarına Hubeyş Ailesi'nin verdiği destekle karşı koyabilmişlerdir. Bu mücadele esnasında Hubeyş Ailesi çok kayıp vermiş ve yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Hâzin Ailesi'nin ise Haydar'ı korumaları altına aldıkları anlaşılmaktadır. Mahmud Ebî Harmûş'un faaliyetleri neticesinde, Kaysî şeyhleri, üzerlerindeki baskının arttığını görünce, Mârûnî Hâzin Ailesi aracılığıyla Haydar'a gelmesi konusunda çağrıda bulunmuşlardır. Şihâbî kaynaklarında geçen bu anlatımlar, Şihâbîlerin, Ayn Dara'ya kadar ne derecede baskı altında ve zor durumda olduklarını göstermektedir.

Ancak Ayn Dara'da kazanılan zafer sonrasında Şihâbîlerin, çok geçmeden yerel iktidarı ele geçirdiği görülmüştür. Ne var ki, ele geçirilen bu iktidar birtakım bölgesel siyasi dengelere bağlıydı. Canbolat, İmâd ve Necd Aileleri gibi Dürzî ailelerin, Şihâbî egemenliğine mukavemet gösterdikleri hatta kendi aralarında hizipleşerek Şihâbî emirlerini bu hiziplere dahil olma zorunda bıraktıkları üzerinde daha önce durulmuştu. Şihâbî emirlerinin, bilhassa eldeki tez konusunun kapsamına giren zaman zarfında bu ailelere yönelik ittifak stratejileriyle emirliklerini sürdürülebilir hale getirdikleri görülmüştür. Şihâbîlerin birtakım ailelerle ittifaklar kurmaya dayalı stratejilerinin Mârûnî Aileler için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Şihâbîler, bölgedeki siyaseti tek başına dizayn eden bir güç unsuru olmaktan farklılık arz eden, denge stratejilerine istinat eden bir yerel güç profiline uygunluk göstermişlerdir, demek mümkündür. Şihâbîlerin, tek ve bölgesel siyaseti dizayn edici yerel güç olmadıkları görüşüne paralel bir yaklaşımla Mesud Daher, Ayn Dara sonrasında, Haydar'ın Şûf haricinde kuzeyde Kesrevan Mukataası'na Hâzin Ailesi'ni, Zâviye Mukataası'na Zâhir Ailesi'ni, Küre Mukataası'na Âzâr Ailesi'ni mukataacı olarak atadığına dair tespitlerin tarihsel dayanaklardan yoksun olduğunu dile getirir. Hâzin Ailesi'nin Şihâbîlerden önce de Kesrevan'da mukataacı olduklarını, Hubeyş Ailesi'nin ise benzer şekilde Gazîr ve Futûh mukataalarının mukataacıları olduklarını ifade eden Daher, Zâviye ve Küre gibi Trablusşam Eyaleti sınırları dahilinde kalan Cebel-i Lübnan'ın kuzey kesimindeki mukataaların ise Şif Himâdîlerin

egemenlikleri altında olduğunu kaydeder. Himâdîlerin 18. yüzyılın ilk yarısında Cübeyl, Batrûn, Cubba Bşarri gibi Mârûnî nüfusun yaşamakta olduğu mukataaların yanı sıra Zınniye, Akkâr gibi sünnî Müslümanların yaşamakta olduğu mıntıkaların da kontrolünü ellerinde bulundurdıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Haydar'ın dönemi gibi erken bir tarihte söz konusu mukataalara Mârûnî ailelerin mukataacı olarak yerleştirildiğini söylemenin, Dürzî-Mârûnî birliğini vurgulayan ve Lübnanlılık bilincini aşıl原因an bir tarihçiliğin mahsulü olmak dışında tarihselliğe uygun bir tarafı yoktur¹⁸⁴. Öte yandan, Hâzin Ailesi'nin ve diğer Mârûnî ailelerin, 18. yüzyılda yerel siyasette çok da etkili olmayan alt mültezimler oldukları anlaşılmaktadır. Kesrevan Mukataası Hâzin şeyhlerinin tasarrufunda olduğu Şihâbî kaynaklarında söylenir. Ancak Osmanlı arşivindeki maliye kayıtlarına bir göz gezdirildiğinde bu mukataanın 17. yüzyılda Ma'noğullarının¹⁸⁵, 18. yüzyılda ise Şihâboğullarının iltizamına verildiği görülmektedir¹⁸⁶.

Şihâbîler, 1760'ların başlarında Cebel-i Lübnan'ın kuzey kesiminde yer alan Cübeyl, Batrûn, Hermel, Cubba Bşarri gibi Himâdî Ailesi'nin nüfuz bölgesindeki¹⁸⁷ mukataa ve nahiyelerin iltizamını aldılar. Böylece, Şihâbîlerin müttelikleri olan Mârûnî ailelerin bu mukataaların yer aldığı bölgede etkinlikleri arttı. Yusuf, amcası Mansûr'a karşı mücadelesi esnasında, Şam'a gidip vali Gürcü Osman Paşa'nın desteğini alarak Trablusşam'a geldi ve burada Osman Paşa'nın oğlu Trablusşam valisi Muhammed Paşa'dan söz konusu mukataaların iltizam hakkını elde etti. Valilerden aldığı destekle bölgedeki yerel güçler olan Himâdîlere egemenliğini kabul ettirdi. Yusuf'un, Cübeyl, Batrûn ve Cubba Bşarri mukataalarının iltizamını aldığına dair Trablusşam sicillerinde malumata rastlamak mümkündür. Bu kayıtlara göre, Batrûn, Cubba Bşarri gibi mıntıkaların iltizamını, 1761 senesinde Yusuf almıştır¹⁸⁸. Ancak aynı yıl daha güneyde kalan Cübeyl'in iltizamını, Şeyh Ebu Nasreddin İsmail Himâde, Şeyh Cahcâh (?) bin Şeyh Abdusselam Hamâde aralarında ortaklaşa almış

¹⁸⁴ Mesud Daher, *el-Cüzuru't-tarihiyye*, s. 93-98; İliya F. Harik, *Politics and Change in a Traditional Society Lebanon*, s. 31-32.

¹⁸⁵ BOA, *MAD*, nr. 9880 s. 121.

¹⁸⁶ 1700-1710 arası için BOA, *MAD*, nr. 3473 s. 112; 1730'lar için bkz. *MAD*, nr. 9935 s. 219; *MAD*, nr. 10191 s. 302; *MD*, nr.154, s. 52, hkm. 168. Ayrıca bkz. Richard van Leeuwen, *Notables & Clergy in Mount Lebanon*, s. 86.

¹⁸⁷ Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, s. 1073.

¹⁸⁸ Trablusşam Sicilleri, Defter no: 17, s. 215.

görülmektedirler¹⁸⁹. Bu tarihten sonraki senelere ait 18¹⁹⁰, 20¹⁹¹, 21¹⁹² ve 22¹⁹³ no'lu sicil defterlerinde, Cübeyl, Batrûn, Hermel ve Cubba Bşarri mukataalarının iltizamını Yusuf'un Trablusşam valisinin elinden aldığına dair iltizam hüccetlerine rastlanmaktadır. Bu dönemden itibaren, söz konusu Cübeyl, Batrûn, Hermel ve Cubba Bşarri mukataalarında yaşayan Mârûnî ahali köylerinin iltizamını Şihâbî emirlerinin kefaletiyle veya doğrudan Trablus valilerinden almaya başladılar¹⁹⁴.

Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde Şihâbî emirlerinden Yusuf'un Mârûnîlere verdiği destekle başlayan sürecin kesintisiz devam etmediği görüldü. Cubba Bşarri mukataasının Mârûnî mukataacıları, Himâdîlere karşı mücadele etmek için, Hâzin Ailesi aracılığıyla, Şûf Emâreti'ni yürütmekte olan Mansûr'dan yardım talep ettiler. Mansûr, bu yardım talebine karşılık vermedi. Dürzîler arasında, Yezbekî-Canbolatî şeklinde yeniden ortaya çıkan hizip mücadelesi, Mansûr'un bu tavrında etkili oldu. Mansûr'u yanlarına çekmek isteyen, Himâdîler, Yezbekî hizbine mensup liderlere müracaat ederek, onu Mârûnîlere destek vermekten alıkoydular. Bu durum karşısında, Hâzin Ailesi, Canbolat Ailesi'ne bağlı ailelerin oluşturduğu hizbe dahil oldu. Canbolatiye hizbi, mevcut emir Mansûr'a karşı mücadelesinde Yusuf'u destekliyordu. Yusuf, Emârete geçtikten sonra, Mârûnî müdabbiri Sa'd el-Huri'nin de yönlendirmeleriyle, Cübeyl, Batrûn ve Cubba Bşarri mukataalarında, Himâdî egemenliğini tamamen bitirip Mârûnîleri burada etkin yerel güç haline getirdi¹⁹⁵. Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde, Şihâbîlerin Mârûnî ailelere verdiği desteğin sonuçları üzerinde yorum yapan Mesud Daher, bu ailelerin aldıkları destekle zamanla Müslüman mukataacıların bölgelerine doğru yayılmaya başladıklarını, böylece Hristiyan mukataacılar ve köylüler ile Müslümanlar arasında çekişmelerin başladığını ifade eder. Daher'e göre, bu huzursuzluk ve çatışma devam ederek 19. yüzyılın ortalarında,

¹⁸⁹ Trablusşam Sicilleri, Defter no: 17, s. 18.

¹⁹⁰ Trablusşam Sicilleri, Defter no: 18, s. 37-38 (1763-1764).

¹⁹¹ Trablusşam Sicilleri, Defter no: 20, s. 77-78;80 (1765-1767).

¹⁹² Trablusşam Sicilleri, Defter no: 21, s. 202 (1769-1770).

¹⁹³ Trablusşam Sicilleri, Defter no: 22, s. 29;142 (1774).

¹⁹⁴ İliya F. Harik, **Politics and Change in a Traditional Society Lebanon**, s. 32-33.

¹⁹⁵ İliya F. Harik, **Politics and Change in a Traditional Society Lebanon**, s. 32-33.

sömürgeci Avrupalı devletlerin konsolosluklarının da müdahalesiyle sosyal kriz ve patlamaya sebep olmuştur¹⁹⁶.

Şihâbîlerle Marûnîler arasındaki münasebetlerin dikkati çeken başka boyutları da vardı. Mârûnîler arasından çıkan *müdebbirlerin*, Şûf emirlerinin idari, siyasi, mali konularda danışmanlığını yapmaları bu boyutlardan birisiydi. Fahreddin Ma'noğlu zamanında, Hâzin Ailesi'nin lideri Şeyh Ebû Nâdir'in Fahreddin'in *müdebbirlerinden* biri olduğu ve onunla birlikte sürgüne İtalya'ya gittiği bilinmektedir¹⁹⁷. Şihâbîler döneminde özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *müdebbirlerin* siyasi anlamda önemlerinin arttığı görüldü. Böylece, Cebel-i Lübnan'da Mârûnîler, hakim tabakada yerlerini alma fırsatı buldular. Hâzin ve Hubeyş aileleri, bu süreçte öne çıkan ailelerdi. Şihâbî emirleri civardaki diğer yerel ailelerle girdikleri nüfuz mücadelelerinde Dürzî müttefiklerinin yanı sıra bu ailelerden destek aldılar. Mesela, 1750 senesinde, Şîî Münker Ailesi'ne mensup bazı şeyhler Ali Canbolat'ın kontrolü altındaki Cizzîn'e el atıp burada birkaç kişiyi öldürünce Emir Mülhim bunları cezalandırmak istedi. Üzerlerine komutasında Dürzî müttefikleri Ebu el-Lem'a Ailesi'nden Emir Murad'ın ve Hâzin Ailesi'nden Şeyh Milan'ın bulunduğu bir askeri birlik gönderdi. Şeyh Milan'ın, Emir Yusuf zamanında Dürzî toplumunda bir lider olarak itibar gördüğü anlaşılmaktadır¹⁹⁸.

Öte yandan Şihâbîler döneminde, Hûri Ailesi, Dahdah Ailesi ve Zâhir Ailesi, Mârûnîlerle itfaka yönelik eğilimin bir sonucu olarak Dürzî mukataacıların oluşturdukları tabakaya dahil olabildiler¹⁹⁹. Mârûnî *müdebbirlerin* meşhurlarından biri olan Hûrî Ailesi'nden Sa'da el-Hûri, Mülhim'in müdebbiriydi. Mülhim, 1761 senesinde hastalandığında çocuklarına vasî olarak Sa'd'ı atadı. Yusuf, Emârete geçme mücadelesi verirken Sa'd'ın danışmanlığında hareket etti²⁰⁰. Haydar Ahmed'in anlatımına göre, 1763 senesinde Yusuf, amcası Mansûr'a karşı bir ittifak oluşturmak için bölgenin ileri gelen Dürzî aileleri ile görüşmeler yaptı. Ali Canbolat'la, Küleyb

¹⁹⁶ Mesud Daher, *el-Cüzuru't-tarihiyye*, s. 99.

¹⁹⁷ Richard van Leeuwen, *Notables & Clergy in Mount Lebanon*, s. 102.

¹⁹⁸ Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, s. 321 (1750 senesi), s. 332-333 (1770-1771 seneleri).

¹⁹⁹ Abbas Ebû Salih, *et-Tarih es-Siyâsi li'l-Emâre eş-Şihâbiyye*, s. 75-76.

²⁰⁰ Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, C. II, s. 323; Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 61-62.

en-Nekdî'le ve Dürzî din adamlarından Şeyh İsmail Ebu Hamza ile görüştü ve bunun desteğini kazandı. Ancak, anlaşılan yeterli asker gücü toplanamadığından Sa'd'ın faaliyetleri sonuçsuz kaldı. Yaşı daha on altı olan Yusuf'la birlikte, Şam'a gidip vali Gürcü Osman Paşa'yla görüşen Sa'd, sonrasında Yusuf'un Cübeyl mukataasındaki mültezimlik günlerinde ve Emârete geçtiği 1770 senesinden sonraki dönemde yanında oldu²⁰¹. Şihâbî kaynaklarında geçen bir anlatım, Sa'd'ın, Yusuf'un emirliği esnasında ne derece etkin bir danışman olduğu, siyasi ve askeri mücadelede nasıl bir rol oynadığına dair fikir vermektedir. Buna göre, 1771 senesinde, Cübeyl halkı olan Himâdîler bir araya gelerek emirin adına iltizamı yürüten Beşir b. Haydar eş-Şihâbî'ye saldırdılar. Beyrut'ta haberi alan Yusuf, müdebbiri Sad'ı gönderdi. Sa'd'ın komutasındaki çoğu Megârîbe adı verilen ücretli askerlerden oluşan birliğe Şam valisinin gönderdiği bir birlik de katıldı. Sonuçta, Sa'd, galip gelmeyi başardı ve karşı tarafa verdirdiği yüz kişilik kaybın yanı sıra önde gelen Himâdî liderlerden Şeyh Ali Ebi en-Nasr'ı ele geçirdi. Sonrasında Şeyh Milan el-Hâzin'in araya girmesiyle Sa'd, Şeyh Ali'yi serbest bırakmayı kabul etti²⁰².

Şihâbî emirlerinin, Mârûnîleri, müdebbirleri olarak tercih etme gerekçeleri ne olursa olsun bu tercihin Mârûnî kilisesini bölgedeki siyasi mücadelede etkin ve müdahil hale getirdiğini dile getiren Ebu Salih, bu gelişmenin, özellikle Yusuf ve müdebbiri Sa'd'ın dönemlerinden itibaren Mârûnî Kilisesi ve Mârûnî müdebbirler arasında gelişen sıkı işbirliğinin arkasında yatan sebep olarak yorumlanabileceğini düşünmektedir²⁰³. Tekindağ ise, Mârûnîlerin Cebel-i Lübnan'da nüfuz sahibi olmalarını temin eden gelişmelerin daha önce Mülhim döneminde başladığını dile getirir. Bu gelişmeler arasında, Şihâbîlerle Mârûnîler arasındaki münasebet ve alakanın başka bir boyutunu gözler önüne seren bir gelişme olarak, Şihâbî Ailesi'nden bazı emirlerin Hristiyanlığa, yani Mârûnîliğe geçmeleri dikkat çekicidir. Tekindağ'ın da kaynak olarak kullandığı Şihâbî kaynaklarına göre, 1754 senesinde, Emârette olan Mülhim'in oğullarından Kasım, Seyyid Ahmed, Haydar ve bunlara tabi olan Şihâbî emirleri Hristiyanlığa geçmişlerdir. Beyrut'lu Mârûnî rahip Mihail Fâzıl, bu Şihâbî emirlerinin Hristiyanlaşmasında etkili olmuştur. Sonra 1764 senesinde Mârûnî Patrik

²⁰¹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s. 61-62.

²⁰² **A.e.**, s. 93-94; Tannûs eş-Şidyâk, **a.g.e.**, s.332-333.

²⁰³ Abbas Ebû Salih, **et-Tarih es-Siyâsi li'l-Emâre eş-Şihâbiyye**, s. 343.

Yusuf İstefan el-Gastavî'nin gayretiyle, Yusuf'un amcaoğlu Kasım b. Ömer Hristiyan inancına geçmiştir. Bu esnada Şihâbî Ailesi'nden etkilenen Lem'ıyyîn Ailesi de Hristiyanlığa geçmeyi tercih etmiştir²⁰⁴. Şihâbî Ailesi'nden Hristiyanlığa geçişlerin yaşandığı bu süreçte Avrupalı Hristiyan misyonerlerin de yoğun faaliyetlerinin rolü olduğu anlaşılmaktadır²⁰⁵. Misyonerlik faaliyetleri sayesinde Cebel-i Lübnan'da sayıları gittikçe artan Hristiyanların nüfuzlarının ve güçlerinin de o nispette arttığı anlaşılmaktadır²⁰⁶. Şihâbîler için bu gelişme, yerel iktidarlarını sürdürmek adına oynadıkları denge oyununda kullanabilecekleri yeni bir oyuncunun ortaya çıkması anlamına da geliyordu. Nitekim hakimiyetini yerel aile liderleri arasında mücadeleyi sürekli canlı tutarak sürdüren Mülhim'in, Hristiyan ailelere destek vererek, onlarla işbirliğine giderek, Dürzî ailelere ve onların oluşturdukları hiziplere karşı bir güç dengesi oluşturmayı başardığı şeklinde yorumlar vardır²⁰⁷. Ancak Şihâbî emirleri ile Mârûnî Kilisesi ve aileleri arasındaki bu yakınlaşma bir süre sonra, Emâret üzerinde Hristiyanların nüfuzunu arttırmıştır. Mülhim ve Yusuf'a müdebbirlik yapan Sa'd'dan sonra, onun kızının oğlu Circis Bâz, Beşir el-Kebir'in döneminde (1789-1840) müdebbirlik hizmetini devam ettirmiştir²⁰⁸.

2.1.4.4. Diğer Yerel Güçlerle Münasebetler

Şihâbî emirlerin, Ayn Dara zaferinden sonra sağlamlaştırdıkları yerel iktidarlarının civarlarındaki yerel güçler tarafından test edildiği görüldü. Mülhim ve Yusuf dönemlerinde bilhassa Cebel-i Lübnan'ın kuzey ve güneyinde yaşayan Metâvile adıyla anılan Şîi Aileler çeşitli sebeplerle Şihâbîlerle çatışmalara girdiler. Bu başlık altında önce, Trablusşam Eyaleti'nin sınırları dahilinde bulunan, Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde, sahil kesiminde Cübeyl ve civarının sakinleri Himâdî Ailesi'nin ve Beka

²⁰⁴ Tekindağ, "XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-oğulları", s. 37; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, s. 322,327.

²⁰⁵ 18. Yüzyılda Halep, Sayda, Trablusşam ve Şam beldelerinde misyonerlik faaliyetleri yürüten *Efrenç* papaz ve rahiplerinin bu faaliyetleri bölgedeki kadılar ve diğer Hristiyan mezheplerin din adamları tarafından Osmanlı hükümetine şikayet ediliyordu. Bu mevzuda bkz. BOA, **MD**, nr. 130, s. 456, hkm. 1321; **MD**, nr. 132, s. 341, hkm. 1209; **MD**, nr. 149, hkm. 329; **A.DVNS.ŞM.D**, nr. 1, s. 85; **A.DVNS.ŞM.D**, nr. 2 s. 323.

²⁰⁶ Tekindağ, **a.g.e.**, s. 37.

²⁰⁷ Ebu Salih, "es-Sırâ' ala Sulta fi'l-emâret eş-Şihâbiyye", s. 145; Tekindağ, **a.g.e.**, s. 37-38

²⁰⁸ Richard van Leeuwen, **Notables & Clergy in Mount Lebanon**, s. 88.

Vadisi'nin ve Balebek'in sakinleri Harfûşoğullarının Şihâbî Emâretiyle münasebetleri üzerinde durulacaktır. Sonra, Emâretin güneyinde Cebel-i Âmil'de yaşayan Şîî ailelerden Ali es-Sagîr Ailesi, Sa'b Ailesi, Mûnker Ailesi ve diğerlerine karşı Şihâbî Emâretinin nasıl bir siyaset izlediğine değinilecektir. Cebel-i Âmil Şîîleri, Sayda Eyaleti'ne bağlı bu bölgede Osmanlı hükümetinin yerel aracılığı statüsünde oldukları için onlara ileride ayrıca değinileceğinden burada haklarında genel hatlarıyla bir bilgilendirme yapılması uygun görülmüştür. Metâvile adı verilen Cebel-i Lübnân Şîîlerinden Cebel-i Âmil mukataalarında yaşayan söz konusu aileler, bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısında hemen güneylerinde faaliyet gösteren Zahir Ömer ile birlikte siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu nedenle Şihâbîlerin bu iki yerel güçle olan münasebetleri birlikte değerlendirilmiştir.

2.1.4.4.1. Şihâboğulları ve Metâvile

Şihâbî kaynaklarındaki anlatımlarda, 18. yüzyılda, Şihâbî emrilerinin genellikle Metâvileye mensup ailelerle çatışma halinde oldukları, girilen çatışmalardan muzaffer bir şekilde çıkarak bölgede egemenliklerini sürdürdükleri dile getirilir. Bu anlatım tarzının belirli bir tarihçilik anlayışının gereği olduğu üzerinden duran Winter'e göre, Lübnan milliyetçiliği ekseninde gelişmiş olan bu tarih anlayışıyla, genellikle Şîîlerin rolleri ve onların Osmanlı idaresi altındaki belirgin tecrübeleri göz ardı edilmiş, Dürzî-Mârûnî ittifakının altını çizen tarih anlatısı içerisinde Şîîlerin rolleri erimiş gitmiş veya bu işbirliğine dışarıdan destek veren gruplar olarak görülmüşlerdir. Şîî tarihçilere gelince onlar, kendi gruplarının Lübnan toplumunun oluşumundaki tarihsel rolü hakkında belirsiz bir tutum içerisinde olmuşlardır²⁰⁹. Bu noktada, Osmanlı arşivindeki verilerin değerlendirilmesi, Şihâbî kaynakları ve diğer yerel kaynaklarla mukayese edilmesi farklı bir yaklaşım geliştirmesine yardımcı olacaktır.

Şîî Himâdîler, Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde Safita'dan Cübeyl'e kadar uzanan sahil kesiminde, 18. yüzyılda, Osmanlı hükümetinin Trablusşam valilerine bağlı mültezimler olarak görev yapmışlardır. Zamanla Cübeyl, Batrûn, Cubba Bşarri,

²⁰⁹ S. Winter, *The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 33-36.

Zınniye, Beşerray, Küre, Akkâr ve Hermel mukataalarını kapsayan bir bölgeye nüfuzlarını yaymayı başarmışlardır. Bu bölgedeki nüfuzlarını 1761 senesine kadar sürdürmüşler ve söz konusu mukataaların iltizamını almışlardır²¹⁰. 1761 senesinden itibaren daha önce anlatıldığı üzere bölgeye gelen Şihâbî emiri Yusuf'un iktidarını tanımak zorunda kalmışlardır. Yusuf'un emârete geldiği 1770 senesinden sonra ise Cübeyl ve civarında Himâdîlerin etkinliğine son verilmiştir²¹¹.

Yusuf'tan önceki dönemde ilişkilerin nasıl bir seyir takip ettiğine dair malumata Osmanlı arşiv verilerinde rastlamak mümkündür. Emir Haydar döneminde, 1725 senesinde Trablusşam valisi Cübeyl mukataasının Himâdî Şeyhi İsmail'in vergi borcunu ödemediğini merkeze şikayet etmiştir. Bunun üzerine Sayda valisi ve Şam valisi söz konusu borcun tahsili için Trablusşam valisine yardım etmekle görevlendirilmişlerdir. Buna karşın Emir Haydar, İsmail'e kefil olmuştur. Ancak Emir Haydar'ın kefaleti, meselenin halli için yeterli olmamıştır. Osmanlı hükümeti, Trablusşam valisinin raporlarını dikkate alarak Şeyh İsmail'in şekavetine hükmetmiş ve Emir Haydar'ın bir eşkıyayı himaye etmesinin kabul edilemez bir eylem olduğunu Sayda valisi Abdullah Paşa'ya bildirmiştir. Hükümetin Abdullah Paşa'dan beklentisi, öncelikle Himâdî Şeyhi İsmail'i ve onu himaye ettiği düşünülen Emir Haydar uyarması yönünde olmuştur²¹².

Sonraki dönemde Emir Mülhim'in, Himâdîlerle ittifak ederek Beka Vadisi'ne ve Balebek'e nüfuzunu yayma girişimleri Osmanlı hükümetinin yakından takip ettiği bir gelişme olmuştur. Sayda valisi İbrahim Paşa'ya gönderilen Ocak 1733 tarihli bir hükümde, Balebek voyvodası Harfûşoğlu Mir İsmail, otuz keseden fazla olan vergi borcunu ödemeyip, ailesini yanına alarak Sayda Eyaleti'nde Emir Mülhim'in yanına kaçtığı ifade edilmiştir. Mülhim'le Harfûşoğlu İsmail'in ittifakına sonradan Himâdî şeyhi İsmail de katılmış, topladıkları silahlı güçlerle Balebek ve Beka nahiyelerini zorla zabt etmişlerdir. Bu gelişme karşısında hükümet, Şam, Trablusşam ve Sayda valilerini göreve çağırmıştır²¹³.

²¹⁰ Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan**, s. 1073.

²¹¹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s.80; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan**, C. II, s. 332-333.

²¹² BOA, MD, nr. 132, s. 274, hkm.1002; MAD, nr. 9921, s. 9

²¹³ BOA, MD, nr. 139, s. 88, hkm. 330.

Mülhim'in Beka Vadisi ve Balebek Mukataası'na yönelik ihtirasının emirliği dönemi boyunca sürdüğü anlaşılmaktadır. Ancak Beka Vadisi ve Balebek, Osmanlı hükümeti ve bilhassa Şam valileri için stratejik öneme sahipti. Balebek Nahiyesi, Osmanlı arşiv kayıtlarında Şam, Trablusşam ve Sayda eyaletlerinin kesiştikleri önemli bir kavşak noktasında bulunan stratejik bir mevki olarak tavsif ediliyordu²¹⁴. Ayrıca yıllık geliri oldukça iyi olan mukataalardan biriydi²¹⁵. Bu nedenlerle genellikle merkezî maliye idaresi, buranın mukataasını malikane olarak önemli bürokratlara vermeyi tercih ediyordu²¹⁶. Öte yandan Balebek'in uzun zamandır sakinleri Şîî Harfûşoğulları'ydı.

Babalarının 1735 senesinde ölümünden sonra Beka Vadisi'nde yerel iktidarı ele geçirebilmek adına, Harfûşoğulları Ailesi'nden Haydar ve Hüseyin kardeşlerin aralarındaki mücadele bölgede yaşayan ahalinin zaman zaman sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Hüseyin ile Haydar arasındaki anlaşmazlıkların dönem dönem gün yüzüne çıkması, Şihâbî lideri Mülhim'in ikisinden birine himaye sağlamasına elverişli bir siyasi zeminin oluşmasını sağlıyordu. Böylece Şihâbîler, Beka Vadisi'ne nüfuz etme fırsatını yakalamış oluyorlardı. Ancak Mülhim'in Beka Vadisi'ne yönelik girişimleri Osmanlı hükümetinin dikkatinden kaçmıyordu. Mısır valisi Ragıb Mehmed Paşa'nın, Rakka valisi Pir Mustafa Paşa'nın ve eski silahdar ağası Salih Ağa'nın müşterek olarak malikane tasarruflarına verilen Balebek Mukataası'na, 1745 senesinde, Mülhim'in Dürzî komutanlarından Mir Murad'ın yaptığı saldırılar şikayet konusu olunca, bizzat Mülhim'in kendisi söz konusu saldırıların durdurulması için Osmanlı hükümeti tarafından uyarıldı²¹⁷. Bu esnada mukataanın malikanecileri tarafından zabıt olarak resmen görevlendirilmiş olan Harfûşoğlu Mir Hüseyin adamlarını toplayarak Mir Murad'la çatışmaya girdi²¹⁸. Bu mücadelede kimi zaman Hüseyin'in sivrildiği görüldü. 1746 senesinde bölgedeki Hristiyanlar da dahil ahaliye zararı dokunduğu gerekçesiyle Hüseyin'in Balebek Mukataası'nın mültezimliğinden el çektirildiği anlaşılmaktadır. Babiâli'nin müdahalelerinden sonra Haydar

²¹⁴ BOA, A. DVNS. ŞM. D, nr. 1, s. 250.

²¹⁵ BOA, MAD, nr. 9983, s. 537.

²¹⁶ BOA, A. DVNS. ŞM. D, nr.1, s. 58; MAD, nr. 9978 s. 82; A. DVNS. ŞM. D, nr. 2, s. 67,86, 108; MAD, nr. 9983, s 537.

²¹⁷ BOA, A. DVNS. ŞM. D, nr. 1, s. 103,104.

²¹⁸ BOA, A. DVNS. ŞM. D , nr. 1, s. 122

mültezimliğe yeniden atandı. Hüseyin için ise yakalama fermanı çıkarıldı. Bunun üzerine Hüseyin, 1747 senesi sona ererken Mülhim'in yanına sığındı. Dahası Mülhim'den aldığı destekle Balebek'in köylerini yağmaladı ²¹⁹.

Öte yandan Mülhim'in, Şihâbî Emâretinin nüfuzunu Beka Vadisi'nde ve Balebek Mukataası'nda yayma girişimleri, çoğu kere Şam'da valiliği uhdelerinde bulunduran Azmzâde Ailesi'nden valilerle karşı karşıya gelmesine neden oldu. Bilhassa Esad Paşa'nın Beka Vadisi'ni ve Balebek'i Mülhim'e kaptırmak istemediği bu konuda Osmanlı hükümetini yönlendirdiği görülmektedir²²⁰. Mülhim ise kimi zaman müttefikî Lem'iyyin Ailesi'ni²²¹ kimi zaman da Himâdî Ailesi'ni²²² kullanarak bölgeye saldırılar düzenletip baskı kurmaya çalışıyordu.

Harfûşoğulları, Şihâbîler için Şam valilerinin Beka Vadisi üzerindeki baskılarını dengelemek adına önemli bir müttefikti. Kimi zaman güçlü Şam valisi Esad Paşa'nın emrine dahi karşı gelebildikleri olmuştur. Esad Paşa, 1755 senesinde Balebek voyvodası²²³ Mir Haydar el-Harfûş'u Balabek'teki görevinden azl edip şehri terketmesini emrettiğinde, Mir Haydar buna karşı ayak diredi. Sonuçta yerine ailenin diğer bir üyesi olan Hüseyin atandı²²⁴. Ancak Haydar'ın Balebek'teki yerel iktidarı 1774 senesine kadar devam etti ve o ölünce yerine kardeşi Mustafa geçti²²⁵.

Himâdîler ve Harfûşoğullarının bir araya gelerek hareket etmeleri ise ne Osmanlı hükümetinin ne bölge valilerinin ne de Şihâbî emirlerinin isteyecekleri bir durumdu. Emir Ahmed ve Emir Mansûr döneminde, Temmuz 1762 tarihinde, Himâdî şeyhleri ve Harfûşoğlu Mir Haydar güçlerini bir araya toplayıp Cubba Bşarri Mukataası'nın Mârûnî ahalisine saldırdıklarında, Cebel-i Şûf Emâretini müştereken yürütmekte olan bu iki kardeş Trablusşam valisine, saldıranların cezalandırılması konusunda yardım etmeleri için göreve çağırıldı²²⁶.

²¹⁹ S. Winter, **The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule**, s. 164-165.

²²⁰ BOA, A.DVNS.ŞM.D, nr. 1, s. 68.

²²¹ BOA, A.DVNS.ŞM.D, nr.1, s. 103, 104.

²²² BOA, A.DVNS.ŞM.D, nr. 1, s. 68.

²²³ BOA, MAD, nr. 9976, s. 116.

²²⁴ Ahmed el-Büdeyrî el-Hallâk, **Havâdis Dimaşk el-Yevmiyye (1154-1175 / 1741-1762)**, Haz. Ahmed İzzet Abdülkerim, Kahire 1959, s. 187.

²²⁵ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 106; Sa'dûn Hamâde, **Tarih eş-Şî'a fî Lübnan**, C. I, s. 320.

²²⁶ BOA, MD, nr. 16, s. 413, hkm. 1172.

Bütün bu tarihsel verilerden Şihâbî emirlerinin Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde yaşayan Himâdîlere ve Harfûşoğullarına nüfuz ve egemenliklerini aynı derecede dayatamadıkları, bu konuda bizzat bu ailelerden başka başta Şam valileriyle olmak üzere bölge valileriyle de mücadele etmek zorunda oldukları bir sürecin içine girdikleri anlaşılmaktadır. Bu süreçte 1761 senesinden itibaren Himâdîler Cübeyl'deki etkinlik ve nüfuzlarını Şihâbî emirleri lehine kaybetmişlerdir. Harfûşoğulları ise, 18. yüzyılda, Şam valilerinin, Şihâbî emirlerinin ve merkezî maliye idaresinin zaman zaman Balebek Mukataasını malikane olarak verdiği bürokratların beklentileri arasında yerel araçlar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

2.1.4.4.2. Şihâboğulları ile Cebel-i Âmil Metâvilesi ve Zeydânîlerin lideri Zahir Ömer Arasındaki Münasebetler

Sayda Eyaleti'nin güneyinde Cebel-i Âmil'de yaşayan Ali es-Sagîr, Münker, Sa'b ve Fâris Aileleri, Cebel-i Lübnan'ın Metâvile adıyla bilinen Şîî toplumuna mensuptular. Şihâbî kaynakları, 18. yüzyılın başlarında Cebel-i Âmil'i ve daha güneydeki Safed Sancağı'nı, Şihâbîlerin, Ma'noğullarından devraldıkları Emâretin nüfuz alanı dahilinde gösterir. Buna göre, Şihâbîler, Sayda valisinin teşvikiyle Beşir'in 1699 da gerçekleştirdiği seferle Şeyh Müşrif'in ailesi Ali es-Sagîr Ailesi'ne ve diğer Şîî ailelere iktidarlarını kabul ettirmişlerdir. Ancak Osmanlı arşiv kaynaklarında rastlanan Şeyh Müşrif'in, Safed mukataalarını 1690'larda ve 18. yüzyılın başlarında iltizamına aldığına dair veriler, burada ve Cebel-i Âmil'de yerel iktidarda söz sahibi bir unsur olarak Şîîlerin var olduğunu düşündürür. Buna göre, Safed mukataalarının 1693-96 ve 1701 senelerinde mültezimleri arasında Şeyh Müşrif de bulunmaktadır²²⁷. Öte yandan Sayda sicillerine göre 1699 senesinde Şakîf ve İklim-i Tuffâh mukataalarının iltizamını Emir Beşir almış görünmektedir. Safed Mukatası'nın mültezimleri yine Şihâbî Ailesi'nden Emir Beşir ve kardeşi Mansur'dur²²⁸. Aynı kaynağa göre, bölgenin Şîî ailelerinden Münker ve Sa'b ailelerine mensup olan Muhammed İbn Nasreddin Münker ve Süleyman İbn Sa'b İklim-i Şomar Mukataası'nı paylaşmak durumunda kalmışlardır. Bu verilerden, Şihâbîlerin Şûf Emâretine

²²⁷ BOA, MAD, nr. 3134, s. 200.

²²⁸ Talal Meczûb, "Mesâdir Tarih Lübnan fî el-Karn es-Sâmin Aşer", s.33-34.

geldikten kısa bir süre sonra, 18. yüzyılın başlarında, güneylerindeki Cebel-i Âmil ve Safed mukataalarını kapsayan bölgeye nüfuzlarını yaymayı başardıklarına, ancak Cebel-i Âmil’de yerel iktidarı buranın Şîî aileleri (Metâvile) ile paylaştıklarına dair bir yoruma gitmek mümkündür²²⁹.

Haydar döneminde, Ayn Dara’dan sonra tek hizib egemenliğini temin etmeye yönelik bir politika benimseyen Şihâbîlerin, güneyde karşılarına yeni bir yerel güç çıkmıştır: Taberiye ve çevresinde 1720’lerde yerel güçlere iktidarını kabul ettiren Zeydânî Ailesi ve bu ailenin giderek liderliğini ele geçiren Zahir Ömer. Şihâbîlerin, Emir Haydar döneminde ve sonraki dönemlerde ne Cebel-i Âmil’deki Şîî ailelere ne de Safed’deki Zahir Ömer’e iktidarlarını mutlak surette dayatabilecek güçte olmadıkları görülmektedir. Metâvile’nin 1720’lerde Zahir Ömer’in ailesi ve Safed mıntıkasının ileri gelen diğer aileleriyle yaptıkları savaşlarda gösterdikleri başarılar, 1740’larda Ali es-Sagîr Ailesi’nin lideri Şeyh Nassâr’la Zahir Ömer arasında birtakım çatışmaların yaşanması ve sonrasında tarafların Şihâbîlere karşı ittifak kurmayı tercih etmeleri gibi gelişmeler Şûf Emâreti’nin hemen güneyindeki bu ailelerin etkin yerel güçler olduklarını kanıtlayan diğer gelişmelerdir.

Öte yandan Mukataa Defterlerine göre, Cebel-i Âmil mukataalarının genellikle doğrudan buraların yerel ailelerinin iltizamına verildiği anlaşılmaktadır. 1731 ve 1732 senelerine ait Bişâre ve Tuffâh mukataalarına ait kayıtlar dışında²³⁰ 1730’larda Cebel-i Âmil’in başlıca mukataaları olan Bişâre, Şomar, Şakîf ve Tuffâh mukataaları Ali es-Sagîr, Münker ve Sa’b ailelerinin iltizamlarına verilmiştir. 1730’ların başlarındaki farklılık, Şihâbîlerin agresif politikalar takip eden emiri Mülhim’in saldırılarının sonucunda elde edilen geçici bölgesel nüfuzun sonucu olarak ortaya çıkmışa benzer. 1730’ların ikinci yarısına tarihlenen mukataa kayıtlarında ise Bişâre Mukataası’nın Şeyh Nassâr’ın, Şomar Mukataası’nın Şeyh Ali Süleyman’ın, Şakîf mukataasının Şeyh Ahmed Faris’in, Tuffâh Mukataası’nın ise Şeyh Ahmed Mansûr’un iltizamında olduğu görülmektedir²³¹. Bu vaziyetin 1740’larda ve 1750’lerde devam etmiş olduğu

²²⁹ S. Winter, **The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule**, s. 125.

²³⁰ Bu kayıtlarda Bişâre ve Tuffâh Mukataaları Şihâbî emiri Mülhim’in iltizamına verilmiş görülmektedir. Bkz. BOA, **D. BŞM.D.**, nr. 1705, s. 8.

²³¹ BOA, **MAD**, nr.10180, s. 292.

anlaşılmaktadır²³². Yine de Şihâbîlerin merkezlerine olan coğrafi yakınlığın da etkisiyle Mülhim'in, 1740'ların başında Tuffâh Mukataası'nda nüfuzunu hissettirdiğine dair işaretlere rastlamak mümkündür²³³.

Ali es-Sagîr Ailesi ile Zahir Ömer arasındaki ittifakın etkisinin yanı sıra, Zahir Ömer'in 1740'ların ortalarından sonra güç ve nüfuzunu arttırmış olmasının etkisiyle 1757-58 senelerinde Bişâre Mukataası'nın iltizamını Ali es-Sagîr Ailesi'nin üyeleri Zahir Ömer'in kefaletiyle almışlardır²³⁴. Ancak Bişâre Mukataası'nın 1764 senesinde iltizamı Zahir Ömer'in kefaleti olmaksızın aynı ailenin üyeleri tarafından deruhde edilmiştir. Diğer Cebel-i Âmil mukataalarında 1730'lardan 1760'ların ortalarına kadarki dönemi kapsayan zaman aralığında Zahir Ömer'in hiçbir dönemde iltizamlara kefillik etmediği görülür. Bu veriler, teze konu olan dönemde, Zahir Ömer'in Cebel-i Âmil'in tamamında aynı etkide bir güce ve nüfuza sahip olamadığını düşündürmektedir.

Şihâbîlerin Cebel-i Âmil'i kontrol altına almaya yönelik faaliyetleri üzerinde durmak gerekirse Mülhim dönemi bu tür faaliyetlerin yoğunluk kazandığı bir dönem olarak dikkat çeker. Bu dönemde, 1732, 1743 ve 1750 senelerinde Cebel-i Âmil'e Şihâbîler tarafından saldırılar yapılmıştır. Ancak Şihâbî kaynaklarındaki anlatımlardan bu saldırıların ardında kalıcı olarak bölgeyi kontrolü altına alma sâikin olmadığı, bunun yerine dönemsel gelişen husumetlerin veya Sayda valilerinin vergi borcu tahsili konusunda Şihâbîlerin yardımını istemelerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, 1732 senesinde Haydar'ın ölümü üzerine Ali es-Sagîr Ailesi'ne mensup bazı kimselerin sevinç gösterileri düzenlemeleri Mülhim'i kızdırmış, Mülhim, Sayda valisinin bilgisi dahilinde Bişâre köylerinden Yârun'a saldırmıştır²³⁵. Sayda valisinin teşviki ile harekete geçildiği anlaşılan 1743 senesindeki saldırıya, Ali es-Sagîr, Münker ve Sa'b aileleri birleşerek karşılık vermişlerdir. Kaynaklarda Şihâbî saldırısının, bu ailelerin vergi borçlarını ödemeyip bozgunculuk yaparak Sayda valisi

²³² Cebel-i Âmil mukataaların kimler tarafından iltizama alındığına dair ayrıntılı bilgi için birinci bölümde Sayda Eyaleti'nde Yer Alan Diğer Mukataalar başlığıyla ele alınan kısma bakılabilir.

²³³ BOA, MAD, nr.10180, s. 292.

²³⁴ BOA, MAD, nr.10200, s. 289.

²³⁵ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 29; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C.II, s. 317.

Sadeddin Paşa'ya isyan etmeleri sonucunda gerçekleştiği dile getirilir²³⁶. Münker Ailesi'ne mensup şahıslar tarafından, Cizzîn'de Dürzî liderlerden Ali Canbolat'ın birkaç adamının öldürülmesi neticesinde meydana geldiği anlaşılan 1750 senesindeki çatışma sonucunda Şihâbîler galibiyet kazanıp evlerine geri dönmüşlerdir²³⁷. Şihâbîlerin bu dönemdeki saldırgan tutumunun ardında Mülhim'in, civarında nüfuzunu yayma konusunda dinamik bir tavır içinde olan bir emir olma gayretinde oluşu etkiliydi, denilebilir. Bu dönemde Mülhim, güneydeki saldırılarının yanında kuzeyde Balebek'i ve Cübeyl'i de tazyik ediyordu. Bu nedenle 1740'ların ortalarından itibaren Şam'ın güçlü valisi Esad Paşa ile mücadele ettiği görüldü. Zikredilmesi gereken diğer bir nokta, Cebel-i Âmil'e yapılan saldırılarda bütün ailelere aynı anda cephe alınmamış olmasıdır. Daha önce Beşir zamanında Müşrif'e karşı yapılan saldırıda diğer Şiî ailelerin, Şihâbî emirine karşı gelmemelerine benzer şekilde 1732 senesinde Sa'b Ailesi'nden Sem'an Sa'b'ın Mülhim'e yanaşıp tabiyet bildirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ali es-Sagîr Ailesi bu saldırıda yine yalnız kalmıştır. 1750'deki seferde ise Şihâbîlerin hedefinde yalnızca Münker Ailesi vardır. Dolayısıyla, Mülhim'in döneminde yapılan bu seferlerin Cebel-i Âmil'de yerel iktidarı Şihâbîlere kazandıran ciddi hareketler olmaktan ziyade zikredilen sebepler doğrultusunda gerçekleşen baskılama seferleri olduklarını söylemek mümkündür.

Mülhim'in, Süleyman Paşa'nın Zahir Ömer'e karşı düzenlediği 1743 yılındaki sefere verdiği destek dışında, bu iki taraf arasında Mülhim döneminde ciddi bir çatışma çıktığına dair bir veri yoktur. Metâvile'ye karşı ise hem Mülhim'in hem de Zahir Ömer'in baskılama veya nüfuzunu kabul ettirmeye yönelik bir tavır içinde oldukları anlaşılmaktadır. Ne var ki her ikisinin de iktidar ve nüfuzlarını yaymaya yönelik hareketlerini kısıtlayacak iç ve dış unsurlar vardı. Zahir Ömer, 1750'lerden itibaren oğullarının ciddi meydan okumalarıyla karşılaştı. Mülhim ise hastalığı nedeniyle 1754 senesinde Emâret işlerini kardeşlerine bırakmak ve sonrasında onlarla yeğeni Kasım aracılığıyla bir iktidar mücadelesine girişmek zorunda kalmıştı. Öte yandan her ikisi de hamlelerini yaparken Şam valilerine karşı dikkatli olmak zorundaydılar. Zahir Ömer, Azmzâde Ailesi'nden Süleyman Paşa tarafından 1743 senesinde Taberiye'de

²³⁶ Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, C.II, s. 318; El-Munayyir, *Dürü'l-masrûf*, s. 18.

²³⁷ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s. 40-41; Tannûs eş-Şidyâk, *a.g.e.*, s. 321.

yapılan kuşatmayı atlattıktan sonra Esad Paşa döneminde daha uzlaşmacı bir tutum içinde oldu. Sayda valilerine ve merkezî maliye idaresine karşı sorumluluklarını mümkün mertebe yerine getirmeye çalıştı. Mülhim'in ise Esad Paşa'yla araları pek iyi değildi. Ancak o da Sayda valileri ile arasını iyi tutmaya çalışıyordu²³⁸. Aslında dışarıdan bir müdahale olmaksızın devam eden bu komşuluk ilişkisi bir denge halini yansıtıyordu. Bu denge halinin Gürcü Osman Paşa dönemine kadar sürdüğü anlaşıyor.

Gürcü Osman Paşa'nın genel olarak Şam Eyaleti'nin kırsalında ve hususiyle sahil kesiminde etkinliğini arttırmaya yönelik bir politika takip etmesi 1760'larda ve 1770'lerde Şihâbîler ile Cebel-i Âmil Metâvilesi ve Zahir Ömer arasındaki münasebetlerin muhtevasını değiştirmişe benzer. Bu dönemde Şihâbîlerin emiri Mansûr'un, Osman Paşa'ya karşı Zahir Ömer ile ittifak etmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Yine bu dönemde Ali es-Sagîr Ailesi'nden Nasîf Nassâr güçlü lider kişiliğiyle öne çıkmıştır. Zahir Ömer, Nasîf Nassâr ile çatışmaktan ziyade birlikte hareket etmeyi seçmiştir. Böylece Sayda Eyaleti'nin başlıca yerel güçleri arasında zımni bir ittifak zemini oluşmuş gibidir. Gürcü Osman Paşa, Şihâbî ailesinden Yusuf'u kendi yanına çekmeyi başarmış ve onu Emâreti ele geçirme mücadelesinde desteklemiştir. 1770 yılına gelindiğinde Yusuf'un Şihâbîlerin liderliğine ve Şûf Emâretine gelişiyse, Cebel-i Âmil Metâvilesi ile Şihâbîler arasındaki ilişkilerin yeniden bozulduğu görüldü. Bu arada Gürcü Osman Paşa, Sayda valiliğine oğlu Derviş Muhammed Paşa'yı getirterek, yanına çekmiş olduğu Şihâbîler dışındaki Metâvile ve Zahir Ömer gibi yerel güçlere karşı ciddi bir koz elde etti. Derviş Paşa'nın valiliğe Yusuf'un ise Emârete gelişinden hemen sonra Ali es-Sagîr, Sa'b ve Münker ailelerinin yeni emire karşı nefretlerini izhar eder faaliyetlere girişmeleri bu bağlamda anlaşılabilir. Bu aileler yeni vali Derviş Paşa'ya itaat etmeyi red eder mahiyette yağma faaliyetlerine girişmişlerdir²³⁹.

Bu esnada, bölgedeki dengeleri alt üst edecek bir gelişme yaşandı. Mısır Memlûklarının lideri Bulutkapan Ali Bey, komutanlarını Şam Eyaleti'nde kontrolü ele

²³⁸ Haydar Ahmed eş-Şihâbî'de Emir Mülhim'in Sayda valisi Mustafa Paşa'yı ağırladığına dair anlatım vardır. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 42.

²³⁹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e*, s. 90.

geçirmek üzere Bilâd-ı Şam'a sevk etti. Ali Bey'in asıl niyetinin ne olduğu konusundaki tartışmalar göz ardı edilip bu gelişmenin Şihâbîler, Metâvile ve Zahir Ömer gibi yerel güçler açısından ne anlama geldiği üzerinde durulacak olursa, vaziyetin Şihâbîler için hiç de iyi sonuçlara gitmeyecek bir hal aldığını söylemek mümkündür. Zira Ali Bey'in komutanları 1770 ve 1771 senelerinde Şam'ı tazyik ettiler ve Gürcü Osman Paşa'nın Trablus ve Sayda eyaletlerini idare etmekte olan oğullarını mağlubiyete uğrattılar. Bu askeri faaliyetleri gerçekleştirirken yerel müttefikleri Zahir Ömer ve onunla işbirliği içinde olan Metâvile idi. Memlûk komutanı Ebuzzeheb Muhammed Bey, 1771 haziranında Şam'a girince Gürcü Osman Paşa ve oğulları makamlarını terkedip kaçmaktan başka çare bulamadılar. Şihâbî emiri Yusuf'un da hareketsiz kalmaktan başka çaresi yoktu. Böyle bir ortamda Zahir Ömer yanında üç Metâvile şeyhiyle 13 Haziran 1771 tarihinde Sayda'ya girdi. Şihâbî emiri bunu engelleyecek hiçbir şey yapamadı. Ancak ahalinin Metâvile'nin gelişinden duyduğu rahatsızlık bir süre sonra Dürzî lider Ali Canbolat'ın devreye girerek Zahir Ömer'in adamlarını ve Metâvile şeyhlerini kovmasına neden oldu²⁴⁰.

Bilâd-ı Şam'da, Memlûk müdahalesiyle güç dengelerinin alt üst olduğu 1770'li yıllarda, Şihâbîlerin aldıkları pozisyonun, Şam valilerine ve dolayısıyla hükümete göre şekillenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle bu durum, yerel iktidar adına inisiyatiflerini büyük ölçüde kaybetmiş oldukları anlamına geliyordu. Bu dönemde, Memlûk komutanı Ebuzzeheb Muhammed Bey, 1771 haziranında ansızın Şam'daki işgalini kaldırıp Mısır'a geri dönünce Gürcü Osman Paşa ve oğulları tekrar eski makamlarına, kısa bir süreliğine dahi olsa geri dönebildiler. Sonrasında Gürcü Osman Paşa, Memlûkların yokluğundan istifade ile onların müttefikleri olan Cebel-i Âmil Metâvilesi ve Zahir Ömer'in işlerini bitirmek istedi. Emir Yusuf'a haber göndererek bu ikisinin üzerine yapmaya niyetlendiği sefer için yardım istedi. Yusuf asker göndereceğine dair söz vermiş olsa da sözünü tutmadı. Hula Gölü yakınlarında Eylül 1771 tarihinde Osman Paşa'nın güçleri ile Zahir Ömer ve Metâvile güçleri arasında gerçekleşen çatışmanın galibi Zahir Ömer ve müttefikleri oldu. Osman Paşa'nın mücadeleden vazgeçmeye niyeti yoktu. Zira, Memlûk ordusu tekrar gelmeden Zahir

²⁴⁰ Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, C. II, s. 183-184.

Ömer ve Cebel-i Âmil Metâvilesi'ni tasfiye etmesi lehine olacaktı. Osman Paşa'nın, bu amacını gerçekleştirmede Yusuf'u kullanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Zahir Ömer'in Şihâbîler arasında yakınlık kurduğu lider kişilik, Yusuf'tan önceki emir olan Mansûr'du. Ne var ki Mansur'un, yeğeni Yusuf lehine emirlikten çekilmesi Zahir Ömer ve Metâvile için olumsuz sonuçlar doğuracak bir gelişme olmuştur²⁴¹. Böylece Şihâbî emiri Yusuf için bir hareket alanı açılmış oldu. Şihâbî kaynakları bazı imalar dışında bu bağlamı vermekten uzak bir anlatım içinde bu dönemin olaylarına değinirler. Emir Yusuf ile Metâvile arasında 1771 senesinde meydana gelen Nebâtiye Çatışması, daha önceki çatışmalarla benzer bir havada anlatılır. Şihâbî kaynaklarına göre, Yusuf'un emirliğe gelmesini kabullenemeyip ona karşı nefretlerini göstermekten çekinmeyen Cebel-i Âmil Metâvilesi, Havlâniye ve Merc 'Uyûn gibi Şihâbî Ailesi'nin kontrolü altındaki mıntikalara yönelik yağma faaliyetlerine girişmişlerdir. Ayrıca Metâvile, Sayda valisi olup Emir Yusuf ile işbirliği içinde olan Derviş Paşa'ya karşı itaatten çıkmışlardır. Emir Yusuf, muhtemelen Sayda valisinin verdiği destek birliklerle 20 bin kişiye ulaşan bir orduyla önce Cubba el-Halâve Köyü'ne, sonra İklim-i Tuffâh Mukataası topraklarına girmiştir. Buralardaki köyleri yakıp yıkmış, bu köylerde yaşayan ahali Zahir Ömer'den yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Zahir Ömer, Yusuf'un dayısı İsmail'in aracılığıyla barış teklifinde bulunduysa da bir sonuç alınamamıştır. Nihayet Zahir Ömer ve Metâvile'nin güçlerinden oluşan askerler ile Yusuf'un askerleri Nebâtiye Köyü'nde çatışmaya girmişler, Zahir Ömer ve Metâvile güçleri, burada Şihâbîlerin askeri gücünü geri püskürtmeyi başarmıştır (Ekim 1771)²⁴². Bu anlatımda Şam valisi Gürcü Osman Paşa'nın Yusuf'u, Zahir Ömer'in müttefikleri Metâvilenin üzerine saldırması için teşvik ettiğinden bahis yoktur. Dönemin gelişmelerini anlatan diğer kaynaklarda bu ikisinin arasındaki münasebetin keyfiyetine dair anlatımlara rastlamak mümkündür. Mesela, Fransızların Sayda'daki ticaret yetkilisi Mösyö Dragon'un 1771 kasımına tarihlenen mektubunda, çatışmalar sürerken Sayda valisi Derviş Paşa kaygılı bir tavır içinde girip, eyaleti terketmeye koyulduğu esnada Yusuf'a gereken desteğin

²⁴¹ Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, C. II, s. 187-188.

²⁴² Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 91-92; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, C. II, s. 329-331.

sağlanacağıının garantisini verenin Gürcü Osman Paşa olduğu dile getirilir²⁴³. Öte yandan Zahir Ömer'in bir biyografisini yazmış olan Abbûd Sabbâğ'a göre, Yusuf'u Metâvile'ye saldırmaya teşvik eden Osman Paşa'dır²⁴⁴.

Nebâtiye'de alınan galibiyetten sonra Metâvile'nin ve onları destekleyen Zahir Ömer'in hareketlarına bir süre ara verip Sayda'ya doğru ilerledikleri anlaşılmaktadır. Bu iki yerel gücü Sayda'ya girme konusunda temkinli davranmaya iten ise güçlü Dürzî lider Ali Canbolat olmuştur. Yusuf'un geri çekildiği haberini duyan Ali Canbolat Sayda'yı terkedince²⁴⁵ (21 Ekim 1771), Ali Zahir ve Şeyh Nâsîf Nassâr emrindeki güçler Sayda'ya girmişlerdir²⁴⁶. Şehri yağmalamaya girişen Metâvile güçlerinin Fransız tüccarlarına ve konsolosluğuna zarar vermeyecekleri konusunda Ali Zahir ve Şeyh Nâsîf Nassâr, Fransız ticaret yetkilisine gelerek bizzat güvence vermişlerdir²⁴⁷. Zahir Ömer, Sayda'ya güvendiği adamlarından Denizlili Ahmed Ağa'yı mütesellim olarak atamıştır. Emir Yusuf, Sayda'nın kuzeydoğusunda, iç-dağlık kesimde bulunan korunaklı merkez Deyr el-Kamer'e kaçmıştır. Gösterdikleri başarısızlıklara bir yenisi eklenmiş olan Osman Paşa ve oğulları Ekim 1771 tarihinde Bilâd-ı Şam'daki valiliklerinden azledilmişlerdir²⁴⁸.

Yusuf'u geçici bir süreliğine de olsa saf dışı bırakmayı başaran Zahir Ömer'in amacının, onun yerine kendisine yakın olan Mansûr'u geçirmek olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Dürzîler arasında güçlü bir lider olan Ali Canbolat'a karşı Mansûr'la birlikte hareket edip onun da gücünü kırabilecek ve bölgede nüfuzunu rahatça yayabilecekti. Ancak Yusuf, amcası ile anlaşmaya vardı ve amcasıyla birlik olup Sayda şehrinin kendilerine teslim edilmesini istedi²⁴⁹. Sayda, Dürzîlerin kadim yurduydı. Zahir Ömer'in şehri teslim etmesi Dürzîler arasında, Mansûr vesilesiyle kendisine duyulan güveni oldukça sarsmış olmalıdır. Yusuf, şehri Zahir

²⁴³ Adil İsmail, *Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban*, C. II, s.194.

²⁴⁴ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir fî Târih ez-Zâhir*, s. 65-66.

²⁴⁵ Adil İsmail, *a.g.e.*, s. 196.

²⁴⁶ El-Munayyir, *Dürri'l-masrûf*, s. 46-47; Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, c. II, s. 93; Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir fî Târih ez-Zâhir*, s. 70.

²⁴⁷ Adil İsmail, *a.g.e.*, s.196.

²⁴⁸ BOA, MD, nr. 171, s. 32, hkm. 109.

²⁴⁹ Adil İsmail, *Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban*, C. II, s.196.

Ömer'den geri almak için yeni atanan serasker Osman Paşa'nın desteğine başvurdu, 1772 Mayısının ortalarında Sayda'yı kuşatma altına aldı. Bu esnada Ali Bey ve Zahir Ömer'e yardıma gelen Akdeniz'deki Rus donanmasına bağlı bir filo kuşatma birliklerini ve Sayda'yı topa tuttu. Sonrasında, gönderilen Osmanlı destek birliklerinin katıldığı Yusuf'un komutasındaki ordu ile Zahir Ömer, Metâvile ve Memlûk güçlerinden oluşan ordu arasında 11 Haziran 1772 tarihinde meydana gelen Sehlû'l-Gaziye Savaşı'nda Zahir Ömer ve müttefikleri net bir zafer kazandılar. Zahir Ömer, Yusuf'u cezalandırmak ve işbirliğine zorlamak için Rus filosunu Beyrut'a gönderdi. Filo Beyrut'u topa tuttu ve kısa bir çıkarma hareketi dahi yapıldı. Zor durumda kalan Beyrut'ta ikamet etmekte olan Mansûr, aracı olup Zahir Ömer'den kuşatmanın kaldırılmasını istedi. Bunun üzerine Zahir Ömer'in talebini dikkate alan Rus gemileri kuşatmayı kaldırdılar. Yusuf da Ruslara yaptıkları masrafların karşılığında 25.000 kuruş ödemeyi kabul etti²⁵⁰.

Bundan sonra Sayda'da Zahir Ömer ve Metâvile'nin hakimiyetinin bir müddet daha devam ettiği anlaşıyor²⁵¹. Ancak bu dönemde, Zahir Ömer'in en önemli destekçisi Ali Bey'in Mayıs 1773'te Ebuzzeheb Muhammed Bey tarafından yenilgiye uğratılması sonrasında tasfiye edilmesi, ayrıca Osmanlı hükümetini hayli güç durumda bırakan Osmanlı-Rus savaşının 1774 Temmuzunda Küçük Kaynarca Antlaşması'yla son bulması gibi gelişmeler Osmanlı hükümetinin Zahir Ömer'i ve müttefik Metâvile'yi ortadan kaldırması için uygun bir ortam oluşturmuştur. Her iki asi gücün tasfiyesi için önce Mısır Şeyhülbeledliği ve sonra valiliğine getirilen Ebuzzeheb Muhammed Bey seferber edilmiş, Ebuzzeheb Muhammed Bey'in seferini tamamlayamadan aniden ölümü üzerine Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa bu iş için görevlendirilmiştir. Gazi Hasan Paşa, Ağustos 1775 tarihinde Akka'da Zahir Ömer'i ölü olarak ele geçirmeyi başarmıştır. Sonrasında oğlu Ali, yapılan takibat neticesinde ölü olarak ele geçirilirken diğer oğulları ve adamları İstanbul'a gönderilmiştir. Bundan sonra Sayda valiliğine getirilen Cezzâr Ahmed Paşa, Cebel-i Âmil Metâvilesi arasında

²⁵⁰ Beyrut, denizden ve karadan kuşatılıp topa tutulduğu esnada şehri Cezzâr Ahmed Bey savunuyordu. Cezzâr Ahmed Bey, Şam seraskerinin ve Emir Yusuf'un iradeleri doğrultusunda bu şehirde görevlendirilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 206-208; Tevfik Muammer, **Daher el-Omar**, s. 195-196.

²⁵¹ Adil İsmail, **a.g.e.**, s.224.

Zahir Ömer'in en önemli müttefiki olan Ali es-Sagîr Ailesi'nin lideri Şeyh Nâsîf en-Nassâr'ın peşine düşmüş ve 24 Eylül 1781 tarihinde Yârun Köyü'nde taraflar arasında meydana gelen çatışma sonucunda Şeyh Nâsîf öldürülmüştür²⁵².

Kaptan Gazi Hasan Paşa'nın Akka harekatı esnasında Emir Yusuf'un, tarafsız kalmayı ve temkinli davranmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Zahir Ömer'e yardım etmediği gibi Kaptanpaşa'ya Zahir Ömer'in ve ailesinin takip ve tasfiyesinde yardım etmedi. Bununla birlikte Kaptanpaşa'ya bağlılığını gösteren bir mektupla birlikte birtakım hediyeler göndermeyi ihmal etmediği görülmektedir²⁵³.

2.1.4.5. Osmanlı Valileri ile Münasebetler

Şihâbîler döneminde, Cebel-i Şûf emirliğinin kontrolü altında, Sayda Eyaleti'nin sınırları dahilinde Şûf ve civarında yer alan Metn, Garb, Cürd, Şehhâr, Menâsîf, Arkûb ve İklim Harrûb'un yanı sıra Beyrut, Kesrevan gibi mukataalar ve nahiyeler yer almaktaydı. Daha güneyindeki Cebel-i Âmil ve Safed mukataalarının kontrolünün 18. yüzyılın başlarında Şihâbîlerin kontrolünde geçen kısa bir süre hariç, Metâvile ve Zeydânîlerin elinde olduğu üzerinde durulmuştu. Öte yandan Şihâbî Ailesi'ne mensup emirlerin bir kısmı Teym Vadisi'nde yaşamlarını sürdürmekteydi. Teym Vadisi 18. yüzyıla tarihlenen maliye defterlerinde genellikle Şam hazinesine bağlı bir mukataa olarak zikredilir²⁵⁴. Bir de 1760'lardan itibaren Trablusşam Eyaleti sınırları içinde kalan Cübeyl, Batrûn, Cubba Bşarri gibi mukataaların doğrudan Şihâbî emirlerine iltizama verildikleri, Fûth, Gazîr ve Kesrevan Dağı'nın kuzey kesimindeki bazı köy ve mukataaların ise Marûni ailelerle kurulmuş olan ittifak sayesinde ailenin nüfuz alanına girdiği anlaşılmaktadır. Böylece üç eyaletin valilerinin idari-mali kontrol sahası içinde yer alan mukataaların iltizamlarını alan Şihâbîlerin, bu üç eyaletin valilerine karşı idari-mali yükümlülükleri bulunmaktaydı.

²⁵² Haydar Rıza er-Rukeynî, **Cebel 'Âmil fî Karn**, s. 99.

²⁵³ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Tarih Ahmed Başa el-Cezzâr**, s. 71; Abbas Ebû Salih, **et-Tarih es-Siyâsi li'l-Emâre eş-Şihâbiyye**, s. 122-123.

²⁵⁴ Teym Vadisi ile ilgili malumat için Birinci Bölümde 18. Yüzyılda Sayda Eyaleti'nin İdari Taksimatı başlığına bakılabilir.

Sayda Eyaleti valileri ve diğer bölge valileri ile Şihâbîler arasında, Osmanlı arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla süregelen münasebetler, genellikle idari-mali kontrol kapsamında meydana geliyordu. Sayda Eyaleti örneği üzerinden konuşulacak olursa, bu eyalet, 18. yüzyılda yerleşmiş tatbikata uygun olarak valilere idari-mali bir birim, başka bir ifadeyle bir mukataalar bütünü olarak tevcih edildiğinden valilerin başlıca sorumlulukları arasında bu mukataaların yıllık vergi tahsilatının yapılması önde geliyordu. Diğer mukataacı aileler gibi Şihâbîler, iltizamlarına aldıkları mukataalardan elde ettikleri yıllık gelirin bir kısmını vergi olarak ödeme konusunda üst-mültezimleri olan valilere karşı sorumluydular. Şihâbî emirleri, mukataalarını ayrıca kendilerine yakın gördükleri Dürzî ve Mârûnî ailelere iltizama veriyorlardı. Tabii bu idari-mali yükümlülüklerin karşılığında, kendilerine, merkezî maliye idaresi tarafından mukataacılık veya mültezimlik statüsü veriliyordu. Her üç eyaletin söz konusu mukataaları, merkezi defterdarlığa bağlı Başmuhasebe Kalemi adı verilen, yüksek gelirli mukataaların vergi tahsili ve denetimi işlerini kaydeden bir ofis tarafından takip ediliyordu²⁵⁵. Mukataaların tevcih edilmesinin kararı, valilerin gönderdiği mektup, ilam, kâime gibi isimlerle anılan raporlardaki bilgilendirmelerine göre verilmekteydi²⁵⁶. Yerel ölçekte, valilerin ve merkezî idarenin üzerinde anlaştığı isimlerin bir mukataaya mültezim olarak atanmasının yüzde yüz gerçekleşmesi her zaman beklenemezdi. Şihâbîlerin Emârete geçtiği süreçte, Osmanlı merkezî idaresinin önerdiği isim olan Haydar'ın emirliğe getirilmesi, yaşı küçük olduğu bahane edilerek geciktirilmişti. Yine Mülhim'in saldırgan faaliyetleri yüzünden emirlikten alınması söz konusu olduğunda, bu azlin gerçekleşmediği görüldü. Bu tip durumlarda, yerel araçların öyle kolay vazgeçilebilecek unsurlar olmadıklarının bilincinde olan Osmanlı hükümetinin takip ettiği strateji, mevcut durumu birtakım rezervler koyarak da olsa kabullenmek, ayrıca birtakım müzakere süreçlerini devreye sokmak üzerinde yürüyordu. Haydar'la ilgili gelişmede, hükümet, yaşı reşit olana kadar, Dürzî şeyhlerin üzerinde karar kıldığı Beşir'in Emâreti vekil olarak yürütmesini kabul etmişti. Hükümetin koyduğu bu rezerv ileride etkisini gösterecekti. Mülhim'le alakalı gelişmede ise bir müzakere süreci başlatıldı. Bu müzakere sürecinin kapsamında yerel aracının üzerindeki baskıyı arttıracak ek takip unsurları devreye sokulabildi. Rehin

²⁵⁵ A. Tabakoğlu, **Osmanlı Malî Tarihi**, s. 114-115.

²⁵⁶ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 44-47,48; **MAD**, nr. 9991, s. 114; **D.BŞM.SBM.**, nr. 2, gömlek. 57.

alma, birtakım ceza ödemeleriyle mükellef tutma bu ek takip unsurlarından bazılarıydı. Mülhim’le ilgili gelişmeye ileride ayrıntılı olarak değinilecektir.

Mukataa sistemi kapsamında mukataaların kontrolü, köylü ailelerden emirlere oradan da valiye uzanan bir idari-mali münasebetler ağı oluştuyordu. Valilerin işi eyalet mukataalarını birtakım ailelere vermekle bitmiyor, bu mukataalarda yaşayan ahaliye mukataacı ailelerin eziyet etmesini engellemek de valilerin uhdesine kalıyordu. Bu konuda yapılan şikayetlerin diğer bir mercii kadılardı. Başka bir açıdan bakılacak olursa, valilerin ulaşmalarının oldukça zor olduğu Kesrevan, Şûf gibi dağlık arazilerde yaşayan müstahsil köylülere ulaşip onları idari-mali ağın içine dahil etmede Şihâbîler gibi yerel güçler aracı oluyorlardı. Bu açıdan bakıldığında Şihâbîler, Sayda valilerinin yerel aracılığı olarak önemli rol ve fonksiyona sahiplerdi. Sayda Eyaleti dahilinde 18. yüzyılda yerel aracılık rol ve fonksiyonuna sahip olan diğer bir yerel güç güneyde Safed sancağı’ndaki Zeydânî Ailesi’ydi.

Şihâbîlerin, valilerle ilişkilerinin bu aracılık boyutu önemliydi. Ancak, neredeyse Osmanlı hakimiyetine girdiği 16. yüzyılın başlarından beri Ma’noğullarının, diğer Dürzî ve Mârûnî ailelerle işbirliği yaparak Osmanlı hükümetine kafa tutar mahiyette vergi tahsilatında sorunlar çıkarması, civar bölgelerde çıkan isyanların ele başlarını korumak hatta Avrupalı bazı devletlerle birlik olup bölgeyi Osmanlı hakimiyetinden çıkarmaya yönelik plan ve projelere girişmek gibi ayrılıkçı faaliyetleri, bölgeyle ilgili olarak merkezî hükümette olumsuz bir hafıza oluşturmuştu²⁵⁷. Şihâbîlerin, kendilerini Osmanlı hükümeti ve bölge valilerinin gözünde, “muhtemel isyancı toplumsal grup” kategorisine sokan bu iktidar hafızasının etkisiyle oluşan algıyı değiştirmeleri oldukça zordu. Civarlarındaki mukataalara veya köylere, yerel iktidar ve nüfuz mücadeleleri kapsamında herhangi bir saldırı yaptıklarında Sünnî olan Şihâbî emirleri, *Dürzî eşkıyası* olarak nitelendirilebiliyordu²⁵⁸. Bu tür nitelemeler, Şihâbîlerin emirliğini yaptıkları Dürzî

²⁵⁷ Bu konuyla ilgili malumat için Birinci Bölümde, *Bilâd-ı Şam’ın Osmanlı Siyasi Coğrafyasına Dahil Edilmesi*, *Bilâd-ı Şam’da Sosyo-politik zemin: Sayda Eyaleti’nin İlk Defa Teşkil Edilmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler* başlıkları altında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

²⁵⁸ Emir Beşir’in kardeşi Mansûr, Temmuz 1699 tarihli bir mühimme kaydında Dürzî eşkıyasından Mansûr nâm şakî olarak tanımlanır bkz. BOA, **MD**, nr. 111, s. 79, hkm. 271. Mülhim’in nüfuzunu yaymak üzere Cebel-i Lübnan’ın kuzeyinde, Balebek’de gerçekleştirdiği faaliyetler sık sık olumsuz

toplumuna bir gönderme olarak kabul edilebileceği gibi hükümetin bölge ile ilgili iktidar hafızasına da hamledilebilir.

Yine de, Şihâbîlerin, eldeki tezde ele alınan zaman zarfında, iltizam sistemi dahilinde, Ma‘noğullarından daha muti yerel araçlar görüntüsü verdiklerini söylemek mümkündür. Vergi tahsilinde, bölgedeki diğer yerel güçlerle Sayda valileri arasında aracılık yapmada, zaman zaman diğer yerel güçler tarafından başlatılan isyanların bastırılmasında yardımcı oldular. Yerek aracılık statüsünü kendilerine kazandıran mukataa sistemi, aynı zamanda Şihâbîlerin sürekli olarak idari-mali anlamda kontrol ve takip altında tutulmalarını temin ediyordu. Burada, Osmanlı İmparatorluğu’nun tesis ettiği mukataa sistemine dayalı örgütlülüğün, 1661 yılında Sayda Eyaleti teşkil edildikten sonra tedricen yerel iktidar temsilcilerini kendisine bağlı hale getirdiği söylenebilir. Aşağıda mukataa sisteminin marifetiyle, Sayda valileri başta olmak üzere diğer bölge valileriyle Şihâbîler arasında ne tür süreçlerin işlediği incelenecektir.

Mukataacılar olarak her yıl ödemek zorunda oldukları verginin ödemesini geciktirmeleri ve eksik ödemeleri Şihâbîleri, Sayda valileri ile karşı karşıya getiren başlıca meselelerdendi. Emir Beşir, 1700 senesinde Sayda Eyaleti mukataaalarından uhdesinde olanlarının iltizamlarını alması karşılığında ödemeyi taahhüd ettiği peşin akçesinden 29.375 kuruşluk bir miktarını hazineye ödemedi. Kaplan Muhammed Paşa’ya bu ödemenin yapılmasını takip etmesi için bir hüküm gönderilmiştir²⁵⁹. Yine Emir Beşir’in 1704-1705 senelerinden kalan vergi borcu bu defa 95.000 kuruşu bulmaktaydı. Dönemin Sayda valisi Hacı Muhammed Paşa, bir önceki valinin döneminden kalan bu borcun tahsili için görevlendirilmiştir²⁶⁰. Emir’in ölmesi durumunda yerine geçecek olan yenisi, öncekinin borçlarının tamamını kabul etmek şartıyla emirliğe atanmaktaydı. Haydar’ın emirliğe geçtiği 1707 senesinde önceki emir Beşir’den kalan 250 keseden fazla vergi borcunu ödemeyi kabul etmesi halinde tayinin yapılması konusunda Sayda valisi Muhammed Paşa görevlendirilmiştir²⁶¹. Bu tür tahsilatların yapılması için genellikle merkezden bir mübaşir görevlendiriliyordu.

anlamda onun ve maiyetindekilerin Dürzî eşkiyası olarak nitelenmesine neden oluyordu. Bkz. BOA, C. DH, nr. 57/2805; MD, nr. 139, s. 88, hkm. 330; MD, nr. 145, s. 80, hkm 720; MD, nr. 146 s. 72, hkm. 180; A. DVNS. ŞM. D, nr.1, s. 68.

²⁵⁹BOA, MAD, nr. 9885, s. 224.

²⁶⁰ BOA, MAD, nr. 9895, s. 42.

²⁶¹ BOA, MD, nr. 115, s. 193, hkm 798; MD, nr. 115, s. 194, hkm. 800.

Ayrıca, önceki yüzyıllarda yaşanan tecrübelerin de etkisiyle merkezî hükümet Şihâbîlerden yapılacak tahsilatta sorun çıkması ihtimaline karşı Şam valilerini, Trablusşam valilerini ve yakın eyaletlerdeki diğer valileri askeri önlemler alınması konusunda görevlendirebiliyordu. Sayda valisi İbrahim Paşa'nın, 1706-1707 senelerindeki valilik döneminden kalan vergi borcunun 200.641 kuruşluk kısmı Cebel-i Şûf mültezimi Mir Haydar'ın zimmetinde kalmıştı. Kapıcıbaşı Hasan, eyalete yeni tayin olunan Halil Paşa ile birlikte bu vergi borcunun ödenmesini sağlamakla görevlendirildi. Ayrıca Haydar'ın alt-mültezimleri durumunda olan Cebel-i Şûf emirlerinden vergi borcunun ödenmesine karşı bir muhalefet çıkması ihtimaline karşı Şam ve Rakka valileri askeri destek vermekle yükümlü tutulmuşlardır²⁶². Merkezî hükümetin bu takibatı karşısında Emir Haydar, söz konusu meblağdan 13.701,5 kuruşluk kısmını ödediğini ve ödemeye yaptığına dair senedi Sayda kadısına tasdik ettirdiğini arz ederek bu miktarın borcundan düşülmesini istemiştir²⁶³.

Mukataacıların vergi borçlarını bir iki sene geciktirmeleri, merkezî hükümeti, tahsilat konusunda başka önlemler almak zorunda bırakabiliyordu. Bu önlemlerden birisi mukataacıların oğulları veya yakın başka akrabalarının Sayda valilerinin nezaretinde Sayda Kalesi'nde veya Şam valisinin nezaretinde Şam Kalesi'nde rehin alınmasıydı²⁶⁴. Emir Haydar döneminde, 1709-10 senelerinde Sayda valiliği yapmış olan Halil Paşa'nın vergi borcu olarak eyalet mukataacılarının zimmetlerinde 24.546,5 kuruşluk bir miktar kalmıştı. Birkaç sene vergi borçları ödenmeyince, dönemin valisi Osman Paşa, 1713 senesinde bu vergi borcu karşılığında Haydar'dan ve diğer mukataacılardan rehinler aldı. Bu rehineler arasında Emir Haydar'ın oğlu Ahmed ve Şihâbîlerin müttefikleri Lem'ıyyîn Ailesi'nden Mir Hüseyin'in oğlu Mir Hasan da bulunmaktaydı²⁶⁵. Şihâbî kaynaklarında bu rehin alma olayı ayrıntılı anlatılır. Buna göre, Emir Haydar, *mal-ı mîrîden* 20 bin kuruş eksilince mukataaların sahiplerini toplamış ve onlardan bu meblağı istemiştir. Mukataa sahipleri Sayda valisi Osman Paşa'dan mühlet istenmesi ve bu sırada valinin yanında rehineler bırakılması konusunda anlaşmışlar, vali de bu öneriyi kabul etmiştir. Emir Haydar, oğlu Emir

²⁶² BOA, **MD**, nr. 116, s. 64, hkm. 259; **MD**, nr. 116, s. 65, hkm. 260.

²⁶³ BOA, **MAD**, nr. 3439, s. 285, 304.

²⁶⁴ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 48; **MD**, nr. 146, s. 72, hkm. 180.

²⁶⁵ BOA, **MAD**, nr. 3434, s. 208.

Ahmed'i, Emir Hüseyin el-Lem'î oğlu Emir Hasan'ı, Şeyh Ali Canpolat, Hamana Mukaddemi Şerefüddin'i, Yezbekiyye şeyhleri ise İbn Şüneyf'i rehin bırakmışlardır. Osman Paşa rehineleri kabul ederek onları Sayda'da alıkoymuş, ancak paşa azledilip Basra'ya sürülünce rehineleri yanında oraya götürmüştür²⁶⁶. Mülhim döneminde ise, 1747 senesinde, eski vali Osman Paşa'nın önceki seneden kalan vergi borçlarından bir kısmı Dürzî mültezimlerin üzerinde görüldüğünden bunlardan birkaç rehine alınıp Şam Kalesi'ne kalebend edilmişlerdir²⁶⁷.

Şihâbî emirlerinin ve Dürzî ailelerin akrabalarından rehinelerin Sayda veya Şam kalelerinde alıkonulmalarının vergi tahsili dışında nedenleri de olabiliyordu²⁶⁸. Her halükarda bu rehin alma uygulaması, bölge valilerinin, yerel güçleri kontrol altında tutmak ve baskılamak amacıyla başvurdukları bir yöntemdi. Şihâbîlerin, Haydar'ın emirliği döneminde (1706-1730) sorumluluklarına verilen mukataalarda ve civar mıntikalarda takip ettikleri stratejiler sayesinde yerel iktidarlarını temin etmede epey mesafe katettikleri üzerinde durulmuştu. Bu esnada Şam eyaletinde Azmzâde Ailesi, siyasi ve ekonomik anlamda statü ve imkanlar elde etmeyi başardı. İsmail Paşa'nın Şam valiliği döneminde (1724-1730) Azmzâde Ailesi'nin bölgesel güç ve nüfuzu iyiden iyiye yerleşti. Bundan sonra fasılalarla da olsa hem Şam Eyaleti'nin hem de Sayda ve Trablusşam gibi civar eyaletlerin valiliklerinde, merkezî hükümetin bu ailenin yerel iktidar ve nüfuzuna yaslandığı görülecekti. Zaten hükümet için, 18. yüzyılda Bilâd-ı Şam'ın idari-mali kontrolünde Şam Eyaleti başlıca role sahipti. Bu eyalete vali olan Azmzâde Ailesi mensuplarının, Sayda ve Trablusşam Eyaletleri valileriyle işbirliği halinde Bilâd-ı Şam'ın idari-mali kontrol ve denetimini sürdürmeleri beklentisi genellikle var oldu. Öte yandan Şam valiliklerine getirilen Azmzâde Ailesi'ne mensup Süleyman Paşa, Esad Paşa, Muhammed Paşa gibi isimler bu vazifelerinden önce Sayda ve Trablusşam eyaletlerinde valiliklere atanıyorlardı. Sayda Eyaleti valilikleri esnasında Şihâboğulları, Cebel-i Âmil Metâvilesine mensup aileler ve Zeydânîler gibi yerel aileleri yakından tanıma imkanları oluyordu. Süleyman

²⁶⁶ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 14; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C.II, s. 316.

²⁶⁷ BOA, A.DVNS.ŞM.D, nr.1, s.176.

²⁶⁸ BOA, MD, nr. 146, s. 72, hkm. 180.

Paşa, Sayda valiliği yaptığı²⁶⁹ 1728-1730 yıllarda Şihâboğullarının ve güneyde, Safed mıntıkasında Zeydânîlerin yükselişlerine yakından şahit olmuş olmalıdır. Şam valiliği yaptığı 1731-1743 seneleri arasındaki zaman zarfında Süleyman Paşa'nın Şam Eyaleti'nin sahile açılan yolları üzerinde bulunan Sayda Eyaleti'ndeki yerel güçleri baskılamak için elinden geleni yapmaya çalıştığı görülmektedir. Başlıca hedefi yükselişteki Zeydânî Ailesi'nin lideri Zahir Ömer'di. Ama dönemin Cebel-i Şûf emiri Mülhim'i de takibe aldığı anlaşılmaktadır²⁷⁰. Onun Şam valiliği esnasında Azmzâde Ailesi'nden yeğenleri İbrahim ve Esad bazı senelerde Sayda valiliğine tayin edildiler²⁷¹. Böylece Sayda Eyaleti'nin yerel güçlerini takip etmek ve baskılamak adına ciddi bir imkan elde etmiş olan Süleyman Paşa'nın, Şihâbî emiri Mülhim'i Zahir Ömer'le ittifak halinde göstermeye çalıştığı ve bunun için hükümete mektuplar gönderdiği anlaşılmaktadır²⁷². Şihâbî emiri Mülhim'e karşı alınacak önlemler arasında, akrabalarından rehineler alınıp kalelere konulması da bulunmaktaydı²⁷³.

Mülhim, kuzeyde, iç kesimde Beka Vadisi'nde ve sahilde Cübeyl mıntıkasında nüfuzunu yaymaya yönelik faaliyetlerde bulundukça Süleyman Paşa'nın ve sonrasında Şam valisi olan Esad Paşa'nın (1743-1758) yakın takibine uğrayacaktı. Öte yandan Beka Vadisi'nde Harfûşoğullarının, Cübeyl mıntıkasında Himâdîlerin Mülhim'in nüfuzunu yayma politikasının muhatapları oldukları görüldü²⁷⁴. Genellikle Himâdîlerle ittifak halinde²⁷⁵ olan Mülhim, Beka Vadisi ve Balebek Nahiyesi'ne saldırılar düzenledi²⁷⁶. Onun bu saldırgan ve vergi verme konusunda muhalif tavrı karşısında, rehin alma, nezir adı verilen bir ödemeye bağlanan taahhütlerle uzlaşmalara varma gibi uygulamalar, Sayda ve Şam valilerinin bu dönemde başvurdukları tedbirler arasındaydı. Bu dönemde Mülhim'in emirlikten el çektilmesinin gündeme geldiği bir gelişme dahi yaşandı. Şam Eyaleti'nin nahiyelerinden Beka el-Azizî Nahiyesi'ne, Mülhim'in adamları tarafından 1736 senesinde yapılan saldırılar, hükümetin tepkisini çekti ve Şam valisi Süleyman Paşa, Sayda valisi İbrahim Paşa ve Trablusşam valisi bu

²⁶⁹ BOA, **MAD**, nr. 9921, s. 41.

²⁷⁰ Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus 1723-1783**, s. 128-129.

²⁷¹ Bkz. Ekler: Ek 14.

²⁷² BOA, **MD**, nr. 146, s. 72, hkm. 180.

²⁷³ BOA, **MD**, nr. 146, s. 72, hkm. 180.

²⁷⁴ BOA, **C. DH**, nr. 57/2805.

²⁷⁵ BOA, **A. DVNS. ŞM. D**, nr.1, s. 68.

²⁷⁶ BOA, **MD**, nr. 139, s. 88, hkm. 330.

saldırıların cezasının verilmesi için görevlendirildi. Dürzî toplumunun ileri gelenlerinden Ali Canbolat ve Şeyh İmad araya girerek paşaların Mülhim yüzünden toplumları üzerine yapacakları tedib seferini engellediler. Taraflar arasında varılan uzlaşma şartlarına göre, Mülhim, Cebel-i Şûf iltizamıyla *hükümetinden* azlediliyor ve bir daha bu işlere karışmamayı kabul ediyordu. Şartlara uyulmaması halinde 50.000 kuruşluk bir meblağın hazineye ödenmesi, Mülhim, Ali Canbolat ve Şeyh İmad tarafından taahhüd edildi²⁷⁷. Ne var ki, Mülhim, emirlikten çekilmedi ve faaliyetlerine devam etti. Sonraki senelerde bu meblağın *nezir akçesi* adı altında tahsili için hükümler gönderilecekti²⁷⁸. Esad Paşa'nın Şam valiliği döneminde, bu *nezir akçesi* ödenene kadar Şam Kalesi'nde tutulmak üzere Mülhim'den rehineler alındı. Nihayet Eylül 1747 tarihinde söz konusu ödemenin bir kısmının yapılması üzerine bu rehineler serbest bırakılarak Mülhim'in yanına gönderildi²⁷⁹. Ancak, yerel güçlerin kontrolü için yürütülen bu süreçlerin burada kesilmediği anlaşılmaktadır. İki sene sonra Sayda valisi Muhammed Paşa, yine Mülhim'in vergi borçlarını ödememekte inat ettiğini ve yanındaki *Dürzî taifesinin* isyancılık ettiklerini hükümete bildirdi. Muhammed Paşa, gönderdiği kâimesinde, Şam valisi Esad Paşa'nın *devre* çıktığı esnada Mülhim'in üzerine varıp onu yakalayarak haps edip borcunu tahsil etmedikçe bırakmamasının ve bundan sonra vergi borcunu ödeme konusunda inat etmemek üzere *nezr-i kat'î* alınmasının uygun olacağını bildirdi²⁸⁰.

Sayda ve Şam valilerinin Şihâbî emrilerinin kontrolü ve vergi borçlarının tahsili için uyguladıkları yöntemlerin yanında, bu yerel gücün özellikle Sayda valilerine yardımcı oldukları konular da vardı. Şihâbî kaynaklarında, Cebel-i Âmil Metâvilesinden vergi tahsili konusunda Sayda valilerinin Beşir, Haydar ve Mülhim'den yardımlarını istediklerine dair anlatımlar mevcuttur. Beşir ve Haydar dönemlerinde bu konuda ne gibi gelişmelerin yaşandığı üzerinde durulduğundan burada Mülhim ve sonrası ile ilgili anlatımlara yer verilecektir. Şihâbî kaynaklarına göre,

²⁷⁷ BOA, **MD**, nr. 142, s. 163, hkm. 821.

²⁷⁸ BOA, **MAD**, nr.10185, s. 299 (1745 senesi); **MD**, nr. 152, s. 168, hkm 582 (Mart 1746); **MAD**, nr.10189, s. 272-75 (1747 senesi).

²⁷⁹ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 74.

²⁸⁰ BOA, **MAD**, nr. 10191, s. 302 (Mayıs başı 1749)

Mülhim, 1731 senesinde, Sayda valisi Esad Paşa'dan²⁸¹ Bilâd-ı Bişâre'nin iltizamını ister ve sonra buradaki Ali es-Sagîr Ailesi'ne saldırır. 1743 senesinde, Cebel-i Âmil Metâvilesinin vergi borçlarının tahsili konusunda bu defa Şam valisi Süleyman Paşa'nın yardım talebine olumlu yanıt verir²⁸². Ancak Mülhim'in bu saldırgan tavrının yanı sıra civar mukataalara el uzatmasının Şam valisi Süleyman Paşa'nın hiç de hoşuna gitmediği anlaşılmaktadır²⁸³. Esad Paşa döneminde Mülhim'in Beka Vadisi'ndeki faaliyetlerinin hoş görülmediğine dair rivayetler, Osmanlı arşiv kaynaklarının sunduğu verilerle paralellik arz etmektedir²⁸⁴.

Mülhim'in Şam valileriyle girdiği nüfuz mücadelesi, Zahir Ömer'inkine benzetilebilir. Sayda valileri ile Mülhim'in ve diğer Şihâbî emirlerinin münasebetlerinin her zaman takip, kontrol, baskılama süreçleri üzerinden gerçekleşmediğini, güçlü bir yerel aracının sağlayabileceği imkanları valilerin de değerlendirmek isteyebileceğini düşünmemek için hiçbir neden yoktur. Zahir Ömer gibi Şihâbî emirleri de mukataacı statüsünü Sayda valisinden alıyorlardı. Devlet, ayrı bir eyalet teşkil ederek, Şam Eyaleti'nin valilerinin bu konudaki yetkilerini sona erdirdi. Yeni örgütlenme gereği Emâretin ve bu Emârete bağlı mukataaların iltizam sözleşmelerini düzenleyen ve onaylayan yerel resmi makam Sayda valisiydi. Şihâbî emirlerinin statüsü kazanmada Sayda valisine bağlı olmalarına karşılık valiler de bu yerel gücün aracılığına yaslanmak zorundaydılar. Şihâbî emirlerinin, statülerini sarsacak bir çatışmaya girmemek adına Sayda valileriyle ilişkilerini sıcak tutmaya yönelik davranışlar sergilediklerine dair anlatımlar bu bağlamda anlaşılabilir. Vali İbrahim Paşa ile Dürzîler arasında 1742 senesinde vergi borcundan dolayı ortaya çıkan gerginliği otuz keselik bir ödeme yaparak tatlıya bağladığına dair rivayetlerin yanı sıra yeni vali Esad Paşa'nın kardeşleri ile arasındaki sürtüşmeyi sonlandırmada aracılık yapma teklifini kabul etmesi Mülhim'in bu tavrını örneklendiren verilerdir²⁸⁵. Yine

²⁸¹ 1731 senesinde Sayda valisi Abdullah Paşa'dır. Bu konuda bkz. BOA, **MD**, nr. 138, s. 145, 198. Burada AHmed Haydar'ın bahsettiği vali ya sonraki sene Sayda valiliğine getirilen Azmzâde İbrahim Paşa'dır (bkz. BOA, **C.DH.** nr. 57/2805) ya da aynı dönemde Şam valisi olan Süleyman Paşa'dır.

²⁸² Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, C. II, s. 77.

²⁸³ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 29-30.

²⁸⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s. 34-40.

²⁸⁵ Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, C. II, s. 71-72.

Emir Mülhim'in, 1751 senesinde Sayda valisini Deyr el-Kamer'de yemeğe davet etmesine dair rivayet, vali ile arasındaki samimiyeti arttırmaya çalıştığını düşündürmektedir²⁸⁶.

Yusuf'un Emârete gelişinde Şam valisi Gürcü Osman Paşa'nın etkisi, Şam valisiyle ilişkilerinde Şihâbîler için geçici bir uzlaşma ve işbirliği döneminin başlangıcına işaret eder. Amcası Mansûr'la girdiği yerel iktidar mücadelesinde Şam valisi Gürcü Osman Paşa'nın desteğini alarak Cübeyl ve civarının mukataalarının iltizamını almayı başaran Yusuf'un, burada güçlenerek Dürzîler arasında taraftar kazandığı üzerinde durulmuştur. Zahir Ömer ve Ali Bey'in oluşturduğu tehdid, Osman Paşa'nın Yusuf'u Emârete getirerek Dürzî askeri gücünü arkasına almak istemesine yol açmışa benzer. Sayda valiliğine, 1770 senesinde Osman Paşa'nın oğlu Derviş Muhammed Paşa getirilince, Bilâd-ı Şam eyaletlerinin tamamında Osman Paşa'nın hanesi etkin olmaya başladı. Gürcü Osman Paşa hanesinin yanı sıra Canbolat Ailesi'nin desteğini alan Yusuf'un karşısında, Zahir Ömer'in desteklediği Mansûr'un Emâretten çekilmekten başka bir seçeneği yoktu. Bundan sonraki aşamada, Sayda, Şam ve Trablusşam valileri ile Şihâbî Emâreti arasında birkaç seneliğine de olsa, ortak düşmana (Zâhir Ömer-Metâvile ittifakı) karşı bir ittifak oluştuğu görüldü.

2.1.4.6. Askerî Potansiyel

İnalcık, 16. yüzyılın sonlarında Anadolu ve Rumeli'de köylülerin silahlanması ve bu silahlı grupların Osmanlı-Habsburg savaşlarında ucuz insan kaynağı olarak devlet tarafından kullanılmasının sebep ve sonuçları üzerinde durmuştur. İnalcık'a göre, piyade birliklerinin öneminin giderek arttığı modern savaş tekniğinin Avrupa'da yaygınlık kazanmasına karşılık Osmanlılar çözümü Anadolu ve Rumeli köylülerinin silahlandırılarak askere alınmasında bulmuşlardı²⁸⁷. Bilâd-ı Şam'ın batı sahillerindeki dağlık arazilerde yaşayan Dürzî köylülerin oldukça kaliteli tüfeklerle silahlanması, İnalcık'ın bahsettiği gelişmeye paralellik arzeden diğer bir gelişme olarak dikkat

²⁸⁶ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 42.

²⁸⁷ İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", s. 286-288.

çekmektedir²⁸⁸. Ancak Dürzîler, artık yabancıları olmadıkları bu silahları, bölgeden vergi toplamaya gelen Osmanlı görevlilerine karşı da kullanıyorlardı. Bu durum karşısında Osmanlı hükümetinin 16. yüzyıl boyunca bölgedeki Dürzî aileleri ve diğer aileleri silahsızlandırma gayretinde olduğu görülmektedir. Ma'noğullarının etkin oldukları 17. yüzyılın ilk yarısında Fahreddin Ma'noğlunun bölgedeki silahlı köylüleri Osmanlı hükümetine karşı isyanlarda kullandığı bilinmektedir.

Fahreddin Ma'noğlu döneminde ve sonrasında Cebel-i Şûf ve civarındaki silahlanmış Dürzî aileler, emirliğin askeri gücünün çekirdeğini teşkil etti. 18. yüzyılda Şihâbîlerin Emâretinde bu çekirdek gücün değişmediği anlaşılmaktadır. Dürzîlerin yanı sıra, Hâzin Ailesi gibi birtakım Mârûnî ailelerin bu askeri güce katkıda bulundukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Bilâd-ı Şam'da askeri güç için müşterek insan kaynağını teşkil eden Kuzey Afrika kökenli paralı askerlerin (Megâribe), Şihâbî emirlerinin ordusunda az da olsa yer alabilmiş olduğunu düşündüren karineler vardır²⁸⁹.

Şihâbîlerin askeri gücüne ilişkin niceliksel verilere çeşitli kaynaklarda rastlamak mümkündür. 18. yüzyılın başlarında Emir Beşir'in, Bilâd-ı Bişâre'de yaşayan Ali es-Sagîr Ailesi üzerine yaptığı seferde *Kaysi ricâlınden* topladığı 8000 kişilik bir askeri gücü komuta ettiği rivayet edilir²⁹⁰. Fransız konsolosu de Lane, 1743 senesine ait bir mektubunda Mülhim'in, padişahın emri üzerine Cebel-i Âmil Metâvile'sinden vergi tahsilinde bölge valilerine yardım etmek üzere 15.000 kişilik bir orduyla harekete geçtiğini aktarır²⁹¹. Osmanlı arşiv kayıtlarında Şihâbî emirlerinden Mülhim'in askeri gücüne ilişkin olarak 1746 senesinde emrindeki 8000 kişilik atlı birlikle Balebek'i bastığına dair bir kayda rastlanır²⁹². Mülhim'in yakın

²⁸⁸ Bu silahların temin edilmesinde Venedik başta olmak üzere 16. yüzyılda ve 17. yüzyılda Avrupalı devletlerin etkili olduğu bilinmektedir. Avrupalı devletler bölgedeki Dürzî köylülerle kurdukları ticari bağlar sayesinde genellikle tahıl ithalatında bulunuyorlar karşılığında ise silah ve teçhizat tedarik ediyorlardı. Bkz. Abu-Husayn, **Rebellion, Myth Making and Nation Building**, s. 21-25. Ayrıca Malta korsanlarının Doğu Akdeniz sahilllerinde Bedevi Kabileler de dahil olmak çeşitli gruplara silah etmin ettiğine dair bkz. Cohen, "Ottoman Rule and the Re-emergence of the Coast of Palestine (17th – 18th centuries)", s. 165-166, 168-170.

²⁸⁹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 91.

²⁹⁰ Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan**, C.II, s. 312.

²⁹¹ Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, C. II, s. 77.

²⁹² BOA, **MD**, nr. 152, s. 168, hkm. 582.

adamlarından Emir Murad'ın, bir önceki olaya yakın bir tarihte komutasındaki 5000 kişilik atlılardan ve piyadelerden oluşan birlikle Balebek'e baskın düzenlediğine dair başka bir kayıt da vardır²⁹³. Şihâbî kaynakları diğer emirlerin askeri gücünün niceliği hakkında herhangi bir bilgi kaydetmezken Emir Yusuf'un askeri gücüne ilişkin niceliksel bilgiler verirler. Buna göre, Emir Yusuf, 1771 senesinde Metâvile üzerine saldırdığında 20.000 kişilik bir orduyu komuta etmekteydi. Yine, Sayda'yı Zahir Ömer'in elinden kurtarmak için harekete geçtiğinde emrinde 20.000 kişilik bir ordusu vardı²⁹⁴. Ayrıca Fransız seyyah Volney, 1784 tarihinde emirliğin merkezi Deyr el-Kamer'i ziyaret ettiğinde, çağrıldıklarında hazır kıta olarak toplanan 15.000 kişilik Dürzî gücünün varlığına şahit olduğunu aktarır²⁹⁵.

Şihâbî emirlerinin askeri gücüne dair niceliksel veriler, bu yerel gücün Sayda Eyaleti'nde ve civar eyaletlerde nüfuzunu yaymak konusunda ne ölçüde etkili olabileceğini göstermektedir. Öte yandan verilen rakamlar arasında akla ve tarihsel şartlara en uygun gelenleri Osmanlı arşiv kaynaklarının ve Fransız konsolosluk yazışmalarının yansıttığı rakamlardır. Yani Şihâbî emirlerinin müttefikleriyle birlikte 8000 ile 15.000 kişi arasında mevcuda ulaşabilen bir askeri gücü toplayabilme kabiliyetine sahip oldukları düşünülebilir. Bu askeri kabiliyet, Şihâbîlere, hem merkezî hükümet hem de onun resmi aracıları olan valiler için önemli yerel araçlar konumunu elde etme ve sürdürme imkanını sağlıyordu. Aynı zamanda civar mukataalardaki yerel güçleri baskılamalarında da etkili oluyordu. Ne var ki, güneyde Cebel-i Âmil'de yaşayan Şîi aileler (Metâvile) 18. yüzyılda Şihâbîlerin bu baskılama faaliyetlerine ciddi bir şekilde meydan okudular. Müttefikleri Zeydâni Ailesi ile birlikte elde ettikleri askeri kabiliyet sayesinde 18. yüzyılın özellikle ikinci yarısında, 17. yüzyıldan beri nüfuz ve yerel iktidarlarını güneye doğru yaymaya gayret eden kuzeyli komşularını durdurmada belirgin bir mesafe kat ettikleri görüldü.

²⁹³ BOA, A. DVNS. ŞM. D, nr.1, s. 122.

²⁹⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 91.

²⁹⁵ Volney, *Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783,1784, and 1785*, Vol. II, s. 300. Ayrıca bkz. Tekindağ, "XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-oğulları", s. 35.

2.1.4.7. Ekonomik Potansiyel: Ticârî Tarım ve Şihâbîlerin

Mukataaları

Şihâbîler, Cebel-i Şûf Emâretine geldikten sonra ilk defa kadim mukataaları olan Teym Vadisi'nden başka bir yerde mukataalar edindiler. Bununla birlikte, Teym Vadisi'nde Şihâbî tasarrufunun 18. yüzyıl boyunca devam ettiği görülmüştür²⁹⁶. 18. yüzyılda, Cebel-i Şûf mukataalarının idari-mali tasarrufunun, *Cebel-i Şûf Emâreti* adı altında, Osmanlı hükümeti tarafından Şihâboğullarına verildiği anlaşılmaktadır²⁹⁷. Sayda'nın kırsal mukataalarının büyükçe bir kısmı Cebel-i Şûf Emâreti olarak da anılan bu mukataadan ve bu mukataaya bağlı mukataalardan oluşmaktaydı. Söz konusu mukataalar, 18. yüzyılda şu şekilde sıralanıyordu: Cebel-i Şûf Mukataası, Cebel-i Kesrevân Mukataası, Cürd Mukataası, Garb Mukataası, Metn Mukataası, İklim-i Harnûb Mukataası, Beyrut İskelesi Mukataası, Merc'uyûn Mukataası, Cizzîn Mukataası, Nehr-i İbrahim Mukataası²⁹⁸. Cebel-i Şûf'a bağlı yedi mukataa olduğuna dair yerel kaynaklarda malumata rastlamak mümkündür. Nâsif el-Yazıcı'ya göre bu mukataalar şöyle sıralanmaktadır: Şûf, Menâsîf, Şehhâr, Garb, Cürd, Argûb ve Metn²⁹⁹. Cebel-i Şûf ve civarındaki mukataaların dışında Şihâbî emirlerinin 18. yüzyılın ikinci yarısında, Cebel-i Lübnân'ın kuzeyinde, Trablusşam Eyaleti dahilinde kalan bazı mukataaların iltizamını aldıkları görüldü. Şihâbîler, 1760'ların başlarında Cebel-i Lübnan'ın kuzey kesiminde yer alan Cübeyl, Batrûn, Hermel, Cubba Bşarrî gibi mukataa ve nahiyelerin iltizamını aldılar. Şihâbî emirleri, iltizamlarına aldıkları bu mukataaların idari-mâli yönetimini kardeşlerine, ailenin diğer üyelerine, ittifak halinde oldukları Lemî'yyîn Ailesi, Hâzin Ailesi gibi Dürzî ve Mârûnî ailelerin liderlerine ve diğer ailelere vermişlerdir. Nâsîf el-Yazıcı'nın verdiği listeye göre Şihâbî emirlerinin tayini ile Şûf Dağı ve civarında³⁰⁰ iltizam alan ailelerden Canbolat

²⁹⁶ Bilhassa burada Emir Beşir'in zehirlenmesinde parmağı olan Hasbaya emiri Emir Necm vardı. Haydar Ahmed'in anlatımına göre Şeyh Necm 1760 senesinde altmış seneyi aşkın bir emaret döneminden sonra vefat etti. Seksen yıldan fazla yaşadı. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 53.

²⁹⁷ Söz konusu mukataanın bu isimle Şihâboğulları'na verildiğine dair kayıtlar için bkz. BOA, MD, nr. 164, s. 82, hkm. 327, s. 199, hkm. 804; MAD, nr. 10208, s. 174; C.ML, 1695; MAD, nr. 9995, s. 17, 142; MAD, nr. 10000, s. 163.

²⁹⁸ BOA, D. BŞM. D, nr.1705, s. 4.

²⁹⁹ Şeyh Nâsîf el-Yazıcı, *Risâle tarihiyye fî ahvâl Cebel Lübnan fî ahdihi'l-iktâ'î*, s. 11-13;

³⁰⁰ Bu mukataalar mukataa defterlerinde genellikle *Cebel-i Şûf ve tevâbi'hâ Mukataası* şeklinde toplu olarak isimlendirilmiştir.

Ailesi Şûf el-Haysî Mukataasını, Nekd Ailesi Menâsîf ve Şehhâr mukataalarını, Telhûk Ailesi Garb el-A'lâ (Yukarı Garb) Muktaasını, Arslan Ailesi Garb el-Ednâ (Aşağı Garb) Mukataasını, Abdulmelik Ailesi Cürd Mukataasını, el-'İyd Ailesi 'Arkûb el-A'lâ (Yukarı 'Arkûb) Mukataasını, 'Îmâd Ailesi 'Arkûb el-Ednâ (Aşağı 'Arkûb) Mukataasını, Lem'ıyyîn Ailesi Metn Mukataasını iltizamlarına almaktaydılar³⁰¹. Şûf Dağı'nda Emâretin merkezi konumunda olan Deyr el-Kamer Köyü Şihâbî emirinin kontrolünde olmuştur. Ayrıca Beyrut sahili ve buradaki gümrüğün kontrolü 18. yüzyılda bilhassa Emir Mülhim döneminden itibaren Şihâbî emirlerinin uhdesinde olmuştur³⁰².

Şihâbî emirlerinin, Cebel-i Lübnan'da yapılan zirai faaliyetlerin vergilendirilmesinde üstlendikleri mültezimlik statüsü sayesinde kayda değer bir gelir kaynağına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Alt-mültezimlerden tahsil ettikleri vergi gelirinin yanı sıra 18. yüzyılın ikinci yarısında Beyrut Gümrüğü'nün bir mukataa olarak işletilmesini iltizamlarına almaları emirlere ek bir gelir kaynağı sağlamış olmalıdır. Kırsal mukataalarda yapılan zirai faaliyetten elde edilen gelir için konuşulacak olursa ipek üretiminden elde edilen gelirin doğrudan Şihâbî emirinin eline geçtiğini söylemek mümkündür. İpek üretimi hakkındaki değerlendirmeye geçmeden önce Cebel-i Lübnan mukataalarında yapılan tarımsal faaliyet üzerinde genel hatlarıyla durmak gerekir.

Şihâbî emirlerinin iltizam olarak aldıkları Cebel-i Lübnan'daki bu mukataaların kapsadığı, genellikle dağlık ve engebeli arazilerin yoğunlukta olduğu coğrafyada 17. ve 18. yüzyıllarda çeşitli tarım ürünleri yetiştiriliyordu. Sahil kesiminde yer alan ovalarda ve dağ eteklerinde bahçe tarımı öncelikli zirai faaliyetti. Zeytin, incir, narenciye türleri, elma, erik, hurma gibi ürünlerin yanı sıra muz, şeker kamışı, pirinç gibi tropikal ürünler kayda değer miktarda tarımı yapılan ürünlerdi. İpek üretimin kâr getiren bir ticari faaliyet olduğu, Cebel-i Lübnan'ın önemli sahil şehirleri olan Trablusşam, Beyrut ve Sayda'da mevcut bulunan çarşı ve hanlarda 17. ve 18. yüzyıllarda ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. İpek ticaretinin kar getirici özelliği nedeniyle bölgenin yerel güçleri tarafından bu metanın ticaretinin kontrol altına alınmak

³⁰¹ Şeyh Nâsîf el-Yazıcı, **a.g.e.**, s. 14-16. Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan**, C.I, s. 24-27.

³⁰² Bu konuda birinci bölümdeki Tablo 3'e bakınız.

istendiği görülmüştür. Bu eğilimin Ma'noğulları döneminde ve Şihâboğulları döneminde sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Emir Fahreddin, nüfuz bölgesinde ipek üretiminde esaslı bir yere sahip olan dut ağaçlarının sayılarını arttırmak için susuz alanlarda sulama faaliyetlerine girişmiş böylece dut ağaçlarının sayısını arttırmayı hedeflemiştir³⁰³.

Şihâbîler döneminde ipek üretiminin ve ticaretinin sürdürüldüğü, ailenin ipekten elde edilen geliri çeşitli şekillerde kullandığı anlaşılmaktadır. İpeğin, Şihâbî emirleri tarafından vergi borçlarının ödenmesinde kullanılması bu konuda dikkate değer bir uygulamadır. Sıklıkla gerçekleştiği söylenemese de ipek bazı seneler vergi borçlarının ödenmesinde kullanılmıştır. Mir Haydar'ın, 1729 senesinde bir önceki senenin vergi borcunun bir kısmını kalitesiz ipek ile ödemeye kalkışması Sayda valisi Süleyman Paşa'nın hoşuna gitmediğinden bu durumu bir mektupla merkezî hükümete bildirmiştir³⁰⁴. Mir Mülhim'in 1744 senesinde yine önceki senelerden kalan 25.000 kuruşluk vergi borcuna karşılık ipek verdiği, söz konusu ipeğin Şam'da satılmasının uygun görüldüğü anlaşılmaktadır³⁰⁵. Cebel-i Lübnan'da üretilen ipeğin ihraç edilmesinde Fransız tüccarlar başat role sahip olmuşlardır. Fahreddin Ma'noğlu döneminde Fransız tüccarlar, Lübnan ipeği ticaretini Trablusşam ve Sayda'da inşa edilen hanlarda yürütmüşlerdir. Fransızların bu vaziyeti Cezzâr Ahmed Paşa dönemine kadar sürdürdükleri anlaşılmaktadır³⁰⁶.

2.2. Metâvile

Metâvile kelimesi, *velâ*, *velâyet*, *müvâlât* kökünden gelen *mütevâlî* kelimesinin çoğulu olup, Hz. Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i sevenler anlamını taşıdığı söylenmiştir. Şîi fraksiyonlar arasında yer alan İsnââşeriyye'nin (On İki İmam Şi'ası) mensuplarından Bilâd-ı Şam'a yerleşmiş olanlarının tarihsel lakabı olarak da bilinir³⁰⁷. 10. yüzyılın

³⁰³ Kürşat Çelik, "Osmanlı İdaresindeki Lübnan'da İpek Üretim ve Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, Sayı: 1, Elazığ 2016, s. 279-280.

³⁰⁴ BOA, **MAD**, nr. 135, s. 314, hkm. 1074.

³⁰⁵ BOA, **MAD**, nr. 9952, s. 36. Mir Mülhim'in verdiği ipeğin satılacağı yer muhtemelen Şam'daki Sûk el-Harîr isimli, ipek tüccarının faaliyet gösterdiği çarşıydı. Osmanlı hükümeti, ipeğin uygun fiyattan satılması için Şam defterdarı Fethi Efendi'yi görevlendirmiştir. Şam'daki sûk el-harîr isimli çarşı için ayrıca bkz. Kürşat Çelik, **a.g.e.**, s. 280. Mir Mülhim, sonraki yıllarda yine vergi borcunun bir kısmını ipek olarak ödeyecektir. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 9968, s. 48.

³⁰⁶ Kürşat Çelik, **a.g.e.**, s. 281.

³⁰⁷ Mustafa Öz, "Metâvile", **DİA**, C. 29, İstanbul 2004, s. 404.

sonlarından itibaren On iki İmam Şi‘ası Cebel-i Lübnan’da, özellikle Kuzey Beka ve Cebel-i Âmil’de hüküm sürüyor ve Mısır ve Şam’a hakim Fatimîlerden destek alıyorlardı. Şiî Benî Ammâr Ailesi’nin 11. yüzyılın sonlarında Trablusşam’ı yönettikleri bilinmektedir³⁰⁸. Metâvile lakabının ise tarihçiler tarafından, Benî Mütevâl şeklinde 12. yüzyıl sonlarından itibaren kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır³⁰⁹. 17.-18. yüz yıllarda Cebel-i Lübnan, Balebek ve Cebel-i Âmil bölgelerinde mevcut yerel güçler arasında siyasi ve ekonomik anlamda etkinlik kazanmayı başaran, Benî Harfûş, Benî Himâde, Benî Ali es-Sagîr ve bu sonuncunun bir devamı niteliğinde olduğu anlaşılan Âl-i Nassâr gibi ailelerin tamamı için Metâvile lakabı kullanılmıştır³¹⁰. Bu yerler arasında Cebel-i Âmil Sayda Eyaleti sınırları dahilindeydi. Beka Vadisi ve Balebek 17. ve 18. yüzyıllarda genellikle Şam veya Trablusşam eyaletlerinin sınırları içerisinde yer almışlardır.

2.2.1. Bilâd-ı Şam’da Metâvile’nin Tarihçesi

Sayda Eyaleti’nin kapsadığı coğrafyada ve komşu mıntikalarda yaşayan Metâvile’nin bilhassa Dürzî Ma‘noğulları ve Şihâboğulları ile bölgesel hakimiyet, ekonomik imtiyazların tasarrufunu ele geçirme üzerine yaptıkları mücadeleler, Duveyhî, Emir Ahmed Haydar eş-Şihâbî ve Tannûs eş-Şidyâk gibi yerel kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu Marûnî tarihçilerin anlatılarında Cebel-i Lübnan Şiîleri’nin (Metâvile), Dürzî-Mârûnî yerel güç odağının egemenliğinin altında resmedilmiş olduğu dile getirilmiştir. Dürzî-Mârûnî ittifakının gücünü vurgulayan tarih anlatısı içerisinde Şiîlerin bölgesel rol ve fonksiyonları erimiş veya Şiîler bu ittifaka destek veren gruplar olarak olarak görülmüşlerdir³¹¹.

Osmanlı müelliflerinin gözünde Metâvile’nin nasıl algılandığı sorusuna tatmin edici bir cevap vermek pek mümkün görünmemektedir. Vekâyî-nüvislik geleneği içinde eserlerini telif eden tarihçilerin bu bölgeye ilgileri, birkaç istisna dışında, genellikle valilerin tayini, azli; kimi zaman Surre Alayı ve Hac Kafilesi ile ilgili

³⁰⁸ Rafiq, *el-Arab vel-Osmaniyyun*, s. 150.

³⁰⁹ Mustafa Öz, *a.g.e.*, s. 404.

³¹⁰ W. Ende, “Mutawālî”, *İE*, v. VII, Leiden – New York 1993, s. 780.

³¹¹ S. Winter, *The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 33-36.

haberlerin nakli gibi konularla sınırlı kalmıştır. Bu tarihçiler arasında istisna edilebilecek isimlerin başında Naîmâ gelir. Naîmâ, 17. yüzyılda, Halep, Şam, Sayda, Safed ve Trablusşam mıntıkalarında meydana gelen, aralarında Ma‘noğlu Fahreddin, Seyfoğlu Yusuf Paşa ve Canbolatoğlu Ali Paşa gibi önemli isimlerin rol oynadığı isyan olaylarının ayrıntılı bir anlatımını sunmuştur. Nâîmâ’nın, şifâhî kaynaklarından birinin, Ma‘noğlu Fahreddin’in oğlu Hüseyin Bey olmasının, Arap eyaletleri ve bilhassa Bilâd-ı Şam hakkında ayrıntılı bilgiler vermesinde etkili olduğu söylenmiştir³¹². Naîmâ’nın Cebel-i Lübnan Şîîleri ile alakalı anlatımları mevcuttur. Örneğin, Metâvile lakabını zikretmeksizin, 1636 senesinde Harfûşoğullarının Balebek’i istilası ve Küçük Ahmed Paşa’nın şehit düşmesinden sonra yerine Şam valisi tayin edilen Derviş Mehmed Paşa’nın kethüdası Abdullah’ın bunların üzerine yaptığı seferden bahseder³¹³. Raşid Mehmed Efendi, Defterdar Sarı Mehmed Paşa gibi tarihçiler eserlerinde, 17. yüzyılın son on yılında Trablusşam Eyaleti sınırları dahilinde, Cebel-i Lübnan’ın kuzeyinde yaşayan Benî Himâde’ye mensup Serhân-oğulları ile Ma‘noğulları arasındaki ittifakın doğurduğu olumsuzlukları anlatan pasajlara yer vermişlerdir. Osmanlı merkezi hükümetinin, bu ittifaka karşı Trablusşam valileri başta olmak üzere bölge valileri aracılığıyla harekete geçtiği anlaşılmaktadır³¹⁴. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*’inde Metâvile lakabını da kullanarak, Sayda Eyaleti ve civarındaki Şîî topluluklar hakkında bazı bilgiler vermiştir. Buna göre, Ali es-Sagîr Ailesi Metâvile şeyhlerinden olup Sayda Eyaleti’nde Bilâd-ı Bişâre adı verilen bölgede hakimiyet sürmüşlerdir. Metâvile’nin, 18. yüzyılın ortalarından itibaren en güçlü şeyhi (Benî Mütevâlin şeyhü’l-meşâyih) kabul edilen Şeyh Nâsîf’tan ve Trablusşam Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Küre mıntıkasında mukataalara sahip olan Benî Himâde’den Metâvile’yle bağlantılı olarak bahsedilmiştir³¹⁵. Osmanlı arşiv belgelerinde yalnızca, Şam’da fetva emini olduğu anlaşılan İshak Efendi’den gelen 1771 (h. 1185) tarihli mektupta *Metâvile* kelimesine tesadüf edilebilmiştir. Burada, Mısır’da bir ara şeyhü’l-beledlik makamını ihraz etmiş

³¹² Naima, *Tarih-i Na’ima*, C. I, s. XXIV; Ebu Husayn, *Provincial Leaderships in Syria*, s. 6-7.

³¹³ Naima, *Tarih-i Na’ima*, C. II, s. 839.

³¹⁴ Raşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, C. I, s. 368,395; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât: Tahlil ve Metin (1066-1166/1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1995, s. 429-430 (Aktaran S. Winter, *The Shiites Of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 98-99)

³¹⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, s. 313-332.

olan Bulutkapan Ali Bey'in memlûklarından Ebuzzeheb Muhammed ve avânesinin Şam'ı işgal ettikleri esnada, *cibâl-ı Şâmiye* sakinlerinden *Metâvile* taifesi ile Zahir Ömer'in oğlu Ali'nin birlikte hareket ederek, şehrin merkezinde yağma faaliyetlerine giriştikleri anlatılmıştır³¹⁶.

Osmanlı hakimiyetinde Cebel-i Lübnan Şiîlerinin tarihini, bu grupların 17. ve 18. yüzyıllarda ele geçirdikleri bölgesel liderlik statüsünü vurgulayan bir tarzda anlatan Stefan Winter'e göre, özellikle 17. yüzyılda Harfûşoğulları, Beka Vadisi'nde ve Balebek'te böyle bir statüye sahiptiler. Harfûşoğulları'nın elde ettikleri emirlik statüsü, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında yeni bir anlam kazanmıştı. Yani Osmanlılar, daha öncekinden (mesela Memlûklerdeki emirlik statüsünün algılanmasından) farklı olarak emirlik, beylik gibi unvanlar vermek suretiyle, yerel güçlerle bölgesel iktidarını paylaşma yoluna gitmiş bunun yanı sıra fiskal anlamda birtakım sorumluluklar da yüklemişlerdi. Winter, bu değişimin bağlamını, 16. yüzyılın sonunda, eyalet yönetiminin nakdileşmesiyle (yani nakit para ile yapılabilecek işlerin giderek daha fazla valilerin uhdesine verilmesi, asker yazmak, vergi toplamak, hatta bazen bizzat üst-mültezim olarak vergi ödemek vs.) Sünnî olmayan grupların işlev görebileceği bir vergi rejimi ve siyasi imtiyazlar bağlamı olarak nitelendirir. Böylece devlet eliyle bu gruplar tanınır olmuşlar ve askeri-idari hiyerarşiye dahil olabilmişlerdir. Dolayısıyla, Harfûşoğulları emirlerinin, 17. yüzyılda Bilâd-ı Şam'ın batısında Osmanlılarla birlikte hareket eden yerel güçlerin arasında yer almaları bu bağlamda anlaşılmalıdır³¹⁷.

Metâvile'den olan diğer bir Şiî grup Himâdîler, 17. yüzyılda Trablusşam Eyaleti sınırları içinde yer alan ve Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde bulunan Cübeyl ve Batrûn gibi nahiyelerin yerel idaresinde etkili olmuşlardır. Ayrıca buralardaki mukataaların iltizamlarını almışlardır. Osmanlı iltizam sisteminin imkanlarından yararlanarak siyasi ve ekonomik anlamda güçlenmiş olan Himadî Ailesi'nin Şiî kimliği bu konuda bir engel oluşturmamıştır. Ancak 1685 senesinde Himadîlerin Trablusşam valisiyle aralarında başlayan sürtüşmeler, devletin yaklaşık on beş yıl sürecek bir tedib hareketine girişmesine neden oldu. Winter, bu seferleri Osmanlı taşra

³¹⁶ BOA, A.AMD, 17/48.

³¹⁷ Stefan Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 32-57.

teşkilatında uzun soluklu bir değişimin ışığında yeniden değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Winter'e göre bu değişim, eyalet yönetiminde yerel seçkinlere kayış şeklinde kendisini göstermişti. Trablusşam valisi olan Ali Paşa, 1690 senesinde, eyalet sınırları dahilinde iltizam ettikleri Cübeyl, Betrûn, Tayna (?) ve Cebe isimli mukataalarla yetinmeyip, müslüman ahalinin yaşadığı Ukâz, Zâviye ve Küre mukataalarına da tasallutta bulundukları gerekçesiyle Himâdîlerden olan Serhân³¹⁸ taifesinin bu konuda engellenmesi talimatını almıştır. Aynı topluluğun Şam Eyaleti dahilindeki bazı mukataalara da müdahale etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır³¹⁹. Serhân tıafesinin bu faaliyetlerinin Sayda-Beyrut Eyaleti'ndeki mukataaları etkilememesi için Sayda-Beyrut Beylerbeyi İsmail Paşa ve Ma'noğlu Mir Ahmed uyarılmışlardır. Ali Paşa'nın Himâdî Serhânoğullarına karşı Lazkiye'li yerli bir aile olan Mataracioğullarından (*el-Mutarcî*) yardım istemesi ve sonrasında kendisinin 1694 yılının Nisan ayında sadrazam olması³²⁰ üzerine bu ailenin liderlerinden Arslan Ağa'yı Trablusşam valisi tayin etmesi Himâdîlerle olan mücadelenin çok daha geniş çaplı bir şekilde sürmesine neden olmuştur³²¹. Mataracioğulları, 18. yüzyılın ilk yıllarında Bilâd-ı Şam'da merkezî hükümetin resmî aracılığı olma statüsünü elde etmişlerdir. Arslan Paşa'nın kardeşi Kaplan Paşa Sayda Eyaleti'ne vali atanmış, Arslan Paşa da bir süre sonra Şam valiliği ve Hac Emirliği görevlerini deruhde etmiştir. Bu gelişme, yukarıda da bahsedildiği üzere Winter tarafından Bilâd-ı Şam'da eyalet yönetiminde yerel seçkinlere kayış olgusunun bir sonucu olarak gösterilir. Gerçekten 18. yüzyılın büyük bir bölümünde Bilâd-ı Şam eyaletlerini yerel güçler arasından çıkan aileler yönetmişlerdir. Bu aileler arasında en dikkate değeri şüphesiz Azmzâde Ailesi'dir. Himâdîler adına bu gelişmenin sonuçlarının hiç de iç açıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, kendileri aslında Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde idaresi zor olan dağlık arazilerdeki mukataaların idaresinde yerel aracılar olarak 17. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet etmişlerdi. Ancak imparatorluğun taşra idaresinde, Bilâd-ı Şam'da meydana geldiği anlaşılan resmi aracılar olarak da yerellere yönelme eğilimi Himâdîlerin gücünü büyük ölçüde kıran bir süreci başlatmışa benzemektedir.

³¹⁸ Stefan Winter, **The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule**, s. 89

³¹⁹ BOA, MD, nr. 100, hkm. 278.

³²⁰ Stefan Winter, **a.g.e.**, s. 100-101; Râşid Mehmed Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, C. I, s. 393.

³²¹ **A.e.**, s. 114-116.

Azmzâde Ailesi'ne mensup valilerin, Bekâ Vadisi'nde Harfûşoğulları üzerinde, Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde sahil kesiminde ise Himâdîler üzerinde baskıları 18. yüzyılda daha hissedilir hale gelmiştir³²².

2.2.2. Sayda Eyaleti'nde Metâvile: 17. Yüzyılda Cebel-i Âmil

Metâvilesi

Fahreddin Ma'noğlu döneminde, Safed ve Cebel-i Âmil'de onun hakimiyetinin tanındığı bilinmektedir. Osmanlı hükümeti, Fahreddin'i 1602 yılında Dürzî ailelerin lideri olarak tanımış ve Safed Sancakbeyi olarak tayin etmiştir³²³. Bu tarihten itibaren Fahreddin, kardeşi Yunus'u Cebel-i Âmil'in sahil kesiminde yer alan Sur'a yerel idareci olarak atayarak nüfuz alanını Metâvile'nin yerleşim bölgesine kadar yaymıştır. Fahreddin'in, bölgelerinde nüfuzunu yaymaya yönelik faaliyetlerini tedirginlikle takip eden Cebel-i Âmil'in Şîî sakinlerinin kendi aralarında birlik oluşturmaya yöneldikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca komşu bölgelerdeki diğer Şîî yerel güçlerin yardımına başvurmuşlardır. Bu konuda desteğini aradıkları güçlerden birisi Harfûşoğulları Ailesi olmuştur³²⁴. Ayrıca Fahreddin'in isyancı faaliyetlerine karşı Osmanlı hükümetinin paşalarının düzenlediği seferlere destek vermişlerdir. Şam valisi Hafız Ahmed Paşa'nın 1614 yılında Ma'noğullarına karşı düzenlediği sefere Cebel-i Âmil Metâvilesinden Münker Ailesi destek vermiştir. Şükr Ailesi ve Ali es-Sagîr Ailesi, Osmanlı hükümetinin takibinden dolayı Avrupa'ya kaçmış olan Fahreddin'in yokluğunda Safed'e atanmış olan Hüseyin el-Yazıcı'yı, Ali Ma'noğlu ile mücadelesinde desteklemişlerdir. Bu dönemde Cebel-i Âmil'de yer alan Bilâd-

³²² Şam valilerinin yanı sıra Cebel-i Lübnan'ın diğer bir etkili yerel gücü olan Şihâboğulları Ailesi, 18. yüzyılda her iki Şîî grubu üzerinde nüfuzunu kabul ettirme mücadelesine girişmiştir. Bu konuda kimi zaman Şam valileri ve diğer eyalet valileri ile birlikte hareket etmekten çekinmemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. bu bölümde *Şihâbîler ve Metâvile* başlığı.

³²³ Ebu Husayn, **Provincial Leaderships in Syria**, s. 83.

³²⁴ Sa'dûn Hamâde, **Tarih eş-Şî'a fî Lübnan**, C. I, s. 407-408.

Bişâre’de Ali es-Sagîr Ailesi’nin yanı sıra Sûdûn Ailesi³²⁵ ve Nablus mıntikasından Meştâh Ailesi³²⁶ Ma’noğullarına karşı mücadele etmişlerdir³²⁷.

Fahreddin, Avrupa’dan dönmesiyle birlikte Cebel-i Âmil Metâvilesi üzerine baskı yapıp saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Hüseyin b. Ali es-Sagîr, Fahreddin’e karşı mücadelede etkili olan isimlerden biri olmuştur. Ne var ki Fahreddin’in giderek artan bakısı karşısında, 1620 senesinde Ali es-Sagîr ve Şükr Aileleri çareyi Balebek’e kaçıp buradaki Emir Yunus’a (Harfûşoğlu) sığınmakta bulmuşlardır³²⁸. Fahreddin’in 1635 senesinde tasfiye edilmesinden sonra bu aileler eski yurtlarına geri dönmüşler, Ma’noğullarına karşı mücadelelerini devam ettirmişlerdir. Fahreddin’in yeğeni Mülhim Ma’noğlu zamanında, onun düşmanı olan Ali Alemüddin’i desteklemişlerdir. Ahmed Ma’noğlu dönemi ise Ma’noğullarının gittikçe nüfuzlarını kaybettikleri bir dönem olmuştur. Bu dönemde Ahmed b. Ali es-Sagîr’in Cebel-i Âmil Metâvilesi’nin lideri olarak öne çıktığı görülmüştür. Ma’noğullarına karşı verilen mücadelenin yanı sıra Cebel-i Âmil Metâvilesi kendi aralarında nüfuz mücadelesine girmişlerdir. Ali es-Sagîr Ailesi ile Şükr Ailesi arasında 1649 senesinde meydana gelen mücadele neticesinde Şükr Ailesi’nin gücü kırılmış ve bu ailenin tasfiye olmasıyla birlikte Cebel-i Âmil’de üç aile yerel güç olarak varlıklarını sürdürüp 18. yüzyıla taşımışlardır: Ali es-Sagîr, Münker ve Sa‘b³²⁹.

2.2.3. 18. Yüzyılda Cebel-i Âmil Metâvilesinin Genel Vaziyeti ve Metâvileye Mensup Aileler

18. yüzyılda Sayda Sancağı’nın güneyinde bulunan Cebel-i Âmil bölgesinde Metâvile’ye mensup bu Şîî ailelerin yerel aracılar olarak yer almakta olduğundan bahsedilmişti. Safed Sancağı’nın hemen kuzeyinde bulunan bu bölgenin idaresinden Sayda Eyaleti valileri sorumluydu. Ayrıca bölgede yer alan mukataaların iltizamını

³²⁵ Sûdûn Ailesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Câbir Âl Safâ, **Tarih Cebel Amil**, Ürdün 1973, s. 39.

³²⁶ Meştâh Ailesi için bkz. **A.e.**, s. 39.

³²⁷ Sa’dûn Hamâde, **a.g.e.**, s. 408. Ayrıca bkz. Câbir Âl Safâ, **a.g.e.**, s. 39.

³²⁸ Ebu Husayn, **Provincial Leaderships in Syria**, s. 113.

³²⁹ Sa’dûn Hamâde, **Tarih eş-Şî’a fî Lübnan**, C. I, s. 410-415.

üst-mültezimler olarak genellikle Sayda valileri deruhde etmekteydi. Burada bulunan mukataalar Litani Nehri'nin kuzeyindeki Şakîf, Şomar, Tuffâh ile nehrin güneyinde bulunan Bilâd-ı Bişâre mukataalarıydı. Bütün bu mukataaların bulunduğu bölgenin adı Cebel-i Âmil olarak bilinmekteydi. Osmanlı arşivinde bulunan, 18. yüzyıla ait mukataa kayıtlarında Cebel-i Âmil ismine rastlanmasa da bu bölgenin cüzlerini oluşturan, Şakîf, Şomar, Tuffâh ve Bilâd Bişâre gibi yerleşim merkezlerinin mukataalar olarak kaydedildiği görülmektedir. Her bir mukataanın işletmesini yüklenen mültezimlerin kimlikleri özellikle *Mukataa Defterleri*'nde yer alan *bakaya* (geçmiş vergi borcu) kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Buna göre Ali es-Sagîr Ailesi ve bu ailenin devamı olarak bilinen Nassâr Ailesi Bişâre Mukataası'nı, Münker Ailesi Şomar ve Tuffâh mukataalarını, Sa'b Ailesi ise Şakîf Mukataası'nı 18. yüzyılda deruhde eden alt-mültezim aileler olarak dikkati çekmektedir³³⁰.

Sayda Eyaleti'nin güneyinde yer almaları nedeniyle muhtemelen *aşağı mukataalar*³³¹ olarak da isimlendirilmiş olan Cebel-i Âmil mukataalarının bulunduğu mıntıkada irili ufaklı kaleler ve burçlar yer almaktaydı. Bu kalelerden Tıbnîn, Hûnîn Kânâ, Mezra'a, Mârûn, Şem' kaleleri Bişâre Mukataası'nın sınırları dahilindeydi. Şakîf Arnûn Kalesi, Şakîf Mukataası'nda, Meys Kalesi Şomar Mukataasında, Cubbâ' Kalesi ise Tuffâh Mukataası'nda yer alan kalelerdi³³². Genellikle Haçlılar döneminden kalma eski kale veya burç binalarının onarılmasıyla inşa edilmiş olan bu kaleler, bölgenin sakinlerine hem civardaki Şihâbîler, Zeydânîler gibi diğer yerel güçlere hem de Osmanlı valilerine karşı kendilerini savunma imkanı sağlıyordu. Mukataaların iltizamını alan şeyhler bu kalelerde ikamet ediyorlardı. Mesela, 18. yüzyılın başında Ali es-Sagîr Ailesi'nin lideri olan Şeyh Müşrif, Mezra'a Kalesi'nde ikamet ediyordu.

³³⁰ 1730'lara kadarki zaman zarfında Cebel-i Âmil Metâvilesi'ne mensup ailelerin Cebel-i Âmil mukataalarını ne şekilde tasarruf ettiklerine dair düzenli kayıtlara rastlamak mümkün olmamıştır. Bu dönemle ilgili olarak 114-1 nolu Mühimme Defterinin 676. sayfasında yer alan 3047 nolu hükümde 1705 senesinde Cebel-i Âmil'de Sa'b, Münker, Ali es-Sagîr Ailesi'nin mültezimlik yaptıklarının bilgisine ulaşmak mümkündür. Sa'b Ailesi'nin 1731-1732 senelerinde Şomar ve Şakîf Mukataalarının iltizamını aldıkları, Baş Muhasebe defterlerinden 1705 nolu defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, **D. BŞM. D.**, nr. 1705, s. 6-7. 1730'ların ikinci yarısından itibaren ilgili ailelerin Cebel-i Âmil'de hangi mukataaları iltizamlarına aldıkları hakkında Mukataa Defterlerindeki bakaya kayıtlarında malumata rastlamak mümkündür. Bu konuda, birinci bölümde Sayda Eyaleti'nde Yer Alan Diğer Mukataalar başlığı altında ayrıntılı malumat verilmiştir.

³³¹ BOA, **MAD**, nr. 3434, s. 217; BOA, **D.BŞM.SBM.**, nr. 2, gömlek 57.

³³² Sa'dûn Hamâde, **Tarih eş-Şî'a fî Lübnan**, C. I, s. 437.

Sa'b Ailesi'nin liderlerinden Ahmed Faris Şakîf Kalesi'nde³³³, Münker Ailesi'nin şeyhleri ise Cubba el-Halâve Kalesi'nde ikamet ediyorlardı³³⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet ideolojisini belirleyen önemli unsurlardan biri, özellikle 16. yüzyıldan itibaren Sünnî İslam anlayışı olmuştur. Bu anlayışın gözünde Cebel-i Lübnan'da ve bu coğrafyanın bir uzantısı olan Cebel-i Âmil'de yaşayan On İki İmam Şîliğine mensup aileler, Sünnî İslam anlayışının dışında, sapkın bir inancı benimseyen (*Râfizi-Revâfiz*) gruplar olarak görülüyorlardı. 18. yüzyıla gelinceye kadar ve 18. yüzyılın ilk yarısında Şîliğin temsilcisi Safevilerle ve Safeviler'den sonra iktidara gelen Nadir Şah'la yapılan mücadeleler, Osmanlıların kendi ülkelerinde ve dışarıda yaşayan Şîlilere karşı benimsedikleri bu algıyı her zaman canlı tuttu. 18. yüzyılda, belki de bu algının canlılığını korumasının bir sonucu olarak Cebel-i Âmil mukataalarının mültezimleri, mukataa defterlerinde ve diğer arşiv kayıtlarında sapkın şeyhler³³⁵ (*Revafiz Şeyhleri; Kızılbaş Şeyhleri*) olarak isimlendirildiler³³⁶. Burada, imparatorluğun iktidar hafızasında varlığını sürdüren bu olumsuz çağrışımlı algının taşra idaresinin yol ve yöntemlerini belirlemede etkili olup olmadığı sorusu akla gelir. Yani Osmanlı hükümeti bu algının etkisiyle On iki İmam Şîliğine mensup tebasına, taşrada uygulanan idari-mali kontrol ve denetim yöntemleri açısından farklı bir şekilde mi yaklaşıyordu? 18. yüzyılda Sayda Eyaleti'nde yaşayan diğer yerel güçler olan Dürzî ailelere ve bunların lideri konumundaki Sünnî Şihâboğullarına, yine sünnî olan Zeydânî Ailesi'ne karşı takip edilen yol ve yöntemler göz önünde bulundurulduğunda kayda değer bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Hükümetin gözünde bu yerel güçler, bölgede yerel iktidarın sürdürülmesinde kullanılabilecek yerel araçlardı. Aslında resmî araçlar olarak Sayda ve Şam valileri bu yerel güçlere ilişkin algıyı belirleyen ve bunu merkezi idareyle paylaşan unsurlar olarak görülebilir. Cebel-i Âmil Metâvilesi hakkında iki durumun oluşması sakıncalı görülüyordu. İlki bu yerel güçlerin, yerel aracılık rollerini beklendiği gibi yerine getirmemeleriydi ki, bu, Osmanlıların taşrada genellikle yerel güçler hakkında

³³³ Ali ez-Zeyn, *Li'l-Bahs an Tarihînâ fi Lübnan*, s. 411-413.

³³⁴ *A.e.*, s. 428.

³³⁵ BOA, *MAD*, nr. 10185, s. 301; *MAD*, nr. 9959 s. 238.

³³⁶ Kızılbaş tabirinin Cebel-i Lübnan Şîileri için kullanılması, bu algının Safevilere ilişkin tarihsel derinliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirmeye için bkz. S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 1-2.

istemediği bir durumdu. 18. yüzyıl için konuşulacak olursa bu rol büyük ölçüde mukataacılıktı/mültezimlikti. İhtiva ettiği yerel idareye ilişkin fonksiyonlarıyla mukataacılık veya mültezimlik rollerini sürdürmeleri Cebel-i Âmil mukataacılarından bekleniyordu. Sayda valisi Seyyid Ahmed Paşa'ya ve Cebel-i Âmil mukataaları, Bişâre, Şakîf, Şomar ve Tuffâh şeyhlerine gönderilen Ekim 1753 tarihine ait bir hükümde hükümetin yerel aracılık rolünün sürdürülmesine verdiği önem açıkça görülür. Buna göre Bişâre Mukataası mültezimleri Nâsif Nassâr, Abbâs ve Kaplan birtakım bahaneler uydurarak 1753 senesinde üzerilerine almaları beklenen ilgili mukataanın iltizamını almaya yanaşmamışlardır. Hatta civardaki Tuffâh, Şomar ve Şakîf mukataalarının şeyhlerini de ayartıp almamaya teşvik etmişlerdir. Bu esnada, söz konusu şeyhlerin, köylü reayadan vergiye konu olan miri malı toplamış olduklarına dair ihbar alınmıştır. Osmanlı hükümeti, Sayda valisini daha önceki iltizam bedelinden fazla bir bedel almaması konusunda uyarıp bu şeyhlerin iltizamlarını almalarını sağlamasını emretmiştir³³⁷. Burada hükümetin, söz konusu mukataaların önemli yerel güçleri olan Ali es-Sagîr Ailesi'ne ve Sa'b Ailesi'ne mensup mukataacıların devreden çıkmasını istememesi dikkati çekmektedir. Zaten başka görevlilerin veya mültezimlerin dışarıdan gelip vergi tahsil etmeleri pek mümkün değildi. Ertesi sene yeni vali Mustafa Paşa, iki senedir vergi borçlarını ödemeyen Bişâre şeyhi Abbas'ın yerine başka mültezimleri görevlendirmeye çalıştı. Bunun üzerine Abbas, reayaya baskı yaparak köylerini terk etmeye zorladı. Böylece hem vergi tahsiline mani olan hem de bölge halkını rahatsız eden gelişmeler yaşandı. Bu tür gelişmelerin yaşanmasını engellemek için mevcut yerel güçlerle bir şekilde uzlaşmaya varmak gerekiyordu. Şeyh Abbas, Şeyh Kaplan ve komşu mukataalardan Şakîf'in şeyhi Haydar'a başka bir hüküm gönderildi. Hükümet, vergi tahsili ve reayanın yeniden köylerine döndürülmesi konusunda vali Mustafa Paşa'ya yardım etmelerini istedi. Başka mültezimlerin görevlendirilmiş olmasının zorunluluk icabı olduğu ayrıca belirtildi³³⁸. Sonraki senelerde Şeyh Abbas, Şeyh Kaplan ve Şeyh Haydar'ın söz konusu mukataaların iltizamlarını aldıklarını gösteren kayıtlar hükümetin uzlaşmaya

³³⁷ BOA, MAD, nr. 9974, s. 356.

³³⁸ BOA, MAD, nr. 9976, s.282.

yönelik tavrının sürdüğünü gösterir³³⁹. Öte yandan, söz konusu şeyhlerin iltizam sözleşmelerini yenilemelerinde, Osmanlı hükümetinin kendilerine verdiği mukataacılık statüsünü kaybedip muhtemel isyancı konumuna düşmek istememelerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Cebel-i Âmil Metâvilesiyle ilgili olarak hükümetin gerçekleşmesini istemediği ikinci durum, onların, yakınlarındaki diğer yerel güçlerden herhangi biriyle ittifak etmeleri idi. Kuzeyde Şihâbî emirleriyle, Dürzî ailelerle ya da Cübeyl mıntıkasında ve Beka Vadisi'nde yaşayan diğer Şiî aileler olan Himâdîlerle ve Harfûşîlerle siyasi ve askeri anlamda bir ittifak oluşturmaları, Bilâd-ı Şam'da, bölgesel güç dengelerini sarsabilir, genel huzurun ve aşayışın bozulmasına yol açacak yerel çatışmalara sebep olabilirdi. Öte yandan oluşacak yeni güç odağının merkezî hükümete karşı uysal bir tavır içinde olmaması olasılığı, hükümetin bu güç odağına genellikle kuşkuyla yaklaşmasında etkili olmuştur. Aslında, Osmanlı hükümetinin taşrada yerel güçlerin genelinin kontrolü için takip ettiği stratejilerden birisi, bu yerel güçlerin aralarında birleşerek daha zorlu bir güç odağı haline gelmelerini engellemekti. Ayrıca Cebel-i Lübnan Şiîlerinin siyasi ve askeri anlamda bir ittifak oluşturmaları, Şam valileri başta olmak üzere bölge valilerinin de işine gelmezdi. Ma'noğullarının son emiri Ahmed'in emirliğine bağlı olarak Cübeyl mıntıkasında yaşayan Himâdîler, Bişâre'de etkin Şeyh Müşrif Ali es-Sagîr'le birlikte hareket edip yağma faaliyetlerinde bulunduklarında hem Ahmed Ma'noğlu hem de Sayda valisi bunların Sayda Eyaleti sınırları dahiline salıverilmemeleri konusunda uyarılmışlardı³⁴⁰. Beşir Şihâbî'nin emirlik yaptığı 1706 senesinde bu defa Cübeyl ve Batrûn'da sakin *kızılbaş taifesi* huzursuzluk çıkardığında, Sayda dağlarından kimsenin yardımlarına gitmemesi ya da onlardan kimsenin gelip Beşir'in yanına sığınmaması için yol ve geçitlerde önlem alınması Sayda valisi Muhammed Paşa'ya ve Trablusşam beylerbeyi Mustafa Paşa'ya tenbih edildi³⁴¹.

Cebel-i Âmil Metâvilesi ile Şihâbîlerin ve onların emirliği altındaki Dürzî ailelerin, bir valinin emri altında olmaksızın askeri güçlerini birleştirdiklerine dair

³³⁹ 1754-55 seneleri için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10197, s. 352; 1757-58 seneleri için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289.

³⁴⁰ BOA, **MD**, nr. 108, s. 259, hkm. 1093; **MD**, nr.108, s. 81, hkm. 317.

³⁴¹ BOA, **MD**, nr. 114-1 s. 722, hkm. 3234.

yerel tarih kaynaklarındaki anlatımlara nadiren rastlanılmaktadır³⁴². İstisnâî bir veriye Osmanlı arşiv kaynaklarında tesadüf edilir. Azmzâde Süleyman Paşa'nın, Şam'ın kırsalındaki yerel güçlere karşı baskılama politikasını şiddetle uyguladığı 1740'ların ilk yıllarına ait olan bir hükümde Zahir Ömer, Cebel-i Âmil Metâvilesi ve Şihâbî emiri Mülhim'in güçlerini birleştirip on binden fazla asker ile *Şam Urbânî Şeyhi* Diyâbî'ye saldırdıkları ifade edilmektedir³⁴³. Bu gelişmede odak noktasındaki karakter şüphesiz Süleyman Paşa'nın hedefindeki isim olan Zahir Ömer'di. Ayrıca döneminde Metâvile'ye karşı saldırgan bir tavır takınan Mülhim'in onlarla bir arada hareket etmesi pek makul görünmemektedir. Başka bir açıdan bakıldığında bu gelişmede Zahir Ömer ile Metâvile arasında ileride siyasi ve askeri işbirliğine hatta kader birliğine dönüşecek bir ittifakın ilk sinyallerini verildiğini görmek mümkündür³⁴⁴. Bu ittifakın Gürcü Osman Paşa'nın valiliği döneminden 1775'te Zahir Ömer öldürülünceye kadar geçen zaman zarfında sürdürüldüğü görülmektedir. Yine bu dönemde özellikle Ali es-Sagîr Ailesi'nin devamı olan Nassâr Ailesi'nin lideri Şeyh Nâsif en-Nassâr'ın Zahir Ömer'le birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır³⁴⁵. Dolayısıyla Osmanlı hükümeti ve valilerinin yerel güçler arasında herhangi bir ittifak oluşmasını önlemeye yönelik çabalarının, Cebel-i Âmil Metâvilesi ile Zahir Ömer arasındaki ittifakı engellemede başarısız olduğu görülmüştür.

2.2.3.1. Sa'b Ailesi

18. yüzyılda Cebel-i Âmil'in kuzeyinde, iç kesimde yer alan Şakîf Mukataası'nın iltizamı Sa'b Ailesi'nin elindeydi. Ailenin, Trablusşam Eyaleti'ndeki

³⁴² Genellikle Cebel-i Âmil Metâvilesine mensup aileler arasındaki iç çekişmelerden kaynaklanan vaziyetler olmuştur. Mesela, Mülhim Şihâbî, 1732 senesinde Sayda valisi Esad Paşa'dan Bişâre Mukataası'nın iltizamını alıp sonrasında bu mukataanın ileri gelen ailesi Ali es-Sagîr'lerin lideri Şeyh Nassâr'a saldırdığında kendisine Sa'b Ailesi'nden Selman destek vermiştir. Buna karşılık Münker Ailesi, Ali es-Sagîr Ailesi'ni desteklemiştir. Ez-Zeyn'e göre, bu vaziyet Cebel-i Âmil Metâvilesi içinde bir birliklik olmadığını göstermektedir. Bkz. Ali ez-Zeyn, *Li'l-Bahs an Tarihînâ fî Lübnan*, s. 424-425.

³⁴³ BOA, MD, nr. 149, s. 40, hkm. 147.

³⁴⁴ Cebel-i Âmil Metâvilesi Zahir Ömer arasındaki siyasi ve askeri ittifakın tam anlamıyla 1760'larda başladığı bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme, üçüncü bölümde *Zahir Ömer ile Metâvile Arasındaki İlişkiler* başlığı altında yapılmıştır.

³⁴⁵ Bu konuda sonraki sayfalarda yer alan Ali es-Sagîr Ailesi hakkındaki bahiste ayrıntılı bilgi verilecektir.

bazı mültezim ailelere benzer bir şekilde Kürt asıllı oldukları ve Selahaddin Eyyubî'nin soyundan geldikleri ileri sürülmüştür³⁴⁶. Aile liderleri, 18. yüzyılın ortalarında Şakîf Arnûn Kalesi'nde yaşıyorlardı³⁴⁷. Yaşadıkları yerler, Şakîf ve Nebatıyye mıntıkası olarak biliniyordu³⁴⁸. Sa'b Ailesi'nin liderlerinden Ahmed Ebû Sa'b b. Cübeyr'in 1570'ler ve 1580'lerde Safed ve civarında bazı mukataaların iltizamını aldığı ve ailenin bu erken tarihlerde Ma'noğulları Ailesi'nin desteğiyle Şakîf'te yer alan Şakîf Arnûn Kalesi'ni kendilerine merkez edindikleri anlaşılmaktadır³⁴⁹.

17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın ilk yıllarında Şakîf Mukataası'nın mültezimliğini yaptıkları anlaşılan Sa'b Ailesi'nin, bu dönemdeki liderleri Süleyman b. Sa'b'dı³⁵⁰. Bu dönemde Cebel-i Âmil'in önde gelen ailelerinden Ali es-Sagîr Ailesi'nin lideri Şeyh Müşrif'in Sayda valisine ve Şihâbî Emâretine başkaldırır mahiyetteki hareketlerine Sa'b Ailesi'nin destek vermedikleri görüldü. Şihâbî kaynaklarındaki anlatıma göre, 1698 yılında Şeyh Müşrif'in tedibi için Sayda valisi ile birlikte harekete geçen Emir Beşir eş-Şihâbî'ye Sa'b Ailesi'nin şeyhleri gelip biat ettiler ve kendilerine Şakîf Mukataası'nın idaresi verildi³⁵¹. Sonrasında bölge iltizamlarının kimlere dağıtıldığına ilişkin verileri Sayda'da bulunan kadı sicillerine dayanarak aktaran Winter'e göre, Sayda sicillerindeki 1699 yılına ait kayıtlardan, Şihâbîlerin, Şûf Emâretine geçişlerinden kısa bir süre sonra bölgeyi domine etmeyi başarmış oldukları, Şiî yerleşim bölgeleri olan Jizzîn, Şakîf ve Tuffâh mukataalarının iltizamını Beşir Şihâbî'ye verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin diğer bir mukataası olan Şomar ise Süleyman b. Sa'b ile Münker Ailesi'nden Muhammed b. Nasreddin arasında paylaşılmıştır³⁵². 1705 senesinde Süleyman diğer Metâvile şeyhleriyle birlik olup, etraftaki köylerde yağma faaliyetlerine karışmıştır.

³⁴⁶ Ramiz Rızk, *Cebel Âmil Tarih ve Ahdâs*, s. 209-210; S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 39. Ailenin halen Lübnan'da el-Fazl Ailesi olarak yaşadığı hakkında bilgi için bkz. Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, s. 1076.

³⁴⁷ Ramiz er-Rızk, *a.g.e.*, s. 210.

³⁴⁸ er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 30.

³⁴⁹ S. Winter, *a.g.e.*, s.124. Ailenin kimi zaman Şomar Mukataasından hisse aldıkları oluyordu. Bkz. BOA, *KK*, nr. 5044, s. 5 (Aktaran Alexander Hourani, *a.g.e.*, s. 1077) Ancak 18. yüzyıl boyunca genellikle Şakîf Mukataası'nın mukataacılığını yaptıkları görüldü.

³⁵⁰ S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 126.

³⁵¹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 6; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C. II, s. 312.

³⁵² S. Winter, *a.g.e.*, s. 125-126.

Huzursuzluk çıkaran Metâvile şeyhleri yakındaki Kantara Nahiyesi'ne kaçmışlar, Şam valisi, bunları cezalandırmak için on beş bayrak levend askerini üzerlerine göndermiştir. Şam valisinin gönderdiği askerler, Bişâre Mukataası'nın köylerine saldırmışlar ve yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Şam askerlerinin ve Metâvile şeyhlerinin verdikleri zarar ve ziyanın telafî edilmesi ve işlerin buralara varmasına sebep olan Süleyman ve diğer Metâvile şeyhlerinin yakalanıp cezalarının verilmesi konusunda Sayda valisi Muhammed Paşa'ya emir gönderilmiştir³⁵³.

Süleyman'ın ve diğer Metâvile şeyhlerinin rol aldığı bu gelişme, bunların bölgelerinde etkinliklerini arttırdıklarına yorulabilir. Nitekim Haydar Ahmed, 1705 senesinde Haydar Şihâbî'nin emirliğe gelmesinin akabinde Cebel-i Âmil mukataalarının Şihâbîlerin iltizamından ayrıлып bölgenin sakinlerine verildiğini aktarır. Bu esnada Şakîf Mukataası da Sa'b Ailesi'ne verilmiştir³⁵⁴. Bundan sonra 18. yüzyıl boyunca, Sayda valilerinin alt-mültezimleri olarak Şakîf Mukataası'nın iltizamını Sa'b Ailesi'nin aldığı görülmektedir. Mukataa defterlerinde ve diğer maliye defterlerinde ailenin bu mukataadan bazı senelerde bakaya kalan vergi borçları ile alakalı kayıtlara rastlamak mümkündür. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, 1710'larda ailenin lideri Şeyh Ali Fâris'tir³⁵⁵. Ali Fâris'in, 1709-1710 senelerinde Şakîf Mukataası'nın iltizamını, Şihâbî emiri Haydar'ın ve Sayda Kalesi dizdarı Mustafa Ağa'nın kefaletiyle aldığı anlaşılmaktadır³⁵⁶. Ali Faris'in mültezimlik yaptığı senelerde muhtemelen vergi tahsili işinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için Şakîf Mukataası'nın, Sayda şehri sakinlerinden Hamûdî Ailesi'ne mensup Hacı Mustafa'ya emanet olarak verildiği anlaşılmaktadır³⁵⁷.

Cebel-i Âmil'in kimi mukataalarının iltizamının Emir Haydar'ın kefaletiyle verildiğine dair kayıtlar, Şihâbî Ailesi'nin bölgede Haydar'ın Emârete geçişinin akabinde yaşadıkları zafiyeti aştıklarını ve etkinliklerini arttırdıklarını düşündürür.

³⁵³ BOA, MD, 114-1, s. 676, hkm. 3047.

³⁵⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, a.g.e., s. 8.

³⁵⁵ Ali Fâris ve sonrasında bunun oğlu Ahmed ve onun oğulları, Osmanlı arşiv vesikalarında ve diğer yerel kaynaklarda *Fâris* lakabıyla anılırlar. Ali Fâris hakkında bkz. BOA, D.BŞM.SBM., nr. 2, gömlek 57. Rukeynî'nin naşirleri aileye nispet edilen *Sa'b* adının ise Ali isimli bir atadan geldiğini söylerler. Bu Ali'nin, Dürzîlerle girdiği bir çatışmada zor bir atışla hasmını öldürmeyi başarması üzerine zor anlamına gelen *sa'b* lakabını almış olduğu aktarılır. Bkz. er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fi Karn*, s. 30.

³⁵⁶ BOA, D.BŞM.SBM., nr. 2, gömlek 57.

³⁵⁷ BOA, D.BŞM.SBM., nr. 2, gömlek 57.

Zaten 1711 senesinde gerçekleşen Ayn Dara Savaşı sonrasında Şihâbîlerin en azından Dürzî ve Mârûnî ailelere nüfuzlarını kabul ettirmeyi başardıkları düşünülecek olursa 1710'larda bu nüfuzun Cebel-i Âmil'de de etkili olduğu yorumuna gidilebilir. Nitekim, 1713 senesinde güçlü Ali es-Sagîr Ailesi'ne ait Bişâre Mukataası'nın iltizamının Şihâbî emiri Haydar'la birlikte Sayda kalesi dizdarına verildiğine dair kayıtlar bu yorumu destekler mahiyettedir³⁵⁸.

Osmanlı arşivindeki maliye kayıtları incelendiğinde, 1730'lardan sonra Cebel-i Âmil mukataalarından, diğer Metâvile ailelerine yerleştikleri mukataaların iltizamı verildiği gibi Sa'b Ailesi'ne de düzenli olarak iltizam verildiği görülür. Dolayısıyla, bölgedeki yerel ailelerin herhangi bir kefalet olmaksızın doğrudan Sayda valisinden iltizamlarını almaları, Şihâbî nüfuzunun süreklilik arz etmediği kanısını güçlendirmektedir. Bu minvalde Ali Fâris'ten sonra 1730'lar ve 1740'larda Sa'b Ailesi'nden Ahmed Fâris³⁵⁹ ve Muhammed Fâris, 1750'ler ve 1760'larda ise aynı aileden Haydar Fâris'in Şakîf'te mukataacılık yaptıkları anlaşılmaktadır³⁶⁰. Haydar'ın kardeşi olduğu anlaşılan Ali Fâris ise ailenin 1770'lerde liderliğini yapmıştır³⁶¹. Aile, liderleri Haydar Fâris'in Cezzâr Ahmed Paşa tarafından yenilgiye uğratılıp Şakîf Kalesi'nin teslim alındığı 1781 senesine kadar Şakîf Mukataası'nda mukataacılık yapmaya devam etmişlerdir³⁶².

Sa'b Ailesi'nin bir kolu olduğu anlaşılan Fâris Ailesi'ne mensup liderlerin Cebel-i Âmil'de diğer ailelerle ve kuzeyde Şihâbîlerle kimi dönemler birlikte hareket ettikleri bazı dönemler ise nüfuz mücadelesine girdikleri görülmektedir. Mülhim Şihâbî, 1732 senesinde Sayda valisi Esad Paşa'dan Bişâre Mukataası'nın iltizamını alıp sonrasında bu mukataanın ileri gelen ailesi Ali es-Sagîr'lerin lideri Şeyh Nassâr'a

³⁵⁸ BOA, **MAD**, nr. 3434, s. 208.

³⁵⁹ BOA, **D. BŞM. D.**, nr. 1705, s. 6 (1731-32 seneleri)

³⁶⁰ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292 (1739 senesi); **MAD**, nr. 10185, s. 306-307 (1747 senesi); **MAD**, nr. 9962, s. 10, 81 (1747 senesi); **MAD**, nr. 10195, s. 277-278 (1751-53 seneleri); **MAD**, nr. 10197, s. 352 (1754-55 seneleri); **MAD**, nr. 10200, s. 289 (1757-58 seneleri); **MAD**, nr. 10208, s. 278-279 (1764 senesi)

³⁶¹ Ailenin 1730'larda liderliğini yapan Ahmed'in oğullarından Ali, Haydar ve İsa bölgedeki gelişmelerde rol oynayan karakterler olarak dikkati çeker. Bkz. Ali ez-Zeyn, **Li'l-Bahs an Tarihînâ fî Lübnan**, s. 415-425; er-Rukeynî, **Cebel 'Âmil fî Karn**, s. 60

³⁶² **A.e.**, s. 100; Alexander Hourani, **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan**, s. 1076.

saldırdığında kendisine Sa‘b Ailesi’nden Selman kendisine destek vermiştir³⁶³. Buna karşılık Münker Ailesi, Ali es-Sagîr Ailesi’ni desteklemiştir. Ez-Zeyn’e göre, bu vaziyet Cebel-i Âmil Metâvilesi içinde bir birliktelik olmadığını göstermektedir³⁶⁴. Öte yandan bölgedeki siyasi mücadelede adından sıkça söz ettiren Şeyh Nâsif en-Nassâr’ın liderliğindeki Nassâr Ailesi’nin 1750’lerde Sa‘b Ailesi’ne nüfuzunu kabul ettirmeye yönelik bir tavır içine girdiği anlaşılmaktadır. Rukeynî, 1757 senesinde Şeyh Nâsif’in kardeşi Mahmud’un Şomar’a girdiğini ve Ali b. Süleyman b. Ebî Sa‘b’ı yakalayıp esir ettiğini nakleder³⁶⁵. Rukeynî’de Nassâr Ailesi’nin saldırılarını örneklendiren başka anlatımlar da vardır³⁶⁶. Ancak aynı tarihçi, Şam valisi Gürcü Osman Paşa’yla mücadele edip Şam’ı işgal etmek üzere Mısır’dan gelen Memlûk komutanı Ebuzzeheb Muhammed Bey 1771 senesinde Gazze’ye ulaştığında onu karşılamaya Şeyh Nâsif, Şeyh Ali Fâris ve Zahir Ömer’e bağlı güçlerin beraber gittiklerini de nakleder. Bu konudaki anlatımlara göre, Şam valisine karşı Zahir Ömer ve Memlûk güçleri ile Şeyh Nâsif ve Şeyh Ali Fâris’in başını çektiği Metâvile güçleri arasında oluşan ittifak, Nablus’ta, Safed ve civarında, Benat Yakup Köprüsü mevkiinde ve Havle Gölü’nde girdikleri çatışmalarda başarılar kazanmıştır³⁶⁷. Anlaşılan o ki, Sa‘b Ailesi, Şeyh Nâsif’in hegemonyasını yayma faaliyetlerine karşı gösterdikleri mukavemeti 1770’lerde devreye Zahir Ömer ve Memlûk güçleri girince gösterememişler bilakis bu güçler arasında oluşan ittifaka dahil olmuşlardır.

2.2.3.2. Münker Ailesi

Münker Ailesi, 18. yüzyılda, Cebel-i Âmil’in kuzeyinde yer alan, sahile kıyısı bulunan Tuffâh ve Şomar mukataalarının iltizamını alan aileydi. Tuffâh Mukataası’nda yer alan Cubba veya Cubba el-Halâve köyündeki Cubba Kalesi ile

³⁶³ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 29; S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 130.

³⁶⁴ Ali ez-Zeyn, *a.g.e.*, s. 424-425.

³⁶⁵ er-Rukeynî, *a.g.e.*, s. 33.

³⁶⁶ Şeyh Nâsif, 1763 senesinde bizzat Şakîf’e saldırmış. Amcası Şeyh Kaplan ve kuzeni Şeyh Abbas ise Sa‘b Ailesi’nin Şomar’daki yerlerine saldırılar düzenlemişlerdir. Bkz. er-Rukeynî, *a.g.e.*, s. 40; S. Winter, *a.g.e.*, s. 134.

³⁶⁷ Er-Rukeynî, *Cebel ‘Âmil fî Karn*, s. 58-60.

Şomar Mukataası'nda yer alan Meys Kalesi aile liderlerinin ikamet ettikleri yerlerdi³⁶⁸. 17. yüzyılda Ma'noğlu Ailesi'nin hegemonyası altında yaşamışlar ve onların kefaletiyle bölgede mültezimlik yapmışlar³⁶⁹, ancak Ma'noğlu Ailesi'yle mücadele etmekten de geri durmamışlardır.

Fahreddin Ma'noğlu, 1613 senesinde, peşindeki Osmanlı güçlerinden kaçarken Şakîf Kalesi'nde konakladığı bir esnada, sahildeki Şomar Nahiyesi'ne bağlı Kevseriye Köyü sakinleri kendisine gelip köylerini yağmalayan Münker Ailesi'nden Nasreddin ve Hacı Ali'den şikayetçi olmuşlardır. Bunun üzerine Fahreddin, Münker Ailesi'nin üzerine yürüyüp ellerindeki erzakı ve yük hayvanlarını alıkoymuştur³⁷⁰. Fahreddin'in Avrupa'ya kaçtığı esnada yokluğundan yararlanmak isteyen Şam valisi Hafız Ahmed Paşa, Ma'noğulları üzerine kalabalık bir askeri güç gönderdi. Bu askeri güce destek vermeleri için, bölgenin ileri gelen ailelerinden Münker Ailesi'ne mensup Nasreddin ve Hacı Ali'yi tayin etti. Valinin gönderdiği Nasreddin ve Hacı Ali'nin desteklediği askeri güç Bisri Ovası'nda Dürzîlere saldırdılar. Sonraki sene Safed sancakbeyi olarak Hüseyin el-Yazıcı tayin edildiğinde onun idaresine itaatlerini bildiren Metâvile aileleri arasında Münker Ailesi de vardı³⁷¹. Fahreddin Avrupa'dan döndüğünde, Ma'noğullarına karşı Cebel-i Âmil'de Metâvile ailelerinin göstermiş oldukları muhalif tavırlarını cezalandırmak üzere harekete geçmiş, Nasreddin Münker'i yakalamıştır. Ali es-Sagîr Ailesi ve Münker Ailesi'nin bu dönemde Ma'noğullarının baskıları karşısında kuzeyde Beka Vadisi'nde yaşayan Harfûşoğullarının yardımına başvurdukları görüldü. Nitekim çatışmalar esnasında ele geçen Nasreddin el-Münker, Yunus Harfûşoğlu'nun araya girmesiyle Fahreddin tarafından serbest bırakılmıştır. Sonrasında baskılara dayanamayan Münker Ailesi'nin liderleri, Ali es-Sagîr Ailesi'nin liderleri gibi Balebek'e gitmişler ve Harfûşoğullarının yanına sığınmışlardır³⁷². Winter, Fahreddin'den sonraki dönemde Ma'noğullarının baskılama politikaları karşısında Metâvile ailelerinin Dürzîler içinde güçlü ailelere yaklaşıp onlarla ittifak kurmayı tercih ettiklerini söyler. Ma'noğullarının güçlü rakibi

³⁶⁸ Sa'dûn Hamâde, *Tarih eş-Şî'a fî Lübnan*, C. I, s. 416, 437.

³⁶⁹ S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 124.

³⁷⁰ Hâlidî es-Safedî, *Kitab Tarih el-Emîr Fahreddin el-Ma'nî*, s. 16.

³⁷¹ Hâlidî es-Safedî, *a.g.e.*, s. 36-37, 60; S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 124; Abu Husayn, *Provincial Leaderships in Syria*, s. 103.

³⁷² Abu Husayn, *a.g.e.*, s. 107.

Alemüddin Ailesi, Münker Ailesi'nin birlikte hareket ettiği güçlü Dürzî aile olmuştur. Ancak kurulan bu ittifakın bedeli kimi zaman ağır olabiliyordu. Mülhim Ma'noğlu, rakip aileyle birlik oldukları için 1638 senesinde Münkerlerin merkezlerinden olan Ensar Köyü'nü basmış çok sayıda aile mensubunu katletmiştir³⁷³.

Ma'noğullarının uyguladığı baskılama politikasının 18. yüzyılda Şihâboğulları tarafından devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Şihâboğullarının, Emârete geçtikleri 1697 senesinden itibaren, 1711 senesinde gerçekleşen Ayn Dara Savaşı'na kadarki süreçte yerel iktidar ve nüfuzlarını kabul ettirmek adına hem Cebel-i Lübnan'ın Dürzî aileleriyle hem de Cebel-i Âmil'deki Metâvileye mensup ailelerle mücadeleye giriştiklerinden bahsedilmişti. Cebel-i Âmil'de Ali es-Sagîr Ailesi'nin, 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın ilk senelerinde Şihâbî iktidarına meydan okuyuşları ve sonrasındaki gelişmeler bu siyasi mücadele bağlamında anlam kazanmaktadır. Siyasi mücadelede öne çıkan Ali es-Sagîr Ailesi'nin yanı sıra Münker Ailesi bu sürece dahil olmuştur. Ancak Münker Ailesi, Ali es-Sagîr Ailesi gibi mücadele etmek yerine Şihâbî hegemonyasını tanımak yoluna gitmiştir. Şihâbî kaynaklarındaki anlatıma göre, 1698 senesinde Ali es-Sagîr Ailesi'nin lideri Şeyh Müşrif, Sayda valisine ve Şihâbî emiri Beşir'e karşı isyana kalkıştığında Münker Ailesi'nin şeyhleri gelip Emir Beşir'e biat etmişler ve bunun üzerine kendilerine Şomar ve Tuffâh mukataalarının iltizamı verilmiştir³⁷⁴. Sonraki dönemde Şihâbîlerin Beşir'in emirliği döneminde Cebel-i Âmil'de nüfuzlarını bir süreliğine de olsa kabul ettirdiklerini Sayda kadısının tuttuğu sicillerdeki kayıtlarda görmek mümkündür. Buna göre 1699 senesinde, Münker Ailesi'nin lideri Muhammed b. Nasreddin sadece Şomar Mukataasını, Sa'b Ailesi'nin lideri Süleyman ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Cebel-i Âmil'deki diğer mukataalardan Şakîf ve Tuffâh mukataalarının iltizamını ise Emir Beşir almıştır³⁷⁵.

18. yüzyılın başlarında Münker Ailesi'nin lideri, Şeyh Ali Mansûr el-Münker'di³⁷⁶. Ali Mansûr, 1705'te Sa'b ve Ali es-Sagîr ailelerinin karıştığı isyan hareketinde yer aldı³⁷⁷. Şihâbî Emâretinde Beşir'in ansızın ölümü ve Haydar'ın

³⁷³ S. Winter, **a.g.e.** s. 124.

³⁷⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 6; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan**, C. II, s. 312.

³⁷⁵ Sayda Kadı Sicilleri, Defter no: I, s. 28, (Aktaran S. Winter, **The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule** s. 125-126)

³⁷⁶ Ali es-Subeytî, "Cebelü Âmil fî Karneyn", **el-İrfân**, C. 5 (1914), s. 21.

³⁷⁷ BOA, **MD**, nr. 114-1, s. 676, hkm. 3047.

Emârete geçişi ile yaşanan zafiyetten istifade eden Cebel-i Âmil'deki diğer Metâvile Aileleri gibi Münker Ailesi de yaşadıkları mıntıkanın mukataalarında kontrolü yeniden ele geçirdiler. Şomar ve Tuffâh mukataalarının iltizamını üzerlerine aldılar³⁷⁸. Ancak 1709-10 senelerine gelindiğinde Şihâbî emiri Haydar'ın Cebel-i Âmil'de kontrolü yeniden sağladığını gösteren maliye kayıtlarına rastlamak mümkündür. Buna göre, 1709-10 senelerinde Şomar Mukataası önce emanet olarak Hamûdî-zâde Hacı Mustafa'ya verilmiştir. Sonrasında bu mukataanın iltizamını, Haydar'ın ve Sayda Kalesi dizdarı Mustafa Ağa'nın kefaletiyle Münker Ailesi'nden Şeyh Hasan ile Şeyh Süleyman³⁷⁹ almışlardır³⁸⁰.

Şihâbî nüfuzunun 1711 Ayn Dara Savaşı sonrasında bir süre daha devam ettiğini düşündüren maliye kayıtları vardır. Bu kayıtlara göre 1713 senesinde Şomar Mukataası'nın yine Emir Haydar ve Sayda Kalesi dizdarı Mustafa kefaletiyle Şeyh Süleyman'a ve Şeyh Hasan'a verilmiştir³⁸¹. *Ayânu Şiâ* isimli biyografi eserinin müellifi Muhsin el-Emin, Şeyh Süleyman'ın ölüm tarihini hicri 1147 (1734-35) senesi olarak verir³⁸². Osmanlı arşivindeki maliye kayıtlarında bu Şeyh Süleyman'ın 1731-32 senelerinde Şomar (İklim eş-Şomar) Mukataası'nın iltizamını aldığına dair bir kayda rastlamak mümkündür³⁸³. Dolayısıyla Şeyh Süleyman el-Münker'in ölene kadar Şomar Mukataası'nın mültezimliğini yürüttüğü söylenebilir. Şomar Mukataası'nın Şeyh Süleyman'dan sonra, 1730'lar ve 1740'larda iltizamını bu Süleyman'ın oğlu Şeyh Ali almıştır³⁸⁴. Ali'den sonra ise, onun oğlu olan ve aynı zamanda yerel kaynakta Meys Kalesi şeyhi olarak da zikredilen Şeyh Abbas Ali Şomar Mukataası'nın mukataacılığını yapmıştır. Abbas Ali'nin mukataacılık rolünü 1764 senesine kadar devam ettirdiğini Osmanlı maliye kayıtlarından takip etmek mümkündür³⁸⁵. Rukeyni'nin, Abbas Ali'nin ölüm tarihini, Mart 1781 olarak zikrettiği göz önünde

³⁷⁸ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s. 8; Tannûs eş-Şidyâk, **a.g.e.**, s. 313.

³⁷⁹ Şeyh Süleyman el-Münkerî'nin hayatı için bkz. Muhsin el-Emin, *Ayânu Şi'a*, C. VII, Beyrut 1996, s. 315.

³⁸⁰ BOA, **D.BŞM.SBM.**, nr. 2, gömlek 57.

³⁸¹ BOA, **MAD**, nr. 3434, s. 208, 217.

³⁸² Muhsin el-Emin, *Ayânu Şi'a*, C. VII, s. 315.

³⁸³ BOA, **D. BŞM. D.**, nr. 1705, s.7.

³⁸⁴ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292 (1730'lar); **MAD**, nr. 10189, s. 271 (1740'lar).

³⁸⁵ BOA, **MAD**, nr. 10195, s. 287; **MAD**, nr. 10197 s. 352; **MAD**, nr. 10200, s. 289 (1750'ler); **MAD**, nr. 10208 s. 278 (1760'lar)

bulundurulursa bu tarihe kadar Meys Kalesi'nde ve Şomar Mukataası'nda etkinliğini sürdürdüğü söylenebilir³⁸⁶. Bu tespiti destekleyen arşiv kayıtları da mevcuttur³⁸⁷.

Ailenin diğer mukataası olan Tuffâh, daha önce Şam Sancağı'na bağlıyken Sayda valilerinin burada bulunan köylerin vergi gelirlerini zabt etmeleri nedeniyle, 17. yüzyılın sonlarına doğru Sayda Eyaleti'nin mukataalarına ilhak edilmiş olduğu anlaşılmaktadır³⁸⁸. Sayda valisinin ikamet ettiği Sayda Sancağı'na komşu olan bu mukataanın maliye kayıtlarına göre 1731-32 senelerinde Şihâbî emiri Mülhim tarafından iltizam edildiği görülmektedir³⁸⁹. Bu döneme kadar geçen zaman zarfında ilgili mukataanın Münker Ailesi tarafından deruhde edildiğine dair arşiv kayıtlarına rastlamak mümkün olmamıştır. Ancak 1730'ların sonlarından itibaren Münker Ailesi'nden Şeyh Ahmed Mansûr'un buranın iltizamını doğrudan Sayda valisinden aldığına dair maliye kayıtları mevcuttur³⁹⁰. Mukaataa defterlerinde, Tuffâh Nahiyesi veya mukataasında yer alan iki köyün vergi gelirlerinin Şam yeniçerileri ağası İbrahim'in vakfına tahsis edilen köyler olduğu zikredilir³⁹¹. Tuffâh Nahiyesi ve mukataası Sayda Eyaleti'ne ilhak edildikten sonra bu iki köyün vergi gelirleri Sayda Eyaleti mukataaları gelirlerinden sayılıp düzenli yıllık masraflar olarak Şam hazinesine gönderilmesi uygun görülmüştür. Böylece eski Şam yeniçeri ağalarından İbrahim Ağa'nın vakfının ihtiyacının karşılanması yoluna gidilmiştir³⁹². Bu vaziyette, üst-mültezimler olan Sayda valileri ve onların hesap vermek zorunda oldukları Osmanlı merkez maliyesi tarafından her yıl söz konusu ödemelerin yapılıp yapılmadığının takip edildiği Tuffâh Mukataası'nın 1730'lara kadar doğrudan Sayda valilerinin tasarrufunda olduğu düşünülebilir³⁹³. Sayda valileriyle nispeten daha yakın ilişkiler geliştirmiş olup aynı zamanda civar mıntikalarda nüfuzunu yaymak adına

³⁸⁶ Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 94.

³⁸⁷ BOA, **A.DVNS.MSR.MHM.d**, nr. 9, s. 48, hkm. 67.

³⁸⁸ BOA, **MAD**, nr. 4879, s. 140.

³⁸⁹ BOA, **D. BŞM. D.**, nr. 1705, s. 8.

³⁹⁰ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292 (1739 senesi için); **MAD**, nr.10189, s. 271 (1746-48 seneleri için).

³⁹¹ BOA, **MAD**, nr. 4879, s. 140 (1699-1702 arası); **MAD**, nr. 10151, s. 180 (1707-1710 arası); **MAD**, nr. 10155, s. 238 (1712); **MAD**, nr.10167, s. 232 (1725 senesi); **MAD**, nr.10170, s. 295 (1729 senesi).

³⁹² BOA, **MAD**, nr. 4879, s. 140; **MAD**, nr. 10151, s. 180.

³⁹³ Sayda valilerinin eyaletleri dahilinde yer alan köylerden bazıları eyalet dışındaki vakıflara tahsis edilmiş olabiliyordu. Mesela 1712 senesinde Babüssaade Ağası Abdullah'ın nezaretinde olan Kudüs'teki Haseki Sultan vakıflarına bağlı köylerden Sayda Eyaleti sınırları içinde kalkan birkaçının hem valiler hem de vakıf yetkilileri tarafından tasarruf ediliyordu. Ayrıntı için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10155, s. 238.

dinamik bir tavır benimsemiş olan Mülhim'in 1731-32 senelerinde buranın iltizamını alması da pek şaşırtıcı değildir. Zaten bu tarihlerde Tuffâh'ın Mülhim'in kontrolünde olduğu konusunda yerel kaynaklarda da malumat bulmak mümkündür³⁹⁴.

Maliye kayıtlarında 1739 senesine gelindiğinde Ahmed Mansûr'un Tuffâh Mukataası'nın iltizamını aldığı görülür³⁹⁵. Ahmed Mansûr, Münker Ailesi'nin meşhurlarından olup 18. yüzyılın başlarında hayatta olduğu anlaşılan Şeyh Mansûr'un³⁹⁶ oğullarından biri olmalıdır³⁹⁷. Ahmed'in ölüm tarihi olan 1748 senesine kadar bu mukataanın iltizamını aldığı anlaşılmaktadır³⁹⁸. Ahmed'in ölümünden sonra Şeyh Mansûr'un diğer oğlu Ali, maliye kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla 1760'ların ortalarına kadar bu mukataanın iltizamını almayı sürdürdü³⁹⁹. Ali'den sonra oğulları Hamza ve Muhammed ile muhtemelen kardeşlerinden biri olan Hasan Mansûr'un⁴⁰⁰ bölgede etkin oldukları ve iltizam almaya devam ettiklerine dair maliye kayıtlarına rastlamak mümkündür⁴⁰¹.

³⁹⁴ Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, C. II, s. 318.

³⁹⁵ BOA, *MAD*, nr. 10180, s. 292.

³⁹⁶ Râmîz er-Rızk, *Cebel Âmil Tarih ve Ahdâs*, s. 199; Muhammed Takî el-Fakîh, *Cebel Âmil fi't-Tarih*, s. 393

³⁹⁷ Bölgedeki ailelerde oğulların adları, kendilerinden sonra babalarının adları araya Arapça'da oğlu/oğul anlamına gelen "ibn" kelimesi konmadan zikrediliyordu. Şahıs isimleri arşiv vesikalarında ve yerel tarih kaynaklarında çoğu kere bu şekilde geçer. Eğer aileden bir şahıs meşhur olursa sonra gelenler genellikle o şahsa nispet edilerek zikrediliyordu.

³⁹⁸ Ahmed Mansûr'un ölüm tarihi hakkında bkz. Muhsin el-Emin, *Ayânu Şi'a*, C. III, s. 174. Ahmed'in 1746-48 senelerinde Tuffâh Mukataası'nın iltizamını aldığına dair kayıtlar için bkz. BOA, *MAD*, nr. 10189, s.271.

³⁹⁹ BOA, *MAD*, nr. 10195, s. 287; *MAD*, nr. 10197 s. 352; *MAD*, nr. 10200, s. 289 (1750'ler); *MAD*, nr. 10208 s. 278 (1760'lar).

⁴⁰⁰ Er-Rukeynî 1769/70 senesi olaylarını anlatırken Hamza b. Ali Mansûr dan bahseder. Eserin naşirleri, bu Hamza'nın Abbas Ali'nin kardeşi olduğunu söyleseler de bu yanlıştır. Bkz. er-Rukeynî, *Cebel Âmil fi Karn*, s. 55-56. Zira Mısır Mühimmelerinde yer alan bir hükümde bölgenin ileri gelen Metâvile liderleri tek tek sayılmıştır. Bu hükümde Şeyh Hamza b. Ali el-Mansûr'un ismi geçer. Abbas Ali ayrıca zikredilir. Münker Ailesi'nin Şomar Mukaatasını iltizam eden kolunun lideri Abbas b. Ali b. Süleyman el-Münker ile Tuffâh Mukataası'nı iltizam eden Şeyh Hamza b. Ali b. Mansûr el-Münker, Şeyh Hasan el-Mansûr bir arada zikredilir. Bkz. BOA, *A.DVNS.MSR.MHM.d*, nr. 9, s. 48, hkm 67. Ayrıca maliye kayıtlarında 1764 senesinde Tuffâh Mukataasın'nın mukataacıları Şeyh Ali Mansûr, Şeyh Hasan [Mansûr] ve Şeyh Muhammed olarak zikredilmiştir. Bkz. BOA, *MAD*, nr. 10208, s. 278.

⁴⁰¹ Bu kayıtlarda genellikle aile lidelerinin isimleri zikredilmektedir. Kimi zamanlar yukarıda 1764 senesine ait Tuffâh Mukataası örneğinde olduğu gibi bir mukataayı ailenin birkaç üyesi ortaklaşa iltizama alabiliyordu. Daha erken tarihlere ait bir maliye hükmünde Münker Ailesi'nden Muhammed Ali, Hüseyin, Hasan zimmetlerinde kalan vergi borçları nedeniyle söz konusu edilmiştir. Bkz. BOA, *MAD*, nr. 9962, s. 108). 1747 Martına ait olan bu hükümde adı geçen şahıslar Ali Mansûr'un oğulları Muhammed ve Hüseyin ile kardeşi Hasan olmalıdır. Aynı dönemde Tuffâh Mukataası'nın mukataacısı olarak Ahmed Mansûr da başka bir kayıтта zikredilmektedir. Bkz. BOA, *MAD*, nr. 10189, s.271. Bu kayıtlardan aynı dönemde bölgedeki mukataaların ailenin farklı kuşaklarına mensup üyeleri tarafından tasarruf edildiği sonucuna varılabilir.

Cebel-i Âmil'in kuzey mukataalarından Tuffâh'da ve Şomar'da yaşamış ve buranın ileri gelen yerel güçleri haline gelmiş olan Münker Ailesi'nin, Şihâbî emirlerinin nüfuzlarını kabul ettirmeye yönelik saldırılarına maruz kaldıkları hakkında yerel kaynaklarda malumata rastlanır. Sa'b Ailesi'yle zaman zaman Şihâbî emirleri tarafından kurulan ittifak Münker Ailesi ile kurulmamış, bunlara karşı daha saldırgan bir tavır takınılmıştır. Cebel-i Şûf Emâretinin merkezi konumunda olan Deyr el-Kamer Köyü'ne olan coğrafi yakınlığın da etkisiyle Şihâbîlerin, lideri oldukları Emâretin tarihsel nüfuz alanı olarak gördükleri hemen güneylerinde yer alan bu iki mukataanın (Tuffâh ve Şomar mukataaları) sakinlerinin üzerine giderken Sayda valilerinden de destek gördükleri anlaşılmaktadır. Şihâbî kaynaklarına göre, 1743 senesinde Sayda valisi Sadeddin Paşa, vergi borçlarını ödemedikleri gibi etrafta bozgunculuk yapmakta olan Metâvile liderlerini cezalandırmak üzere Şihâbî emiri Mülhim'i görevlendirir. Metâvile'nin, valinin bu zecri tedbirinden haberdar olup uzlaşmayı kabul etmesine rağmen Mülhim hareketini sürdürür. Şomar'daki Ensâr Köyünü gelip burada kendisini silahlı güçleriyle beklemekte olan Münker Ailesi ve onlara yardım için gelmiş olan Sa'b Ailesi'yle çatışmaya girer. Çatışmada galip gelen taraf Mülhim'inki olur ve bu durumdan Sayda valisi de haberdar edilir. Vali bu oldu bittiyi kabul edip, Mülhim'in askerlerinin masraflarını ödemeyi kabul eder. Münker ve Sa'b ailelerinden esir alınan şeyhlerin serbest bırakılması için sözü sayılır Dürzî şeyhlerinden Ali Canbolat araya girer ve belirli bir bedel karşılığında söz konusu şeyhler serbest bırakılır⁴⁰². Buradaki anlatımda Tuffâh'ın o dönemde Mülhim'in kontrolünde olduğu, Metâvile'nin buraya kadar ellerini uzattıkları dile getirilir. Bu anlatım Osmanlı maliye kayıtlarıyla uyuşmamaktadır. Maliye kayıtlarına göre 1743 senesinde Şomar ve Tuffâh mukataalarının Münker Ailesi'nden lider kişiliklerin iltizamında olduğunu dair sarih kayıtlar vardır. Şihâbî kaynaklarındaki bu yorum, Ma'noğulları döneminden beri oluşan tarihsel nüfuz alanı algısının yansıtılması olarak anlaşılabilir. Öte yandan Ensar Köyü'ne yapılan saldırıyla ilgili anlatımı değerlendiren Ali ez-Zeyn'e göre, bu olayın

⁴⁰² Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 31-32; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, C. II, s. 318; Ayrıca bu olay Şam'lı tarihçi Mihail Burayk'te de anlatılır. Bkz. Mihâ'il Burayk ed-Dimaşkî, *Tarih eş-Şâm*, s. 55-56.

meydana gelmesinde Sayda valisinin Emir Mülhim'i kendisine daha yakın ve Metâvile'ye oranla daha güvenilir görmesinin rolü önemliydi⁴⁰³.

Emir Mülhim'in Ensar Köyü'ne saldırısı esnasında karşısına Metâvile'den Münker ve Sa'b Ailelerinin çıktığına dair anlatım bu gelişmenin başka bir boyutunu ortaya koyar. Bu boyut, daha ziyade Cebel-i Âmil'de mevcut olan siyasi atmosferle alakalıdır. Münker ve Sa'b Ailelerinin oluşturdıkları ittifaka Ali es-Sagîr Ailesi'nin katılmadığına dair anlatım Cebel-i Âmil'de yaşayan Şîi aileler arasında bu dönemde siyasi bir ittifakın mevcut olmadığını gösterir. 18. yüzyılın başlarında Ali es-Sagîr Ailesi'nden Şeyh Müşrif'in Münker ve Sa'b ailelerinin liderleri tarafından Emir Beşir'e karşı yalnız bırakılması, 1731 senesinde Emir Mülhim'in yine Ali es-Sagîr Ailesi'nden Şeyh Nassar'ı esir ettiği seferde kendisine Selman es-Sa'bî'nin destek vermiş olması gibi gelişmeler zaten bu ailenin diğer Metâvile aileleriyle anlaşmazlıklar içinde olduğunu düşündürür. Ensar Köyü baskınında bu anlaşmazlığın da etkisiyle Ali es-Sagîr Ailesi sessizliğini korumayı tercih etmişe benzer⁴⁰⁴.

Mülhim zamanında Şihâbîlerin Tuffâh ve Şomar üzerine saldırıları devam etti ve 1744 senesinde çatışmalar Şihâbî Ailesi'nin kontrolü altında olan Merc 'Uyûn⁴⁰⁵ Mukataası'nın köylerine sıçradı. Şihâbî kaynaklarındaki anlatıma göre, Metâvile şeyhleri, muhtemelen Mülhim'in ve liderliğindeki Dürzîlerin yapmış oldukları saldırılara karşılık Merc 'Uyûn köylerine saldırdılar ve Nebatiye'de toplanarak Dürzîlerin merkezine Cebel-i Dürüz'e⁴⁰⁶ saldırmaya karar verdilerse de Sayda valisi kendilerini böyle bir saldırıdan men etti⁴⁰⁷. Bu anlatımda bahsedilen Metâvile ailelerinin hangileri olduğu konusunda bir bilgi verilmez. Ancak Nebatiye'nin Şakîf Mukataası'nda yer almasından dolayı Sa'b Ailesi ve Münker Ailesi'nin birleşik güçlerinin bir saldırısı olma ihtimali kuvvetlidir. Zeyn'e göre Merc Uyûn köylerine saldırı, aslında bir savunma refleksi olarak gerçekleştirilmiştir. Şihâbî kaynaklarında

⁴⁰³ Ali ez-Zeyn, *Li'l-Bahs an Tarihînâ fi Lübnan*, s. 419.

⁴⁰⁴ *A.e.*, s. 423-424

⁴⁰⁵ 1731-32 yıllarına ait bir maliye defterinde Mülhim'in kontrolündeki mukataalar arasında Merc 'Uyûn da sayılmıştır. Bkz. BOA, *D. BŞM. D.*, nr. 1705, s. 4.

⁴⁰⁶ Burası Cebel-i Şûf olmalıdır.

⁴⁰⁷ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 30; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fi Cebel Lübnan*, C. II, s. 318; Ali es-Subeytî, "Cebelü Âmil fi Karneyn", s. 22; Ali ez-Zeyn, *Li'l-Bahs an Tarihînâ fi Lübnan*, s. 434.

oluşturulmaya çalışılan algının aksine Metâvile ailelerinin öyle aciz olmadığı kendilerini savunacak güce sahip oldukları bu anlatımda açıkça görülmektedir. Zeyn'in diğer bir yorumu bu anlatımın, Metâvile ailelerinin Sayda valilerine karşı sürekli ayak direyen, isyancı bir güruh olmadıklarına dair bir örnek olduğu yönündedir⁴⁰⁸.

Münker Ailesi ile Şihâbîleri karşı karşıya getiren başka bir olay ise 1750 senesinde yaşanmıştır. Münker Ailesi'nden bir grup, Şihâbî Emâretinin kontrolünde yer alan Cizzîn Mukataası'na saldırmışlar, saldırı esnasında muhtemelen buranın iltizamını alan Ali Canbolat'ın adamlarından birkaçı öldürülmüştür. Bu durum Mülhim'in ağına gitmiş, o da askerlerini toplayarak Tuffâh Mukataası'nın savunma merkezi konumunda olan Cubba'ya saldırmış ve 300 kişiyi öldürmüştür. Münker Ailesi'ne bağlı silahlı güçten geriye kalanları takip etmek üzere Şihâbîlerin müttetikleri Dürzî Lem'ıyyîn Ailesi'nden Emir Murad ve Mârûnî Hâzin Ailesi'nden Şeyh Milan el-Hâzin görevlendirilmiştir⁴⁰⁹. Zeyn, bu olayda Mârûnîlerin rol almasının, doğrudan Metâvile'ye karşı bir düşmanlığın Mârûnîler tarafından tahrik ve teşvik edildiği anlamına geldiği fikrindedir⁴¹⁰. Zeyn, Şihâbî emirlerinin Metâvile'nin yaşadığı Cebel-i Âmil bölgesine yaptıkları saldırıları daha geniş bir bağlamda değerlendirmiştir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılın son yıllarında Avrupalı hasımları karşısında Karlofça Antlaşması'yla sonuçlanan yenilgisinin, uluslararası arenada Fransızların desteğine olan ihtiyacı arttırdığını dile getiren Zeyn, bu vaziyetin iç siyasete yansıyan taraflarından birisinin, Cebel-i Lübnan'da Fransızların kadim dostları olan Mârûnîlerin etkinliklerini arttırmaları olduğunu ileri sürer. Böylece Mârûnîler, Beşir I.' den Beşir II.'ye kadar Emârete geçen her emirin danışmanlığını yapmakla kalmamışlar, onların faaliyetlerini doğrudan yönlendiren kimseler olmuşlardır. Zeyn'e göre Mârûnîler, önemsiz birtakım sebeplerle Şihâbî emirlerinin Metâvile'nin üzerine saldırmalarında da etkili olmuşlardır⁴¹¹. Winter, ise Ma'noğulları döneminde başlayan ve Mârûnîlerin Dürzîlerin kontrolü altındaki yerlere göçüp yerleşmesi şeklinde kendisini gösteren sürecin 18. yüzyılda devam ettiği ve

⁴⁰⁸ A.e., s. 434-436.

⁴⁰⁹ Tannûs eş-Şidyâk, a.g.e., s. 321; Haydar Ahmed eş-Şihâbî, a.g.e., s. 40-41

⁴¹⁰ Ali ez-Zeyn, a.g.e., s. 443-444.

⁴¹¹ Ali ez-Zeyn, a.g.e., s. 407-409.

Cebel-i Âmil'i de etkilediği görüşündedir⁴¹². Güneye doğru etkisini genişleten bu göç olgusunun yansımalarını Şîî bölgelerinde tamir edilen kiliselerle ilgili yerel anlatımlarda görmek mümkündür. Bu anlatımlarından birine göre, Hüseyin Münker, Osmanlı güçleriyle girdiği bir çatışmada yanan Dery Bessim Köyü'ndeki⁴¹³ Mârûnî Kilisesi'ni yeniden inşa ettirmiştir⁴¹⁴.

Cebel-i Âmil'e, farklı bir perspektiften bakılarak, kuzeydeki Cebel-i Şûf emirlerinin ve güneydeki Safed şeyhlerinin buradaki siyasi mücadeledeki etkileri üzerinde durulacak olursa Münker Ailesi'nin kuzeydeki hasımları Şihâbîlere karşı komşuları Sa'b Ailesi'yle ittifaka yöneldiği, güneyde Bişâre'de etkin olan Ali es-Sagîr Ailesi'nin devamı niteliğinde olan Nassâr Ailesi'nin özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren civarlarındaki mukataalara el uzatması nedeniyle bu aileye karşı daha mesafeli bir tavır takındığı söylenebilir. Bu siyasi mücadelenin seyrini değiştiren gelişmelerden biri daha güneydeki Safed şeyhlerinin devreye girmesi oldu. Zeydânî Ailesi'nin lideri Zahir Ömer ve oğulları 18. yüzyılın ortalarından itibaren bulundukları Safed Sancağı'na komşu olan bölgelerde nüfuzlarını yaymaya çalışınca, bilhassa kuzeyde Cebel-i Âmil'de Metâvile'nin ileri gelen aileleriyle karşı karşıya geldiler. Zahir Ömer'in 18. yüzyılın ortalarına doğru, Cebel-i Âmil'de etkinliğini arttırdığına dair verilere maliye kayıtlarında rastlamak mümkündür. Mesela, 1747 ve 1757-58 senelerinde Şomar Mukataası'nın iltizamını Münker Ailesi'nin şeyhleri, Zahir Ömer'in kefaletiyle almışlardır⁴¹⁵. Bu kefalet, devletin, güçlü ve sözü geçer bir aileyi muhatap alarak diğer ailelere onun aracılığıyla iltizam vermesi anlamına geliyordu. Ancak ilgili mukataanın topraklarında yaşayan ailelerin devletin muhatap aldığı aracı ailenin nüfuzunu ve aracılığını kabul etmiş olmaları gerekiyordu. 18. yüzyılın başlarında Cebel-i Âmil'de Şihâbîlerin mukataaların iltizama verilmesine bu anlamda kefil olduklarından bahsedilmişti. 1740'lardan itibaren ise Taberiye'den ve Safed'den

⁴¹² S. Winter, **The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule**, s. 123.

⁴¹³ Bu köy muhtemelen Şomar Mukataası sınırları dahilinde olmalıdır.

⁴¹⁴ S. Winter, **a.g.e.**, s. 123.

⁴¹⁵ 1747 senesinde Zahir Ömer'in kefaletiyle Şeyh Hüseyin ve Şeyh Muhammed Ali'nin iltizamlarını aldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 108. 1757 senesinde ise Şeyh Abbas Ali'nin iltizamını Zahir Ömer'in kefaletiyle aldığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289. Aynı yıl Zahir Ömer'in Bişâre Mukataası'nın iltizamının alınmasında Ali Sagîr Aileisinin devamı niteliğinde olan Nassar Ailesi'nden Şeyh Kaplan, Şeyh Nasîf, Şeyh Abbas Muhammed'e kefil olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289.

çıkıp sahile, güneye ve kuzeye doğru nüfuz alanını genişletmeye başlayan Zahir Ömer'in Cebel-i Âmil'de, Şihâbîlerin rolünü kısmen de olsa ele geçirmeye başladığı söylenebilir. Ancak hegemonyasını kabul ettirmesinde içerden birilerinin yardımı ve işbirliği etkili olacaktı. Bu yardım ve işbirliğini sağlayanlar Ali es-Sagîr Ailesi'nin devamı niteliğinde olan Nassâr Ailesi idi.

Zahir Ömer'in, Cebel-i Âmil'de nüfuzunu yaymaya yönelik faaliyetlerinin, bölgedeki yerel güçler tarafından tepkiyle karşılandığı görülmektedir. Rukeynî'nin anlatımlarında bu tepkiyi görmek mümkündür. Mesela, 1752 senesinde Zahir Ömer'in oğulları Cebel-i Âmil'de saldırılar düzenleyince, çok geçmeden Metâvile şeyhleri tarafından üzerlerine gidildi⁴¹⁶. Zahir Ömer'in Metâvile içindeki başlıca müttefiki Nassâr Ailesi'yle bile dönem dönem ciddi çatışmalara girdiği oluyordu. 1766 senesinde Zahir Ömer ve oğlu Ali ile Nassâr Ailesi arasında ciddi çatışmalar yaşandığı görüldü⁴¹⁷. Çatışmaların eksik olmadığı bu ilişki biçiminin en azından 1760'ların sonlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Ali es-Sagîr Ailesi'nin devamı niteliğinde olan Nassâr Ailesi'nin şeyhlerinin Cebel-i Âmil'de nüfuzlarını kabul ettirmek amacıyla Sa'b Ailesi'ne karşı olduğu gibi Münker Ailesi'ne karşı da saldırgan faaliyetlerde bulundukları görüldü⁴¹⁸. Metâvilenin kendi içlerindeki bu nüfuz ve hakimiyet mücadelelerinin bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır. Gürcü Osman Paşa'nın, Şihâbî emiri Yusuf'la ittifak edip bir cephe oluşturmaya kadar Cebel-i Âmil'de Zahir Ömer ve Metâvile aileleri birbirlerinin güçlerini sınamışlar, zaman zaman çatışmalara girmişlerdir. Bu dönemden sonra ise tarafların ortak düşmanlara karşı bir araya geldiği görülmüştür. Mısır'dan Bulutkapan Ali Bey'e bağlı güçler gelip, Osman Paşa'ya karşı askeri hareket başlatınca, Memlûklara destek veren iki yerel güç oldu: Zeydânîler ve Metâvile. 1771 senesi hareketinde Ebuzzeheb Muhammed Bey'i destekleyenler arasında Münker Ailesi'nden Şeyh Hamza da bulunmaktaydı. Şeyh Hamza'nın dahil olduğu ittifaka katılan diğer Metâvile şeyhleri Nassâr Ailesi'nden Şeyh Nâsif en-Nassâr ve Sa'b Ailesi'nden Ali Fâris'ti. Son tahlilde, Gürcü Osman Paşa'nın saldırgan politikasının yanı sıra Memlûkların gelişinin, Cebel-i Âmil'in üç güçlü ailesini bir araya getiren ve Zahir Ömer'in

⁴¹⁶ Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 26.

⁴¹⁷ A.e., s. 42-48.

⁴¹⁸ A.e., s. 33, 40.

liderliğinde bir ittifakta yer almalarında rol oynayan önemli bir gelişme olduğu anlaşılmaktadır⁴¹⁹.

2.2.3.3. Ali es-Sagîr ve Nassâr Aileleri

Ali es-Sagîr Ailesi, 18. yüzyılda, Litani Nehri'nin güneyinde yer alan Hûnin, Ma'rake, Kana, Tibnîn gibi mezraa, kale ve nahiyelerden oluşan Bilâd-ı Bişâre bölgesinde yaşıyorlardı⁴²⁰. Bilâd-ı Bişâre'nin, 13. yüzyıldan itibaren, ikta olarak tasarruf edildiği bilinmektedir⁴²¹. Cebel-i Âmil'de Osmanlı fethine kadarki zaman zarfında, Bişâre Mukataası'na adını veren Benû Bişâre Ailesi ve onlardan sonra etkin oldukları anlaşılan Benû Vâil Ailesi yerel liderliği ellerinde bulunduran Şîi aileler olmuşlardır⁴²². Bu ailelerin bölgelerindeki diğer yerel güçlerle girdikleri siyasi mücadeleler sonucunda güçlerini kaybetmeleri, nesillerinin kesilmesi gibi nedenlerle tarih sahnesinden çekilmeleriyle akrabalarından olan Ali es-Sagîr Ailesi, bölgenin yerel güçlerinden birisi olarak ortaya çıkmışlardır. 18. yüzyılın ilk yarısında Bilâd-ı Bişâre'de mukataacılık yapan Ali es-Sagîr Ailesi'nden sonra yine bu ailenin bir kolu olan Nâssâr Ailesi hem yerel anlamda siyasi mücadelelerde rol alan hem de devlet tarafından mukataacı olarak tanınan bir aile olmuştur⁴²³.

17. yüzyılda Ali es-Sagîr Ailesi, Cebel-i Âmil'de Sûdûn ve Şûkr ailelerine komşu olarak bölgenin yerleşim merkezlerinden biri olan Aynâtâ'da yaşamışlardır. Fahreddin Ma'noğlu ile ortaklaşa mücadele ettikleri bu ailelerle bir süre sonra siyasi iktidar ve nüfuz mücadelesine girmişlerdir. Fahreddin'le girilen mücadelede başarısız olarak kaçmak zorunda kalan Hüseyin b. Ali es-Sagîr, 1613 senesinde, Bedevî olan Benî Amme kabilesinin yanı sıra, Nablus ve Belka'daki bazı kabilelerin yardımıyla

⁴¹⁹ Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 36-37.

⁴²⁰ S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s.126-131.

⁴²¹ A.N. Poliak, *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine, and the Lebanon, 1250-1900*, London 1939, s. 12-13; Câbir Âl Safâ, *Tarih Cebel 'Âmil*, s. 36.

⁴²² Benû Bişâre ve Benû Vâil Aileleri ve bunların Şîilikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sa'dûn Hamâde, *Tarih eş-Şî'a fî Lübnan*, C. I, s. 387-404; Câbir Âl Safâ, *Tarih Cebel 'Âmil*, s. 36-37; Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, s. 1065.

⁴²³ Sa'dûn Hamâde, *Tarih eş-Şî'a fî Lübnan*, C. I, s. 387. Nassâr Ailesi'nden sonra el-Es'ad Ailesi adıyla bugüne kadar Lübnan'da varlıklarını sürdürdüklerine dair bilgi için bkz. Alexander Hourani, *a.g.e.*, s. 1077; Sa'dûn Hamâde, *a.g.e.*, s. 387.

Sûdûn Ailesi'ni tasfiye etmeyi başarmıştır. Sûdûn Ailesi'nin tasfiyesiyle Ali es-Sagîr Ailesi'ne rakip olarak Şükr Ailesi kalmıştır. Bu aile ile girilen siyasi mücadelenin neticesinde liderleri Şeyh Ahmed öldürülmüşse de ailenin geriye kalan üyeleri Cebel-i Âmil'de 1649 senesine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir⁴²⁴. Ali es-Sagîr Ailesi'nin, Cebel-i Âmil'in coğrafi olarak bir parçası olduğu Cebel-i Lübnan'ın 17. yüzyıl boyunca önde gelen yerel gücü olmak vasfını koruyan Ma'noğullarıyla mücadeleleri, Fahreddin'in ölümünden sonraki dönemde devam etmiştir. Ali es-Sagîr Ailesi, Ma'noğullarına karşı rakip Dürzî aile Alemüddin Ailesi'ni desteklemiştir⁴²⁵.

Şeyh Hüseyin'in, Ali es-Sagîr Ailesi'nin liderliğini 17. yüzyılın ortalarına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı hükümetinin onu, Bişâre ve Şakîf nâhiyelerinin zabıtlığına atadığına dair arşiv kayıtlarına rastlamak mümkündür⁴²⁶. Öte yandan Şeyh Hüseyin'in yanı sıra aile üyelerinden Ali es-Sagîr, 1654 senesinde, Şam vakıflarından birine ödemeleri gereken vergilerine mahsup edilen tutarı ödemediklerine dair bir şikayete konu olmuşlardır⁴²⁷. Sayda Eyaleti'nin teşkil edildiği 1661 senesinden hemen sonraki dönemde, diğer Metâvile aileleri gibi Ali es-Sagîr Ailesi de Sayda valisi Ali Paşa'nın saldırılarına maruz kalmıştır. Sayda valilerinin ilk etapta tatbikata koydukları bu şiddet politikasının yeni kurulan eyalette düzeni temin etme gayretiyle doğrudan alakası olduğu anlaşılmaktadır. Fahreddin Ma'noğlu'nun tasfiyesinden sonra bile idari-mali kontrolün bir türlü sağlanamadığı Bilâd-ı Şâm coğrafyasının sahil kesiminde, yeni bir idari-mali kontrol birimi kurulmasının gerekli görülmesi, daha geniş bağlamda Köprülü Ailesi'nin taşradaki ıslahatları dönemine denk düşer. Metâvile'den olan ailelere olduğu kadar diğer yerel güçlere de bu dönemde baskı uygulandığı görülmüştür. Dolayısıyla Ali b. Ali es-Sagîr'in ve oğullarının 1662 senesinde, bölgedeki Osmanlı valileri tarafından uğratıldıkları şiddetli takibatın söz konusu dönemseller şartlar muvacehesinde değerlendirmesi mümkündür⁴²⁸.

⁴²⁴ A.e., s. 422-423; Ramiz Rızk, *Cebel Âmil Tarih ve Ahdâs*, s. 200.

⁴²⁵ S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 124.

⁴²⁶ BOA, MAD, nr. 396, s. 152 (Aktaran Alexander Hourani, *New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan*, s. 1077).

⁴²⁷ BOA, A.DVNS.ŞKT.d, nr.3, s. 21.

⁴²⁸ Sa'dûn Hamâde, Ali b. Ali es-Sagîr'in ve oğullarının katledilmesiyle sonuçlanan bu şiddetli takibatı anlatır. Ali'den sonra Ahmed b. Ali es-Sagîr'in ailenin liderliğine geçtiğini kaydeder. Bkz. Sa'dûn Hamâde, *Tarih eş-Şî'a fî Lübnan*, C. I, s. 424-425.

Cebel-i Lübnan'da 17. yüzyılın son on yılı Osmanlı hükümetinin müdahalelerine ve yerel iktidar ve nüfuz adına yaşanan mücadelelere sahne olmuştur. Bu döneme kadarki zaman zarfında, kuzeydeki Harfûşîler ve Himâdîler gibi Şîî ailelere benzer biçimde Ali es-Sagîr Ailesi de Bişâre ve civarında etkili bir yerel güç haline gelmiştir. 17. yüzyıldan 18. yüzyıla girilen dönemde, Lübnan Şîîlerinin tarihçilik geleneğinde/literatüründe neredeyse bir kahraman olarak görülen Şeyh Müşrif b. Ali es-Sagîr'in⁴²⁹ bölgedeki gücünün Osmanlı hükümetini tedirgin ettiği anlaşılmaktadır. Şeyh Müşrif'in, Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde yaşayan Şîî Himâdîlere yardım etmesi, Osmanlıların, bölgede Şîî kabileleri birbirinden olabildiğince ayrı tutmaya dayalı politikasına ters düşmekteydi. Bu nedenle olsa gerek, 1696 yılının Mayıs ayı ortalarında, başka bir yerel aracı unsur olan Ma'noğulları, Şeyh Müşrif'in bu tür faaliyetlerinin engellenmesi konusunda görevlendirilmişlerdir⁴³⁰. Çok değil iki yıl önce geniş kapsamlı bir tedib seferiyle üzerine gidilmiş olan Ahmed Ma'noğlu, böylece Osmanlılar için bir yerel müttefik haline gelmiştir. Ancak 1694 yılı ve sonrasında, Şam, Trablusşam, Sayda, Halep Eyaletleri valilerinin katılımıyla gerçekleşen ve Ma'noğullarının bölgesel hakimiyetlerine büyük darbe vuran bu askeri hareketlerle gücü kırılan Ahmed'in, Şeyh Müşrif konusunda yapacak çok bir şeyi yoktu⁴³¹. Bahsi geçen hareketlerle iyice güçten düşen Ma'noğullarının son emirleri Ahmed'in 1697 senesinde ölümünden sonra Emârete geçen Şihâbîlerin, çok geçmeden Cebel-i Şûf'un güneyine Cebel-i Âmil'e doğru etkinlik alanlarını genişletmeye yönelik faaliyetlere giriştikleri görülmüştür⁴³².

⁴²⁹ Muhsin el-Emin, *Ayânu Şî'a*, C. X, s. 125-126.

⁴³⁰ "Ma'noğlu Ahmed'e hüküm ki, Trablusşam mukataalarından Cibâl (Cübeyl?) ve Betrûm (Betrûn?) nam mukataalarla Sayda mukataası kurbunda sâkin olan Kızılbaş eşkıyasının melce-i şekavetleri Şeyh Müşrif-oğlu kâh şeyh-i merkûm ve kah sana istinâd ve istihzâr ile zikr olunan mukataalar ahalisinin emvallerin garet ile isâl-i mazarrat edüp, perâkende ve perişân olmalarına bâ'is oldukları ilam olunmağla, ol makûle eşkıyanın zabt u rabt ve ahâlî-i memleketin himâyet ve sıyâneti üzerine lâbüd ve lâzım iken 'aceze ve fukarâ ve sâkinin ve zu'afâ ol mazarratların şer ve şurûrlarından mütezarrır oldukları senin tehâvün ve ta'vizine haml olunmuştur... zikr olunan mukâtaât-ı mezbûrede sâkin olan Kızılbaş ve ehl-i fesâdın zabt u rabtıyla gereği gibi tekayyüd ve ihtimam eyleyüp..." (Evâsıt L 1107/ Mayıs 1696 ortası) Bkz. BOA, *MD*, nr. 108, s. 259 hkm. 1093.

⁴³¹ Bekir Gökbunar, "105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1996, s. 68-77 (BOA, *MD*, nr. 105, hkm. 10-26)

⁴³² Winter, Sayda şeriye sicillerinde rastladığı 1699 yılına ait iltizam sözleşmelerinde, Sayda valisi Kaplan Paşa'nın (1699-1702), Şakîf, İkim Tuffâh Mukataalarının iltizamını Beşir Şihâbî'ye vermiş olduğunun, Metâvile'den olan Münker ve Sa'b Aileleri'nin üyelerinin ise bir mukataayı paylaşmak

Ali es-Sagîr Ailesi'nin, 17. yüzyılın son yıllarını ve 18. yüzyılın ilk yıllarını kapsayan zaman dilimini Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi aracısı veya temsilcisi denilebilecek Sayda valisiyle ve yarı-resmi araçları sayılabilecek Cebel-i Şûf mıntikasının yerel liderleri olan Şihâbî emirleriyle mücadele ederek geçirmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ma'noğlu Ahmed'in tedibi harekâtının yürütülmesinde Osmanlı hükümetinin yaslandığı Lazkiyeli Mataracıoğlu Ailesi'ne⁴³³ mensup olan dönemin Sayda valisi Kaplan Muhammed Paşa, bu defa Ali es-Sagîr Ailesi'ne yönelik tedip hareketine girişmiştir. Bu hareketin ve bölgede meydana gelen siyasi mücadelenin ayrıntılı bir şekilde takip edilebildiği kaynakların başında Şihâbî kaynakları gelmektedir. Bu kaynaklardaki anlatıma göre, 1698 senesinde, Ali es-Sagîr Ailesi, Sayda valisi Kaplan Paşa el-Mataracı'yla, itaatsizlik ettikleri ve paşanın adamlarından bazılarını öldürdükleri için anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bunun üzerine vali, Şihâbî emiri Beşîr'i Ali es-Sagîr Ailesi ile mücadele etmek için teşvik etmiştir. Beşîr'e bu mücadele göstereceği kararlılık ve başarı karşılığında Safed şehrinin idari-mali tasarrufunun yanı sıra Cebel-i Âmil bölgesinin mukataalarının tamamının iltizamını alma imtiyazını ödül olarak vadetmiştir. Emir Beşîr, Kaysîlerden topladığı 8000 kişilik bir askerî birlikle Yemenî olduğu ileri sürülen Ali es-Sagîr Ailesi'nin lideri Şeyh Müşrif'le çatışmaya girmiştir. Çatışma başladıktan çok kısa bir süre sonra Beşîr ve liderliğini üstlendiği Kaysîler, kesin bir zafer elde etmişlerdir. Emir Beşîr savaşın sonucunda yakalamayı başardığı Şeyh Müşrif ve adamlarını Sayda valisine göndermiş, Sayda valisi Şeyh Müşrif'in komutanlarından Hacı Hüseyin'i idam etmiştir. Müşrif ve kardeşi Hacı Muhammed ise paşanın yanında hapsedilmişlerdir. Emir Beşîr'in bu başarısı kendisine vaadedilen Safed ve Cebel Âmil mukataalarının tamamını elde etmesini sağlamıştır. Böylece Şihâbîlerin güney mukataalarının siyasi ve ekonomik anlamda yönetimini elde etmeye yönelik amaçlarını gerçekleştirmede önemli bir adım atılmıştır. Emir Beşîr, Safed şehrinin yönetimini yeğeni Emir Mansur'a vermiş, Emir Mansur'un emri altına Ömer İbn Ebî Zeydân⁴³⁴ isimli bir şeyhi atamıştır. Öte yandan

zorunda kalmış olduklarının kayıtlı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. S. Winter, **The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule**, 120-121.

⁴³³ Lazkiyeli Mataracıoğlu Ailesi'ne mensup Arslan Muhammed Paşa'nın, Ahmed Ma'noğlu'nun isyanının bastırılmasında görevlendirilmiş olduğuna dair mühimme kayıtları için bkz. Abu Husayn, **The View from Istanbul**, s. 50-62.

⁴³⁴ Meşhur Zâhir Ömer'in babası.

Cebel-i Âmil Metâvilesi'nden Şomar ve Tuffâh mukataalarının liderleri ve aynı zamanda mültezimi statüsünde olan Benû Münker Ailesi'nin ve Şakîf Mukataasının mültezimleri olan Sa'b Ailesi'nin ileri gelenleri, Emir Beşir'e bağlılıklarını bildirmişlerdir⁴³⁵.

Emir Beşir ile Şeyh Müşrif arasında, 1698 yılında meydana gelen çatışmayı ayrıntılı bir şekilde değerlendiren ez-Zeyn'e göre, aslında bu çatışma karşılıklı bir mücadele şeklinde cereyan etmemiştir. Zira, Şeyh Müşrif, Emir Beşir'in 8000 kişilik askeri gücüne karşı koyacak bir durumda değildir. Dolayısıyla, Emir Beşir'in güçleri, Müşrif'in güçlerini çok kısa bir sürede kolaylıkla alt edebilmiştir. Ayrıca, Metâvile'nin diğer liderlerinin devlete karşı muhalif bir tutum içinde olan Şeyh Müşrif'in yaptıklarını desteklemedikleri görülmüştür⁴³⁶. Ancak, Şeyh Müşrif'in etrafında gelişen bu olayları ayrıntılı bir şekilde değerlendiren ez-Zeyn'in, Emir Haydar Ahmed'in aktarımından hareketle Müşrif'in devlet nezdinde resmi olarak tanınan bir aracı veya lider olmadığı şeklindeki tespiti problemlidir⁴³⁷. Zira, Sayda valisi Kaplan Paşa'ya giden bir maliye hükmünde, 1693-1696 senelerinde Sayda ve Beyrut mukataaları malından verilecek mevacibin ödemesinde eksik kalan meblağın, Safed Mukataası'nı deruhde eden mültezimlerin bakayasından tahsil edilmesi talimatı verilmiş, Safed Mukataası'nı deruhde eden mültezimler arasında Şeyh Müşrif'in adı kaydedilmiştir⁴³⁸. Ayrıca yukarıda zikredildiği üzere, Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde yaşayan Himâdîlerin müttetikliğine müracaat ettikleri bir şahsiyet olarak Müşrif'in Osmanlı makamlarının dikkatini çekmiş olması, onun zayıf bir figür olmadığı kanısını güçlendirmektedir⁴³⁹.

Son tahlilde, resmi anlamda yerel aracı statüsünü elde ettiği anlaşılan Şeyh Müşrif'in, Şihâboğullarının nüfuzuna dayalı bir bölgesel iktidar tesis etmek isteyen Sayda valisine karşı muhalif bir tutum benimsediği, ancak bu tutumunda bölgedeki diğer Metâvile şeyhlerinin desteğini alamayarak yalnız kaldığı yorumuna gitmek daha doğru bir açıklama olabilir. Şeyh Müşrif'in gücünün kırılmasından sonraki dönemde

⁴³⁵ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 5-6.

⁴³⁶ Ali ez-Zeyn, *Li'l-Bahs an Tarihînâ fî Lübnan*, s. 368-371.

⁴³⁷ *A.e.*, s. 364-372

⁴³⁸ Şeyh Müşrif'in Safed'e bağlı mukataaların şeyhleri arasında zikredilmesi, Bişâre'nin bu dönemde Safed'e tabi bir mukataa olmasında kaynaklanabilir. Mukataaların dönem dönem farklı sancaklara bağlanması sıkça rastlanılan bir durumdur. Bkz. BOA, *MAD*, nr. 9885, s. 281.

⁴³⁹ BOA, *MD*, nr.108, s. 259 hkm. 1093.

Şihâboğullarının, *Aşağı Mukataalar* olarak isimlendirilen Cebel-i Âmil mukataalarından Bişâre'nin iltizamını aldıkları anlaşılmaktadır. 1704 senesinde Safed mukataası Emir Beşir'in uhdesinde, Bişâre ve Şakîf mukataaları ise Şihâboğulları ailesinin başka bir üyesi olan Emir Kasım'ın uhdesine verilmiştir⁴⁴⁰.

Emir Beşir'in, 1706 senesinde, geleneksel anlatıma göre zehirlenerek öldürülmesi üzerine yerine daha önce kararlaştırıldığı gibi, uzak akrabası sayılabilecek Emir Haydar b. Musa geçti⁴⁴¹. Bu esnada Sayda valiliğinde de değişim gerçekleştirilmiştir⁴⁴². Emir Haydar'ın Emârete geçtiği 1706 senesinden Ayn Dârâ Savaşı'nın gerçekleştiği 1711 senesine kadarki zaman zarfında Şihâbî emirliği, yerel iktidarını tesis edebilmek için hem Dürzî ailelerle hem de Metâvileye mensup Şîf ailelerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yeni Sayda valisinin Safed ve Cebel-i Âmil mukataalarını Şihâbî Emâretinin merkezi durumunda olan Cebel-i Şûf mukataalarından ayırdığına dair anlatımlar, Emir Haydar'ın bu ilk senelerinde, Metâvile şeyhlerinin, Beşir dönemine nazaran daha rahat bir durumda olduklarını düşündürür. Buna göre Metâvile'den Sa'b ve Münker ailelerine Şomar ve Tuffâh mukataalarının iltizamı verilmiştir. Ali es-Sagîr Ailesi'nin lideri Şeyh Müşrif ise eski Sayda valisi tarafından serbest bırakılmıştır. Akabinde Şeyh Müşrif yeni valinin yanına giderek eskiden üzerinde olan Bilâd-ı Bişâre mukataalarının iltizamını yeniden almak için aracı olmasını istedi. Valinin bu ricaya olumlu yaklaşması üzerine Müşrif, Bilâd-ı Bişâre mukataalarının iltizamını almayı başardı⁴⁴³. Şeyh Müşrif'in bu tarihte hayatta olduğunu destekleyecek başka bir kaynak olmaması nedeniyle, onun yerine Ali es-Sagîr Ailesi'nden başka birinin bu iltizamı almış olması daha muntemel

⁴⁴⁰ BOA, **MAD**, nr. 10306, s. 205-206.

⁴⁴¹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s.8; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan**, C. II, s. 313; BOA, **MD**, nr. 115, s. 193, hkm. 798.

⁴⁴² Şihâbî kaynaklarında bu esnada Arslan Paşa'nın azl edildiği yerine kardeşi Beşir Paşa'nın Sayda valisi olarak tayin edildiği kaydedilir. Bkz. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s.8; Tannûs eş-Şidyâk, **a.g.e.**, s. 313. Ancak bu dönemde böyle bir atamanın olduğuna dair Osmanlı arşiv kayıtlarında herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre bu dönemde Sayda valisi Muhammed Paşa'dır. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 9893, s. 101 (Ocak 1705); **MD**, nr. 114-1, s. 676, hkm. 3047 (Aralık 1705); **MAD**, nr. 9895, s. 42 (Mart 1706); **MD**, nr. 115, s. 112, hkm. 449 (Eylül 1706).

⁴⁴³ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 8; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan**, C. II, s. 313.

görülmektedir⁴⁴⁴. Şeyh Müşrif'ten sonra yerine ailede lider konumda iki isimden bahsedilir. Bunlar Ali el-Hac Ahmed ve Ahmed en-Nassar'dır⁴⁴⁵.

Metâvileye mensup ailelerin, Şihâboğullarının baskılarının görece azaldığı bu dönemde Cebel-i Âmil'de ve kuzeyde Cübeyl'de başına buyruk hareket etmeye başladıkları ve isyancı faaliyetlere giriştikleri görülmektedir⁴⁴⁶. Osmanlı arşiv kayıtlarında, Ali es-Sagîr Ailesi'ne mensup söz konusu iki liderin bu isyan faaliyetlerinde aktif olarak yer aldıklarına dair verilere rastlamak mümkündür. Bölgede Metâvile'den kaynaklı bir huzursuzluk olduğundan haberdar olduğu anlaşılan Osmanlı hükümetinin, Safed ve Sayda-Beyrut valisi Muhammed Paşa'ya gönderdiği, 1705 yılının aralık ayına tarihlenen bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, vali Muhammed Paşa, Sayda ve Beyrut mukataâtından Bişâre Mukataası ahalisinden, itaatsizlik edip, mukataa arazilerini terk ederek, Kantara Nahiyesinde saklanan Ali Mansûr (Mikha'il ibn 'Ali Mansur al-Münker), Muhammed Serî'a (?), Ahmed Nassâr⁴⁴⁷, Süleyman Sa'b ve Ali Hac Ahmed⁴⁴⁸ isimli şahısların, oğulları ve kendilerine tabi olanlarla birlikte hareket ettiklerini ve huzursuzluk çıkardıklarını bildirmiştir⁴⁴⁹. Sayda valisinin bildirdiği isimler, Cebel-i Âmil Bölgesinin üç büyük ailesine mensup olmalarıyla ve birlikte hareket etmeleriyle dikkat çekmektedirler. Aralarında Şeyh Müşrif yoktur. Ancak Ali Sagîr Ailesi'nden olan Ahmed Nassâr ve Ali el-Hac Ahmed es-Sagîrî'nin varlıkları, ailenin bu dönemde de Bilâd-ı Bişâre'de etkinlik gösterdiğine işaret etmektedir. Winter'e göre Ali es-Sagîr Ailesi'nin bu etkinliği, Şihâbîlerle 1707 yılında gerçekleşecek olan çatışmaya kadar sürmüştür⁴⁵⁰. Aynı dönemde, 1705-1706 senelerinde, hem Cübely'de hem de Cebel-i Âmil'de Metâvile ailelerinin isyan faaliyetlerine girişmelerinin, bu iki inançdaş grubun bir

⁴⁴⁴ Şeyh Müşrif'in ölüm tarihi *Ayân Şi'a*'da 1700 senesi olarak verilir. Bkz. Muhsin el-Emin, *Ayân Şi'a*, C. X, s. 125-126. Osmanlı arşiv kaynaklarında kendisine atıf yapılan en geç tarihli belge Ekim 1701 tarihine aittir. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 3134, s. 200.

⁴⁴⁵ Sa'dûn Hamâde, *Tarih eş-Şi'a fî Lübnan*, C. I, s. 431.

⁴⁴⁶ **A.e.**, s. 431-432.

⁴⁴⁷ Ahmed Nassâr, muhtemelen Ali Sagîr Ailesi'nin soy ağacında bulunan iki Nassâr'dan ilkinin oğullarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sa'dûn Hamâde, **a.g.e.**, s. 434-435.

⁴⁴⁸ Ali Hac Ahmed es-Sagîrî, Ali Sagîr Ailesi'nin 17. Yüzyılın ikinci yarısında etkinlik gösterdikleri anlaşılan liderlerinden Ahmed es-Sagîrî'nin oğullarından biri olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sa'dûn Hamâde, **a.g.e.**, s. 434-435.

⁴⁴⁹ BOA, **MD**, nr. 114-1, s. 676, hkm. 3047.

⁴⁵⁰ S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 128-129.

ittifak kurmalarına dair hükümetteki endişeyi arttırdığı, Metâvile arasında böyle bir ittifakın hükümet açısından istenilir bir durum olmadığı ve bu hususta bölge valilerinin aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır⁴⁵¹. Cebel-i Âmil şeyhlerinin gerçekleştirdikleri bu isyan faaliyetleri üzerine Şam valisi, 15 bayrak levendatını Bişâre Mukataası'na göndermiş, askerler on yedi köye saldırmışlar, hayvanlarını, erzaklarını ve mallarını yağma etmişlerdir. Bu çatışma ortamından olumsuz etkilenen köylerde yaşayan ahali dağılmış, dolayısıyla Bişâre mukataasının mal-ı mirisinden 30.000 kuruştan ziyade vergisi iptal olmuştur. Ancak yerel araçların ehemmiyetinin farkında olan merkezi maliye yönetiminin inisiyatifiyle, bölgenin ileri gelenleri ile meydana gelen bu anlaşmazlığın mahallinde şer'le keşf ve meselenin anlaşılmasından sonra gasb edilen malların tespit edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu konuda Baş Defterdar Hacı Mehmed tarafından verilen ilam gereği, konu ile ilgilenmek üzere bir mübaşir görevlendirilmiştir. Ayrıca Şam valisi ve Sayda valisi bu fesad ve şekavete sebep olanların yakalanıp cezalarının verilmesi konusunda görevlendirilmişlerdir⁴⁵².

Şihâbî hegemonyasına karşı Metâvile'nin ve bilhassa Bilâd-ı Bişâre'de yerel liderlik konumunu kaybetmek istemeyen Ali es-Sagîr Ailesi'nin verdiği mücadele gittikçe kızışacaktır. Haydar Ahmed'in anlatımına göre, 1707 yılında gerçekleşen çatışmada taraflar, Ali es-Sagîr, Münker ve Sa'b Ailelerinden oluşan Metâvile güçleri ile Emir Haydar liderliğindeki Dürzî ailelerden oluşmaktaydı. Zahir b. Ömer'in bu çatışmada tarafsız kaldığı anlaşılmaktadır. Bilâd-ı Bişâre'de Nebatiye Köyü'nün yakınlarında gerçekleşen bu çatışmada Metâvile güçleri kısa bir süre içinde mağlup olarak Nebatiye Köyü'ne sığınmışlardır. Ancak Emir Haydar liderliğindeki süvari güçleri bu köye girerek Metâvile'nin birçoğunu kılıçtan geçirmiştir. Nebatiye Çatışması'nın sonuçları, özellikle Ali es-Sagîr Ailesi açısından ağır oldu. Ali es-Sagîr Ailesi, kadim yurtları olan Bilâd-ı Bişâre'yi terk etmek zorunda kaldı. Emir Haydar, buradaki mukataaların üzerinde hakimiyet sahibi haline geldi. Haydar bu esnada, Şeyh Mahmud b. Hermûş'u, ki kendisi Cebel-i Şûf şeyhlerinden biriydi, Bilâd-ı Bişâre mintikasına mukataaların vergi gelirini toplamak üzere vekili olarak atadı⁴⁵³.

⁴⁵¹ BOA, MD, nr. 114-1, s. 722, hkm. 3234.

⁴⁵² BOA, MD, nr. 114-1, s. 676, hkm. 3047.

⁴⁵³ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 8-9.

Bilâd-ı Bişâre'nin Mahmud b. Hermûş'un elinde uzun süre kalmadığı, Şihâbî emiri Haydar ile girdiği mücadele sonucunda, 1711 senesinde Ayn Dârâ Savaşı'nda aldığı mağlubiyetle hakimiyetini kaybetmesiyle bu bölgedeki etkinliğini yitirdiği anlaşılmaktadır⁴⁵⁴. Ayn Dâra zaferi Emir Haydar'ın, Dürzî rakip aile Alemüddinler başta olmak üzere bölgedeki yerel güçlere iktidar ve nüfuzunu ispat ettiği bir gelişme oldu. Bu zaferin öncesi ve hemen sonrasına tarihlenen Osmanlı arşivindeki maliye kayıtları Bişâre dahil Cebel-i Âmil'de Şihâbî emirinin nüfuzunun ne denli arttığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu kayıtlara göre, Bilâd-ı Bişâre mukataası, 1709-1710 senelerinde Sayda dizdârı ve Emir Haydar'ın ortaklığıyla iltizam olarak deruhde edilmekteydi⁴⁵⁵. Sayda valisine Mayıs 1713 tarihinde gönderilen bir maliye hükmündeki ifadelerden de Bişâre Mukataası'nın aynı şekilde Sayda dizdârı ve Emir Haydar'ın müşterek olarak uhdelerinde olduğu anlaşılmaktadır⁴⁵⁶. Bu kayıtlarda dikkati çeken diğer husus, Cebel-i Âmil'in diğer mukataalarından Şakîf ve Şomar'da yerel şeyhlerin iltizamlarını almaya devam ettikleri buna karşın Bişâre'de, Ali es-Sagîr veya Nassâr Ailesi'nden herhangi bir ismin zikredilmemesidir. Bu durum, Ayn Dara zaferinin öncesi ve sonrasındaki yıllarda Bişâre'de Ali es-Sagîr Ailesi'nin nüfuzunun iyiden iyiye kırıldığını düşündürmektedir⁴⁵⁷. Emir Haydar'ın baskılamaya yönelik saldırgan tavrı sonraki dönemde devam etmiş, 1718 senesinde Metâvile şeyhleriyle yeniden çatışmalar yaşanmıştır⁴⁵⁸.

Emir Mülhim döneminde, Şihâbîler Cebel-i Âmil üzerinde etkinliklerini sürdürmeye yönelik faaliyetlerine hız kesmeden devam ettiler. 1730 yılında, Emir Haydar'ın Şakîf, Somar ve Bilâd-ı Bişâre'ye yaptığı saldırılar, Haydar ölünce oğlu Emir Mülhim tarafından devam ettirildi⁴⁵⁹. Şihâbîlerin, bu dönemde Bilâd-ı Bişâre'deki rakipleri Ali Sagîr Ailesi'nden Şeyh Nassâr oldu⁴⁶⁰. Şihâbî

⁴⁵⁴ Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C. II, s. 314-315; Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s. 12-13. Ayrıca bkz. Ali ez-Zeyn, *Li'l-Bahs an Tarihîna fî Lübnan*, s. 398-400.

⁴⁵⁵ BOA, *D.BŞM.SBM.*, nr. 2, gömlek 57.

⁴⁵⁶ BOA, *MAD*, nr. 3434, s. 208.

⁴⁵⁷ BOA, *D.BŞM.SBM.*, nr. 2, gömlek 57.

⁴⁵⁸ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁵⁹ S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 130.

⁴⁶⁰ Şeyh Nassâr'ın 1730'larda mültezimlik yaptığına dair kayıtlar için bkz. BOA, *MAD*, nr. 10180, s. 392. Şeyh Nassâr'ın 1749 senesinde öldüğü ve yerine oğullarından Zahir'in devlet makamlarınca muhatap alındığını gösteren kayıtlar için bkz. BOA, *MAD*, nr. 9965, s. 122. Neseb bilgileri için ayrıca bkz. Sa'dûn Hamâde, *Tarih eş-Şî'a fî Lübnan*, C. I, s. s. 434-435.

kaynaklarındaki anlatıma göre, Emir Mülhim, 1732 yılında, Bilâd-ı Bişâre’de Ali es-Sagîr Ailesi’nin, babasının ölümü üzerine huzursuzluk çıkarmaya başladıkları, atlarının kuyruklarına kınalar yakarak babasının ölümünü kutladıkları haberlerini alınca bunların üzerine gitmeye karar vermiştir. Bu esnada, Mülhim’in Bişâre’ye saldıracağını anlayan Şakîf Mukataası şeyhi Selman Sa‘bî Mülhim’in yanında yer almayı tercih etmiştir. Emir Mülhim, Bişâre toprağına girmiş ve Yârun Köyü’nde Ali es-Sagîr Ailesi’nin ileri gelenlerini yakalamıştır. Bunların bir kısmını öldürmüş, liderleri olan Şeyh Nassâr’ı ise esir etmiştir. Nassâr’ın kardeşleri Cebel-i Âmil’in kuzeyinde bulunan Cubba Köyü’ne kaçmışlar ve takibatın devam etmesi üzerine Şam Eyaleti sınırları içerisinde bulunan Kunaytra’ya çekilmişlerdir. Ama Mülhim burada da peşlerini bırakmamış ve Nassâr’ın kardeşlerinin adamlarından bir kısmını, burada öldürtmüştür. Sonra yanında Nassâr es-Sagîr ile birlikte Cebel-i Lübnan’a geri dönmüştür. Bir süre sonra Nassâr’ın kardeşleri, Emir Mülhim’e gelip fidye karşılığında Nassâr’ın serbest bırakılmasını istemişlerdir. Mülhim verilen fidyeyi almış ve Nassâr’ı serbest bırakmıştır. Hatta, Nassâr’ın ve ailesi Ali es-Sagîr’in Bilâd-ı Bişâre’de kendi adına yönetimde bulunmasını kabul etmiştir⁴⁶¹.

Şeyh Nassâr’ın başından geçenlerin anlatımı, Emir Ahmed Haydar ve Tannûs eş-Şidyak’ta küçük farklılıklar dışında bu şekildedir. Ali ez-Zeyn’e göre, Emir Mülhim’in Şeyh Nassâr üzerine yürümesi sonucunda meydana gelen olaylar, daha önce Şeyh Müşrif üzerine yapılan saldırıda olduğu gibi karşılıklı bir çatışma şeklinde cereyan etmemiştir. Zira Şeyh Nassâr’ın da, Şeyh Müşrif gibi, Emir Mülhim’e karşı koyacak bir gücü yoktur. Zaten Emir Mülhim’in güçlerini karşılamak için herhangi bir yerde mevzi almamıştır ve Nassâr yakalanınca kardeşleri de kaçmıştır. Öte yandan Emir Mülhim’in gücünden çekinen, Cebel-i Âmil’in ileri gelen ailelerinden Sa‘b Ailesi’ne mensup olan Selman itaatini gösterir tarzda hareket etmiştir⁴⁶². Ez-Zeyn’in yorumlarını, Lübnan tarihçiliğinin bu dönem için ana kaynaklarının başında gelen Haydar Ahmed’in eserindeki anlatış tarzından kaynaklanan, Metâvile ile ilgili asi, başına buyruk ve saldırgan bir topluluk oldukları algısını kırmaya yönelik yorumlar

⁴⁶¹ Tannûs eş-Şidyak, *Kitab Ahbâr el-A‘yân fi Cebel Lübnan*, C. II, s. 317; Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fi ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s.29-30.

⁴⁶² Ali ez-Zeyn, *Li’l-Bahs an Tarihinâ fi Lübnan*, s. 424

olarak anlamak mümkündür. İlaveten Mülhim'in döneminde Şihâbîlerin, Cebel-i Âmil'de Ali es-Sagîr Ailesi'nin mukataacılık yapıp yaşamlarını sürdürdükleri Bişâre'nin iltizamını aldıklarına dair arşiv kayıtları, bu dönemde bu bölgede baskın gücün Şihâbîler olduğu görüşünü doğrulamaktadır⁴⁶³. Ayrıca Emir Mülhim'in bir süre sonra Bişâre Mukataası'nın iltizamını yine buranın sakinleri olan Ali es-Sagîr Ailesi'ne bıraktığına dair anlatıma paralel veriler de arşiv kayıtlarında mevcuttur. Bu kayıtlardan birinde Yakup Paşa'nın 1739 senesinde üzerinde olan Sayda Eyaleti'nin, toplanmamış olan vergi borçlarının ve borçluların listelendiği bakaya defterinde Şeyh Nassâr'ın ismi borçlular arasında zikredilmiştir⁴⁶⁴. Dolayısıyla Şeyh Nassâr'ın, 1730'ların başında Emir Mülhim'e esir düştükten bir süre sonra Bişâre Mukataası'nın iltizamını almaya devam ettiği söylenebilir.

Ali es-Sagîr Ailesi ve bu ailenin bir kolu olan Nassâr Ailesi'ne, Şihâbî emirleri tarafından yapılan saldırıların nedenlerinden birinin bölgesel iktidar mücadelesinde baskın çıkan taraf olma hırsı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir neden ise Cebel-i Âmil'in verimli topraklarının gelir kaynaklarının Şihâbî emirlerinin iştahlarını kabartmasıydı. Bilâd-ı Bişâre ve Cebel-i Âmil'deki diğer mukataaların iltizamını alan Metâvile şeyhleri, bu bölgelerdeki pamuk ve tahıl üretimindeki artışla birlikte zenginleşmişlerdi. Fransız tüccarlarla kurulan ticari bağlar ve anlaşmalar sayesinde bu ürünler büyük ölçüde bu ülke tüccarlarına satılıyordu. Cebel-i Âmil'de özellikle Şomar Nahiyesi'nde yetiştirilen pamuk kalitesiyle Fransızların dikkatini çekmişti⁴⁶⁵. Bunun dışında Fransızların, Metâvile şeyhlerinden aldıkları ürünler arasında buğday ve meşe palamudu bulunmaktaydı⁴⁶⁶. Bazı tüccarların Metâvile şeyhlerine iltizam almaları konusunda kefil oldukları durumlara rastlanabilmekteydi. Böylece kefalet karşılığında pamuk hasadı üzerinde hak sahibi olma önceliğini elde edebiliyorlardı⁴⁶⁷. Ancak Fransız konsolosları bu bireysel ticaretin Metâvile şeyhlerinin zenginleşmesini

⁴⁶³ 1731-1732 senelerinde Bişâre Mukataası'nın doğrudan Mülhim'in tasarrufunda olduğuna dair kayıtlar için bkz. BOA, **D. BŞM. D.**, nr. 1705, s. 8.

⁴⁶⁴ BOA, **MAD**, nr. 10180, s. 292.

⁴⁶⁵ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 14.

⁴⁶⁶ Fransız tüccarların 18. yüzyılda Sayda Eyaleti'ndeki iskelelerden satın aldıkları ürünlerin ayrıntılı listeleri incelendiğinde, pamuk ürünleri (ham pamuk, çeşitli pamuk ipliği türleri vs.), buğday, maza gibi ürünlerin sıklıkla ithal edildiği görülür. Bkz. Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, C. I, 18-58.

⁴⁶⁷ BOA, **MAD**, nr. 9922, s. 149.

orantısız bir şekilde arttırdığından ve bu durumda sonraki anlaşmalarda kolay kolay ikna edilemediklerinden şikayet ediyorlardı⁴⁶⁸. Cebel-i Âmil'deki zirai üretimin sağladığı bu ekonomik artı değer, Şihâbîlerin bölge mukataalarının iltizamını alma konusunda mücadeleden vazgeçmemelerinde etkili olmuş olmalıdır.

Öte yandan, ez-Zeyn'in, Karlofça Antlaşması sonrasında Fransa'ya yaklaşan Osmanlı hükümetinin, Cebel-i Lübnan'da Fransızların kadim dostları olan Mârûnîlerin etkinliklerini arttırmalarına göz yummak durumunda kaldığı, Şihâbî emirlerinin ise Metâvile'ye mensup ailelerin üzerine saldırırlarken bu Mârûnîlerin etkisiyle hareket ettiklerine dair yorumunu söz konusu nedenlerin yanı sıra zikretmekte fayda vardır. ez-Zeyn, Ali es-Sagîr Ailesi'nin ve bu ailenin bir kolu olan Nassâr Ailesi'nin iki önemli üyesi Şeyh Müşrif'in ve Şeyh Nassâr'ın başına gelenlerin, ancak Mârûnîlerin etkisinin göz önünde bulundurulmasıyla anlaşılabilirliğini ileri sürmüştür⁴⁶⁹.

2.2.3.3.1. Nassâr Ailesi, Nâsif en-Nâssâr ve Zahir Ömer

Şeyh Nâsif en-Nassâr, 18. yüzyılın ikinci yarısında, Safed Sancağı'nın tamamında ve sahilde Akka'da gücünü konsolide etmiş ve Safed'de etkin bir yerel güç olan Zahir Ömer ez-Zeydânî'nin müttefiki olarak ün kazanmıştır⁴⁷⁰. Zahir Ömer, bu dönemde Akka'da pamuk ticaretini büyük ölçüde kontrolü altına almış, Osmanlı hükümeti ve valileriyle iyi kötü bir uzlaşma içinde ilişkilerini sürdürmekteydi. Akka'nın güneyindeki Hayfa ve kuzeyindeki Sayda iskeleleri, ticari kapasitesini arttırmak adına ilk etapta nüfuz bölgesine katmak isteyeceği yerlerdi. Hayfa için Nablus Sancağı'nın iki önemli ailesi Mâzî ve Cerrâr aileleriyle⁴⁷¹, Sayda için ise Şihâbîlerle mücadele etmesi gerekiyordu. Ayrıca, her iki bölge Şam valilerinin nüfuz alanları içinde yer alıyordu. Dolayısıyla Zahir Ömer'in mücadeleyi sürdürebilmek için iyi bir müttefike ihtiyacı vardı ve bu konuda aradığı desteği, 18. yüzyılın ikinci yarısında Nassâr Ailesi'nin liderliğini yürütmüş olan Şeyh Nâsif en-Nassâr'da buldu.

⁴⁶⁸ S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 130.

⁴⁶⁹ Ali ez-Zeyn, *Li'l-Bahs an Tarihinâ fi Lübnan*, s. 407-409.

⁴⁷⁰ S. Winter, *a.g.e.*, s. 131-132.

⁴⁷¹ Tefik Muammar, *Daher el-Omar*, s. 63; Hâlid Muhammed Sâfi, *Hâkim el-Celîl*, s. 63.

Metâvile'ye mensup aileler açısından bakılacak olursa, uzun zamandır üzerlerinde hissettikleri, Ma'noğlu ve Şihâboğlu baskısına karşı Zahir Ömer, önemli bir denge unsuruydu. Ne var ki, Zahir Ömer ile Metâvile şeyhlerinin arasında uzlaşmanın sağlanmasından önce tarafların birbirlerinin güçlerini sınadıkları birtakım çatışmaların meydana geldiği görülmektedir. Bu çatışmalardan biri, Ahmed Haydar'ın anlatımına göre 1720 yılında yaşandı. Bu tarihte Metâvile şeyhleri ile Zahir Ömer ve Bilâd-ı Safed şeyhleri arasında bir fitne çıktı. Taraflar arasında şiddetli çatışmalar yaşandı, Zahir Ömer'in aralarında bulunduğu Safedliler hezimete uğradılar⁴⁷². Dolayısıyla, Bilâd-ı Bişâre ve genel olarak Cebel-i Âmil bölgesindeki şeyhlerle Zahir Ömer arasındaki ilişkilerin, 1720'lerde çatışma şeklinde cereyan ettiği söylenebilir⁴⁷³.

Şam valisi Azmzâde Süleyman Paşa 1743 senesinde, Taberiye'de Zahir Ömer'in üzerine yürüdüğünde, dönemin Şihâbî Emiri Mülhim ve Şeyh Nassâr paşadan yana tavır aldılar⁴⁷⁴. Şeyh Nassâr'la Zahir Ömer arasında 1740'ların başında, Bişâre'nin iki önemli köyü Yârun ve Bassâ için yapılan mücadele, Şeyh Nassâr'ın neden Zahir Ömer'e karşı Süleyman Paşa'yı desteklediği konusunu açıklığa kavuşturur⁴⁷⁵. Taraflar arasında yaşanan ihtilafların kaynağı, Şihâbîler gibi Zahir Ömer'in de Cebel-i Âmil pamuğuna ya da diğer ticari tarım ürünlerine duydukları iştahla açıklanabilir, yani Zahir Ömer, benzer ekonomik ihtiraslarla Metâvile bölgesinde nüfuzunu yaymak istemiş olabilir. Buna rağmen, 1750 yılında Emir Mülhim'in saldırılarına karşı, Şeyh Zahir b. Nassâr, Zahir Ömer'in desteğine başvurmak zorunda kalmıştır⁴⁷⁶.

Bu esnada Nassar Ailesi'nin liderlerinden bazılarının öne çıktığı ve Sa'b ve Münker ailelerini baskılamaya çalıştıklarına dair anlatımlar, bölgedeki siyasi mücadelenin başka bir boyutunu göstermek açısından dikkat çekicidir. Cebel-i Âmil'de 18. yüzyılın ortalarına gelinceye kadarki dönemde Metâvile aileleri arasında

⁴⁷² Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 17.

⁴⁷³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tevfik Muammar, *a.g.e.*, s. 60; Halid Muhammed Safi, *a.g.e.*, s. 29; Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 32.

⁴⁷⁴ El-Budeyrî el-Hallâk, *Havâdisu Dimaşk el-Yevmiyye*, s. 114-116. Ayrıca bkz. S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 132.

⁴⁷⁵ Mihail es-Sabbâğ, *Tarih Zahir Ömer*, s. 19. Ayrıca bkz. Joudah, *Movement of Shakh Zahir Al-Umar*, s. 33-35; Tevfik Muammar, *a.g.e.*, s. 60-61.

⁴⁷⁶ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, s. 41,43; S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 132.

siyasi ve askeri anlamda tam bir birlik veya ittifakın olmadığı üzerinde durulmuştu. Yüzyılın ikinci yarısında bu ayrılığın devam ettiği anlaşılmaktadır. Şeyh Zâhir Nassâr'ın 1752 senesinde ölümüyle biraderi Nâsif, Ali es-Sagîr Ailesi'nin ve bu ailenin bir kolu olan Nassâr'ların lideri konumuna geçmiştir. Nâsif'in yanı sıra amcaları Abbas ve Kaplan, ailenin diğer liderleri olarak kaynaklarda adlarından söz ettirmişlerdir. Bunların veya ailenin diğer üyelerinin Sa'b ve Münker ailelerini baskılamak üzere düzenledikleri saldırılara ilişkin malumata, 18. yüzyılın ikinci yarısı için Cebel-i Âmil tarihine ve Metâvile tarihine ışık tutan en mühim kaynaklardan biri olan er-Rukeynî'nin eserinde rastlamak mümkündür. Bu saldırılardan birisinde, 1757 senesinde Nâsif'in kardeşlerinden Mahmûd en-Nassâr'ın Şomar'a saldırıp o esnada orada bulunan Ali Süleyman b. Ebî Sa'b'ı esir aldığı, bir diğerinde 1763 senesinde Münker Ailesi'nden Hüseyin Mansûr'un Şomar'da Gâziye Köyü'nü basması ve ayrıca Tuffâh'a saldırması üzerine Nâsif'in Şâkîf'e, Kaplan ve Abbas'ın Şomar'a saldırılar düzenledikleri nakledilir⁴⁷⁷. Görüldüğü üzere Ali es-Sagîr Ailesi'nin saldırılarına diğer aileler karşılık vermekten geri durmuyorlardı. Bunu, Nassâr Ailesi'nin hegemonya kurmaya yönelik teşebbüslerine karşı bir canlı bir mukavemetin var olduğuna yormak mümkündür.

18. yüzyılın ikinci yarısında Ali es-Sagîr Ailesi'nin kendi içinde siyasi ve ekonomik etkenlerin rol oynadığı mücadelelerin yaşandığı görülmüştür. Bu mücadelelerden biri Şeyh Kaplan ile amca oğlu Şeyh Abbas Muhammed en-Nassâr arasında meydana gelmiştir. Şeyh Kaplan, Sur'un kontrolünü Şeyh Abbas'a bırakmış, sonrasında 1752 senesinde Şeyh Abbas, buranın imarına girişmiştir⁴⁷⁸. Zamanla, iç bölgelerden gelen pamuğun yanı sıra yine civarda yetiştirilen tütünün ticaretinde⁴⁷⁹ kullanılan bir iskele haline gelen Sûr giderek kalkınca, Şeyh Kaplan vaktiyle burayı Şeyh Abbas'a teslim ettiği için pişman olup geri istemiştir. İsteğine olumlu bir yanıt alamayınca bu taraflar arasında bir husumetin oluşmasına yol açmıştır. Şeyh Abbas'ın ve oğlu Hüseyin'in Sur'da olmadığı bir anı kollayan Şeyh Kaplan buraya saldırmış ve yağmalamıştır. Şeyh Abbas'ın kardeşi Şeyh Hamza'yı da esir etmiştir. Gelişmelerden haberdar olan Şeyh Abbas, atlılarıyla birlikte saldıranların yollarını kesmiş çıkan

⁴⁷⁷ Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 33, 40.

⁴⁷⁸ *A.e.*, s. 26.

⁴⁷⁹ Rafîq, *el-Arab vel-Osmaniyyun*, s. 289.

çatışmada Şeyh Kaplan yenik düşmüştür. Şeyh Abbas, onu alıp Mârûn Kalesi'ne hapsedirmiştir⁴⁸⁰. Bu gelişme, er-Rukeynî tarafından 1766 senesi olayları içinde anlatılır. Winter ise, Şeyh Kaplan'ın, Fransız tüccarlar tarafından 1756 senesinde Sûr'un mültezimi ve şeyhi olarak tanındığını aktarmaktadır⁴⁸¹. Muhtemelen bu on yıllık zaman zarfında Sur, Şeyh Abbas ve Şeyh Kaplan arasında husumet konusu olmuştur. Rafîq, Şeyh Kaplan'ın 1759 senesinde Sur'un iltizamını almayı başardığını, ancak bu defa da yeğeni Şeyh Nâsîf ile arasındaki ilişkilerin bozulduğunu ifade eder. Dolayısıyla amca ile yeğen arasında bir iktidar mücadelesinin yaşandığını söylemek mümkündür. Öte yandan Metâvile şeyhlerinin çoğunluğu Şeyh Nâsîf'in yanındaydı ve bunlar arasında Şeyh Kaplan ile Sur meselesinden dolayı mücadele halinde olan Şeyh Abbas da bulunuyordu⁴⁸².

Burada, 1750'lerde geliştiği anlaşılan Ali es-Sagîr Ailesi içindeki çatlağın bir başka sebebi üzerinde durarak, ailenin Zahir Ömer ile münasebetlerini irdelenmesine dönmek mümkündür. Zahir Ömer'in bu dönemde, Cebel-i Lübnan'ın güneyinde, yani Cebel-i Âmil'de nüfuzunu görece arttırdığı üzerinde durulmuştu. Bu esnada Sur iskelesinin ticari anlamda önem kazanması, Cebel-i Âmil'de üretilen pamuk, tütün gibi ürünlere Fransız ve diğer Avrupalı tüccarlar tarafından talebin artması burada yaşayan Metâvile şeyhlerinin güç ve refahlarının artmasını sağlamıştı. Zahir Ömer'in bölgelerine girmek istemesi, Metavile şeyhlerinin kendi aralarında girdikleri iktidar ve nüfuz mücadelesinin getirdiği ayrışmalara bir de Zahir Ömer'in tarafında olanlar ile olmayanlar arasındaki sürtüşmeleri ekledi. Şeyh Nâsîf ve onu destekleyenler Zahir Ömer ile ittifak etmeyi tercih ederken, Şeyh Kaplan'ın, Zahir Ömer'i desteklemediği anlaşılmaktadır⁴⁸³. Zahir Ömer'e karşı daha ılımlı olan ve beraber hareket etmekte bir sakınca görmeyen Şeyh Nâsîf'in ve amcası Şeyh Abbas'ın zaman zaman Cebel-i Âmil'de ve daha güneyde Safed, Şeri'a mıntıkası ve Nablus'ta, 1752-1753 senelerinde, onunla birlikte saldırılar düzenlediklerine dair er-Rukeynî'de aktarımlar vardır⁴⁸⁴. Ancak tarafların birbirlerine ters düşüp çatışmaya girdiklerini gösteren

⁴⁸⁰ Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 46.

⁴⁸¹ S. Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule*, s. 132-133.

⁴⁸² Er-Rukeynî, *a.g.e.*, s. 29; Rafîq, *a.g.e.*, s. 289.

⁴⁸³ Rafîq, *el-Arab vel-Osmaniyyun*, s. 289

⁴⁸⁴ Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 28.

aktarımlara da rastlamak mümkündür. Mesela, Zahir Ömer'in 1766 ekiminde Bassa ve Tarbiha köylerine saldırıp buralarda kontrolü ele alması nedeniyle Nâsif ile aralarında ciddi çatışmaların yaşanmış ve sonuçta Zahir'in adamları köyden çekilmek zorunda kalmışlardır⁴⁸⁵. Yine Nâsif, Zahir Ömer'in oğlu Ali babasına karşı 1762 senesinde isyan ettiğinde onu desteklemekten çekinmemiştir⁴⁸⁶. Görüldüğü üzere taraflar arasındaki alaka ve münasebet şartların ve sebeplerin değişmesiyle değişen bir mahiyete sahipti. Bu durumun 1760'ların ikinci yarısına kadar böyle devam ettiği söylenebilir.

Nihayet, 1760'ların ikinci yarısında Metâvile aileleri ve hususiyle Nassâr Ailesi ile Zahir Ömer arasında tabiyetten ziyade, karşılıklı menfaate dayalı bir ittifak kurulduğu görülür. er-Rukeynî, 1766 senesinde Nâsif'in, amcası Abbas'ın, Sa'b Ailesi'nden Ali Fâris'in, Şihâbîleri temsilen Hasbaya emiri İsmail'in ve ileri gelen Dürzî ailelerinden Canbolatların meşhur lideri Ali'nin katıldığı, Hasbaya'da yapılan bir toplantıdan bahseder. Aynı kaynakta, ertesi senenin Ağustos ayında Sur'da Cebel-i Âmil şeyhlerinin, Zahir Ömer'in ve Ali Canbolat'ın katıldığı başka bir toplantı daha yapıldığı, bu son toplantıdan iki ay sonra Şeyh Nâsif'in, Akka'ya gidip Zahir Ömer'le barış akdettiği aktarılır⁴⁸⁷. Bölgenin neredeyse bütün ileri gelen liderlerini bir araya getiren, Zahir Ömer ile Şeyh Nâsif arasında barış yaptıran ve yine Zahir Ömer'in diğer Metâvile şeyhleri ile arasında diyalog kurduran neydi, sorusunun cevabı üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır. Konunun uzmanlarına göre, 1760 senesinden beri Şam valiliğini sürdüren Gürcü Osman Paşa'nın Şam kırsalına yönelik nüfuzunu kabul ettirmek amaçlı saldırgan tavrına karşı birlikte hareket etme ihtiyacı söz konusu yerel güçleri bir araya getirmiştir⁴⁸⁸.

Bu aşamadan sonra Şeyh Nâsif'in ve onun tarafında yer alan Metâvile şeyhlerinin Zahir Ömer'i destekledikleri görülecekti. Zahir Ömer ile Şeyh Nâsif'in liderliğindeki Metâvile arasındaki ittifakın karşısında ise Gürcü Osman Paşa ve onun uzun süredir destek verdiği, Emârete gelmesine yardım ettiği Şihâbî emiri Yusuf

⁴⁸⁵ A.e., s. 46- 47; Ali es-Subeytî, "Cebelü Âmil fî Karneyn", s. 22.

⁴⁸⁶ Rafiq, a.g.e., s. 292.

⁴⁸⁷ Er-Rukeynî, a.g.e., s. 44, 49-51.

⁴⁸⁸ Ahmed Hatit, "Cebel 'Âmil fi Karn, dirâse fi havliye Haydar Rıza er-Er-Rukeynî", **Lübnan fî el-Karn es-Samin aşer (el-Mütemer el-Evvel li'l-Cem'iyye el-Lübnâniyye ed-Dirâsât el-Osmâniyye)**, Beyrut 1996, s. 68; Rafiq, **el-Arab vel-Osmâniyyun**, s. 293.

bulunmaktaydı. Ayrıca Gürcü Osman Paşa'nın oğullarından biri olan Muhammed uzun bir dönemdir Trablusşam Eyaleti'nin valiliğini yapmaktayken, diğer oğlu Derviş Muhammed Paşa 1770 senesinde Sayda valiliğine getirilmiştir. Dolayısıyla Zahir Ömer-Metâvile ittifakının karşısında oldukça güçlü bir hasım bulunmaktaydı. Bu esnada Mısır Memlûklarının lideri Ali Bey'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile girdiği savaşla meşgul olmasından istifade ederek, Hicaz ve Bilâd-ı Şam'da kendi iktidarını kabul ettirmek gayesiyle seferler tertip ettiği görüldü. Zahir Ömer-Metâvile ittifakı, Gürcü Osman Paşa'ya karşı aradığı desteği güçlü Memlûk beyi Ali Bey'de bulacaktı. Ali Bey ise Bilâd-ı Şam'da, Osmanlı valilerine karşı yapacağı seferlerde aradığı yerel desteği Zahir Ömer-Metâvile ittifakında bulacaktı.

Gürcü Osman Paşa, Kasım 1770 tarihinde Gazze'ye ulaşan, İsmail Bey komutasındaki Memlûk güçleri karşısında Şam'a geri çekildi. Ocak 1771 tarihinde hac kafilesinin başında Hicaz'a doğru yola çıktı. Bişâre şeyhlerinden Nâsif, Abbas, Sa'b Ailes'inden Ali Fâris, Zahir Ömer ve Mısır güçleri bir araya gelerek Osman Paşa'yla çatışmak üzere Müzeyrib'e gittiler. Ancak, Memlûkların komutanı İsmail Bey hac seferine çıkmış olan Osman Paşa'ya saldırmaya cesaret edemeyince taraflar arasında herhangi bir çatışma olmadı⁴⁸⁹. Birkaç ay sonra bu defa Ali Bey'in önemli komutanlarından Ebuzzeheb Muhammed Bey emrindeki Memlûk güçleri 11 Mayıs 1771 tarihinde Remle'ye ulaştıktan sonra, bu güçlerle birleşmek üzere Nâsif, Hamza ve Ali Fâris harekete geçmişlerdir. Ebuzzeheb Muhammed komutasındaki orduya söz konusu Metâvile şeyhlerinin ve Zahir Ömer'in oğullarının yanı sıra Gazze'den tedarik edilen silahlı güçler katılmıştır⁴⁹⁰. Bu ordu karşısında Osman Paşa kaçmak zorunda kalmış, Ebuzzeheb Muhammed Bey pek bir mukavemetle karşılaşmaksızın Şam'a girmiştir. Bu esnada Sayda valisi Derviş Muhammed Paşa, babasının kaçtığı haberini alınca durmayıp eyaleti terketmiştir. Bunun üzerine Zahir Ömer yanındaki üç Metâvile şeyhiyle birlikte 13 Haziran 1771 tarihinde Sayda şehrine girmiştir. Ancak birkaç gün sonra Ali Canbolat'ın gönderdiği birlikler şehirde kontrolü ele geçirip, Zahir Ömer'e

⁴⁸⁹ Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fi Karn*, s. 58; Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 63; Joudah, *Movement of Shakh Zahir Al-Umar*, s. 140-141; Halid Muhammed Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 137-138.

⁴⁹⁰ Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fi Karn*, s. 59.

ve Metâvile'ye bağlı güçleri kovmuşlardır⁴⁹¹. Metâvile için Şihâbîlerin ve Dürzîlerin uzun zamandır süregelen saldırgan ve yayılmacı faaliyetlerine bir cevap niteliğinde değerlendirilebilecek olan Sayda'da kontrolün ele geçirilişinin uzun sürmemesinde şehrin ahalisinin tepkilerinin etkili olduğu belirtilmiştir⁴⁹². Diğer taraftan Memlûklardan aldıkları güçle Nâsîf başta olmak üzere diğer Metâvile şeyhleri Zahir Ömer'e bağlı güçlerle birlikte, kırsal bölgelerde Osman Paşa'nın yandaşı olan veya kendilerine mukavemet gösteren yerel güçlerle çatışmalara girmişlerdir. Er-Rukeynî, Cebel-i Nablus'ta böyle bir çatışmanın yaşandığını aktarır⁴⁹³. Bu esnada Memlûk komutanı Ebuzzeheb Muhammed Bey, Şam'dan geri çekilince bölgede denge yeniden Gürcü Osman Paşa'nın lehine dönmüştür.

Memlûk güçlerinin geri çekilmesinden yararlanıp Şam'a dönen Gürcü Osman Paşa ve yardımına gelen Osmanlı paşalarının güçleri ile Eylül 1771 tarihinde yapılan Hula Gölü Savaşı'na, Şeyh Nâsîf, Şeyh Hamza, Şeyh Hamd el-Abbas, Şeyh Ali Fâris gibi Metâvile şeyhleri bizzat katılmışlar, Zahir Ömer'e bağlı güçlerle birlik olup Osmanlı güçleri karşısında mutlak bir galibiyet elde etmişlerdir⁴⁹⁴. Bu galibiyet sayesinde Gürcü Osman Paşa'nın bölgesel nüfuzu kırılmıştır. Bundan sonra sıra Osman Paşa'yla ittifak halinde olduğu bilinen Emir Yusuf'la karşılaşmaya gelmiştir. Ancak Osman Paşa erken davranmış, Şam'a çekildikten sonra, Havle çatışmasında kendisine destek vermeyen Emir Yusuf'u Metâvile üzerine saldırması için teşvik etmiştir. Emir Yusuf, Şihâbî iktidarı için giderek kritik bir tehdit haline gelmekte olan Metâvile-Zahir Ömer ittifakının gücünü kırmak amacıyla Şakîf Mukatası'na bağlı Cubba' el-Halâve'ye ve Nebâtiyye Köyleri'ne saldırılar düzenlemiştir. Ancak Zahir Ömer'in oğlu Ali'nin de yardımıyla Metâvile güçleri bu saldırıları püskürtmeyi başarmışlardır. Özellikle taraflar arasında Nebatiyye'de gerçekleşen nihai çatışmada alınan galibiyetle Metâvile güçleri ve Zahir Ömer için Sayda'nın kapıları bir kez daha

⁴⁹¹ Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 160; Adil İsmail, Münir İsmail, **es-Sırâ' ed-Devlî havli'l-Meşrik el-Arabî**, C. I, s. 95-96.

⁴⁹² Adil İsmail, Münir İsmail, **es-Sırâ' ed-Devlî havli'l-Meşrik el-Arabî**, C. I, s. 95-96.

⁴⁹³ Er-Rukeynî, **a.g.e.**, s. 60.

⁴⁹⁴ Er-Rukeynî bu savaşta Gürcü Osman Paşa'nın yanında birisi Maraş paşası olan iki Osmanlı paşasının bulunduğunu zikreder. Savaşta, Metâvile'nin Zahir Ömer ile birlikte aldıkları galibiyet ve sonuçta elde edilen ganimet hakkında ayrıntılı bilgi verir. Bkz. Er-Rukeynî, **a.g.e.**, s. 60-62.

açılmıştır⁴⁹⁵. Çok geçmeden Şeyh Nâsif ve Zahir Ömer yanlarındaki Metâvile güçleriyle birlikte Sayda'ya girmişlerdir. Metâvile güçleri Sayda'yı yağmalayıp civarda bulunan Harrûb'u yakıp yıkmışlardır⁴⁹⁶. Cebel-i Âmil şeyhlerinin Zahir Ömer'i destekledikleri diğer bir çatışma 22 Mayıs 1772 tarihinde Sayda yakınlarında gerçekleşen Sehlû'l-Gaziye Savaşı'dır. Mısır'dan gelmiş olan Memlûk güçlerinin başındaki Ali Bey'in yanı sıra Metâvile güçlerinin desteğini alan Zahir Ömer, Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa'nın ve Emir Yusuf'un güçlerine karşı yine galip gelmiştir⁴⁹⁷. Bundan sonra Şeyh Nâsif ve Abbas'ın Cebel-i Nablus'a gittikleri, Şam valisine bağlılıklarını sürdüren Nablus ve Yafa mıntıkasındaki Cerrâr ve Togan aileleriyle mücadelesinde Zahir Ömer'e yardım ettikleri görülmüştür⁴⁹⁸.

Memlûk Ali Bey'in desteği, sözü edilen mücadelelerde Metâvile-Zahir Ömer ittifakına bir hayli güç kazandırmış, zaferler kazanılmasında etkili olmuştur. Ancak Ali Bey, kendi asıl iktidar merkezi olan Kahire'deki diğer rakip Memlûk beylerinin hileleriyle Salahiye'de, 1773 Mayıs'nda girdiği savaşta mağlub edilip tasfiye edilince, söz konusu ittifakın önemli bir dayanağı ortadan kalkmış oldu. Ali Bey'in gücünün ve Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Akdeniz'de bulunan Rus donanmasının ona verdiği desteğin farkında olan Metâvile'nin, Zahir Ömer'e, bu güçlerle olan bağlantısından dolayı destek verdiği dile getirilmiştir⁴⁹⁹. Ali Bey'in devreden çıkması, Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Akdeniz'deki Rus donanmasının geri çekilmesiyle Zahir Ömer'in bu donanmadan, Ali Bey sayesinde aldığı anlaşılan deniz gücü desteğini kaybetmesi gibi gelişmeler Metâvile'nin Zahir Ömer'e karşı tavrını değiştirmiştir.

Metâvile'nin, bu dönemde güttüğü siyasetin farklı bir açıdan değerlendirmesi Winter tarafından yapılmıştır. Winter'e göre, Metâvile şeyhleri Osmanlı valilerinin veya Mısır güçlerinin desteğini aramak yerine bölgesel barışı korumaya yönelik bir strateji benimsemişlerdir. Bu doğrultuda 1773 senesinin bahar aylarında, Nâsif kendisinden Beyrut kuşatması için yardım isteyen Zahir Ömer'in bu isteğini

⁴⁹⁵ El-Munayyir, **Dürü'l-masrûf**, s. 46-47; Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 93; Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 70.

⁴⁹⁶ Er-Rukeynî, **Cebel 'Âmil fî Karn**, s. 64.

⁴⁹⁷ **A.e.**, s. 66.

⁴⁹⁸ **A.e.**, s. 67; Abbûd es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 77. Ayrıca bkz. Halid M. Safi, **Hâkim el-Cefl**, s. 123.

⁴⁹⁹ Ahmed Hatit, "Cebel 'Âmil fî Karn, dirâse fî havliye Haydar Rıza er-Er-Rukeynî", s. 71-72.

reddetmiştir. Yine aynı dönemde Kahire’de iktidarını yeniden tesis etmek için harekete geçen Ali Bey’in destek talebini de reddetmiştir. Bunun yerine Dürzî Canbolatlar’la ve Şihâbî emiri Yusuf’la yeniden uzlaşmanın yollarını aramış, bu yönde bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Zahir Ömer’le oğulları arasında bu dönemde yeniden patlak veren mücadelede aracılık rolünü üstlenmeleri, Bişâre’ye gelen Osmanlı seraskeri ile Zahir Ömer arasında anlaşmanın sağlanması adına teşebbüslerde bulunmaları, Metâvile şeyhlerinin daha fazla husumet ve çatışmadan uzak durma çabasında olduklarını gösteren diğer gelişmelerdir ⁵⁰⁰. Ne var ki Metâvile’nin bölgedeki şiddetin durmasına yönelik bu teşebbüslerini akamete uğratacak yeni gelişmeler yaşanacaktır.

Ali Bey’i tasfiye etmiş olan Ebuzzeheb Muhammed Bey, 1775 Martında, Osmanlı hükümeti tarafından, yıllardır Bilâd-ı Şam’ı isyan ve ihtilale sürüklemiş olan Zahir Ömer’in ve destekçileri Metâvile’nin faaliyetlerine bir son vermesi için görevlendirilmiştir. Metâvile’nin Zahir Ömer’e verdiği desteği artık sürdürmeyeceğini gösteren gelişme ise Ebuzzeheb Muhammed’in, 1775 yılında, Zahir Ömer’i tasfiye etmek üzere çıktığı seferde, Yafa ve Akka’yı ele geçirmesi esnasında Şeyh Nâsif’in gelip Akka’da onu karşılamasıdır. Er-Rukeynî’nin anlatımına göre, Şeyh Nâsif, Zahir Ömer Sayda’ya kaçtıktan sonra Akka’ya gelmiş Ebuzzeheb Muhammed’i karşılamış, bağlılığını bildirmiş ayrıca ona ikramlarda bulunup geçmişte olanlar için affını istemiştir⁵⁰¹.

Metâvile’nin desteğini yitiren Zahir Ömer için Ebuzzeheb Muhammed Paşa’nın Akka’da ansızın ölümü, sadece kaçınılmaz sonun biraz gecikmesi anlamına geliyordu. Zira Osmanlı hükümeti bu asi şeyhi ortadan kaldırmakta kararlıydı. Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa bu meseleyi halletmek üzere bölgeye gönderildi. Denizden Akka’ya gönderilen Kaptan Paşa’ya yardım etmek üzere, Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa, Akka muhafızı tayin edilmiş olan Cezzâr Ahmed Paşa, Sayda ve diğer bölge eyalet ve sancaklarının valileri görevlendirildiler. Mihail es-Sabbağ’ın anlatımına göre Kaptan Paşa’nın emrindeki donanma Filistin açıklarında

⁵⁰⁰ S. Winter, **The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule**, s. 139-140.

⁵⁰¹ Er-Rukeynî, **Cebel ‘Âmil fi Karn**, s.74. Ayrıca bkz. Ahmed Hatit, “Cebel ‘Âmil fi Karn, dirâse fi havliye Haydar Rıza er-Rukeynî”, s. 71-72.

belirince Akka'da Zahir Ömer'in iki önemli adamı Denizlili Ahmed Ağa ve İbrahim es-Sabbâğ'ın ve Metâvile şeyhlerinden bazılarının katıldığı bir toplantı yapıldı⁵⁰². Metâvile şeyhlerinin bu toplantıda yer alması Nassâr Ailesi dışında Metâvile'den halen Zahir Ömer'i destekleyenlerin olduğunu akla getirir. Zahir Ömer'in 23 Ağustos 1775 tarihinde Akka Kalesi'nden kaçarken öldürülmesinden sonra, 11 Eylül 1775 tarihinde Ali Fâris'in Safed civarında Azmzâde Muhammed Paşa'ya ve Sayda valisine bağlı güçlerle yapılan çatışmada öldürüldüğüne dair anlatım, Zahir Ömer'i desteklemeyi sürdürenler arasında Ali Fâris'in de olabileceğini düşündürür⁵⁰³.

Nassâr Ailesi ve Şeyh Nâsif'e gelince, Zahir Ömer'in öldürülmesinden sonra, hem Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa ile hem de artık Sayda valisi olarak atanmış olan Cezzâr Ahmed Paşa ile uyuşma yolunu seçtikleri anlaşılmaktadır⁵⁰⁴. Zahir Ömer'in oğullarına karşı başlatılan takibatta, Şeyh Nâsif, Cezzâr Ahmed Paşa'nın güçlerine katılarak Ali Zahir'in takibinde yer almıştır⁵⁰⁵. Osmanlı hükümetinin bölgede asayişin sağlanması, Zahir Ömer'in oğullarının ve destekçilerinin yakalanması konusunda doğrudan bölgedeki ailelerin liderlerine gönderdiği hükümlerin Nassâr Ailesi'nin uzlaşmacı tavrını sürdürmesinde ayrıca etkili olduğu söylenebilir. Bu hükümlerden birinde Şeyh Nâsif Nâssâr, Şeyh Kaplan el-Hasan, Şeyh Ahmed el-Abbas, Şeyh Abbas el-Ali, Şeyh Haydar Fâris, Şeyh Hasan Mansûr, Şeyh Hamza b. Ali el-Mansûr gibi Metâvile'nin önde gelen liderlerinin isimleri tek tek sayılmıştır⁵⁰⁶.

Metâvile ile Osmanlı hükümetinin temsilcileri arasındaki uzlaşma en azında bölgede asayişin ve sükunetin sağlanmasına yönelik faaliyetlerin sürdürüldüğü birkaç senelik zaman zarfında devam etmiştir. Şeyh Nâsif ve Şeyh Kaplan gibi önde gelen liderler, Kaptan Paşa'nın ve Sayda valisi Cezzâr Ahmed Paşa'nın, geçmiş dönemlere ait vergi borçlarını ödemelerine yönelik taleplerini olumlu karşılayıp uzlaşma yolunu seçmişlerdir⁵⁰⁷. Ne var ki, Cezzâr Ahmed Paşa'nın bir süre sonra, bölgede Şihâbîler

⁵⁰² Mihail es-Sabbâğ, *Tarih Zahir Ömer*, s. 55; Volney, *Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783,1784, and 1785*, v. II, s. 336; Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Tarih Ahmed Başa el-Cezzâr*, s. 67.

⁵⁰³ Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 77.

⁵⁰⁴ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 100.

⁵⁰⁵ Er-Rukeynî, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁰⁶ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 9, s. 48, hkm. 67; s. 30, hkm. 47.

⁵⁰⁷ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 99-100.

ve Metâvile gibi yerel güçlere, otoritesini kabul ettirmek üzere sert önlemler alma yolunu seçtiği görülmüştür.

Cezzâr Ahmed Paşa'nın, Metâvile üzerinde kontrolünü arttırmak için birçok sebebi ya da bahanesi vardı. Paşa, 1781 senesinin aralık ayında Osmanlı hükûmetine gönderdiği raporunda bunları sıralamıştır. Bu rapora göre, Şeyh Nasif Nassâr, Şeyh Kaplan, Şeyh Hamd el-Abbas (Ahmed), Şeyh Hüseyin Abbas, Şeyh Haydar Fâris, Şeyh Hüseyin Mansûr, Şeyh Hamza Mansûr gibi Metâvile liderleri, Zahir Ömer'in isyanına katılmışlardı. Mısır'da isyan halinde olan Ali Bey'in gönderdiği Ebuzzeheb Muhammed komutasındaki Memlûk güçleri Şam üzerine geldiklerinde bu güçlere süvari ve piyade askerleriyle destek vermişlerdi. Gürcü Osman Paşa, Zahir Ömer üzerine giderken Cısr Benât Yakûb mevkiinde önünü kesmişlerdi. Cezzâr Ahmed Paşa'nın Beyrut'u muhafazası esnasında yardıma gelmekte olan Şam seraskeri Osman Paşa'nın ordusuna Beka el-Azîz mevkiinde saldırmışlardı. Ayrıca adları sayılan her bir şeyh 300-400 kadar silahlı adam tedarik edip Şam Eyaleti'nin reayasına saldırmaktan geri durmamışlardı. Zahir Ömer'in ölümünden sonra Sayda, Sur, Şifa Ömer, Akka ve Hayfa mukataalarını zorla zabtetmişler ve vergi borçlarını ödemeye yanaşmamışlardı. Cezzâr Ahmed Paşa'nın saydığı bunca sebep, 24 Eylül 1781 tarihinde Metâvile'nin merkezleri konumundaki yerleşim merkezleri ve kalelere yaptığı saldırıyı Osmanlı hükûmetinin gözünde meşru hale getirmeye yetmiş olmalıdır. Her hal ü karda paşanın kethüdası Selim'in komutasındaki ordu Nassâr Ailesi'nin merkezlerinden Yârûn'a saldırmış ve Şeyh Nâsif'in de aralarında bulunduğu 470 kişiyi katletmişlerdir. Akabinde Nassâr Ailesi'nin kontrolünde olan Hunîn, Tıbnîn, Yârûn, Meys, Sarmâ, Cubbâ ve Şem'a kaleleri yıkılmıştır. Kaçıp Şakîf-Arnûn Kalesi'nde Şeyh Haydar Fâris'in yanına gelenler takip edilmiş, Şeyh Haydar Fâris ve yanındakiler Şakîf-Arnûn Kalesi'nde muhasara edilmişlerdir. Muhasara bir süre devam ettikten sonra Şeyh Haydar Fâris ve yanındakiler teslim olmuşlardır⁵⁰⁸. Böylece, Cebel-i Âmil Metâvilesi şeyhlerinin Zahir Ömer döneminden beri

⁵⁰⁸ BOA, MD, nr. 179, s. 172-173, hkm. 474. Ayrıca bkz. Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 99-100; Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 101.

sürdürdükleri görece özerklikleri en azından Cezzâr Ahmed Paşa dönemi için sona ermiştir ⁵⁰⁹.



⁵⁰⁹ S. Winter, **The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule**, s. 141.

III. BÖLÜM

SAFED SANCAĞI'NDA YEREL GÜÇLER: ZÂHİR ÖMER VE AİLESİ ZEYDÂNÎLER

Sayda Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Safed Sancağı'nın Taberiye Nahiyesi'nde "mukataacılık" yapan bir aileye mensup olan Zahir Ömer, 18. yüzyılın ilk çeyreğinden sonraki dönemde, etrafındaki yerel güçlerle geliştirdiği, mücadele, ittifak, grup içi anlaşmazlıklardan yararlanma ve dışarıdan destek alma gibi pratikleri olan ilişki türleri sayesinde otuz yıl boyunca (1745-1775) etkin bir yerel lider olmayı başarmıştır. Ne var ki, Zahir Ömer'i var eden bu dünyada başkaları da yaşamaktaydı. Şam valiliğini aynı dönemde uhdesinde bulunduran Azmzâde Ailesi Bilâd-ı Şam'da (Sayda Eyaleti, Trablusşam Eyaleti ve Şam Eyaleti'ni kapsayan tarihsel coğrafya) yerelliğin yükselişinin ve devletin zamanla resmi temsilciler olarak yerel güçlere yaslanmaya başladığının iyi bir örneği olarak dikkati çekmiştir. Öte yandan, Osmanlı fethinden beri Bilâd-ı Şam'ın sahil kesimindeki dağlık arazide (Cebel-i Lübnan) savaştı tabiatlarıyla merkezi yönetime her dönem kafa tutmayı başarabilmiş Dürzî Aileleri, yine aynı bölgeyi bunlarla paylaştıkları anlaşılan Metâvile, bölgenin sosyo-politik sahnesinin vazgeçilmez aktörleriydiler. Bu yerel güçlere bir de hemen yanı başlarındaki çölde yaşayan Bedevî kabileleri eklemek gerekir.

Sözü edilen her bir grubun kendi tarihçilik geleneğini oluşturduğu ve bu tarihçilik geleneklerinin kendi kahramanlarını yarattıkları anlaşılmaktadır. Dürzî-Mârûnî kronikleri üzerinden gidilerek oluşturulan algıya göre Dürzî Fahreddin Ma'noğlu, yüzünü Batıya dönmüş modern Lübnan'ın kurucu atasıdır. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mârûnîliği inanış olarak tercih eden Şihâboğullarına mensup emirler, modern Lübnan'ın inşası sürecinde Fahreddin'in halefleri olarak görülürler. Metâvile ile ilgili literatürde ise, Şîliğin bölgedeki varoluş mücadelesinin kahramanlarının bir geçit resmi sunulur. Zahir Ömer üzerine, özellikle Arap asıllı yazarların ortaya koydukları çalışmalardan birinde Zahir Ömer, *Ortadoğu*'ya ilk defa Batılı bir gücün (Rusların) müdahalesine yardım etmiş bir yerel lider olarak takdim

edilir¹. Ayrıca Zahir Ömer, Filistin’de, özerk bir siyasi yapıyı oluşturmayı başarmış bir Arap lider olarak görülmüş, hakkında medyada programlar, belgeseller yapılmıştır². Böylece günümüze kadar güncelliğini koruyan bir tarihsel figür olmuştur. Bütün bu kimliklerin tarihteki karşılıklarının varoldukları dönemin 18. yüzyıl olması dikkat çekicidir. Ne ki, bu kimliklerin tarihçilik alanına sokulması, yaşadıkları coğrafyalarda ulus-devletlerin oluşum sürecinin hızlandığı 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısına denk gelen dönemde gerçekleşmiştir³.

Bu bölümde 18. yüzyılın son çeyreğine girilirken, söz konusu tarihsel figürlerin aynı sahnede bir araya gelmelerini sağlayan gelişmelerin tarihsel bağlam göz önünde bulundurularak yeniden bir değerlendirmesi yapılacaktır. Yapılacak ameliyenin bir yeniden değerlendirme olmasını sağlayan unsurlardan başında, şüphesiz, Osmanlı arşiv vesikalarıyla konuyla ilgili yerel kaynakların mukayesesine öncelik verilmesi gelmektedir. Diğer bir unsur ise Zahir Ömer’i, isyancı ve ayrılıkçı bir mütegalibe olarak görmek yerine yerel aracılık vasıfları üzerinden anlamaya çalışmaktır. Dolayısıyla önce yerel aracılık vasıflarının kazanıldığı sürecin incelenmesiyle işe başlanılacaktır.

3.1. Zeydânî Ailesi’nin Menşei ve Erken Dönem Faaliyetleri

Zahir Ömer’in⁴ kim olduğu, ailesi olan Zeydânîlerin menşei, bu ailenin Bilâd-ı Şam coğrafyasına ne zaman ve nereden geldiklerine dair bilgilere, Mihâil es-Sabbâğ

¹ Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. iv

² Zahir Ömer’in Filistin’in ve Arapların ulusal kahramanı olarak görüldüğü yayınlar hakkında bkz. İngilizce Wikipedia’nın *Zahir el-Umar* maddesi. Bu siteye ülkemizden erişim mümkün olmadığından burada dijital künyesi verilmemiştir. Zahir Ömer’in hayatının anlatıldığı 2013 senesinde hazırlanmış bir belgesel için bkz. Ramiz Kazmûz, *Film Zâhir el-Umar ez-Zeydânî*, (Çevirimiçi Belgesel), el-Cezîre el-vesâikiyye 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=TXIFjrP8fIc>. (Erişim tarihi: 15.08.2018).

³ Arap milliyetçiliğinin Bilâd-ı Şam’da ve diğer Arap vilayetlerinde gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için şu eserlere bakılabilir. Zekerîya Kuşun, **Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri**, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1992; C. Ernest Dawn, **Osmanlıcılıktan Arapçılığa**, Çev. Bahattin Aydın, TaşkınTemiz, İstanbul, Yöneliş Yay., 1998; David Dean Commins, **Osmanlı Suriyesi’nde Islahat Hareketleri**, Çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul, Yöneliş Yay., 1993.

⁴ Zahir Ömer’in adı Osmanlı kaynak ve belgelerinde çoğunlukla *Dâhir Ömer* (ضاهر عمر) şeklinde yazılır. Yerel Arapça kaynaklarda ise Zahir isminin (ظاهر) şeklinde yazıldığı görülür. Joudah, bu durumun bölgede kullanılan Arapçanın teleffuzuyla alakalı olduğunu (ظ) harfinin yerel kullanımda (ض) harfinin sesiyle teleffuz edilebildiğini belirtir. Dolayısıyla Osmanlı kaynaklarında bu Dâhir

ve Abbûd es-Sabbâğ'ın, yazmış oldukları tarih eserlerinde rastlamak mümkündür. Mihâil, Zahir Ömer'in ailesinin ez-Zeyâdine olduğunu bu ailenin Arap Benî Esed Kabilesi'ne katılıp Şam ve Halep arasında yer alan Ma'arrâtü'n-Numân civarına yerleştiklerini belirtir. Ez-Zeyâdine'nin nesebi ise Hz. Fatıma'ya dayanmaktadır⁵. Abbûd ise, Sayda Eyaleti'ne bağlı Safed mıntıkasında yer alan Taberiye'de çiftçilikle uğraşan bir zattan bahseder. Bu zat Zahir Ömer'in dedesidir. Zira bu zatın üç oğlundan biri olan Ömer aynı zamanda Zâhir'in babası olarak tanıtılmaktadır⁶. Bu iki müellifin söylediklerinden Zeydânî Ailesi'nin aslen Safed ve civarında bulunan Taberiye'den olmadıkları buraya sonradan geldikleri anlaşılmaktadır. Ancak ailenin geldiği yer hakkında bu iki kaynakta sarıh bir bilgiye rastlanmamaktadır. 18. yüzyılda Bilâd-ı Şam'da yaşamış önemli şahsiyetler hakkında *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karni's-Sâni Aşer* isimli bir biyografi kaleme almış olan meşhur Şam'lı tarihçi Muhammed Halil el-Murâdî (ö. 1791), eserinde Zâhir Ömer'in babası, dedesi ve amcalarının Safed ve Akka hakimleri olduklarını ve Benî Zeydân olarak tanındıklarını ifade eder⁷. Bu önemli biyografi yazarının ailenin menşei hakkında Hicaz'lı veya Medine'li olduklarına dair bir bilgi vermemesi dikkat çekicidir. Öte yandan Zeydânî, Ailesi'nin yerleştiği Safed mıntikasının önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Nâsıra'nın tarihi üzerine kaleme alınan nispeten yakın döneme ait bir eserde bu ailenin buraya Hicaz'dan geldikleri rivayet edilmektedir⁸. Yine, Cevdet Paşa, tarihinde Zâhir Ömer'in Zeydân isimli, Medine-i Münevvere'den Safed diyarına gelmiş bir şahsın torunu olduğunu aktarır⁹. Zahir Ömer ve faaliyetleri hakkında araştırma yapmış uzmanların, Zeydânî Ailesi'nin Hicaz veya Medine'den geldikleri görüşünü paylaştıkları görülmektedir¹⁰.

şeklindeki telaffuz yer alması olmalıdır. Fransız konsolosluk yazışmalarında da Daher şeklinde Osmanlı kaynaklarındaki telaffuzun benzerinin yer aldığı görülür. Zahir Ömer'in ismiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *DİA*, s. 90; Bkz. Joudah, *Movement of Shakh Zahir al-Omar*, s. 40; Tefik Muammer, *Daher el-Omar*, s. 25.

⁵ Mihâil es-Sabbâğ, *Tarih Zâhir Ömer*, s. 10.

⁶ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 20-22

⁷ Muhammed Halil b. Ali el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karni's-Sâni Aşer*, C. III, Lübnan 1988, s. 184.

⁸ Hanna Samâra (ö. 1898), *Nebzetü't-Tarihiyye Muhtasara fî Medine en-Nâsıra el-Mukaddese*, s. 124, (*eş-Şeyh Zâhir el-Ömer ez-Zeydânî fî Uyûn Meâ'sırîh* isimli eserin içinde), Akka 2014.

⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, İstanbul 1891, s. 334.

¹⁰ Halid M. Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 45-47; Abdullah İsmail el-Kesvânî, *Kabîle Âl Zeydân (ez-Zeyâdine)*, Ürdün 1994, s. 14; Joudah, *Movement of Shakh Zahir Al-Umar Al-Zeydanî (1690-1775)*,

3.1.1. Zeydâniler Kaysî miydi?

Zeydânî Ailesi, muhtemelen *urbân* 'dan, yani göçebe Arap kabilelerinden olup sonradan çiftçilikle uğraşmaya başlamışlardı. Ailenin Arap kökenli olmasının yanı sıra Kaysî Araplarından oldukları dile getirilmiştir. Araplar arasında İslam öncesi dönemden beri var olan Kahtânî-Adnânî, Güneyli-Kuzeyli, Yemenî-Kaysî gibi farklı şekillerde dile getirilmiş olan bu hizbî ayrılık hemen her dönemde bir grubun diğerine üstünlük taslamasına dayanak oluşturmuştur¹¹. Bilâd-ı Şam'da Kaysî-Yemenî çekişmesi Osmanlılardan önce var olduğu gibi Osmanlılar döneminde de devam etmiştir¹². Bu hizipsel ayrıma göre, Sayda Eyaleti'nde 17. ve 18. yüzyıllarda, Dürzî Ma'noğulları, Telhûk emirleri, Sünnî Şihâbîler ve Marûnî Hâzin Kabilesi Kaysî hizbine mensup kabile ve ailelerdi. Alemüddin Ailesi, Seyfoğulları, Fureyh-oğulları ise başlıca Yemenî kabile ve ailelerdi¹³. Ayrıca güney Lübnan'daki Metâvile Şîîleri de genellikle Yemenî olarak anılırdı¹⁴. Sayda Eyaleti'nde, bu iki hizip arasında sürekli bir mücadele süregelmıştır. Hatta yirminci yüzyılda da bu mücadele devam etmiştir. Mensuplarına bir aidiyet hissi temin etmesi; siyasî, ekonomik, sosyal ittifaklara zemin sağlaması, hizbin lideri konumundaki kabileye bölgesel hakimiyet ve nüfuz sağlaması gibi nedenler bu hizip çekişmesinin devamlılığında etkili olmuş nedenler arasındaydı. Osmanlı merkezi idaresinin ve resmi aracılar olarak valilerin bu çatışmadan faydalanmaya çalıştıkları ifade edilmiştir¹⁵.

Zeydânî Ailesi'nin Kaysî olduğuna dair iddianın sahibi, Şihâbî Ailesi'nin tarihinin başlıca kaynağının müellifi olan Ahmed Haydar eş-Şihâbî'dir. Şihâboğulları, 18. yüzyılın başlarında bölgesel hakimiyetlerini pekiştirmek adına bölgesel

University Of Michigan 1971, s. 16 (bundan sonra Joudah, **Movement of Shakh Zahir al-Omar**); Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", **DİA**, C. 44, İstanbul 2013, s. 90-91; aynı yazar, "Zâhir Ömer", **İA**, C. 13, İstanbul 1986, s. 455-456. Muhammed Kürd Ali, **Hıtatü's-Şâm**, C. 2, Şam 1925, s. 300.

¹¹Hathaway, **Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları**, s. 92-93; İra M. Lapidus, **İslam Toplamları Tarihi**, Çev. Yasin Aktay, C. I, İstanbul, İletişim Yay., 2005, s. 110; 493.

¹² Bakhit, **The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century**, s. 196.

¹³ Şehabeddin Tekindağ, "18. ve 19. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihaboğulları", s. 32.

¹⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 5,8.

¹⁵ Hathaway, **Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları**, s. 90.

mücadelelerin de zorlamasıyla kendi tarafında görmek istedikleri Zeydânî Ailesi'ne Safed Mukataası'nın iltizamını vermişlerdir¹⁶. Bu, Osmanlı merkezî maliye idaresinin pek sıcak bakmadığı bir uygulamaydı. Ama mültezimler tasarruflarındaki iltizamı daha altta başka mültezimlere verebiliyorlardı. Zeydânîlere bu şekilde Safed Mukataası'nın iltizamının verilmesi onları, Kaysî hizbine destekçi olarak kazanma gayretinin bir sonucuydu. Ancak Ahmed Haydar'ın aktarımından hareketle Zeydânî Ailesi'nin ve bu ailenin lideri olan Zahir Ömer'in Kaysî oldukları sonucuna varmak sıhhatli bir yaklaşım değildir¹⁷. Küçük bir aile olarak, çok da uzun sayılmayacak bir süre önce (17. yüzyılın sonları) geldikleri Safed mıntıkasında tutunma gayreti Zeydânîleri, Kaysî hizbinin lideri durumundaki Şihâboğullarına yakınlaştırmış olmalıdır. Ayrıca, Şihâboğullarına mensup bir emir olan Ahmed Haydar'ın yazdıklarına temkinli yaklaşmakta fayda vardır. Her dönemde güçlü bir Şihâboğlu liderliği imajı çizmeye çalışması konunun uzmanları tarafından eleştirilmiştir¹⁸. 18. yüzyılda bölge tarihinde önemli bir yere sahip olan Zahir Ömer'i, Şihâbîlerin safında gösterme gayreti bu amaca matuf bir gayret olarak görülebilir. Öte yandan, Zahir Ömer yeri ve zamanını uygun gördüğünde Şihâboğullarının düşmanı olan ve Yemenî hizbinden sayılan Şî Metâvile'den şeyhlerle ittifak halinde hareket etmekten çekinmeyecektir.

3.1.2. Zeydânîlerin Ma'arrâ'daki Faaliyetleri ve el-Celîl

Mıntıkası'na Göçleri

Zeydânî Ailesi'nin serüvenine dönülecek olursa, Mihâil'e göre, aile Ma'arrâtü'n-Nu'mân'da Benî Esed Kabilesi'nin yanındayken sayıları elli kişi kadardı. Burası, Şam ve Halep arasındaki kervan yolu üzerinde bulunuyordu. Dolayısıyla aileden, ticari faaliyetlerde bulunmak amacıyla bu iki önemli ticaret merkezine seyahat

¹⁶ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, C. II, s. 6.

¹⁷ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 8.

¹⁸ S. Winter, **The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule**, s. 33-36.

edenler oluyordu. Zahir'in dedesi ve babası ticaret yapmak için Şam ve Haleb'e gitmişlerdi¹⁹.

Ailenin buradaki (Ma'arrâtü'n-Nu'mân) lideri, Zahir'in dedesiydi. Zahir'in dedesinin kim olduğu konusunda farklı bilgilere ulaşmak mümkündür. Mihâil, Zahir'in dedesinin Ali isminde biri olduğunu ifade ederken²⁰, Muradî, Salih diye biri olduğunu rivayet eder²¹. Abbûd ise bu konuda isim vermez. Ancak Safed mıntıkasındaki çiftçiler arasında lider bir kişilik olduğunu dile getirir²². Araştırmacılar, Mihâil ve Muradî'nin rivayetlerinden veya diğer bazı delil ve karinelere yola çıkarak farklı bilgiler verirler. Zahir Ömer hakkında kapsamlı bir monografi kaleme almış olan Halid M. Sâfi, bütün farklı iddiaları değerlendirerek Zahir Ömer'in dedesinin bu aileye de ismini veren Zeydân isimli zat olduğunu dile getirmiştir²³. Ancak, 1707-1708 senesine ait olan Osmanlı maliye kayıtlarında, Safed mukataalarının mültezimleri olan Ömer ile kardeşleri Hamza ve Ali'nin Hacı Salih'in oğulları olarak kaydedildiği görülmektedir²⁴. Dolayısıyla Muradî'nin verdiği kimlik bilgilerinin, doğruya daha yakın bilgiler olduğu anlaşılmaktadır. Kimliği konusunda ihtilaflar bulunan bu dedenin ölümüyle ailenin liderliğine Zahir'in babası Ömer ez-Zeydânî'nin geçtiği hususunda ise kaynaklar arasında pek ihtilaf yoktur²⁵. Osmanlı kaynaklarında da Zahir'den, babasının adıyla beraber “Zahir Ömer” veya “Zâhir el-Ömer”²⁶ şeklinde bahsedildiği görülür.

Ömer ez-Zeydânî'nin, Ma'arrâ'daki önemli kabilelerden biri olan Serdiyye Araplarından evlenmesi, Şam'a ve Haleb'e ticaret maksatlı seferlerde bulunması gibi rivayetler, Zeydânî Ailesi'nin yerleşmek için geldikleri Ma'arrâ'da siyasi ve ekonomik etkinliklerde bulunduklarına işaret eder. Muhtemelen bu sebeple, zamanla yanlarında yaşadıkları Benî Esed Kabilesi ile anlaşmazlığı düştüler. Mihâil es-Sabbâğ, Ömer'in zenginliğinin artmasıyla Benî Esed arasında ona karşı haset beslendiğini ve bunun

¹⁹ Mihâil es-Sabbâğ, *Tarih Zâhir Ömer*, s. 10.

²⁰ *A.e.*, s. 10.

²¹ Muradî, *Silkü'd-Dürer*, C. 3, s. 184.

²² Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 20-21.

²³ Halid Sâfi, *Hakim el-Celil*, s.48-49.

²⁴ BOA, *D. BŞM. SBM. D*, nr. 2, gömlek: 57 s. 32 (1119/1707-1708).

²⁵ Abbûd es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 22; Mihâil, *Tarih Zâhir*, s. 10, Muradî, *a.g.e.*, s. 184.

²⁶ BOA, *A. DVNS. ŞM. D*, nr. I, s. 60; *MAD*, nr. 9962, s. 47.

üzerine ailesiyle birlikte Celîl Bölgesi'nde bulunan Taberiye'ye göç ettiklerini dile getirir²⁷.

Cohen, Zahir Ömer'in ve ailesinin Celîle ve Safed civarında güçlü bir aile haline gelmesinin, Şihâboğulları tarafından kendilerine Safed'in iltizamının verilmesinde etkili olduğu fikrindedir. Dolayısıyla Cohen, ailenin Taberiye'ye gelişinin 17. yüzyılın sonlarına doğru olduğuna işaret eden Mihâil es-Sabbâğ'ın anlatımının doğruya daha yakın olduğunu dile getirir²⁸. Zeydânî Ailesi'nin Arrâbe Köyü'ne yerleştikten sonra bu köyün şeyhleriyle ittifak kurarak bölgedeki Dürzî köyleriyle çeşitli mücadelelere girmeleri ve bu bağlamda 1697-98 senelerinde gerçekleştiği anlaşılan Selâme Çatışması, ailenin yerel iktidar mücadelesine katılacak hale geldiğini göstermektedir²⁹. İlaveten, Tevfik Muammer, Zeydânîlerin 1680'lerde Taberiye Gölü'nün batısında bulunan Arrâbe el-Bettûf isimli köye geldiklerini söylemektedir³⁰.

Böylece Ömer ez-Zeydânî'nin liderliğindeki Zeydânî Ailesi, Safed'in ve dolayısıyla kuzey Filistin'in tarihinde zamanla ehemmiyeti artacak bir rol oynamaya başladı. Safed, aynı zamanda Sayda Eyaleti'ni teşkil eden üç sancaktan biriydi. Burada meydana gelen siyasi gelişmeler Şam ve Sayda eyaletlerinin valilerini ve yerel güçlerini yakından ilgilendiriyordu. 18. yüzyılda bu keyfiyet daha belirgin bir hal almıştır.

3.1.3. Ömer İbn Zeydân'ın Safed Mültezimi Olması

Ahmed eş-Şihâbî'nin rivayetine göre Ömer, 1698 yılında Safed Mukataası'nın mültezimi olarak atandı³¹. Safed Mukataası, Sayda Eyaleti mukataalarından biriydi. Sayda valileri, aynı zamanda üst-mültezim olarak atandıklarından bu mukataaların idari-mali denetiminden sorumluydular. Şam Eyaleti'ne bağlı güney sancakları

²⁷ Mihâil es-Sabbâğ, *Tarih Zâhir Ömer*, s. 10.

²⁸ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century* s. 8. Karş. Mihâil es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 10.

²⁹ Tevfik Muammer, *Daher el-Omar*, s. 29-30; Hâlid M. Sâfî, *Hâkim el-Celîl*, s. 50-52.

³⁰ Tevfik Muammer, *a.g.e.*, s. 35.

³¹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 6.

Nablus, Kudüs, Leccûn'un kuzeyinde yer alan Safed bu coğrafi konumuyla Şam valilerinin de nüfuz alanı dahilindeydi.

Diğer eyaletlerde olduğu gibi mutasarrıf valiler, uhdelerindeki mukataaları yerel güçlü ailelere yeniden iltizama verirlerdi. Sayda valisi Kaplan Muhammed Paşa el-Mataracı'nın 1698 senesinde Safed Mukataası'nı, Emir Beşir eş-Şihâbî'ye vermesinde mali saikler kadar siyasi saikler de etkili olmuştu. Ma'noğulları'nın bölge siyasetinde aktif rol aldıkları 17. yüzyıl boyunca Safed Sancağı bu ailenin nüfuz bölgesiydi. Safed mukataalarının iltizamını genellikle bu aile alırdı. 1697'de Ahmed Ma'noğlu'nun ölümüyle bu ailenin yerel iktidarı müttefikleri olan Şihâboğullarına geçti. Bu, Osmanlı hükümeti açısından Ma'noğullarının iltizama aldıkları mukataaların artık Şihâboğullarına verileceği anlamına geliyordu. Ancak bölgede yerel iktidar adına mücadele eden, bölge mukataalarının kontrolünü ele geçirmek isteyen güçlü aileler açısından yeni mücadelelerin başlangıcı demektir. 1698 senesinde Safed'in kuzeyinde Cebel-i Âmil'de Sayda valisine karşı ayaklanan Müşrif Ali es-Sagîr'in, Emir Beşir tarafından tedip edilmesi sonrasında bölgede otorite yeniden tesis edildi. Kaplan Paşa, isyanı bastırması karşılığında Emir Beşir'e Cebel-i Âmil'in yanı sıra Safed ve civarındaki mukataaları vadetmişti. Vaadini gerçekleştirerek adı geçen mukataaların iltizamını Emir Beşir'e verdi. Emir Beşir'in muhtemelen Sayda valisinin bilgisi dahilinde olarak, Safed mukataalarının iltizamını yeğeni Mansûr'a verdiği bilinmektedir³². Beşir ile Mansûr'un, 1698'de Safed Mukataasını, amca-yeğen ortaklaşa iltizamlarına aldıklarına dair mühimme kayıtları bulunmaktadır³³. Ahmed Haydar'ın anlatımına göre Emir Beşir, yeğeninin emrine Ömer İbn Ebî Zeydân'ı atadı. Böylece Zeydânî Ailesi, Safed Mukataası'nın iltizamını almaya başladı. Daha önce izah edildiği üzere Zeydânî Ailesi'nin Kaysî olmasının bu atamada rolü olduğuna dair rivayet problemlidir. Nihayetinde Şihâbîlerin ve Zeydânîlerin karşılıklı olarak menfaatlerinin olduğu bir ittifak kurulmuştu. Şihâbîler, tesis etmeye çalıştıkları yerel iktidarlarına destek arıyorlardı. Zeydânîler ise Safed ve civarında tutunabilmek, güçlenebilmek adına Şihâbîlerle işbirliğini uygun görüyorlardı.

³² Tannûs eş-Şidyâk, *Kitâb Ahbâr el-'Ayân fî Cebel Lübnân*, C. II, s. 313.

³³ BOA, MD, nr. 111, s. 302, hkm. 1064 (Mayıs 1700 ortası); Karş. Talâl Meczûb, "Mesâdir Tarih Lübnan fî'l-Karn es-Sâmin Aşer", s. 54.

Mansûr eş-Şihâbî'nin emri altında mültezim olarak görevini sürdüren Ömer, onun 1701 senesinde vefat etmesiyle doğrudan Safed mukataalarının mültezimi oldu³⁴. Ömer'in, 1703'te Safed ve civarının en güçlü şeyhi haline geldiği belirtilir³⁵. Osmanlı maliye kayıtlarına göre Ömer, Safed ve civarındaki mukataaları, kardeşleri Ali ve Hamza ile birlikte tasarruf etmekteydi³⁶. Abbûd, Ali'nin sahil kesimine giderek, burada Dâmûn'a yerleştiğini söyler³⁷. Akka sahiline yakın Şifâ-Ömer Nahiyesi, Temra ve İbilin köyleri Ali'nin tasarrufunda olan yerler arasındaydı³⁸. Buraların mukataa gelirlerini kardeşinin ismi ile iltizama almakta olan Ali, kendi isminin devlet nezdinde bilinmesini istememekteydi³⁹. Bunun nedeni, muhtemelen, aile üyelerinin üzerlerine aldıkları iltizamlar nedeniyle oluşacak vergi borçlarıyla ilgili takibattan mümkün olduğu kadarıyla sıyrılma düşüncesine sahip olmalarıydı. Benzer bir durum, bir kuşak sonra Zahir Ömer ve abileri arasında meydana gelecekti. Osmanlı maliye kayıtlarında Ömer'in diğer kardeşlerinin isimleri Muhammed, Ali ve Hamza olarak geçmektedir⁴⁰. Muhammed, Ali ve Hamza Safed Mukataası'nın şeyhleri olarak bu mukataaların iltizamını almaktaydılar. Abbûd'da ise Ömer'in iki erkek kardeşinden diğerinin adı Şahta'dır. Şahta'nın bir yere gitmeyip kardeşi Ömer'in yanında kaldığı belirtilir⁴¹.

Celîle Bölgesi'nde ve hususen Safed Sancağı'ndaki mukataalarda Zeydânî Ailesi'nin lideri Ömer ve kardeşlerinin etkin bir konuma ulaşmalarında, buraya gelişlerine yakın dönemde bölgedeki yerel güçler arasında gerçekleşen çekişmelerin etkili olduğu belirtilmişti. Kaysî hizbinin lideri durumundaki Şihâboğulları ile Yemenî hizbine mensup oldukları bilinen Şî Metâvile şeyhleri arasındaki mücadelede Zeydânîler, Şihâboğullarından yana olmuşlardı. Bu tercihlerinin karşılığında, Şihâboğullarının aracılığıyla Safed ve civarında mültezimlik statüsünü elde etmişlerdi. Ancak Zeydânîler, geleneksel Dürzî-Marûnî tarihçiliği anlatımında tasvir edildiği gibi Şihâboğullarının tahakkümü altında bir ittifaka girmiş değillerdi. Onlar açısından bu hareketin, dönemin şartlarının gereği yapılan bir tercih olduğu anlaşılıyor. Nitekim

³⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 7

³⁵ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 8-9.

³⁶ BOA, *MAD*, nr. 3878, s. 440 (7 Mart 1708).

³⁷ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 22.

³⁸ Cohen, *a.g.e.*, s. 9.

³⁹ Abbûd es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁰ BOA, *MAD*, nr. 10151, s. 182 (7 Mart 1708); BOA, *MAD*, nr. 3878, s. 440.

⁴¹ Abbûd es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 23.

tarihçi Haydar Ahmed eş-Şihâbî, Mansûr'un 1701'de vefatından sonra Ömer ez-Zeydânî'nin Safed ve civarında bulunan Yemenîlerin tarafında meylettiğini, sonrasında Emir Beşir'in öldürülmesiyle yerine geçen Emir Haydar'ın, Zeydânîlerle yeniden anlaşarak onları Metâvile ile yaptıkları ittifaktan döndürmeyi başardığını belirtir. Bu anlatımda Yemenî diye belirtilen aileler Şîf Metâvile aileleriydi⁴². Dolayısıyla bu rivayet, 18. yüzyılın başlarında Zeydânîler'in yakın komşuları olan Metâvile ile iyi ilişkiler geliştirmeye yönelik bir tavır içine girdiklerini göstermektedir.

3.2. 18. Yüzyılın Başlarında Zeydânîler ve Zahir Ömer'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Ömer ez-Zeydânî, kardeşleriyle beraber Safed mukataalarının iltizamını almaya vefat edene kadar devam etti. Ömer'in vefatı konusunda yerel kroniklerde ve Zahir'in hayatını anlatan eserlerde net bir bilgi yoktur. Abbûd, Ömer ölünce yerine en küçük oğlu Zahir'in geçtiğini belirtir. Abileri, devlet kayıtlarında mültezim olarak isimlerinin geçmesini istemediklerinden daha reşit yaşta olmayan Zahir'in mültezim olarak kaydedilmesi uygun görülmüştür⁴³. Tefvîk Muammer'e göre, 1701'den itibaren Safed Mukataası şeyhliğini üstlenen Ömer'in, kariyeri çok kısa sürmüş kendisi 1703'te ölmüştür. Yerine oğlu Zahir geçmiştir⁴⁴. Halid Sâfî ise Ömer'in Safed şeyhliğini 1705 yılına kadar sürdürdüğünü ifade eder⁴⁵. Osmanlı maliye kayıtlarına göre ise Ömer'in kardeşleriyle birlikte Safed Mukataası'nı deruhde ettikleri seneler 1707-1708 seneleridir⁴⁶. Dolayısıyla Ömer'in bu tarihlerde hayatta olduğu ve iltizam hizmetini yürütmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir kayıta, 1708 senesinde Şam valisi Nasuh Paşa'nın Safed mukataacıları Şeyh Hamza, Şeyh Ali ve Şeyh Ömer'e gönderdiği buyrulduda son üç yıldır vergi borçlarını ödemedikleri dile getirildiği, daha fazla geciktirmeleri halinde askeri önlemlere başvurulacağı belirtilmektedir⁴⁷.

⁴² Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 7-8.

⁴³ Abbûd es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁴ Tefvîk Muammer, *Daher al-Omar*, s. 39.

⁴⁵ Halid Sâfî, *Hakim el-Celîl*, s. 55.

⁴⁶ BOA, *MAD*, nr. 10151, s. 182 (7 Mart 1708); BOA, *MAD*, nr. 3878, s. 440.

⁴⁷ BOA, *D. BŞM. SBM. D*, nr. 2, gömlek: 57 s. 32; BOA, *MAD*, nr. 3439, s. 304 (22 Haziran 1712). Bu kayıta 1707-1708 senelerinde Safed mukataacıları arasında Şeyh Ömer ve kardeşi Şeyh Hamza adı zikredilmektedir.

Dolayısıyla Ahmed Haydar eş-Şihâbî'nin, 1705 yılında Zahir'in babasının yerine geçtiğine dair ifadelerine temkinle yaklaşmak gerekir. Bu rivayette aynı sene için Zahir'in Safed'in yanı sıra Akka ve civarının yerel yöneticisi olarak tayin edildiği ifade edilmektedir⁴⁸. Böylesine erken bir tarihte Zahir Ömer'in sahil kesimiyle birlikte Safed Sancağı'nı tek başına hakimiyeti altında tutacak ve bu mıntikanın vergilerini tahsil edecek bir güce sahip olduğu algısı bu tarihçinin, eserini kaleme alırken sonraki gelişmelerin etkisi altında kaldığını akla getirmektedir. Zira ancak 1740'lardan itibaren Zahir Ömer buralarda etkin bir yerel güç haline gelecektir.

Konuyla ilgili literatürde Zahir Ömer'in bölgesel güç olarak varlık gösterdiği dönemi erken tarihlere çekmeye yönelik bir eğilim vardır. Bu konuda ilk adımı atanın tarihçi Haydar Ahmed eş-Şihâbî olduğu söylenmişti. İlaveten, onun rivayetinden yola çıkan bazı tarihçilerin, 1703, 1705 yıllarını Zahir Ömer'in Zeydânî Ailesinin lideri haline geldiği tarihler olarak öne sürdükleri dile getirildi. Cohen, bu konuda biraz daha temkinli davranarak Zeydânî Ailesi'nin üyelerinin rolüne dikkati çeker⁴⁹. Ayrıca Safed Sancağı'nda başka ailelerden iltizam alanların olduğunu da dile getirir. Buna göre Şeyh Nâfi, kuzeyde kalan Cira Nahiyesi mukataasını, Şeyh Necm ve yeğeni Hüseyin Tarşîha Nahiyesi mukataasının iltizamını almaktaydı. Zeydânî Ailesi'ne gelince Ömer ve kardeşleri gibi bunların oğulları da Safed'in bilhassa güneyinde kalan Taberiye, Şıfa Amr, Dâmûn gibi nahiye ve köylerin iltizamını almaya devam etmişlerdi. Safed Sancağı'nda bu dönemde mültezimler olarak görev yapan Zeydânîlerin ikinci nesli, ataları gibi siyasi anlamda aktif bir nesil oldu. Zahir ve ağabeyi Sa'd ve amcaları Ali'nin oğlu Muhammed, Zeydânî Ailesi'nin bu dönemdeki temsilcileriydiler⁵⁰. Sa'd ve Zahir, Taberiye ve civarının mültezimleriydiler. Bu konumları yerel liderlik anlamına geliyordu. Muhammed ise batıda sahil kesimine yakın olan Şıfa Ömer ve Dâmûn gibi nahiye ve köylerin iltizamını alıyordu⁵¹.

Zeydânî Ailesi'nin 18. yüzyılın ilk yirmi yılında Safed ve civarında yerel liderlik konusunda, diğer aileler arasında önemli bir yere sahip olduğu görüldü. Zahir'in bu dönemde henüz bütün gücü elinde toplamış bir lider olmadığı

⁴⁸ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 8.

⁴⁹ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 9.

⁵⁰ *A.e.*, s. 10.

⁵¹ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir* s. 24.

anlaşılmaktadır. Ancak Zahir'in, devlet katında tanınırlığını arttırmış olan bir gelişmeden bahsetmek gerekir. Abbûd'un anlatımına göre, Zeydânîler arasında iltizam alan aile üyeleri mümkün olduğu kadar devlet kayıtlarında yer almamaya dikkat ediyorlardı. Zahir'in amcası Ali, daha önce belirtildiği gibi Safed Sancağı'nın sahil kesimine yakın Şifa Ömer ve Dâmûn mıntikasının mukataalarının iltizamını almıştı. Ali, buraların iltizamını, kardeşi Ömer'in adını kayıtlara yazdırarak almıştı. Benzer bir durum bir kuşak sonra Zahir ile kardeşleri arasında gerçekleşti. Zahir'in Sa'd, Yusuf ve Salih adında üç erkek ve Şemme adında bir kız kardeşi vardı. Zahir, erkek kardeşlerin en küçüğüdü⁵². Ancak babaları ölünce, ondan kalan iltizamı diğer kardeşleri Sa'd, Yusuf ve Salih, resmî olarak kendi üzerlerine almak istemediler. Bunun nedeni ise muhtemelen babalarından kalan vergi borcunun resmî sorumluluğunu üstlenmek istememeleri idi. Böylece Taberiye Mukataası'nın şeyhinin devlet nezdinde Zahir olarak görünmesi kararlaştırıldı. Zahir'in, bu dönemde henüz on dört yaşına olduğuna dair bir rivayet vardır⁵³. Dolayısıyla ailenin diğer üyeleri böylece resmi takibat ve cezalardan kurtulacaklarını umuyorlardı⁵⁴.

Abbûd'un bu anlatımı, Zahir'in, kendisini daha küçük yaşta devletle kurulan ilişkiler içinde bulduğunu gösterir. Zahir'in ismi üzerinden iltizamların alınması, bir “Şeyh Zahir Ömer” etiketine daha küçük yaşlardan sahip olmasını temin etmiş benzer. Ancak Osmanlı arşiv kayıtlarında onun hakkında en erken tarihli belge kendisinin “Taberiye Karyesi Şeyhi Zahir” diye tanıtıldığı Eylül 1734 tarihli bir fermanıdır⁵⁵. Bu tarihte yaş olarak Zahir Ömer, otuzlu yaşlarının sonlarında olmalıdır. Bu yaşta bir yerel liderin mültezimlik yapması daha normal görünse de, yerel

⁵² Halid Sâfi, **Hakim el-Celîl**, s. 56-57.

⁵³ Zahir Ömer'in babası öldüğünde 14 yaşında olduğu rivayeti doğru kabul edilirse Zahir Ömer'in doğum tarihi takriben 1694 senesi olur. Zira Osmanlı maliye kayıtlarında babasının mültezim olarak kaydedildiği son tarih 1708 senesidir. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 10151, s. 182 (7 Mart 1708); BOA, **MAD**, nr. 3878, s. 440. Bu tarihi, yani 1708 senesini babasının ölüm tarihi olarak kabul etmek mümkündür. Zahir Ömer'in doğum tarihi el-Murâdî'nin *Silk*'inde de 1694-1695 seneleri olarak aktarılmıştır. Bkz. Murâdî, **Silkü'd-Dürer**, C. III, s. 184. Öte yandan Filistin beldeleri kapsamlı bir eser kaleme almış olan Mustafa ed-Debbâğ'a göre Zahir Ömer'in doğum tarihi 1695 senesidir. Bkz. Mustafa ed-Debbâğ, **Bilâdünâ Filistin**, Dâru'l-Hüdâ, Filistin, 1991, C. 6, s. 107. Tefvik Muammer, babasının 1703 senesinde öldüğünü kabul ederek Zahir Ömer'in 1689 senesinde doğduğunu ileri sürer. Bkz. Tefvik Muammer, **Daher el-Omar**, s. 44.

⁵⁴ Abbûd es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 23-24.

⁵⁵ BOA, **MD**, nr.140, s. 159, hkm. 569 (Eylül 1734 ortası).

kaynaklara itibar edilecek olursa Zahir Ömer'in erken yaşlardan itibaren bu statüyü elde ettiği tespitine gidilebilir.

Joudah'a göre, Zahir'in küçük yaşta elde ettiği bu pozisyon, aile liderliğine geçmesinde etkili oldu. Ayrıca, merkezî hükümet ve onun resmi aracıları olan Sayda ve Şam valileri nezdinde tanınırlığı artmıştı. Öte yandan bölgelerinde zirai faaliyet yürüten çiftçi aileler ve komşu mukataaların iltizamını alan Nâfi' Ailesi gibi aileler nezdinde de bilinen bir şahsiyet haline gelmiş olmalıydı. Ağabeyi Sa'd'la birlikte babalarının izini takip etmişler, bir yandan ahaliye karşı cömert ve yardımsever davranmışlar bir yandan da Osmanlı otoritelerine ihtiram göstermişlerdi⁵⁶.

Joudah'ın halk-severlik vurgusu bir yana, Zahir'i 18. yüzyılın ikinci yarısında Filistin'in kuzeyinde güçlü bir yerel lider haline getiren siyasi ve ekonomik faktörlerin, daha gerçekçi ve tutarlı bir değerlendirmesi Cohen tarafından yapılmıştır. Buna göre Zahir, ailesinin en genç üyesi olmasına rağmen, tedrici olarak yeteneklerini geliştirip başarılı bir yönetici olmayı bilmiştir. Zahir'in bu yükselişinde Kaysîlerin lideri durumundaki Şihâboğullarıyla başlangıçta babasının tesis ettiği ittifakı sürdürmesinin yanı sıra ekonomik faktörler de etkili olmuştu. Bu ekonomik faktörler arasında Safed ve çevresinde (Celîle Bölgesi) üretimi yapılan pamuğa Avrupalı ülkelerin taleplerinin artması bulunmaktaydı. 17. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Fransız tüccarların Celîle pamuğuna alakaları gittikçe arttı. Bunlar faaliyetlerini Sayda'da sürdürmekteydiler. İngilizler daha ziyade Halep ve Anadolu'nun Akdeniz kıyıları ile ilgileniyorlardı. Celîle Bölgesi'nde üretilen pamuk diğer yerlerde üretilenlere nazaran kaliteli olduğundan ihracından da diğerlerine kıyasla daha fazla kar elde etme imkanı vardı. Dolayısıyla Fransız tüccarlar bölgede pamuğa sahip olmak konusunda ellerinden geleni yapıyorlardı⁵⁷.

Celîle Bölgesi'nde yapılan uluslararası pamuk ticaretinde Fransızlar dışındaki tüccarların pek faal olmadıkları bilinmektedir. Ancak 18. yüzyılın başlarında Hollandalı tüccar Paul Maashoek bu konuda bir istisna olarak görülmüştür. Uluslararası pamuk ticaretinde Fransızların Sayda'daki tekel olma durumu Osmanlı makamlarının *Nederlande tüccarından Merzûk nam tüccar* diye tanımladıkları

⁵⁶ Joudah, **Movement of Shakh Zahir al-Omar**, s. 21.

⁵⁷ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 10-11.

Maashoek'un ticari faaliyetleri sayesinde sarsılmıştır. Maashoek, 18. yüzyılın ilk on yılında Akka ve civarındaki pamuk üreticisi köylerin şeyhleriyle doğrudan temas kurmayı başarmış, böylece Akka'daki ticari faaliyetler, Sayda'dan bağımsız olarak yapılmaya başlanmıştır⁵⁸. Cohen, Zahir'in yükselişine zemin hazırlayan ekonomik faktörler arasında Maashoek'un başlattığı Fransız olmayan tüccarların pamuk ticaretinde rol almaları ve Sayda ile Akka arasındaki ticari bağların gevşemeye başlamasını saymıştır. Anlaşıldığı kadarıyla yüzyılın başlarında Maashoek, Akka limanındaki pamuk ticaretinin kontrolünü Fransız rakiplerine rağmen ele geçirmeyi başarmıştı. Hem ham pamuğun hem de pamuk ipliğinin satın alma hakkını köylere kadar giderek bu köylerin şeyhlerinden satın almak şeklinde bir yöntem takip etmişti. Buna göre Maashoek, pamuk üretimi karşılığında devlete vergi borcu olan köy şeyhleri yerine Sayda valisine nakit depozit veriyordu. Şeyhlerden ise valiye yaptığı ödeme miktarı kadar ürünlerini kendisine bedelsiz vereceklerine dair hüccet veya temessük alıyordu. Böylece şeyhler kendi tasarruflarındaki topraklarda üretilen pamuğu, bu Hollandalı tüccara satacaklarına dair hukuki yükümlülük altına giriyorlardı. Akka sakinlerinden biri olarak 1711 yılında vefat eden Maashoek'un, köylülerin vergi borcuna kefil olduğu senelerden üzerinde yüklü bir vergi borcu kaldığına dair arşiv kaydı dahi bulunmaktadır⁵⁹. Ticari faaliyetlerini yürüttüğü esnada Zahir'in babası Ömer ve onun kardeşi Ali'nin iltizamına aldığı Şifa Ömer, Temra, İbilin gibi nahiye ve köylerin pamuk hasılatını satın almayı yukarıda izah edilen yolla başarmıştı⁶⁰. Böylece Zahir'den önce Safed ve Akka civarında yapılan pamuk ticaretinde Fransızlardan bağımsız bir monopoli kurulabileceği görülmüş oldu. Zahir, etkinliğini arttırdığı dönemlerde bu tecrübeden yararlanmış olmalıdır.

Zahir Ömer, Zeydânî Ailesi'nin Safed ve civarında faaliyet gösteren birinci kuşağının aktif oldukları 18. yüzyılın ilk on yılında büyük ölçüde oluşumunu tamamlayan bölgesel ölçekteki siyasi gelişmelerin yanı sıra ekonomik faktörlerin

⁵⁸ İsmail Hakkı Kadı, Jan Schmidt, "Paul Maashoek, Dutch Merchant and Adventurer in Palestine", **Eurasian Studies**, V. IV, nr. I, (Cambridge-Roma 2005), s. 4-5; Mahmoud Yazbak, "The Politics of Trade and Power: Dahir al-Umar and Making of Early Modern Palestine", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, V. 56 (Leiden 2013), s. 697. Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 12.

⁵⁹ BOA, MD, nr. 119, s. 150, hkm. 716.

⁶⁰ Cohen, **a.g.e.**, s. 12; İsmail Hakkı Kadı, Jan Schmidt, **a.g.e.**, s. 6-7.

şekillendirdiği bir bağlamda tarih sahnesine çıkmıştı. Bazı araştırmacıların ileri sürdükleri gibi 18. yüzyılın başlarında değil de 1720'lerde ailenin liderliğini üstlenmiş olmalıdır. Çocuk yaşlarda devletin mukataa sistemine kaydedilmesi kendisine tanınırlık sağlayan etkenler arasında görülebilir. Ancak Osmanlı kayıtlarında bir mültezim olarak kaydedildiği en erken dönem 1730'lardır. Eylül 1734 tarihli bir fermanla Taberiye Karyesi Şeyhi olarak kendisinden bahsedilir⁶¹. Böylece bölgesinin iltizamını alan yerel aracı statüsünü elde etmiş oldu. Yerel kaynaklarda ise 1720'ler ile 1730'lar arasında yerel lider olarak tebarüz ettiği birkaç hadiseden bahsedilir.

3.2.1. Taberiye Köyü Şeyhliğinden Safed Mukataası Mültezimliğine

Abbûd'un, Zahir Ömer ile Osman Paşa'yı karşı karşıya getiren Bi'ne Çatışması ile ilgili rivayeti, Zahir Ömer'in 1720'lerde Taberiye'nin iltizamını aldığına dair bazı ipuçlarını ihtiva eder. Buna göre, Zahir Ömer iltizamını alalı henüz birkaç yıl geçmişken, o dönemde Şam valisi ve hac emiri olup masraflarının karşılanması için Sayda valiliği de kendisine tevcih edilmiş olan Osman Paşa⁶² mültezimlerin vergi borçlarını tahsil için Sayda'ya gelmiş ve mültezimlerden geçmiş senelerden kalan bakayalarını ödemelerini istemiştir. Bu mültezimler arasında Bi'ne Köyü'nün şeyhi de vardır. Ancak Bi'ne Köyü şeyhi olan şahıs vergi borcunu ödemeye yanaşmamıştır. Bunun üzerine vali üzerine asker gönderince, şeyh çevredeki dostlarından yardım istemiştir. Şeyhin dostlarından yardıma gelenler arasında Zahir Ömer de vardır. Osman Paşa askerlerini göndererek Bi'ne Köyünü muhasaraya almış, taraflar arasındaki çatışmalarda Zahir Ömer yiğitçe çarpışmış ve açıktan açığa Osman Paşa'ya karşı bağırıp küfürler savurmuştur. Bu davranışı Osman Paşa'nın Zahir Ömer'i öldürmeye niyetlenmesine neden olmuştur. Osman Paşa'nın muhasarasına daha fazla dayanamayacaklarını anlayan Bi'ne Köyü şeyhi ve diğer ahali Osman Paşa'yla anlaşmaya karar vererek, Zahir Ömer'in bütün ikna çabalarına rağmen paşanın huzuruna af dilemeye gitmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine akıbetinden endişe eden

⁶¹ BOA, **MD**, nr.140, s. 159, hkm. 569.

⁶² Burada bahsi geçen Sayda valisi Osman Paşa olmalıdır. Osman Paşa Ebu Tavk olarak da bilinen bu vali yerel kaynaklarda Şam valisi olarak da kaydedilmiştir. Osmanlı arşiv kayıtlarından Şam valiliği ve hac emirliği ile birlikte masraflarını karşılaması için Sayda Eyaleti de kendisine verildiği anlaşılıyor. Bkz. BOA, **MD**, nr.130, s. 477, hkm. 790, 1395.

Zahir Ömer, köy heyetinin paşanın huzuruna gideceği günün gecesı gizlice köyden kaçmış ve Taberiye'ye geri dönmüştür⁶³.

Abbûd'un bu rivayetiyle paralellik gösteren Osmanlı arşiv kayıtları mevcuttur. Mayıs 1722 tarihine ait Sayda valisi Osman Paşa'ya gönderilen bir maliye hükmünde, Sayda Eyaleti mukataalarına dahil olan Safed Mukataası'nın şeyhlerinin vergi borçlarını birkaç senedir ödemedikleri belirtilir. Aynı hükmünde vali, birkaç defa piyade ve süvari askerlerden oluşan birlikleriyle bunların üzerlerine vardığını ancak vergi borçlarını tahsil edemediğini, üstüne üstlük bu askeri seferler için yaptığı masraflardan dolayı mali açıdan zora girdiğini ifade eder⁶⁴. Bu hükmünde zikredilen Safed Mukataası'nın iltizamını alan şeyhlerden biri muhtemelen Zahir Ömer'di. Ancak iltizamını aldığı mukataa yukarıdaki rivayetten de anlaşılacağı üzere yalnızca Taberiye Köyü Mukataası'ydı. Zahir Ömer'in 1730'lara kadar Taberiye Köyü mukataasının şeyhliğini yaptığı, Taberiye'nin ötesine Safed ve diğer bölgelere yönelik faaliyetlere 1730'lardan sonra giriştiği hususunda Halid Sâfi, Cohen gibi tarihçiler görüş birliği içindedirler⁶⁵. Zahir Ömer ve ailesinin, Osmanlı maliye kayıtlarında 1731-1732 senelerine ait kayıtlarda Safed ve civarındaki mukataaların iltizamlarını diğer ailelerle paylaştıklarını gösteren veriler bu görüşü desteklemektedir⁶⁶.

3.2.2. Safed'e İlk Adım: Sakr Urbânı İle İttifak

Fahredden Maan döneminden beri Sakr Kabilesi'nin Kuzey Filistin'de (Celîle Bölgesi), Safed ve civarında yerel siyasi çekişmelerde etkinlik gösterdikleri bilinmektedir⁶⁷. Zahir Ömer'in ailesiyle birlikte bölgede tutunmaya çalıştığı 1720'li yıllarda Sakr Kabilesi şeyhleri, Safed'in içinde bulunduğu Merc İbn Amir ovasının verimli topraklarına gelip gidiyorlar, yollarına çıkan yolcuların, tüccarların yollarını kesip mallarını gasp ediyorlardı. Bu dönemde kabilenin başında Reşîd el-Cebr

⁶³ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 25-30.

⁶⁴ BOA, *MAD*, nr. 10164, s. 271.

⁶⁵ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 31; Halid Safi, *Hakim el-Celîl*, s. 60-61.

⁶⁶ BOA, *D. BŞM. D*, nr. 1705, s. 10-12. Safed mukataalarının bu dönemde kimlerin iltizamında olduğuna dair bu listenin orijinal metninin görüntüsü için bkz. Ekler: Ek 10 ve Ek 11.

⁶⁷ Ali Fellâh el-Mellâhî, *Aşâ'ir Arab es-Sakr Ebân el-Hükm el-Osmânî*, Matbaa er-Rûznâ 1997, s. 95.

bulunuyordu. Yerel kaynaklarda, Sakr Kabilesi'nin olumsuz faaliyetlerine son vermek üzere Sayda valisinin Cebel Nablus kabilelerinin lideri İbn Mâzî'yi görevlendirdiği belirtilir. Bu durum karşısında Reşîd el-Cebr, kabilesinin ileri gelenlerini toplayarak ne yapılması gerektiği hakkında istişarede bulunur. İstişare sonucunda Safed'de Sayda valisi tarafından Arrabe Köyü'ne mültezim olarak görevlendirilmiş olan Zeydânî Ailesi'nin aracılığına başvurulabileceği kararlaştırılır. Yapılan görüşmeler sonucunda Zahir, Sayda valisi ile Sakr Kabilesi arasında aracılık yapmak üzere seçilen kişi olur. Mihâl es-Sabbâğ'ın bu anlatımından Zahir'in Sayda valisi nezdinde aracılık yapmanın yanı sıra, Sakr Kabilesi ile Zeydânî Ailesi'nin kurmuş olduğu ittifakın lideri olarak seçildiği anlaşılmaktadır⁶⁸.

Zeydânî Ailesi'nin Celîle Bölgesi'ne yerleşmesinde ve burada bir yerel güç haline gelmesinde etkili olduğu ifade edilen Kaysî-Yemenî çekişmesine benzer şekilde, bu defa bedevi kabileler arasındaki anlaşmazlıkların, Zahir Ömer'in bölgesel liderliği ele geçirmesinde etkili olduğu görülmektedir. Sakr Kabilesi ile Nablus Sancağı ve civarında yaşayan bedevi kabilelerin birbirleriyle olan mücadeleleri geçmişten beri sürüyordu. Osmanlı merkezî idaresinin bu mücadeleye dahil olması da yeni bir durum değildi. Bilâd-ı Şam valilerinin yerel ailelerden veya kabilelerden birini diğerine karşı kullandığı oluyordu. Askeri bürokrasiye dayalı bilindik yollarla kontrol edilmeleri çok zor olan çöl sakini bedevilere gelince, onları kontrol altında tutmak bazen başka yerel güçler vasıtasıyla olabiliyordu. Zahir Ömer ve ağabeyi Sa'd, yerel kaynaklardaki anlatıma göre bu fonksiyonu gereği gibi yerine getirmişlerdir. Öte yandan, Sakr Kabilesi ile varılan ittifak neticesinde Zahir Ömer ve ağabeyi Sa'd'ın, o dönemde iltizamını aldıkları Arrâbe Köyü'nden güneydeki Taberiye Nahiyesi'ne geçmeleri kararlaştırılmıştır⁶⁹.

Zahir Ömer, güçlü bir müttefikin desteğini almış olmanın verdiği cesaretle etrafındaki köylerin şeyhlerini zorla veya istekli olarak kendi yanına çekmeyi başardı⁷⁰. Zahir Ömer'in Taberiye'de valiye bağlı bir idareciyi, ahaliden fazla vergi talep etmesini bahane ederek kovması bu dönemde oldu. Ancak bütün kariyeri

⁶⁸ Mihâl es-Sabbâğ, *Tarih Zâhir Ömer*, s. 12.

⁶⁹ A.e., s. 12.

⁷⁰ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 31.

boyunca yerel aracılık statüsünü tehlikeye atmayı en son çare olarak düşünmüş olan Zahir Ömer, yerel kaynaktaki anlatıma göre Taberiye mütesellimi olarak isimlendirilen bu idareciyi kovduktan sonra Taberiye'nin imam, fakih, kadı naibi gibi ileri gelenlerini toplayıp bir mahzar hazırlamış ve bu mahzarda, ilgili şahsın yaptığı zulüm ve haksızlıkları Sayda valisine bildirmiş, Arrabe ve Taberiye'nin iltizamını artık kendisinin almak isteğini ifade etmiştir. Bu mahzarın peşinden, Sayda valisinin namını duyduğunu bildiği bir cins atı valiye hediye olarak göndermeyi ihmal etmeyerek valinin gönlünü almayı da bilmişti. Nihayet vali de Zahir Ömer'e, Taberiye'nin iltizamını aldığına dair bir hılat göndermişti⁷¹. Böylece Zahir, babasından 30 yıl sonra, bu defa Dürzî emirlerinin kefaleti olmaksızın Safed mukataalarından iltizam almayı başarmıştı⁷². Mihâil Sabbâğ, Zahir Ömer'in liderliğini bu olaydan sonraki anlatımlarında vurgulamaktadır. Buna göre Zahir Ömer, Taberiye ve civarında adaleti yayıp ahalinin huzurunu temin etmiştir. Yolların güvenliğinin sağlanması için atlı birlikler oluşturmuştur. Ayrıca Taberiye'yi surlarla tahkim etmiştir. Ağabeyi Sa'd başdanışmanıydı ve emrinin dışında bir iş yapmıyordu. Emri altındaki birlikler, bölge ahalisinden ve bedevilerden oluşmaktaydı⁷³.

Zahir Ömer'in Mihail es-Sabbâğ tarafından çizilen bu portresi aslında 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun taşradaki iktidarını sürdürmesinde yaslandığı ayan profilinin dışında bir hususiyet göstermez. Bir mültezim olarak idari-mali kontrolü sağlamakla yükümlü bulunan Zahir Ömer'in, diğer yandan bir yerel aracı hüviyetiyle siyasi açıdan güçlenmesi ve emri altında bir silahlı güç barındırması, hem merkezî hükümetin hem de onun resmi aracıları durumundaki Sayda valilerinin göz yumduğu bir şeydi. Tüm bunlar, yukarıda görüldüğü gibi ulaşılması ve kontrol edilmesi oldukça güç olan Sakr Kabilesi ile vali arasında aracılık yapabilecek bir meziyete sahip olması sayesinde gerçekleşmişti. Bununla birlikte, iltizam sistemi, sosyo-ekonomik seviyesi nakit temininde sorun yaşamayacak düzeyde olan kimseleri önceleyen bir sistemdi. Dolayısıyla bir dönem moda bir söylem haline gelmiş olan Osmanlı merkezî hükümetinin zafiyeti ile Zahir Ömer gibilerin güçlendiği ve taşranın hakimleri haline geldikleri yolundaki açıklamalar vakıayı açıklamakta yetersiz

⁷¹ Mihâil es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 14.

⁷² Thomas Philipp, **Acre**, s. 32.

⁷³ Mihâil es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 17.

kalmaktadır. Devlet, taşrada yetki devri ile idari-mali kontrolü Zahir Ömer gibi aracılara yaptırmaktaydı. 18. yüzyıl yerel güçlerin etkinliklerini arttırdıkları bir çağdı. Ancak, aynı zamanda bürokrasinin, kayıtlılığın taşrada idari-mali kontrolün sağlanmasında öne çıktığı bir çağdı. Bu bağlamda, Zahir Ömer'in daha çocuk yaşta devletin mukataa kayıtlarında mültezim olarak yer alması manidardır.

Sayda valisi tarafından Taberiye'nin iltizamının ve yerel idaresinin Zahir Ömer'e verildiğine dair hilat gönderildiği sene, Mihail Sabbâğ'a göre 1733 senesidir⁷⁴. Bu tarih doğrudan Zahir Ömer'e, "Taberiye Karyesi Şeyhi" olarak atıf yapılan ilk Mühimme Defteri kaydının tarihine yakın bir tarihtir⁷⁵. Bu döneme ait diğer arşiv kayıtlarında, Zahir'in, Taberiye çevresinde rahat durmayıp Safed'i basarak ahalinin mallarını yağma ettiği belirtilir⁷⁶. Yukarıda kısaca değinildiği üzere Mihâil, Zahir'in oldukça idealize edilmiş bir profilini sunarak, Taberiye ve çevresinde adaleti yaydığını, bedevilerin yollarda sürdürdükleri, gasp, hırsızlık gibi olumsuz faaliyetlere son verdiğini söyler. Bu ifadeleri ile Zahir'in aynı dönemde Safed ve civarında gerçekleştirdiği nüfuzunu yayma hareketini olumlu bir hareket olarak gösterme amacı olduğunun söylemek mümkündür. Mihâil'in ve Abbûd'un yazdıkları Zahir Ömer'in hayat hikayesini anlatan eserlerde, onu ve yaptıklarını idealize etme yönünde gayretkeş davrandıkları dikkati çeker. Zahir'in danışmanlığını yapmış olan İbrahim es-Sabbâğ'ın ailesine mensup olan bu tarihçilerin, ailelerinin bir dönem kader birliği yapmış olduğu Zahir'in faaliyetlerini olumlu göstermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır⁷⁷. Her iki eserde de Zahir'in genellikle olumlu özelliklere sahip bir yerel lider profili olarak resmedildiği görülür. Dolayısıyla Osmanlı kaynaklarındaki bilgiler ile bu eserlerde anlatılanları telif etmek kimi zaman oldukça zordur. Ancak Zahir'in, 1733 senesi sonrasında Safed ve çevresinin yerel iktidarını kimi zaman zora ve şiddete başvurarak ele geçirdiği anlaşılmaktadır⁷⁸.

⁷⁴ Mihâil es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 17.

⁷⁵ BOA, **MD**, nr. 140, s. 159, hkm. 569 (Eylül 1734 ortası).

⁷⁶ BOA, **MD**, nr. 140, s. 159, hkm. 569,571.

⁷⁷ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 8-9; Mihâil, *a.g.e.* s. 5-9.

⁷⁸ Tefvik Muammer, *Daher el-Omar*, s. 57.

3.2.3. Safed’de Yerel Güçlerle Mücadele

18. yüzyılın ilk çeyreğinde Safed Kalesi’nin sahibi olarak yerel kaynaklarda Muhammed Nâfi’nin ismi geçer. Bu kalenin civarındaki köylerin yerel idarecisi ise Muhammed Nâfi’nin amca oğlu Abdulhâlık Salih’tir. Muhammed Nafi’nin idaresi altında ayrıca Sa’sa’ Kalesi ve Sihmâtâ Köyü bulunmaktadır. Güneyde bulunan Ciddîn Kalesi’nin şeyhi, Ahmed Hüseyin’dir. Mihâil’deki anlatıma göre bu şeyhler çeşitli yollarla köylünün elindeki mahsulü sömürmekteydiler. Ahmed Hüseyin’in zulmü Veber, Tarşiha, Abû Sinaân köylerine yayılmıştı. Mihâil’in çizdiği bu manzarayı, rehin, hapis uygulamalarının da dahil olduğu vergi tahsili yollarını tatbik etmekten çekinmeyen Sayda valileri tamamlar⁷⁹. Bölge ahalisi ise Zahir’in adaleti, hoşgörüsü ve sağladığı emniyet ortamına sığınmak istemektedir⁸⁰. Mihail’in anlatımı söz konusu şeyhlerle Zahir Ömer’in er ya da geç karşı karşıya geleceklerini hissettiren bir kurgusalılık içerir. Nihayet ilk çatışma Zahir Ömer’le Ahmed Hüseyin arasında olur. Zahir, Sakr Kabilesi’nin desteği ile topladığı 1500 kişilik bir kuvvetle Ahmed Hüseyin’i yener. Savaş sırasında Ahmed Hüseyin öldürülür. Böylece, Veber, Tarşiha, Ebû Sinân gibi dağlık arazilerin kontrolünü temin eden stratejik bir kale ele geçirilmiş olur. Ciddîn Kalesi’nin ele geçirildiği tarih Mihail’e göre 1738 senesidir. Zahir Ömer, bu kalede Ahmed Hüseyin’in nam ve hesabına çalışan Denizlili (ed-Dengizlî) isminde, Mağribî olduğu belirtilen bir komutanı hizmetine alır⁸¹.

Zahir Ömer, ailesinin yerlisi olmadığı Safed ve civarında tutunabilmek için etrafındaki yerel güçlerle münasebetlerini geliştirmeye gayret etti. Diplomasiden, aracılığa; evlilik yoluyla sıhriyet kesbetmekten, tehdit etmeye kadar çeşitli yol ve yordamları denedi. Zahir Ömer yaptığı evlilikler sayesinde kurduğu münasebetlerle Safed ve Nâsıra gibi stratejik yerlerde nüfuz kazandı⁸². Bu evliliklerden Suleybî, Bekr, Osman, Sa’îd, Ali, Ahmed, Salih, Sadeddin ve Abbas isimlerinde sekiz erkek evlada sahip olduğu bilinmektedir⁸³. Evliliklerle kurulan ittifakların önemini farkında

⁷⁹ Mihâil es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 13; Tevfik Muammer, *Daher el-Omar*, s. 51-52.

⁸⁰ Mihâil es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 17.

⁸¹ Kostantin Paşa’nın neşrinde bu genç mağribî komutanın ismi *Ahmed Ağa* olarak zikredilirken Hânî es-Sabbâğ’ın neşrinde yalnızca *ed-Dengizlî* nisbesi zikredilmiştir. *Ahmed Ağa* için bkz. Mihail es-Sabbâğ, *Tarih Şeyh Zâhir*, s. 37. *Ed-Dengizlî* için bkz. Mihâil es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s.18.

⁸² Joudah, *Movement of Shakh Zahir al-Omar*, s. 33.

⁸³ Tevfik Muammer, *Daher el-Omar*, s. 103.

olduğundan oğullarını da çevredeki güçlü ailelerin kızlarıyla evlendirmeye gayret etti. Metâvile şeyhleri ile münasebetlerini geliştirmede kullandığı yollardan birinin bu olduğu görülmektedir⁸⁴.

Mihâil'e göre Safed Kalesi şeyhi ve bölge mukataasının mültezimi olan Muhammed Nâfi'yi ikna etmeyi başaran Zahir, burayı savaşımadan hakimiyeti altına alır. Muhammed Nâfi'nin amca oğlu Abdülhâlık Salih'i ikna etmek için ise Bi'ne'yi kuşatmak zorunda kalan Zahir'in bu kuşatması başarısız olur. Ancak sonuçta Abdülhâlık'ın kızı ile evlenerek bu bölgede nüfuz sahibi olur. Güneyde kalan Nâsıra ise Zahir'in ilk eşinin memleketi olduğundan buranın ahalisiyle iyi ilişkiler kurmuştur. Dolayısıyla nüfusunun büyük bir kısmı Hristiyan olan Nâsıra'da Zahir Ömer'e karşı herhangi bir mukavemet gösterilmemiştir. Böylece 1740'lara gelindiğinde Safed, Taberiye ve Nâsıra Zahir Ömer'in hakimiyet alanına girmiş olur⁸⁵.

3.3. Akka'ya Giden Yol: Zahir Ömer'in 1745'e Kadar Siyasî Faaliyetleri

Zahir Ömer'in, Safed ve civarında yerel iktidarını tesis ettikten sonraki hedefi sahildeki Akka olmuştur. Bu hedefe ulaşmak için artık mültezimi olduğu Safed mukataalarının bağlı olduğu Sayda valileriyle, nüfuz bölgelerinde siyasi faaliyetler gösterdiği Şam valileriyle, komşusu olduğu Metâvile şeyhleri ve Şihâbî emirleriyle çeşitli türde ilişkiler kurmak mecburiyetindeydi. Bu unsurlardan kimileriyle silahlı çatışmalara varacak mücadelelere girmek zorunda kalmıştır. Bazılarıyla ise ittifaklar kurmuştur.

3.3.1. Sayda Valileri ile Münasebetler

Zahir Ömer ve ailesi Zeydânîler, 18. yüzyılda, Sayda Eyaleti valilerinin alt-mültezimleri oldular. Mültezimlerin vergi tahsildarlığı dışında bulunduğu mıntıkanın

⁸⁴ İsa İskender Ma'lûf, "Tarih eş-Şeyh Zâhir el-Ömer", **el-Meşrik**, XXIV, 8 (August, 1926), s. 543; Joudah, **Movement of Shakh Zahir al-Omar**, s. 67.

⁸⁵ Mihail es-Sabbâğ, **Târih Zâhir.**, s. 18-19; Joudah, **Movement of Shakh Zahir al-Omar**, s. 27-28.

yerel idaresi ile ilgili yetkileri üstlendiği daha önce ifade edilmişti. Bir ailenin yerel güç haline gelmesi, aile üyelerinin kendi becerilerinin etkili olduğu bir süreç sonunda gerçekleşiyordu. Zeydanî Ailesi örneğinde, bulunduğu bölgede yerel güç haline gelip devlet nezdinde statü kazanmak aynı zamanda devlet ve onun resmi temsilcileri olan valiler ile diğer bölgesel güçler arasında bir aracılık rolünü üstlenmek anlamına geliyordu. Zahir Ömer'in bölgesel bir güç haline geldiği 1740'lı yıllara kadar Sayda valileriyle diğer yerel güçler arasında ailesiyle birlikte bu rolü üstlendiğine dair yerel kaynaklarda bazı rivayetler vardır.

Bu konuda Mihail es-Sabbâğ'ın anlatımlarından birkaç örnek verilebilir. Muhtemelen 1720'lerde Sakr Urbânı'nın Safed ve civarında yol güvenliğini tehdit etmesi, tarımsal hayatı olumsuz manada etkileyecek faaliyetlerde bulunması Sayda valisini rahatsız etmiş, vali bu tür faaliyetlere son verilmesi için Nablus *meşâyihından* İbn Mâzi'yi görevlendirmiştir. Kendilerine karşı vali tarafından zora dayalı tedbirler alındığı duyan Sakr Kabilesi'nin devlet nezdinde resmi bir statüsü yoktu. Sakr Kabilesi'nin ileri gelenleri, Zeydânî Ailesi'nin, yaşadıkları Arrâbe Köyü'nün iltizamını aldıklarını bildiklerinden Zahir Ömer ve ağabeyi Sa'd'a, Sayda valisi ile aralarında aracılık yapmaları için başvurmuşlardır. Sonrasında bu aracılıkla başlayan münasebetler bölgesel bir ittifaka dönüşmüşse benzemektedir. Başlangıçta Sakr Kabilesi'ni, Zahir'e ve ağabeyine yönlendiren etken ise bu ikisinin devlet nezdinde elde ettikleri resmi statüleri olmuştur⁸⁶.

Zahir Ömer, Sakr Kabilesi ile yaptığı ittifak neticesinde, 1720'lerin muhtemelen ikinci yarısında Taberiye'nin şeyhi olmayı başarmıştır. Bu dönemde, Zahir Ömer'in, Sayda valisinin vergi tahsil etmek üzere gönderdiği mütesellimin suiistimali konusunda, yine Sayda valisinin bilgisi dahilinde hareket etmeye çalışması, Taberiye ahalisi ile vali arasında aracılık rolünü üstlenmesi, bölgesel faaliyetlerinde dikkat çeken noktalar. Ahaliden önde gelen kimseleri toplayıp birlikte bir mahzar yazılmasına ön ayak olması, sonrasında valiye çeşitli hediyeler göndermesi aracılık vasfını tebarüz ettiren davranışlardır⁸⁷. Mihail es-Sabbâğ'ın anlatımından 1730'ların ikinci yarısında meydana gelmiş olduğu anlaşılan başka bir gelişmede, Zahir'in,

⁸⁶ Mihâil, *Târih Zâhir*, s.12-13.

⁸⁷ *A.e.*, s.14.

Cıddîn Kalesi'ne saldırmadan önce Sayda valisine, kalenin şeyhi Ahmed Hüseyin'in ahaliye yaptığı zulmü anlatan bir mektup göndererek iznini istediği ifade edilir⁸⁸. Zahir Ömer, 1730'ların ikinci yarısına kadar geçen zaman zarfında, bir taraftan Bedevî Sakr Kabilesi'yle ve Taberiye'nin köylü ahalisiyle Sayda valisi arasında aracılık rolünü üstlenebilmiş, diğer taraftan bölgesel iktidar mücadelelerine girerken Sayda valisinin bilgilendirmekten geri durmamıştır.

Zahir Ömer'in, Şam valisi Süleyman Paşa ile karşı karşıya gelmesine neden olan 1734-1743 yılları arasındaki gelişmelerden⁸⁹ sonraki dönemde civarındaki çeşitli ailelerin iltizam almaları için kefil olduğuna dair maliye kayıtlarına rastlamak mümkündür. Bu durum bir taraftan onun bölgede sahip olduğu nüfuza delalet ederken diğer taraftan Sayda valisinin aracılığına başvurduğu bir yerel güç olduğunu gösterir. Mesela, Sahil Akka Mukataası, 1747⁹⁰ ve 1757⁹¹ senelerinde Zahir Ömer'in kefaletiyle iltizama verilmiştir. Aslında bu iki bölge Zahir Ömer'in yerel iktidar ve nüfuz alanına dahildi. Sahil Akka'nın mültezimliğini alan Şeyh Ahmed Hüseyin, muhtemelen Cıddîn Kalesi'nde yenik düşen Ahmed Hüseyin'in oğluydu. Anlaşılan Safed ve Taberiye ile sahil arasında merkezi bir konumda olan Cıddîn Kalesi'ni kaybeden bu aile, varlığını sahil kesiminde sürdürmeye devam ettirdi. Ancak Zahir Ömer'in yerel iktidarını da tanımak zorunda kalmışlardı. Öte yandan Zahir Ömer'in kefil olduğu ailelerden bir diğeri Şî' Ali es-Sagîr Ailesi olmuştur. Zahir'in nüfuzunun görece etkili olduğu bir bölgede, Cebel-i Âmil'de yer alan Bişâre Mukataası'nın 1757 senesindeki iltizamı onun kefaletiyle bu aileden Şeyh Kaplan, Şeyh Nâsif ve Şeyh Abbas Muhammed'e verilmiştir⁹². Kefalet konusunu sadece yerel iktidar ilişkileri bağlamında anlamak meseleyi tam olarak izah etmez. Merkezî hükümet, ve onun resmi aracısı statüsündeki Sayda valisi bu yıllarda Zahir'in aracılığını tasvip etmiş olmalıydı. Başka şekilde, aracılık fonksiyonunu ve statüsünü kaybetmiş müzmin bir isyancının kefilliğiyle iltizam verilmesi mümkün olamazdı.

⁸⁸ A.e., s.17-18.

⁸⁹ Bu gelişmeler, *Şam valileri ile münasebetler* başlığı altında ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

⁹⁰ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 108.

⁹¹ BOA, **MAD**, nr.10200, s. 289.

⁹² BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289.

Zahir Ömer'in doğrudan merkezî maliye idaresi tarafından gönderilen hükümlerde muhatap alındığı durumlar, yukarıda örneklerle izah edilmeye çalışılan aracılık fonksiyonunu başka bir açıdan vurgular. Bu hükümlerden birindeki kayıtlara göre, Sayda valiliği yapmış Seyyid Ahmed Paşa'nın vefat etmesi nedeniyle 1752-1753 senelerinden kalan vergi borcunun tahsili zora girmiştir. Enderun Hazinesi'ne yapılacak 25.000 kuruşluk ödemenin yanı sıra Hac masraflarının ve diğer yıllık harcamaların söz konusu senelerin vergi gelirinden yapılmak üzere havale edilmiş olması, bakaya kalan bu vergi borcunun tahsilinin ehemmiyetini bir kat daha artırmıştır. Üstelik müteveffa valinin Fransız tüccarına, yeniçeriler arasında ticaret yaptıkları anlaşılan birtakım zevata ve sair esnafa dahi borçları kalmıştır. Sonrasında valiliğe tayin edilen Mustafa Paşa'ya bu tahsilatı yapması için yardım etmekle görevlendirilenler arasında Zahir Ömer de bulunmaktaydı. *Sayda a'yânından* olarak tanımlanan Zahir Ömer, Sayda şehrinin ileri gelen ailelerinden Hamûdzâde Ailesi'nden Ahmed ve ölen valinin kapı kethüdası olup İstanbul'dan bu iş için gönderilmiş olan Hacı İbrahim'le birlikte sabık valinin bakayasının tahsili için uğraşacaklardı. Merkezî maliye idaresi tarafından, Zahir Ömer ve diğerlerinden, yeni valinin döneminde, iltizamlarının yenilenmesi gereken mukataaların iltizama verilmesi hususunda gereken gayreti göstermeleri istenmiştir⁹³.

Bu vakada Zahir Ömer'in doğrudan merkezî idare tarafından muhatap alındığı ve resmi anlamda idari-mali kontrol vazifesinde valiye yardım etmesinin beklendiği görülmektedir. Mültezimler, kendi mukataa bölgelerinde yer alan köylerin yıllık vergilerini tahsil ediyorlardı. Bu hususta devlet tarafından kendilerine, bölgelerinin güvenliğini sağlamaları dahil bazı idari yetkiler veriliyordu. Ancak bu yetkiler bölgesel olarak geçerliydi. Söz konusu vakıda ise bütün bir eyaletin mukataalarının idari-mali anlamda takibatı ile ilgili bir yetkilendirme olduğu anlaşılmaktadır.

Zahir Ömer, uhdesinde olan mukataaların idari-mali kontrolü konusunda yetkilendirilmişti. Buna karşın yıllık vergi ödemeleri başta olmak üzere birtakım sorumlulukları yüklenmiş oluyordu. Bu yetki ve sorumluluklar konusunda diğer mültezimlerden bir farkı yoktu. Benzer yetkilendirmeler imparatorluğun diğer

⁹³ BOA, **MAD**, nr. 9976, s. 6-7.

eyaletlerinde de oluyordu. Verilen yetkiye koşturarak yüklenen sorumluluklarla birlikte mültezimlerin kontrol edilebilme olasılıklarının arttığını söylemek mümkündür. Bu da merkezî hükümetin, taşıyıcı denetleme konusunda minimum enerji harcayarak iktidar adına optimum fayda sağlamasının yollarından biriydi. Anadolu’da ve Balkanlar’daki ayân aileleri ve yerel güçler, mukataa sistemi içinde elde ettikleri statülerinin sağladığı servet ve gücün sayesinde, zamanla eyalet valiliklerini dahi elde edebilmişlerdir. Bununla birlikte kariyerleri boyunca idari-mali kontrol altında tutulmuşlardır⁹⁴. Devlet nezdinde elde ettikleri statü ve görevler onları aynı zamanda bir kontrol mekanizmasının içine sokuyordu. Benzer bir durum Zahir Ömer’in hemen yanı başında Şam Eyaleti’nde Azmzâdeler için geçerliydi. Barbir’e göre devlet, 18. yüzyılda Şam beldelerinde aşayışı ve kontrolü sağlamak için Hac organizasyonunun başına Şam valilerinin getirilmesini kararlaştırmıştır. Bu sayede Şam valileri daha önce olmadıkları kadar yetkiye sahip olmuşlardır. Azmzâde ailesi bu yetki ve statü sayesinde bölgeyi siyasi anlamda domine etmeyi başarmış görünür. Ancak, hac organizasyonunun gereklerini yerine getirmede gittikçe daha çok göze batan ihmalkarlıklar bu aileden bazı valilerin azl edilmesinde etkili olmuştur⁹⁵.

Sayda Eyaleti’nde 18. yüzyılın ilk yirmi yılında Zahir Ömer ve ailesi ile Sayda valileri arasında yaşanan sürtüşmeleri değerlendiren Cohen’e göre, bu sürtüşmeler bölgedeki siyasal rutinin bir parçasıdır: 18. yüzyılda Filistin, zayıf bir merkezî idarenin resmi yetkilileri olarak valilerin ve bu zayıflıktan istifade ile güç kazanmış yerel güçlerin mücadele ettikleri siyasi bir arena görünümündedir⁹⁶. Ne var ki, Sayda Eyaleti, Filistin veya bütünüyle Bilâd-ı Şam, Osmanlı idari-mali kontrol mekanizmasının dışında kalan yerler değildi. Cohen’in genel anlatımında 18. yüzyıl Filistin coğrafyasının özerk bir coğrafya olduğu algısı hissedilir. Eldeki tezde incelenen dönemde Zahir Ömer dahil bütün yerel güçlerin, bir şekilde idari-mali kontrolün baskısını üzerlerinde hissetmelerini sağlayan kontrol süreçlerinin,

⁹⁴ Bu konuda genel malumat için bkz. Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2104; Yuzo Nagata, **Tarihte Âyânlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1997; Ensar Köse, “**Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

⁹⁵ Karl Barbir, **Ottoman rule in Damascus: 1708-1758**, s. 33-45.

⁹⁶ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 10.

uygulamalarının tatbik edildiği anlaşılmaktadır. Valilerin mültezimlere karşı uyguladığı yaptırımlar arasında yer alan rehin alma, hapse atma, askerî hareket düzenleme gibi eylemler, siyasal rutinin bir parçası olduğu kadar Osmanlıların uyguladığı, mukataa sisteminin de bir parçasıydı. Sayda valilerinin, eyalet mukataalarını mültezimlere iltizama verirken, evlad ve akrabalarından kefiller gösterilmesini istemesi, rehinler almasının eski adetlerden olduğu belirtilmiştir⁹⁷.

Dolayısıyla 18. yüzyıl hakkında, genel olarak imparatorlukların taşra iktidarlarının siyasi kaynaklarından birini teşkil eden yerel aracılardan, birtakım yetkilendirmeler, statü vermeler ile kontrol altında tutuldukları bir örüntüden bahsetmek mümkündür. Bu yerel aracılardan genellikle, bulundukları coğrafyanın yerel iktidar ve servet mücadelesinde kabiliyet ve başarı göstermiş kimseler arasından çıkıyorlardı. Sayda Eyaleti'nde Zahir Ömer ve ailesi Zeydânîler yüzyılın ilk 30 yılında bu aracılık statüsünü kazanmayı ve sürdürmeyi başarmışlardı. Aracılık statüsünün beraberinde getirdiği kontrol ve denetim süreçlerine zorunlu olarak girmişlerdi. Güç ve zenginlikleri diğer yerel güçlerle ittifaka girmelerinde olumlu etkide bulunabildiği gibi onlarla mücadeleye girmelerine de neden olabiliyordu.

Zeydânî Ailesi ve Zahir Ömer, Sayda valileri ile ilişkilerinde ise bahsi geçen dönemde genellikle olumlu ilişkiler sürdürdüler. Cohen, Zeydânî Ailesi ile ilgili olarak yaptığı diğer bir yorumda, Sayda valilerinin Zeydânî Ailesi üyelerini görevden alma veya değiştirmeye yönelik hiçbir girişimde bulunmamış olduklarını dile getirir. Hatta Zahir Ömer'in neredeyse eyaletin tamamını kontrol edecek düzeyde güçlendiğini söyler. Bu noktada Cohen'e mantıksız gelen ise, bu kadar güçlenmesine rağmen Zahir Ömer'in yaptığı her işte Sayda valilerinin onayını alma gereği duymuş olmasıdır. Dolayısıyla Cohen, bu onay alma işini göstermelik bulur. Bu tür yorumların ardında yatan sebep, 18. yüzyılda merkezî hükümetin ve onun resmi aracılardan konumunda olan bölge valilerinin siyasi anlamda zafiyet içinde olduklarına dair benimsenmiş olan ön kabuldür.⁹⁸ Böyle bir yoruma katılmak pek mümkün değildir. Zira bu ilk otuz yılda ve sonrasında Zahir Ömer'in ve ailesi Zeydânîler'in Sayda valileriyle, siyasi anlamda kıyasıya bir mücadeleye girdiklerini söylemek güçtür. Zira, Zeydânî Ailesi ve Zahir

⁹⁷ BOA, MAD, nr. 9962, s. 48; Baki Çakır, *Mukataa Sistemi*, s. 146.

⁹⁸ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 10, 17.

Ömer, Sayda valileri için aynı zamanda önemli bir vergi geliri kaynağını işleten mültezimlerdi. Hatta bazı zamanlarda Zahir Ömer'i Şam valilerine karşı savundukları durumlar oluyordu. Süleyman Paşa'nın Zahir Ömer'in hakkından gelmek üzere harekete geçtiği 1738 yılında Sayda valisi Muhammed Paşa buna karşı çıkmıştı. Sayda paşasının muhalefetine sebebi Zahir Ömer ve ailesinin birçok mukataanın iltizamını almış olmalarıydı. Ayrıca Muhammed Paşa Zahir Ömer'e yöneltilen suçlamaları soruşturmuş ve asılsız olduklarını merkeze rapor etmiştir⁹⁹.

3.3.2. Şam Valileri ile Münasebetler

Azm-zâde Ailesi'nin Bilad-ı Şam'daki varlıkları, ataları İbrahim'in Konya'dan Ma'aratü'n-Numân'a gelişiyle başlatılır. Ne zaman geldikleri konusunda araştırmacılar, farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Ancak bölgesel iktidar ve servetlerini arttırarak Şam valiliğini elde edebilecek seviyeye ulaşmalarının, İsmail Paşa ile 1725 yılında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. İsmail Paşa'nın oğulları İbrahim, Sadeddin, Mustafa ve Esad Bilâd-ı Şam eyaletlerinde valilik yapmışlardır. Kardeşi Süleyman da aynı şekilde valiliklerde bulunmuştur¹⁰⁰.

Azmzâde Ailesi'nin, 18. yüzyılda incelenen dönemde Ma'arratü'n-Numan, Hama, Hums gibi vergi geliri oldukça yüksek olan mukataaların iltizamını malikane usulüyle alarak oldukça büyük bir servete sahip oldukları bilinmektedir¹⁰¹. Yukarıda belirtildiği üzere Şam valilerine verilen hac emirliği yetkisi, Azmzâdelerin büyük bir gelir kaynağının yönetimini üstlenmelerini sağlamıştır. Sayda ve Trablusşam Eyaletleri mukataalarından, Şam Eyaleti'ne bağlı Vadi Et-Teym Mukataası, Tedmür Memlihası Mukataası gibi çeşitli mukataalardan her yıl ocaklık olarak tahsis edilen meblağlar Şam hazinesine ödeniyor, dolayısıyla Şam valilerinin tasarrufuna tabi

⁹⁹ BOA, **MD**, nr. 140, s. 159 hkm. 569; s. 221, hkm. 774.

¹⁰⁰ Azmzâde Ailesi hakkında ayrıntılı malumat için bkz. Shamon Shamir, "The Azm Walis of Syria (1724-1785): The Period of Dynastic Succession in the Government of the Walayahs, Damascus, Sidon and Tripoli", Princeton University, Ph. D. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1961.

¹⁰¹ Hama ve Ma'arra Mukataaları için bkz. BOA, **MD**, nr. 130, s. 319, hkm. 991; **MD**, nr. 136, s. 264, hkm. 1141;

oluyordu¹⁰². Şam valileri ise hac organizasyonunun finansmanını tahsil, takip ve temin etmede Şam hazinesi defterdarlarıyla birlikte hareket ediyorlardı. Ayrıca hac kafilesinin yol güzergahı üzerindeki çöl bölgesinin Bedevilerinin *surrelerini* dağıtma işi de Şam valilerinin uhdesindeydi. Azmzâdelerin Şam valiliği yaptıkları dönemlerde surre dağıtımını ile de ilgilendikleri hatta Aneze Arabları, Sahr Kabilesi, Sakr Kabilesi gibi bedevi kabilelere karşı çeşitli stratejiler uyguladıkları dile getirilmiştir¹⁰³. Azmzâde valileri Şam hac emiri olarak Kudüs, Gazze, Remle, Aclûn ve Leccûn sancaklarının doğrudan yönetimini ellerinde bulunduruyorlar, bu sancaklara atadıkları beyler veya mütesellimler vasıtasıyla buralardan ekonomik, askerî, lojistik destek temin ediyorlardı.

Azmzâde Ailesi'nden çıkan Şam valilerinin özellikle hac oragnizasyonu ve bu organizasyonun finansmanı konusunda, Sayda Eyaleti'nde yaşayan mültezimleri, kimi dönemlerde takibata aldıkları görülmektedir. Ancak bu ilginin tek sebebinin hac organizasyonunun finansmanı olduğunu söylemek her şeyi açıklamaz. Birinci bölümde belirtildiği gibi Bilâd-ı Şam tarihsel coğrafyasının merkezi konumunda olan Şam Eyaleti'ndeki yerel iktidar, özellikle sahil kesiminin, yani Trablusşam ve Sayda Eyaletlerinin bulunduğu coğrafyayı bir tür nüfuz bölgesi olarak görme eğilimine hemen her dönemde sahip olmuştur. Sahilde belirecek bir güç unsurunun tek başına veya bazı müttefikler edinerek Şam'daki liderliğin bölgesel hakimiyetini etkilemesi çok zor değildi. Dolayısıyla Azmzâdeler, Sayda Eyaleti'nin başlıca yerel güçleri olan Şihâboğulları, Metâvile aileleri ve Safed mıntkasında Zeydânîleri devamlı surette takip etmişlerdir. Hakimiyet dönemleri olan 18. yüzyılın incelemeye konu olan kısmı boyunca sahil kesiminde kendi ailelerinden valilerin atanmasına çaba göstermişlerdir.

Sayda Eyaleti'nde valilik yapan valiler arasında Süleyman Paşa ve onun yeğenleri Sadeddin Paşa, Mustafa Paşa, İbrahim Paşa, Esad Paşa¹⁰⁴ ve Muhammed Paşa Azmzâde Ailesi'ne mensuptular. Ayrıca bu ailenin memlûku olan Gürcü Osman

¹⁰² Tedmür Memlihası Mukataası ve Teym Vadisi Mukataası için birinci bölümde *18. Yüzyılda Sayda Eyaleti'nin İdari Taksimatı* başlığına bakınız.

¹⁰³ A. Rafiq, *el-Arab vel-Osmaniyyun*, s. 267.

¹⁰⁴ BOA, MD, nr. 148, s. 36, hkm. 97.

Paşa'nın oğlu Derviş Muhammed Paşa da Sayda Eyaleti valiliği yapmış olan Azmzâde ailesinin kurmuş olduğu haneye mensup paşalar arasında sayılabilir¹⁰⁵.

3.3.2.1. Süleyman Paşa Zahir Ömer'e Karşı

Süleyman Paşa'nın ilk Şam valiliği dönemine (1734-1738) kadar yerel kaynaklarda Zahir Ömer ile Şam valileri arasında herhangi bir çatışma yaşandığına dair bir bilgiye rastlanmaz. Süleyman Paşa'nın Sayda valiliği yaptığı 1728-1730 yıllar ise Zahir Ömer'in Taberiye civarında, muhtemelen Arrâbe Köyü'nde faaliyet gösterdiği yıllardı. Bu esnada Şam valiliği Süleyman Paşa'nın ağabeyi İsmail Paşa'nın uhdesindeydi¹⁰⁶. Şam Eyaleti'nin güneyinde, eyaletin tahıl ambarı mesabesinde olan Havran'ın güvenliğini sağlamak için civardaki Bedevi kabilelerini kontrol altında tutmak, İsmail Paşa'nın eyaletin taşrasında uyguladığı başlıca politika olmuştu¹⁰⁷. Bu politikanın bir gereği olarak Nablus ve Safed'in civarında yaşayan Bedevi kabilelerine karşı dikkatli davranmak konusunda kardeşi Sayda valisi Süleyman Paşa'yla beraber hareket ettiğini düşünmek mümkündür¹⁰⁸. Mihail es-Sabbâğ'da bahsi geçen, Sayda valisinin Sakr Kabilesi'ni kontrol altında bulundurmaya yönelik tavrı bu bağlamda anlaşılabilir¹⁰⁹. Zahir Ömer'in bu kabileyle ittifakının gerçekleştiği dönem de aşağı yukarı bu dönem olmalıdır. Süleyman Paşa'nın sonraki Şam valiliği yıllarında Zahir Ömer'i yakından takip ederken bölgedeki faaliyetlerini gayet iyi bildiği ve bu bilgiyle hareket ettiği düşünülebilir.

Ne var ki, 1730 yılı Azmzâde Ailesi için geçici bir idbar sürecinin başladığı bir yıl oldu. İstanbul'da meydana gelen Patrona Halil İsyanı'nın ve sonucundaki padişah değişikliğinin etkileriyle Bilâd-ı Şam eyaletleri valiliklerini yürüten aile için azillerin yaşandığı, hapis cezaları ve müsaderelerin tatbik edildiği bir süreç başladı. İsmail Paşa, Şam valiliğinden azledildi, mallarına el konuldu. İbrahim Paşa Trablusşam

¹⁰⁵ Bu paşalarla ilgili olarak birinci bölümde Sayda Eyaleti Valileri başlığı altında malumat verilmiştir.

¹⁰⁶ BOA, **MAD**, nr. 9921, s. 36; **MD**, nr. 135, s. 255, hkm 870.

¹⁰⁷ Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus 1723-1783**, s. 102

¹⁰⁸ **A.e.**, s. 109.

¹⁰⁹ Mihail es-Sabbâğ, **Târih Zâhir.**, s.12-13.

valiliğinden azledilidi ve Trablus Kalesi'ne haps edildi. Süleyman Paşa ise Sayda valiliğinden azledildi ve Sayda Kalesine hapsedildi¹¹⁰. Aile içinde sadece Süleyman Paşa, çok geçmeden bölgesel bir idareciliğe yeniden atanabildi¹¹¹.

Süleyman Paşa'nın Trablusşam Eyaleti valiliğinden sonra Şam valiliğine ilk defa atandığı 1734 senesinde, Zahir Ömer'e isnad edilen suçlamaların Osmanlı merkezî hükümeti ile bölge valileri arasındaki yazışmalara yansımaya başladığı görüldü. Bu tarihte yapılan suçlamalar göre, Zahir Ömer, Nablus Sancağı'nda dört köyün reayasını kendi tarafına çekmiş, Safed'e saldırmış burada bir köydeki ahalinin mallarını yağmalamıştır. Olumsuz faaliyetlerine devam eden Zahir Ömer, *Şam Urbânı Şeyhliği*'nden (Genel anlamda Suriye Çölü'ndeki Bedevi Arapların hac organizasyonundaki yardımlarından sorumlu olan, bedevi şeyh) uzaklaştırılmış olan Ka'dân b. Tahir es-Selâme'yi Taberiye'ye yakın bir yerde misafir etmiştir. Sonra da bu Ka'dân ile birlik olup Şam Türkmen kabilelerinden olan Kızıklı Taifesi'ni de bu ittifaka katmıştır. Zahir Ömer, Ka'dân'ın ve Kızıklı¹¹² Türkmenlerinin katıldığı bu birliğin başına kardeşini geçirmişti ve bunları Aflun (?) Nâhiyesi'ne göndermiştir. Bunlar da, Aflûn Nahiyesi'ne¹¹³ (?) giderek on bir köyü tahrip etmişler, ekili araziye ve meyve ağaçlarını yakıp yıkmışlardır¹¹⁴. Bundan başka Nablus'a bağlı Meşârik Nahiyesi'nin köylerini tahrip ettiği suçlaması da Zahir Ömer'e yöneltlen suçlamalar arasındaydı¹¹⁵.

Zahir Ömer'e yöneltlen bu suçlamalar muhtemelen, dönemin Şam valisi Süleyman Paşa'nın merkezi hükümete gönderdiği raporların neticesinde ortaya çıkmıştır. Cohen, yukarıdaki suçlamaları ihtiva eden hükmü referans göstererek Metâvile ile Zahir Ömer arasında bir ittifak olduğunu dile getirir. Halbuki bu iki taraf arasında ittifak ilk defa 1738 yılına ait bir Mühimme kaydında zikredilmiştir¹¹⁶. Zahir

¹¹⁰ BOA, MD, nr. 136, s. 264, hkm. 1141; s. 282, hkm. 1194. Ayrıca bkz. Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus 1723-1783**, s. 106-107.

¹¹¹ Eylül 1731 tarihli bir mühimme kaydından Süleyman Paşa'nın Trablusşam valiliğine atandığı anlaşılmaktadır. Karş. Abdul-Karim Rafeq, **a.g.e.**, s. 116.

¹¹² BOA, D.BŞM.SBM., nr. 2, gömlek. 57.

¹¹³ Bu isimde bir köyün Gazze'ye tabi olduğu hakkında bkz. Mustafa Öksüz, **Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus**, s. 501.

¹¹⁴ BOA, MD, nr. 140, s. 156, hkm. 569.

¹¹⁵ BOA, MD, nr. 140, s. 156, hkm. 571.

¹¹⁶ BOA, MD, nr. 145, s. 156, hkm. 720.

Ömer'in Nablus Sancağı köylerinden dört köyün ahalisini kendi yanına çektiği ve bunlarla Safed'e saldırmış olduğuna dair ifadeler ilgili hükümde gayet sarıh bir şekilde dile getirilmektedir.

Zahir Ömer'in Nablus Sancağı'nda hangi köylerden kimlerle ittifak ettiğini tahmin etmek pek kolay değildir. Safed ve civarında 1730'larda yaptığı faaliyetlerden bahsedilmişti. Kimi tarihçiler, Zahir'in bu dönemde kimlerle mücadeleye girdiğine dair bilgiler vermektedirler. H. Safi'nin anlatımına göre Zahir'in, 1735 senesinde Sakr Kabilesi ile kurduğu ittifak bozulmuştur. Dahası Sakr Kabilesi Nablus'un iki önemli ailesi, Cerrâr ve Mâzî Aileleri ile Zahir Ömer'e karşı ittifaka girmişlerdir. Taraflar arasında 1735'te meydana gelen Mensi Çatışması'nda Zahir Ömer galip gelmeyi başarmıştır. Bozguna uğrayan kabile şeyhleri durumu Süleyman Paşa'ya bildirmişlerdir¹¹⁷.

İbn Amir Ovası'nda yer alan yerleşim merkezleri, önemli yolların veya geçiş noktalarının üzerinde yer alıyorlardı ve aynı zamanda ticaret merkezleri konumundaydılar. Zahir Ömer'in eşinin akrabalık bağlarıyla bağlı olduğu Nâsıra böyle bir yerleşim merkeziydi. Zahir Ömer burayı da nüfuz alanına kattı. Bu, buradaki ticarete söz sahibi olmaya başladığı anlamına geliyordu. Öte yandan Nâsıra, güneyinde yer alan Nablus için sahilde Akka'ya, iç kesimlerde Şam'a ulaşan yolların geçtiği önemli bir kavşak noktasıydı. Dolayısıyla bu yollardan gelip giden ticaret erbabı Nablus'un köylerinin pek çok ihtiyacını karşılıyordu. Bu durumun Nablus'un ileri gelen aileleri ile Zahir Ömer'i karşı karşıya getirdiğini söylemek mümkündür¹¹⁸.

Nablus aynı zamanda iç kesimde Aclûn, sahilde Leccûn sancaklarıyla birlikte 18. yüzyılda Şam valilerinin doğrudan yönetimine verilir olmuştu. Bunun nedeni hacıların yol güvenliği ve lojistiğinin daha sağlıklı bir şekilde temin edilmesini sağlamaktı. Şam valileri eyaletin sancaklarını teftiş ve vergi tahsili için *devreye* çıktıklarında Zahir Ömer'in mukataalarının çoğunu kontrol ettiği Safed'den geçmeleri gerekiyordu. Çünkü güney sancaklarına (Nablus, Kudüs, Aclûn, Leccûn) giden en kısa yol Ürdün Nehri'nin üzerindeki Yakubun Kızları Köprüsü'nden (Cisr Benât Ya'kûb)

¹¹⁷ Tevfik Muammer, **Daher el-Omar**, s. 63-64; Halid Safi, **Hakim el-Celîl**, s. 63.

¹¹⁸ Mihail es-Sabbâğ, **Târih Zâhir**, s. 21; Joudah, **Movement of Shakh Zahir al-Omar**, s. 27-28.

geçilerek Safed'den devam edilen yoldu¹¹⁹. Süleyman Paşa, Zahir Ömer'i burada kontrol altında tutmak hatta ortadan kaldırmak yoluna giderek bu yolun kontrolünden çıkmasını önemlemeye çalışacaktı. Nablus şeyhleriyle Sakr Kabilesi'nin ittifakının Zahir Ömer'e karşı yenilmesi, paşaya bu konuda acele etmesi gerektiğini düşündürmüş olmalıdır.

Şam'a gelen hacıların buradan Hicaz'a gidiş ve dönüşlerinde su ve erzak ikmali, binit temini gibi konularda Bedevi kabilelerinden birinin lideri Şam urbanı şeyhi adı altında görevlendirilirdi. Yukarıda zikredilen Ka'dân b. Tahir es-Selâme, yerel bir kaynaktan Sakr Kabilesi'nin liderlerinden biri olarak geçer¹²⁰. Sakr Kabilesi ile Zahir Ömer ve ailesi arasında başlangıçta kurulan ittifaktan bahsedilmişti. Şam valilerinin Şam bedevilerinin şeyhliğine tayin edip kullanmaya çalıştıkları Sakr Kabilesi liderleri ile ilişkileri zaman zaman bozulup iyileşen türden ilişkilerdi. Dolayısıyla Ka'dân Şam valisinin hışmına uğramaktan kaçıp Zahir Ömer'e sığınmış olabilir. Ancak Zahir Ömer'in bedevilerle sürdürülebilir ittifaklar kurması oldukça güç bir işti. Zira bedevilerin yol kesip yağma faaliyetlerinde bulunma gibi bir adetleri vardı. Zahir Ömer'in Safed ve civarında başladığı siyasi faaliyetlerinde önceliklerinden birinin yerleşik hayatı ve bu hayatın devamlılığı sayesinde kalkınabilecek ticari faaliyetleri desteklemek olduğu yönünde tespitler yapılmıştır¹²¹. Bu nedenle taraflar arasındaki ilişkiler kırılgan bir yapıya sahip olmuştur. Sakr Kabilesi'yle ittifakın verdiği güçle Taberiye'nin iltizamını almayı başardığı 1733 senesinden iki sene sonra Zahir Ömer ile aynı kabile arasında ciddi bir çatışma yaşandığı bilinmektedir¹²².

Zahir Ömer'le ilgili suçlamalar arasında Türkmen kabilelerinden olan Kızıklı Taifesi'yle birlik olup Aflun (?) Nâhiyesi'nde on bir adet ve Nablus'a bağlı Meşârik Nahiyesi'nin köylerini tahrip ettiği dile getirilmişti. Safed Sancağı'nda ve Şam Eyaleti'nin Leccûn Sancağı'nda göçebe Türkmen ve Kürt kabilelerinin yer aldığı

¹¹⁹ Thomas Philipp, **Acre** s. 19.

¹²⁰ El-Budeyrî el-Hallâk, **Havâdisu Dimaşk el-Yevmiyye**, s. 22.

¹²¹ Mahmoud Yazbak, "The Politics of Trade and Power: Dahir al-'Umar and the Making of Early Modern Palestine", s. 714-724.

¹²² Tefik Muammer, **Daher el-Omar**, s. 63-64; Halid Safi, **Hâkim el-Celîl**, s. 63.

bilinmektedir¹²³. Safed ve Leccûn sancakları havalisinde yaşayan Kızıklı Türkmenlerinin de arasında bulunduğu göçebe kabilelerin başlıca geçim kaynakları olan hayvancılıktan elde ettikleri gelirden tahsil edilen verginin mukataa haline getirildiği ve 18. yüzyılda mültezimler eliyle Şam hazinesine teslim edildiğine dair kayıtlar vardır¹²⁴. Yaşadıkları bölge itibarıyla Kızık Türkmenlerini Zahir Ömer’le birlikte hareket etme ihtimalleri vardı. Ancak Osmanlı kaynaklarının verdiği bu bilgilere yerel kaynaklarda rastlanmaz. Zahir Ömer’in, 1734 gibi erken sayılabilecek bir tarihte Hayfa’nın güneyinde yer alan Leccûn Sancağı’na inmiş olması pek muhtemel değildir. Süleyman Paşa’nın şikayetlerinin bazılarının aslı olmadığı veya gerçekleşmiş bazı yağma ve köy baskını vakalarında Zahir Ömer’in de rolü olabileceği hakkındaki şüphelerini merkezi hükümete yansıttığı düşünülebilir.

Ne var ki Süleyman Paşa’nın endişelerini yansıtan bu suçlamalar, Sayda valisi Muhammed Paşa’nın gönderdiği raporların da tesiriyle Osmanlı hükümeti nezdinde karşılık bulamamıştır. Sayda paşası, Zahir Ömer’in cezalandırılması durumunda ailesinin üzerindeki mukataalardan tahsil edilecek vergiler konusunda zarara uğranılacağını ileri sürerek Süleyman Paşa’nın, Zahir Ömer üzerine yürürken elde etmek istediği hükümet desteğini engellemiştir. Dahası Sayda valisi başka bir raporunda Zahir’e yöneltilen suçlamaların aslının olmadığını konuya vakıf kimselerden öğrenildiğini bildirmiştir. Böylece Zahir ve ailesi af olunmuştur¹²⁵.

3.3.2.2. Süleyman Paşa’nın Zahir Ömer Üzerine Yaptığı Seferler

Süleyman Paşa’nın, iktidar merkezi olan Şam’ın sahil kesimine ve güney sancaklarına ulaşımı sağlayan yolları tutan Zahir Ömer ve ailesi ile mücadele etmekten vazgeçmesi olası değildi. Zahir Ömer’e isnad edilen suçlamaların misliyle arttığı 1738 senesine ait Osmanlı hükümeti ile yapılan yazışmalar Süleyman Paşa’nın bu mücadeleden vazgeçmeyi pek tercih etmeyeceğini düşündürür. Dımaşk-Şam’ın

¹²³ Wolf-Dieter Hütteroth, Kamal Abdulfattah, **Historical Geography of Palestine, Transjordan and Syria** s. 48

¹²⁴ BOA, **D.BŞM.SBM.**, nr. 2, gömlek. 57.

¹²⁵ BOA, **MD**, nr. 140, s. 221, hkm. 774, 775.

sakinleri olan seyyitler ve diğer ileri gelenlerin oluşturduğu bir topluluğun gönderdiği mektuba göre Zahir Ömer, Taberiye’de mevcut bulunan eski surları güçlendirmiş ve dört bir yanına birer kule dikmiş ayrıca surların ortasına kendisi için bir hane yaptırmıştır. Burayı kendisine sığınak ve karargah bilip civardaki yerleşim merkezlerine de kardeşleri ve yakın akrabalarını yerleştirmiştir. Abisi Sa’d’ı Deyr Hanna’ya, amcaoğlu Muhammed b. Ali’yi Tarbiha’ya yerleştirmiştir. Yerel şeyhlerden kendisine taraftar veya tabi olanları da civar köylere yerleştirmiştir. Mesela Hüseyin b. Hâlik’ı Ciddîn Köyüne, Muhammed b. Nâfi’yi ise Suhmata isimli köye yerleştirmiştir. Buralarda ayrıca birer kale bina ettirmiştir. Böylece Celîl Bölgesi’nde gücüne güç katmıştır. Sonrasında Şam Kazası’na bağlı Kunaytra Nahiyesi’nde, Leccûn ve Nablus sancaklarındaki köyleri basmıştır. Hatta bir keresinde 700-800 nefer süvari ile Şam valilerinin hasları arasında yer alan, Leccûn Sancağı’na bağlı Sahil Atlit Nahiyesi’ndeki köyleri dahi yakıp yıkmıştır. Gönderilen mektuptaki şikayetler bununla bitmez. Anlatılanlara göre Zahir Ömer, Şam Urbanı Şeyhliğinden azl olunan Tahir b. Küleyb’le birlik olup yerine şeyhliğe getirilen Diyâbî’ye saldırmış ve Diyâbî’yi kaçırmayı başarmıştır. Yine Şam’ın tahıl anbarı mesabesinde olan Havran’ın köylerine saldırmış, burada yaşamakta olan Şam Türkmenlerinden Karakoyunlu Kabilesi’nin binit ve hayvanlarını gasp etmiştir. Bütün bu yağmalarla yetinmeyen Zahir Ömer, Cebel-i Şûf mültezimi Mir Mülhim eş-Şihâbi’yle ve Metâvile kabileleriyle ittifak etmiştir. Bu iki taraftan edindiği 3000 civarı askerle Şeyh Diyâbî’nin üzerine yine varmıştır. Beraberindeki Tahir ile Zahir Ömer, maiyetlerindeki askeri güçle Şam’a iki saat mesafede yer alan bir mahalle gelip burada da yağma faaliyetinde bulunmuşlardır¹²⁶.

Anlatılanlara bakılırsa Zahir Ömer, Süleyman Paşa için adeta bir kabusa dönüşmüştür. Paşa, Osmanlı hükümetine Zahir’in yaptıklarıyla ilgili raporlar göndermeye devam etmiştir. Onu, *tâgî* ve *bâgî* olarak nitelendirmiş, imparatorluğun ideolojik iktidarının temel dayanaklarından biri olan hac organizasyonunun gereği gibi yapılmasının önünde bir engel gibi göstermiştir. Cohen, paşanın ileri sürdüğü suçlamalar arasında Osmanlı hükümetini tahrik edenin Dımaşk-Şam’ın ve Şam

¹²⁶ BOA, MD, nr. 145, s.156, nr. 720 (Haziran 1738) Şam valisi Süleyman Paşa ve Sayda valisi ise yiğeni İbrahim Paşa kolektif çalışabileceği biri. Dikkatle yaklaşmak lazım.

hacılarının yol güvenliğinin tehdit altına girmesi olduğu görüşündedir¹²⁷. Şam'ın etrafındaki faaliyetleriyle artık Şam ahalisinin binit ve hayvanlarına zarar verir hale gelen Zahir Ömer'in bir an önce engellenmesi gerekiyordu. Zahir Ömer'in Cebel-i Şûf mültezimi Mir Mülhim ile ittifak ederek Sayda valiliğinde bulunan diğer bir Azmzâde olan İbrahim'i tehdit edip eyaletin bütün mukataalarının kendi üzerine yaptırtmak istemesi de yapılan diğer suçlamalar arasındaydı. Sayda paşası Cebel-i Şûf hariç daha önce iltizama verilmemiş olan mukataaları Zahir Ömer üzerine yazdırmak suretiyle *def-i bela* eylemiş ve Süleyman Paşa'nın Şam'a dönmesini beklemiştir. Zahir Ömer'in, Mir Mülhim ile yaptığı ittifak Şam valisini ve Osmanlı hükümetini endişelendirmiştir. Zira Mülhim'in iltizamı altındaki bölge Trablusşam Eyaleti'ne yakındı ve olaylar bu şekilde devam ederse oradaki yerel güçlerin huzursuzluk çıkarmasına sebep olabileceği düşünülüyordu¹²⁸.

Süleyman Paşa'nın ilk Şam valiliği süresince Zahir Ömer'e karşı yürütüldüğü anlaşılan Osmanlı hükümetini harekete geçirmeye yönelik karalama kampanyası işe yaramışa benzer. Babıâli, Zahir Ömer'in tahkim ettiği kalelerin yıkılmasında kullanmak üzere Süleyman Paşa'ya bir humbaracı takımı göndermiş olduğu anlaşılmaktadır¹²⁹. Ancak Süleyman Paşa Zahir'in üzerine gidmeden 1738'in temmuz ayında görevinden azl edilmiştir¹³⁰. 1740 senesinde Şam valiliğine getirilen Ali Paşa'ya daha önce Süleyman Paşa'nın raporlarında ve Şam ahalisinin mahzarlarında şikayet ettikleri Zahir Ömer için gerekenin yapılması konusunda bir hüküm gönderildi. Ancak bu hükümde merkezin kullandığı dil biraz daha yumuşamıştır. Ali Paşa'dan eğer nasihat ile hallededilirse şiddet kullanmaması istenmiştir¹³¹. Belgrad'dan Şam Eyaleti'ne atanan Ali Paşa'nın¹³², Süleyman Paşa'nın saldırgan politikasını sürdürmek konusunda Şam kadısı ve önde gelenlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır¹³³.

Zahir Ömer'e yöneltelen suçlamalara bakıldığında bunlardan, Şam Eyaleti'nin sahile doğru çıkış yollarının kuzeyde Kunaytra'dan güneyde Nablus'a kadar süren bir

¹²⁷ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 35.

¹²⁸ BOA, **MD**, nr. 146, s. 72, hkm. 180.

¹²⁹ BOA, **MD**, nr. 146, s. 72, hkm. 180.

¹³⁰ Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus 1723-1783**, s. 131.

¹³¹ BOA, **MD**, nr.147, s. 179, hkm. 348.

¹³² El-Budeyrî el-Hallâk, **Havâdisu Dimaşk el-Yevmiyye**, s. 4.

¹³³ BOA, **MD**, nr.147, s. 179, hkm. 348.

bölgede kesilme tehlikesi altında olduğu izlenimi edinilmektedir. Süleyman Paşa'nın belirlemeye çalıştığı anlaşılan bu algıda Zahir Ömer hemen kuzeyindeki Cebel-i Âmil'deki Metâvile ile ittifak halindedir. Ayrıca daha kuzeyde Şûf Dağı'nın yerel lideri Mir Mülhim Şihâbî'den askeri yardım almıştır. Oysa yerel kaynaklarda 1730-1740'lı yıllarda Zahir Ömer ile bu iki grup arasındaki ilişkilerin hiç de iyi olmadığına dair rivayetler vardır. Süleyman Paşa'nın Zahir Ömer'i Taberiye'de nihai olarak tasfiye etmek maksadıyla düzenlediği seferlerin anlatımına geçmeden önce onun Metâvile, Şihâbîler ve Bedevi kabileler ile münasebetleri konusuna değinmek gerekir.

3.3.3. Zahir Ömer ile Metâvile Arasındaki İlişkiler

18. yüzyılın ilk yıllarında Sayda valisi Kaplan Muhammed Paşa'nın, Şihâbîlerin desteğini alarak kendisine baş kaldıran Bilâd-ı Bişâre şeyhleriyle mücadeleye giriştiği hatırlanacaktır. Bu mücadele sonucunda Şi'î Ali es-Sagîr Ailesi'nin efsanevi lideri Müşrif tasfiye edilmiş Cebel-i Âmil ve Safed'in iltizamı Şihâbîlere verilmişti. Şihâbî emirlerinden Emir Mansûr da Safed'in iltizamını Zahir'in babası Ömer'e vermişti. Bir bakıma, Ali es-Sagîr Ailesi'nin aleyhine meydana gelen bu gelişmeler neticesinde Zeydânî Ailesi'nin Safed mıntıkasında tutunmasının yolu açılmıştır. Diğer Şi'î aileler olan Sa'b ve Münker aileleri ise Şihâbîlerin liderliğindeki bu yeni düzene tâbiyet göstermek zorunda kaldılar. Ancak, genel olarak Metâvileye mensup bu ailelerin, Şihâbîlere ve onların bu erken dönemde müttelikleri olan Zeydânîlere karşı pek de iyi hisler beslemediklerini söylemek mümkündür.

Metâvile ile Zahir Ömer arasındaki ilişkiler bundan sonraki dönemde bir süre daha normalleşmeyecektir. Diğer bir ifadeyle, taraflar arasındaki münasebetin vaziyeti bir ittifak ilişkisinden uzak bir nitelikte olmuştur. Ahmed Haydar'ın anlatımına göre 1720 yılında Zahir Ömer ile Metâvile arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Taraflar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış, Zahir Ömer bu çatışmalarda mağlup olmuştur. Onun askeri gücünü temsil eden Safedlilerin çok kayıp verdiği anlaşılmaktadır¹³⁴. Ahmed Haydar'ın anlatımı bu ilk dönemde, Zahir Ömer ve

¹³⁴ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 17.

Metâvile arasındaki mücadelede güç dengesinin Metâvile'den yana olduğunu göstermektedir.

Cebel-i Âmil bölgesi ile Safed mıntıkası arasında kalan Yârun ve Bassa Köyleri, 1740'ların başında, Zahir Ömer ile Metâvile arasında diğer bir anlaşmazlık noktası olmuştur. Mihail es-Sabbâğ'ın anlatımına göre Bilâd-ı Bişâre şeyhi Nassâr'ın¹³⁵ liderliğindeki Ali es-Sagîr Ailesi Yârun ve Bassa Köylerinde yaşıyorlardı. Savaşta mahir bir topluluk olmakla şöhretleri vardı. Zahir Ömer'in Yârun ve Bassa Köylerini almak istemesi ve bu konuda bir mektup yazarak Şeyh Nassâr'a göndermesine karşılık Şeyh Nassâr, bu isteği kabul etmeye yanaşmadı. Bunun üzerine Zahir Ömer, bu iki köyün iltizamını Sayda paşasından istemiştir. Sayda paşasının isteğini yerine getirmesi üzerine Zahir Ömer kendi adamını bu iki köye göndererek Şeyh Nassâr'ın adamlarını kovdurmuştur. Fakat bu esnada taraflar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Zahir Ömer, bu çatışmalardan emri altındaki mağribi komutanı Ahmed Denizlili'nin uyanıklığı sayesinde galibiyetle çıkmıştır. Denizlili, Nassâr'ın adamlarının gafletinden faydalanıp şeyhin iki oğlunu kaçırmıştır. Bunun üzerine Nassâr barış yapılmasını istemiş ve söz konusu köylerin yönetiminin veya iltizamının Zahir Ömer'e geçmesini kabul etmiştir. Zahir Ömer ile Nassâr arasında yapılan bu barışın diğer şartları, Zahir Ömer'in bölgesel iktidarının kabul edilmesini dikte eden şartlardır. Mihail'in anlatımına göre, Zahir Ömer, bu iki köyün iltizamını almanın yanı sıra bütün Metâvile beldelerinin¹³⁶ yerel lideri olarak kabul edilmiştir. Zahir Ömer, Sayda paşasının olumsuz muamelelerine karşı bölge ahalisine destek olmayı kabul etmiş, karşılık olarak biri Zahir Ömer'e saldırırsa Ali es-Sagîr Ailesi ona yardım etmeyi kabul etmişlerdir. Mihail, bu olayda Sayda paşasının ahaliye zulüm etmesine mani olma rolünü Zahir Ömer'e vererek onu olumlu bir figür olarak tarih sahnesine taşımakta hatta belki bir kahraman kisvesine büründürmektedir. Ne var ki, Zahir

¹³⁵Mihail es-Sabbâğ'ın eserindeki anlatımda yanlış bir şekilde bu dönemde Bilâd-ı Bişâre'de yaşayan Ali es-Sagîr Ailesi'nin şeyhi Nâsif en-Nassâr olarak tanıtılmıştır. Hem Osmanlı arşiv kayıtlarında hem de diğer yerel kaynaklarda bu dönemde Nâsif'in babası Şeyh Nassâr'ın ailenin başında olduğu kayıtlıdır. Şeyh Nassâr'ın ölüm tarihi yaklaşık 1749 senesidir. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 9965, s. 122.

¹³⁶Mihail'in anlattığı olayın bağlamı dikkate alınırca burada Metâvile'nin bütün beldelerinden kastın Biâd-ı Bişâre olduğunu söylemek mümkündür.

Ömer'in saldırgan tutumunun olayları bu noktaya getirdiğini yine Mihail'in rivayetinden anlamak mümkündür¹³⁷.

Dolayısıyla ortada iki kaynağın anlattığı iki ayrı Zahir Ömer imajı vardır: Süleyman Paşa'nın *kağıtlarıyla*¹³⁸ ikna edilmiş benzeyen Bâbîâli'ye göre, Metâvile ve diğer yerel güçlerle işbirliği halinde gittikçe Şam eyaleti için daha güçlü bir tehdit oluşturan Zahir Ömer, *tedîb* ve eğer gerekirse *tenkîl* edilecek bir *şakidir*; Mihail'e göre ise adaleti ve refahı yaymak için topraklarını genişletmeye çalışan ama kendisini henüz tanımayan komşu yerel güçlerin direnciyle karşılaşan bir kahramandır. Her hâlükârda Zahir Ömer'in yayılcı bir politika benimsediği ve kendisine tâbi olmayanlarla çatışmalara girmekten çekinmediği anlaşılmaktadır. Metâvile'yle de 1750'lerin ortasına kadarki dönemde bir yerel iktidar mücadelesi sürdürmüştür. Böyle bir süreçte, Süleyman Paşa'nın *kağıtlarında* yansıttığı Metâvile-Zahir Ömer ittifakının mevcut olduğuna dair bilgiler, merkezî hükümeti Zahir Ömer'e karşı kışkırtma özellikleriyle ön plana çıkan bilgilerdir. Yoksa bire bir vakıayı yansıtıyor olduklarını söylemek pek mümkün değildir. Ne var ki, birkaç yıl sonra Süleyman Paşa, 1743'te, Taberiye'de Zahir Ömer'i kuşatma altına aldığı anda yanında Metâvile'den Şeyh Nassâr'ın komutasında güçler olduğu konusunda Büdeyrî'nin bir aktarımının olması¹³⁹, Zahir Ömer-Metâvile ittifakının bu dönem için mevcut olmadığını düşündürten başka bir veridir. Halid Safi, taraflar arasında sürtüşmenin sona erip itilafın başladığı dönemin 1760'lı yıllar olduğunu söylemektedir¹⁴⁰. Cohen'e göre Zahir Ömer, diğer yerel güçlerle münasebetlerinde takip ettiği tavrı Metâvile'ye karşı da benimseyerek onları yerel iktidarlarında kendi halinde bırakmıştır. Ancak Cohen, yerel iktidar konusunda inisiyatifin veya bölgesel kontrolün Zahir Ömer'in elinde olduğunu dile getirmiş, merkezî hükümetin, Metâvile şeyhlerinin yaşadıkları nahiye veya mukataaların idari-mali kontrolü hususunda onu sorumlu tuttuğu yönünde bir tespit yapmıştır. Bu tespite dayanak olarak Zahir Ömer'in doğrudan muhatap alındığı maliye hükümlerini referans

¹³⁷ Bu olayın anlatımı için bkz. Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 19. Ayrıca bkz. Joudah, *Movement of Shakh Zahir al-Omar*, s. 33-35; Tefvik Muammer, *Daher el-Omar*, s. 60-61.

¹³⁸ Şam valisi Süleyman Paşa'nın hükümete gönderdiği rapolara bazı hükümlerde *kağıt* deniliyordu.

Bir örnek için bkz. BOA, *MD*, nr. 140, s. 221, hkm. 774.

¹³⁹ El-Budeyrî el-Hallâk, *Havâdisu Dimaşk el-Yevmiyye*, s.31-32.

¹⁴⁰ Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 110.

göstermiştir¹⁴¹. Zahir Ömer'in Sayda Eyaleti mukataalarının vergi borçlarının tahsili konusunda sorumlu tutulup muhatap alınması, onun, daimi olarak merkezî hükümet tarafından bölgenin kontrolünü elinde bulunduran yerel aracı olarak görüldüğü anlamına gelmez. Zira bu tür yetkilendirmelerin, dönemsel yetkilendirmeler olarak anlaşılması mümkündür. Daha önce Zahir Ömer'in Osmanlı valileri ile münasebetleri üzerinde durulurken Sayda valiliği yapmış Seyyid Ahmed Paşa'nın vefat etmesi nedeniyle 1752-1753 senelerinden kalan vergi borcunun tahsili için halefi Mustafa Paşa'ya yardım etmekle görevlendirilenler arasında Zahir Ömer'in de bulunduğu dile getirilmişti. Bu duruma benzer şekilde Cohen'in delil getirdiği 1768 senesine tarihlenen maliye hükümlerinde Zahir Ömer, Sayda Eyaleti'nin 1766, 1767, 1768 senelerinden kalan vergi borçlarının ödenmesi hususunda doğrudan muhatap alınmıştır¹⁴². Ne var ki, aynı dönemde merkezî maliye idaresinin, Sayda Eyaleti'nin kalan vergi borçları ile alakalı muhatap aldığı yalnızca Zahir Ömer değildi. Zahir Ömer'e benzer şekilde doğrudan Şihâbî emiri Mansûr'a gönderilen ve onu geçmiş vergi borçlarının tahsili konusunda sorumlu kılan hükümlere de rastlamak mümkündür¹⁴³. Öte yandan ilgili döneme ait hükümlerde Zahir Ömer, *Akka mültezimi* olarak muhatap alınmıştır¹⁴⁴. Metâvile'nin yaşadığı mukataalara ilişkin bir yetkilendirmeden ayrıca bahsedilmemiştir. Dolayısıyla, söz konusu verilerden yola çıkarak, bu dönemde merkezî hükümetin Zahir Ömer'i Metâvile'nin yaşadığı mukataaların bölgesel hakimi olarak tanıdığını dile getirmek mümkün değildir.

Son tahlilde, 1750'lere kadar Zahir Ömer ile Metâvile arasında, kimi zaman karşılıklı çatışmaların yaşandığı, kimi zaman menfaatlara dayalı siyasi ve ekonomik ilişkilerin kurulduğu dönemsel şartlara göre değişebilen münasebetlerin mevcut olduğunu söylemek mümkündür. 1750'lerde ve sonrasında Zahir Ömer ile Bişâre şeyhleri ve diğer Metâvile şeyhleri arasındaki münasebetlerin nasıl geliştiği konusuna ileride ayrıca değinilecektir.

¹⁴¹ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 83-84.

¹⁴² BOA, **MAD**, nr. 10211, s. 301-302.

¹⁴³ BOA, **MAD**, nr. 10000, s. 163, 165.

¹⁴⁴ BOA, **MAD**, nr. 10211, s. 301-302.

3.3.4. Şihâbîlerle İlişkiler: Zahir Ömer'in Mülhim eş-Şihâbî ile Bir İttifakı Var mıydı?

Zahir Ömer'in, 1730'larda, Şihâbîlerle ittifak halinde birtakım huzursuzluklar çıkardığına dair Mühimme Defterleri'nde yer alan bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerekir¹⁴⁵. Cohen, Zahir Ömer'in hem Metâvile ile hem de Şihâbîlerle ittifak yaptığına dair anlatımı Mühimme kayıtlarındaki haliyle benimsemiştir¹⁴⁶. Ancak yerel kaynaklarla yapılan bir karşılaştırma bu ittifakların olup olmadığı konusunda şüphelerin doğmasına yol açmaktadır. Şihâbîlerin, 18. yüzyılın başlarında Safed Mukataası'nı alt mültezimler olarak Zeydanî Ailesi'ne verdiklerine değinilmişti. Bu tarz bir ilişkiden her iki tarafta menfaat kesb ediyordu. Zeydanîler için Safed'de tutunmak adına muhtemelen Şihâbîler gibi bir hami gerekliydi. Şihâbîlerin de sıklıkla anlaşmazlığa düştükleri Metâvile'ye karşı bölgede nüfuzlarını sürdürmelerini temin edecek başka bir güç unsurunu destekleme yoluna gittikleri anlaşılmaktadır.

Başlangıçta kurulan bu ilişkide Zeydânîlerin, bağlı veya tâbi konumda olmaya en azından bir süre mecbur kalmış oldukları anlaşılmaktadır. Zahir Ömer'in, Zeydânî Ailesi'nin lideri konumuna yükseldiği 1730'lara gelindiğinde ailesinin ve Zahir Ömer'in Şihâbî hegemonyasından kurtulduğunu ima eden veriler mevcuttur. Mesela, Eylül 1734 tarihli bir hükümde, Zahir Ömer Taberiye'nin iltizamını doğrudan Sayda valisinden almış olarak zikredilir¹⁴⁷. Bu veriden yola çıkarak Zahir Ömer'in en azından 1730'lardan itibaren Şihâboğulları ile ailesi arasında yaklaşık 30 yıldır süren tâbiyet ilişkisine son vermiş olduğunu, doğrudan Sayda valisinden iltizamını almaya başladığını söylemek mümkündür. Bundan sonra her iki taraf da kendi inisiyatiflerini kullanarak hareket etmişler, içinde bulundukları dönemin gereklerini yerine getirmeye gayret etmişlerdir.

Süleyman Paşa'nın, Taberiye'de Zahir Ömer'i kuşatma altına aldığı askeri hareketlere dair ayrıntılı bilgiler veren Büdeyrî, paşaya iştirak eden güçler arasında Dürzîlerin de bulunduğunu ifade eder. Büdeyrî, 1742 yılında gerçekleşen sefere katılan

¹⁴⁵ BOA, MD, nr. 145, s.156, nr. 720 (Haziran 1738).

¹⁴⁶ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 32-33.

¹⁴⁷ BOA, MD, nr. 140, s. 159, hkm. 569.

Dürzî güçleri hakkında ayrıntı vermezken 1743'teki sefere Dürzî güçlerin bölgesel lideri konumunda olan Şihâboğullarının emiri Mülhim'in iki yüz atıyla birlikte katılmış olduğunu ifade eder¹⁴⁸. Bu anlatım, Şihâboğulları ile Zahir Ömer arasında bir ittifak olduğu yönündeki Süleyman Paşa'nın raporlarına dayanılarak ortaya konulan bilgilere temkinle yaklaşmak gerektiğini düşündürür. Öte yandan Haydar Ahmed'in, Emir Mülhim'in güneyindeki Metâvile bölgesine saldırılar gerçekleştirdiği 1751 senesinde Zahir Ömer'in Mülhim'den çekinerek Akka surlarını tahkim ettiğine dair bir anlatımı mevcuttur¹⁴⁹.

Dolayısıyla taraflar arasındaki ilişkiler dönemsel şartların etkisiyle 18. yüzyılın ilk otuz yılında tabiiyyet ve ittifak, bu dönemden sonra ise rekabet niteliğine sahip olmuştur. Halid Safi'ye göre, yerel kaynaklarda Şihâbîlerle Zahir Ömer arasında doğrudan bir çatışmaya dair 1760'lara kadarki dönemle ilgili bir veri bulunmamaktadır. Ancak taraflar arasında siyasi ve iktisadi anlamda gizliden gizliye bir mücadelenin var olduğundan bahsedilebilir¹⁵⁰. 1760'lar ve sonrasında Zahir Ömer ile Şihâbîler arasındaki münasebetlerin nasıl geliştiği üzerinde ileride durulacaktır.

3.3.5. Göçebe Kabilelerle İlişkiler

17. ve 18. yüzyıllar, Suriye Çölü'nde ve Arabistan Çölü'nde yaşayan Bedevi kabilelerin kuzeye doğru göçlerine şahit olunduğu yüzyıllar olmuştur. Aneze Arablarının, Orta Arabistan'dan Suriye'ye ve Irak'taki Fırat vadisine doğru yaptıkları göç, bu göçler arasında en bilinenidir¹⁵¹. Bedevîler, yerleşiklerin yaşadıkları arazilere doğru göç ederek tarımsal üretim başta olmak üzere yerleşik hayatın düzenini bozan faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu durum Osmanlı merkezî hükümetini ve valilerini bazı önlemler almaya itmiştir. Aneze Arabları için alınan önlem, bu kabilenin Hac Kfilesinin lojistiğinin ve güvenliğinin temininde kullanılması ve böylece kontrol

¹⁴⁸ El-Budeyrî el-Hallâk, *Havâdisu Dimaşk el-Yevmiyye*, s. 22,42, 43.

¹⁴⁹ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 43.

¹⁵⁰ Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 114-115.

¹⁵¹ Holt, *Egypt and Fertile Crescent*, s.102-103; Hathaway, *Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları*, s. 227.

altında tutulmaya çalışılması olmuştur. Bu tür hizmetler karşılığında söz konusu kabileye her yıl düzenli olarak surre adı altında ödemeler yapılmıştır¹⁵².

Zahir Ömer'in, 1740'lı yıllara kadar siyasi, iktisadi faaliyetlerini sürdürdüğü Safed ve civarı, diğer bir Bedevî kabile olan Sakr Kabilesi'nin göç sahası içinde bulunuyordu. Güneyde Gazze ve civarında yaşayan Sakr Kabilesi, 16. yüzyılın sonlarına doğru Havran mıntıkasına gelmişlerdi. 18. yüzyılda Safed, Nablus, Aclûn ve sahilde kalan Leccûn Sancakları, Sakr Kabilesi'nin yeni göç alanı haline geldi. Göçleri esnasında bu sancaklardaki köylere, tarım arazilerine verdikleri zararlar nedeniyle Şam ve Sayda valilerinin takibi altında tutuluyorlardı¹⁵³.

Zeydânî Ailesi ile Sakr Kabilesi'nin yollarının kesiştiği gelişme, Sayda valisi ile Sakr Kabilesi arasında meydana gelen anlaşmazlık neticesinde ortaya çıkmıştır. Sakr Kabilesi'nin, Kunatyra ve Havran civarında tarım yapan köylü ahaliyi rahatsız ettikleri 1720'de şikayet konusu olmuştur¹⁵⁴. Sakr Kabilesi göç alanını Nablus'a doğru genişletmeye başlayınca Sayda valisi Nablus'un ileri gelen ailelerinden Mâzî ve Cerrâr ailelerini bu kabilenin olumsuz faaliyetlerine son vermek üzere görevlendirmiştir. Sakr Kabilesi'nin o dönemdeki şeyhi Reşid el-Cebr vali ile aralarındaki bu anlaşmazlığın çözülmesinde arabulucu olması için Zahir Ömer'e teklifte bulunmuştur. Zahir Ömer'in bu teklife olumlu cevap vermesi, sonrasında Zahir Ömer ile Sakr Kabilesi arasında bir ittifak kurulmasını temin etmiştir¹⁵⁵. Aynı zamanda, Sayda valisi ile Sakr Kabilesi arasında sürdürülecek olan münasebetler için Zahir Ömer üzerinden bir aracılık kanalı açılmıştır. Ancak bu ittifakın uzun süreli olması pek mümkün değildi. Çünkü Zahir Ömer, Safed mıntıkasında mukataalar işleten mültezim bir ailenin reisi konumundaydı. Mukataa bölgesindeki tarımsal üretimin devamlılığını, yolların güvenliğini sağlamak onun başlıca görevleri arasındaydı. Bu açıdan Zahir Ömer'in, göçebe Sakr Kabilesi'nin, tarımsal üretimi ve yolların güvenliğini tehdit eden faaliyetlerine göz yummasının pek mümkün olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla Zahir

¹⁵² Hathaway, **a.g.e.**, s. 227.

¹⁵³ Ali Fellâh el-Mellâhî, **Aşâir Arab es-Sakr ebân el-hükm el-Osmânî**, s. 26-27, 33. Şam ve Sayda valilerinin sözkonusu kabileye yönelik takibatı hakkında bkz. BOA, **MD**, nr.129, s. 349, hkm. 1273; **MD**, nr. 114-1, s. 67, hkm. 367; **MD**, nr. 111, hkm. 1491.

¹⁵⁴ BOA, **MD**, nr.129, s.349, hkm. 1273.

¹⁵⁵ Mihâil es-Sabbâğ, **Tarih Zâhir Ömer**, s. 12.

Ömer ile Sakr Kabilesi arasındaki ittifak uzun sürmemiştir. Taraflar arasındaki sürtüşmeler, 1735 yılında silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Sonrasında Şam valisi Süleyman Paşa'nın Taberiye kuşatmalarında Sakr Kabilesi'nin liderlerinden Tahir b. Selâme'nin Zahir Ömer'e karşı paşanın safında yer aldığı görülmüştür.

Aslında, Bedevî kabilelere yaklaşım hususunda, Zahir Ömer ile Osmanlı hükümetinin hedefleri birbirine paralellik gösterir mahiyetteydi: Tarımın ve bu tarımdan elde edilen ürünlerin ticaretinin yapılabileceği güvenli bir ortamın sağlanması. Osmanlı hükümeti ve valileri, Sakr Kabilesi'nin yağma ve talan faaliyetlerini durdurmada zorlanıyorlardı. Ancak Zahir Ömer gibi yerel araçlar sayesinde bu gibi göçebe kabilelere ulaşabiliyorlardı.

Sakr Kabilesi dışında 1740'lı yıllara kadar Zahir Ömer'in münasebet kurmuş olduğu göçebe kabileler muhtemelen olmuştur. Daha önce Sakr Kabilesi'nin Kunaytra ve Havran civarındaki köylere zarar verdikleri hakkındaki şikayetlerden bahsedilmişti. Bu bölgelerdeki yerleşik ahaliye zarar verdikleri şikayete konu olan yalnız başına Sakr Kabilesi değildi. Türkmen, Ekrâd ve sair Arap kabilelerinin zaman zaman bu Sakr Kabilesi'yle birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Bu kabilelerin Zahir Ömer ile münasebet kurmuş olabileceğini düşündürten ise şikayetlerin dile getirildiği Mühimme kayıtlarında Safed şeyhlerinin bu bozgunculuk faaliyetine iştirak ettiğinin zikredilmesidir¹⁵⁶.

Süleyman Paşa'ya gönderilen bir hükümde, 1737 senesinde Zahir Ömer'in birlik olup yağma faaliyetlerinde bulunduğu Kızıklı Türkmenlerinden bahsedilmiştir. Safed ve Leccûn sancakları havalisinde yaşayan Kızıklı Türkmenlerinin arasında bulunduğu göçebe kabilelerin başlıca geçim kaynakları olan hayvancılıktan elde ettikleri gelirden tahsil edilen verginin mukataa haline getirildiği ve 18. yüzyılda mültezimleri eliyle Şam hazinesine teslim edildiğine dair kayıtlar vardır¹⁵⁷. Yaşadıkları bölge itibarıyla Kızıklı Türkmenlerini Zahir Ömer'le birlikte hareket etme ihtimalleri vardı. Ancak Osmanlı kaynaklarının bu konuda verdiği bilgilere teyit edecek verilere yerel kaynaklarda rastlanılmamıştır.

¹⁵⁶ BOA, **MD**, nr.129, s. 349, hkm.1273; **MD**, nr.130, s. 248.

¹⁵⁷ BOA, **D.BŞM.SBM.**, nr. 2, gömlek. 57.

3.3.6. Süleyman Paşa'nın Taberiye Kuşatmaları

Zahir Ömer 1730'lardan itibaren Safed ve civarında yerel iktidarı ele geçirmiştir. Etkinlik alanı içinde ise kuzeye doğru Cebel-i 'Âmil, güneye doğru Şam Eyaleti'ne bağlı Aclûn, Leccûn ve Nablus sancakları bulunuyordu. Hac güzergahının, askerî ve ticarî yolların üzerinde bir nüfuz alanı oluşturmaya çalışıyordu. Ancak yaptığının hem merkezî hükümetle hem de Şam valileriyle kendisini karşı karşıya getireceğinin farkında olduğundan Taberiye'de surlarla tahkim edilmiş bir kale inşa etti. Bu kaleyi muhtemelen Taberiye'nin iltizamını aldığı 1733 yılından sonra inşa etmiş olmalıdır. Kalenin varlığı ve Zahir tarafından tahkim edildiği konusunda Osmanlı kaynakları ile diğer kaynaklardaki ifadeler bir paralellik arz etmektedir.

Taberiye'yi 1737 yılında ziyaret eden yabancı seyyahlardan Pococke, ziyareti esnasında burada bulunan şeyhin adamlarının şehrin kuzeyine bir hisar yapıyor olduklarını aktarmıştır. Ayrıca şehrin eski surlarının sağlamlaştırıldığını belirten Pococke, bütün bu savunma önlemlerinin nedeninin ise Şam valisi ile şeyh arasındaki sürtüşme olduğunu ifade eder¹⁵⁸. Pococke'nin izlenimlerine paralel olarak Mühimme kayıtlarında, Zahir Ömer'in Taberiye'de bulunan eski surları sağlamlaştırdığı, köy olarak bahsedilen Taberiye'nin dört bir yanına birer kule (burç) ve üst kısma ayrıca iki kule yaptırdığı ifade edilir. Zahir bu surların ve kulelerin ortasına kendisi için bir yapı da inşa ettirmiştir. Taberiye'de *tahassun etmekte* olan Zahir Ömer'in savunma amaçlı aldığı başka önlemler vardır. Ağabeyi Sa'd için Deyr Hanna'da, amcaoğlu Muhammed Ali için Tarbiha'da kaleler inşa ettirmiştir. Kendisine tâbi olan Hüseyin b. Hâlık Ciddîn Kalesi'ni tutmaktaydı. Diğer bir yerel aile lideri olan Muhammed Nâfi' için Suhmata Köyü'nde ayrıca bir kale inşa edilmiştir. Ayrıca Zahir Ömer savunma önlemleri kapsamında muhtemelen Fransızlar'dan veya Malta korsanlarından tedarik ettiği dört takım yeni topu kalesine konuşlandırmıştır¹⁵⁹. Süleyman Paşa'yı asıl endişelendiren, kullandığı yolların üzerine kurulan bu savunma hattı olmalıdır.

¹⁵⁸ Richard Pococke, *A Description of the East and Some other Countries*, C. II, s. 69.

¹⁵⁹ BOA, MD, nr. 145, s. 156, hkm. 720 (Haziran 1738); MD, nr. 149, s. 40, hkm. 147 (Eylül 1742)

Süleyman Paşa'nın Zahir Ömer'in üzerine farklı zamanlarda seferler düzenlediği bilinmektedir. Tervik Muammer, bu seferlerin beş defa düzenlediğini söyler. İlki paşanın Sayda valiliği sırasında, 1733 senesinden önce gerçekleşmiştir. İkincisi 1738 yılında diğerleri ise 1741, 1742 ve 1743 senelerinde gerçekleşmiştir¹⁶⁰. Süleyman Paşa'nın 1738 yılında düzenlediği sefer ve kuşatma ile ilgili emir merkezden gönderilmiştir¹⁶¹. Rafiq'a göre bu ikinci kuşatmada Süleyman Paşa, Taberiye'ye geldiğinde yanında Zahir Ömer'in mücadele halinde olduğu Nablus mıntikasından Cerrâr ve Mâzî Aileleri bulunmaktaydı. Ayrıca Joudah, ittifakın içinde Sakr Kabilesi'nin olduğunu da belirtir¹⁶². Kuşatmada Süleyman Paşa'nın kale tahkimatlarını aşabilmesi için merkezden gönderilen top takımı da kullanılmış olmalıdır¹⁶³. On beş gün süren kuşatma esnasında taraflar arasında Taberiye'nin varoşlarında meydana gelen çatışmalarda Zahir Ömer'in kardeşi Salih yakalanmış ve Süleyman Paşa'ya teslim edilmiştir¹⁶⁴. Zahir'in önceden güçlendirdiği surları aşamayan Süleyman Paşa Şam'a geri dönmüştür. Şam'a döndükten kısa bir süre sonra da valilikten azl edilmiştir¹⁶⁵.

Şam valiliğinden azledildikten sonra kısa bir süre Mısır valiliği yapan Süleyman Paşa 1741 yılının ağustos ayında ikinci defa Şam Eyaleti'nin valiliğine getirilmiştir¹⁶⁶. Paşanın kırsal kesimde sorun çıkaran gruplara karşı sert tutumunu bu ikinci valiliği döneminde de devam ettirdiği görülmüştür. Daha Dımaşk'a girmeden Bekâ'ya inip burada Dürzîlerle mücadeleye giriştiğine dair rivayet bu politikanın işaretini vermektedir. Paşa, Dürzîlerin bakaya kalan vergi borçlarından iyi bir miktar tahsilat yaptıktan sonra Şam'a girmiştir¹⁶⁷. Şam'da ise dahili meseleler paşayı beklemekteydi. Öncelikle Süleyman Paşa'nın valilikte olmadığı dönemlerde güçlerine güç katmış olan yerli yeniçeri ocağından bozgunculuk yapan zorba takımıyla uzlaşmanın yolunu aradı. Yerli esnaf ve zanaatkar arasında gedikler elde etmiş olan böylece ahalinin bir nebze de olsa desteğini kazanmış olan yerli yeniçeriler, Arapça

¹⁶⁰ Tervik Muammer, **Daher el-Omar**, s. 68.

¹⁶¹ BOA, **MD**, nr. 145, s. 156, hkm. 720; **MD**, nr. 146, s. 72, hkm. 180.

¹⁶² Joudah, **Movement of Shakh Zahir al-Omar**, s. 54; Tervik Muammer, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁶³ BOA, **MD**, nr. 146, s. 72, hkm. 180.

¹⁶⁴ Joudah, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁶⁵ Halid Safi, **Hâkim el-Celîl**, s. 91.

¹⁶⁶ Shimon Shamir, **The Azm Walis of Syria (1724-1785)**, s. 68.

¹⁶⁷ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 30.

söylenişle *yerliyye*, emtianın, zahirenin fiyatlarıyla istediği gibi oynayabiliyordu. Tabii şehir ahali bu durumdan sürekli şikayet ediyordu. Yerliye daha da ileri giderek, Süleyman Paşa'nın valiliğinin *ibkâsına* hükmeden fermanın gelmesi biraz gecikince sokaklarda huzursuzluk çıkardı¹⁶⁸. Şehir ahalisinin *zorbalar* (*zorab*) adını verdiği bu gürhün bütün olumsuz tavırlarına rağmen Süleyman Paşa, *zorbaların* (yerliyenin) güçlerinin farkında olduğundan onlarla uzlaşma yolunu tercih etti¹⁶⁹.

Dahili meseleleri halleden Süleyman Paşa, Büdeyrî'nin anlatımına göre 3 Receb 1155/3 Eylül 1742 tarihinde Zahir Ömer üzerine Taberiye'ye doğru yola çıktı. Babîlî'den gerekli desteği almış olan paşa bu seferini *devreye* çıktığı şeklinde duyurdu. Bilhassa 18. yüzyılda Şam valileri, hac kafilesini komuta ettikleri organizasyona başlamadan evvel gerekli finansmanı sağlamak amacıyla, Nablus, Aclûn, Leccûn, Kudüs ve Gazze sancaklarını dolaşp bu sancaklardaki mültezimlerden vergi borçlarını tahsil ederlerdi. Bu tahsilat turunun Arapça adı *devre* idi¹⁷⁰. Hac finansmanı konusunda Sayda Eyaleti'nin sancaklarında yaşayan mültezimlerin resmi sorumlulukları olduğu, bu konuda Sayda valileri ve Şam valileri tarafından her yıl takip edildikleri üzerinde durulmuştu. Dolayısıyla *devre*'nin güzergahına bazen Safed ve hatta Cebel-i Şûf da dahil olabiliyordu. Hac organizasyonunu bu anlamda Bilâd-ı Şam valilerinin ortak organizasyonu olarak görmek mümkündür.

Verilen bu kısa malumattan sonra tekrar konuya dönülecek olursa, Süleyman Paşa, söz konusu seferini *devreye* çıktığı şeklinde duyurmuştur. Ancak paşanın asıl niyetinin Zahir Ömer üzerine yürümek olduğu anlaşılmaktadır. Mihail es-Sabbâğ, paşanın yanında 60-70 binden fazla asker olduğunun duyulduğunu bu miktardan *devre* çıkmak için gerekli olan asker miktarının çok daha fazla olduğunun bilindiğini nakleder. Abbûd es-Sabbâğ ise asker sayısı konusunda rakam vermez. Tefik Muammer, bu olayla aynı dönemde yaşamış olan Yakub Bîrib isimli Yahudi edebiyatçının şiir kitabından aktarımlarla gayet ayrıntılı bir şekilde bu kuşatmanın gidişatını anlatmıştır¹⁷¹. Onun anlatımında da böyle bir sayı zikredilmemektedir. Dolayısıyla Mihail'in sonradan, Süleyman Paşa'nın maiyetindeki birliklerin

¹⁶⁸ El-Budeyrî el-Hallâk, *Havâdisu Dimaşk el-Yevmiyye*, s. 17.

¹⁶⁹ A. Rafiq, *el-Arab vel-Osmaniyyun*, s. 253-254.

¹⁷⁰ Abdul-Karim Rafeq, *The Province of Damascus 1723-1783*, s. 21-22.

¹⁷¹ Tefik Muammer, *Daher el-Omar*, s.71-81.

kalabalıklığını ifade etmek için böyle bir rakam verdiği düşünülebilir. Büdeyrî, paşanın maiyetinde *deliler* adı verilen paralı askerlerin bulunduğunu aktarır¹⁷². Mühimme kayıtlarındaki askeri mühimmatın gönderildiğine dair ifadelere paralel olarak, Süleyman Paşa'nın yanında toplar, lağımcılar ve topçuların olduğunu nakleder¹⁷³. Dürzîler, Nablus ahalisi, Kudüs naibi Halil Ağa (mütesellim olmalı), Sahr Kabilesi, Sakr Kabilesi'nin şeyhlerinden Ka'dân b. Tâhir es-Selâme yanlarındaki silahlı güçlerle paşanın kuşatmasına katılmışlardır¹⁷⁴. Abbûd ve Mihail'in anlatımlarından, Zahir Ömer'in amcasının oğlu Muhammed Ali'nin, kuzeninin konumunu ve gücünü kıskandığından Süleyman Paşa'nın tarafında yer aldığı anlaşılmaktadır¹⁷⁵.

Tevfik'in anlatımına göre, Zahir Ömer, Süleyman Paşa'nın Taberiye'yi kuşatmaya yönelik bir harekate girseceğine ihtimal vermemiştir. Süleyman Paşa'nın hazinedarları Yahudi Hayim Farhi ve Joseph Lutzati, Taberiye'nin hahamı Hayim Ebû'l-Âfiye'ye bir mektup gönderip durumu bildirmişlerdir. Ebû'l-Âfiye bu mektubu Zahir Ömer'e teslim etmiştir. Hakkında ferman sadır olduğu ve Süleyman Paşa'nın üzerine geleceği haberinin doğruyu yansıtmadığını düşünen Zahir Ömer bu konuda Ebû'l-Âfiye'yi de ikna etti. Ebû'l-Âfiye, Hayim Farhi ve Joseph Lutzati'ye yeniden yazıp Zahir Ömer'in düşüncelerini iletmiştir. Birkaç gün sonra bu ikisinden gelen cevap paşanın sefere çıkacağına dair haberin doğruluğunu tekiden belirtmekteydi¹⁷⁶. Bu esnada Süleyman Paşa'ya, Babîâli'nin Zahir Ömer'e karşı oldukça keskin bir tavır aldığını gösteren hükümler gönderilmiştir. Bu hükümlerde Bilâd-ı Şam'ı karmaşaya ve ihtilale sokması muhtemel olan *şaki* Zahir Ömer'in idamı ve yaptırdığı kale surları ve kulelerin yıkılması yönünde Şam valisi tenbihleniyordu¹⁷⁷.

Zahir Ömer kuşatma harekatı haberinin doğruluğunu bir de Sayda valisinden sordu. Sayda valisi Zahir Ömer'e konu hakkında bilgisinin olduğunu ve Süleyman Paşa'yı vazgeçirmeye çalıştığını ifade eden bir cevap verdi. Ayrıca Zahir Ömer'e,

¹⁷² El-Budeyrî el-Hallâk, **Havâdisu Dimaşk el-Yevmiyye**, s. 21.

¹⁷³ **A.e.**, s. 21. Karş. BOA, **MD**, nr. 149, s. 53, hkm. 184.

¹⁷⁴ El-Budeyrî el-Hallâk, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁷⁵ Mihâil es-Sabbâğ, **Tarih Zâhir Ömer**, s. 26-28; Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 33-34.

¹⁷⁶ Tavfik Muammar, **Daher el-Omar**, s. 72.

¹⁷⁷ BOA, **MD**, nr. 149, s. 42, hkm. 151.

kendisinin, ailesinin ve köylülerin şehri terkedip kendisine sığınabileceklerini de söyledi¹⁷⁸. Osmanlı arşiv kayıtlarından bu tarihlerde Sayda valisinin Yakup Paşa olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla alakalı kendisine gönderilen bir hükümde, Zahir Ömer'in tenkili işi için Sayda Eyaleti'ne girişinden çıkışına dek Süleyman Paşa'ya yardım etmesi tenbih edilmiştir¹⁷⁹. Ayrıca Zahir Ömer'in kendisine sığınması veya yanına kaçması gibi durumlara katıyken izin vermemesi emredilmiştir¹⁸⁰.

Zahir Ömer'in Taberiye'yi savunmak için 600 tecrübeli askeri, 400 kadar da Taberiye'nin köylülerinden oluşan adamı vardı. Toplam 1000 kişiyi Taberiye'nin dört bir yanındaki burçlara konuşlandırılmıştı¹⁸¹.

Kuşatmanın gidişatı hakkındaki Büdeyrî'nin anlatımı ve Tevfik'in muasır ravi Yakub Bîrib'den aktarımı birbiriyle örtüşmektedir. Ancak üslupları farklıdır. Büdeyrî'de Süleyman Paşa, muhasaranın gereklerini yerine getiren ve sonunda başarılı olan validir. Zahir Ömer ve Taberiyeliler köşeye kısıtlanmış durumda valinin vereceği cezayı bekleyen asilerdir. Tevfik'in aktarımında ise Süleyman Paşa, elinden geleni yapan gayûr ama zalim bir validir. Ancak Zahir Ömer, valiye kafa tutan, kendine güveni tam olan ve istediği şartları son ana kadar dayatmayı başarabilmiş bir yerel liderdir. Ancak genel hatlarıyla kuşatma sırasında olup bitenler her iki kaynakta benzer bir olay örgüsü içinde anlatılmıştır. Buna göre Süleyman Paşa, top atışlarıyla ve açılan lağımlarla surları aşmaya çalışmıştır. Ancak bir türlü sonuç alamamıştır. Top atışları için gereken mühimmatı eksildikçe Şam'dan ikmal ettirmiştir. Kaledelikler önceden yapılan erzak stokuyla idare ederek herhangi bir gıda ihtiyacı duymamışlardır. Deyr Hanna'da bulunan Sa'd kardeşine gizlice erzak yardımında bulunmuştur. Hatta Sa'd bir ara kardeşine yardım maksadıyla yanına aldığı 300 kadar adamıyla Süleyman Paşa'nın birliklerine saldırmıştır. Çıkan çatışmada Sa'd'ın adamlarından on biri

¹⁷⁸ Tavfik Muammar, **Daher el-Omar**, s. 72. Bu esnada Sayda valisinin kim olduğu ve Zahir Ömer'e karşı tavrı konusunda kaynakların verdiği bilgiler muhtelifdir. Tevfik Muammer'in ravilerinden aktarımına göre valinin kimliği belli değildir. Ama vali, Zahir Ömer'in yanında tavır almıştır. Büdeyrî'ye ve Sabbâğlara göre ise o dönemde Sayda valisi Süleyman'ın yeğeni İbrahim'dir ve kuşatmada amcasının tarafında yer almıştır. Osmanlı arşiv kaynaklarına göre ise Sayda valisi Yakup Paşa'dır. bkz. BOA, **MD**, 149, s. 57, hkm. 197.

¹⁷⁹ BOA, **MD**, nr. 149, s. 57, hkm. 197.

¹⁸⁰ BOA, **MD**, nr. 149, s. 56, hkm. 196.

¹⁸¹ Muammar, **a.g.e.**, s.73.

öldürülmüştür¹⁸². Bu arada taraflar arasında sulh müzakereleri yapılmıştır. Ancak Süleyman Paşa'nın burçların yıkılmasına yönelik talepleri Zahir Ömer tarafından sürekli reddilmiştir. Nihayet Şam valilerinin takibiyle sorumlu oldukları cerde ve hac kafilesi komutası işlerinin yaklaşması nedeniyle kuşatma kaldırılmış ve Süleyman Paşa Şam'a geri dönmüştür. Büdeyrî ve Tevfik'in ravisinden aktarımı arasında burada bir çelişki vardır. Büdeyrî'ye göre Süleyman Paşa, Zahir Ömer'i sulhe mecbur etmiştir. Sonuçta paşa Taberiye'nin kale ve surlarını yıkmak için adamlarını göndermiştir. Bu, paşa açısından bir zaferdir¹⁸³. Tevfik'in ravisinden aktarımına göre ise Süleyman Paşa, hac mevsiminin yaklaşması nedeniyle Zahir Ömer'le sulh yapmak zorunda kalmıştır. Sulh şartlarına göre vali Taberiye'den ayrıldıktan üç gün sonra burçlardan iki sıra yıkılacak, Zahir Ömer valiye vergi borcuna karşılık valiye üç deve hediye edecekti. Zahir Ömer bakaya borcunun tamamını ödemeyi reddetmiştir. Zira Süleyman Paşa'nın bu saldırısı nedeniyle yaşadığı şehir olan Taberiye bir harabeye dönmüştür. Sonuçta Süleyman Paşa, bir sonraki sene yine geleceği tehditlerini savurarak Taberiye'den ayrılmıştır¹⁸⁴.

Süleyman Paşa'nın, 1742 yılının Eylül ayında başlayıp iki ayı aşkın bir süre devam eden bu muhasara sonucunda Zahir Ömer'i istediği şekilde tasfiye edemediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Büdeyrî'nin muhasaranın sonucunu bir zafer gibi göstermesine ihtiyatla yaklaşmak gerekir¹⁸⁵. Zaten bir yıl sonra Süleyman Paşa Taberiye'yi bir defa daha kuşatma altına alacaktır. Zahir Ömer ise bir sonraki kuşatmaya kadar geçen süreyi hazırlık yapmakla geçirmiştir. Zahir Ömer'in, bir yandan da Süleyman Paşa'yı durdurmak için Babîâli nezdinde diplomatik yollardan teşebbüslerde bulunduğu belirtilmiştir¹⁸⁶.

Öte yandan, Babîâli'nin Zahir Ömer algısı bu dönemde gerçekten olumsuz yöndeydi. Süleyman Paşa'nın sefere çıktığı tarihten birkaç ay öncesine tarihlenen bir

¹⁸² BOA, MD, nr. 149, s. 72, hkm. 253.

¹⁸³ El-Budeyrî el-Hallâk, **Havâdisu Dimaşk el-Yevmiyye**, s. 26-28.

¹⁸⁴ Tavfik Muammar, **Daher el-Omar**, s. 81-82.

¹⁸⁵ Büdeyrî, olayı kendisine rivayet eden Şâtırbaşı Ali Ağa'nın bu şekilde naklettiğini, kendisinin olayın cereyan ediş şeklini başka şekilde duyduğunu belirtir. Bkz. El-Budeyrî el-Hallâk, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁸⁶ Halid Safi, Zahir Ömer'in 1743 kuşatmasından önce Sayda'daki Fransız konsolosu ve Taberiye'nin Haham'ı vasıtasıyla Babîali nezdinde Süleyman Paşa'nın durdurulması için teşebbüslerde bulunduğunu ancak bu teşebbüslerinin sonuçsuz kaldığını söyler. Bkz. Halid Safi, **Hâkim el-Celîl**, s. 94.

fermanda bu algıyı okumak mümkündür. Buna göre, Zahir Ömer, çeşitli olumsuz faaliyetleri ve ihanetinden dolayı cezasının verilmesi bir zorunluluk haline gelmiş bir şakidir. Saklandığı ve korunduğu Taberiye'deki kalesinin yıkılması için daha önce Süleyman Paşa'ya emirler gitmiştir. Ancak hac mevsiminin yaklaşması nedeniyle Zahir'in tedibi işi tehir edilmiştir. Paşanın yeniden harekete geçmek için izin istemesine Babiâli tarafından olumlu cevap verilmiştir. Bir önceki sene paşaya gönderilen iki nefer humbaracı ve üç nefer lağımıcının yanı sıra dört nefer humbaracı ve üç nefer lağımıcı daha gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca paşanın isteği üzerine mühimmatıyla birlikte bir havan topu gönderilmiştir. İlaveten, kuşatmaya yardım etmek üzere Trablusşam valisi Mustafa Paşa'nın yeterli miktarda askerini kethüdasının komutasında göndermeğe memur edildiği belirtilmiştir. Yardıma gelmekle görevlendirilenler arasında Şam Eyaleti'nin zeamet sahipleri, timar erbabı ve mültezimleri dahi vardır. Bütün bu seferberlik Zahir Ömer'in ölü veya diri ele geçirilip, inşa ettiği kalenin ve etrafındaki kulelerin yıkılması içindir. Süleyman Paşa'ya yapılan uyarı Zahir'in üzerine gitmek için istediği iznin verildiği bu defa da başarısız olursa kendisi hakkında iyi olmayacağı şeklinde olmuştur¹⁸⁷.

Babiâli'nin tam desteğini almış olduğu anlaşılan Süleyman Paşa, Büdeyrî'ye göre hicrî 1156 senesi Cemaziyelahirinin 7. günü (29 Temmuz 1743) Zahir Ömer'le çatışmak kastıyla Taberiye'ye doğru harekete geçmiştir. Yanında zırhlı beş yüz askeri vardı. Bunlara Sayda, Kudüs, Gazze, Remle idarecilerinin komutasındaki güçler de katılmıştır. Emir Mülhim emrindeki iki yüz atlıyla, Ali es-Sagîr Oğullarından Şeyh Nassâr da emrindeki birliklerle bu sefere iştirak etmişlerdir¹⁸⁸. Bütün bu seferberlik ve harekata rağmen Süleyman Paşa'nın Taberiye yakınlarında Lübye Köyü'nde aniden vefat etmesi, bu seferi sonuçsuz bırakmıştır. Paşanın askerleri gerisin geriye Şam'a dönmüşlerdir. Abbûd es-Sabbâğ'a göre Zahir Ömer, paşanın yanında getirdiği mühimmata el koymuştur¹⁸⁹.

Bundan sonraki birkaç paragrafta, 1730'ların başından 1743 senesinde Şam valisi Süleyman Paşa'nın vefatına kadar geçen sürede Sayda ve Şam valileriyle Zahir

¹⁸⁷ BOA, MD, nr. 150, s. 38, hkm. 130 (Haziran 1743).

¹⁸⁸ El-Budeyrî el-Hallâk, **Havâdisu Dimaşk el-Yevmiyye**, s. 42-43.

¹⁸⁹ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 33-34.

Ömer arasındaki ilişkilerin nasıl cereyan ettiği konusunda, eldeki veriler üzerinden birkaç tespit yapılarak konunun vuzuha kavuşturulmasına çalışılacaktır. Zahir Ömer'in, bilhassa Sayda valileri ile kendisine statü ve yetki kazandıran mukataa sistemi üzerinden bir ilişki geliştirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Sayda valileri ile arasında bir ast-üst ilişkisi vardı. Yani, Zahir Ömer'in vergi borçlarını ödemede ve sair bazı mükellefiyetleri karşılamakta resmen sorumlu olduğu idareciler Sayda valileri oldu. Zahir Ömer'in bu tür sorumluluklarını yerine getirme konusunda ömrünün son birkaç yılına kadar diğer mültezimlere benzer bir tavır içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu tavır, ödemeleri, ne tamamen yerinde ve zamanında yapmak ne de tamamen red yoluna gitmek şeklinde tezahür etmiştir. Sayda Eyaleti mültezimlerinin vergi borçları konusu hemen her zaman merkezî maliye idaresinin ve Sayda valilerinin gündemini işgal etmiştir. Başmuhasebeye bağlı diğer mukataalarda durumun Sayda mukataalarından pek farklı olmadığını söylemek mümkündür¹⁹⁰. Cohen, Zahir Ömer'in ödemeleri yapmayı aksatmıyor gibi görünmeye çalıştığını söyler¹⁹¹. Bu yorumda bir niyet okuma çabası var gibidir. Oysa mukataa sisteminin sağladığı kayıtlılık ve örgütlülük Zahir Ömer'i daha çocukluğundan itibaren takip altına alınan bir mültezim hüviyetine sokmuştur. Dolayısıyla bu bürokratik örgütlenmeyi göz ardı ederek birtakım yorumlara gitmek meselenin tarihselliğinin veya bağlamının anlaşılmaz kalması gibi bir sakatlık doğurur. Sayda valileri için Zahir Ömer, Bedevî kabilelerin uğrak noktası olan ama aynı zamanda tarımsal üretimin yoğun yapıldığı bir yer olan Safed'de artık ürüne ulaşabilmelerini sağlayan bir aracı hüviyetindeydi. Şam valilerinin onun saldırgan tutumlarına karşı muhalefetleri bundan kaynaklanıyordu.

Şam valileriyle Zahir Ömer arasında resmi anlamda bir üst-ast ilişkisi yoktu. Taberiye aslında Şam valisinin sorumluluk alanında da değildi. Ancak Şam valilerinin vergi tahsili için çıktıkları *devre*'de geçmek zorunda oldukları yol üzerinde açık bir savunma hattı kuran Zahir Ömer ciddi bir tehditti. Bu durum, Süleyman Paşa'nın Zahir Ömer'e karşı geliştirdiği şiddet politikasının arka planına ışık tutmaktadır. Ancak Şam valileri sadece devre çıkmakla sorumlu değillerdi. 18. yüzyılda Şam'a gelen hac

¹⁹⁰ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, s. 175.

¹⁹¹ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 38.

kafilesinin Hicaz’a kadar güvenliğini sağlamak da bu valilerin sorumluluğu altındaydı. Babiâli konuyla bilhassa bu açıdan ilgileniyordu. Şam valilerinin zafiyeti hac organizasyonunun sağlıklı yürütülemeyeceği anlamına geldiğinden bu valilere idari-mali anlamda ciddi yetki devri yapılmıştır. Şam valileri bu yetki devrinin sağladığı yerel iktidar ve nüfuzlarıyla yaptıkları idari-mali takipte ve askerî operasyonlarda kendi eyaletleriyle sınırlı kalmamışlardı. Öte yandan Bilâd-ı Şam’daki yerel güçlerle ilgili Babiâlinin en önemli bilgi kaynaklarından biri kuşkusuz Şam valileriydi. 1737’de Süleyman Paşa’nın Şam valiliğine gelmesiyle birlikte Zahir Ömer’in Osmanlı arşiv kayıtlarında bölgede önde gelen eşkıya önderi kimliğiyle yer almaya başlaması, paşanın *kağıtlarında* çizdiği resmin bir sonucuydu demenin hiçbir sakıncası yoktur. Cohen’in, “Taberiye harekatı ile ilgili yaptığı merkezi idare ile hırslı bir mültezim arasında bir anlaşmazlık ve sürtüşmeden başka bir şey değildi” şeklindeki yorumu yerinde bir yorum olarak değerlendirilebilir¹⁹². Ne var ki, merkezî idarenin gözünün Zahir Ömer’e çevrilmesinin sebebi Süleyman Paşa olmuştur. Onun ölümünden sonra ise bölgedeki mevcut durum daha farklı görülebilmıştır.

3.4. Uzlaşma Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu’nun taşrasındaki yerel güçler hakkında, hükümet açısından kabul edilebilir bir vaziyette bulunduklarını dile getiren klişe ifade “*kendi halinde olmak*” ifadesidir. Osmanlı hükümetinin, 1737 senesinden itibaren, büyük ölçüde Süleyman Paşa’nın yönlendirmesiyle Zahir Ömer’in kendi halinde olmadığı kanaatine varmış olduğu ve bu doğrultuda Zahir Ömer’i tasfiye etmeyi hedefleyen operasyonlara yeşil ışık yaktığı anlaşılmaktadır. Süleyman Paşa’nın Zahir Ömer’e yönelttiği suçlamaların bir ölçüde haklılık payı vardı. Zahir Ömer, Safed ve civarında gücünü arttırmış, Safed’de etkin Bedevi kabilelerinden Sakr Kabilesi ile, Nablus’un yerel güçleri olan Mâzî ve Cerrâr aileleriyle mücadeleye girişmiştir. Silahlı çatışmalara dönüşen bu mücadeleler, Sayda valisinin oldukça uzağında gerçekleşiyordu ve Zahir Ömer, bu mücadelelerinde bir bakıma valinin ulaşamayacağı bu uzak bölgelerde üretim faaliyetlerinin devamlılığını sağlama adına faaliyette bulunuyordu. Zira

¹⁹² Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 35.

korumaya ve hakimiyet alanı olarak tutmaya çalıştığı bölge, Safed ve civarındaki Nâsıra gibi yerler, tarımsal üretimin yoğun olarak yapıldığı yerlerdi. Şam valisi açısından ise Zahir Ömer'in buralardaki yerel güçlerle yaptığı mücadeleler, hareketlilik alanını tehdit eden ve kısıtlayan gelişmelerdi. Dolayısıyla Süleyman Paşa'nın tepkisi bu bağlamda anlaşılabilir bir keyfiyettir. Paşa vefat ettikten sonra ise Zahir Ömer'in Babîâli nezdinde oluşan olumsuz imajı büyük ölçüde değişecektir.

Şam'ın yeni valisi Esad Paşa'nın on dört yıllık valiliği döneminde (1743-1758) Zahir Ömer üzerine, Süleyman Paşa dönemindekine benzer herhangi bir askeri sefer düzenlenmemiştir. Bu yeni dönem geçici de olsa bir uzlaşma dönemi özelliği taşımıştır. Aynı zamanda Zahir Ömer'in etkinlik alanını Safed'den sahil kesimine taşıdığı bir dönem yaşanmıştır. Akka, bu dönemde tarih sahnesinde iyi bir rol kapma şansına sahip olmuştur. Küçük bir sahil köyü iken Zahir Ömer'in siyasi, ticari, mimari faaliyetleri sonucu Bilâd-ı Şam sahilinin önemli limanlarından biri haline gelmiştir. Akka'daki faaliyetlerinin Zahir Ömer ve bölge tarihi açısından ne tür gelişmelere yol açtığı üzerinde değerlendirmelere geçmeden önce, genel olarak Zahir Ömer'in yerel iktidarını ve nüfuzunu temin eden unsurlar üzerinde durmak gerekir.

3.4.1. Zahir Ömer'in Yerel İktidar ve Nüfuzunun Unsurları

Zahir Ömer'in 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun taşrasında, yerel iktidarın sürdürülmesine aracı olan, ayan, eşraf, mütegalibe ve sair isimlerle anılan yerel güçlerden temelde hiçbir farkı yoktu. Ayan literatüründeki tartışmalara girmeksizin, taşradaki bu tür toplumsal grupların imparatorlukların birkaç bin yıllık tarihlerinde pek çok örneklerine rastlanabilecek araçlar kategorisine dahil edilebileceği görüşünü benimsemek mümkündür. İmparatorluklar, bu araçlar sayesinde taşrada iktidarlarını sürdürülebilir kılmışlardır. Bu konuda Barkey'in analizine kulak vermek yerinde olur.

Osmanlı İmparatorluğu üzerine yaptığı analizinde, devletin mekanizması ve bu mekanizmanın fiili işleyişi üzerinde durulması gerektiğini belirten Barkey, kurumsal ve örgütsel yapıların amil/aracı ve amil/aracı ağlarının eylemlerini nasıl mümkün kıldığını veya nasıl engellediğini anlamaya çalışmak şeklinde bir yöntem izlemiştir.

Merkezî devletin taşradaki güçlerle sürdürdüğü etkileşimi anlamlandırmaya yardımcı olmak üzere geliştirilen bu yaklaşıma göre aracılardan imparatorluklarda, merkezi yönetimin taşra ile etkileşiminde hayati bir rol oynadığı söylenebilir. Bu açıdan, imparatorluk tipolojisine sahip olan devletin, merkezdeki yönetici elit ile taşradaki mahalli güçler arasında “müzakere edilmiş” bir müessese olarak tarihsel süreç içinde dönem dönem yeniden inşa edildiği vurgusu dikkat çekicidir. İlâveten merkezle taşra arasındaki ilişkilerin tek taraflı yukarıdan aşağıya doğru bir yönde gerçekleştiği şeklindeki yaklaşımdan farklı olarak merkez taşra arasındaki müzakerenin- müzakere doğası gereği taraf olanların birbirlerinin statülerini tanıdıkları bir süreç olarak anlaşılabilir- imparatorluğun devamlılığını sağlamadaki rolüne vurgu yapıldığı görülmektedir¹⁹³.

Bu bağlamda, 18. yüzyılda Osmanlı taşrasında söz konusu müzakerenin sürdürüldüğü en yaygın sürecin mukataa sistemi olduğunu dile getirmek meseleyi eldeki çalışmada işlenen konu açısından daha belirgin hale getirir. Zahir Ömer ve diğerleri mukataa sisteminin sağladığı müzakere sürecini kullanmışlardır. Merkezle taşra güçleri arasındaki bu süreç; sözleşmeyi, taahhüdü, teftiş ve kontrolü, merkezî hükümetin yerel siyasi mücadelelere müdahalesini, yerel güçlerin merkezdeki idari-mali tasarruflara etki edebilme yeteneklerini elde edebilmelerini kapsıyordu. Taşradaki yerel güçler kendi bölgesinde ve civarında giriştiği siyasi-askeri mücadele sayesinde elde ettikleri fiili nüfuzlarını, yine bu müzakere süreci kapsamında resmi yetkiye çevirebiliyorlardı. Bu, imparatorluk iktidarı için bir zafiyet anlamına gelmiyordu. Bir yetki devri söz konusuydu. Zahir Ömer için düşünülecek olursa etrafındaki yerel güçler arasında bir denge unsuru oluşturması için Osmanlı hükümeti ve valileri tarafından yetkilendirildiği bile söylenilebilir. O, verdiği mücadele sonucunda bölgesinde bir güç unsuru olmayı başarmıştır. Bu başarısının karşılığını devlet nezdinde fazlasıyla görmüştür. Ancak ne zaman bölgesellikten çıkmaya çalıştıysa o zaman, imparatorluğun dayanılmaz zor gücünü karşısında bulmuştur¹⁹⁴.

¹⁹³ Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, s. 1-43.

¹⁹⁴ İmparatorlukların en belirgin özelliklerinden birisi, toprakları üzerinde diğer yerel güçlerin hiçbirinin toplayamayacağı yoğunlukta zor gücünü toplayabilme ve bunu kısa bir zamanda yapabilme

Bu teorik değerlendirmelerden biraz daha tarihsel alana yöneltmek gerekirse, Zahir mer gibi taŗra güçlerinin ortak özelliklerini tespit etmek ilk etapta yapılması gerekenlerden biridir. Engin Deniz Akarlı'nın bu konudaki tespitleri dikkate değerdir. Akarlı'ya göre, yerel güçler üzerine yapılan derinlemesine araŗtırmalar arttıkça 18. yüzyıl Osmanlı tarihi ile ilgili konvansiyonel yorumların getirdiği olumsuz imaj ortadan kalkmaktadır. Bu konvansiyonel yorumlar hatırlanacak olursa, eyaletlerde iktidarın birbiriyle sürekli mücadele halinde olan a gözlü maceracıların eline geçtiği; bu yerel güçlerin, merkezî devlet yönetimine kafa tutabilecek güce ulaŗtıkları; hatta yerel yönetimleri ele geçirmiş oldukları bir taŗra manzarasının ortaya konulduğu görülür. Giderek bu yerel güçler, Osmanlıdan bağımsız devlet kurma hayalinin peşinden koŗmuş proto-milliyetçi unsurlar olarak takdim edilirler. Oysa son dönemlerde gerekleŗtirilen araŗtırmalarda yapılan analizler sayesinde desentralizasyonun illa da bir siyasi yozlaŗma veya zamanın kabul edilmiş normlarına göre bir dağılma anlamına gelmeyeceği anlaŗılmaktadır. Taŗra güçlerinin ykseliŗi, söz konusu konvansiyonel yorumların aksine toplumda otoritenin bölgesel ve sosyal anlamda yayılması anlamına da gelebilir¹⁹⁵. Bu taŗra güçlerinin belirgin ortak özellikleri ise şunlardır: Sağlam bir finansal zemin, askeri güç, yatay düzlemde diğer yerel güçlerle ittifak ve nüfuz, bölgedeki veya merkezdeki güçlü figürlerle iletiŗim içinde olmak.¹⁹⁶

Bundan sonraki birkaç sayfada, Akarlı'nın modeli, Zahir mer'in yerel iktidarını ve nüfuzunu temin eden unsurları anlamak için kullanılacaktır. Öncelikle onun finansal dayanakları olan mukataalar üzerinde durulacaktır. Akka'da ve hinterlandında yerel iktidarını yaymaya alıŗmasının ne anlama geldiği meselesi üzerinde durulacak meselelerden bir diğeridir. Ayrıca Akka, Hayfa gibi liman yerleŗimleri üzerinde Osmanlıların takip ettikleri güvenlik politikaları ile Zahir mer'in faaliyetlerinin ne ölçüde paralellik gösterdiği hususu üzerinde de durularak konuya farklı bir bakıŗ açısı getirilmeye alıŗılacaktır.

kabiliyetleridir. Bkz. Charles Tilly, **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluŗumu (990-1992)**, s. 50-51.

¹⁹⁵ Akarlı, "Provincial Power Magnates in Ottoman Bilad al-Sham and Egypt, 1740-1840", s. 41.

¹⁹⁶ Akarlı, **a.g.e.**, s. 42-44.

3.4.1.1. Finansal Zemin

Zahir Ömer'in Akka'da kontrolü ele geçirdiği 1740'ların ortasına kadarki zaman zarfında, Safed ve civarındaki faaliyetleriyle ilgili olarak yerel kaynaklar ve arşiv kayıtları onun mültezim veya mukataacı kimliğini ön plana çıkarırlar. Dolayısıyla Zahir Ömer, bölgesinde yapılan tarımsal üretimden elde edilen geliri temel finans kaynağı olarak kullanıyordu, denilebilir. Safed ve civarında üretimi yapılan pamuk ve tahıl ticari anlamda Avrupa'dan, özellikle Fransızlardan talep gören ürünler olmuşlardır. Zahir Ömer bu ürünlerden elde edilen hasadı yabancı tüccarlara satarak, kayda değer bir gelir elde ediyordu. O'nun 18. yüzyılın başından beri yabancı tüccarların ve 1710'ların sonundan itibaren Fransızların elinde olan tarım ürünleri üzerindeki ticari monopoliyi kırıp kendi monopolisini kurduğu anlaşılmaktadır. Cohen'in bu konudaki tespitleri mühimdir. Cohen'e göre Zahir Ömer'in yükselişinde iki önemli gelişme belirleyici olmuştur. Bunlar Akka'nın Sayda'dan bağımsız bir ticaret merkezi haline gelmesi ve Fransızlar dışında yabancı tüccarların Filistin pamuk ticaretinde yer almaya başlamalarıydı. Zahir Ömer'le birlikte Akka'nın Fransız ticari tekelinden kurtulması büyük ölçüde gerçekleşti¹⁹⁷. Akarlı, bir yerel gücün bölgedeki birkaç aktörün oluşturduğu pazar üzerinde hakimiyet kurmayı başarmasının, ticaretten elde edilen karı arttırdığı görüşündedir. Böylece bir yerel aracının finansal zeminini sağlamış oluyordu¹⁹⁸. Zahir Ömer için de Akka'yı ele geçirdikten sonra böyle bir süreç yaşanmışa benzer. Zaten mukataa sisteminin işleyişi bakımından bölgesinde bir tür monopoli kurabilmiş olan aktörlerin iltizam alabilmeye daha elverişli görüleceklerini söylemek mümkündür.

Zahir Ömer'in merkezi olarak tanınıp yükselişe geçtikten sonra Cezzâr Ahmed Paşa döneminde yıldızı parlayan Akka'nın bu gelişiminde Osmanlı hükümetinin rolü var mıydı? Zahir Ömer'in gücünün finansal zeminini temin eden bu mukataaların gelişimini Osmanlı bağlamında anlamaya çalışmak konuyu nesnel bir şekilde anlamlandırmak açısından gereklidir. Sadece bir şahsın gayretleri ile veya uluslararası

¹⁹⁷ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s.11-12.

¹⁹⁸ Akarlı, "Provincial Power Magnates in Ottoman Bilad al-Sham and Egypt, 1740-1840", s. 42-44.

ticarete entegre olmakla Akka'nın geliştiği yorumu hadiseleri tam anlamıyla doğru olarak yansıtmamaktadır.

3.4.1.1.1. Sahilin Parlayan Yıldızı: Akka'nın Önemi

Doğu Akdeniz'in limanları, eski zamanlardan beri Avrupalılar için siyasi, ticari ve dini açılardan büyük bir öneme sahip olmuştur. Antakya'dan Yafa'ya, Bilâd-ı Şam'ın sahil kesimindeki liman ve iskeleler Haleb'e, Şam'a, Kudüs'e hatta Bağdat'a ve İran'a ulaşan yolların kapıları mesabesindeydi. Bu liman ve iskeleler arasında yer alan Akka'nın tarih boyunca yıldızı bir parlayıp bir sönmüştür. Haçlılar döneminden sonra, uzunca bir süre, 18. yüzyılda Zahir Ömer'in faaliyetleriyle ekonomik ve siyasi açılardan yeniden ayağa kaldırılacağı dönemi beklemiştir. Ancak sadece Zahir Ömer'in faaliyetleriyle buranın bir yükselişe geçtiği tespiti yapmak meseleyi tam anlamıyla izah etmez.

Avrupa dünya ekonomik sisteminin ve bu sisteme ayak uydurduğu ileri sürülen yerel güçlerin taşranın dönüşümündeki rollerini ön plana çıkaran bir analiz Thomas Philipp tarafından yapılmıştır. Philipp, Akka'nın yükselişini, Osmanlı merkeziyetçi devlet yapısının zayıflaması ile birlikte ülke topraklarının baskın Avrupa dünya ekonomisinin çevresi haline gelmesi süreci içinde açıklar. Bu açıdan İzmir ile Akka'nın yükselişi arasında bir paralellik kurar. Avrupa dünya ekonomisinin taleplerine karşılık vermeyi başaran adem-i merkezî yerel güçlerin, taşrada büyük servetlere ve nüfuza sahip olmalarına sahne olan yerlerden biri Akka'ydı. Tabi bu sadece Akka gibi sahil şehirlerinde gerçekleşen bir süreç değildi, eski ticaret yolları üzerindeki şehirlerde de yerel güçler bu gibi süreçlerin imkanlarından faydalanarak yerel iktidarın ortakları olmuşlardır. Şam'da Azmzâdeler, Mısır'da ise Bulutkapan Ali Bey'in şahsında temsiliyet bulan memlûklar bu kabilden yerel güçlerdendi. İngiliz ve Hollandalılardan sonra Fransızların uluslararası ticarete söz sahibi olduğu bu süreçte Akka ham ve işlenmiş pamuğun, buğdayın ve az da olsa zeytin yağının ihraç edildiği bir liman kenti halini almıştır. İran'da Safevi hanedanının çöküşünü takip eden yıllarda İskenderun-Trablus-Halep-İran güzergahı üzerinde yapılan ipek ticareti sönünce

Fransız tüccarlar ipek ticareti için yeni tedarik kaynakları aradılar. 18. yüzyılın ortalarında Akka, Fransız tüccarlar için ipeğin yanında pamuk ticaretinin yapıldığı bir liman haline geldi. Bir ticaret merkezi olmasıyla bir cazibe merkezi haline gelmesi birbirine koşut işleyen süreçlerdi. Bu süreçlerle birlikte farklı sebeplerle farklı yerlerden Akka'ya göç edenlerin olduğu görüldü. Özellikle Hristiyanların göçleri dikkat çekicidir. 18. yüzyıl boyunca Dimaşk-Şam'dan, Halep'ten Grek Katolikler, Nâsıra'dan Grek Ortodokslar ve Akdeniz'deki çeşitli adalardan bazı Hristiyan aileler göç ederek Akka'ya geldiler. Mesela Zahir Ömer'in Akka'ya geldikten sonra danışmanı-haznedarı olarak görevlendirdiği İbrahim Habib es-Sabbâğ'ın ailesi olan Sabbâğ Ailesi Grek Katolik bir aileydi¹⁹⁹.

Philipp'in Avrupa dünya ekonomisinin etkisinin altını çizen bu izahatı, Osmanlı bağlamını belli belirsiz bir hale sokar. Devam eden paragrafta, Akka ve Filistin sahillerinin gelişmesinin arkasında Osmanlı hükümetinin bölgede uygulamaya soktuğu güvenlik önlemlerinin de rolü olduğu üzerine bazı açıklamalar yapılarak Osmanlı bağlamı tebarüz ettirilmeye çalışılacaktır.

Akka'nın yer aldığı Filistin kıyı şeridi Memlûkların Kudüs Haçlı Krallığı'nın limanı durumunda olan Hayfa'nın surlarını yıktığı dönemden beri Frankların etkinlik gösteremedikleri bir yerdi. 17. yüzyılda bu kez Frank korsanları bu doğal koyda kendilerine sığınak ve ikmal olanakları bulmuşlardı. Ancak burası Babîâli nezdinde güvenliğine öncelik verilen bir coğrafyaydı²⁰⁰. Cohen, Yafa ve Hayfa'da Osmanlı merkezi hükümetinin bilgisi dahilinde alınan güvenlik önlemlerinden bahseder. Yafa Kalesi'nin askeri masraflarının karşılanması için bölge valiliklerinin uhdesinde olan mukataalardan her yıl düzenli ödemelerin yapılması için talimatlar gönderilmiştir. Maltalı korsanların önemli ikmal noktalarından biri haline gelmiş olan Hayfa'da 1716 yılında yeni bir kale kurulmasına karar verilmiştir. Sayda valisi Osman Paşa'nın gayretleriyle, 1723-25 yıllarında Hayfa'da kurulması kararlaştırılmış olan yeni kalenin inşası tamamlanır²⁰¹. Osmanlının bölgeye yönelik ilgisi sadece güvenlikle sınırlı

¹⁹⁹ Thomas Philipp, *Acre*, s. 1-28.

²⁰⁰ Ekkehard Eickhoff, "Akdeniz'deki Osmanlı Deniz Cephesi (XVI-XVII. Yüzyıl)", *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999, s. 387.

²⁰¹ Cohen, "Ottoman Rule and the Re-emergence of the Coast of Palestine (17th – 18th centuries)", s.173.

değildir. Bölgenin nüfus yoğunluğunu arttırmaya, *şen ve abadân* kılmaya yönelik politikalar kalenin kurulmasından sonra devreye sokulmuştur. Bu doğrultuda yakındaki Leccûn Sancağı'ndan zeamet sahipleri ve timar erbabı olan askeri sınıftan bir grubun buraya yerleştirilmesine karar verilmiştir. Böylece civar köylerden buraya göçün önünün açılması tasarlanmıştır²⁰². 17. yüzyılın ortalarından itibaren alınan bu tür önlemler sayesinde Hayfa, Yafa, Tantura, Akka, Sur, Sayda ve Beyrut'un içinde bulunduğu sahil şeridinde ticaretin gelişmesi için zemin hazırlanmış oldu. Cohen, Osmanlıların bölgede uyguladığı güvenlik ve iskan politikalarını uzun süreli silahlar olarak niteler. Dolayısıyla, Zahir Ömer'in Akka'daki faaliyetleri ve öncesinde Fransızların burada ticaret yapan bir topluluk oluşturmuş olmalarında Osmanlıların güvenlik politikalarının rolünü göz ardı etmemek gereklidir.

Zahir Ömer'in, 18. yüzyılın başlarında küçük bir sahil köyü olan Akka'yı 1746 yılında iltizamını alarak kendisine merkez ittihaz etmiş olduğu bilinmektedir²⁰³. Ancak Akka'da ticareti canlandırmaya yönelik faaliyetler Zahir Ömer'le başlamış değildi. Paul Mashook'un 18. yüzyılın başlarında pamuk ticareti yapmak için merkez olarak kendisine Akka'yı seçtiği hatta ömrünün sonuna kadar burada kaldığından bahsedilmişti. Fransız tüccarları 1728 yılına gelindiğinde bölgede pamuk ve tahıl ticaretini domine etmiş durumdaydılar. Aynı yıl Akka'nın hinterlandındaki köylere kadar gidip, resmi sorumlu olan Akka Gümrüğü Eminî'nin haberi olmaksızın pamuk hasadının parasını peşin verip doğrudan köylüden satın alıp depoladıkları ve böylece vergi ödemekten kaçtıkları şikayet konusu olmuştu²⁰⁴. Osmanlı maliyesinin bölgedeki ticareti yakından takip etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunu da mukataa sistemi kapsamında oluşturduğu bürokrasi ve kayıtlılıkla yapıyordu.

Zahir Ömer'in Akka'nın fiili kontrolünü ele alıp statüsünü resmileştirmesi o zamana kadar uyguladığı bir stratejiydi. Fiili olarak Akka'yı kontrolü altına almadan önce buranın yakınlarındaki Şifâ Ömer ve Dâmun'un iltizamını alan amcasının oğlu Muhammed Ali'yi öldürmüş olduğu nakledilir. Zira Muhammed Ali, Süleyman Paşa ile Zahir Ömer'e karşı birlik olmuştur²⁰⁵. Akka'da yüzyılın başından beri canlanmaya

²⁰² BOA, **MAD**, nr. 10168, s. 316.

²⁰³ Zahir Ömer'in Akka'nın iltizamını aldığına dair bkz. BOA, **MAD**, nr. 10189, s. 271.

²⁰⁴ BOA, **MAD**, nr. 9921, s. 324.

²⁰⁵ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 35.

başlamış bir uluslararası ticari faaliyet vardı. Böylece Akka'nın hinterlandında bulunan iki önemli merkez Zahir Ömer'in doğrudan kontrolü altına girmiştir.

Zahir Ömer'in Akka'daki ticari faaliyetleri yakından takip ettiği, bunun için Fransızlarla yakın ticari ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır. Abbûd es-Sabbâğ'a göre Zahir Ömer, bölgesinde yetişen pamuk ve tahıl Fransızlara veriyordu. Buna karşılık Fransızlar da ona silah dahil istediği herşeyi veriyorlardı²⁰⁶. Ancak Fransız tüccarlarla bu ticari ilişkileri her zaman böyle istenilen şekilde gitmeyecekti. Zahir'in başka bir stratejisi devredeydi: Bir yerde tutunmak için önce güçlü bir müttefik edinip dizginleri eline aldıktan sonra o müttefiki madûn veya tâbi hale getirmek. Safed ve çevresinde tutunmak için Sakr Kabilesi'ni nasıl kullandıysa Fransızları da öyle kullandığı anlaşılmaktadır. Pamuk ticareti konusunda uzmanlaştıktan sonra Fransızların bölgedeki ticari tekeline son verip kendi monopolisini kurduğu konusunda uzmanlar görüş birliği içindedir. Cohen, Zahir'in bölgede yükselişinin temelinde yatan nedenlerden birinin Fransa'daki otoritelerin (özellikle Marsilya'daki ticaret bakanlığı) muhalefetine rağmen Sayda ile Akka arasındaki ticari bağların gevşemesi olduğunu söyler. Diğerleri ise Akka'da Fransız tüccarların Sayda'dan bağımsız ve Zahir'in belirlediği kurallar çerçevesinde hareket etmek zorunda kalmalarıdır²⁰⁷. Zahir Ömer'in Akka Gümrüğü Eminliği'ni yürüttüğü dönemle Fransızların onun kurallarına uymak zorunda kaldıkları dönem aynı dönemdir. Dolayısıyla salt kendi imkan ve gücüyle değil Osmanlı mukataa sisteminin sağladığı statü ve nüfuzla hareket ettiğini söylemekte bir beis yoktur.

3.4.1.1.2. Sahil Kesiminde Yayılma: Hayfa ve Güneyi

Dâmun ve Şifâ Ömer gibi Akka'nın güney-doğusunda kalan köylerin kontrolü altına girmesiyle Safed Sancağı'nın sahil kesiminde önemli bir mevzi elde etmiş olan Zahir Ömer'in, hemen güneydeki Hayfa'ya gözünü diktiği anlaşılmaktadır. Hayfa, gemilerin yanaşması için elverişli doğal bir limanı olan bir nahiye idi. Zahir Ömer'in Akka'nın iltizamını aldıktan sonra Şam Eyaleti'ne bağlı Hayfa'yı da aldığını ifade

²⁰⁶ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 34.

²⁰⁷ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s.11-12.

eden Abbû Sabbâğ, onun burada bir burç inşa ettirmiş olduğunu ayrıca bu burcun etrafına sur inşa ettirdiğini, içine toprak koydurduğunu aktarır. Bunlarla yetinmeyn Zahir Ömer, yine Şam Eyaletine bağlı Cira, Hamrateyn'in kontrolünü ele geçirip, Safed ile Nablus arasında bulunan Bilâd-ı Harisa verilen topraklara saldırılar düzenlemeye başlamıştır²⁰⁸. Tevfik'e göre Zahir Ömer, Hayfa'yı ele geçirmek için önce buradaki güvenlik zafiyetini ileri sürerek Osmanlı merkezi hükümetinin ve sultanının onayını almanın yolunu aramıştır. Merkezî hükümet, Zahir Ömer'in Hayfa'da güvenliği artırma isteğine olumlu cevap vermiş ve ona birkaç top göndermiştir. Zahir Ömer, gönderilen toprakların işe yaramaz olduklarını ileri sürerek bizzat kendisi Hayfa'ya girmiştir. Zahir Ömer'in Hayfa'ya girmesinde etkili olan esas sebepler ise şunlardır: Akka'nın hemen güneyindeki bu koyda korsanlardan dolayı güvenlik zafiyetinin olması, yine bu sahil kesimine mücavir Kermel Dağı, Vadi el-Milh, Vadi el-Ara, Tira ve Tantûra köylerinin hakimiyetini ele geçirmek, sahil kesimini güney-kuzey istikametinde kat eden yolların güvenliğini temin etmek²⁰⁹. Halid Safi, sayılan bu sebeplerin yanı sıra Zahir Ömer'in bir liman olarak ticari önemine binaen Hayfa'nın kontrolünü ele aldığını söyler²¹⁰. Tevfik, Hayfa'da kontrolün Zahir Ömer'in eline geçişinin, Esad Paşa'nın valiliğinin sonu ile Hüseyin Paşa İbn Mekkî'nin ilk yılları arasında gerçekleşmiş olduğu görüşündedir. Esad Paşa Zahir Ömer'in faaliyetlerinden hoşnut olmasa da savaş yanlısı olmadığı, rahata ve servet biriktirmeye daha meyilli olduğu için ona karşı harekete geçmemiştir. Hüseyin Paşa ise meşhur 1757 senesi Hac Kafilesi baskını nedeniyle azl olduğundan bir tepki göstermeye fırsat bulamamıştır²¹¹. Halid Safi, Hayfa'nın Zahir Ömer tarafından ele geçiriliş tarihini biraz daha öne alır ve 1752-53 senelerini verir. Cohen ise Zahir Ömer'in Hayfa'nın kontrolünü 1760'ların başlarında ele geçirdiğini söyler. Bu üç tarihçi ve konunun diğer uzmanlarına göre Zahir Ömer, Hayfa'da kontrolü ele geçirdikten sonra, şehrin lokasyonunu beğenmediği için değiştirmiş, eski şehrin yaklaşık iki kilometre kuzey doğusunda yeni bir şehir inşa ettirmiştir. Bu inşa ettiği

²⁰⁸ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 38-39.

²⁰⁹ Tavfik Muammar, **Daher el-Omar**, s. 94-95.

²¹⁰ Halid Safi, **Hâkim el-Celîl**, s. 70-72.

²¹¹ Tavfik Muammar, **a.g.e.**, s. 95.

şehrin etrafına da bir sur yaptırmıştır. Ayrıca buraya çoğu Hristiyan yeni yerleşimcilerin gelmesini ve burada bir ticaret merkezi kurulmasını sağlamıştır²¹².

Osmanlı arşiv kayıtlarında Hayfa ve güneyinde Tantura, Sahil (Atlit) gibi sahil kesimindeki kale ve nahiyelerin Zahir Ömer tarafından zabt edildiğine dair bilgilere rastlamak mümkündür. Sayda valisine, maliye tarafından gönderilmiş olan Temmuz 1763 tarihli bir hükümde, Akdeniz’de Kıbrıs Körfezi diye bilinen yerde ve Arabistan sahilinde yer alan Hayfa’da 1721’de yeni bir burç inşa edilmeye başlandığı belirtilir²¹³. Yeni burcun inşa edilme nedeni yukarıda bahsedilen güvenlik önlemleridir. Ancak Hayfa’da güvenliğin sağlanması nedeniyle Akka’ya gelecek gemiler artık Hayfa’ya yanaşacağından ve dolayısıyla Akka Gümrüğü’nün gelirleri düşeceğinden dönemin Sayda valisi Çerkez Osman Paşa’nın iltimasıyla Hayfa İskelesi Mukataası, Sayda Eyaleti mukataalarına bağlanmıştır.

Aradan yaklaşık kırk sene geçtikten sonra 1761 senesinde, Şam valisi Osman Paşa (Gürcü-Sadık), Hayfa’nın güneyinde Tantûra’da Zahir Ömer’in kontrolünde olan yeni bir kalenin mevcut olduğunu ve ancak buranın yeterince korunamadığından Hayfa’nın Sayda Eyaleti’nden ayrılarak Şam Eyaleti hazinesine bağlanması gerektiğini hükümete bildirmiştir. Paşa ayrıca Tantûra Kalesi’ne yeniden konulacak kırk nefer müstahfızanın masraflarının Şam hazinesinden karşılanacağını belirtmiştir. Sayda valisi ise bu meselede yine Zahir Ömer’in lehine bir inisiyatif kullanmıştır. Vali Numan Paşa, eyaletinin mültezimlerinden olan Zahir Ömer’in itaat etmesini sağlamak için Hayfa İskelesi Gümrüğü’nün ona verilmesinin gerektiğini merkezi hükümete rapor etmiştir. Nihayet sadrazamın da onayıyla Hayfa İskelesi Gümrüğü Zahir Ömer’in iltizamına verilmiştir²¹⁴. Dolayısıyla Zahir Ömer bu yıllara kadar Hayfa ve civarında elde ettiği fiili kontrol ve nüfuzunu resmileştirmiştir. Ancak bu dönem aynı zamanda Zahir Ömer’in bu yayılmacı politikasının ahaliden ve valilerden veya Babîliden tepki gördüğü bir dönem olmuştur. Örneğin Zahir Ömer’in, Hayfa Kalesi topçu zabiti Hacı Hüseyin Çavuş’u baskılamaya çalışıp tehdit ederek kaçırdığı öğrenilince Babîlî’nin tepkisi gecikmemiştir. Üstelik Zahir Ömer kaledeki topçu

²¹² Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s.143.

²¹³ BOA, **MAD**, nr. 9989, s. 99.

²¹⁴ BOA, **MAD**, nr. 9987, s. 222; **MAD**, nr. 9989, s. 99.

zabitinin yerine mağribi kökenli olduğu anlaşılan kendi adamını geçirmiştir. Sayda valisine gönderilen bir talimatta Zahir Ömer'in adamının kaleden uzaklaştırılarak, eski topçu zabitinin yeniden tayini emredilmiştir²¹⁵.

Nihayetinde Zahir Ömer'in ticari tarıma dayalı finansal zeminini oluşturan mukataalar, Metâvile bölgesi olan Cebel-i Âmil'den başlayarak Nablus'a kadar gelen yaklaşık 7500 km²'lik bir alanı kapsıyordu²¹⁶. Ancak Nablus meşayihına pek dış geçiremediği böylelikle Nablus'taki Sanur Kalesi'nin Zahir Ömer'in kontrol alanın güney sınırını belirlediği düşünülmektedir²¹⁷. Kuzeyde durum biraz değişiktir. Cebel-i Âmil'de Metâvile ile arasındaki güç mücadelesini lehine sonuçlandırabilmiş olan Zahir Ömer, 1750'lerin sonlarına doğru burada Bişâre, Şomar gibi mukataaların iltizamına kefil olabilmıştır. Yani yerel ailelerin şeyhlerinin Zahir Ömer'in kefaletini kabul etmekle onun yerel otoritesini kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak Zahir Ömer, anlaşıldığı kadarıyla buraların iltizamını doğrudan alacak bir yerel kontrole hiçbir zaman sahip olamamıştır. Öte yandan Akka, Hayfa, Tantura gibi sahil yerleşimleri üzerinde kontrolü sağlaması ve Sayda valilerinin desteğini alarak buraların iltizamlarını alması sayesinde uluslararası ticarete entegre olmayı başarmıştır. Sahil kesiminde ve iç kesimde resmi olarak işlettiği mukataaların alanı elbette ayrıca bir etki ve nüfuz bölgesine zemin hazırlamaktaydı. Ama bu bölge bir yaşam alanı değil, bir mücadele alanıydı²¹⁸.

3.4.1.2. Askeri Güç ve Yetenek

²¹⁵ BOA, A. DVNS. ŞM. D, nr. 2, s. 274.

²¹⁶ Mehmed Refik, Mehmed Behçet, **Beyrut Vilayeti**, C. I, s. 6-7.

²¹⁷ Thomas Phlipp, **Acre**, s. 18.

²¹⁸ Zahir Ömer'in 1760'lara gelindiğinde resmi olarak iltizamında olan yerler, Taberiye, Safed, Nâsıra, Cira, Hamrateyn, Râma, Şifâ Ömer, Dâmun, Akka, Hayfa'nın arasında bulunduğu Safed Sancağı'nın tamamını kapsayan bir alana tekabül ediyordu. Hayfa'nın güneyinde Sahil Atlit, Tantûra, doğusunda Şifâ Ömer gibi nahiyelerin Yafa Gümrüğü mukataasına bağlı sayılarak merkezden birilerine iltizama verilmesi için Babiali'nin teşebbüleri olmuştur. Özellikle Sahil Atlit, Tantura gibi nahiyeler Şam Eyaleti'ne bağlı Leccun Sancağı'nın sınırları dahilinde kalan nahiyelerdi. İsmi sayılan yerlerin 1759 yılında, Mustafa Arif ve Mir Seyyid Muhammed Esad isimli şahıslara müştereken malikane verilmesinin kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Zahir Ömer'in, malikane mutasarrıflarından bu mukataaların iltizamını almış olduğu görülmektedir. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 9994, s. 92; **MAD**, nr. 9995, s. 74-75. Bu, Zahir Ömer'in Şam valilerinin sorumluluk alanında olan bu mukataaları der-uhde etmesi, böylece Şam valileriyle karşı karşıya gelmesi anlamına da geliyordu. Hayfa'nın malikane olarak tasarruf edildiğine dair bir örnek için bkz. BOA, **MAD**, nr. 9921, s. 40.

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun taşrasındaki yerel güçlerin idari, iktisadi-mali ve askeri alanlarda yetkilendirildikleri görülmüştür. İdari alanda, bölgelerindeki eşkıyaların yakalanması gibi güvenliğin teminine yönelik faaliyetleri yürütme bu yetkilendirme veya görevlendirmeler arasındaydı²¹⁹. İmparatorluğun diğer eyaletlerindeki yerel güçlere benzer sûrette Zahir Ömer'in, Akka'nın iltizamını aldığında Sayda valisine yıllık vergi mükellefiyetini sorunsuz bir şekilde yerine getirme sözünün yanı sıra, Akka ve civarında güvenliğı sağlayacağı, kamusal binaların tamiratını yapacağı, Bedevîleri buradan uzak tutacağına dair teminat vermiş olduğu dile getirilir²²⁰. Bu tür görevlendirmelere muhatap olan yerel güçlerin ellerinde hatırı sayılır miktarda askeri gücün olması gerekiyordu. Zahir Ömer'in elindeki askeri güçle ilgili olarak Akka'daki dönemlerine kadarki süreçte çok fazla muharip güce sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten 1730'lara kadar bölgesinde gücü ve otoriteyi Zeydânî Ailesi'nin diğer üyeleriyle paylaştığı, ailenin henüz ön planda olduğu hatırd tutulmalıdır. Bu dönemde bir çatışma anında ailenin sağlayabileceğı askeri gücün iki yüz süvari civarında olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu dönemde ve sonrasında Safed bölgesindeki müttelik aşiret ve ailelerden gelen askeri destek kayda değer miktarda olmuştur. Halid Safi'ye göre 1730'lardan 1760'ların ortalarına kadar Zahir Ömer'in emrinde bu şekilde mütteliklerin desteğıyle toplanan süvari sayısı bin beş yüzden beş bine kadar çıkmıştır²²¹. Ancak verilen bu rakam her halde üst limit olmalıdır. Süleyman Paşa üzerine geldiğinde, Zahir Ömer'in Taberiye'yi savunmak için altı yüz tecrübeli askeri, dört yüz kadar da Taberiye'nin köylülerinden oluşan bir askeri güç olmak üzere toplam bin kişilik bir askeri güce sahip olduğu ifade edilmektedir²²². Ancak Zahir Ömer'in Sakr Kabilesi ile ittifak kurduğu dönemlerde fiili olarak daha fazla mevcuda sahip olan bir askeri birliğı komuta etmiş olması mümkündür. Her ne kadar Süleyman Paşa'nın ithamlarından ibaret olma ihtimalleri yüksek olsa da, paşanın Babiâli'ye gönderdiği raporlardan Metâvile'den, Şihâboğullarından alınan destekle üç binden fazla askerin komutasında yağma faaliyetlerinde bulunduğuna dair kayıtlar, Zahir

²¹⁹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s. 173-180.

²²⁰ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 130.

²²¹ Halid Safi, *Hâkim el-Celil*, s. 190.

²²² Tavfik Muammar, *Daher el-Omar*, s.73.

Ömer'in müttefik güçlerden kayda değer miktarda asker toplayabileceğini göstermektedir²²³. Ancak bu askeri güç sürekli olarak komutası altında bulunmuyordu.

Neredeyse yarısı köylülerden oluşan bir askeri güçle, ne şahsi hedeflerini gerçekleştirebilmesi ne de statüsü gereği kendisinden beklenen idari-mali sorumlulukları yerine getirmesi mümkündü. Dolayısıyla Zahir Ömer, ücretli asker istihdamına yönelmek zorunda kalmıştı. Böylece sürekli emri altında olan bir askeri güce sahip olacaktı. Ücretli askerlerin istihdamı 17. yüzyılda imparatorluk çapında yaygınlık kazanmış bir olguydu. Anadolu'da *levend*, *saruca*, *sekban* adı altında valiler hatta ayan tarafından istihdam edilebilen silahlanmış bir köylülüğün var olduğu malumdur. Bilâd-ı Şam'da da, bilhassa Şam valilerinin ücretlerini ödeyerek istihdam ettikleri profesyonel askeri gruplar vardı. Bunlar, *Delâletiyiye* veya *Deliler* ve *Levend* adındaki süvariler ve *Tüfenkci* ve *Megâribe* adındaki piyadelerden oluşmaktaydı. Bu paralı askerlerin yanı sıra Şam Eyaleti'nde *Yerliye* adı verilen yeniçeri grubu Hac güzergahındaki kalelerde güvenliği sağlamakla sorumlu iken, *Kapıkulu* adıyla anılan yeniçeri grubu ise Dimaşk-Şam'daki kaleyi korumakla sorumluydular. Bu sayılan askeri gruplar genellikle valilerin istihdam ettiği gruplardı. Ama *Megâribe* 'yi bazen yerel güçler de giriştikleri mücadelelerde kullanabiliyorlardı.

Megâribe, sözlük anlamıyla Kuzey Afrika (Mağrib) kökenliler demektir. Ancak, 18. yüzyılda en geniş anlamıyla bu sözcük, Bilâd-ı Şam kökenli olmayan askeri grupları ifade ediyordu. Bunlar Haçlılar döneminden beri Bilâd-ı Şam'da askeri hizmet vermişlerdi. Dimaşk'ta bir tekkeleri olduğu söylenir²²⁴. 18. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu taşrasında paralı asker istihdamının artmasına mümasil bir gelişme olarak Bilâd-ı Şam'da, Mısır'da *Megâribe* çokça istihdam edilir olmuştur. Şam, Trablusşam, Sayda valileri, meşhur memlûk Bulutkapan Ali Bey hatta Cebel-i Lübnan emirleri dahi bu askeri grubu istihdam etmişlerdir²²⁵. Zahir Ömer'in Safed'de etkinliklerini arttırdığı dönemler olan 1730'larda *megâribe* ile temasa geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak Cıddîn Kalesi'ni ele geçirdiğinde burada kalenin eski

²²³ BOA, MD, nr.145, s. 720.

²²⁴ Abdul-Karim Rafeq, *The Province of Damascus 1723-1783*, s.38-39.

²²⁵ Halid Safi, *Hâkim el-Celil*, s. 191.

hakimi Ahmed el-Hüseyin'in emrinde çalışan ed-Dengizlî²²⁶ isimli *Magribî*'ye rastlamış olduğu bilinmektedir²²⁷. Ed-Dengizlî Ağa, genç ve aynı zamanda mahir bir savaşıydı. Zahir Ömer ona kendi emrinde çalışmasını teklif etti. Ed-Dengizlî Ağa, Zahir'in bu teklifini kabul etti. Bunun üzerine Zahir Ömer, bu *mağribî* komutanı halihazırda emrindeki paralı askerlerin ve yeni bulacaklarının komutanı olarak görevlendirdi. Çok geçmeden binden fazla mevcuda sahip olan bir paralı asker birliği Zahir Ömer'in maiyetine katılmış oldu²²⁸. Ed-Dengizlî Ağa bundan böyle Zahir Ömer'in son günlerine değin emrinde kalacaktı.

Zahir Ömer, emrindeki bu profesyonel askerleri, kontrolü altındaki kale ve yerleşimlerin güvenliğini sağlamak için kullanmaktaydı. Tantûra'da yaptırdığı kaleye yerleştiği belirtilen Abdulmuin isimli şahsın bu *Magribî* askerlerden biri olması muhtemeldir²²⁹. Yine Şam valisi Gürcü Osman Paşa ile mücadeleye giriştiği dönemlerde Hayfa Kalesi'ndeki topçu zabitanı kovup yerine emri altındaki *Magribî*lerden birini yerleştirdiği anlaşılmaktadır²³⁰. Ancak nihayetinde paralı askerler olan bu *Magribî*ler çok güvenilir askerler değillerdi. Bazen patronlarına sırtlarını dönebiliyorlardı. İşlerin iyice kızıştığı 1775 senesinin haziran ayında, Yafa Kalesi'nin himayesini üstlenen *Magribî* komutan Mısır'dan merkezî hükümetin emri ile gelmiş olan Ebuzzeheb Muhammed Bey'in rüşvet teklifine hayır dememiş ve şehrin kapılarını Memlûklara açmıştır. Birkaç ay sonra Akka'da kuşatma altındayken bu defa *Magribî*lerin komutanı Mehmed Ağa ed-Dengizlî komutasındaki askerlerle Zahir

²²⁶ Bu *magribî* ağa'nın, Denizlili olma ihtimali vardır. Feridun Emecen yazdığı *Zahir Ömer* maddesinde Zahir Ömer'in emrindeki mağribli askerleri komuta eden Denizlili Mehmed Ağa'dan bahseder. Bkz. Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *DİA*, C. 44, s. 91. Ancak Zahir Ömer kendisine nereli olduğunu sorduğunda Fas'lı olduğunu söylemiştir. Bkz. Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 18. Bu nisbenin Türkçe okunuşu ed-Denizlî yani Denizlili şeklindedir. Muhtemelen bu *magribî* ağa, levendler gibi Anadolu'da faaliyet gösteren askeri taifesinden biridir ve yolu Safed'e düşmüştür. Özellikle askerlerin seyyaliyet gösterdiği alan imparatorluk topraklarının tamamıydı. Bu konuda ilginç bir örneği burada zikretmek mümkündür. Bir şikayet kaydına göre, Hacı Abdullah isimli görme özürlü bir donanma emeklisi 1720'lerden beri sürdürdüğü askerlik hizmetini bu özründen dolayı nihayete erdirmek zorunda kalmıştır. Sayda şehrine yerleşen Hacı Abdullah'ın emeklilik günlerinde geçimini sağlaması için devlet tarafından kendisine her gün bir koyun, kesip halka satması için verilmiştir. Bkz. BOA, *A. DVNS. ŞM. D*, nr. 2, s. 133.

²²⁷ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 18.

²²⁸ Mihail es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 18.

²²⁹ BOA, *MAD*, nr. 9987, s. 222.

²³⁰ BOA, *A. DVNS. ŞM. D*, nr. 2, s.274.

Ömer'e karşı gelmişler, çıkan arbedede kaçmaya çalışan Zahir Ömer yine bu *Magribî*lerden biri tarafından öldürülmüştür²³¹.

Zahir Ömer'in askeri gücünü arttıran, aslında civarında yer alan ve kendileriyle ittifak kurduğu yerel güçlerdi. Osmanlı arşiv kayıtlarında Zahir Ömer ile Sakr Kabilesi'nin ittifakına dair bilgilere rastlamak mümkündür. Özellikle 1737 senesinde Süleyman Paşa'nın raporları doğrultusunda, Zahir Ömer ile Şam Urbanı Şeyhliği'ni üstlenmekte olan bu kabilenin liderleri arasında ittifak olduğundan, ayrıca bu ittifaka Safed ve sahil kesimindeki Leccûn Sancağı Türkmenlerinin katıldığından bahsedilir. Kesin olarak doğruyu yansıttıkları şüpheli olsa da bu bilgilerin Zahir Ömer'in göçebe kabilelerle ittifak yapabileceğini gösterdikleri söylenebilir. Safi'ye göre Zahir Ömer, 1730'larda Sakr Kabilesi ile ve bölgenin başlıca göçebe kabilelerinden Beni Sahr, Serdiyye, Aneze, Arab-ı Sabîh gibi kabilelerle ittifaklar yapmıştır²³². Ancak hem yerel kaynaklardan hem de Osmanlı arşivlerinden anlaşıldığı kadarıyla Zahir Ömer'in bölgedeki en önemli müttefiki Cebel-i Âmil mıntıkasında yaşayan Metâvile adıyla anılan aile ve aşiretlerdir. Metâvile ile Zahir Ömer arasında, Safi'ye göre 1767 senesine kadar askeri bir ittifak gözlenmemiştir. Ancak Osmanlı arşiv kayıtlarında bu tarihten önce de taraflar arasında bir askeri ittifak olduğunu yansıtan bilgilere rastlamak mümkündür. Süleyman Paşa ile Zahir Ömer arasında sürtüşmelerin yaşandığı 1742 senesinde Zahir Ömer'in Metâvile birlikte hareket ederek on binden fazla mevcuda sahip birliklerle Bilâd-ı Şam'da bozgunculuk yaptığı yönünde şikayetler olmuştur²³³. Fransız seyyah Volney, 1771 senesinde, Zahir Ömer'in müttefiki Memlûk komutanı Ebuzzeheb Muhammed Bey'e yardım etmek üzere gelen on iki-on üç bin kişilik Metâvile gücünün yanı sıra Safed ve civarından toplanan on beşbin kişilik askeri bir gücün varlığından bahseder²³⁴. İtalyan seyyah Mariti ise Zahir Ömer ile müttefiklerinin beş bini süvarilerden oluşan altı bin kişilik bir askeri güce ulaşabilecek askeri kapasitesiye sahip olduklarından bahseder²³⁵.

²³¹ Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *DİA*, C. 44, s. 91; Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 192.

²³² Halid Safi, *a.g.e.*, s. 193.

²³³ BOA, MD, nr.149, s. 147.

²³⁴ Volney, *Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783,1784, and 1785*, Vol.II, s. 326.

²³⁵ Abbé Mariti, *Travels Through Cyprus, Syria and Palestine with a General History of the Levant*, Vol.II, s. 101.

Şam ve Sayda kuşatmalarında Zahir Ömer'in yanında Mısır'da Osmanlı'ya isyan halinde olan Ali Bey'in güçleri de bulunmaktaydı. Bilâd-ı Şam'daki siyasi oluşumların kadim rakibi olan Mısırlı güçler bu defa bölgedeki Osmanlı iktidarını oldukça sarsmıştır. Burada Zahir Ömer'in askeri kabiliyetini oldukça arttıran diğer bir yabancı unsurdan bahsetmek yerinde olur. Bu yabancı unsur, Rus donanmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu ile Rus İmparatorluğu arasında 1768'de patlak veren savaş çerçevesinde 1770'den beri Akdeniz'de bir Rus donanması sefer halindeydi. Zahir Ömer bu donanmanın kaptanı Alexi Orlof'un yardımına başvurmuştur²³⁶.

Son tahlilde, Zahir Ömer'in Metâvile'den sağladığı askeri destekle ve bölgesinin dışından gelen askerî destekle oluşturduğu askeri gücün miktarı konusunda Osmanlı arşivi kayıtlarında ve yerel kaynaklarda rastlanan verilerin üst sınırı göstermekte olduğu anlaşılmaktadır. Varılacak diğer bir sonuç da Zahir Ömer'in müttelikleri sayesinde Şam valilerine karşı gelebildiğidir. Özellikle Ali Bey'le yaptığı ittifak sayesinde savunma durumundan saldırı durumuna geçmiştir, denilebilir.

Safed ve civarında tabir yerindeyse kurduğu savunma hattı ile Şam valilerine karşı durmayı başardığı anlaşılan Zahir Ömer, bölgesinde yer alan kalelere ayrı bir önem vermiştir. Özellikle Safed ve civarında Haçlılar döneminden kalma kaleler ve kale kalıntıları bulunmaktaydı. Taberiye ve Deyr Hanna kaleleri Zahir Ömer'in, tahkim ve teçhiz ettiği ilk kaleler olmuşlardır. Taberiye'deki kale hakkında Osmanlı arşiv kayıtlarında bilgilere rastlamak mümkündür. Buna göre Zahir Ömer, Taberiye Köyü'nde bulunan eski surları güçlendirmiş dört tarafına birer kule (burç) diktirmiştir. Ayrıca bu surların iç kesiminde iki kule daha yaptırmış ve bunların arasına kendisine bir hane inşa ettirmiştir²³⁷. Taberiye'deki inşaat faaliyetini sürdüren Zahir Ömer, eski surların içinde muhtemelen yüksek bir yere dört katlı bir kale de yaptırmıştır. Kalenin savunmasında kullanılmak üzere dört takım top ve mühimmatını kaleye yerleştirmiştir. Ancak Zahir'in savunma sistemi sadece bu kaleden ibaret değildi. Hüseyin Ailesi'ni baskılayarak 1738'de ele geçirdiği Cıddîn Kalesi, Deyr Hanna'daki kale, Suhmata Köyü'nde bir kale ve muhtemelen Tarbiha'da bir kale Zahir Ömer'in

²³⁶ Fevzi Kurtoglu, **1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekatı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, İstanbul 1942, s. 48.

²³⁷ BOA, MD, nr. 145, s.156.

kontrolü altındaydı. Bu kalelere ya Deyr Hanna'da olduğu gibi kardeşini ya da müttefiklerinden birini kumandan olarak yerleştirdiği anlaşılmaktadır²³⁸. Taberiye'deki oluşturduğu istihkam sayesinde, Süleyman Paşa'nın 1742 yılında neredeyse üç ay süren kuşatmasını başarıyla atlatabilmişti. Safed ve civarındaki kaleler dışında Zahir Ömer Akka'yı merkez ittihaz ettikten sonra, burada ve güneye doğru Hayfa, Tantûra gibi sahil yerleşimlerinde kuvvetli istihkamlar kurdu. Osmanlı arşiv kayıtlarında bunlara ilişkin malumata tesadüf etmek mümkündür. Buna göre, Hayfa'nın güneyinde sahilde bir köy olan Tantûra'ya bir kale inşa ettirmiş ve buraya emrindeki *mağribî*lerden birini kumandan tayin etmiştir. 1760'ların başındaki bu gelişme Şam valisi Gürcü Osman Paşa ile kendisini karşı karşıya getirmiştir²³⁹. Ancak bu tarihten itibaren Zahir Ömer'in Sayda Eyaleti'nin sahil kesimindeki nüfuzu artış gösterecektir.

Burada daha önce yapılan bir izahı tekrar etmekte fayda mülahaza olunur. Zahir Ömer'in bu kaleleri müstakil kendi nam ve hesabına alıkoyduğunu düşünerek, sırf bir adem-i merkezîyet mütalaasına dalmak meseleyi tam manasıyla izah etmez. Bir kere Osmanlı merkezî hükümetinin 17. yüzyıldan beri Hayfa başta olmak üzere sahil kesimindeki korsan faaliyetlerine bir son vermek için tedbirler aldığı bu minvalde Hayfa'ya 1721 yılında yeni bir kale inşasına girişildiği bilinmektedir. Zahir Ömer'in ciddi anlamda baş kaldırdığı döneme kadar merkezî hükümet tarafından bu güvenlik tedbirleri kapsamında tahkim ettiği kalelere göz yumulduğu yorumuna gitmek mümkündür. Sayda valilerinin, Akka'nın iltizamını verirken buranın güvenliğini hem korsanlara hem Bedevilere karşı sağlaması şartını koşmuş oldukları yerel kaynaklara dahi geçmiştir. Öte yandan, Hayfa ve Tantûra'daki faaliyetleri nedeniyle Şam valisi ile karşı karşıya gelen sadece Zahir Ömer değildi. Sayda valisi de bu konuda Şam valisine karşı çıkmıştır. Gürcü Osman Paşa, Zahir Ömer'e Hayfa ve Tantûra'dan elini çekmesi konusunda buyruldu gönderdiğinde Sayda valisi bunun gereksiz bir hareket olduğunu bildirmiş ve Osman Paşa'ya muhalefet etmiştir. Bu meselede de hüküm, Sayda valisinin telkini üzerine Zahir Ömer'den yana çıkmış bu iki yerin iltizamının kendisine verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Zahir Ömer'in itaat dairesi içinde

²³⁸ BOA, MD, nr. 149, s. 40.

²³⁹ BOA, MD, nr.163, s. 279.

tutulabileceği düşünülmüştür²⁴⁰. Tabii bu tür meselelerde bölgenin huzurunun devamlılığı merkezî hükümet tarafından esas sayılmıştır.

3.4.1.3. Yatay Düzlemdeki İlişkiler: Gayrimüslim Ailelerin Zahir Ömer'in Yerel İktidarındaki Roller

Şimdiye kadar Zahir Ömer'in göçebe kabilelerle, kırsal yerleşimlerdeki liderliklerle (Metâvile, Şihâbîler) ilişkileri üzerine açıklamalar ve değerlendirmeler yapıldı. Bu başlık altında ise Zahir Ömer'in idari, mali konularda danışmanlıklarına ve yardımcılıklarına başvurduğu gayrimüslim aileler ile ilgili değerlendirmelere yer verilecektir. Özellikle Sabbâğ Ailesi'nin Zahir Ömer'in Akka'da kontrolü ele geçirmesinden sonraki rolleri ve fonksiyonları incelenecektir.

Zahir Ömer ve ailesi Zeydânîlerin kontrolleri altında tuttıkları, Safed, Nâsıra, Deyr Hanna, Taberiye ve Akka, Müslüman ahalinin yanı sıra gayrimüslim ahalinin yaşadıkları yerlerdi. Rum Ortodokslar, Rum Katolikler ve Yahudiler gayrimüslim nüfusu oluşturan başlıca dini gruplardı. Bu gruplar arasında Rum Ortodoksların yoğun olarak yaşadıkları yerlerin başında Nâsıra gelmekteydi²⁴¹. Öte yandan Akka'nın bir miktar Hristiyan nüfusun yaşadığı bir kent olduğu belirtilmiştir. Bu Hristiyan nüfusun büyük bir kısmını Rum Ortodokslar ve Rum Katolikler oluşturmaktaydı²⁴². Safed ve Taberiye'de Hristiyan nüfusun yanı sıra Yahudiler de bulunmaktaydı²⁴³. Mârûnîlerin Safed ve civarında kayda değer bir nüfus oluşturmadıklarını söylemek mümkündür. İkinci bölümde izah edildiği üzere Mârûnî nüfusun yoğun olarak yaşadığı coğrafya Cebel-i Lübnan'dı.

Zahir Ömer'in Safed ve civarında tutunmaya çalıştığı 1720-30'lu yıllarda bu mıntıkada yaşayan gayrimüslimlere karşı müsamahalı davranmıştı. Nâsıra'nın Hristiyan ahalisi Zahir Ömer'in bölgeyi kontrolü altına almasına ses çıkarmamış hatta bu konuda istekli olmuşlardı. Nâsıra'nın sakinleri, Zahir Ömer'in nüfuz ve

²⁴⁰ BOA, **MAD**, nr. 9987, s. 222; **MAD**, nr. 9989, s. 99.

²⁴¹ Mahmut Aydın, "Nâsıra", **DİA XXXII**, İstanbul 2006, s. 397-399; Thomas Philipp, **Acre**, s.23.

²⁴² Thomas Philipp, **a.g.e.**, s. 23.

²⁴³ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi- 2, 7-10. Kitaplar, Dizin**, 9. Kitap, s. 219; Mahmûd el-Âbidî, **Safed fi't-Tarih**, Amman 1977, s. 105-106.

hakimiyetini kabul ederken muhtemelen güneylerindeki Nablus'un baskısının azalacağına dair bir beklenti içindeydiler. Nablus meşayihî Nâsıra'yı hem ihtiyaçlarını giderecekleri bir pazar olarak görüyor, hem de ulaşım açısından önemsiyordu. Ayrıca burası Sakr Kabilesi'nin dolaşım alanına dahildi. Nâsıralılar, Zahir'in koruması altına girmekle muhtemelen bedevi Sakr Kabilesi'nin olumsuz faaliyetlerinden korunmayı da beklemişlerdir²⁴⁴.

Akka'nın ekonomik anlamda yükselişi, ticaretle uğraşan Hıristiyan ailelerin buraya göç etmelerini sağlamıştır. Vaktiyle Beyrut'ta yerleşmiş olan Katolik Rumlardan olan Sabbâğ Ailesi'nden bir kısmının 1700 senesinde Akka'ya gelerek ticaretle uğraşmasında buradaki ticari fısatların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Sabbâğ Ailesi'nin ticaretle uğraşmanın yanında çocuklarının eğitime önem verdiği, Akka'ya gelen kardeşlerden biri olan Habib'in oğlu İbrahim'i yedi yaşında geldiğinde Kesrevan'a eğitime göndermesinden anlaşılmaktadır. İbrahim burada tıp dahil pek çok alanda eğitim almıştır²⁴⁵. Bu tıp eğitimi sayesinde Zahir Ömer'in hastalığını tedavi ederek onun dikkatini çekmiştir.

Akka'ya yaptığı ziyaretler esnasında Zahir Ömer'in tanıştığı diğer bir gayrimüslim ise Yusuf Kıssîs isimli Rum Katoliği olan bir tüccardı. Zahir Ömer, Taberiye'de ihtiyaç duyup bulamadığı elbise vesair ihtiyaçlarını bu Akka'lı tüccardan alıyordu. Zamanla aralarında bir güven hasıl oldu. Akka'nın kontrolünü eline aldıktan sonra Zahir Ömer, Yusuf'u başdanışmanı yaptı. Yusuf, 1760'lara kadar bu görevde bulunacaktı²⁴⁶. Daha sonra Yusuf'un, Zahir Ömer'in danışmanlığı görevinden ayrılması konusunda, Mihail'in anlatımı benimsenmiştir. Buna göre, 1757 senesinde Zahir Ömer ağır bir hastalığa yakalanır. Hastalığın tedavisi konusunda Süleyman Suvvân isimli bir Rum Ortodoks hekim getirilir. Ancak ailesi bu hekimin Zahir Ömer'i iyileştiremeyeceğinden korkar ve tıp eğitimi almış olan İbrahim es-Sabbâğ'a

²⁴⁴ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 21; Tavfik Muammar, *Daher el-Omar*, s. 59-60.

²⁴⁵ Mihail Sabbâğ, *Tarih İbrahim Sabbâğ, (Eş-Şeyh Zahir Ömer ez-Zeydânî fî 'uyûn me'âsırîhi, thk. Hânî es-Sabbâğ, Akka 2014 içinde) s. 74-75.*

²⁴⁶ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 24; ayrıca bkz. Joudah, *Movement of Shakh Zahir al-Omar*, s. 68

başvurulur. İbrahim, Zahir Ömer'i iyileştirmeyi başarır. Bunun üzerine Zahir Ömer, Yusuf'un yerine İbrahim es-Sabbâğ'ı başdanışmanı ve kahyası tayin eder²⁴⁷.

İbrahim Sabbâğ, Zahir Ömer'in ölümüne kadar onun idari ve mali konulardaki danışmanı olacaktır. Osmanlı arşiv kayıtlarında Zahir Ömer'in hazinedarı olarak tanımlanan İbrahim'in Akka, Sayda ve Hayfa'da gayr-ı menkulleri bulunmaktaydı²⁴⁸. İbrahim'in oldukça yüklü bir servete sahip olması, efendisinin mukataalarında tarım yapan köylünün vergi borcunu ödemede onlara borç vererek yardımcı olması gibi sebepler Abbûd'un da bahsettiği üzere, Zahir Ömer'in İbrahim'e olan güveninin arkasında yatan sebeplerdi. Bu şahsın kendi inancına mensup Rum Katoliklerin Akka'ya gelip yerleşmelerinde de etkili olduğu bilinmektedir²⁴⁹.

Zahir Ömer'in gayrimüslimlere karşı ılımlı bir tavır takındığına dair, tarihçilerde oluşan genel kanaati benimsemek mümkündür. Ama bunun sırf hoşgörü veya hümanizm ile açıklamak doğru değildir. İbrahim Sabbâğ örneğinde olduğu gibi ticaretle uğraşan, entelektüel birikime sahip olan, Avrupalı Katolik Fransızlarla ticari ilişkilerin gelişmesinde aracı rolünü üstlenebilecek karakterlerin Zahir Ömer'in ilgisini çekmesi gayet doğaldı. Kuzeyde Şihâboğullarının danışmanlığını Mârûnî din adamlarının yapmasına benzer bir durum burada da geçerliydi .

3.4.1.4. Akka ve Civarında Faaliyet Gösteren Yabancılarla İlişkiler

Zahir Ömer'in Sayda ve Akka'da Fransız tüccarlar ve konsolosluk görevlileriyle irtibat kurduğu bilinmektedir. Fransız tüccarların 17. yüzyılın sonlarından itibaren Filistin pamuğuna ilgilerinin artması Zahir Ömer'le irtibat kurulmasında etkili olmuştur. Fransızlar, Sayda'yı merkez ittihaz etmişlerdi ve buradaki *Han Efrenç*'te bir konsolos vardı. Ayrıca Akka'da 18. yüzyılın ilk çeyreğinde bir Fransız tüccar topluluğu bulunuyordu ve bunların işlerini organize etmek için bir de konsolos yardımcısı görevlendirilmiştir²⁵⁰. Zahir Ömer, Sayda'daki konsolosluk

²⁴⁷ Mihail es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 31-32.

²⁴⁸ BOA, **C. ML**, nr. 726/29680.

²⁴⁹ Thomas Philipp, **Acre**, s. 23.

²⁵⁰ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 133.

görevlileri ve tüccarlarla temas kurmuştur. Cohen, Zeydânî Ailesi'nin ve Zahir Ömer'in Fransız tüccarlarla yaptıkları ticari anlaşmalar sayesinde ciddi kârlar elde ettiklerinden bahseder. 1720'lerde ilişkiler, Zahir Ömer'in ağabeyi Sa'd'ın borcunun Fransızlar tarafından ödenerek hapisten çıkarılmasıyla daha da yakınlaşmıştır. Zahir Ömer'in ilk defa Sayda'daki Fransızlardan bir miktar kredi aldığı ve bu kredilerin miktarının 1730'larda kayda değer oranda arttığı bilinmektedir²⁵¹.

Akka'nın kontrolünü ele geçirmesinden sonra Zahir Ömer'in, Sayda'daki Fransızlarla ticari ilişkileri eskisi kadar iyi gitmedi. İlişkilerin bozulmasının başlıca sebebi, Zahir Ömer'e, Fransızların dayatmaya çalıştıkları statüko ile alakalıydı. Fransızlar, bölgede yaptıkları ticarete Sayda'nın merkezi konumunu devam ettirmesini istiyorlardı. Ayrıca Celile Bölgesi'nde tarımı yapılan pamuk ve buğday gibi ürünlerin hasadının tamamını ele geçirmek derdindeydiler. Doğrudan köylülerle irtibat kurup satış anlaşmaları yaparak Osmanlı gümrükçülerinin takibinden kurtulmaya çalıştıkları oluyordu²⁵². Zahir Ömer ve ailesiyle de bu amaçları doğrultusunda ilişkiler kurmuşlardı. Ama Zahir, Akka ve civarında yerel iktidarı ele geçirdikten sonra bölgedeki ticari tarımdan elde edebileceği kârı arttırmanın peşine düştü. Celile Bölgesi'nde pamuk tarımını teşvik etti. Fransızlarla yapılan ticarete kuralları kendisi koyma yolunu seçti. 1750'lere gelindiğinde Zahir Ömer'in Fransızların direktmelerine rağmen pamuk ticaretinde fiyatları belirleyebilecek bir ticari güce ulaştığı görülmektedir²⁵³. Sayda Konsolosu Gautier'nin Devlet Katibi Marki de Roille'ye yolladığı 26 Nisan 1751 tarihli mektuba göre, İstanbul ve İzmir'den gelen birkaç tüccar Sayda iskelesinde yüklü miktarda pamuk ipliği siparişinde bulunmuşlardı. Konsolos bu tüccarların kimlikleri hakkında bilgi vermeden satın aldıkları pamuk ipliğini Marsilya'ya değil de İstanbul'a ve İzmir'e götürecek olmalarının kendi ticaretlerine vereceği zararı dile getirir. Sayda iskelesinde kendilerinin kurmuş olduklarını iddia ettiği pamuk ticaretinden ne Türklerin ne de başka milletlerin haberinin olmadığını belirten konsolos, artık durumun değiştiğini padişahın İstanbul ve İzmir'deki tebaalarının bu ticaretten haberdar olduğunu söyler. Bu dönemde Fransızları pamuk ve pamuk ipliği ticaretinde hüsrana uğratan diğer bir gelişme ise bölge insanının bu

²⁵¹ A.e., s. 14.

²⁵² BOA, MAD, nr. 9922, s. 149.

²⁵³ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 16-17.

ticaretin kârlılığını öğrenmiş olmasıydı²⁵⁴. Fransızların Sayda'daki konsolosunun, pamuk ve pamuk ipliği ticareti konusunda vaktiyle kurdukları ticari tekelin kırıldığına dair ifadeleri Zahir Ömer'in de dahlinin olduğu bir değişime işaret etmektedir.

Fransızlarla arasında yaşanan bu tür olumsuzluklara rağmen Zahir Ömer, onlarla ticari ilişkilerini sürdürdü. Bir yandan da Fransızların vaktiyle bölgede kurmuş oldukları ticari tekeli kırarak Malta, Kıbrıs ve Kuzey İtalya'daki Livorno ile pamuk ve yün ticareti yapmayı başardı. Bu ticaretin yapılmasında Zahir Ömer'in 1760'lardan itibaren hazinedarlığını yapmış olan İbrahim Sabbağ'ın bağlantıları etkili olmuştur²⁵⁵.

Fransızlarla ilişkilerin sürdürülmesinde belirleyici neden Zahir Ömer'in ekonomik beklentileriydi. Ancak başka nedenler de vardı. Akka'da kontrolü ele geçirmeden önce bağlantı kurmuş olduğu Fransız konsolos yardımcısı Joseph Blanc, Zahir Ömer'in verdiği pamuk ve buğdaya karşılık ona silah, barut ve sair mühimmatı tedarik ediyordu. Bu verilerden yola çıkarak Fransız konsolosluk görevlileri veya tüccarı ile Zahir Ömer arasında gelişen ilişkilerin arka planında, Osmanlı hükümetine karşı ortak bir husumetin birleştiriciliğinin var olduğuna dair yorumlara gitmek çok doğru değildir. Zira, Zahir Ömer'in ve Fransızların bölgede tatbik edilmekte olan mukataa sistemi bağlamında görev veya fonksiyonları vardı.

Fransızların, kimi zaman bölge mütezimlerinin vergi borçlarına kefil olmaları, Zahir Ömer tarafından önemsenmelerinde etkili oluyordu²⁵⁶. Öte yandan köy şeyhlerinden eyalet valilerine kadar toplumun çeşitli seviyelerinden zevata kredi veren veya kredi almalarına aracı olan Fransızların mukataa sisteminin işleyişi için önemli bir fonksiyona sahip oldukları göz ardı edilmemelidir²⁵⁷. Zahir Ömer ile aralarındaki

²⁵⁴ Adil İsmail, *Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban*, C. I, s. 83.

²⁵⁵ Cohen, *a.g.e.*, s. 15-16; Halid Safi, *Hâkim el-Celil*, s. 223-225.

²⁵⁶ BOA, *MAD*, nr. 3439, s. 162. Osmanlı maliye kayıtlarında *Françalı tüccarı* ya da *Efrenç tüccarı* olarak geçen Fransızların, Sayda valilerine borç verdikleri ve bu borçlar karşılığında valilerin değerli birtakım eşyalarını rehin aldıklarına dair kayıtlar için bkz. BOA, *MAD*, nr. 9952, s. 161; *MAD*, nr. 9976, s. 6, 9.

²⁵⁷ Sayda Eyaleti'nde ticaret yapmak üzere bulunan Fransızların faaliyetlerini yürütürken Sayda valisi başta olmak üzere diğer idareciler ve yerel güçler tarafından zulme veya haksızlığa uğramamaları meselesi, Osmanlı hükümetinin Fransa ile münasebetleri gereği ihtimam göstermesi gereken bir konuydu. Bu konu hakkında bölgedeki konsolostan başkentteki Fransız büyükelçisine bir şikâyet geldiğinde büyükelçi konuyu Osmanlı hükümetine arz etmekte hiç gecikmiyordu. Böyle durumlarda hükümet, Fransa ile teati edilen ahidnamenin gereklerini hatırlatarak Sayda valilerinden gereken önlemleri almalarını istiyordu. Bkz. BOA, *MD*, nr. 153, s. 169, hkm. 650; *A.MKT*, nr. 39/47.

ilişkileri, zayıf merkezî hükümetten fırsat bularak güçlenen yerel güçlerin dış destekçiler bulmaları gibi bir açıklamaya sığdırmak vakıayı tam olarak doğru yansıtmaz. Zira Zahir Ömer'in Akka'daki hakimiyetinden sonra oluşturmaya çalıştığı ticari tekel en çok Fransızlara zarar veriyordu. Onların bu konuda müracaat ettikleri merci ise İstanbul'daki büyük elçi aracılığıyla Osmanlı hükümetiydi.

Akka, Hayfa, Tire, Tantûra gibi sahil yerleşimlerinin kontrolünü ve iltizamını alan Zahir Ömer'in, Fransızların yanı sıra İngiliz tüccarlarla, Maltalı korsanlarla, Mısırlılarla ticari ilişkiler kurduğuna dair yorum ve değerlendirmeler yapılmıştır. İngilizler'le olan ticari münasebetlerin akim kaldığı bu durumun meydana gelmesinde Fransız-İngiliz çekişmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır²⁵⁸. Zahir Ömer, pamuk fiyatlarını arttırma konusundaki pazarlıkta Fransızlara karşı elini güçlendirmek için İngiliz konsolos yardımcısıyla temasa geçmeye onu yönlendirmeye çalışmıştır. Fakat beklediği desteği bulamamıştır. İngilizlerin bu kayıtsızlığının altında Fransızların bölge ticaretinde etkin yabancı unsur olmalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlıların Arabistan kıyıları olarak tanımladıkları²⁵⁹ Bilâd-ı Şam sahillerinde Antakya'dan Dimyat'a varıncaya kadar mevcut bulunan iskelelerin korsanlara karşı güvenliğinin sağlanmasına yönelik faaliyetlerinin, 18. yüzyılda ivme kazandığı üzerinde durulmuştur. Osmanlı, Venedik, İspanya gibi devletlerin Akdeniz'de faaliyetlerini daha önceki yüzyıllardakine nazaran azalttıkları bu dönemde Malta korsanlarının etkinliklerini arttırdıkları görülmüştür. Dahası Avrupa'da İngiltere, Fransa, Hollanda arasında meydana gelen İspanya Veraset Savaşları (1702-1713), Avusturya Veraset Savaşları (1739-1748) esnasında bu devletlerin bilgileri dahilinde Akdeniz'de izinli korsanlık yapan gemiler vardı. Osmanlılar bu savaşlarda taraf olmadıkları halde yapılan korsanlık faaliyetlerinden zarar görebiliyordu. Korsanlar yıkıcı faaliyetler yürütmeseler bile Doğu Akdeniz limalarını kendilerine bir sığınak veya ikmal yeri olarak kullanıyorlardı²⁶⁰.

²⁵⁸ Halid Safi, **Hâkim el-Celîl**, s. 232.

²⁵⁹ BOA, **MAD**, nr. 9909, s. 495.

²⁶⁰ Ekkehard Eickhoff, "Akdeniz'deki Osmanlı Deniz Cephesi (XVI-XVII. Yüzyıl)", s. 386-387; Şenay Özdemir, "Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlık Konumu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 23, Ankara 2004, s. 192-201.

Zahir Ömer'in bölgede faaliyet gösteren korsanlarla irtibat kurmasıyla alakalı Osmanlı arşiv kayıtlarında rastlanılan bir hüküm sureti, iki tarafın ilişkilerine dair bazı ipuçları ihtiva eder. Şam valisi Abdullah Paşa'ya gönderilen bu hüküm suretine göre, 1747'de Akka'dan zahire alıp Antakya'ya dönmek isteyen Abdurrahman Çelebi, aldıklarını yükleyecek bir gemi ararken Zahir Ömer'e rastlamıştır. Zahir Ömer, Abdurrahman Çelebi'yi zahireleri kendisinin gemisine yüklemesi konusunda zorlamış, kendi gemisinin korsan tehdidinden emin olduğunu ifade etmişti. Abdurrahman Çelebi'yi ikna ettiği anlaşılan Zahir Ömer, zahireyi kendi gemisine yükletmiş sonra da ittifak halinde olduğu korsanlara vermiştir. Mesele Trablusşam kadısı Şemseddin oğlu Halil Efendi'ye intikal etmiş, Halil Efendi, merkeze gönderdiği mektubunda, bölgede seyrüsefer eden gemilerin kaptanlarından gelen bilgilere göre Zahir Ömer'in korsanlara meyli olduğunu, onlara ikmal konusunda yardımda bulunduğunu, hatta onun sayesinde bölgede varlıklarını sürdürebildiklerini haber vermiştir. Sonuç olarak Şam valisine bu konuda gerekeni yaparak, mağduriyetleri gidermesi yönünde talimat verilmiştir²⁶¹. Bu belgeden anlaşılan

Yukarıdaki arşiv kaydından da anlaşılabacağı gibi Zahir Ömer, Akka mültezimi olduğu dönemde korsanlarla ilişkiler kurmuştur. Volney, yukarıdaki hüküm suretindekine benzer bir şekilde, kendilerini tarafsız gibi gösterip Akka'ya giren Maltalı korsanların, burada Türk gemilerinden elde ettikleri ganimetleri satmalarına Zahir Ömer tarafından göz yumulduğunu dile getirir²⁶². Halid Safi, Maltalı korsanlarla Zahir Ömer arasındaki ilişkinin ticari yönü ağır basan bir alaka olduğunu söyler²⁶³. Tevfik Muammer, Maltalı korsanların, Trablusşam ve Sayda eyaletleri iskelelerine herhangi bir maksatla yaklaşmalarına izin verilmediğinden, Osmanlı valilerinin nüfuz alanlarının uzağında kalan Akka ve civarında faaliyet gösterebilmek için Zahir Ömer'e yaklaştıklarını belirtir. Maltalı korsanların Akdeniz'de yağmaladıkları, aralarında Türk ve Müslüman gemilerinin de bulunduğu gemilerden elde ettikleri malları Akka'da pazar kurup satabilmeleri, Osmanlı hükümetinin ve valilerinin kabul edemeyecekleri bir durumdu. Buna göz yumduğu için Zahir Ömer'in hıyanetle suçlanabilmesi

²⁶¹ BOA, A. DVNS. ŞM. D, nr. 2, s. 115. Bu belgeden Zahir Ömer'in bir gemisinin olduğu da anlaşılmaktadır.

²⁶² Volney, **Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783,1784, and 1785**, Vol.II, s. 321.

²⁶³ Halid Safi, **Hâkim el-Celil**, s. 164.

mümkündü. Zahir Ömer, bu töhmetten kurtulabilmek için bir defasında iki gemiyi silahlandırıp Maltalı korsanları Akka sahilinden kovmak üzere sevk etmiştir²⁶⁴. Son tahlilde Zahir Ömer'in, Maltalı korsanlarla münasebetinin ticari yönünün daha belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

3.4.1.5. Zahir Ömer'in Devlet Nezdinde Tanınırlığın Artması ve Merkezdeki Hâmileri

Zahir Ömer'in, Akka'da kontrolü ele geçirdiği dönemden sonra yıllık vergilerini ödeme konusunda daha dikkatli davrandığı görülmektedir. Ancak bu konuda Sayda Eyaleti'ndeki diğer mültezimlere benzer bir tutum içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ödemelerini, tam zamanında olmasa da yaptığı anlaşılmaktadır. Maliye tarafından gönderilen bir hükümde Safed mukataasının mültezimi Zahir Ömer, Bişâre Mukataası'nın mültezimi Şeyh Nassâr, Tuffâh Mukataası'nın mültezimi Şeyh Ahmed Mansûr, yine Safed mukataalarında mültezimlik yapan Şeyh Ali Nâfi' ve Şûf Mukataası'nın mültezimi Mir Mülhim Şihâbî'nin, 1747 senesinde vefat eden Azmzâde İbrahim Paşa'nın bakayasından üzerlerinde vergi borçları kaldığı görülmektedir²⁶⁵. Yaklaşık beş yıl sonra bu kez Zahir Ömer'in ve Mir Mülhim'im yüklü miktarda bakaya borçlarının sadece küçük bir kısmını ödedikleri ve kalan kısmın tahsili için özel mübaşir gönderildiği anlaşılmaktadır²⁶⁶. Ancak bu borçlu durumuna rağmen Zahir Ömer kendi nüfuz bölgesinde bulunan diğer ailelerin iltizam almaları konusunda kefil olmuştur. Hem 1747 senesinde hem de sonraki senelerde Zahir Ömer'in kefaletinin, Sayda valileri ve Osmanlı maliyesi tarafından kabul edildiği görülür. Sayda valisine giden Mart 1747 tarihli bir hükümde, Zahir Ömer kendi uhdesindeki mukataalar dışında, Sahil Akka Mukataası iltizamını almasında Şeyh Hüseyin'e ve Safed'de mültezimlik yapan Nafi Ailesi'ne mensup Şeyh Muhammed Ali'ye kefil olmuştur²⁶⁷. Benzer bir şekilde 1757-58 senelerinde Cebel-i Âmil Mukataaları şeyhlerinden Şeyh Kaplan, Şeyh Nâsîf ve Şeyh Abbas Muhammed'e kefil olmuştur²⁶⁸. Ayrıca Sayda Eyaleti dahilinde vergi borçları kalan diğer mültezimlerden bu borçların tahsili

²⁶⁴ Tavfik Muammar, **Daher el-Omar**, s. 96-98.

²⁶⁵ BOA, **C. ML**, nr. 76/3464.

²⁶⁶ BOA, **MAD**, nr. 10195, s. 288-289.

²⁶⁷ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 108.

²⁶⁸ BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289.

konusunda diğerk resmi görevlilerin yanı sıra Zahir Ömer'in görevlendirildiğı de vâkidir. Sayda valiliğı yapmış olduğı 1752-53 senelerinden bakayası kalmış olan Seyyid Ahmed Paşa'nın vefat etmesi üzerine kalan bu vergi borçlarının tahsili gündeme geldiğinde konuyla ilgilenilmesi için Sayda valisi Mustafa Paşa'nın yanı sıra Zahir Ömer ve *Arabî katip* Hamûd-zâde Ahmed görevlendirilmişlerdir²⁶⁹.

Tutulan kayıtlara nazaran bir mültezimin genellikle borçlu görünmesi ya da borçlarını geç ödemesi, o mültezim için maliye yönetimi bürokratlarının kafasında pek iyi bir izlenim uyandırmamış olmalıdır. Kaldı ki, Zahir Ömer, Babîâli'nin de onayıyla gerçekleşen Şam paşasının kuşatmasına karşı koymuş ve yaklaşık üç aylık bir kuşatmadan kurtulmayı başarmıştı. Ancak onun aleyhine olan bütün bu gelişmeler, hakkında idareden sorumlu bütün mercilerin aynı yaklaşımı paylaşmalarını sağlamaya yetmemiş olmalıdır. Sayda valileri için Zahir Ömer'in, idareleri altındaki mukataaların önemli bir kısmının mültezimi olarak sonuna kadar pazarlık ve diyalog kanallarının açık kalması gereken bir yerel aracı olduğunu söylemek mümkündür. Zira Zahir Ömer'in yokluğunda bölgeyi kimlerin domine edip mültezimliğı alacağı sorunu, Sayda valilerinin pek uğraşmak isteyecekleri cinsten bir sorun değildi. Şam valileri için ise Zahir Ömer, bölgesel nüfuzlarını tehdit eden kırsaldaki bir mütegellibeden başka biri değildi. Bu algılarını Osmanlı hükümetine yansıtır hükümette de benzer bir algı oluşmasını başardıkları zaman Zahir Ömer için kötü zamanlar başlıyor demektir. Nitekim Süleyman Paşa bunu başarmıştı ve Zahir Ömer'i çıkması oldukça zor bir kısırcın içine sokmuştu. Sonraki dönemde Zahir'le alakalı bu algının kırılmış olduğı görüldü. Esad Paşa, Zahir Ömer'in üzerine gitmek istedi. Ancak hükümet daha soğuk kanlı bir tavır sergileyerek onu yatıştırdı²⁷⁰. Cohen, Esad Paşa döneminde, devletin Zahir Ömer'i nasıl hem müzmin borçlu, hem de uzlaşmaya çalışılan biri olarak gördüğünü anlamaya çalışır ve bu soğuk kanlı tavrın arkasında Zahir Ömer'in merkezî hükümet nezdinde bazı arabulucuları veya hamileri devreye sokmasının etkili olduğunu söyler.

²⁶⁹ BOA, MAD, nr. 9976, s. 7.

²⁷⁰ Bu konu ile ilgili *Azmâdelerle Yeni Dönem: Geçici Uzlaşma* başlığı altında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Zahir Ömer, daha Süleyman Paşa'nın 1742'de yaptığı saldırı esnasında Fransız tüccarlardan kendisine İstanbul'da aracılık yapabilecek birilerini bulmalarını istemiştir²⁷¹. Ancak Akka'da kontrolü ele geçirdikten sonra, 1749 senesinde, Fransız tüccarlara ve İngiliz tüccarlara karşı, onların ticaretlerini olumsuz etkileyecek bir tutum içine girmesi, bu tüccarların Zahir Ömer'i desteklemenin tersine bir tavır içine sokmuştur²⁷². Ancak bu Avrupalı devlet temsilcileri ve tüccarların eninde sonunda Zahir Ömer'le anlaşmak zorunda olduklarını anladıkları ve dolayısıyla ondan yana bir tavır aldıkları da görülmüştür. Cohen ve Rafiq, Fransızlarla arasındaki ticari ilişkilerde meydana gelen, tabir yerindeyse gel-gitlerin, Zahir Ömer'in Osmanlı hükümetinin üst düzey yöneticileri olan sadrazam, defterdar ve reisülküttab tarafından muhatap alınmasında etkili olduğunu ileri sürmektedirler²⁷³. Ancak bu üst düzey yöneticilerin Zahir Ömer'in hamileri olmadıkları, Fransız büyük elçisinin muhtemel temaslarıyla harekete geçtikleri anlaşılmaktadır. Shamir, 1752'de idam edilen Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa'nın Zahir Ömer'i desteklediğini ve Sadrazam Mustafa Paşa'nın 1752 yılında Zahir Ömer'in Akka'yı kontrolünün resmi anlamda onaylanmasını temin ettiğini dile getirir. Ancak bu iddiaya mesned olabilecek bir kaynak göstermez²⁷⁴.

Öte yandan Abbûd es-Sabbağ'ın zikrettiği, Yakup ve Süleyman Ağalar vardır ki, Abbûd'un bu anlatımı Zahir Ömer'in İstanbul'la nasıl bağlantı kurabileceği hakkında ipuçları vermektedir. Yakup Ağa, Kızlar Ağası'nın maiyetindeki ağalardan biridir. Süleyman Ağa ise silahdarlıkla görevlidir. Yakup Ağa, Abbûd'un anlatımına göre, Kudüs'ü ziyareti esnasında Zahir Ömer tarafından karşılanır ve kendisine çeşitli hediyeler verilir. Yakup Ağa, Zahir Ömer'e istediğinin ne olduğunu sorar ve kendisinin isteğini devlet nezdinde gerçekleştirebileceğini söyler. Zahir Ömer, Yakup Ağa'dan Cira, Hamrateyn ve Hayfa'yı isteyerek buraların kendisi için hayati öneme sahip olduğunu ifade eder. Şam valisinin bu konuda kendisiyle sürtüşüğünü belirtir. Yakup Ağa'dan bu konuda kendisine yardımcı olmasını ister. Bunun üzerine Yakup Ağa, devlet merkezindeki yetkililere bir mektup yazar. Şam valisinin hükmünü iptal

²⁷¹ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 40-41.

²⁷² Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus**, s. 196.

²⁷³ Cohen, **a.g.e.**, s. 40-41.

²⁷⁴ Shimon Shamir "As'ad Pasha al-'Azm and Ottoman Rule in Damascus (1743-1758)", **Bulletin of School of Oriental and African Studies**, vl. 26, no. 1, University of London 1963, s. 21.

eder. Bu olaydan sonra Zahir Ömer, Yakup Ağa'nın idamına ve Süleyman Ağa'nın Kıbrıs'a sürgün edilmesine kadar işlerini rahatça görür²⁷⁵.

Abbûd'un bu rivayetinde geçen Yakup Ağa, Cohen'e göre İstanbul'da bir bankerdi. Ancak Zahir Ömer'in başka hamileri de vardı. Zahir Ömer, devlet nezdinde etkili olabilen bu gibi şahıslara küçük bir servet ödemek zorunda kalmıştır. Fakat bu sayede Şam valilerinin onun aleyhindeki düşünceleri, Osmanlı hükümeti tarafında gerçekleşecek bir zemin bulamamıştır. Özellikle, Esad Paşa döneminde Zahir Ömer'e karşı devletin uzlaşmacı tavrında bu hamilerin önemli bir rolü vardır²⁷⁶.

3.4.2. Azmzâdelerle Yeni Dönem: Geçici uzlaşma

Azmzâde Ailesi'nin Süleyman Paşa'nın ölümünden sonraki temsilcisi olan Esad Paşa'nın, amcasıyla kariyer açısından benzer tarafları vardı. Esad Paşa, amcasının ölümünden sonra Şam valisi oluncaya kadar, Azmzâde ailesinin muhtemelen idareci kabiliyetine sahip olan diğer üyeleri gibi ailenin malikane tasarruf ettikleri, Tedmür, Hama, Hums, Maarratü'n-Numan ve Hısnü'l-Ekrâd gibi mukataalardan bazılarının iltizamını aldı²⁷⁷. İsmail Paşa Şam valiliğinden azl edilince, diğer kardeşleri Mustafa ve Sadeddin ile birlikte birlikte Osmanlı hükümeti tarafından takibata uğradı. O dönemde ailenin mallarına el konuldu. Ayrıca ailenin malikane olarak uhdelerinde olan mukataalar ellerinden alındı²⁷⁸. Ailenin neşet ettiği yer sayılabilecek olan Maarra ve uzun yıllar tasarruflarında bulundurdıkları diğer mukataaların merkezi hükümet tarafından yapılan tayinlerle başkalarına verilmesine yönelik teşebbüslerin akamete uğradığı anlaşılmaktadır²⁷⁹. Esad Paşa çok geçmeden Hama zabıtlığı ve sonrasında Trablusşam Eyaleti valiliği ile görevlendirildi²⁸⁰. Süleyman Paşa ve diğerleri, Şam ve diğer bölge eyaletlerine vali tayin edildiler. Trablusşam valiliğinden sonra Esad Paşa'nın valilik yaptığı eyalet Sayda Eyaleti oldu

²⁷⁵ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 43.

²⁷⁶ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 41.

²⁷⁷ BOA, **MAD**, nr. 9932, s. 163; **MD**, nr. 136 s. 264.

²⁷⁸ BOA, **MAD**, nr. 9932, s. 157.

²⁷⁹ BOA, **MD**, nr. 139, s. 67.

²⁸⁰ BOA, **MAD**, nr. 9938, s. 205; **MD**, nr.145, s. 182.

ve Paşa burada 1741 senesi boyunca valilik yaptı²⁸¹. Esad Paşa, amcası Süleyman Paşa'nın ikinci defa Şam valiliği yapmaya başladığı dönemin başlarına denk gelen 1741 senesi boyunca ve sonrasında Hama Sancağı mutasarrıflığı yaptığı dönemlerde Zahir Ömer ile amcası arasında yaşanan problemleri yakından takip etmiş olmalıdır.

3.4.2.1. Şam Valisi Esad Paşa'nın Bilâd-ı Şam'ın Yerel Güçlerine Yönelik Siyaseti ve Zahir Ömer

Azm-zâde Ailesi'nin Süleyman Paşa ile başlayan ikbal dönemi Esad Paşa ile devam etmiştir. Esad Paşa, 18. yüzyıl Osmanlı taşra idaresindeki teamüller düşünüldüğünde oldukça uzun bir valilik süresi geçirdi. Esad Paşa'nın Şam valiliği Ekim 1743'ten Ocak 1757'ye kadar yaklaşık 14 yıl sürmüştür. Böylece Süleyman Paşa'nın ikinci Şam valiliği ile birlikte Şam valiliği 16 yıl boyunca Azmzâde Ailesi'nin uhdesinde kalmıştır.

Esad Paşa'nın valiliğinin ilk iki senelik döneminde dahili meselelerle uğraştığı anlaşılmaktadır. İlk etapta *Yerliye*'yi tedip etmiş ve Şam Hazinesi Defterdarı Fethi Efendi'yi tasfiye etmiştir²⁸². Defterdar Fethi Efendi, Humus'un Falakins Kasabası'ndan ayrılarak Şam'a yerleşmiş bir aliye mensuptu. Babası da defterdarlık görevinde bulunmuştu. Fethi Efendi, Hourani'nin şehir eşrafi tanımlamalarına uyan bir figürdü. Yereldi, şehirliydi ve iktidara talipti. Ulema nezdinde bulduğu destek, seyyidler arasında yer alması, İstanbul'da sırtını dönemin Kızlar Ağası Beşir Ağa'ya dayamış olması Fethi Efendi'yi Şam'da yerel güçler arasına sokmuş ve bu zümre içinde gücüne güç katmıştır. Fethi Efendi'nin ulema ile ilişkileri defterdar olmadan önce Şam'daki önemli vakıfların yönetiminde bulunmuş olmasından geliyordu. Bir süre sonra Süleyman Paşa ile mücadele edebilecek hale gelmiştir. Süleyman Paşa ile Fethi Efendi tarafından düzenlenen düğünler, taraflar arasındaki mücadeleyi yansıtan,

²⁸¹ BOA, MD, nr. 148, s. 22;97-98. Ayrıca bkz. Shimon Shamir "As'ad Pasha al-'Azm and Ottoman Rule in Damascus (1743-1758)", s. 6.

²⁸² A. Rafiq, *el-Arab vel-Osmaniyyun*, s. 257.

altının ve gümüşün hesapsızca harcandığı şenlikler olmuştur. Süleyman Paşa'nın 1743'te ansızın ölümü Fethi Efendi'nin rakipsiz kalmasını sağlamıştır²⁸³.

Amcası gibi Esad Paşa da Şam valisi olunca Fethi Efendi ile güç mücadelesine girişti. Osmanlı hükümeti açısından bu mücadelenin, şehir sakinlerinin huzurunu bozmuyor, ideolojik iktidarın en belirgin göstergesi olan hac organizasyonunu aksatmıyorsa bir sakıncası yoktu. Defterdarlar merkez tarafından vali başta olmak üzere vergi mükellefi olan her şahsı denetlemekle yetkiliydiler. Fethi Efendi, Süleyman Paşa'nın emvalini müsadere ederken bu yetkiyi sonuna kadar kullanmıştı. Ancak yetkisini kötüye kullandığı yönünde şikayetler de giderek artmaktaydı. Şehirli ahaliden ulema ve ileri gelen diğer kesimlerle yaşadığı sürtüşmeler, Esad Paşa'nın elini güçlendirmişti. Ulema, Esad Paşa'nın lehine tavır aldı. Nihayet halktan vergi adı altında haksız yere para toplaması, maiyetindeki bazı kimseleri çorbacı, yayabaşı, zabıt ve nefer adı altında yerli yeniçeriler olarak istihdam ettirmesi gibi nedenlerle hakkında sadır olan ferman ile Ağustos 1746'da idam edildi²⁸⁴.

Esad Paşa, rakibi Fethi Efendi'nin de içinde bulunduğu dahili meseleleri hallettikten sonra kırsal kesimdeki yerel güçlere nüfuzunu kabul ettirmeye yönelik faaliyetlere girişti. Fakat Esad Paşa'nın, amcasından farklı olarak kırsal kesimdeki yerel güçlere karşı pasif ve uzlaşmacı bir politika benimsediği ileri sürülmüştür. Abbûd es-Sabbâğ'ın "*Esad Paşa, Zahir Ömer'in çok cesur ve yiğit olmasından dolayı ona karşı ses çıkarmadı. Zaten Esad Paşa, savaşı sevmezdi. Bilakis malı ve rahatı severdi.*" şeklindeki rivayetinden²⁸⁵ etkilenmiş oldukları anlaşılan araştırmacılarda böyle bir kanaat hasıl olmuşa benzer. Tefvik Muammer'e göre Şam valileri Süleyman Paşa'dan sonra, Zahir Ömer'le karşı karşıya gelmekten sakınmışlardır. Fakat bu tutumlarıyla Osmanlı hükümetinin tepkisini çekiyorlardı. Hatta Esad Paşa'nın azledilmesinin sebeplerinden biri de Zahir Ömer'in nüfuz alanını genişletmeye yönelik faaliyetlerine karşı kayıtsız kalması olmuştur²⁸⁶. Halid Safi, Büdeyri'deki bazı rivayetleri de kullanarak bu uzlaşmacı tavrın paşaların dışındaki, etkin sebeplerini dile getirir. Buna

²⁸³Tahir Sevinç, "Seyyit Fethi Efendi'nin Şam Defterdarlığı ve Muhallefatının Müsaderesi (1728-1746)", **History Studies**, vl. 4, no. 4, 2012, s. 349; A. Rafiq, **a.g.e.**, s. 257.

²⁸⁴ BOA, MD, nr.152, s. 248, hkm. 996. Bu konuda ayrıca bkz. Tahir Sevinç, **a.g.e.**, s. 350.

²⁸⁵ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 40.

²⁸⁶ Tefvik Muammer, **Daher el-Omar**, s. 85.

göre, 1743 senesinde Zahir Ömer ile Esad Paşa'nın arasını bulmak için bizzat Defterdar Fethi Efendi aracı olmuştur. Zahir Ömer, Esad Paşa'ya pirinç, şeker ve çuha dolu kırk yüklük bir hediye göndermiştir. Ayrıca Fethi Efendi'ye de hediyeler yollamıştır. Yine 1749 senesinde Esad Paşa'nın tedip faaliyetlerinden kaçan yerliye mensup yeniçeriler (*zorab/zorbalar*) Zahir Ömer'e sığınmalarına rağmen yakalanıp kelleleri vurulmuştur. Zahir Ömer, kelleleri Sayda valisi'ne göndermiş Sayda valisi de bunları İstanbul'a göndermiştir. Zahir Ömer ise, bu hizmeti karşılığında Esad Paşa'dan devre seferine çıktığında Taberiye'den geçmemesini istemiştir²⁸⁷.

Zahir Ömer'in Şam valisiyle arasını düzeltmeye yönelik faaliyetlerinin yanı sıra, Esad Paşa'nın Zahir Ömer üzerine sefere çıkmayı göze alamadığı dile getirilmiştir. Esad Paşa, Şam Eyaleti'nin civarındaki yerel güçlere karşı aktif bir politika izlerken Zahir Ömer'e karşı bir harekate geçmeye cesaret edememiştir. Mesela Şihâbîler üzerine çeşitli seferler düzenlemiştir. Rafiq, bunun nedeni olarak Şihâbîler üzerine yapılacak bir askeri hareketin hedefinin erişilmesi kolay bir hedef olacağını dile getirmiştir. Ona göre, Şihâbîler, çok geniş bir mıntıkada yaşıyorlardı. Bu mıntıkadaki köylerden birine saldırmak, Şihâbîlere ve onların yerel iktidarı altında olan Dürzîlere saldırmak anlamına geliyordu. Zahir Ömer ve Zeydânî Ailesi içinse durum farklıydı. Zeydânî Ailesi'nin kuvveti Safed ve çevresinde oluşturdukları istihkam ağına dayanıyordu ve Şihâbîler gibi düşük yoğunluklu değildi. Esad Paşa, zaruri olarak Zahir Ömer'e saldırırsa bile iki muhkem kale olan Taberiye ve Deyr Hanna'ya saldırmak mecburiyetindeydi. Zahir Ömer, bu kaleleri Süleyman Paşa'dan sonra daha da güçlendirmişti. Dolayısıyla Esad Paşa, amcasının yaşadığı türden bir başarısızlık yaşamak istemediğinden Zahir Ömer üzerine gitmek istememiştir²⁸⁸.

Zahir Ömer'in, Akka'da kontrolü ele geçirdiği dönemden sonra bölge valilerinin yanı sıra Osmanlı hükümeti ile iyi geçinmeye çalıştığı görüldü. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Faaliyet merkezini Akka'ya kaydırması bir süreliğine de olsa Şam valileriyle, bizzat karşı karşıya gelmesini engellemiş olmalıdır. Öte yandan yıllık vergilerini ödeme konusunda Sayda Eyaleti'ndeki diğer mültezimlere benzer bir tavır gösterdiği anlaşılmaktadır. Ödemelerini zamanına harfiyen uyarak olmasa da yaptığı

²⁸⁷ Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 95-96.

²⁸⁸ Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 96; Abdul-Karim Rafeq, *The Province of Damascus*, s. 273.

anlaşılmaktadır. Sayda Eyaleti'nin mukataacılarından bazılarının iltizam almalarında kefaletinin kabul edilmesi, yine eyalet mukataaalarından tahsil edilecek bakaya kalmış vergi borçlarının tahsilinde göreve çağırılması gibi durumlar merkezî hükümetin güvenini kazanmış olduğunu göstermektedir. Sayda valisine giden Mart 1747 tarihli bir hükümde, Zahir Ömer kendi uhdesindeki mukataalar dışında, Sahil Akka Mukataası iltizamını almasında Şeyh Hüseyin'e ve Safed'de mültezimlik yapan Nafi Ailesi'ne mensup Şeyh Muhammed Ali'ye kefil olmuştu²⁸⁹. Benzer bir şekilde 1757-58 senelerinde Cebel-i Âmil Mukataaları şeyhlerinden Şeyh Kaplan, Şeyh Nasıf ve Şeyh Abbas Muhammed'e kefil olduğu görüldü²⁹⁰. Zahir Ömer'in resmi muhatap olarak görevlendirildiğine dair arşiv kayıtları bu dönemde Osmanlı hükümeti nezdinde tanınırlığının ve güvenilirliğinin arttığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir²⁹¹. Sayda valiliği yapmış olduğu 1752-53 senelerinden bakayası kalmış olan Seyyid Ahmed Paşa'nın vefat etmesi üzerine kalan vergi borçlarının tahsili gündeme geldiğinde konuyla ilgilenmeleri için Sayda valisi Mustafa Paşa'nın yanı sıra Zahir Ömer ve *Arabî Katibi* Hamûd-zâde Ahmed görevlendirilmişlerdir²⁹².

Esad Paşa'nın Şam Eyaleti'nin civarındaki yerel güçlere karşı idari-mali denetimi sağlamaya yönelik faaliyetleri hakkında Osmanlı arşivinin sunduğu veriler yerel kaynaklarınkilerden farklılık arz etmektedir. Osmanlı arşiv kaynaklarına göre Esad Paşa valiliği döneminde hem Zahir Ömer'in hem de diğer yerel güçlerin üzerine gitme arzusundadır. Şihâbîler hakkında merkezî hükümetin iradesinin üzerlerine varılıp vergi borçlarının tahsil edilmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Cebel-i Şûf ve Kesrevan Mukataası mültezimliği üzerinde olan Mülhim Şihâbî'nin ödemediği vergi boçlarının tahsili için Mayıs 1749 tarihinde Esad Paşa merkezî hükümet tarafından talimatlandırılmıştır²⁹³. Benzer bir durum Balebek'de huzursuzluk çıkaran Harfûşoğulları için de geçerliydi²⁹⁴.

²⁸⁹ BOA, **MAD**, nr. 9962, s. 108.

²⁹⁰ BOA, **MAD**, nr. 10200, s. 289.

²⁹¹ Osmanlı hükümetinin, Zahir Ömer'i eyalet mukataaalarından tahsil edilecek vergilerin takibinde ve sair konularda muhatap alınırken ne tür ifadeler kullanıldığına dair bkz. BOA, **MAD**, nr. 9978, s. 28. Metnin orijinalinin görüntüsü ve çeviri-yazısı için bkz. Ekler: Ek 4 ve Ek 5.

²⁹² BOA, **MAD**, nr. 9976, s. 7.

²⁹³ BOA, **MAD**, nr. 10191, s. 302; **MD**, nr.154, s. 52.

²⁹⁴ BOA, **A.DVNS.ŞM.D**, nr. 1, s. 214.

Hac organizasyonunun finansmanında Sayda Eyaleti'nden gelecek ocaklığın ve diğer ödemelerin önemi vardı. Esad Paşa döneminde farklı yıllarda bu ödemelerin aksatıldığı oluyordu. Aksaklığın nedeni ise Sayda Eyaleti'nin mukataalarını işleten mültezim ailelerin vergilerini zamanında ödememeleriydi. Safed Mukataası'nın mültezimi olan Zahir Ömer, Bişâre Mukataası'nın mültezimi Şeyh Nassâr, Tuffâh Mukataası'nın mültezimi Şeyh Ahmed Mansûr, yine Safed mukataalarında mültezimlik yapan Şeyh Ali Nâfi' ve Şûf Mukataası'nın mültezimi Mülhim Şihâbî'nin, 1747 senesinde vefat eden Azmzâde İbrahim Paşa'nın bakayasından üzerlerinde vergi borçları kalmıştı. Bunların tahsili için Sayda valisi Muhammed Paşa'ya yardım etmesi hususunda Azmzâde Ailesi'nin iki vali temsilcisi görevlendirilmişti: Şam valisi Esad Paşa ve Trablusşam valisi Sadeddin Paşa²⁹⁵. Esad Paşa'nın Bilâd-ı Şam'da idari-mali kontrol ve denetimin sağlanmasında diğer valilerle ortak hareket ettiğinde karşılarındaki yerel güçler arasında Zahir Ömer de bulunmaktaydı.

Ayrıca, Osmanlı hükümetinin Esad Paşa'nın Zahir Ömer üzerine gitmeyişiine tepkili olduğu ya da Esad Paşa'nın bu konuda pasif kaldığı yönündeki veriler üzerinde yeniden durmayı gerektiren başka arşiv kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre 1752 senesinde Esad Paşa merkeze gönderdiği raporlarında, Zahir Ömer üzerine sefere çıkmak için gerekli askeri tertibatın hazırlığını yaptığını belirtmiştir. Paşa, bu konuda kendisine izin verilmesini istemiş, Osmanlı hükümeti Osmanlı ülkesinde dönem dönem bazı olumsuz hareketleriyle valilerin hükmünü hiçe sayan şahısların ortaya çıkabildiğini, bunların ahalinin huzurunu ve genel nizamı bozacak faaliyetleri olursa tedibi yoluna gidilebileceğini bildirmiştir. Ancak hükümetin üzerinde durduğu asıl konu, öncelikle bu gibi şahısların barışçıl yollarla kazanılması gerektiğidir. Hükümetin iradesi, Sayda valilerinin düşmanlık ve sürtüşme yoluna sapmadan *hakîmâne* bir tutum sergileyerek bu işleri halletme yoluna gitmeleri gibi, Esad Paşa'nın da Zahir Ömer konusunda gazapla hareket etmeyip barışçıl bir tavırla hareket etmesi gerektiği yönünde olmuştur. Dikkat çekici olan hükümetin bu uyarıyı yaparken Esad Paşa'ya amcası Süleyman Paşa'yı misal göstermesidir. Hükümet Esad Paşa'dan akibeti meçhul

²⁹⁵ BOA, C. ML, nr. 76/3464.

olan şiddet yoluna sapmamasını istemiştir²⁹⁶. Yaklaşık bir sene sonra Esad Paşa yine Zahir Ömer’le uğraşma niyetini açık etmiştir. Zahir Ömer’in oğullarından Osman, Esad Paşa’nın yanına gelmiştir. Esad Paşa, Osman’ı Cinin Kalesi’ne zabıt tayin etmiş, sonra da Osman’ı Zahir Ömer’in kontrolü altında bulunan kuzeydeki Safed mıntıkasında yer alan köyleri yağmalamaya zorlamıştır. Zahir Ömer, oldukça zor durumda kalmış ve 1753 senesinde bu mukataa köylerinin iltizamına cesareti olmadığını bildirmiştir. Merkezî hükümet ve muhtemelen dönemin Sayda valisi Seyyid Ahmed Paşa böyle bir duruma razı olmamışlardır. Sayda valisinin verdiği bilgilere ve bölgeden alınan istihbarata göre Zahir Ömer’in görünürde herhangi bir olumsuz tavrı yoktur ve vergi borçlarını ödemektedir. Dolayısıyla Esad Paşa’nın tarafların arasını bulmak varken tersine işi kızıştırma yolunu tutmasının hatalı olduğu yönünde Sayda valisi Seyyid Ahmed Paşa ile haberleşilmiştir. Esad Paşa’dan, Zahir Ömer ile oğlunun arasını bulmak konusunda Sayda valisine yardım etmesi istenmiştir²⁹⁷.

Bu verilerden, Osmanlı hükümetinin, Esad Paşa’nın Zahir Ömer’in üzerine sefer düzenlemesine veya oğlu üzerinden Zahir Ömer’i sıkıştırmasına karşı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Hükümet, geçmişte yaşanmış Süleyman Paşa tecrübesini göz önünde bulundurmaktaydı. Sayda valilerinin, Azmzâde Ailesi’nden değillerse, Şam’ın kendi iç işlerine karışması konusunda gönülsüz oldukları bu olayda da görülüyordu. Zahir Ömer ve ailesi Zeydânîlerin huzursuz olmasının, mukataalarının iltizamını sürdüremeyecek bir duruma düşmelerinin eyalet gelirlerinin önemli bir miktarda azalmasına neden olacağı açıktı. Eyalet mültezimlerinin iltizamlarını sürdüremeyecek olması ise ne merkezî hükümet ne de valiler tarafından istenilir bir durumdu. Zira Sayda mukataalarının gelirleri imparatorluğun önemli askeri harcamalarına ve devletin ideolojik iktidarının en önemli simgelerinden biri olan hac organizasyonunun masraflarına sarf ediliyordu²⁹⁸. Dolayısıyla Şam valileri yerel nüfuzlarını arttıracak hamleler yaparken hükümetin ve Sayda valilerinin iktidar alanlarının sınırlarını tecavüz etmiş oluyorlardı.

²⁹⁶ BOA, MD, nr. 155, s. 209, hkm. 782.

²⁹⁷ BOA, MD, nr. 155, s. 448, hkm. 1706.

²⁹⁸ BOA, MD, nr. 156, s. 77, hkm. 230.

Öte yandan Esad Paşa, Şam valisi olduğu dönemden itibaren gücü giderek artan bir yerel güç haline gelmiştir. Şam’da bir sultan gibi davrandığı dile getirilen²⁹⁹ Defterdar Fethi Efendi’yi tasfiye etmeyi başarmış, yerli yeniçerileri tedib etmiş, askeri gücünü merkezden gönderilen yeniçeriler ve paralı askerlerle takviye etmiştir. Uzun valilik dönemi boyunca yaptırdığı saray, han ve giriştiği diğer imar faaliyetleri 16. yüzyılın güçlü valileri Sinan ve Derviş Paşa’ların giriştikleri imar faaliyetlerini hatırlatıyordu³⁰⁰. Öyle ki ona gönderilen hükümlerden birinde ailesi için *hanedan* tabiri kullanılmıştır³⁰¹. Ancak merkezî hükümet, yerel iktidarın giderek kendi evrensel iktidar alanına taşmasına her zaman güçlü bir kıskançlıkla karşı çıkmıştır.

Dikey düzlemde bir yerel gücün yükselişini evrensel boyutlara vardırmasının önüne geçmenin kadim yolları vardır. Barkey’in bahsettiği, yerel araçların yatay düzlemde bütünleşmesini önleyip dikey düzlemde merkezi hükümete tâbi kılınmalarını sağlayan yol ve yordamlardır bunlar. Şam valisinin yanı sıra, merkez tarafından atanan bir defterdarın ve kadının varlığı eyalette gücün ve iktidarın bir elde toplanmasını engellemektedir. Eyalet dışında diğer eyaletlerdeki valiler yine bölgesel iktidarın bölünmesini sağlıyorlardı. Zahir Ömer gibi güçlü yarı-resmi araçların gücün bölünmesi konusunda benzer bir fonksiyona sahip olduğu düşünülebilir. Esad Paşa’nın Zahir Ömer’i alt edebilecek güçte olduğunu merkezi hükümet çok iyi biliyordu. Yukarıda Zahir Ömer’le ilgili *hakîmâne* tavır alınması konusunda Esad paşa’nın uyarıldığı hükümlerin³⁰² tarihlerine bakıldığında paşanın dokuz-on yıllık bir iktidarı sürdürdüğü döneme rast geldikleri görülür. İlk yıllarında Defterdar Fethi Efendi’nin Zahir Ömer’in tasfiyesi konusunda engelleyici bir tavır aldığı anlaşılmaktadır³⁰³. Sonrasında dahili meselelerle uğraşılması, ayrıca Zahir Ömer’in vergi borçları konusunda sorun çıkarmaması gibi nedenler, Esad paşanın eline istediği fırsatın geçmesini engellemiş olmalıdır. Böylece 1750’lili yıllara gelindiğinde Esad Paşa, hem Safed ve çevresinde hem de artık Akka’da güçlü pozisyonda bulunan Zahir Ömer meselesine el atmak zaruretini hissetmiş olmalıdır. Ancak paşanın kendi nüfuzunu

²⁹⁹ el-Büdeyrî el-Hallâk, **Havâdis Dimaşk el-Yevmiyye (1154-1175 / 1741-1762)**, s. 76.

³⁰⁰ A. Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 260-264.

³⁰¹ BOA, **MD**, nr. 151, s. 223, hkm. 638.

³⁰² BOA, **MD**, nr. 155, s. 209, hkm. 782 (Evâil Ca 1165/21 Mart 1752)

³⁰³ Shimon Shamir, “As‘ad Pasha al-‘Azm and Ottoman Rule in Damascus (1743-1758)”, s. 9.

genişletmek adına yapacağı hamleler merkezî hükümet tarafından bahsedilen nedenlerle engellenmiştir. Belki de merkezî hükümet, sahil kesimini de malikaneleriyle kontrolü altında bulunduran Cezzâr Ahmed Paşa'nınkine benzer bir dönemi, erkenden yaşamak istememiştir.

Merkezî hükümetin, Esad Paşa'nın aşırı güçlenmesinin önüne geçmek adına, defterdar, kadı gibi merkezden atanan aracılardan ve diğer bölge valilerinin yanı sıra Zahir Ömer gibi bölge siyasetinde söz sahibi olmuş aktörleri devrede tutmaya çalışması taşra iktidarını sürdürmeye matuf kadim imparatorluk stratejilerinin gereğiydi. Ancak, Zahir Ömer, Esad Paşa için bile kolay lokma değildi. Safed ve çevresindeki güvenlik ve savunmaya yönelik imar faaliyetlerini, Akka'da kontrolü sağladıktan sonra burada da gerçekleştirmiş olduğu konusunda tarihçiler hemfikirdirler. Oğullarını Safed ve çevresindeki kalelere yerleştirmiş, çeşitli yollarla ittifakını kazandığı, Safed mıntıkasında yerleşmiş olan Nâfi' Ailesi, Hüseyin Ailesi ve Metâvile şeyhlerinin askeri desteğini almıştır. Yeri geldiğinde Sakr Kabilesi gibi Bedevî kabilelerle de ittifak kurabilmiştir. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi bu ittifaklar sağlam dayanaklar değildi. Ayrıca ailesinin, özellikle oğullarının çıkardığı sorunlar Zahir Ömer'i oldukça zor durumlara sokabiliyordu. Merkezî hükümetten bazı bürokratların desteğini aldığı anlaşılan Zahir Ömer'in belki de bu destekle bölgede idari-mali denetime yönelik görevler aldığı görülse de, bunların sürekliliği olan resmi bir statüye dönüşmediği anlaşılmaktadır.

Öte yandan Zahir Ömer'in şam valisinin müdahaleleri karşısında elindeki önemli mukataaların iltizamını almayı bırakmak kozunu kullanmış olması içinde bulunduğu mukataa sisteminin sürekliliğinin devlet için ne anlama geldiğini biliyor olduğunu düşündürür. Bu açıdan bakıldığında Sayda valileriyle diyalog kanallarını açık tuttuğu söylenilebilir. Zira, Dimaşk-şam'dan gelen şikayet ihtiva eden raporların, Sayda'dan giden raporlarla neticesiz bırakıldığına hem Süleyman Paşa hem de Esad Paşa zamanında tanık olunmuřtur³⁰⁴. Dahası Zahir Ömer'e Süleyman Paşa'dan sonra en düşmanca politikayı takip etmiş olan Gürcü Osman Paşa zamanında da dönemin

³⁰⁴ Süleyman Paşa için bkz. BOA, **MD**, nr.140, s. 221, hkm. 774; Esad Paşa dönemi için bkz. BOA, **MD**, nr. 155, s.209, hkm. 782.

Sayda valisinin, Zahir Ömer'den yana tavır aldığı görülecektir³⁰⁵. Bu verilerden yola çıkarak Cohen'in inisiyatifsiz gördüğü Sayda valilerinin, Zahir Ömer'i Şam yönetimine karşı kollamakta inisiyatiflerini kullandıkları sonucuna varılabilir. Bu, aslında merkezi hükümetin taşra politikasıyla örtüşen bir tutumdur. Böylece merkezî hükümetin de bölge siyasetinde ne denli etkili olduğu anlaşılır. Tabidir ki süreklilik arz eden, kesintisiz bir müdahale kabiliyeti vasfını taşımayan bir etkililiktir söz konusu olan. Zaten imparatorluklar kesintisiz müdahale edebilen devlet tipleri değildir.

Merkezî hükümetin, Zahir Ömer gibilerin oluşturduğu güç alanını tıp diliyle söylenecek olursa bir *lezyon* olarak görmedikleri, bu güç alanını kullanarak bölgesel iktidar adına yetki devrine gittikleri söylenebilir. Yetki devrini temin eden birtakım müzakere süreçleri vardır. Mukataa sistemi böyle bir müzakere süreci olarak görülebilir. Zahir Ömer, Şam valisinin tasallutu karşısında bir sonraki sene iltizamını bırakmakla hükümeti tehdit ettiğinde bu müzakere sürecinin farkında olarak hareket ediyordu. Bu tehdit, Sayda valisini ve merkezî hükümeti harekete geçirmeye yetiyordu.

3.5. Sonun Başlangıcı ve Kahire-Şam Çekişmesi Çıkmazında Zahir Ömer

Bölgesel iktidarın sürdürülmesi, Hac organizasyonun yapılması gibi meselelerde sahip oldukları rol ve fonksiyonlarına rağmen Azmzâde Ailesi, Osmanlı hükümeti için vazgeçilmez bir yerel aracı değildi. 1757 yılında meydana gelen hac kafilesi baskınından sonraki süreçte Esad Paşa'nın kolaylıkla azl edildiği ve çok geçmeden idam edildiği görüldü. Esad Paşa'dan sonraki dönemde Şam valiliği onun azadlı kölesi Gürcü Osman Paşa tarafından yaklaşık on yıl boyunca sürdürülmüştür. Bu dönemde Osman Paşa hanesi Bilâd-ı Şam'ın yerel idaresinde etkin oldu. Ne var ki yine bu dönemde, Osman Paşa, Mısır'da Memlûk haneleri içinde sivrilmeyi başarmış olan Kazdağlı Hânesi'nin meşhur lideri Bulutkapan Ali Bey'in meydan okuyuşuyla karşı karşıya kalmıştır. Ali Bey, Bilâd-ı Şam'da kontrolü ele almaya dair planlarını,

³⁰⁵ BOA, MD, nr.163 s. 279, hkm. 739.

Osmanlı hükümetinin Rus İmparatorluğu ile amansız bir savaşa tutuştuğu 1768 senesi sonrasında gerçekleştirmeye girişmiştir. Zahir Ömer, öteden beri üzerinde tam bir kontrol sağlamaya çalışan Şam valisine karşı Ali Bey'in yanında yer almaktan çekinmemiştir. Bundan sonraki kısımda, Gürcü Osman Paşa döneminde, Zahir Ömer'in taraf olduğu Mısır-Şam çekişmesi bağlamında meydana gelen gelişmeler üzerinde durulacaktır.

3.5.1. 1757 Hac Kfilesi Baskını ve Etkileri

Esad Paşa, uzun süren valilik döneminden sonra, Osmanlı hükümetinde kendisinin valilik ve hac emirliği vazifelerini layıkıyla yerine getiremediğine dair bir kanaatin hasıl olması nedeniyle Ocak 1757'de azledilmiştir. Vasıf Efendi, tarihinde Sultan III. Osman'ın da Esad Paşa hakkındaki bu kanaati benimsediğini aktarır³⁰⁶. Esad Paşa'nın idari sorumluluklarının yanı sıra ticaretle yoğun şekilde uğraşması, hükümet tarafından *tamahkarlık* olarak değerlendirilen birtakım işler³⁰⁷ yapması azledilmesinde etkili olmuş olmalıdır³⁰⁸.

Esad Paşa azledildikten sonra Şam valiliği ve hac emirliği vazifesi, Gazze'de mutasarrıflık yapan³⁰⁹ başka bir yerel aileye mensup olan Mekkîzâde Hüseyin'e tevcih edildi. Ne var ki, Şam valiliğinde yapılan bu değişikliğin gerçekleştiği sene hac ve cerde kfileleri, aralarında Sakr ve Sahr kabilelerinin bulunduğu bedevi kabileleri tarafından büyük bir saldırıya uğramış, bu saldırının neden olduğu infialin ve krizin faturası yine bu iki valiye kesilmiştir. Mekkîzâde Hüseyin Paşa'nın, Şam valiliğini ve hac emirliğini beceremediği öne sürülerek rütbeleri söktürüldü ve memleketi olan Gazze'de ikamet etmesi emredildi³¹⁰. Esad Paşa'ya gelince ona halefi kadar

³⁰⁶ Vasıf Efendi, **Tarih-i Vâsıf**, Haz. Nevzat Sağlam, s. 90.

³⁰⁷ Esad Paşa'nın vergi diye topladığı hayvanları, Kudüs Sancağı mütesellimi Mekkîzâde Hüseyin'e rayiç fiyatının üzerinde bir fiyatla satmasının şikayet konusu olduğu bir hüküm için bkz. BOA, **MD**, nr. 158, s. 14, hkm. 30.

³⁰⁸ Esad Paşa'nın azl edilmesinde bölgesel saiklerden ziyade başkentte onun azline yol açacak birtakım gelişmelerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdul-Karim Rafeq, **The Province of Damascus**, s. 200-207; Shimon Shamir, "As'ad Pasha al-'Azam and Ottoman Rule in Damascus (1743-1758)", s. 20-28.

³⁰⁹ BOA, **MD**, nr. 149, s. 52, hkm. 182.

³¹⁰ BOA, **MD**, nr. 160, s. 1, hkm. 1.

merhametli davranılmadı. Resmo'ya sürgüne gönderilen Esad Paşa'nın, Hac kafilesi baskını yapan Bedevi kabileleri kışkırttığı ve tahkikat sonucunda *ümme-i Muhammed'in nefsen ve mâlen hasâretine sebep olduğunun* ortaya çıkmasıyla sürgün olduğu Resmo'ya gönderilen bir bostancı hasekisi tarafından boğdurularak idamı gerçekleştirildi (Mart-Nisan 1758) ³¹¹.

Esad Paşa döneminde devam eden, Zahir Ömer ile Şam valiliği ve Osmanlı hükümeti arasında devam eden uzlaşmanın bozulacağına dair işaretler Mekkîzâde Hüseyin Paşa döneminde görülmüştür. Abbûd es-Sabbâğ'ın, tarafların arasındaki husumetin 1757 Hac Kafilesi Baskını'yla ilişkilendirildiği bir anlatımı vardır. Buna göre, Hüseyin Paşa, hac emirliği görevine gitmeden evvel Zahir Ömer'in vaktiyle Şam hükümetinin hakimiyet alanında olduğu halde aldığı yerleri geri almayı istemiş ve Zahir Ömer'i "*Ben hacdan dönene kadar ülkeneye ricat etmezsen seni öldürmek gerekir*" şeklinde tehdit etmiştir. Ancak Hüseyin Paşa'nın hac emirliğini yürüttüğü hac kafilesine dönüş yolunda bedeviler saldırmış ve yağmalamıştır. Hüseyin Paşa, Gazze'ye kaçmış, bu felaketteki sorumluluğu nedeniyle idam edilecekken kendisine şefaet edilmesini temin ederek canını zor kurtarmıştır³¹². Öte yandan Volney, Zahir Ömer'in Osmanlı hükümeti tarafından iki konuda itham edildiğini aktarır. Bunlardan biri Maltalı korsanlarla yaptığı işbirliği konusundaki ithamdır. Diğerisi ise Hac kafilesini basan bedevîlerin yağma mallarını getirip Akka'da satmalarına izin verdiği hakkındadır³¹³. Joudah'a göre ne Zahir Ömer ne de oğulları bu baskına katılmışlardır. Ancak nüfuz alanının yakınında olan bu saldırıda rolü olan kabilelerden Sakr Kabilesi ile yakın ilişkileri olan Zahir Ömer, onlardan Mahmil-i Şerif'i ve Hz. Peygamber'in sancağını parayla satın alıp bir iyi niyet sembolü olarak İstanbul'a göndermiştir³¹⁴.

Zahir Ömer'in 1757 Hac Kafilesi Baskını'nda rol almak bir yana bu baskını önlemek için bedevî kabilelerle Şam valisi Hüseyin Paşa arasında arabuluculuk yaptığı hakkında İtalyan seyyah Mariti'nin bir anlatımı bulunmaktadır. Mariti, bölge bedevîlerinin, hakları olan ödemelerin yapılması konusunda Zahir Ömer'in Şam paşasıyla aralarında aracılık yapmasını istediklerini belirtir. Zahir Ömer, bu teklifi

³¹¹ BOA, MD, nr. 160, s. 167, hkm. 508.

³¹² Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 41.

³¹³ Volney, *Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783, 1784, and 1785*, Vol.II, s. 320-321.

³¹⁴ Joudah, *Movement of Shakh Zahir al-Omar*, s.76.

kabul etmiş ve Şam paşasıyla bu konuda görüşmüştür. Ancak bu görüşmeden bedevîlerin istedikleri sonuç çıkmamıştır. Paşa, ödemeleri yapmaya yanaşmamıştır. Bunun üzerine bedeviler, hac kafilesine baskın vermek üzere hazırlıklara başlamışlardır³¹⁵.

Zahir Ömer'in doğrudan hac kervanına saldırmak gibi bir niyetinin olmadığı konusunda bir karine de onun bu döneme kadar Osmanlı hükümetine karşı ortaya koyduğu tutumdur. O, bir mültezimdi ve kimi zaman civarındaki ailelerin iltizam almalarına kefil olabilecek kadar hükümetin güvenini kazanmıştı. Özellikle Akka gümrüğü ve çevresindeki mukataaların iltizamını ve dolayısıyla buraların kontrolünü ele geçirdikten sonra hükümete karşı mali sorumluluklarını yerine getirme konusunda dikkatli davrandığı üzerinde daha önce durulmuştu. Dolayısıyla imparatorluk çapında infiale neden olan böyle bir olayın faillerine doğrudan yardım etmiş olması yönündeki bir düşünce tutarsızlık barındırmaktan öteye gidemeyecektir. Ancak bir mültezim ve aynı zamanda bir müteşebbis olan Zahir Ömer'in Akka'da bir pazar kurdurup bedevilerin yağma mallarını satmalarına izin vermesi devlete karşı bir duruş ve yağmaya ortak olma tavrından ziyade mevcut durumu kapitalize etmeye yönelik bir tavır olarak anlaşılabilir. Kimi zaman, Hac kafilelerini yağmalayarak elde ettikleri yağma mallarını satarak geçimlerini sağlayan Bedevîler için ise bu gayet doğal karşılanabilecek bir faaliyetti. Mesela, hac baskınına katılan kabilelerden Akabe civarında yaşayan Huveydât Kabilesi'nin liderlerinden biri olan ve isminin Nassâr Câzî olduğu anlaşılan Bedevî şeyhi, elde ettiği yağma mallarını satmak maksadıyla Mısır'da Kahire pazarlarında şansını denemek istemiştir. Ancak Osmanlı hükümetinin, yağma mallarının herhangi bir surette ticarete konu edilmesine onayı yoktu. Bu konuda bölge idarecileri uyarılmıştı. Adamlarıyla birlikte Mısır-Kahire'ye bu maksatla gelmiş olduğu anlaşılan Şeyh Nassâr, Şeyhü'l-Beled Bulutkapan Ali Bey tarafından yakalanarak hapsedildi³¹⁶.

Mekkîzâde Hüseyin Paşa ile Zahir Ömer arasındaki sürtüşme konusuna dönülecek olursa kendisi de yerel bir aileye mensup olan Hüseyin Paşa'nın Zahir

³¹⁵Abbé Mariti, *Travels Through Cyprus, Syria and Palestine with a General History of the Levant*, Vol. II, s. 117-118.

³¹⁶BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr.7, s. 192 hkm 421; s. 197, hkm 432; A. MKT, nr. 52.

Ömer'in gücüne bir sınır getirme doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ancak 1757 yılındaki hac kafilesi baskınının faturasının kendisine kesilmesiyle Mekkîzâde'nin Bilâd-ı Şam'da ikbal dönemi sona ermiş oldu. Böylece, Zahir Ömer için önemli bir tehdit ortadan kalktı.

Sadrazam Koca Ragıp Paşa, daha önce Mısır, Halep ve kısa süre de olsa Sayda ve Şam valilikleri yapmış bir devlet adamı olarak hac kafilesi baskını sonrasında Bilad-ı Şam'da oluşan kaosu sona erdirmek adına tecrübeli bir vali olan Çeteci Abdullah Paşa'yı tam yetkiyle Şam valisi olarak atadı. Abdullah Paşa'nın maiyetinde kalabalık bir askeri güç bulunuyordu³¹⁷. Abdullah Paşa, Şam valisi atanırken Osmanlı hükümetinin beklentisi Şam-Hicaz hac güzergahı üzerinde denetimin yeniden sağlanması idi³¹⁸. Bu doğrultuda merkezî hükümet tarafından gönderilen hükümlerde hac kafilesi baskınında rol oynadığı anlaşılan kabilelerin isimleri sayılıyor ve bunlara karşı önlemler alınması gerektiği dile getiriliyordu³¹⁹. Özellikle Beni Sahr Kabilesi şeyhi Faiz Ka'dân'ın yeniden hac kafilesine bir baskın düzenleyebileceğine dair endişe duyuluyordu³²⁰. Hacıları korumakla görevli birliklerin sayısının arttırılması³²¹, *urbanın* yiyecek stoklarına ulaşmalarının engellenmesi³²², alınması öngörülen tedbirler arasındaydı. Abdullah Paşa, hükümetin dikkatini üzerlerine teksif ettiği bedevi kabilelerden biri olan Benî Harb Kabilesi'yle bir sonraki sene hac ziyaretinden dönüşte Mekke ve Medine arasında Cüdeyde Boğazı isimli mahalde karşılaştı. Bunları hezimete uğrattı ve liderlerini etkisiz hale getirdi. Öte yandan, Trablusşam valisi Abdurrahman Paşa'nın komutasındaki Cerde güçleri, Katrane ile Ma'n arasında bulunan Hasa isimli yerde Beni Sahr Urbanı tarafından saldırıya uğradı. Abdullah Paşa'nın yardıma yetişmesi ile Beni Sahr Arapları da burada mağlup edildi³²³.

³¹⁷ BOA, MD, nr. 160, s. 25, hkm. 60; el-Büdeyrî el-Hallâk, **Havâdis Dimaşk el-Yevmiyye (1154-1175 / 1741-1762)**, s. 212.

³¹⁸ BOA, MD, nr. 160, s. 26, hkm 73.

³¹⁹ “Şam valisi Çeteci Abdullah Paşa'ya, Kabâil-i urbandan Benî Sahr, Benî Atiyye, Huveytât ve Hayrat (?) ve Aneze ve Beni Şakr ve Şerârât (?) ve Belehamâ (?) ve Hecâyâ kabilelerinin eşkiyayı urban-ı şekavet-nişan ile Beni Sahr urbanı şeyhi olan Faiz Ka'dân akıbet-hezelân...” bu hüküm için bkz. BOA, MD, nr. 160, s. 33, hkm. 93.

³²⁰ BOA, MD, nr. 160, s. 334, hkm. 1025.

³²¹ BOA, MD, nr. 160, s. 123 hkm 346.

³²² BOA, MD, nr. 160, s. 33 hkm 93.

³²³ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'î't-Tevârih**, haz. Münir Aktepe, C. II, s. 23-24. Ayrıca bkz. A. Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 279-280.

Zahir Ömer'in, Abdullah Paşa'nın iki yıllık Şam valiliği (1757-1759) döneminde Şam'la herhangi bir sorun yaşadığına dair yerel kaynaklarda bir bilgiye rastlanmaz. Aksine Abbûd es-Sabbâğ, Zahir Ömer ile Abdullah Paşa'nın aralarında iyi bir münasebetin mevcut olduğunu aktarır. Abdullah Paşa, Şam valiliğinden azledildiğinde yerine vali tayin edilen Çelik Mehmed Paşa'yla da Zahir Ömer arasında herhangi bir sorun yaşanmamıştır³²⁴. Abdullah Paşa'nın Şam'da diğer meselelerle uğraşmaktan Zahir Ömer'le ilgilenmeye vakit bulamadığı anlaşılmaktadır. Rafiq, paşa hakkında Şam'lı ulemadan bazılarının yazdıkları tarihlerden yola çıkarak yaptığı yorumda Abdullah Paşa'nın Zahir Ömer'le ve Cebel Lübnan Emiri ile çatışmaya girmedikini, bunun hac organizasyonunun selametini sağlamak konusuna odaklanmış olmasından kaynaklandığını belirtir³²⁵.

3.5.2. Zahir Ömer ile Gürcü Osman Paşa Arasındaki Mücadele

Haccın finansmanı, güvenlik önlemlerinin alınması ve lojistik desteklemenin yapılması için kendilerine sağlanan malî-idarî özerkliğin yanı sıra uzun süreli valilik dönemlerine sahip olmaları, Azmzâde Ailesi'nin bizzat Osmanlı hükümeti tarafından bir hanedan olarak tavsif edilmelerine neden olmuştur. Malikaneleri olan Tedmür, Hama, Hums, Maarratü'n-Numan, Hısnü'l-Ekrâd mukataalarının haccın finansmanındaki önemine binaen buralarda huzur ve asayişin sağlanması konusunda Esad Paşa'ya gönderilen bir hükümde bu işin Benî Azm Hanedanı'nın uhdesinde olduğu hatırlatılıyordu³²⁶. Son tahlilde bu bölgelerde ve hac güzergahı üzerinde, huzur ve asayiş tehdit eden bedevî kabileler ve diğer yerel güçler üzerinde sürdürülebilir yerel iktidara dayalı bir idarenin tesisi, Azmzâdeler örneğinde şahit olunan birtakım yetkilendirmeleri gerekli kılmıştır.

Sahip oldukları bu vasıflara rağmen Azmzâde Ailesi, Osmanlı hükümeti için vazgeçilmez değildi. Hac baskınından sonraki süreçte Esad Paşa'nın azli ve idamı Şam Eyaleti'nde yerel anlamda bir iktidar zafiyetine yol açmıştır. Çeteci Abdullah Paşa sert

³²⁴ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 42.

³²⁵ A. Rafiq, **a.g.e.**, s. 279.

³²⁶ BOA, **MD**, nr. 151, s. 223, hkm. 638.

önlemlerle Şam şehrinde ve hac güzergahında düzeni tesis etmiştir. Ama sertlikle işlerin yürümesi mümkün değildi. Bölgenin meselelerine vâkıf ve hakim olabilecek vasıflarda olan ancak yerel aileler veya kabilelerden birine mensup olmayan bir Şam valisi atanması gerekiyordu. Bu dönemde, Azmzâdelere alternatif olarak Esad Paşa'nın âzadlı kölesi Osman Ağa, bu özelliklere sahip bir şahsiyet olarak gündeme gelmiş olmalıdır.

Esad Paşa'nın Hama mütesellimliğini yapmış olan Osman Ağa önce Rumeli beylerbeyiliği rütbesiyle Trablusşam valiliği ve Cerde başbuğluğuna getirildi³²⁷ sonra rütbesi vezirliğe yükseltilerek Şam valisi olarak atandı³²⁸. Osman Ağa, Gürcü asıllı olması dolayısıyla Gürcü Osman Paşa olarak anılırdı. Ayrıca Esad Paşa'nın idamından sonra malının müsadere edilmesi konusunda Osmanlı hükümeti ile işbirliği yaptığından dolayı *es-Sâdık* lakabıyla da tanınıyordu³²⁹. Osman Paşa Şam valiliğine 18 Rebiülevvel 1174/28 Ekim 1760 tarihinde atandı³³⁰. Azmzâde Ailesi'nin bu atamaya tepki göstermesine³³¹ rağmen Osman Paşa'nın valiliği 1 Muharrem 1186/4 Nisan 1772 tarihine kadar yaklaşık 12 yıl sürdü. Osmanlı hükümetinin, bu uzun valilik döneminde, Osman Paşa'nın oğullarının Bilâd-ı Şam eyaletlerinin valiliklerine getirilmesine pek sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönem boyunca Azmzâde Ailesi'ne mensup olan Muhammed Paşa³³² ve genellikle Anadolu'dan gönderilen paşalar Sayda Eyaleti'nin valiliğine atandılar. Osman Paşa, oğlu Derviş Muhammed Paşa'nın Sayda valiliğine, yaklaşık bir yıllığına atanmasını Eylül 1770 tarihinde sağlayabildi³³³. Trablusşam'da ise Osman Paşa'nın diğer oğlu Muhammed Paşa, babasının halefi olarak 18 Rebiülevvel 1174/28 Ekim 1760 tarihinden itibaren 5 Muharrem 1185/20 Nisan 1771 tarihine kadar, on yıldan fazla sürecek bir süre valilik yapmıştır³³⁴.

³²⁷ BOA, MD, nr. 161, s. 263, hkm. 804.

³²⁸ BOA, MD, nr. 162 s. 62, hkm. 154.

³²⁹ A. Rafiq, *el-Arab vel-Osmaniyyun*, s. 282.

³³⁰ BOA, A. DVNS. NŞT. D, nr.16, s. 104.

³³¹ A. Rafiq, *a.g.e.*, s. 282.

³³² Muhammed Paşa'nın Sayda valiliği dönemleri için bkz. Ekler: Ek 14.

³³³ BOA, A. DVNS. NŞT. D, nr.16, s. 107.

³³⁴ BOA, A. DVNS. NŞT. D, nr.16, s. 111-112.

Gürcü Osman Paşa'nın Şam valisi olarak görev yaptığı 1760-1772 yılları arasındaki dönemde, eyaletin etrafındaki yerel güçlerin baskılanmasına yönelik bir politika benimsediği anlaşılmaktadır. Bu politikanın hedefinde Cebel-i Lübnan emirleri, Cebel-i Âmil'in Metâvile Şeyhleri, Nablus şeyhleri, Zahir Ömer ve ailesi bulunmaktaydı³³⁵. Çeteci Abdullah Paşa dönemindeki sertlik politikasının Şam Eyaleti'nin hinterlandında takip edildiği anlaşılmaktadır³³⁶. Bu döneme kadar, sahil kesiminde nüfuzunu Hayfa'nın güneyine kadar genişletmiş olan Zahir Ömer'e karşı Osman Paşa'nın güneyden çevreleme stratejisini uygulamaya çalıştığı görülmüştür³³⁷.

Zahir Ömer'le Osman Paşa'yı karşı karşıya getiren hadiseler, paşanın bu çevreleme stratejisi doğrultusunda Hayfa'da ve buranın güneyinde bulunan Tantûra'da kontrolü ele geçirmeye yönelik faaliyetleri sonucunda meydana geldi. Büdeyrî'ye göre, Osman Paşa atandıktan birkaç ay sonra devre çıkmış ve Zahir Ömer'in kontrolü altındaki Tantûra Kalesi'nde kontrolü ele geçirmiştir. Osman Paşa devreden döndükten sonra Zahir Ömer kaleyi tekrar geri almıştır³³⁸. Taraflar arasındaki bu mücadele Osmanlı arşiv kayıtlarına da yansımıştır. Bu kayıtlara göre, Zahir Ömer'in adamı olduğu anlaşılan Abdulmuin isimli şahsın komutasındaki Tantûra Kalesi'nin, Osman Paşa'nın devre çıktığı esnada paşa tarafından kuşatıldığı ve ele geçirildiği bildirilir. Osman Paşa kaleyi ele geçirdikten sonra hükümete bu kalenin Hayfa İskelesi Mukataası'nın güvenliği açısından mühim olduğunu dolayısıyla bu mukataanın Sayda eyaleti mukataalarından ayrılarak Şam hazinesine bağlanması gerektiğini arz eder. Arzında gerekirse Hayfa Kalesi'nin ve civarının güvenliği için Tantûra Kalesi'ne müstahfızan yerleştirileceğini ve bu müstahfızanın masraflarının Hayfa İskelesi Mukataası'ndan ocaklık olarak karşılanacağını teklif eder. Bilâd-ı Şam'ın sahil kesiminde güvenliğe had safhada ehemmiyet veren hükümet paşanın isteğini kabul eder. Böylece Hayfa İskelesi Mukataası güneyinde yer alan Tantûra Kalesi de dahil olmak üzere Şam Eyaleti'nin hazinesine bağlanması kararlaştırılır³³⁹. Böylece 1723

³³⁵ A. Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 282.

³³⁶ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 42-43; Shimon Shamir, **The Azm Walis of Syria (1724-1785)**, s. 156-157.

³³⁷ Cohen, **a.g.e.**, s. 42-43.

³³⁸ el-Büdeyrî el-Hallâk, **Havâdis Dimaşk el-Yevmiyye (1154-1175 / 1741-1762)**, s. 232.

³³⁹ BOA, **MAD**, nr. 9987, s. 222.

senesinden beri Sayda Eyaleti mukataalarına bağı olan Hayfa İskelesi Mukataası Nisan 1761 tarihinde Şam hazinesine bağlanır.

Ancak Osman Paşa'nın bu çevreleme faaliyetleri yine Sayda valisinin müdahalesine maruz kalmıştır. Dönemin Sayda valisi Numan Paşa, Hayfa İskelesi mukataasının Zahir Ömer'in tasarrufunda kalması gerektiğini, böylece onun *daire-i itaate celbinin* mümkün olabileceğini Ekim 1762 tarihinde bir kaimesiyle hükümete bildirmiştir. Numan Paşa'nın bu değerlendirmesi hükümet tarafından kabul görünce Hayfa İskelesi Mukataası eskiden olduğu gibi Sayda Eyaleti mukataalarına bağlanarak Zahir Ömer'in tasarrufuna verilmiştir³⁴⁰. Bu esnada Zahir Ömer ile Osman Paşa arasında ayrıca birtakım çatışmalar yaşandığı görülmektedir. Paşanın emriyle Mayıs 1761 tarihinde bir grup Mağribî, bir Fransız gemisiyle Hayfa'ya gelerek burayı ele geçirmek için saldırıda bulundu. Fakat başarısız oldular. Zahir Ömer, bu mağribîlerden beşini ve üç Fransız gemi personelini hapse attırdı³⁴¹. Ne var ki, Hayfa ve güneyinde bulunan Tantûra üzerine gerçekleşen bu mücadele sonucunda galip gelen Zahir Ömer oldu. Bu galibiyetin Osmanlı hükümeti açısından anlamı, bölge mukataalarının onun tarafından güvenli bir şekilde tasarruf edilmesinin onaylanmasıydı. Ancak Zahir Ömer, işi bölgedeki kaleler gibi askerî ve çoğu zaman idarî kontrolün merkezi konumundaki yerlere kendi adamlarını yerleştirmeye kadar vardırebiliyordu. Hayfa Kalesi, son dönemde Şam valisi ile arasındaki mücadelenin odak bölgesi haline geldiğinden buranın kontrolüne geçmesini bilhassa istediği anlaşılıyor. Bu amaçla kale komutanı topçu zabiti Hacı Hüseyin Çavuş'u "*sen vilayete istinaden benim hilafıma olursan ne vakit yedime geçersen seni salb ve katl ederim*" diyerek korkutup kaçırmıştır³⁴².

Zahir Ömer'in, bölgede baskısını devlet görevlilerine tatbik etmekten çekinmez bir tavırda olmasına rağmen Sayda valileri tarafından halen kollanıyor olması daha önce yapılan izahatlardan anlaşılacağı üzere Sayda valileri nezdinde yerel aracı fonksiyonunu ve vasfını koruyor olmasına bağlanabilir. Osmanlı merkezî hükümeti tarafından atanan valiler arasında yerel ailelere mensubiyeti olmayanlar için

³⁴⁰ BOA, MAD, nr. 9989, s. 99; C. ML, nr. 783/31931.

³⁴¹ Joudah, *Movement of Shakh Zahir al-Omar*, s. 96-97.

³⁴² BOA, A.DVNS.ŞM.D, nr. 2, s. 274.

Zahir Ömer, karşı karşıya gelinecek bir hasımdan ziyade müzakere edilerek iş gördürülecek bir yerel aracıydı. Azmzâdelere mensup valiler veya Gürcü Osman Paşa gibi valiler için ise Zahir Ömer, bölgesel hakimiyet ve nüfuzlarını tehdit eden bir hasımdı. Azmzâdelere ve Gürcü Osman Paşa, bu algılarını, Babiâli'ye kabul ettirmek için uğraş içinde olmuşlardır. Numan Paşa döneminde Hayfa konusunda paşanın Zahir Ömer'i kollar tavrı hakkında böyle bir çözümleme yapılabilir.

Öte yandan araştırmacılar, Zahir Ömer ile valiler ve Babiâlinin aralarındaki münasebetler hakkında yazarken genellikle İstanbul'da Zahir Ömer'i koruyan bazı hamilerin varlığından bahsederler. Bu konuda Abbûd es-Sabbâğ'ın zikrettiği Yakup Ağa ve Süleyman Ağa isimli saray bürokrasisine mensup oldukları anlaşılan iki isim üzerinde durulur. Yakup Ağa, Kızlar Ağası'nın maiyetindeki ağalardan biridir. Süleyman Ağa ise silahdarlıkla görevlidir. Bu ikisi Zahir Ömer'i, Gürcü Osman Paşa'nın saldırgan politikalarına karşı korumuşlardır³⁴³. Ancak, Osmanlı arşiv kayıtlarında ya da dönemin tarihçilerinin yazdıkları diğer eserlerde bu hamilerin isimleri geçmez. Mesela, Mihail es-Sabbâğ'ın yazdığı tarihte bu iki isimden bahsedilmez. İsimlerinin ilgili diğer kaynaklarda geçmemesi bu iki şahsın yokluğuna delalet etmez. Zahir Ömer'i, bölgede destekleyen Sayda valileri gibi, başkentte desteklemiş olma ihtimali olan başka şahıslar üzerinde durulabilir.

İstanbul'da yaşayan orta düzeydeki bürokratlardan bölge mukataalarını malikane olarak kiralamış ve yerel güçlerden Zahir Ömer gibilere yeniden iltizama vermiş kimseler bulunmaktaydı. Balebek Mukataası, Yafa ve Hayfa İskeleleri mukataaları bu şekilde iltizama verilen mukataalar arasındaydı. Merkezden yapılan bu kiralamalarda yerel mültezimin işine başka bir idareci tarafından karışılması ne malikanecilerin ne de yerel mültezimin istediği bir durumdu. Eğer başka bir idareci tarafından malikane mukataalarına müdahale vakı olursa, malikaneciler müdahale eden idareci dahil konunun ilgililerine uyarıcı ve men edici mahiyette hükümler gönderilmesini arz ederlerdi. Dolayısıyla yerel mültezimin merkezde etkili olabilecek hamileri bu malikaneciler olabilirdi. Bu konuda örnek bir vaka üzerinde durulabilir. Arif Seyyid Mustafa ve oğlu Seyyid Muhammed Beylere malikane olarak iltizama

³⁴³ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 43. Ayrıca bkz. Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 41; Tefik Muammar, **Daher el-Omar**, s. 134-135.

verilen Şam Eyaleti'nin sınırları dahilinde bulunan Leccûn Sancağı'ndaki Yafa Mukataası'na bağlı olan Zerka ve Leccûn Köyleri Değirmenleri, Atlit, Şa'ra ve Tantûra mukataalarının işletilmesi işi, 1761-62 senelerinde Zahir Ömer'e verildi. Ancak Osman Paşa Zahir Ömer'e buyrulduklar göndererek mezkur mukataaların iltizamından el çekmesini istedi. Bunun üzerine Zahir Ömer bu mukataaları tasarruf etmeyi bıraktı. Zahir Ömer'in bu tavrında, muhtemelen, güçlü Şam paşasını doğrudan karşısına almak istememesi etkili olmuştur. Bu tarihten sonra malikanecilerinin izni alınmaksızın zikri geçen mukataalar Osman Paşa'nın gönderdiği mütesellimler tarafından tasarruf edildi. Anlaşıldığı kadarıyla Osman Paşa'nın adamları bu mukataaların asıl mültezimleri olan Arif Seyyid Mustafa ve oğlu Seyyid Muhammed Beylere yıllık ödemelerini yapmıyorlardı. Maliye idaresi malikanecilerinin izni alınmaksızın Zahir Ömer'in el çektilmesi ve yıllık ödemelerin yapılmaması üzerine konuyu Sayda valisi Numan Paşa'ya havale ederek araştırmasını istedi. Nihayetinde Osman Paşa, bu şekilde istediği mukataayı *fuzuli zabt* edemeyeceği, bu durumun bir daha tekrar etmemesi, yıllık ödemeler konusunda da asıl mültezimlerin haklarının ödenerek razı edilmeleri gerektiği belirtilerek uyarıldı³⁴⁴.

Zahir Ömer ile Osman Paşa arasında, Hayfa, Yafa ve civarındaki mıntikalarda yaşanan bu mücadelede Osmanlı hükümeti hakem konumunu korumaya çalışmıştır. Malikanecilerin yönlendirmesiyle, hükümet orta yolu bulmaya çalışmıştır. Ayrıca, Sayda valisinin bilgisine ve yardımına başvurulmuştur. Anlaşılan o ki, Osmanlı hükümeti, bir yandan Zahir Ömer'i *daire-i itâate celbe*, Şam valisi Osman Paşa'nın aşırılıklarını da dengelemeye çalışmıştır. Ama Zahir Ömer konusunda hükümetin algısı değişiklik gösterebiliyordu. Örneğin Şam valisi Osman Paşa'ya gönderilmiş olan Ekim 1764 tarihli bir hükümde, Zahir Ömer'in birikmiş bakayasını ödemesi için kendisine bir ferman yazıldığı ancak bunun göstermelik bir hareket olduğu dile getirilmiştir. Devamında Zahir Ömer'in uzun zamandır Sayda ve Şam havalilerinde itaatten çıkmış olduğu bir yolunun bulunup cezasının verilerek kellesinin asitaneye gönderilmesinin icab ettiği belirtilir³⁴⁵. Bir sonraki sene ise Osman Paşa, Zahir Ömer

³⁴⁴ BOA, **MAD**, nr. 9995 s. 74; **MD**, nr. 163 s. 30, hkm. 58; **MD**, nr. 163, s. 279 hkm. 739; **MD**, nr. 164, s. 109, hkm. 641.

³⁴⁵ BOA, **MAD**, nr.164 s. 182, hkm. 742.

ile oğlu arasındaki anlaşmazlığı çözmede arabuluculuk yapmakla görevlendirilir³⁴⁶. Sayda ve Şam valilerinin raporlarına göre değişiklik gösterdiği anlaşılan Zahir Ömer'e ve yaptıklarına dair bu algı, bazen dönemin şartlarına göre de değişebilmiştir. Sayda valisi Azmzâde Muhammed Paşa 1768 yılında hükümete gönderdiği raporlarında Zahir Ömer ve Cebel-i Şûf mültezimi Emir Mansûr'u vergi borçlarını ödemedikleri için şikayet etmiştir. Zahir Ömer'den vergi tahsilatını yapabilmek için hükümetten bir kıta kalyon, cephane ve mühimmat istemiş olan valinin bu isteğinin yerine getirildiği anlaşıyor³⁴⁷. Azmzâdelerin Zahir Ömer'le ilgili pek de hoş olmayan hatıraları, Muhammed Paşa'yı bu tip önlemler almaya zorlamış olabilir. Ancak bir sonraki sene Zahir Ömer, bölgesinden buğday ve pirinç mübayaası edip göndermesi için görevlendirildi³⁴⁸. Zahir mübayaası, devletin bir şekilde bu işi gerçekleştirme kabiliyetini haiz gördüğü yerel güçlere yaptırdığı bir işti. Ayrıca belirli bir güven ilişkisi gerektiriyordu. Zira devlet mübayaacıya belirli bir meblağı teslim ediyordu. Zahir'in görevlendirildiği olayda, belli ki Osmanlı-Rus savaşının zorlayıcı koşulları etkili olmuştur. Yine de Zahir Ömer'in yerel aracı olarak muhatap alınması anlamlıdır. O dönemde Zahir Ömer'e yönelik net bir olumsuz algının oluşmadığı anlaşılmaktadır.

Gürcü Osman Paşa ile Zahir Ömer arasındaki mücadeleye dönülecek olursa, paşanın güneyden çevreleme stratejisinin başarısız olması kendisini yıldırمامıştır. Paşa, Zahir Ömer'e karşı bir yandan askeri olarak hazırlıklar yaparken öte yandan oğullarını ona karşı kışkırtma stratejisini tatbikata koymuştur³⁴⁹.

3.5.3. Zahir Ömer'in Yaşadığı Aile İçi Çekişmeler

Ailesini bir güç unsuru olarak kullanmayı büyük ölçüde başarabilen Zahir Ömer'in kontrolü altındaki mülkünü oğullarına taksim ettiği anlaşılmaktadır. Böylece oğullarını da mukataa sistemine dahil etmiş ve bu sistemin sağladığı statü ve yetkileri kullanabilmelerini sağlamıştı. Büyük oğlu Suleybî'yi Taberiye'ye, Osman'ı Nâsıra

³⁴⁶ BOA, MD, nr.164, s. 283, hkm. 1123.

³⁴⁷ BOA, MAD, nr. 10000, s. 160; C. ML, nr. 513/20941.

³⁴⁸ BOA, MAD, nr. 10002, s. 32.

³⁴⁹ Joudah, *Movement of Shakh Zahir al-Omar*, s 98; Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 86.

yakınlarındaki Kefr Kenâ Köyüne yerleştirdi. Sonra Osman'la arasında bazı anlaşmazlıklar çıkınca onu Şifâ Ömer'e gönderdi. Ali, Safed Kalesi'nden sorumlu oldu. Sa'îd Saffûriye'de bulunuyordu. Ahmed çocuk yaşlarında ağabeyi Suleybî'nin yanında kaldı. Büyüyünce Deyr Hanna Kalesi'ne yerleştirildi. Salih, Sadeddin ve Abbas 1750'lerde daha küçük yaşta olduklarından bir yerin sorumluluğunu üstlenmemişlerdi³⁵⁰. Ailenin üyelerine karşı Zahir Ömer'in tavrının genellikle kendi halinde bırakmak şeklinde cereyan etmiş olduğu görülmekteydi. Aslında Zahir Ömer'in kontrolü altındaki bölgelerde yaşayan yerel güçlere karşı genel tavrı ve tutumunun böyle olduğu tespitine gidilmiştir³⁵¹. Oğulları için onları belirli bir özgürlük alanı içinde ama kendi kontrolü altında tuttuğunu söylemek mümkündür. Böylece küçük yaşlarından itibaren onların, kendi kariyerine münasip bir siyasi tecrübe edinmelerini sağlamak istemiş olabilir. Ancak bir süre sonra bu özgürlük alanının oğullarından bazıları tarafından zorlandığı görülecekti.

Zahir Ömer'in, mensubu olduğu Zeydânî Ailesi'nin üyeleriyle arasındaki anlaşmazlıklar kimi zaman ciddi problemlere yol açmıştır. Gürcü Osman Paşa'nın valiliği dönemi yani 1760'lı yıllar Zahir Ömer'in oğullarının isyanlarının yoğunlaştığı dönem olmuştur. Bu döneme gelinceye kadar gerek Süleyman Paşa'nın gerek Esad Paşa'nın dönemlerinde aile içi mücadelelerin bu kadar yoğun yaşanıldığına şahit olunmamıştır. Amcasının oğlu Muhammed Ali ile arasında bir nüfuz mücadelesi olmuştu. Süleyman Paşa'nın Taberiye'yi kuşattığı 1743 senesinde Muhammed Ali'nin paşayla görüşüp Zahir Ömer'e karşı ittifak konusunda anlaştığı aktarılmıştır³⁵². Taberiye kuşatmalarını başarıyla atlattıktan sonra Zahir'in ilk işi amca oğlundan kurtulmak olmuştur³⁵³. 1752-53 senelerinde Zahir ile oğlu Osman'ın arası bozulmuş, Osman, Esad Paşa'nın yanına Şam'a firar etmiştir³⁵⁴. Esad Paşa'nın himaye ettiği Osman, paşa tarafından Cinin Kalesi'ne zabıt olarak tayin edilmiştir. Buradan babasının uhdesinde olan Safed mukataalarına ait bazı köylere saldırıp yağmalamıştır. Bu durum karşısında Zahir Ömer uğradığı zarar ve ziyanı ileri sürüp üzerindeki

³⁵⁰ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 39-40.

³⁵¹ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 82-83.

³⁵² Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 27.

³⁵³ Abbûd es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 35.

³⁵⁴ Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 171.

mukataaların iltizamını bırakacağına dair Sayda valisi nezdinde şikayette bulunmuştur. Sayda valisi durumu hükümete bildirince, Zahir Ömer'in mukataalarının iltizamını bırakması durumunda doğacak zarar düşünülerek Esad Paşa'nın baba ile oğul arasında barışın tesisi için gayret etmesi istenmiştir. Hükümetin bölgede *def'-i vahşet ve tahsil-i emniyet* konusundaki emri gereği Esad Paşa'nın aracı olduğu ve Zahir Ömer ile oğlu Osman arasında barışın sağlandığı bilinmektedir³⁵⁵. Ne var ki Osman'ın babasına karşı mücadelesi son bulmamıştır.

Zahir Ömer'in, 1760'lı yıllarda kardeşi ve oğullarıyla, iktidar mücadelesi konusunda daha sık karşı karşıya gelmesinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Cohen'e göre, genellikle oğulları Zahir Ömer'in yerine geçmek, daha geniş bir özerklik alanına sahip olmak ya da babalarının gözüne girmek için isyan etmişlerdir. Bu isyanlarında yanlarında bazı müttefikler veya destekçiler bulmuşlardır. Bu destekçiler genellikle Şam valisi, komşu yerel güçler ve kabileler oluyordu³⁵⁶. Rafiq'a göre, Akka'nın iltizamının elde edilmesinden sonra ailenin artan serveti, Zahir Ömer'in yakın aile üyelerinin bu servete göz dikmelerine neden olmuştur. Esad Paşa'nın valiliği döneminde, özellikle sahil bölgesinde yeni mukataaların elde edilmesiyle bu servetin miktarı artmıştır. Ne var ki, Zahir Ömer, hakimiyet bölgesini oğulları aracılığıyla yönetmekteydi. Kontrolünü elde ettiği nahiye, köy ve kale gibi yerlere oğullarını yerleştiriyordu. Ayrıca bu yerlerde yaşayan ailelerin kızlarıyla kendi oğullarını evlendiriyordu. Böylece yerel ailelerin desteğini kazanıyordu. Ancak isyan zamanlarında bu destek Zahir'e karşı yıpratıcı bir ittifaka dönüşebiliyordu³⁵⁷. Öte yandan dini veya mezhebi bir taife olmayan Zeydânîlerin birliği ve gücü büyük ölçüde başlarındaki liderin mahareti ve karizmasına bağlıydı³⁵⁸. Zahir Ömer'in uzun ömrünün son on beş yılında, yani yaklaşık yetmiş beş yaşlarından sonraki dönemlerde bu isyanların yaşanması liderin eski etkinliğini kaybetmesine bağlanabilir. Uzun yıllardır mücadele ettiği Şam valileri, Safed ve civarında yaşayan Sakr Kabilesi gibi rakipleri,

³⁵⁵ BOA, MD, nr.155, s. 448, hkm. 1706. Osman'ın bu dönemde Şihâbi emiri Mülhim'in yanına geldiği konusunda rivayetler vardır. Bkz. El-Munayyır, *Dürri'l-masrûf*, s. 21.

³⁵⁶ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 86.

³⁵⁷ A. Rafiq, *el-Arab vel-Osmaniyyun*, s. 290.

³⁵⁸ A.e., s. 291.

Zahir Ömer'in bu yaşlılık dönemlerinde oğulları sayesinde kaleyi içten fethetme imkanını yakalamış oluyordı.

Aile içi çekişmeler, 1760'lı yıllardan itibaren Zahir Ömer için daha zorlu mücadeleler halini almıştır. Zahir Ömer'in Safed ve civarında hakimiyetini tesis ettiği yıllarda en büyük yardımcısı olan ağabeyi Sa'd, zamanla kardeşi Zahir Ömer'i kıskanmaya başladı. Ona karşı bölgede rakibi olan Sakr Kabilesi ile ittifak kurdu ve yeğeni Osman'ı bu ittifakın içine çekti. Ancak Zahir Ömer, Sa'd'ı öldürmesi karşılığında oğlu Osman'a Şifâ Ömer Nahiyesi'ni vereceğini vadederek onu yanına çekmeyi başardı. Böylece Sa'd, 1761 senesinde tasfiye edilmiş oldu³⁵⁹.

Bölgede yaşanan iktisadi büyüme kardeşi Sa'd gibi oğullarının da gözlerini kamaştırıyordu. Bundan sonra Zahir Ömer'e başkaldıran ve onunla hakimiyet mücadelesine giren oğlu Ali oldu. Ali, 1762 yılında babasına baş kaldırdığında, anne tarafından kardeşi Sa'id'in yanı sıra Şam valisi Gürcü Osman Paşa ve Metâvile'den Şeyh Nâsîf Nassâr'ın desteklerini aldı³⁶⁰. Ali, babasından Deyr Hanna ve Deyr Kâsî'nin idaresini kendisine vermesini istiyordu. Ancak Zahir Ömer, oğlunun isteklerini reddetti ve ona karşı koymak için hazırlıklara başladı. Bu dönemde Metâvile içinde Zahir Ömer'i destekleme konusunda ayrılık yaşandığı görüldü. Ali es-Sagîr Ailesi'nden Şeyh Nasîf Nassâr, Zahir Ömer'in oğlu Ali'yi desteklerken Şeyh Kaplan Zahir Ömer'i desteklemeyi tercih etti. Zahir Ömer ayrıca Safed ahalisinden ve paralı askerlik yapan megâribeden asker topladı. Babasıyla çarpışmak üzere Safed'e gelen Ali, karşıındaki kalabalık askerî gücü görünce çatışmaya girmekten vazgeçti. Babasından af dilemesi üzerine kendisine Deyr el-Kâsî'nin yönetimi verildi³⁶¹.

Mihail es-Sabbâğ'ın anlatımına göre ağabeyinden sonra Sa'id'in de babası ile arası bozuldu. Anlaşıldığı kadarıyla Ali'nin anne tarafından kardeşi olan Sa'id, üvey babası olan Zahir Ömer'den Hittîn ve Tur'ân köylerinin kontrolünü kendisine vermesini istedi. Zira kendisinin gelirinin az olduğunu düşünüyordu. Üstelik babasının

³⁵⁹ Sa'd'ın öldürülüşü konusunda ihtilaf vardır. Abbûd'a göre Zahir Ömer onu yakalatıp hapse attırması ve ölünceye kadar hapiste tutmuştur. Mihail ise Zahir'in oğlu Osman'la anlaştığını, Osman'ın bu anlaşma üzerine amcasına yaklaşıp bir gece zehirlediğini aktarır. Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 44; Mihail es-Sabbâğ, **Târih Zâhir**, s. 29-31.

³⁶⁰ A. Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s.292.

³⁶¹ Mihail es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 36.

ağabeyi Ali'nin isteklerini yerine getirdiğini görmüştü. Bu konuda kendisine aracılık etmesi için Ali'ye müracaat etti. Ali, babasına kardeşinin isteğini bildirdi ancak olumlu bir yanıt alamadı. Bunun üzerine kardeşi Sa'îd ile birlikte bu işi zorla halletme yoluna gittiler. Zahir Ömer, bunların üzerine diğer oğlu Osman'ı gönderdi. Taraflar arasında meydana gelen çatışmanın galibi Osman olduysa da sonradan Zahir'in danışmanı İbrahim Sabbâğ'ın araya girmesiyle konu tatlıya bağlandı ve Sa'îd'e istediği iki köyün kontrolü verildi³⁶².

Ali'nin ve kardeşi Sa'îd'in isyanları ve istediklerini elde etmeleri kardeşleri Osman'ı kışkırtmıştı. Osman, 1765 yılında, babasından Şifâ Ömer'in gelirinin kendisine verilmesini istedi ancak babası bu isteğini reddetti. Bunun üzerine Osman, birkaç kardeşiyle birlikte Şifâ Ömer Köyü'ne gelip burayı ele geçirmeye çalıştı. Zahir Ömer, köyün ahalisine bir mektup yazarak oğullarını köye sokmamalarını istemiştir. Çıkan çatışmalar sonucu köyde kontrolü sağlayamayan Osman, kardeşlerin en büyüğü olan Suleybî'yi babasıyla arasını bulması konusunda ikna etti. Suleybî'nin, babasına Osman'ın isteklerinin kabul ettirme konusundaki çabaları başarısız olunca bu kez Osman, Sakr Kabilesi'nin ve Safed civarında yaşayan bazı Dürzî ailelerinin lideriyle görüşerek onlarla babasına karşı bir ittifak kurup isteklerini elde etmeyi denedi. Zahir Ömer, Osman'ın bu teşebbüslerini akamete uğratmayı başardı ve onu yakalayıp hapse attı. Sonrasında hapisten kaçmayı başaran Osman, Metâvile şeyhlerinden Nâsîf Nassâr'ın ve Şihâbîlerin bu dönemdeki lideri Emir Mansûr'un yanlarına iltica etti³⁶³.

Osman'ın yaklaşık iki yıl süren isyanı, Teym Vadisi'nin Şihâbî Emiri İsmail, Şeyh Ali Canbolat, Şeyh Nâsîf Nassâr ve başka bölge ileri gelenlerinin araya girerek, babasıyla anlaşmaya varmasını sağlamaları ile son buldu. Nihayet 1767 senesinde, Şifâ Ömer Köyü'nün kontrolü Osman'a verildi³⁶⁴. Osman'ın babasıyla sağladığı anlaşma, oğullarının Zahir Ömer'e karşı isyanlarını bitirmedi. Ali ve Sa'îd, babalarına karşı, benzer bahanelerle aynı dönemlerde yeniden isyana giriştiler. Osman Paşa'nın tahrikiyle giriştikleri bu isyan hareketi birkaç ay sonra anlaşmayla sonuçlandıysa da Ali, 1770 yılında yeniden isyan etti. Metâvile şeyhlerinin yardımını alan Zahir Ömer,

³⁶² Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 36-37.

³⁶³ A.e., s. 34-35; Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 45; Haydar Ahmedeş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 68.

³⁶⁴ Mihail es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 40; Ayrıca bkz. Tefvik Muammar, *Daher el-Omar*, s. 119-120.

oğlunu Safed’de muhasara etti. Ancak bu esnada Osman Paşa’nın oğlu Derviş Muhammed Paşa’yı Sayda Eyaleti’ni vali olarak tayin ettirdiği haberi duyuldu. Bu haber, Zahir Ömer ve oğullarının artık birbirleriyle mücadele etmeyi bırakıp ortak hasımlarına karşı işbirliği yapmaları gerektiği anlamını taşıyordu. Zira Osman Paşa’nın niyeti, Zahir Ömer’i ortadan kaldırmaktı ve artık bu konuda kendisine muhalefet edecek bir Sayda valisi yoktu. Bu haber üzerine Zahir Ömer, oğluna karşı sürdürdüğü kuşatmayı kaldırdı. Oğlu Ali ve diğer oğullarıyla birlikte Osman Paşa tehdidine karşı hazırlık yapmaya başladılar³⁶⁵.

Böylece Zahir Ömer ve oğulları arasındaki mücadele birkaç seneliğine de olsa son bulmuştur. Oğulları, Zahir Ömer’in hakimiyetinden ayrılmalarını ve kendi bölgesel hakimiyetlerini kurmalarını temin edecek ciddi başarılar elde edemediler. Zamanla, babalarından sonraki dönemde kalıcı bir bölgesel iktidarı garantilemek adına kendi aralarında da çatışmalara girdiler. Zahir Ömer’in, oğullarının arasını bulmak yerine biri isyan ettiğinde diğerini onun üstüne salarak enerjilerini tüketme yolunu seçtiği anlaşılmaktadır. 1773 senesinde Ali ve Sa’îd isyan ettiklerinde üzerlerine Osman’ı göndermiştir³⁶⁶. Bu dönem aynı zamanda, Bilâd-ı Şam’da Mısır güçlerinin, Osmanlı-Rus savaşını fırsat bilerek etkinlik gösterdiği bir dönemdir. Zeydânî Ailesi, Mısır güçlerini oluşturan Memlûkların lideri Ali Bey’le ve onun Memlûk komutanlarıyla işbirliği içinde Bilâd-ıŞam’ın sahil kesiminde Gazze’den Sayda’ya kadar kontrolü ellerine almışlardır. Böyle bir ortamda, kardeşler, mahal ve mansıb elde etme hırsıyla iyiden iyiye babalarıyla ve birbirleriyle mücadeleye girişmişlerdir. Zahir Ömer’in büyük oğlu Suleybî’nin, Nisan 1773’te Ali Bey’le birlikte, Mısır’da Ali Bey’i yerinden eden Ebuzzeheb Muhammed ile yaptığı savaşta hayatını kaybetmesi meydana diğer oğullarına bırakmıştı. Ali ve Osman arasında ciddi bir iktidar mücadelesi olduğu görüldü. Ali, Ali Bey’in ölümünden sonra Zahir Ömer’in üzerine 1775 yılında sefer düzenleyen Muhammed Ebuzzeheb’le ittifak ederek babasını oldukça zor bir duruma düşürdü. Ancak olaylar Ali’nin beklediği gibi gelişmedi. Ali, bölgede 1760’ların sonundan beri idari-mali kontrol ve denetimi felce uğratmış olan isyan faaliyetlerinin sorumluları listesinde baş sıralarda yer alıyordu. Zira, babasından sonra bölgesel

³⁶⁵ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 40. Ayrıca bkz. Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 172.

³⁶⁶ *A.e.*, s. 36-37. Ayrıca bkz. Halid Safi, *a.g.e.*, s. 173.

hakimiyeti Zeydânî Ailesi adına sürdürecektir namzet olarak görülüyordu. Osmanlı hükümetinin amacı ise bölgesel aracılardan daha az etkin olduğu merkezi bir kontrol sürecine geçmektir. Dolayısıyla Ali, babasının öldürülmesinden sonra, amansız bir takibata uğradı. Osman ve diğer kardeşlerin, Osmanlı hükümetine ve Şam valilerine karşı daha uzlaşmacı bir tavırda olmaları varlıklarını sürdürmelerinde etkili olmuşa benzer. Nitekim Osman ve kardeşi Ahmed'e, babalarının ölümünden sonraki dönemde ancak birlikte geçinecekleri kadar bir tahsisat bağlandı³⁶⁷.

Ali, Osman ve diğer kardeşlerin babalarına karşı durmaları sonucunda meydana gelen sürtüşmeler ve çatışmalar, Cohen tarafından gerçek ayaklanmalar olmaktan ziyade Zahir Ömer'in oğullarını, gerçek bir savaş durumuna hazırladığı ayrıntılı savaş oyunları olarak değerlendirilmiştir³⁶⁸. Bu değerlendirmeye katılmak pek mümkün değildir. Zahir Ömer, oğlu Osman'ın 1750'lerde ve 1765-67 yılları arasında süren başkaldırıları sırasında oldukça zor durumda kaldığını bizzat kendisi Osmanlı hükümetine gönderdiği kaimeler ve mektuplarla bildirmiştir³⁶⁹. Esad Paşa'nın oğlu Osman'ı kendisine karşı kışkırtmasına benzer bir tavır Osman Paşa'nın da gösterdiğini dile getirdiği bir kaimesinde Zahir Ömer, ne yaptıysa Şam valisine yaranamadığından yakınır. Osman Paşa sürekli Zahir Ömer'e zarar verecek işlerin peşindedir ve oğlu Osman'ı da bu konuda teşvik etmiştir. Zahir Ömer, son çare olarak doğrudan Osmanlı hükümetine başvurma gereği duymuştur³⁷⁰. Başka bir Osmanlı arşiv kaydında geçen, Osman'ın, Dürzî Dağları'na kaçarak buradaki Dürzî beyleri ile ittifak edip babasından intikam almak maksatlı asker topladığı, eğer taraflar arasında bir çatışma vaki olursa bölge halkının zarar göreceği hakkında yapılan şikayetin de Zahir Ömer'e ait olduğu düşünülebilir³⁷¹. Esad Paşa dönemindekine benzer şekilde Zahir Ömer, Sayda valilerine veya Osmanlı hükümetine yaptığı şikayetlerde, oğlunun isyanının desteklenmesi suretiyle kendisinin zor durumda bırakılması halinde tasarrufu altındaki Safed mukataalarının yıllık vergi ödemelerini yapamayacağını, bu

³⁶⁷ Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *DİA*, s. 91.

³⁶⁸ Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 86-87.

³⁶⁹ 1752-53 senesi için bkz. BOA, *MD*, nr. 155, s. 448, hkm. 1706. 1764-1766 seneleri için bkz. BOA, *MD*, nr.164, s. 283, hkm. 1123; *MD*, nr.165, s. 126, hkm 397; *A.MKT*, nr. 64, göm. 22.

³⁷⁰ BOA, *A.MKT*, nr. 64, göm. 22.

³⁷¹ BOA, *MD*, nr. 165, s. 126, hkm. 397.

mukataaların ahalisinin de bu çatışma ortamında zarar gördüklerini dile getirmiştir³⁷². Son tahlilde oğullarının isyanlarını, bir “savaş oyunu” olmaktan öte, Zahir Ömer’in bölgesel gücünü zayıflatan hadiseler olarak görmek daha uygundur³⁷³.

3.5.4. 1750’ler ve Sonrasındaki Dönemde Yerel Güçlerle İlişkiler

Zahir Ömer ile Metâvile arasındaki münasebetler, 1750’li yıllardan sonra karşılıklı menfaatlere dayalı bir ittifak hususiyetine bürünmüştür. Metâvile’den Şomar Nahiyesi’nde yaşayan Münker Ailesi ve Bişâre Nahiyesi’nde yaşayan Ali es-Sagîr Ailesi gibi ailelerin ürettikleri pamuk genellikle Zahir Ömer tarafından pazarlanıyordu³⁷⁴. Ayrıca Zahir Ömer, bu ailelerle Sayda valileri arasında, onların iltizamlarını almalarına kefil olarak bir tür aracılık yapıyordu. Metâvile şeyhleri ise Zahir Ömer’e asker tedarik ederek destek oluyorlardı. Özellikle savaşçılıklarıyla meşhur Ali es-Sagîr Ailesi’nin bu konuda öne çıktığı anlaşılmaktadır³⁷⁵. 1730 ve 1740’lı yıllarda Zahir Ömer’in bu ailenin şeyhi Nassâr ile bölgesel iktidar konusunda mücadele ettiği ve sonrasında taraflar arasında uzlaşmaya varıldığı üzerinde durulmuştur. Şeyh Nassâr’ın muhtemelen 1749 yılında ölmesiyle³⁷⁶ bu ailede liderliği oğlu Nâsîf b. Nassâr aldı. Nâsîf, Zahir Ömer’in ölümüne kadarki süreçte bölge siyasetinde aktif rol alacak bir yerel güç oldu. Bu özelliğinin yanı sıra Cezzâr Ahmed Paşa ile savaşırken 1781 senesinde ölmesi³⁷⁷ Nâsîf’in şöhretini bir kat daha arttırmıştır.

Babasının ölümünden sonra Bişâre Nahiyesi mukataalarının iltizamını Şeyh Nâsîf, amcası Şeyh Kaplan ve yine aynı aileden Şeyh Abbas Ali almaya başladılar³⁷⁸. Şeyh Nâsîf Tıbnîn’de, Şeyh Kaplan Hunîn’de, Şeyh Abbas Ali ise Sur’da yaşıyorlar ve buraların mukataalarını tasarruf ediyorlardı³⁷⁹. 1759 senesinde, Şeyh Kaplan Sur’un iltizamını almaya başladı. Bu dönemden sonra Şeyh Nâsîf ile amcasının arası bozuldu

³⁷² BOA, **MD**, nr. 164, s. 283, hkm. 1123; **MD**, nr. 165, s. 126, hkm. 397.

³⁷³ Joudah, **Movement of Shakh Zahir al-Omar**, s. 270.

³⁷⁴ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 84, 98.

³⁷⁵ Volney, **Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783,1784, and 1785**, Vol.II, s.311; Tevfik Muammer, **Daher el-Omar**, s.138.

³⁷⁶ BOA, **MAD**, nr. 9965, s. 122.

³⁷⁷ Er-Rukeynî, **Cebel ‘Âmil fi Karn**, s. 99; Muhsin el-Emin, **Ayânu Şi’a**, C. X, s. 205.

³⁷⁸ BOA, **MAD**, nr. 10195, s. 287-288.

³⁷⁹ Ali es-Subeytî, “Cebelü Âmil fi Karneyn”, s. 22

ve kendi aralarında mücadele etmeye başladılar. Metâvile şeyhlerinin bölgenin 18. yüzyılda yaşadığı ekonomik kalkınmadan pay aldıkları daha önce zikredilmişti. Cebel-i Âmil’de yetiştirilen ticari tarım ürünlerine, bilhassa pamuğa Avrupalıların rağbeti onları zenginleştirmişti³⁸⁰. Şeyh Nâsîf ile amcası arasındaki mücadelede bu zenginliğe hakim olma ihtirasının etkili olduğu söylenebilir. Öte yandan Şeyh Nâsîf’in etkin olduğu bölge olan Tıbnîn’de ve Bilâd-ı Bişâre’nin diğer önemli yerleşimleri olan Hunîn’de ve Sur’da, buranın şeyhleri tarafından 1750’li yılların başından itibaren kaleler ve istihkamların inşa edildiği görülmüştür³⁸¹. Bu kale ve istihkam inşaatları bölgenin savunulmasını daha da kolaylaştırmış olmalıdır. Bir yandan ekonomik anlamda zenginleşmeleri öte yandan güvenlik önlemlerini arttırmaları sayesinde daha önce olduğu gibi Dürzîlerin himayesinde bir varlık göstermekten ziyade kendi başlarına doğrudan bölge valileri ve Osmanlı hükümetiyle münasebetler kurmaya başlamışlardır. Cohen, 1760’lara kadar Metâvile’nin kendi içlerine kapalı yaşayan dağlı çiftçiler olarak bölgenin siyasi gelişmelerinin dışında kalmış olduklarını söyler. Ona göre, daha önce Dürzîlerin tabiiyeti altında yaşadıkları dönemde onlara karşı duydukları nefret bile Metâvile’yi siyasi çekişmelerin içine çekememiştir³⁸². 18. yüzyılda bölgede kuzeydeki Dürzî-Maruni yerel güçlerle Şîî Metâvile arasında mücadelenin bölge siyasetini çok derinden etkilemese de varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Metâvile’nin 1760’lardan itibaren kurduğu ittifaklarla bu mücadelede giderek ağırlığını arttırdığı anlaşılmaktadır. Bu hususta işbirliğine başvurdıkları diğer bir yerel güç Zeydânî Ailesi ve bu ailenin lideri Zahir Ömer olmuştur.

Metâvile’nin, Zâhir Ömer’i birlikte hareket etmeyi tercih ettikleri bölgesel bir müttefik olarak görmelerinin yanı sıra onun hakimiyetine tâbi olmadıkları hatta kimi zaman onun aleyhinde faaliyette bulundukları oluyordu. Taraflar arasındaki ilişki, şartların ve sebeplerin değişmesiyle değişen bir mahiyete sahipti. Ahmed Hadîd, Cebel-i Âmil tarihçisi Rukeynî’nin eseri üzerine yaptığı incelemede, bu ilişkiyi üç merhaleye ayırmıştır. Rukeynî’deki anlatıma göre yapılan bu dönemlendirmede ilk merhale çatışma merhalesidir. 1760’ların ikinci yarısına kadar devam eden bu merhalede taraflar arasında, Safed ve Cebel-i Âmil arasındaki köyler üzerindeki nüfuz

³⁸⁰ Cohen, **a.g.e.**, s. 14.

³⁸¹ Ali es-Subeytî, “Cebelü Âmil fî Karneyn”, s. 22.

³⁸² Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 98.

mücadelesinin bir sonucu olarak çatışmalar meydana gelmiştir³⁸³. Aynı dönem, Zahir Ömer'in oğulları Ali ve Osman'ın, 1760'ların başlarında ve ortalarında babalarına karşı isyan ettiklerinde destekçi olarak Metâvile şeyhlerini buldukları dönemdir. Özellikle Şeyh Nâsıf, Ali'nin 1762'deki isyanında ve Osman'ın 1765-67 yıllarında süren isyanında bunları desteklemekten çekinmemiştir³⁸⁴. Nâsıf'ın bu desteği, Metâvile'nin, Zahir Ömer'e karşı bağımsız hareket edebildiklerini göstermesi bakımından anlamlıdır. İkinci merhale, taraflar arasında uzlaşmanın sağlandığı merhaledir. Cebel-i Âmil şeyhleri ile Zahir Ömer arasında 1767 yılının Temmuz ayında Sur'da bir toplantı yapılmış ve Şam valisinin düşmanca faaliyetlerine karşı birlikte hareket etme kararı alınmıştır. 1770'lere gelindiğinde, Zahir Ömer, artık farklı bölgelerin güçleriyle kurmuş olduğu ittifaklarla daha güçlü hale geldiğinde, rakibi Şam valisi ve onu destekleyen Şihâb-oğlu emirlerine karşı Metâvile'yi destekçileri olarak buldu. Gürcü Osman Paşa ve destekçileriyle Eylül 1771 tarihinde yapılan Hula Gölü Savaşı'nda, Cebel-i Âmil şeyhlerinden Nâsıf'ın desteğini alan Zahir Ömer mutlak bir galibiyet elde etti³⁸⁵. Bu galibiyet sayesinde Gürcü Osman Paşa'nın bölgesel nüfuzu kırılmış oldu³⁸⁶. Aynı dönemde Şihâbîlerin Cebel-i Âmil Bölgesi'ne yaptıkları saldırılarını püskürtmede Metâvile şeyhlerinin yardımcısı Zahir Ömer olmuştur³⁸⁷. Cebel-i Âmil şeyhlerinin Zahir Ömer'i destekledikleri diğer bir çatışma 22 Mayıs 1772 tarihinde Sayda yakınlarında gerçekleşen Sehlü'l-Gaziye Savaşı'dır. Bu savaşta, Mısır'dan gelmiş olan Ali Bey'in yanı sıra Metâvile güçlerinin desteğini alan Zahir Ömer, Şam valisi Azmzâde Muhammed ve beraberindeki güçlere karşı yine galip gelmiştir³⁸⁸.

Ali Bey'in ve Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Akdeniz'de bulunan Rus donanmasının verdiği desteklerle Bilâd-ı Şam'ın sahil kesiminde operasyonel gücünü iyiden iyiye arttırmış olan Zahir Ömer, bu şartlar altında Cebel-i Âmil şeyhlerinin desteğini alabilmiştir. Metâvile şeyhlerinin Zahir Ömer'le yaptıkları ittifakı sona erdirdikleri üçüncü merhale, Ali Bey'in 1773 mayısında ölmesi, Osmanlı-Rus

³⁸³ Ahmed Hatîf, "Cebel Amil fi Karn, Dirâse fi Havliye Haydar Rıza er-Er-Rukeynî", s. 68.

³⁸⁴ A. Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 292.

³⁸⁵ Joudah, **Movement of Shakh Zahir al-Omar**, s. 171-172.

³⁸⁶ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 98-99.

³⁸⁷ Ahmed Hatîf, "Cebel Amil fi Karn, Dirâse fi Havliye Haydar Rıza er-Er-Rukeynî", s. 71.

³⁸⁸ Joudah, **a.g.e.**, s. 206-208; Tevfik Muammar, **Daher el-Omar**, s. 195-196.

Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Rus Donanmasının Akdeniz'den ayrılması gibi gelişmelerle birlikte başlar. Ebu'z-zeheb Muhammed'in, 1775 yılında, Zahir Ömer'i tasfiye etmek üzere çıktığı seferde, Yafa ve Akka'yı ele geçirmesi esnasında Şeyh Nâsîf ve Ebuzzeheb'le Akka'da buluşması, Metâvile'nin Zahir Ömer'e karşı tavrını yansıtan önemli bir olaydır³⁸⁹. Zahir Ömer, artık Metâvile'nin desteğini alamayacak ve yalnız kalacaktır.

Metâvile ve Zeydânî Ailesi içindeki mücadelelere benzer bir şekilde 1760'larda Cebel-i Lübnan emirleri arasında güç mücadeleleri yaşanmıştır. 1730 yılından beri Cebel-i Şûf mültezimliği ve Emâretini yürüten Emir Mülhim'in Zahir Ömer'e karşı düşmanca bir tavır içinde olduğu, Süleyman Paşa'nın Taberiye üzerine yaptığı seferlerde paşayla birlikte hareket etmesinden anlaşılır. 1750'lerin ilk yıllarında Mülhim, Cizzîn ve Cubba'da yaşayan Münkir Ailesi'nin üzerine seferler düzenlediğinde Zahir Ömer'in, Akka'da güvenlik önlemlerini arttırdığı görülür³⁹⁰.

Emir Mansûr döneminde (1763-1770), Şihâbîlerin, Teym Vadisi'nde yaşayan aynı aileye mensup İsmail aracılığıyla Zahir Ömer'le münasebet kurdukları anlaşılmaktadır³⁹¹. İsmail, Şam hazinesine bağlı olan Merc Uyûn Nahiyesi köylerinden bazılarının ve Hula ile Şa'râ mukataalarının iltizamını alıyordu³⁹². Bu bölge Şam Eyaleti'yle Sayda Eyaleti'nin güneydeki sancağı olan Safed'in sınırında yer almaktaydı. Aynı zamanda Zahir Ömer'in faaliyet alanı içindeydi. Şam valisi Gürcü Osman Paşa, pamuk tarımı açısından oldukça verimli olan bölge arazilerini bu emirin kontrolünde bırakmak istemediğinden dolayı İsmail'i Banyas Kalesi'nde kuşatmaya aldı (1764). Kaleyi ele geçirdikten sonra İsmail'i hapse attı³⁹³. Osman Paşa tehdidine karşı İsmail'in, komşuları Zahir Ömer ve Metâvile şeyhleriyle birlik olduğu görülmüştür. Tefvik Muammer, İsmail'le yaptığı bu ittifak nedeniyle, Zahir Ömer'in, Emir Mansûr'la da yakınlık kesbettiği görüşündedir³⁹⁴. Ancak bu yakınlığın fiili

³⁸⁹ Ahmed Hatîf, "Cebel Amil fî Karn, Dirâse fî Havliye Haydar Rıza er-Er-Rukeynî", s. 71-72. Ayrıca bkz. Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fî Karn*, s. 74.

³⁹⁰ Tannûs eş-Şidyâk, *Kitâb Ahbâr el-'Ayân fî Cebel Lübnân*, C. II, s. 321; Haydar Ahmedeş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 42.

³⁹¹ Tefvik Muammer, *Daher el-Omar*, s. 139-142.

³⁹² BOA, MAD, nr. 9982, s. 182; MD, nr. 164, s. 138, hkm. 547.

³⁹³ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s. 65; El-Munayyir, *Dürü'l-masrûf*, s. 32-33.

³⁹⁴ Tefvik Muammer, *a.g.e.*, s. 142.

anlamda bir ittifaka dönüşmediğini söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle, taraflar arasında, Zahir Ömer ile Metâvile arasındaki gibi askeri ve operasyonel bir işbirliğinden söz etmek mümkün değildir.

Bu durumda, Gürcü Osman Paşa'nın hakimiyet ve nüfuzunu Bilâd-ı Şam kırsalında koruma ve yayma çabalarına karşı, kırsaldaki iki yerel güç arasında bir ortak hissin hasıl olduğu anlaşılmaktadır. Osman Paşa'nın baskılayıcı politikalarından sıkılmış olduğu anlaşılan Mansûr ile paşanın arası hiç iyi değildi. Bu durum onu Zahir Ömer'e yaklaştırmıştır. Mansûr, Zahir Ömer'in, Osman Paşa'ya karşı Mısır memlûk beylerinden Ali Bey'le işbirliğine gitmesini olumlu karşılamıştır. Haydar eş-Şihâbî, Mansûr'un, Ali Bey'in adamı Ebuzzeheb Muhammed Bey'in komutasındaki Mısır askerinin Bilad-ı Şam'a geldiğini duyunca oldukça rahatlamış olduğunu aktarır. Daha dikkat çekici olanı Şihâbî tarihinin, Mansûr'un, Zahir Ömer'i çok sevdiğine dair bir ifade kullanmış olmasıdır. Bu sevgi, Şam'ın civarındaki diğer yerel güçler gibi Mansûr için de, Osman Paşa'nın tasfiye edileceği günleri görme imkanının oluşmasından kaynaklanmış olmalıdır³⁹⁵.

Öte yandan, Zahir Ömer'in aile içi iktidar mücadeleleriyle uğraştığı 1750 ve 1760'larda, oğulları, Şihâbî emirleri Mülhim ve Mansûr'un yanına firar etmişlerdir³⁹⁶. Sonradan Şam valilerinin ve emirlerin araya girmesiyle taraflar barıştırılmış olsa da bu, Zahir Ömer'in hoş görmeyeceği bir durumdu. Kimi zaman, asi oğullardan birinin civardaki nahiye ve mukataalarda gerçekleştirdiği bozgunculuk faaliyetleri, Şihâbî emirleri tarafından doğrudan Osmanlı hükûmetine şikayet edilmiştir. Ali Zahir, 1765 yılında, babasının müttefik olarak gördüğü Teym Vadisi şeyhlerinden İsmail'in Merc Uyûn Nahiyesi'ndeki mukataalarına ve Hula ve Şa'ra mukataalarında yaşayan köylülere saldırmış ve buraları yağmalamıştır. Emir İsmail ve köylüler de durumu Osmanlı hükûmetine şikayet etmişlerdir³⁹⁷.

Şihâbî emirleriyle Zahir Ömer arasındaki ilişkilerin, genellikle gerilime ve anlaşmazlığa daha yatkın bir mahiyeti vardı. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Şihâbîler, Zahir Ömer'le Şam valileri arasında bir tercih yapma gereği duyulunca

³⁹⁵ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 85.

³⁹⁶ El-Munayyir, *Dürri'l-masrûf*, s. 21.

³⁹⁷ BOA, MD, nr.164, s. 138, hkm. 547.

genellikle Şam valilerinden yana tercihlerini yaptılar. Emir Mansur'dan sonra Emârete geçen Emir Yusuf döneminde (1770-1789), Zahir Ömer ile Şam valilerinin her karşılaşmasında, Şihâbîler Şam valilerinin yanında saf tuttular. Tabii bu tercihleri Zahir Ömer'in kendilerine karşı daha hırslı davranmasına yol açtı. Bu nedenle 1771 Haziranında ve 1772 Mayısında Sayda, Zahir Ömer'e bağlı güçler tarafından iki defa ele geçirildi. Akabinde Zahir Ömer'e deniz gücü desteği sağlayan Rus Donanması, onun tarafından Beyrut'u bombardıman etmeye yönlendirildi. Ne var ki, Zahir Ömer'in kuzeydeki rakiplerine karşı, kalabalık Mısır askeri gücünün, Rus deniz gücünün ve Metâvile süvarilerinin desteğini almasına rağmen ciddi bir darbe vurması mümkün değildi. Savaşçı dağlı köylülüğüne istinad eden bir insan kaynağına sahip olan Şihâbîler açısından sahil yerleşimlerine saldırmak veya buralardaki kale ve garnizonları ele geçirmek geçici başarılar olmaktan öteye geçememiştir.

Zahir Ömer, Celîle Bölgesi'ne ilk yerleştiği dönemde bölgede yaşayan Sakr Kabilesi ile kurduğu ittifak haricinde, Bedevi kabilelerle sürekli ve düzenli bir ittifak kuramamıştır. Bunun belki de en geçerli sebebi, yerleşik hayattan ve bu hayat sayesinde sürdürülen ticari tarımdan nemalanan bir lider olmasıydı. Bedevîler, hem yaşadığı bölgenin yerleşim merkezlerindeki tarımsal faaliyetleri hem de ticari faaliyetleri tehdit etmekteydiler. Yollara düzülen ticaret kabileleri, her yıl kutsal topraklara yolculuk eden hac kabileleri ve sair yolcular bedevilerin başlıca hedefleri arasındaydı.

Zahir Ömer ile bedevî kabileler arasında, gerilimi arttıran başka sebepler de vardı. Nâsıra'da kontrolü ele geçirdikten sonra burayı alışveriş ve tedarik merkezi olarak gören Nablus şeyhleriyle arasının bozulduğu söylenmişti. Akka'nın ve güneyinde Hayfa, Tantûra gibi yerlerin, 1740'ların ortalarından sonra kontrolü altına girmesiyle Zahir Ömer, Nablus'un denizle bağlantısını oluşturan yerleşim merkezlerini ele geçirmiş oldu. Bu pozisyonuyla Nablus ümerasıyla karşı karşıya gelmesi daha olası oldu. Mihail es-Sabbâğ'ın anlatımına göre, Nablus'un yerel güçlerinden Mâzî ve Cerrâr Aileleri, 1749 senesi sonrasında Sakr Kabilesi ile Zahir Ömer'e karşı gizli bir ittifak kurmuşlar ve bir süre sonra taraflar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Mihail, Sakr Kabilesi'nin Nablus şeyhleriyle ittifakını bir ihanet olarak görür. Bu ihanetin sebebi ise Zahir Ömer'in Celîle'de kurduğu hakimiyet sonrasında

bunların yollardaki gasb ve haydutluk faaliyetlerinin onun tarafından engellenmesidir³⁹⁸.

Öte yandan Nablus şeyhlerinin Zahir Ömer'e karşı birlikte hareket ettiği sadece bölgedeki diğer Arap kabileleri değildi. Kimi zaman Şam valileri ile de birlikte iş görebiliyorlardı. Gürcü Osman Paşa'nın 1760'ların başında Zahir Ömer'le Hayfa ve Tantûra mukataaları için mücadeleye giriştiği anlatılmıştı. Paşa, Zahir Ömer'in buraları alt-mültezim olarak malikanecilerinden almasına karşı çıkmış ve ona el çektirmişti. Zahir Ömer'in yerine 1761-62 senelerinde Osman Paşa'nın Cinin mütesellimi tayin ettiği Cerrâr ailesinden Şeyh Muhammed bu mukataaları paşa adına iltizama almıştır³⁹⁹. Bu atama Cerrâr Ailesi ile Osman Paşa arasındaki ilişkinin boyutunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Zahir Ömer'in civarındaki bedevî kabilelerle mücadeye girmesinde etkili olan diğer bir sebep, aile üyelerinden kendisine karşı isyan edenlerin soluğu bu kabilelerin yanında alması olmuştur. Ağabeyi Sa'd, 1760 senesinde Zahir'e karşı isyanını başlattığında ilk olarak Sakr Kabilesi'ne müracaat edip kendisine yardım etmelerini istemiştir⁴⁰⁰. Zahir Ömer'in oğlu Osman, 1760'ların ortasında isyan ettiğinde Sakr Kabilesi'nin yardımına başvurmuştur. Oğlunun bu kabileyle ittifakını Zahir Ömer bizzat gidip kabilenin lideriyle görüşerek önlemiştir. Sonrasında Sakr Kabilesi'yle geçici bir barış dönemine girildiği anlaşılmaktadır⁴⁰¹. Bu barış döneminden sonra 1770'lere geldiğinde Sakr Kabilesi daha önce Süleyman Paşa'ya verdikleri desteği hatırlatır bir şekilde, Zahir Ömer ile mücadele halinde olan Gürcü Osman Paşa'ya destek vermişlerdir⁴⁰².

Bölgedeki bedevî kabilelerin hac yolundaki yağma faaliyetlerine engel olmak isteyen Osmanlı hükümetinin bu hususta vazifelendirdiği Şam valilerinin bazı ihmal ve suiistimalleri olduğu görülmekteydi. Şam paşalarının, merkezden bölge kabilelerine dağıtılmak üzere gönderilen surreleri gereği gibi dağıtmadıkları konusunda şikayetler oluyordu. 1757'de gerçekleşen hac ve cerde kabileleri

³⁹⁸ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 21.

³⁹⁹ BOA, MD, nr. 163, s. 30, hkm. 58.

⁴⁰⁰ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 33.

⁴⁰¹ A.e., s. 34.

⁴⁰² Cohen, *Palestine in the Eighteenth Century*, s. 90.

baskınlarının sebepleri arasında bu ödemelerin Şam valisi Hüseyin Paşa tarafından gerektiği gibi yapılmaması da bulunuyordu. Mariti, bölge bedevîlerinin, hakları olan ödemeleri almak konusunda Zahir Ömer'in Şam paşasıyla aralarında aracılık yapmasını istediklerini belirtir. Zahir Ömer, bu teklifi kabul etmiş ve Şam paşasıyla bu konuda görüşmüştür. Ancak bu görüşmeden bedevîlerin istedikleri sonuç çıkmamıştır. Paşa, ödemeleri yapmaya yanaşmamıştır. Bunun üzerine bedeviler, hac kafilesine baskın vermek üzere hazırlıklara başlamışlardır⁴⁰³.

Mariti'nin bu anlatımı, 1757 Hac kafilesi baskınının sebebi hakkında bilgi vermesinin yanı sıra Zahir Ömer'in bölgedeki bedevi kabilelerle Şam valileri arasında aracılık yaptığını göstermektedir. Zeydânî Ailesi'nin Safed ve civarında tutunmaya çalıştıkları 1720-30'lu yıllarda Zahir Ömer'in Sakr Kabilesi için Sayda valisi nezdinde yaptığı aracılık faaliyetlerinden sonra bu defa hac kafilesi baskınında rol oynayan bölge bedevîleri için aracılık yaptığı anlaşılmaktadır. Dahası Zahir Ömer'in, bu kabilelerin Akka'da ganimet mallarını satmalarına izin verdiğine dair Volney'in bir anlatımı vardır⁴⁰⁴. Bu anlatımdan, 1757 Hac Kafilesi ve Cerde Kafilesi baskınında yağmalanan malların Akka'da pazar edilip satılmasının, Zahir Ömer için çekinilecek bir durum olmadığı anlaşılmaktadır.

Bilâd-ı Şam coğrafyasında, 18. yüzyıl düşünülecek olursa, çöl sakinleri olan bedevilerle yerleşikler arasındaki münasebetlerin, zorunlu bir şekilde asimetrik olduğu görülür. Bedevîler, sürekli bir şekilde yerleşim merkezlerini baskılarken, kendi bölgeleri olan çölde özgürce hareket edebiliyorlardı. Bu baskılama, devleti onlarla, diğer yerel güçler vasıtasıyla pazarlık yapmaya dahi zorlamıştır. Hac kervanı için büyük bir tehdit oluşturdukları bilinen bir durumdu. Ancak aynı hac kervanının güvenliği ve lojistiği konusunda önemli rol ve fonksiyonları vardı. Zahir Ömer'in de bedevilerle kurulabilecek olan bu asimetrik ilişkiye ayak uydurmaktan başka bir çaresi yoktu. Kimi zaman onlarla ittifaklar kuruyordu. Kimi zaman da bedevî müttefiklerini, başka bir mücadelede hasımları olarak karşısında bulabiliyordu. Bu hususiyetleri

⁴⁰³Abbé Mariti, *Travels Through Cyprus, Syria and Palestine with a General History of the Levant*, Vol.II, s. 117-118.

⁴⁰⁴ Volney, *Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783,1784, and 1785*, Vol.II, s. 320.

bedevî kabileleri, Zahir Ömer için sürekli bir düşman olmaktan çıkarıp, yeri geldiğinde kullanılabilecek bir imkan haline getiriyordu.

3.5.5. Zahir Ömer'in Son Yılları (1770'ler): Algıda Birleşme ve Netleşme

Bilâd-ı Şam'da 1770'li yıllar, şiddetin ve zora dayalı mücadelenin, merkezî hükümet ve onun resmi aracılığı olan valilerle yerel güçler arasındaki münasebetlerde öncelikli hale geldiği dönem oldu. Osmanlı İmparatorluğu ile Rus İmparatorluğu arasında 1768 yılında patlak veren savaş, Bilâd-ı Şam'da Osmanlı hükümetinin etkin politikalar yürütmesini engelledi. Şam valilerinin gücünü, Sayda ve Trablusşam'a atanan valilerle ve bunların işbirliğine girdiği Zahir Ömer gibi yerel güçlerle dengelemeye çalışan merkezî hükümet, savaş yıllarında ve sonrasında bu inisiyatifini kaybetmiştir. Denge politikalarının tatbik edilemediği bu dönemde, Şam valileri, yönetim merkezlerinde ve civarlarındaki kırsal bölgelerde doğrudan baskı kurmaya çalışmışlardır. Bu, valilerin nüfuzlarını civarlarındaki kırsal bölgelere kabul ettirmek adına şiddetin dozunu arttırmak yolunu seçmeleri anlamına geliyordu. Gürcü Osman Paşa savaş yıllarında bu doğrultuda hareket etti. 1770 yılında Sayda valiliğine oğlu Derviş Muhammed'i getirterek gücünü pekiştirmiş oldu. Osman Paşa'nın, oğlu Derviş Muhammed Paşa'nın Sayda valisi olarak tayin edilmesinde etkili olduğu yerel kaynaklarda net bir şekilde ifade edilir. Mesela, Mihail'e göre bu tayin, Osmanlı hükümetinin, Osman Paşa'ya Zahir Ömer'le mücadele etme izni vermesi anlamına geliyordu⁴⁰⁵. Abbûd ise, Zahir'in İstanbul'daki hamilerinden silahdar Süleyman Ağa'nın ölümü haberini alan Osman Paşa'nın oğlu Derviş Muhammed'i Sayda valisi tayin ettirdiğini ifade eder. Oğlunun Sayda valisi atandığı haberini alan Osman Paşa, hemen Zahir Ömer'e bir mektup yazar ve o sene yapacağı devreden dönüşte yolunun Akka'ya düşeceği tehdidini savurur⁴⁰⁶.

Zahir Ömer, Derviş Muhammed Paşa'nın Sayda valisi olmasıyla, işlerin kendisi için daha da zora gireceğinin farkındadır ve bu konuda Osmanlı hükümeti ile

⁴⁰⁵ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 40.

⁴⁰⁶ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 52-53.

yazıştığı anlaşılmaktadır. Osmanlı hükümetine gönderdiği bir mektupta Derviş Muhammed Paşa'nın Sayda valisi atanmasının kendisi için olumsuz sonuçlar doğuracağını ifade etmiştir. Zahir Ömer'e göre, Osman Paşa, gönderdiği bir mektupta, Sayda valiliğini kendisinden intikam almak için oğluna tevcih ettirdiğini ifade etmiştir. Bu esnada Ali Bey askerlerinin gelmesi dolayısıyla korkuya kapıldığını belirten Zahir Ömer, Şam kadısına mektup göndererek ne yapması gerektiği konusunda fikir almak istediğini ifade eder. Osman Paşa'nın kendisini sıkıştırması karşısında Ali Bey'e meyletmekten başka çaresi kalmadığı şeklinde bir mazaret ileri süren Zahir Ömer, böylece vaziyetini meşrulaştırmaya çalışmıştır. Osmanlı hükümeti ise endişelerinin yersiz olduğu konusunda Zahir Ömer'i ikna etmeye çalışmıştır. Ancak, savaş zamanında dikkatini tamamen Ruslarla yapılan mücadeleye çevirmiş olan merkezî hükümetin, Zahir Ömer ile Osman Paşa'nın arasında hakemlik yapma, devreye başka idareciler sokma gibi imkanları sınırlıdır. Şam kadısının ve bölgedeki mübaşirlerin vasıtasıyla Zahir Ömer, Ali Bey'le ittifaktan vazgeçirilmeye çalışılmıştır⁴⁰⁷.

Osmanlı hükümeti, bahsedilen savaş durumundan dolayı Bilâd-ı Şam'da gerçekleşen yerel siyasi mücadeleye müdahalede inisiyatifini kaybetmiş, öte yandan Zahir Ömer, Derviş Muhammed Paşa'nın Sayda valiliğine tayini ile daha önce çeşitli yollarla uzlaşmaya vardığı Sayda valisinin desteğini yitirmiştir. Osmanlı hükümetinin durumunu fırsat bilen Bulutkapan Ali Bey'in Bilâd-ı Şam'ın kontrolünü ele geçirmek üzere harekete geçmesi, Gürcü Osman Paşa'nın baskıcı siyasetinden bunalan Zahir Ömer'i bu Memlûk beyine destek vermek zorunda bırakmıştır. Ancak bu tercih aynı zamanda Zahir Ömer'in bölgesel aracılık rolünden çıkıp imparatorluğun evrensel iktidar alanına tecavüz eden bir konuma düşmesine neden olmuştur. Sultanın iktidarına karşı isyan durumunda olan Ali Bey'i doğrudan desteklemesi, Zahir Ömer üzerinde, önceki dönemlerde Şam valileri tarafından oluşturulmaya çalışılan isyancı algısının, bu defa daha net bir şekilde merkezî hükümet tarafından benimsenmesine yol açmıştır.

3.5.5.1. Ali Bey'le Kurulan İttifak

⁴⁰⁷ BOA, C. DH, nr. 346/17285.

Derviş Muhammed Paşa'nın, 1770 Eylül'ünde Sayda valisi olarak tayini, Halid Safi'ye göre, Bilâd-ı Şam'daki siyasi mücadelenin, yeni bir aşamaya girmesine neden olmuştur. Bu yeni aşamada, Gürcü Osman Paşa'nın bölge valiliklerini kontrolü altına almasını temin eden bu atama, Zahir Ömer'i Mısır'da Memlûkların lideri olan Ali Bey'le ittifaka yönlendirmiştir⁴⁰⁸. Zahir Ömer'in, Osmanlı-Rus savaşını fırsat olarak kullandığı ve ayrılıkçı niyetlere sahip olduğu düşünülen Ali Bey'den farklı bir niyete sahip olduğunu söylemek mümkündür. O, savaş nedeniyle inisiyatifini kaybetmiş olan merkezî hükümetin hakemliğini ve Sayda valisinin desteğini kaybettiğini anlayınca, Şam valisinin doğrudan kendisine yönelen husumetini bertaraf etmek adına Ali Bey'e ümidini bağlamış olabilir. Başka bir ifadeyle bölgesel anlamda imkanlar tükenince dışarıdan destek almak kaçınılmaz olmuştur.

Ali Bey el-Kebîr veya diğer ünvanıyla Bulutkapan Ali Bey, Osmanlıların vaktiyle Mısır'da konuşlandırdıkları yeniçerilerin arasında ortaya çıkmış olan Kazdağlı Hanesi'nin bir üyesiydi. İbrahim Kahya el-Kazdağlı'nın memlûku olan Ali Bey, efendisinin temsil ettiği yeniçerilerin egemenliğini alt etmeyi başarmış, Mısır'da memlûk kökenlilerin "üst grup" haline gelmesini sağlamıştır. Çeşitli dönemlerde, sancak beyliği, Mısır hac emirliği gibi görevlere getirilen Ali Bey, 1760 ve 1768 yıllarında Mısır'da valilik kadar etkin bir makam olan *şeyhülbeledlik* makamını deruhde etmiştir⁴⁰⁹. Özellikle 1768 yılından sonraki faaliyetleri, tarihçiler tarafından Mısır'da yeniden bir Memlûk devleti kurmak veya Mısır'ı Osmanlı egemenliğinden çıkarmak gayretinde olduğu yönünde yorumlanmıştır⁴¹⁰. Kimi tarihçiler ise Ali Bey'in Mısır valiliği makamına atanmanın peşinde olduğunu dile getirir⁴¹¹.

Zahir Ömer ile Ali Bey arasındaki münasebetlerin ne zaman ve nasıl başladığı konusunda farklı rivayetler vardır. Gürcü Osman Paşa ile mücadelenin kızıştığı 1760'lı senelerin olaylarını anlatan Abbûd, bu bağlamda Ali Bey'le Zahir Ömer arasında savaş malzemeleri alış-verişinin yapıldığını ve böylece münasebet kurulduğunu aktarır.

⁴⁰⁸ Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s.129.

⁴⁰⁹ Daniel Crecelius, *The Roots of Modern Egypt: a study of the regimes of Ali Bey al-Kabir and Muhammed Bey Abu Dhahab: 1760-1775*, Chicago, Bibliotheca Islamica, 1981, s. 65-71.

⁴¹⁰ Feridun Emecen, "Ali Bey, Bulutkapan", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 383-384; Selda Güner, "Mısır'da Âsi Bir Memlûk: Bulutkapan Ali Bey (el-Kebir) (1768/69-1773)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 53, 1(2013), s.176.

⁴¹¹ Jane Hathaway, *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, s. 109.

Burada Zahir Ömer'in Osman Paşa karşısında zor durumda kaldığı ve çareyi Mısır'ın güçlü yerel lideri Ali Bey'le ittifak kurmakta bulduğu yönünde bir anlatım vardır⁴¹². Mihail'in anlatımına göre, Ali Bey'den kaçan Grek Katolik danışmanı Mihail el-Cemel, Zahir Ömer'in danışmanı İbrahim Sabbâğ'a sığınmış sonrasında, Zahir Ömer, Ali Bey'e Mihail el-Cemel'i affetmesi için mektup yazmış böylece taraflar arasında bir münasebet tesis edilmiştir⁴¹³. Ali Bey'le Zahir Ömer arasında tesis edilen bu münasebetin Mihail'in anlatımına göre gerçekleşmiş olduğu tarih, net olarak belirtilmese de 1766 sonrasına denk gelmektedir. Emecen'e göre, Ali Bey, sürgünü esnasında Akka'ya hareket etmiş ve burada Zahir Ömer'den aldığı destekle Mısır'a dönüp Ekim 1767 tarihinde yeniden hakimiyetini tesis etmiştir⁴¹⁴. Rafiq ise, Ali Bey'in, 1766 yılında Gazze'ye sürgüne gönderildiği dönemde Zahir Ömer'in gücünü öğrenmiş olduğunu, ancak Zahir Ömer'le Ali Bey arasında herhangi bir irtibat kurulmadığını ifade eder. Firari bir memlûk beyi olan Ali Bey'in akibeti meçhul olduğundan Zahir Ömer böyle bir temasa gerek duymamıştır⁴¹⁵. Öte yandan Çeşmizade tarihinde, 1768-69 (1182) yılı olayları anlatılırken, Ali Bey'den kaçan, eski Şeyhülbeled Keşkeş Hüseyin ve adamlarının Gazze'ye sığındıkları belirtilmektedir. Hüseyin Bey burada Zahir Ömer'le irtibata geçerek ondan yardım almıştır⁴¹⁶. Çeşmîzâde'nin bu rivayeti, Zahir Ömer'in, bu zor döneminde Şam yönetimine karşı Mısırlı beylerin yardımını almak adına, bazı faaliyetlerde bulunmuş olduğunu düşündürür.

Ali Bey'in 1766 yılında Gazze'ye sürgün edilmesi, onun ile Gürcü Osman Paşa arasında husumetin artmasına neden olan gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Ali Bey ile Osman Paşa arasındaki bu husumet, 1764 senesinde, her ikisi de kendi vilayetlerinin hac kafilesine emirlik yaparken aralarında yaşanan düşmanca bir olaya dayandırılır⁴¹⁷. Üstüne Osman Paşa, Ali Bey Gazze'ye geldiğinde mütesellimine onu

⁴¹² Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 53-54.

⁴¹³ Mihail es-Sabbâğ, **Târih Zâhir**, s. 37.

⁴¹⁴ Feridun Emecen, "Ali Bey, Bulutkapan", **DİA**, s. 383.

⁴¹⁵ A. Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 297.

⁴¹⁶ Çeşmîzâde Mustafa Reşid Ef., **Çeşmîzâde Tarihi**, s. 83.

⁴¹⁷ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 55.

Gazze'den kovması emrini vermiştir. Bunun üzerine Ali Bey tekrar Mısır'a dönmek zorunda kalmıştır⁴¹⁸.

Mısır'a döndükten sonra hakimiyetini yeniden tesis etmeyi başaran Ali Bey, 1768 senesinden sonra Süveyş Limanı'ndan yapılan ticaretin gelirlerini ele geçirmeyi hedefledi⁴¹⁹. Aynı dönemde Osmanlı-Rus Savaşı patlak vermişti. III. Mustafa, devletin iktisadi örgütlenmesinin sağladığı maddi refaha güvenerek Rus İmparatorluğu'nu karşısına almıştı. Ancak modernleşmesini büyük ölçüde gerçekleştirmiş olan Rus ordusu karşısında Osmanlı ordusundaki idari ve askerî zafiyet, savaşın oldukça yıpratıcı geçmesine yol açtı. Ruslar, İngilizlerin desteğini alarak Akdeniz'e bir donanma gönderip 1770 Temmuz'unda Osmanlı donanmasını Çeşme'de yaktılar. Böylece Rus ve İngiliz donanmaları Doğu Akdeniz'de rahatça hareket eder hale geldiler⁴²⁰. Osmanlı hükümetinin düştüğü bu durumu fırsata dönüştürmek maksadında olan Ali Bey, emrindeki memlûk komutanlarını Hicaz ve Bilâd-ı Şam'ı kontrolü altına almak üzere seferlere gönderdi. Hicaz'da kontrolü ele geçirme arzusunun nedeni Süveyş Limanı ve Kızıl Deniz ticaretinin gelirini ele geçirmektir. Bu memlûklardan biri olan Ebuzzeheb Muhammed Bey, 1770 Haziranı'nda Hicaz'da kontrolü ele geçirmek üzere sefere çıktı ve kısa süreliğine bunu başardı⁴²¹.

Bilâd-ı Şam'a yapılan seferlerde ise Hicaz'da elde edilen başarı gibi kolay bir başarı elde edilemeyecektir. Zira Bilâd-ı Şam'ın merkezi konumunda olan Şam Eyaleti'nde valilik yapan Gürcü Osman Paşa, diğer eyaletlere oğullarını vali tayin ettirmeyi başarmıştı ve oldukça güçlü durumdaydı. Şam kırsalındaki yerel güçleri tazyik ediyordu. On yıla yaklaşan valiliği döneminde, Cebel-i Lübnan'da Şihâbî emirleri, Cebel-i Âmil'de Metâvile şeyhleri, Celîle Bölgesi'nde Zahir Ömer, Yafa, Nablus, Aclûn ve Leccûn sancaklarındaki malikaneci yerel aileler⁴²² Osman Paşa'nın hışmına uğramıştı. Dolayısıyla, Ali Bey'in Bilâd-ı Şam'a düzenleyeceği seferlerde bölge ahalisinden kendisine taraftar bulması çok zor olmayacaktı. Rafiq, Ali Bey'in Bilâd-ı Şam kırsalında Osman Paşa'ya duyulan öfkenin farkında olduğunu ifade eder.

⁴¹⁸ A. Rafiq, **a.g.e.**, s. 297.

⁴¹⁹ Daniel Crecelius, **The Roots of Modern Egypt**, s. 71.

⁴²⁰ Jane Hathaway, **Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları**, s. 110.

⁴²¹ Daniel Crecelius, **The Roots of Modern Egypt**, s.71-74.

⁴²² BOA, **A.MKT**, nr. 69, göm. 1.

Bunu Gazze'ye sürgüne gittiğinde Gazze ahalisinin, Osman Paşa'nın zulmünü kendisine şikayet ettiklerinde öğrenmiştir⁴²³. Zaten Ali Bey'in ve Zahir Ömer'in, Bilâd-ı Şam'daki askeri faaliyetlerini meşru gösterebilmek adına Osman Paşa'nın zulmünü sürekli dile getirdikleri görülmüştür⁴²⁴.

Zahir Ömer açısından Ali Bey'in, daha önce uzlaşmaya çalıştığı ama başaramadığı Osman Paşa'nın tazyikinden kurtulmasını sağlayacak güçlü bir müttefik olduğunu söylemek mümkündür. Osman Paşa'nın aleni olarak kendisine düşmanlık etmesinin yanı sıra Sayda valiliğine oğlunu getirmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Ali Bey'in, Mısır'ın yanı sıra kontrolü altına alacağı Hicaz'ı ve Bilâd-ı Şam'ı Osmanlı hakimiyetinden koparıp müstakillen bir devlet kuracağı konusundaki tartışmalar bir kenara bırakılacak olursa Zahir Ömer'in bu ittifaktaki amacının Şam valilerinin tahakkümünden kurtulmak olduğu anlaşılmaktadır. Zahir Ömer, Azmzâde Ailesi'nin bölgedeki nüfuzlarını kabul ettirme ve yayma faaliyetlerinin hedeflerinden biri olması yetmiyormuş gibi bu ailenin memlûku Gürcü Osman Paşa'nın sürekli tazyiki altında kalmıştır. Ali Bey ile ittifak, ona, senelerdir verdiği bu mücadeleye nihai anlamda son verebilecek bir imkan gibi görünmüş olabilir.

3.5.5.2. Şam Üzerine Yapılan Seferler

Ali Bey, hakimiyetini yeniden tesis ettikten sonra, Mısır'a komşu stratejik bölgelere seferler tertip etmeye başladı. Hicaz'a düzenlediği seferden sonra Bilâd-ı Şam üzerine seferler düzenledi. Bilâd-ı Şam seferlerinin hazırlıkları kapsamında bölgedeki yerel güçlerle irtibat kurmayı amaçladığı bilinmektedir. Kuzey Filistin'de etkin yerel güç olan Zahir Ömer'le kurduğu münasebet bu bağlamda anlaşılabilir. Ancak Ali Bey'in, yerel güçlerin yanı sıra yabancı güçlerle de irtibata geçmiş olduğu bilinmektedir. Bu esnada Osmanlıların savaşta olduğu Rus İmparatorluğu'nun çarîçesi Katerina'nın aşığı Kont Gregori Orlov komutasındaki Rus donanması Akdeniz sularında seyrüsefer etmekteydi. Rus donanması İngilizlerin desteğiyle 1770

⁴²³ A. Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 296.

⁴²⁴ BOA, **A.MKT**, nr. 74, göm. 22; Enveri Sadullah Efendi, **Enverî Târîhi**, C. III, Haz. M. Saffet Çalışkan, s. 330-334. Ayrıca bkz. A. Rafiq, **a.g.e.**, s. 298.

temmuzunda Çeşme Limanı'nda demirlemiş haldeki Osmanlı donanmasını yok etmişti. Ali Bey'in Kont Orlov ile Çeşme Olayı'ndan sonra irtibata geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Kont Orlov, Doğu Akdeniz kıyılarında dolaşırken Girit ve Mora'da isyan faaliyetlerini kışkırtmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Kont Orlov'un, Ali Bey'in girişimlerinden haberdar olduğu bilinen Katerina'nın bilgisi dahilinde, Osmanlı'nın Şam valisine karşı ayaklanan bu asi beye yardım etmiş olduğu anlaşılmaktadır⁴²⁵. Ruslarla savaşın sona erdiği 1774 yılına kadar bu Rus filosu, Ali Bey'e ve Zahir Ömer'e isyanlarında deniz desteği vermiştir⁴²⁶.

Zahir Ömer'le tertib edeceği seferler öncesinde irtibata geçen Ali Bey, 1770 Kasımı'nda memlûklarından İsmail Bey komutasındaki orduyu Filistin'e gönderdi. Ali Bey, Şam'a düzenleyeceği bu seferin planlamasını yapmıştı. Bu kapsamda, ordusu yola çıkmadan evvel, Şubat 1770 tarihinde, Zahir Ömer'e kendisine asker temin etmesi için Kahire'deki Fransız konsolosluğu aracılığıyla on bin kuruş gönderdi⁴²⁷. Mısır ordusunun güzergahı üzerinde yer alan Gazze, Remle ve Yafa'da Osman Paşa'ya karşı hoşnutsuz olan ahalinin, Mısır ordusuna karşı pek bir mukavemet göstermediği anlaşılmaktadır. Osman Paşa'ya destek sözü veren Nablus şeyhlerinden İbn Cerrâr sözünü tutma dirayetini gösteremedi⁴²⁸. Sakr Kabilesi, Osman Paşa'yla işbirliği yaparak Zahir Ömer'in oğlu Osman'ın Remle'deki Memlûk ordusunu karşılamaya gitmesine engel oldu. Osman geri dönünce Zahir Ömer bizzat güçlerinin başına geçerek Remle'ye gitmiş ve İsmail Bey'le buluşmuştur. Bu ikisinin buluşması sonrasında Yafa'da Osman Paşa'yla çatışma planları yapıldı, bundan haberdar olan Osman Paşa Şam'a döndü⁴²⁹. Böylece Aralık 1770 tarihine gelindiğinde Gazze, Remle ve Yafa'da kontrol Mısır güçlerinin ve Zahir Ömer'in eline geçmiş oldu⁴³⁰.

Osman Paşa'nın Şam'a dönmesinde, Mısır ordusu ve Zahir Ömer'in güçlerinden teşekkül eden hasım kuvvetlerle karşılaşmak istememesinin yanı sıra muhtemelen yaklaşmakta olan hac mevsimi de etkili oldu. Paşa, riski göze alarak hac

⁴²⁵ Daniel Crecelius, **The Roots of Modern Egypt**, s. 78, 97; Jane Hathaway, **Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları**, s. 110-111; A. Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 295.

⁴²⁶ Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 126.

⁴²⁷ Daniel Crecelius, **a.g.e.**, s. 76.

⁴²⁸ Joudah, **a.g.e.**, s. 132-134.

⁴²⁹ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 58-60.

⁴³⁰ Halid Safi, **Hâkim el-Celil**, s. 137.

kafilesiyle birlikte Ocak 1771 tarihinde Hicaz'a doğru yola çıktı. Zahir Ömer, oğulları, Metâvile'den gelen destek birlikleri ve Mısır güçleriyle yaklaşık yirmi bin kişilik bir askeri güç Müzeyrib'de konuşlanmıştı. Zahir Ömer'in bütün ikna çabalarına rağmen, İsmail Bey hac kafilesine ve dolayısıyla Osman Paşa'ya saldırmaktan kaçındı. Bu tavrında dini saiklerin yanı sıra Osmanlı hükümetinden çekinmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır⁴³¹. Osmanlı hükümeti, memlûk komutanının kaygılarını doğrular bir tavırla, daha önce Gürcistan seraskerliği yapmış olan Numan Paşa'yı, Ali Bey'in isyanını bastırmakla görevlendirdi⁴³². Böylece Mısır seraskeri tayin edilen Numan Paşa emrine Halep ve Kilis valileri tayin edilerek bölgeye gönderildi. Oluşturulan bu askeri güce bağlı askeri birlikler Şam ve civarında konuşlandırıldı. İsmail Bey komutasındaki birlikler hac kafilesine saldırmayınca, taraflar arasında bir çatışma yaşanmadı. Osman Paşa, Mayıs 1771 tarihinde güvenli bir şekilde Şam'a döndü⁴³³. Çok geçmeden Zahir Ömer ve Mısır güçlerinin liderliğinde oluşan ittifak dağıldı. Rafîq'a göre, İsmail Bey'le Zahir Ömer arasında yaşanan bu anlaşmazlık, aslında bölgedeki askeri operasyonların komutasını ve dolayısıyla ittifakın liderliğini elde etme konusunda yaşanmıştır. Sonuç olarak Zahir Ömer'in inisiyatifi ele alma çabaları boşa gitmiştir. Bundan sonra Mısır'dan gönderilecek güçlere yardımcı olmak üzere Zahir Ömer kendisi gitmeyecek, oğullarını gönderecekti⁴³⁴.

Zahir Ömer, İsmail Bey'in, Osman Paşa'ya karşı pasif kalmasını Ali Bey'e şikayet etti⁴³⁵. Bunun üzerine Ali Bey, Ebuzzeheb Muhammed Bey'in komutasında oldukça kalabalık askeri gücü yeniden Şam diyarına gönderdi⁴³⁶. Ancak, Ebuzzeheb Muhammed Bey, Cebertî'nin tasvir ettiği, küçük bir deniz gücü tarafından da desteklenen bu kalabalık askeri gücün komutasını almakta isteksizlik gösterdi.

⁴³¹ Daniel Crecelius, *The Roots of Modern Egypt*, s. 81; A. Rafîq, *el-Arab vel-Osmaniyyun*, s. 299.

⁴³² BOA, *A.MKT*, nr.72, göm. 32; Enveri Sadullah Efendi, *Enverî Târîhi*, C. III, Haz. M. Saffet Çalışkan, s. 268.

⁴³³ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 63. Ayrıca bkz. Joudah, *Movement of Shakh Zahir Al-Umar*, s. 140-141; Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 137-138.

⁴³⁴ A. Rafîq, *a.g.e.*, s. 300.

⁴³⁵ Tefîk Muammer, *Daher el-Omar*, s. 160; A. Rafîq, *a.g.e.*, s. 299.

⁴³⁶ Cebertî bu ordunun çeşitli askeri güçlerden oluştuğunu zikreder. Fakat ordunun mevcudu hakkında rakam vermez. bkz. Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *Acâibü'l-Âsâr fî't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, Haz. Abdurrahman Abdurrahman Abdurrahim, Kahire 1997, C. I, s. 572; İbn Sıddîk, ordunun mevcudunu kırk bin olarak verir. İbn Sıddîk'tan aktaran Joudah, *a.g.e.*, s. 191. Ayrıca Fransa'nın Sayda konsolosunun verdiği rakamda kırk bindir. Bkz. Adil İsmail, Münir İsmail, *es-Sirâ' ed-Devlî havlî'l-Meşrik el-Arabî* C. I, s. 89.

Crecelius, Ebuzzeheb Muhammed Bey'in bu tavrını, hamisi ve kayınpederi olan Ali Bey ile arasında ilerleyen dönemde yaşanacak problemlerin ilk işareti olarak değerlendirir. Ebuzzeheb Muhammed Bey, kendi gücünün farkına varmaya başlamıştır⁴³⁷. Nihayetinde 19 Nisan 1771 tarihinde Kahire'den ayrılan Mısır ordusu, 11 Mayıs 1771 tarihinde Remle'ye ulaşır.

Ebuzzeheb Muhammed Bey'in, Osman Paşa'ya karşı hareketine Zahir Ömer, kendisi katılmamış, oğullarını göndermiştir. Tarihçiler, İsmail Bey'le yaşadığı sorunlardan sonra, Zahir Ömer'in inisiyatifini kaybetmesi üzerine böyle bir tavır aldığını belirtirler. Bu tavır, taraflar arasında ileride bazı anlaşmazlıkların yaşanmasında da etkili olmuştur⁴³⁸. Yine de Zahir Ömer'in oğulları ve müttefikleri Metâvile şeyhlerinden gelen destekle Mısır-Zahir Ömer-Metâvile ittifakının oluşturduğu ordunun mevcudunun elli-altmış bini bulduğu belirtilmiştir. Şam valisinin ve Mısır seraskeri olarak atanmış olan Numan Paşa'nın maiyyetinde, Halep, Kilis, Trablusşam paşalarının konutasındaki askerlerle birlikte toplamda 35-40 bin askerlik bir güç bulunduğu anlaşılmaktadır⁴³⁹. Ancak Ebuzzeheb Muhammed Bey'in komutasındaki güçlerin caydırıcı gücü karşısında Şam valisinin ve serasker valinin emrindeki güçlerin pek bir mukavemet gösteremedikleri görüldü. Ebuzzeheb Muhammed Bey, birkaç ufak çatışmadan sonra Şam'a girmeyi başardı. Bölgedeki Osmanlı güçlerinin başındaki paşalar, yaşanan bu hezimet sonucunda riske girmeyerek eyaletlerine geri çekildiler⁴⁴⁰. Şam valisi Osman Paşa kaçmak zorunda kalırken, Şam Kalesi'ndeki yeniçeriler Ebuzzeheb Muhammed Bey'e teslim olmayarak direnmeye devam eden tek askeri güç oldu.⁴⁴¹

Şam'ın ele geçirilmesi haberi Mısır'da sevinç gösterileriyle karşılandı. Ceberti, Ali Bey'in bununla yetinmediğini, Ebuzzeheb Muhammed Bey'e, Halep gibi önemli şehirleri kapsayacak şekilde sefelerine devam etmesi yönünde emirler verdiğini ifade

⁴³⁷ Daniel Crecelius, **The Roots of Modern Egypt**, s. 81-82.

⁴³⁸ Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 144-145; A. Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 300

⁴³⁹ Adil İsmail, Münir İsmail, **es-Sırâ' ed-Devlî havlî'l-Meşrik el-Arabî**, C. I, s. 89; Joudah, **a.g.e.**, s. 145

⁴⁴⁰ Adil İsmail, Münir İsmail, **a.g.e.**, C. I, s. 93.

⁴⁴¹ A. Rafiq, **a.g.e.**, s. 302.

eder⁴⁴². Ali Bey'in Bilâd-ı Şam'da gerçekleştirdiği seferleri bir isyan olarak gören Osmanlı hükümetinin ilk etapta yapabilecek bir şeyi yoktur. Ali Bey'in seferlerinin Şam ile noktalanmadığı, civar eyaletlerin de hedefte olduğu endişesi, Halep, Trablusşam ve Sayda'da hakim olur. Osman Paşa'nın oğulları Trablusşam valisi Muhammed Paşa ve Sayda Valisi Derviş Muhammed Paşalar eyaletlerine dönüp güvenlik ve savunma önemleri almaya başlarlar. Derviş Muhammed Paşa, Şihâboğullarının emiri Yusuf'la, Zahir Ömer'e, Metâvile'ye ve Mısır güçlerine karşı Sayda'yı beraber savunma konusunda anlaşıp. Ancak kısa bir süre sonra, babasının 6 Haziran günü Şam'ı terkettiği haberi gelince Derviş Paşa da Sayda'yı terketmiştir. Derviş Paşa'nın şehirden çıkmasını fırsat bilen Zahir Ömer, yanında üç Metâvile şeyhiyle birlikte 13 Haziran günü Sayda şehrine girmiştir. Sayda ahalisi ise Zahir Ömer'in güçleriyle birlikte Sayda'ya giren Metâvile şeyhlerinin kendilerini yönetmesini istememektedirler. Dürzîler arasında Canbolatiyye hizbinin lideri olan Şeyh Ali Canbolat, 20 Haziran 1771 tarihinde 300-400 kadar adamını göndererek şehirde kontrolü eline almış ve Zahir Ömer'in atadığı görevliyi kovmuştur⁴⁴³.

Bilâd-ı Şam'da Ali Bey'in gönderdiği memlûk ordusunun cazibesine kapılan Cebel-i Âmil şeyhlerinin, Ma'noğulları döneminden beri süre gelen güneye doğru itilmeleri sürecini tersine çevirme ümidine kapılmış oldukları anlaşılmaktadır. Bu ümitte, Ali Bey'in Filistin'deki baş müttefiki Zahir Ömer'e ciddi destek vermişlerdir. Ne var ki, Sayda'da kısa süreli de olsa kontrolü ele geçirme çabasına verdikleri destek yeterli olmamıştır. Bu duruma tepki gösteren şehir ahalisinin desteğini alan Dürzî liderliğinin nüfuzunun daha baskın çıktığı söylenebilir.

3.5.5.3. Silah Geri Tepiyor: Ebuzzeheb Muhammed Bey ile Mücadele

Sayda'da bu gelişmeler olurken, Şam'da Memlûkler arasında sürpriz bir sonuç doğuracak tartışmalar yaşanmıştır. Cebertî'nin anlatımına göre, Ali Bey'le arasının

⁴⁴² El-Cebertî, *Acâibü'l-Âsâr*, C. I, s. 572.

⁴⁴³ Adil İsmail, Münir İsmail, *es-Sırâ' ed-Devli havli'l-Meşrik el-Arabî*, C. I, s. 95-96. Ayrıca bkz. Joudah, *Movement of Shakh Zahir Al-Umar*, s. 160.

pek iyi olmadığı anlaşılan Ebuzzeheb Muhammed Bey, komutası altındaki beylerle bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda, Muhammed Bey ve diğer beyler, yıllardır Ali Bey adına sürdürdükleri seferlere bir son verip vatanlarına geri dönme kararı alırlar⁴⁴⁴. Alınan bu ani geri çekiliş kararının nedenleri üzerine tarihçiler çeşitli yorumlar yapmıştır. Bu yorumlardan anlaşıldığı kadarıyla, Muhammed Bey, Ali Bey'in yerine geçmek istiyordu. Emri altındaki Memlûkların, senelerdir süren seferlerden yorulmuş olmaları ve bu yorgunluklarına vatan özleminin eklenmiş olması, Muhammed Bey'in, amacına ulaşmada onların desteklerini almasına zemin hazırlamaktaydı. Ali Bey'in güvendiği adamlarından İsmail Bey Muhammed Bey'e, Allah'a ve sultana karşı gelmemesi konusunda telkinde bulunmaktaydı. Öte yandan Şam Kalesi'nin ele geçirilememiş olması bir tehdit unsuru oluşturmaktaydı. Bir de Muhammed Bey'de gitgide artan, Osmanlı hükümetinin Şam valisini kaçırmış olmanın hesabının kendisinden sorulacağı endişesi vardı. Şam valisi Gürcü Osman Paşa'nın, Muhammed Bey'le irtibata geçerek, eğer Ali Bey'e karşı gelip şehri terkederse sultanın onu Ali Bey'in yerine atayacağını bildirmesi, ayrıca Şam'a gelen surre emininin, Muhammed Bey'e, sultanın huzurunda affedilmesi için tavassutta bulunacağını vadetmiş olması, onun, emri altındaki Mısır ordusunu Şam'dan geri çekip Kahire'ye dönmesinde etkili olmuşa benzer. Zira böylece içinde bulunduğu olumsuz ve tedirgin edici şartları bir fırsata dönüştürme imkanı yakalamıştır⁴⁴⁵.

Zahir Ömer'in kendisi ve oğulları ile Ebuzzeheb Muhammed Bey'in aralarında ise birbirini çekememe hali baştan beri mevcuttu. İsmail Bey'in, Muhammed Bey'e Mısır'a dönmeleri konusunda telkinde bulunurken, Zahir Ömer'in ve oğullarının Muhammed Bey'e karşı küstahça davranışlarda bulunduğunu dile getirerek, bu aileye çok güvenmemesi gerektiği konusunda nasihat ettiği kaynaklarda belirtilir⁴⁴⁶. Muhammed Bey, 18 Haziran 1771 tarihinde Şam'dan geri çekilerek Kahire'ye dönünce Ali Bey'in bu duruma şaşırıp neden döndüğünü sorgulaması üzerine Muhammed Bey, Zahir Ömer'in, oğullarının ve bunların adamlarının kötü hallerinden

⁴⁴⁴ El-Cebertî, *Acâibü'l-Âsâr*, C. I, s. 572-573.

⁴⁴⁵ El-Cebertî, *Acâibü'l-Âsâr*, C. I, s. 572-573; Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 64-65. Ayrıca bkz. Daniel Crecelius, *The Roots of Modern Egypt*, s. 84-86; A. Rafiq, *el-Arab vel-Osmaniyyun*, s. 302.

⁴⁴⁶ Haydar Ahmedeş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 89; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, s. 310-311.

şikayet etmiştir. Ali Bey, Zahir Ömer'e bir mektup yazarak, Muhammed Bey'in şikayetlerinin aslının olup olmadığını sormuştur. Zahir Ömer ise kendisinin de Muhammed Bey'in geri çekilmekle neyi amaçladığını anlamadığını dile getirmiştir. Kendisinin kötü bir niyetinin veya ihanetinin olmadığını ispat için oğlu Osman'ı rehin olarak Ali Bey'e göndermiştir. Ne var ki, kısa bir süre sonra Muhammed Bey, Ali Bey'e karşı, memlûkları ve şehrin ileri gelenlerini ikna ederek mücadeleye girişmiştir. Muhammed Bey'i durdurması için gönderilen İsmail Bey, Ali Bey'e sırtını dönüp Muhammed Bey'i desteklemiştir. Ali Bey, vaziyetin aleyhine gelişeceğini anlayıp Nisan 1772 tarihinde Mısır'ı terketmek zorunda kalmıştır⁴⁴⁷.

Ebuzzeheb Muhammed Bey, fiili olarak kontrolü ele geçirdikten sonra Mayıs 1772 tarihinde şeyhülbeled olarak atandı⁴⁴⁸. Mısır'dan sultanın özel hazinesi için gönderilmesi beklenen *irsâliye hazinesini* göndererek Osmanlı hükûmetine bağlılığını gösterdi⁴⁴⁹. Bu aşamadan sonra Bilâd-ı Şam'da Ali Bey ve Zahir Ömer'in isyan hareketlerini bastırmakla görevlendirilmiş olan Numan Paşa gibi o da bu isyanın bastırılmasında görevlendirilecekti⁴⁵⁰.

3.5.5.4. Bilâd-ı Şam'da Nüfuz Mücadelesi: Belirginleşen Saflar

Mısır'da yaşanan nüfuz mücadelesinin benzeri bir mücadele, Ebuzzeheb Muhammed Bey'in geri çekilmesinden sonra Bilâd-ı Şam'da yaşandı. Zahir Ömer ve Metâvile şeyhleri esaslı müttefikleri olan Mısır memlûklarının desteğini yitirince, Gürcü Osman Paşa, serasker Numan Paşa ve maiyetindeki diğer paşaların emirlerindeki askerî güçler, bir de bunlara destek vermeyi tercih eden Şihâboğullarının güçlerinden oluşan karşı ittifakla mücadele etmek zorunda kaldılar. Gürcü Osman Paşa, 26 Haziran 1771 tarihinde Şam'a döndükten sonra, on bin kişilik bir kuvvet topladı ve devre çıkma bahanesiyle Zahir Ömer'in üzerine yürüdü. Abbûd es-Sabbâğ'ın anlatımına göre, Osman Paşa, Cebel-i Dürüz emiri Yusuf'a haber gönderip

⁴⁴⁷ Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'î't-Tevârih**, C. II, s. 105. Ayrıca bkz. Feridun Emecen, "Ali Bey, Bulutkapan", **DİA**, s. 838.

⁴⁴⁸ Daniel Crecelius, **The Roots of Modern Egypt**, s. 106.

⁴⁴⁹ BOA, **MAD**, nr. 10005, s. 365.

⁴⁵⁰ Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'î't-Tevârih**, C. II, s. 105.

kendisine yardım ederse üç yıllık vergiden muaf tutulacağını bildirdi. Emir Yusuf'un, başlangıçta bu teklifi kabul etmiş gibi hareket etse de sonradan asker desteği vermekten vaz geçtiği anlaşılmaktadır.

Zahir Ömer ise Osman Paşa'nın yaptığı hazırlıklara karşılık Akka'nın tahkimatını güçlendirmiş, oğulları ve Metâvile şeyhlerinin komutasında askerî birlikler oluşturmuştur. Taraflar arasında, Safed'in kuzeydoğusunda yer alan Hula Gölü yakınlarında 2 Eylül 1771 tarihinde ciddi bir çatışma yaşanmıştır. Zahir Ömer'in oğullarından Osman, Ali, Suleybî ve Ahmed'in bizzat katıldıkları bu savaşta, Osman Paşa'nın emrindeki güçler mağlup edildiler. Kaynaklardaki anlatıma göre, paşanın emrindeki güçlerin neredeyse tamamı imha edilmiştir. Elde edilen bu başarının haberi çok geçmeden Ali Bey'e gönderilmiştir. Zahir Ömer, Ali Bey'i haberdar ederek hem cesaretlendirmek hem de yeni destek güçleri göndermesini sağlamak istemiştir⁴⁵¹.

Emir Yusuf'un, askerî destek vermiş olmasa da Şam valisinden yana tavır alması, Zahir Ömer'in ve Metâvile şeyhlerinin dikkatinden kaçmamış olduğu anlaşılmaktadır. Bölgesel hakimiyetini tehdit eden rakibi amcası Emir Mansûr'un, Zahir Ömer ve Metâvile şeyhleri tarafından destek görmesi Emir Yusuf'u Osman Paşa'dan yana olmaya zorlamış olabilir. Metâvile Şeyhlerinin, onun nüfuz alanı için bir tehdit oluşturduğu da ortadaydı. Dolayısıyla, Zahir Ömer-Metâvile ittifakının düşmanı olan Gürcü Osman Paşa ve oğlu Sayda valisi Derviş Muhammed Paşa'dan yana tavır koyması anlaşılabilir bir durumdu.

Emir Yusuf, Hula Savaşı'nda babasının yenildiğini duyunca, Sayda'yı terkedip Şam'a gitmek üzere yola koyulan Derviş Muhammed Paşa'ya geri dönmesi için mesaj gönderdi. Derviş Paşa, Şam'a gittikten sonra Osman Paşa, Emir Yusuf'u Metâvile üzerine saldırması için teşvik etti. Emir Yusuf, Hula Savaşı'nda esirgemiş olduğu askeri desteği telafi etmek ve Metâvile'nin elde ettiği nüfuzu kırmak amacıyla kalabalık bir Dürzî askerî gücü oluşturdu ve Şakîf Mukataası'na bağlı Cubba' el-Halâve'ye ve sonrasında Nebatiyye'ye saldırdı. Ancak, Zahir Ömer'in oğlu Ali'nin emrindeki birlikler yetiştirdi ve taraflar arasında bir çatışma yaşandı. Nebatiye Savaşı

⁴⁵¹ Haydar Ahmedeş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 89; Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 66-69; Joudah, *Movement of Shakh Zahir Al-Umar*, s. 171-172.

olarak bilinen bu çatışmada Emir Yusuf'un emrindeki Dürzî birlikleri yenik düştü (Ekim 1771). Nebatiye'de alınan galibiyetle Metâvile ve onları destekleyen Zahir Ömer için Sayda'nın kapıları yeniden açılmış oldu. Zira Emir Yusuf, bu yenilgiden sonra Sayda'nın kuzeydoğusunda iç-dağlık kesimde bulunan korunaklı merkez Deyr el-Kamer'e kaçtı. Sonrasında Ali Zahir ve Şeyh Nasıf Nassar emrindeki güçler Sayda'da girdi⁴⁵².

Sayda şehrini yağmalamaya girişen Metâvile güçlerinin Fransız tüccarlarına ve konsolosluğuna zarar vermemeleri konusunda Zahir Ömer bizzat emir vermiştir. Zahir Ömer Sayda'ya güvendiği adamlarından Denizlili Ahmed Ağa'yı mütesellim olarak atamıştır. Sayda'da kontrolün ele geçirildiği esnada Ali Bey'in gönderdiği küçük bir filonun gelip şehri topa tuttuğu zikredilmiştir. Bu gemiler, Zahir Ömer'in elde ettiği galibiyetleri bildirip Ali Bey'den daha fazla destek gönderilmesini talep etmesi üzerine gönderilmiştir. 17 gemi Dimyat'tan gelmiştir ve içlerinde 700-800 civarı asker vardır. Ayrıca Gazze'ye Ali Bey'in adamlarından Eyüb Bey komutasında 7000-8000 savaşı gönderilmiştir⁴⁵³. Sayda'da kontrolün ele geçirilmesi, Memlûk güçlerinin hareket sahası haline gelen Gazze'nin ve Remle, Yafa, Hayfa, Cinin, Akka da dahil olmak üzere sahil şeridinin Zahir Ömer ve müttetiklerinin kontrolü altına girmesini sağlamıştır⁴⁵⁴.

Osman Paşa ve oğullarının aldığı mağlubiyetler, Azmzâde Hanesi'nin memlûkünün yeni bir güç odağı oluşturması çabalarının sonuçsuz kaldığını göstermekteydi. Osman Paşa'nın, Ali Bey'e ve Zahir Ömer'e karşı başarısızlığı, Osmanlı hükümetini paşayı azledip, yerine yeniden Azmzâde ailesinin gücüne müracaat etmeye yöneltti⁴⁵⁵. Joudah, Osman Paşa'nın görevden alınmasını, Ali Bey'i başka bir sefer düzenlemekten vazgeçirme ve Zahir Ömer'le uzlaşma zemini oluşturma yönünde bir hamle olarak değerlendirir⁴⁵⁶. Nihayet, Osman Paşa ve oğulları, 1771 Ekim ayında Bilâd-ı Şam eyaletlerindeki valilik görevlerinden azledildiler. Şam

⁴⁵² El-Munayyir, **Dürü'l-masrûf**, s. 46-47; Haydar Ahmedeş-Şihâbî, **a.g.e.**, s. 93; Abbûd es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 70.

⁴⁵³ Adil İsmail, Münir İsmail, **es-Sırâ' ed-Devlî havlî'l-Meşrik el-Arabî**, C. I, s. 98.

⁴⁵⁴ BOA, **A. AMD**, nr. 17, göm. 48. Ayrıca bkz. Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 174

⁴⁵⁵ Enveri Sadullah Efendi, **Enverî Târîhi**, C. III, hzr. M. Saffet Çalışkan, s. 267. Gürcü Osman Paşa'yla ilgili Osmanlı hükümetinin suçlamaları için bkz. BOA, **MD**, nr.172, s. 434, hkm. 744.

⁴⁵⁶ Joudah, **a.g.e.**, s. 177.

valiliğine Azmzâde Ailesi'nin o dönemdeki lideri Muhammed Paşa getirildi. Sayda valiliğine ise Receb Paşa tayin edildi⁴⁵⁷. Gürcü Osman Paşa, Karaman Eyaleti'ne, oğlu Derviş Paşa ise Niğde sancağına atandı⁴⁵⁸. Osmanlı hükümeti ayrıca, Mısır'a vali tayin ettiği Osman Paşa el-Mısırî'yi Bilâd-ı Şam'da devam eden isyan hareketini bastırmakla görevlendirilmiş olan güçlerin başına serasker tayin etti⁴⁵⁹.

3.5.5.5. Ali Bey'in Zahir Ömer'e Sığınması ve Bölgedeki Gelişmeler

Ebuzzeheb Muhammed Bey karşısında başarısız olup Mısır'da iktidarını kaybeden Ali Bey çareyi Zahir Ömer'in yanına gelip sığınmakta bulmuştur (Nisan 1772). Ali Bey'in düştüğü vaziyet kendisi için pek iç açıcı olmasa da Zahir Ömer'in askeri gücü daha da artmıştır. Bu esnada Ali Bey, Akdeniz'deki Rus donanma kaptanı Orlov ile irtibatını sürdürüyordu. Abbûd'un anlatımına göre, dört Rus gemisi Ali Bey'in daha önceki talebine istinaden İskenderiye'ye gelmiş, ancak onun Mısır'da olmadığını öğrenince gemi kaptanları Beyrut'a gelip Ali Bey'le irtibata geçmişlerdir⁴⁶⁰.

Zahir Ömer'in, Gürcü Osman Paşa'nın devreden çıkmasına neden olacak bir güce ulaşması, Osmanlı hükümetinin zorlu savaş yıllarında işi daha da yokuşa sürmeden uzlaşmak seçeneğini her zaman yedekte tutmasını sağlamıştır. Cohen'e göre, uzlaşmanın çarelerinin aranmasının önemli bir nedeni, Zahir Ömer'in vergi borçlarının ödenmesinin hükümet açısından kesbettiği aciliyetti. Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa ve serasker Osman Paşa el-Vekil, Zahir Ömer'le yapılacak pazarlıklarda aracı rolünü üstlenmişlerdir⁴⁶¹. Danışmanı İbrahim es-Sabbâğ ise Şam valisi ve serasker paşalarla müzakerelere girişmek konusunda acele etmemesini söylüyordu. İbrahim'e göre, Ali Bey'in yardımıyla Bilâd-ı Şam'ı fethederek daha

⁴⁵⁷ Joudah, Şam tarihçisi İbn Sıddîk'tan aktardığı rivayete göre azl tarihlerini 1771'in Ekim ayı olarak vermiştir. Bkz. Joudah, **a.g.e.**, s. 176. Osmanlı arşiv kayıtlarında Osman Paşa'nın Karaman valisi, oğlu Derviş'in Niğde Sancağı mutasarrıfı olarak görevli gösterildiği hüküm suretlerinin tarihleri *Evâil-i Za* 1185 (Şubat 1772) şeklinde kayıtlıdır. Bkz. BOA, **MD**, nr.171, s. 32, hkm. 107-109. Dolayısıyla İbn Sıddîk'in rivayetindeki tarih olası bir tarihtir.

⁴⁵⁸ BOA, **MD**, nr.171, s. 32, hkm. 109.

⁴⁵⁹ Eski serasker Numan Paşa ise Sivas valisi tayin edildi. Bkz. BOA, **A. AMD**, nr. 17, göm.48.

Ayrıca bkz. Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 45.

⁴⁶⁰ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 74.

⁴⁶¹ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 46-47.

avantajlı pozisyonlar elde edilebilirdi⁴⁶². Artık doksanını aşmış yaşlı bir şeyh olan Zahir Ömer'in pazarlık ile silahlı mücadele arasındaki bu vaziyeti bir süre daha devam etmiştir. Ali Bey'in varlığı, Osmanlı makamlarının sertlik yanlısı hamlelerde bulunmalarını tetiklemiş olmalıdır. Ayrıca Zahir Ömer, Dürzîlerin kadim yurdu Sayda'nın kontrolünü elinde bulundurmaktadır. Bu husus da Dürzîlerin saldırgan tavırlarını besliyordu. Nitekim, Emir Yusuf, yeni seraskerin atanmasından cesaret alarak Sayda'yı geri almak istemiştir. Serasker Osman Paşa'yı ikna ederek 1772 Mayısının ortalarında Sayda'yı kuşatma altına almıştır. Serasker paşanın gönderdiği birliklerin desteğini alan Emir Yusuf'un komutasında gerçekleşen bu kuşatma hareketi esnasında Sayda'nın savunmasını Zahir Ömer'in adamı Ahmed Ağa üstlenmiştir. Ahmed Ağa'nın kuşatmadan bunalıp şehri teslim etmeye niyetlendiği sırada, Ali Bey ve Zahir Ömer yardımlarına gelen Rus gemilerine, Sayda'yı kuşatan Dürzîlerin ve Şam askerlerinin topa tutulması talimatı vermişlerdir. Bunun üzerine Rus gemileri Sayda'yı topa tutmuşlardır. Bundan sonra taraflar arasında anlaşma ve ateşkese yönelik teşebbüsler sonuç vermemiştir⁴⁶³. Sayda kuşatmasını kaldırmak üzere Şam'dan hareket eden Osmanlı güçlerinin, yaklaşmakta olduğu haberini alan Zahir Ömer, oğlu Ali'nin emrindeki kendi askerlerinden, Metâvile güçlerinden ve Ali Bey'in süvarilerinden oluşan on bin kişilik bir askeri gücü Sayda'ya göndermiştir. Bunlar, Sayda yakınlarındaki Gâziye Düzlüğü'nde (Sehlü'l-Gâziye) beklemeye koyulmuşlardır. Ahmed Haydar'ın anlatımına göre, Emir Yusuf'un komutasında, yirmi bin asker vardır. Serasker Osman Paşa'nın gönderdiği destek ise, Kudüs mütesellimi Deli Halil Paşa'nın emrinde bin kadar askerden oluşuyordu⁴⁶⁴. Bu askerî birliğin komutanlarından birisi Cezzâr Ahmed Bey'dir. 11 Haziran 1772 tarihinde iki ordu arasında meydana gelen savaşta Zahir Ömer ve müttetikleri net bir galibiyet elde etmişlerdir. Galibiyetin kazanılmasında Ali Bey'in memlûk komutanlarından Tantavî

⁴⁶² Volney, *Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783,1784, and 1785*, Vol.II, s. 328. Ayrıca bkz. Joudah, *Movement of Shakh Zahir Al-Umar*, s. 181.

⁴⁶³ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn*, C. II, s. 93; Tannûs eş-Şidyâk, *Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan*, C. II, s 331; Joudah, *Movement of Shakh Zahir Al-Umar*, s. 205;

⁴⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, s. 335; Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s. 93; Tannûs eş-Şidyâk, *a.g.e.*, s. 332.

Ali Bey'in, Osmanlı ordusundaki topçu birliğini etkisiz hale getirmesinin etkili olduğu ifade edilmiştir⁴⁶⁵.

Sehlü'l-Gâziye Savaşı'nda alınan galibiyetle yetinmeyen Zahir Ömer'in, Emir Yusuf'u cezalandırmak ve kendisiyle işbirliğine zorlamak için Rus gemilerine Beyrut'u topa tutma emri verdiği söylenir⁴⁶⁶. Rus gemileri birkaç gün sonra Beyrut açıklarında belirir. Şehir deniz tarafından ablukaya alınır. Sonrasında Beyrut topa tutulur. Kuşatma 18 Haziran-23 Haziran 1772 tarihleri arasında devam etmiştir. Kuşatma sırasında Rus askerleri, Beyrut'a çıkarma yapmışlar, şehri yağmalamışlardır. O sırada Beyrut'ta ikamet etmekte olan Emir Mansûr, Beyrut'ta yaşananları Zahir Ömer'e bildirmiş ve gemilerin kuşatmayı kaldırmalarını istemiştir. Ruslar, Zahir Ömer'in talebi üzerine kuşatmayı kaldırarak geri çekilmişlerdir. Bu arada yapılan pazarlıklar sonucunda, Emir Yusuf, Rus gemilerinin kaptanlarına, yaptıkları masraflar karşılığında yirmi beş bin kuruş ödemeyi kabul etmiştir⁴⁶⁷.

Osmanlı hükümeti bölgede kontrolü büyük ölçüde kaybetmişti. Kimi yerel güçler Şam valisinin ve serasker paşanın yanında yer alırken kimleri Zahir Ömer ve Ali Bey'den cesaret alarak isyan ettiler. Kuzeyde Şam'a bağlı Balebek Mukataası'nın vergi borcunu tahsilata giden salıyaneci Mustafa Çavuş, bu mukataanın yerel mültezimi Harfûşoğlu Mir Haydar'dan bu borcu talep etmiş, Mir Haydar ise borcu ödemediği gibi çavuş ve adamlarını hapsedmiştir⁴⁶⁸.

Güneyde Nablus'ta ise Zahir Ömer'in bölgeyi kontrol etmeye yönelik faaliyetleri karşısında Togan Ailesi, Şam valisinden yana tavır alırken, Cerrâr ve Nemr aileleri önceleri Şam valisine yakın dururken bazı gelişmeler neticesinde Zahir Ömer'le ittifaka girmişlerdir. Togan Ailesi'nin verdiği mücadele, 1771 Nisan'ında Zahir Ömer ve Metâvile güçlerinin, Nablus'ta Kabâtiye Köyü'ne yaptıkları saldırı ile başlamıştır. Zahir Ömer'in amacı, müttefiki Mısır güçlerinin geçiş güzergahını muhtemel tehditlerden temizlemektir. Sonrasında Sannûr Kalesi yine Zahir Ömer güçleri tarafından kuşatılmıştır. Burada ise Cerrâr Ailesi'nin gücünü kırmaya yönelik

⁴⁶⁵ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s. 93; Tannûs eş-Şidyâk, **a.g.e.**, s. 332.

⁴⁶⁶ Joudah, **a.g.e.**, s. 207.

⁴⁶⁷ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **a.g.e.**, s. 94; Tannûs eş-Şidyâk, **a.g.e.**, s. 332.

⁴⁶⁸ BOA, **MAD**, nr. 10007, s. 47.

bir hamle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Zahir Ömer'in bu hamlelerine Mustafa Togan, Yafa'yı geçici bir süre de olsa ele geçirerek karşılık vermiştir. Ancak Zahir Ömer, o esnada ittifak halinde olduğu Ali Bey'in desteğiyle kazandığı Sehlü'l-Gâziye Savaşı'ndan sonra, Yafa'yı geri aldığı gibi Filistin'in güney sahillerini, Osmanlı hükümeti ve Şam valisine bağlı bu güçlerden temizlemiştir⁴⁶⁹.

Togan Ailesi'nin o dönemdeki lideri Mustafa Bey, serasker Osman Paşa'nın arzı üzerine Ali Bey ve *avanesine* karşı mücadelede gösterdiği yararlılıktan ötürü Haziran 1772 tarihinde *mir-miranlık* rütbesiyle Nablus Sancağı'na atanmıştır⁴⁷⁰. Mustafa Bey'in tayini bölgedeki diğer aileler tarafından pek iyi karşılanmamış, Cerrâr Ailesi bölgesel hakimiyetlerini zayıflatacak bu gelişme karşısında, Zahir Ömer'le ittifaka girmişlerdir. Nemr Ailesi'nin de Zahir Ömer ile ittifak konusunda Cerrâr Ailesi'ne uyduğu anlaşılmaktadır⁴⁷¹.

3.5.5.6. Cezzâr Ahmed Bey'in Sahneye Çıkışı ve Beyrut Müdafası

Bilâd-ı Şam'da 1772 yılının yaz aylarında, Ali Bey ve Zahir Ömer'in elde ettikleri başarılarından sonra Şihâboğullarının ve Dürzîlerin arasında zafiyeti artan Emir Yusuf, Şam seraskeri Osman Paşa'dan tekrar yardım istedi. Osman Paşa, Cezzâr Ahmed Bey'i Beyrut muhafızı tayin ederek emrine verdiği üç yüz asker ile birlikte Beyrut'a gönderdi. Daha önce, Sehlü'l-Gâziye Savaşı'nda Emir Yusuf'a yardım için gönderilen birliğin komutanlarından biri olan Cezzâr Ahmed Bey, aslında Ali Bey'in iki önemli memlûkundan biriydi. Ebuzzeheb Muhammed Bey ile birlikte Ali Bey'in rakiplerini saf dışı bırakarak, 1767-68 senelerinde Mısır'da şeyhülbeledliği yeniden ele geçirmesinde etkin rol oynadı⁴⁷². Ancak memlûk geleneğinde efendiler her zaman muhtemel rakip ve hasımlar olagelmışlerdi. Ali Bey, Cezzâr Ahmed Bey'in, rakip memlûk beyleriyle işbirliğine girmesinin kendi iktidarı için olumsuz sonuçlar doğuracağı düşüncesiyle bu memlûkundan kurtulmanın çarelerini aradı. Ali Bey'in

⁴⁶⁹ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 77; Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 123.

⁴⁷⁰ BOA, **MD**, nr. 169, s. 118, hkm. 201.

⁴⁷¹ Mustafa Togan ile Zahir Ömer arasındaki mücadele için bkz. İbrahim ed-Deneff es-Sâmîri, **Zahir el-Ömer ve Hükkâm Cebel Nablus (1185-1187/1771-17873)**, Haz. Musa Ebû Deyye, Nablus 1986, s. 24-51; Halid Safi, *Hâkim el-Celîl*, s. 121-124.

⁴⁷² Feridun Emecen, "Ali Bey, Bulutkapan", **DİA**, s. 383.

kendisine karşı tedbir alacağını kestiren Cezzâr Ahmed Bey'in bu aşamadan sonra Mısır'da kalması mümkün değildi. O da şansını Bilâd-ı Şam'da denedi. Cebel-i Dürüz'de Emir Yusuf'un yanında bir süre kaldıktan sonra⁴⁷³ Beyrut'a gitti ve oradan Şam'a geçti. Şam Eyaleti'nde o esnada, Zahir Ömer ile ciddi bir mücadeleye girişmiş olan Osman Paşa'nın yanına geldi ve onun hizmetine girdi⁴⁷⁴. Bundan sonra Şam yönetiminin emrinde ve Osmanlı hükümetinin iradesine bağlı olarak Bilâd-ı Şam'da meydana gelen gelişmelerde rol almaya başladı.

Cezzâr Ahmed Bey'in, Emir Yusuf'un isteği üzerine Beyrut'a geldiği 1772 yazından sonra bu şehirde gösterdiği faaliyetlerle şehre hakim olma niyetinde olduğu anlaşılmıştı⁴⁷⁵. Aslında bu hedef sadece Cezzâr'ın hedefi değildi. Şam idaresi Akka ve Sayda'nın Zahir Ömer'in eline geçmesinden sonra Beyrut'u, ona karşı kullanmak istiyordu⁴⁷⁶. Emir Yusuf'a gelince, amcası eski Şihâbî emiri olan Mansûr'un ve Zahir Ömer'in tazyiklerine karşı, Şam seraskerinin bu hırslı adamına bel bağlamaktan başka çaresi yoktu. Bir süre sonra Cezzâr'ın niyetini anlayan Emir Yusuf, Beyrut'a naib tayin etmiş olduğu Cezzâr'dan şehri terketmesini istedi. Ancak Cezzâr, bu isteği reddettiği gibi şehri tahkim etmeye başladı. Emir Yusuf, bu defa eski hasmı Zahir Ömer'den yardım istedi ve deniz desteği için Ruslara başvurdu. Dürzî güçleri tarafından karadan ve Zahir Ömer'in inisiyatif kullanıp Rusları ikna etmesiyle, Rus filosu tarafından denizden kuşatılan Beyrut şehri, yaklaşık dört aylık bir kuşatmadan sonra Ağustos 1773'te teslim oldu. Cezzâr Ahmed Bey, kendisinin ve ailesinin can güvenliğinin sağlanması konusunda kendisini temin eden Zahir Ömer'e teslim oldu⁴⁷⁷.

Zahir Ömer, Cezzâr gibi yetenekli bir komutandan faydalanmak niyetindeydi. Onu beraberinde Akka'ya götürdü. Sonra, Yafa ve Kudüs mıntikasının vergisinin tahsiline memur etti. Mısır'da, Ebuzzeheb Muhammed Bey'in hakimiyetini sağlamlaştırması ve Osmanlı hükümetine sadık olması, ona karşı önlem alınmasını

⁴⁷³ Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 92; Tannûs eş-Şidyâk, **Kitab Ahbâr el-A'yân fî Cebel Lübnan**, C. II, s. 329.

⁴⁷⁴ Mustafa Güler, **Cezzar Ahmed Paşa ve Akka Savunması**, İstanbul 2013, s. 51-52.

⁴⁷⁵ Emir Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Tarih Ahmed Paşa el-Cezzâr**, thk. A. Şiblî, I. A. Halife, Beyrut 1955, s. 51; Feridun Emecen, "Cezzâr Ahmed Paşa", **DİA**, C. VII, İstanbul 1993, s. 516-518..

⁴⁷⁶ Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 222.

⁴⁷⁷ Emir Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Tarih Ahmed Paşa el-Cezzâr**, s. 52-53; Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 86; Feridun Emecen, "Cezzâr Ahmed Paşa", **DİA**, s. 517; Joudah, **a.g.e.**, s. 224-225.

gerektiriyordu. Zahir Ömer'in, bir zamanlar Muhammed Bey'in yoldaşı olan Cezzâr'ın tecrübesinden yararlanmak istediği belirtilmiştir⁴⁷⁸. Ancak, Ali Bey'in vefatı sonrasında Zahir Ömer'in yanında uzun süreli kalarak, merkezî hükümetin karşısında asi durumuna düşmek istemediği anlaşılan Cezzâr, Şam'a, serasker Osman Paşa'nın yanına kaçmıştır⁴⁷⁹. Beyrut'taki pozisyonunu kaybettikten sonra, bölgedeki iktidar mücadelesinde avantajlı bir pozisyon elde edebileceği anı beklemeye koyulmuştur.

3.5.5.7. Memlûklar Arasında Son Hesaplaşma: Bulutkapan Ali Bey-Ebuzzehb Muhammed Bey Mücadelesi

18. yüzyılın son çeyreğine girilirken Zahir Ömer ile yolları kesişen Memlûk beylerinin yaşadıkları arasında benzerlikler vardır. Ali Bey ve Cezzâr Ahmed Bey, Bilâd-ı Şam'daki iktidar mücadelesine biraz da istemedikleri bir biçimde dahil olmuşlardır. Cezzâr Ahmed Bey'in, 1775 yılında Zahir Ömer tasfiye edilinceye kadar talih pek yaver gitmemiştir. Ali Bey'in ise talih konusunda memlûkundan geri kalır yanı yoktu. Zahir Ömer için artık bir yük haline gelen Ali Bey'in nihai amacı tekrar Mısır'a dönüp hakimiyetini yeniden tesis etmektir. Yafa ve çevresinde, Zahir Ömer ile birlikte ve Ruslardan aldığı deniz desteğiyle, kontrolü elde etme çabalarının ardında Mısır yolunun güvenliğinin temin etme hedefi vardı. 1773 yılının ilk aylarında Yafa ve Gazze'nin yeniden kontrol altına alınması, Ali Bey için Mısır'a giden yolun güvenliğinin sağlanması anlamına geliyordu. Bu esnada Ebuzzehb Muhammed Bey'in memlûklarından, Ali Bey'e, onu Mısır'a davet eden mektuplar geldi. Bu mektuplarda Mısır'daki bütün sancakların Ali Bey'e bağlı olduğu dile getiriliyordu. Zahir Ömer ve danışmanı İbrahim es-Sabbâğ, mektupların sahte olduğu, kendisine tuzak kurulduğu konusunda Ali Bey'i uyardılar. Hiç değilse Rusların desteğini bekleyip ondan sonra Mısır'a hareket etmesini istediler. Ancak Ali Bey kulak asmadı ve 1773 yılı Mart başında Mısır'a doğru hareket etti⁴⁸⁰.

⁴⁷⁸ Abbûd es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 89.

⁴⁷⁹ Emir Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Tarih Ahmed Paşa el-Cezzâr**, s. 54; Abbûd es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 89; Joudah, **a.g.e.**, s. 225.

⁴⁸⁰ Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 86; Mihail es-Sabbâğ, **Târih Zâhir**, s. 47-48; Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 216-217; Halid Safi, **Hâkim el-Celîl**, s. 143-145.

Ali Bey'in, Mısır'a gelişi, yanındaki komutanlar, ordusu ve Muhammed Bey'le nihai mücadelesi, yerel kaynakların yanı sıra dönemin Osmanlı tarihçileri tarafından tafsilatlı bir şekilde anlatılır. Osmanlı arşiv kayıtlarında da bu konuda ayrıntılı malumata rastlamak mümkündür. Bu, Osmanlı hükümetinin ve "kamuoyunun", Ruslarla kritik bir savaş içinde olunmasına rağmen meseleyi yakından takip ettiğini göstermesi açısından manidardır. Bu gelişmeler, Osmanlı-Rus Savaşının "Akdeniz Cephesi" gelişmeleri olarak dikkat çekmiş olabilir. Zira doğu Akdeniz'de Rus donanmasına bağlı gemiler, Ali Bey ve Zahir Ömer'e destek vermişlerdir. Ali Bey'in Mısır'a gelişiyle ilgili gelişmelere dönülecek olursa, Osmanlı kaynaklarına göre, Mısır'da vali kaymakamı ve şeyhülbeled olan Ebuzzeheb Muhammed Bey, sadakat üzere idaresini devam ettirip, *Haremeyn gılâlinin* ve padişahın özel hazinesine gönderilecek olan *irsâliye hazinesinin* hazırlanması işleriyle meşgulken vaktiyle kaçıp, diğer bir isyancı Akka mültezimi Zahir Ömer'in yanına sığınmış olan Ali Bey, Yafa'dan Mısır'a doğru harekete geçmiştir. Ali Bey'in ordusunda kendi süvarileri ve komutanlarının yanı sıra Zahir Ömer'in büyük oğlu Suleybî'nin ve damadı Kerim el-Eyyûb'un emrindeki birlikler ve Metâvile şeyhlerinden birinin oğlu olduğu anlaşılan Ebû Himâd'ın emrindeki birlikler bulunmaktadır. Bu birliklerin mevcudu kırk bin civarıdır. Mısır'da bu haber duyulunca, Ezher Medresesi'nin alimleri ve dört mezhebin yetkili müftüleri Ali Bey ve yanındakilerin katline fetva vermişler, yeniçeri ocakları dahil bütün askeri birlikler seferber edilmiştir. Taraflar arasında 8 Safer 1187/1 Mayıs 1773 Cuma günü, Dimyat İskeleyi'nin 23 km güney-batısında yer alan Salahiye yakınlarında meydana gelen savaşta galip gelen taraf Muhammed Bey'in ordusu olmuştur. Savaşta, Ali Bey yaralı ele geçirilmiş, ancak emri altındaki pek çok memlûk komutanı, Zahir Ömer'in oğlu Suleybî ve Metâvile'den Ebû Himad öldürülmüştür. Bunların dışında, Bilâd-ı Şam'dan gelmiş olan bin beş yüz asker kılıçtan geçirilmiştir. Ruslarla işbirliği edecek kadar hıyanetini ızhar eden Ali Bey'in cezasının verilerek kellesinin gönderilmesi Osmanlı hükümetinin öncelikli iradesi olmuştur⁴⁸¹.

⁴⁸¹Salahiye savaşının ayrıntılı anlatımı için bkz. BOA, MD, nr. 171, s. 389, hkm. 1702; A.MKT, nr. 81, gömlek 17; Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, C. II, s. 105; Enveri Sadullah Efendi, *Enverî Târîhi*, C. III, Haz. M. Saffet Çalışkan, s. 392-394; Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 79-80; Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 48-49.

3.5.5.8. Önce Pazarlık, Sonra Af: Zahir Ömer'in Af Edilmeye Yönelik Girişimleri

Zahir Ömer için Ali Bey'in kaybı, büyük bir darbe oldu. Bundan sonra, Osmanlı hükümetinin iradesiyle Mısır'dan veya Şam'dan gelecek yeni saldırılara karşı önlemler almaya başladı. Gazze ve Yafa'da askeri güç bırakarak buraların savunmasını arttırdı⁴⁸². Bir yandan da Şam valiliği aracılığıyla uzlaşma ve af edilmenin yollarını aradı. Ancak uzlaşma ve af edilme konusunda işi zordu. Zira Osmanlı tahtına yeni geçen sultan I. Abdülhamid (Ocak 1774-Nisan 1789), taşrada, eyaletlerdeki karışıklıklar konusunda sert önlemler alma iradesindeydi⁴⁸³.

Yine de bu dönemde Osmanlı hükümeti ve onun temsilcileri olan Şam valisi Azmzâde Muhammed ve serasker Osman Paşa'larla Zahir Ömer arasında pazarlıkların sürdürüldüğü görüldü. Bu pazarlık sürecindeki gelişmelerden birinde Zahir Ömer'in oğlu Ahmed'in, Şam valisinin, hacıların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Müzeyrib'de kurulan pazara Akka iskelesinden pazarcıların gelmesini irade eden buyrulduğuna olumlu cevap vermesi vali tarafından Ocak 1774 tarihli bir kaimeyle Osmanlı hükümetine bildirilmiştir. Şam valisi olan Muhammed Paşa'nın amacı Zahir Ömer ve oğullarına yakınlık göstererek itaatlerini temin etmektir. Ancak sonrasında Zahir Ömer ve genellikle savaş yanlısı yönlendirmelerde bulunduğu anlaşılan "şahin" danışmanı İbrahim es-Sabbâğ, bu konuda kendilerine yapılan teklifi reddettiler⁴⁸⁴. Oğlunun değil de danışmanının yönlendirmesiyle karar verdiği anlaşılan Zahir Ömer'in, aslında eli çok güçlü değildi. Bilhassa güçlü müttefik Ali Bey'in öldürülmesinden sonra askeri kabiliyeti eskisi kadar etkili değildi. Mısır'da Ebuzzeheb Muhammed Bey, bir *tenkil* seferi düzenlemek için hükümet tarafından teşvik ediliyordu⁴⁸⁵. Yukarıdaki pazarlık sürecindeki tavrından da anlaşılacağı üzere oğulları ile de arası pek iyi değildi. Babalarının İbrahim Sabbag'ın politikalarını benimsemesini doğru bulmuyorlar ve daha fazla özerklik istiyorlardı. Öte yandan

⁴⁸² Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 220.

⁴⁸³ Fikret Sarıcaoglu, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: I. Abdülhamid (1774-1789)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., 2001, s. 183; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. IV (I. Kısım), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1995, s. 437-439

⁴⁸⁴ BOA, **HAT**, nr. 117/4762.

⁴⁸⁵ Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'it-Tevârih**, C. II, s. 105.

Osmanlı hükümetinin ve onun temsilcileri serasker Osman Paşa ve Şam valisi Muhammed Paşanın, Zahir Ömer'i zor yoluyla tasfiye edemeyeceklerini anlayınca uzlaşma yoluna gitmeyi tercih ettikleri belirtilmiştir⁴⁸⁶. Cohen, bu uzlaşma yanlısı politikayı Zahir Ömer'in oğlu Ahmed'in, Cebel-i Aclûn'un, burası zorla alınmış ve yerel idarecisi kovulmuş olmasına rağmen, kontrolünü ele almasına göz yummuş olmasıyla örneklendirir⁴⁸⁷. Sayda'daki Fransız konsolosunun yazışmalarından elde edilen bilgilere göre, Zahir Ömer'in kendi payına, Osmanlı hükümeti tarafından Sayda valisi olarak atanmak sevdasından vazgeçmesi, vergi borçlarını ödemeyi taahhüt etmesi karşılığında Sayda, Akka, Yafa ve Nablus üzerinde kontrolü elinde bulundurması kabul edilmiştir. Zahir Ömer ile Şam seraskeri Osman Paşa arasında 1774 senesinin ilk aylarında yapılan pazarlıklar ve müzakereler sonucunda Nablus, Gazze, Remle, Yafa ve Aclûn sancakları iltizam olarak Sayda Eyaleti ise malikâne olarak Zahir Ömer'in tasarrufuna verilmiştir⁴⁸⁸. Cohen'in konsolosluk yazışmalarına istinaden aktardığı bu bilgilere benzer şekilde Joudah da Sayda Eyaleti'nin şubat 1774 tarihinde malikane olarak Zahir Ömer'e verildiğini ifade eder. Joudah'ın kaynakları ise Şihâbî tarihçisi Ahmed Haydar ve seyyah Volney'dir⁴⁸⁹. Zahir Ömer'in, fiili kontrolü altındaki bu bölgelerin resmen kendisinin tasarrufuna verilmiş olması mümkün olsa da bu durumun Osmanlı hükümeti nezdinde resmiyet kazandığı mevsuk değildir. Başka bir ifadeyle Cohen ve Joudah'ın verdiği bu bilgileri, Osmanlı arşiv kaynaklarına veya tarihçilerine göre doğrulayacak verilere rastlanamamıştır. Her iki tarihçinin anlatımına göre, Zahir Ömer ile anlaşmaya varan serasker Osman Paşa, bu esnada gerçekleşen taht değişikliğinden kısa bir süre sonra azledilmiş, dolayısıyla bölgesel idarecilerin inisiyatifıyla varılan uzlaşma hakkında merkezî hükümetin onayı alınamamıştır⁴⁹⁰.

Zahir Ömer gibi taşrada huzursuzluk çıkaran mütegalibe taifesine karşı taviz vermemek taraftarı olan sultan I. Abdülhamid'in, yaşanmış olan bütün olumsuz

⁴⁸⁶ Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 227-228; Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 46-47.

⁴⁸⁷ **A.e.**, s. 46.

⁴⁸⁸ Sayda'daki Fransız konsolosun 31.1.1774 tarihli mektubu aktaran Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 47. Ayrıca bkz. Adil İsmail, Münir İsmail, **es-Sirâ' ed-Devlî havli'l-Meşrik el-Arabî**, C. I, s. 157-158.

⁴⁸⁹ Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 228.

⁴⁹⁰ **A.e.**, s. 227-228; Cohen, **a.g.e.** s. 46-47.

gelişmelerden sonra, kabul edeceği anlaşma, Zahir Ömer'in geçmiş vergi borçlarını ödeyip, de-facto hakimiyeti altındaki Şam ve Sayda Eyaleti topraklarından çekilmesi şartlarına bağlı olacaktı. Zahir Ömer'in sadrazam İzzet Mehmed Paşa'ya gönderdiği bir mektupla affını istemesi üzerine, bahsedilen şartların dile getirildiği bir ferman doğrudan kendisine gönderildi⁴⁹¹. Ancak bu fermanın sadır olması öncesinde hükümetle taraflar arasında birtakım yazışmaların olduğu anlaşılmaktadır⁴⁹². Bu yazışmalar yapılırken Zahir Ömer'e akıl verenler arasında birinin kimliği dikkat çekicidir: Daha önce, Zahir Ömer'e zahire mübayaa ettirme işini takip etmekle görevli bölgeye gönderilen sadrazam mektupçusu halifesi Vanî Hüseyin Efendi⁴⁹³. Vanî Hüseyin Efendi'nin, Zahir Ömer ile pazarlıkta 1774'ün ocak ayında Şam idaresiyle birlikte hareket ettiği görüldü⁴⁹⁴. Ancak, Vasıf'ın anlatımına bakılırsa sonradan bölgede başına buyruk hareket etmeye başlayıp Zahir Ömer'e yaklaştığı, hatta onun adamı olduğu anlaşılmaktadır⁴⁹⁵. Onun yönlendirmesiyle Zahir Ömer, kalyon teçhizi için yapılacak masrafları karşılamak üzere tahsilata Akka'ya gelen Mehmed isimli sadrazam çukadarına, yaptıkları affedilirse bu ödemeyi yapacağı ve geçmiş vergi borçlarını ödeyeceği, bundan sonra da itaatte kusur etmeyeceği mealinde bir cevap verdi ve “*Ancak el-hâletü hazihi Saydanın valisi olmayup ben dahi devlet nezdinde müttehem ve mağdûb olduğum ecilden bir pare veremem*” diyerek valinin yokluğuna dikkat çekti⁴⁹⁶. Ayrıca sadrazama ve şeyhülislama gönderdiği bir mektupta, serasker Osman Paşa ile bir anlaşma yaptığını, bu anlaşma üzere hareket ettiğini fakat serasker paşanın yeniden huzursuzluk çıkaracak işlere kalkıştığını belirtti. Zahir Ömer'e göre Şam valisi de kendisi hakkında yalan yanlış ihbarlarda bulunuyordu⁴⁹⁷.

1774 senesinin sonu 1775 senesinin başında gerçekleştiği anlaşılan bu yazışmalarda Zahir Ömer'in Sayda valisinin yokluğuna dikkati çekmesi valilik

⁴⁹¹ BOA, **MD**, nr. 166 s. 263, hkm.599. (Ocak 1775 sonları). Bu fermanın Arapça sureti Haydar Ahmed eş-Şihâbi'nin eserinde mevcuttur. Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Lübnan fî ahd el-ümerâ eş-Şihâbiyyîn**, C. II, s. 107-108.

⁴⁹² BOA, **HAT**, nr. 20/950 (Aralık 1774 sonları); **HAT**, nr. 20/950-A-1 (Ocak 1775 sonları).

⁴⁹³ BOA, **MAD**, nr. 10002, s. 32.

⁴⁹⁴ BOA, **HAT**, nr. 117/4762.

⁴⁹⁵ Ahmed Vâsıf Ef. **Mehâsinü'l-Âsâr**, Haz. Mücteba İlgürel, s. 21; BOA, **A.DVNS.MSR.MHM.d** nr. 9, s. 4.

⁴⁹⁶ BOA, **HAT**, nr. 20/950.

⁴⁹⁷ BOA, **HAT**, nr. 16/716-B (Aralık 1774 sonu-Ocak 1775 başı).

beklentisi içinde olduğunu düşündürmektedir. Dikkat çeken diğer bir nokta, Zahir Ömer'in Osmanlı hükümetinin iki üst düzey bürokratına doğrudan mektup gönderip, bu mektuplarda kendisiyle uzlaşma arayışında olan Şam seraskeri Osman Paşa'yı ve Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa'yı şikayet etmesidir. Daha önce, kendisini Şam idaresine karşı savunan Sayda valisinin rolünü artık bizzat Zahir Ömer üstlenmiş görünmektedir. Sayda valilerinin, vaktiyle kendisine zaman kazandıran müdahalelerini, Zahir Ömer yapmaya çalışmış, iki tehlikeli hasmını, Osmanlı hükümeti nezdinde töhmet altında bırakmaya çalışmıştır. Öte yandan Osmanlı arşiv kayıtları ve kaynaklarından edinilen izlenime göre, Cohen ve Joudah'ın belirttikleri Sayda Eyaleti'nin malikane tasarrufu dahil bölgenin önemli sancaklarının idaresinin resmen ona verildiği bir vaziyetten oldukça uzak bir halde kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Yine de Zahir Ömer'in, kendisine Sayda valiliğinin verilebileceği fikrini taşımış olması muhtemeldir. Nihayetinde, devletin içinde bulunduğu savaş hali göz önünde bulundurularak, Zahir Ömer'in o an için *tenkili* ve *istisâlinin* (kökünün kazınmasının) oldukça maliyetli olacağı düşüncesiyle yukarıda zikri geçen af fermanının Zahir Ömer'e gönderildiği anlaşılmaktadır⁴⁹⁸. Bu fermanın yanında Zahir Ömer'e hitaben kaleme alınmış bir mektup mahalline gönderilmiştir⁴⁹⁹.

3.5.5.9. Ebuzzeheb Muhammed Bey'in Akka Seferi

Osmanlı hükümeti, Zahir Ömer'le müzakereye ve onun itaatini temin etmeye yönelik “diplomatik” teşebbüsleri son ana kadar sürdürmüştür. Buna delil teşkil edecek veriler hem Osmanlı arşiv kayıtlarında hem de yerel kroniklerde mevcut bulunmaktadır⁵⁰⁰. Ancak taraflar arasında bir uzlaşmayı temin edebilecek güven

⁴⁹⁸ Ahmed Vâsıf Ef. **Mehâsinü'l-Âsâr**, Haz. Mücteba İlgürel, s. 21.

⁴⁹⁹ Zahir Ömer'e gönderilen mektubun müsveddesi olduğu anlaşılan belge için bkz. BOA, **HAT**, nr. 20/950-A-1.

⁵⁰⁰ Osmanlı hükümetinin, Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın, seferinden kısa bir süre önce veya sefer esnasında Zahir Ömer'in müracaatı üzerine af edildiğine dair bir fermanı mübaşir Hâşimî Ahmed isimli mübaşirle kendisine göndermiş olduğu anlaşılmaktadır. İlgili ferman için bkz. BOA, **C. DH.**, nr. 10116. Hâşimî Ahmed isimli kapıcıbaşının Zahir Ömer'e geldiğine dair bir rivayet Abbûd es-Sabbâğ'da mevcuttur. Abbûd'a göre Hâşimî Ahmed Ağa isimli mübaşirin gelişi Muhammed Bey'in Akka seferinden öncedir. Karş. Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 90-93. Ancak bu ferman Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın ölüm tarihinden (10 Haziran 1775) sonraki bir tarihe aittir. Fermana Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa, Gazi Hasan Paşa'nın tenkil seferinde ona yardımcı olması için

zemini artık kalmamıştır. Osmanlı hükümeti, sureta itaat gösterdiği anlaşılan Zahir Ömer'e karşı, onun bu iki yüzlü tavırlarını ihata ve idare etmeye yönelik bir yaklaşım sergilemiş, af edilme isteklerini geri çevirmemiştir. Ne var ki, hükümet bu uslanmaz mültezimini zor yoluyla dize getirmeye yönelik teşebbüslerden de geri durmamış, bölgedeki valilerini ve idarecilerini bu yönde teşvik etmiştir. Bu aşamada daha önceki tecrübelerden farklı olarak Şam valilerinin yerine Mısır'daki idarenin askeri gücü kullanılmıştır⁵⁰¹. Böyle bir tercihin yapılmasında Şam idaresinin daha önce gösterdiği acziyetin etkili olduğu söylenebilir.

Öte yandan Osmanlı hükümetinin elini kolunu bağlayıp, taşrada inisiyatifini azaltan Osmanlı-Rus Savaşı'nı sona erdiren Küçük Kaynarca Antlaşması Temmuz 1774 tarihinde imzalanmıştır. Bu antlaşmanın gereği olarak Rusya Akdeniz'deki donanmasını geri çekti. Girit ve Mora gibi doğu Akdeniz limanlarında karışıklıklar çıkarmak böylece Osmanlı hükümetini cephe gerisinde zor durumda bırakmak isteyen Ruslar, savaş boyunca Kont Orlov komutasındaki donanma gemileriyle burada faaliyet göstermişlerdir. Ali Bey'in isyanı boyunca Rus güçleriyle irtibat kurduğu ve yardımlarına başvurduğu bilinmektedir⁵⁰². Ali Bey öldükten sonra Ruslar bu defa Zahir Ömer'i desteklemişler, bu destekleri kapsamında Cezzâr Ahmed Bey'in savunduğu Beyrut'u günlerce topa tutmuşlardır. İşte bu deniz desteği Ruslarla yapılan antlaşmadan sonra sona ermiştir⁵⁰³.

Zahir Ömer'in, Ali Bey'in ölümünden sonraki dönemde bölgesel müttefiki Metâvile şeyhlerinin desteğini kaybettiği üzerinde durulmuştu. Güç kaybı, oğullarının da babalarına karşı isyan ve kendi başlarına hareket etmeleri için uygun bir ortam hazırlamıştı. Ağabeyi Suleybî'nin Mısır'da ölmesi üzerine daha önce de başkaldırmış olan Ali, 1774 senesinde babasına karşı isyan etti. İdaresinden sorumlu olduğu Safed'de savunma tedbirlerini arttırdı. Diğer kardeşleri de ağabeyleri gibi bulundukları bölgelerde babalarına karşı isyan ettiler. Osman, Sakr Kabilesi ile ittifak ederek

görevlendirilmektedir. Burada önceki affa bir atıf yapılmış olabilir. Ancak metinden sonrasında yaz aylarında yeniden bir af teşebbüsünün gerçekleştiği izlenimi edinilmektedir.

⁵⁰¹ Cohen, **Palestine in the Eighteenth Century**, s. 48.

⁵⁰² Daniel Crecelius, **The Roots of Modern Egypt**, s. 78, 97; Jane Hathaway, **Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları**, s. 110-111; A. Rafiq, **el-Arab vel-Osmaniyyun**, s. 295.

⁵⁰³ Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 125-126.

başkaldırdı. Ahmed ve Sa'îd Nablus mintikasında İrbid ve Cebel-i Aclûn'un bir kısmını kapsayan yerlerde kontrolü ele geçirdiler⁵⁰⁴. Ali'nin bu başkaldırı hareketi, Muhammed Bey'in Mısır'dan geldiği esnada da devam etti. Ebuzzeheb Muhammed Bey, oğulları ile Zahir Ömer arasındaki isyandan faydalanma yoluna giderek Ali'ye bir mektup gönderdi. Ona kendisini babasının yerine *şeyhü'l-meşâyah* olarak tayin edeceğini vadetti. Abbûd es-Sabbâğ'da yer alan rivayete göre, Ali, Muhammed Bey'in bu teklifini büyük bir sevinçle kabul etmiş ve babasına karşı isyanında taraftar toplamak için faaliyetlerini arttırmıştır⁵⁰⁵.

Ebuzzeheb Muhammed Bey'in Zahir Ömer'e karşı kişisel olarak bir garazı olduğu dile getirilse de Zahir Ömer üzerine girişilen seferin daha somut sebepler sonucunda düzenlendiği anlaşılmaktadır. Osmanlı hükümeti ile bu Memlûk beyinin menfaatleri, Zahir Ömer'in ortadan kaldırılmasında kesişmekteydi. Zahir Ömer'in Gazze, Remle, Yafa ve Nablus'ta artan nüfuzu ve buraları kontrolü altında bulundurması nedeniyle, Osmanlı-Rus savaşı zamanında devlet Mısır'dan ne asker ne de yiyecek yardımı alabilmişti⁵⁰⁶. Öte yandan bölgede ticareti yapılan pamuk ve pamuk ipliğinden elde edilen vergi geliri bu isyan atmosferinde yıllardır toplanamaz olmuştu⁵⁰⁷. Ebuzzeheb Muhammed Bey'in, bu bölgede Zahir Ömer ile karşı karşıya gelmesinde, taraflar arasında var olan geçmişe dayalı husumetin⁵⁰⁸ yanı sıra Osmanlı hükümetinin Gazze ve Remle'nin iltizamını birkaç senedir ona vermesinin⁵⁰⁹ de etkili olduğu söylenilebilir.

Ancak, Osmanlı arşivinde yer alan konuyla ilgili kayıtlar, meselenin sadece bölgesel kontrol mücadelesinin ötesinde olduğunu göstermektedir. Osmanlı hükümetinin, artık Zahir Ömer'in ve ailesinin çıkardığı sorunlara bir son vermek için öncelikli olarak Zahir Ömer'in tasfiyesini istemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu gayeyle Mısır'da vali kaymakamlığını yürüten Ebuzzeheb Muhammed Bey'e vezirlik

⁵⁰⁴ A.e., s. 231-233.

⁵⁰⁵ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 95

⁵⁰⁶ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr.8, s. 346, hkm.646.

⁵⁰⁷ BOA, MAD, nr.10007, s. 634.

⁵⁰⁸ Burada Zahir Ömer'in, rakibi Ali Bey'e verdiği destek nedeniyle Ebuzzeheb Muhammed Bey tarafından düşman olarak görüldüğü hatırlatılabilir.

⁵⁰⁹ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr.8, s. 654 (Ekim 1774 başları)

rütbesiyle eyaletin valiliği tevcih edilmiştir⁵¹⁰. Mısır valisi Ebuzzeheb Muhammed Paşa, bu hedefin yanı sıra Sayda Eyaleti'nin üç önemli sancağı olan Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının ahalilerini yeniden barış dolu ve huzurlu günlerine kavuşturmak, Zahir Ömer'in kontrolünü ele geçirdiği Bilâd-ı Şam mukataalarını ve kalelerini geri almak ve buralardan tahsili gereken vergilerin yeniden tahsil edilebileceği bir tertip ve düzeni sağlamak amacıyla görevlendirilmiştir. Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa da aynı hedefleri gerçekleştirmek konusunda Ebuzzeheb Muhammed Paşa'ya yardım etmekle görevlendirilmiştir. Bu işe yardımcı olmaları konusunda ayrıca, Trablusşam valisi Yusuf Paşa, Kudüs mutasarrıfı ve Halep valisine emirler gönderilmiştir⁵¹¹.

Ebuzzeheb Muhammed Bey'in doğrudan Zahir Ömer'i hedef aldığı anlaşılan seferi 21 Mart 1775 tarihinde başladı⁵¹². Paşa, kısa sürede Akka dahil olmak üzere Zahir Ömer'in kontrolünde bulunan hemen hemen bütün mukataa ve kalelerde kontrolü ele geçirmiştir. Osmanlı hükümetine gönderdiği raporlarda, emrindeki askerlerle Zahir Ömer'in üzerine varıp önce Yafa'da kontrolü ele geçirdiğini ifade etmektedir. Akka'ya geldiğinde, Zahir Ömer mukavemet edemeyeceğini anlayınca kaçmıştır. Oğlu Ali, Akka'da kalmış sonrasında o da Muhammed Paşa'nın kendisini buraya idareci atamayacağını anlayıp, diğer kardeşleri gibi kaçmayı tercih etmiştir⁵¹³. Muhammed Paşa'nın Akka dışında kontrolü ele geçirdiği kaleler arasında, Şifâ Ömer, Râma, İbilin, Safed, Deyr Hanna, Nâsıra, Atlit, Beytü'l-hak, Taberiye, Sayda, Sur, Hayfa ve Yafa Kaleleri bulunmaktaydı. Muhammed Paşa, özellikle Akka ve çevresinde bulunan kalelerin yıkılmasının uygun olacağını hükümete gönderdiği raporunda belirtmiştir⁵¹⁴.

Zahir Ömer'in ve ailesinin bu esnada ne kadar zor bir duruma düştüğü, oğullarının, Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa'nın düzenlediği seferden sonra yapılmış olan sorgularından anlaşılmaktadır. Buna göre, Zahir Ömer, Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın Akka'ya geldiği esnada, elindeki menkulün bir kısmını Akka'daki Fransız

⁵¹⁰ BOA, **A.DVNS.MSR.MHM.d**, nr. 8, s.368, hkm. 694.

⁵¹¹ BOA, **C. DH**, nr.109/5430.

⁵¹² El-Cebertî, **Acâibü'l-Âsâr**, C. I, s. 644. Karş. BOA, **HAT**, nr. 16/716 (18 M 1189/21 Mart 1775). Ayrıca bkz. Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", **DİA**, s. 91.

⁵¹³ Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 236.

⁵¹⁴ BOA, **A.DVNS.MSR.MHM.d**, nr. 9, s.. 4, hkm. 3.

Hanı'na saklamış, bir kısmını danışmanı ve sarrafı İbrahim es-Sabbağ'a emanet etmiş, bir kısmını da Akka'nın dışında güvenli bir yer olarak gördüğü Deyr Aşşû'ya kaçırmıştır⁵¹⁵. Oğullarından Osman'ın, Şifâ Ömer'de, Sadeddin'in Nâsıra'da, Ahmed ve Salih'in ise Taberiye'de akıbetlerini bekledikleri anlaşılmaktadır⁵¹⁶. İbrahim es-Sabbağ ise kaçmayıp Akka'da kalmıştır⁵¹⁷.

Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın Akka'ya gelişinin, bölgedeki yerel güçlerin telaşa kapılmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Metâvile şeyhlerinden Zahir Ömer'in önde gelen destekçisi olarak bilinen Şeyh Nâsîf en-Nassâr, Akka'ya gelerek Muhammed Paşa'yı karşılamış ve ona bağlılığını bildirmiştir⁵¹⁸. Şihâboğullarının lideri Emir Yusuf, gönderdiği mektuplarla Muhammed Paşa'ya itaatini dile getirmiştir. Muhammed Paşa'ya boyun eğdiğini bildirenler arasında Zahir Ömer tarafından Sayda mütesellimi olarak görevlendirilen Ahmed Ağa ed-Dengizli de vardır⁵¹⁹. Ne var ki, güçlü bir orduyla ve devletin kendisine verdiği destekle bölgeye gelen Muhammed Paşa, Akka'ya gelişinden kısa bir süre sonra burada rahatsızlanmış ve 12 Haziran 1775 tarihinde vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra emrindeki memlûk askerleri ve diğer kuvvetler geri çekilmişlerdir⁵²⁰. Muhammed Paşa'nın vefatıyla Zahir Ömer, kısa bir süreliğine de olsa kendisini rahat hissetmiş olmalıdır. Ancak artık güç ve nüfuzunu büyük ölçüde kaybetmiş haldedir. Oğulları kendisine karşı isyan halindedir. Kadim müttefikleri olan Metâvile şeyhleri ise Zahir Ömer'e sırtlarını dönmüşlerdir.

Zahir Ömer, Akka'ya döndüğünde vaktiyle paralı asker olarak istihdam ettiği mağribi askerlerini, kendisine itaat etme konusunda ikiye ayrılmış durumda buldu. Bir kısmı Zahir Ömer'e karşı bağlılıklarını sürdürmekteydi ve bunların başında Ahmed Ağa ed-Dengizli vardı. Zahir Ömer onun sayesinde Akka'ya girebildi. Zahir Ömer'e bağlılık duymayan ve Akka'yı oğlu Ali'ye vermek isteyen bir kısım mağribî de bulunmaktaydı. Bunların lideri ise Abdullah Derra' idi⁵²¹. Bu iki taraf arasında yaşanan

⁵¹⁵ BOA, A.AMD, nr. 19, göm. 27, 35.

⁵¹⁶ BOA, A.AMD, nr. 19, göm.27.

⁵¹⁷ BOA, A.AMD, nr. 19, göm. 35.

⁵¹⁸ Er-Rukeynî, *Cebel 'Âmil fi Karn*, s.74.

⁵¹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, s. 33.

⁵²⁰ El-Cebertî, *Acâibü'l-Âsâr*, C. I, s. 645; BOA, HAT, nr. 16/716-1.

⁵²¹ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 103-105.

mücadelede galip gelen taraf Zahir Ömer'i destekleyen Ahmed Ağa'nın tarafı oldu. Diğerleri şehri terketmek zorunda kaldılar⁵²².

3.5.5.10. Son Darbe: Kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Akka Harekatı

Osmanlı hükümeti, Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın vefatı karşısında soğukkanlı bir tavır alarak başlanan işin bitirilmesi yönünde kararlılık göstermiştir. Hükümete göre Zahir Ömer, *şekâvetine za'af ve fütûr ârız* olmuş bir halde dağlarda kaçak gezer haldedir. Bu isyancı şeyhin kendisine yeniden nizam vermesine izin verilmemesi gerekli görülüyordu. İsyanı bastırmak üzere son darbeyi vurma görevi Kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya verildi⁵²³. 1775 yılının Temmuz ayının başlarında bu sefer için görevlendirilen Gazi Hasan Paşa'dan istenen, Şam sahilinde bulunan Akka'ya varıp, kaleyi ele geçirip diğer görevli paşalarla birlikte hareket ederek bölgede asayiş sağlamasıydı⁵²⁴. Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın kontrolü altına aldığı kalelerin yeniden Zahir Ömer ve adamlarının eline geçmesine fırsat verilmemesi gerekmekteydi. Bu hususta Gazi Hasan Paşa ile birlikte, Adana valisi Muhammed Paşa görevlendirilmiştir. Sayda Eyaleti'nin idaresi de Muhammed Paşa'nın uhdesine verilmiştir. Ayrıca bölgede adı önceden duyulmuş olan Cezzâr Ahmed Bey bu defa rütbesi Rumeli Beylerbeyiliği payesine yükseltilerek Akka ve civarında vaktiyle Zahir Ömer'in kontrolünde olan kalelerin muhafızlığına atanmıştır. İsyanın bastırılmasında Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa'nın yanı sıra Gazze ve Remle sancaklarıyla birlikte Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiş olan İbrahim Bey görevlendirilmiştir⁵²⁵.

Zahir Ömer'in tenkili seferinde görevli diğer paşaların her birine ayrıca tekid fermanları gönderilmiş, bu seferin bir an önce yapılarak sonuçlandırılması teşvik

⁵²² Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 241.

⁵²³ BOA, **A.DVNS.MSR.MHM.d**, nr. 8, s. 371, hkm. 700.

⁵²⁴ Tevfik Temelkuran, "**Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkitli Metin)**", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 450.

⁵²⁵ BOA, **A.DVNS.MSR.MHM.d**, nr. 8, s. 371, hkm.700; s. 382, hkm. 720; **C. DH**, nr. 10116.

edilmiştir⁵²⁶. Gazi Hasan Paşa'nın, Akdeniz'de İspanya kralının sefer düzenleyeceği ve donanmada asker eksiği olduğuna dair bazı bahaneleri ileri sürerek gitmek konusunda gayretsizlik göstermesine karşılık hükümet, İspanya seferi konusundaki haberlerin aslının olmadığını, gereken askerleri de Alanya ve Kıbrıs'tan tedarik edebileceğini paşaya bildirmiştir. Onun donanmasıyla Şam sahiline gitmesi, Osmanlı hükümeti için önemliydi. Birkaç yıldır Rus filosunun bölgede gerçekleştirdiği faaliyetlerden sonra Osmanlının varlığını bölgede en iyi hissettirecek şey donanmanın Şam sahillerinde boy göstermesi olacaktı. Böylece hem Zahir Ömer'in, oğullarının, emrindeki ağaların moral ve motivasyonları kırılmış hem de bölgedeki yerel idarecilerin ve ahalinin itaati temin edilmiş olacaktı⁵²⁷. Bu esnada Karahisarsahip Sancağı mutasarrıflığı devam eden Cezzâr Ahmed Paşa'ya devlet tarafından Akka'ya çıkacağı seferde yapacağı masrafları karşılamak üzere 25.000 kuruş tahsis edilmiş, yerine bir mütesellim tayin ederek bir an önce gitmesi emredilmiştir⁵²⁸.

Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa, bu tenkil seferinde aktif hizmet görmesi istenen ümeradandı. Osmanlı hükümeti, Muhammed Paşa'nın bölgenin siyasetine ne kadar aşina olduğunun farkındaydı. *Kâffe-i aktâr-ı Şâmiye'nin esrârına vâkıf* olduğu dile getirilerek hac emirliği dahil sorumlu olduğu diğer görevlerini bir kenara bırakıp Zahir Ömer'in yakalanması ve idamı işine nezaret etmesi bilhassa isteniyordu. Paşadan gereken askeri desteği vermesinin yanı sıra ince düşünülmüş hilelere başvurarak Zahir Ömer'i paçasını kurtaramayacağı bir vaziyete sokması, bunu yaparken yerel güçlerden iyilikle yanına çekebileceklerini iyilikle yanına çekmesi, zorla itaatini sağlayacaklarını ise zorla sorun çıkaramayacak hale getirmesi bekleniyordu⁵²⁹. Adana valisi olup Sayda Eyaleti ilhaken kendisine tevcih edilen Muhammed Paşa'ya da sefere katılma konusunda acele etmesi, Sayda'ya varıp etrafında kontrolü sağlamasına dair tekiden hükümler gönderildi⁵³⁰. Kudüs Sancağı mutasarrıfı İbrahim ise Yafa, Hayfa, Nablus gibi Zahir Ömer'in son dönemde kontrolü ele geçirdiği fakat sonrasında Ebuzzeheb Muhammed Paşa tarafından geri alınan kalelerde güvenliği sağlaması ve

⁵²⁶ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d nr. 8, s. 369, hkm.695.

⁵²⁷ BOA, MD, nr. 166, s. 381, hkm. 853.

⁵²⁸ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 8, s. 374, hkm.705; s. 371, hkm.701; MD, nr. 166, s. 356, hkm.809.

⁵²⁹ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 8, s. 372, hkm.704; s. 378, hkm.712; s.382, hkm.720.

⁵³⁰ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 8, s. 374, hkm. 707; s. 378, hkm. 712.

akabinde yerine bir mütesellim bırakarak sefere katılması yönünde talimatlandırıldı⁵³¹. Görevlendirilen paşalar arasında muhabereyi sağlaması için ayrıca bir mübaşir tayin edildi. Zahir Ömer, nereden başını çıkarırsa oraya varması ve keyfiyeti görevli paşalara bildirmesi hususen isteniyordu⁵³². Ayrıca Zahir Ömer'in uzun zamandır mal biriktirdiği dolayısıyla menkul ve gayrimenkulünün çokça olduğu dile getirilerek, bu emval ve emlakın beytülmal (devletin malı) hükmünde olduğu kimselere yağma ettirilmeyip devlet tarafından zabtedilmesi gerektiği hususu sefere görevli paşalara ve hususi mübaşire bildirildi⁵³³. Zahir Ömer'in tasfiyesi için düzenlenen bu seferin organize edilmesinde merkez hükümetin hiçbir ayrıntıyı atlamadığı anlaşılmaktadır. Hükümete göre, Zahir Ömer için bundan sonra herhangi bir kurtuluş imkanı kalmamıştır. Kaptanıderya ve diğer görevliler gelinceye dek bölgede vaziyet alması, Cebel-i Lübnan emirleri başta olmak üzere yerel güçleri Zahir Ömer'in üzerine yapılacak sefer sebebiyle uyarması, Zahir Ömer eğer kendisiyle irtibata geçmek veya özür beyan etmek yahut bir şekilde yanaşmak isterse bunun bir hile olduğunun ve içine düştüğü zor durumun isbatı olduğunun bilincinde olması konularında Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa uyarıldı⁵³⁴. Paşaya yapılan uyarıyla yetinilmeyip, yapılmakta olan hareket esnasında herhangi bir yanlış harekete tevessül etmememeleri konusunda Cebel-i Şûf emiri Yusuf'a ve Sayda dağlarındaki ümeraya ayrıca Arapça bir hüküm gönderildi⁵³⁵.

Seferberlik emirleri gönderilip bölgede vaziyet alınması konusunda talimatların verildiği Temmuz ayı ortalarında Sayda'da meydana gelen bazı gelişmeler konusunda, donanma-yı hümayûn kalyonları kaptanlarından Giritli Hüseyin Kaptan'ın arzı ve Sayda ahalisinin mahzarı İstanbul'a ulaşmıştır. Bu belgelerdeki anlatıma göre, Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın vefatından sonra Akka'ya dönen Zahir Ömer, kendi adamlarından ve Metâvile'den tertip ettiği bir birliği Sayda'yı muhasara etmeye göndermiştir. Sayda'da Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın bırakmış olduğu anlaşılan *kâşif* muhasara esnasında kaçmış, Hüseyin Kaptan ise açıkta demirli kalyonuna firar

⁵³¹ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 8, s. 374, hkm.706; s.378, hkm. 712.

⁵³² BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 8, s. 378, hkm. 712.

⁵³³ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 8, s. 369, hkm. 695.

⁵³⁴ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 9, s. 6, hkm. 4.

⁵³⁵ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 8, s. 376, hkm. 709. Bu hüküm suretinin orijinal metninin görüntüsü için bkz. Ekler: Ek 6.

etmiştir. Akabinde yanındaki leventleriyle muhasaraya gelenlerle çatışmaya girmiştir. Çatışma devam ederken bir ara adamlarıyla birlikte Sayda'daki deniz kalesine sığınıp çatışmaya buradan devam etmiştir. Yedi gün süren muharebeden sonra Metâvile şeyhleri itaatlerini bildirip kaleye girmek isteyince de ferman olmaksızın buna izin veremeyeceğini söylemiştir. Ayrıca Zahir Ömer, yanında olduğu anlaşılan Vanî Hüseyin Efendi'nin aracılığıyla, vaktiyle rikab kethüdalığı görevini deruhde etmiş olan ve o esnada Sayda'da ikamet eden Haşim Ahmed'le irtibata geçip onu Hüseyin Kaptan'a uzlaşma amacıyla göndermiştir. Ancak bir sonuç elde edememiştir. Hüseyin'in bu cesurca tavrı, hükümet tarafından takdir edilmiş, konuyla alakalı olarak, Hüseyin Kaptan'a ve Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa'ya gönderilen hükümlerde, Gazi Hasan Paşa'nın yolda olduğu haber verilirken ayrıca Sayda'dan ayrılmaması gerektiği Kaptan Hüseyin'e bildirilmiş, Şam valisine de Sayda'nın muhasarasının bir sonuç vermeyeceği zira Zahir Ömer'in elinde o esnada kuşatma için gerekli olan topların bulunmadığı ifade edilmiştir. Paşanın civardaki, Sayda dağlarındaki şeyhleri, mültezimleri, kabileleri ve bedevileri Zahir Ömer'in içinde bulunduğu bu zor durumdan kurtulamayacağı konusunda uyarması istenmiştir⁵³⁶.

İzmir'den emrindeki donanma ile 11 Temmuz 1775 tarihinde Akka'ya doğru yola çıkan Gazi Hasan Paşa⁵³⁷, Ağustos ayının başlarında Yafa'ya geldi ve burayı zapt etti⁵³⁸. Ancak ileri harekat için destek vermek üzere gelmesi beklenen askerî destek gelmemiştir. Bunun üzerine Hasan Paşa, Şam valisine askerî destek göndermesi için mektuplar gönderdi ve durumu İstanbul'a bildirdi⁵³⁹. Destek beklemekle zaman kaybetmek istemediği anlaşılan Hasan Paşa, Hayfa Kalesi'ni topa tutarak 10 Ağustos'ta ele geçirdi ve buraya silahdarı Yusuf Ağa'yı kale komutanı olarak atadı⁵⁴⁰. Bundan sonraki birkaç günü, karadan destek vermeleri beklenen Şam valisi, Sayda valisi ile haberleşerek geçirdi. Sayda valisi Muhammed Paşa'nın Sayda'ya geldiği haberi kendisine ulaştı fakat Şam valisinin harekete geçmesinin gecikeceği

⁵³⁶ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 8, s.382, hkm.722; A.DVNS.MSR.MHM.d, nr 9, s. 6, hkm. 4.

⁵³⁷ Tefik Temelkuran, "Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa, s. 450-451; Ayrıca bkz. Ali Karahan, **Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1714 ?-1790)**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017 , s. 30.

⁵³⁸ Mihail es-Sabbâğ, **Târih Zâhir**, s. 55.

⁵³⁹ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 9, s. 18, hkm.27.

⁵⁴⁰ Temelkuran, **a.g.e.**, s. 453; Ali Rıza İşipek, **Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, Ankara 2009, s. 329.

anlaşılyordu. Deniz mevsiminin geçiyor olması, sık bir sahile sahip Akka önlerinde donanma gemilerinin bir fırtına karşısında zor durumda kalacağı anlamına geliyordu. Bu nedenle Hasan Paşa daha fazla beklemeden harekete geçerek 18 Ağustos tarihinde Akka önlerine gelerek şehri denizden kuşatmaya aldı⁵⁴¹.

Karadan yapılan kuşatmayı ve harekatı yine Hasan Paşa'nın emriyle Hayfa'dan getirilen birliklerin ve kalyon neferatından bir kısmının gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca vaktiyle Zahir Ömer'in emrinde bulunan mağribî askerlerinin bir kısmını bahşiş ve ödül vadiyle yanına çekmeyi başaran Hasan Paşa'nın, bunları karadan yapılan kuşatmada kullandığı anlaşılmaktadır⁵⁴². Ne Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa, ne Sayda valisi, ne Akka muhafızı atanan Cezzâr Ahmed Paşa ne de Kudüs mutasarrıfı fiilen bu kuşatmada yer almışlardır.

Zahir Ömer, Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın ani ölümüyle rahat bir nefes almıştı. Ancak Osmanlı hükümetinin, peşini bırakmayacağını farkındaydı. Mihail es-Sabbâğ'a göre, O, bu endişelerini önce danışmanı ve hazinedarı İbrahim'e söylemiştir. Zahir Ömer'in endişelerini İbrahim'e söylerken önem verdiği iki husus vardı: Akka'nın tahkimi meselesi ve Osmanlı hükümetine olan vergi borcunun bir kısmının verilmesi. Zahir Ömer ve danışmanı, vergi borcunun ödenmesi konusunda anlaştılar ve hükümete iki senelik vergi borçlarını ödemeyi kabul ettiklerini bildirdiler ancak olumlu bir yanıt alamadılar. Zira Osmanlı hükümeti bu esnada Kaptanıderya Hasan Paşa'ya Zahir Ömer'i tasfiye etmek üzere Akka'ya gitmeyi emretmişti⁵⁴³.

Hasan Paşa'nın emrindeki donanmayla Filistin açıklarında belirmesi üzerine bu kez, Zahir Ömer'in oğullarından birkaçının, İbrahim es-Sabbâğ'ın, Metâvile şeyhlerinden bazılarının ve kırk yıllık adamı Ahmed Ağa ed-Denizli'nin katıldığı bir

⁵⁴¹ A.e., s. 457.

⁵⁴² Her bir kalyondan yüz nefer kalyoncu neferatı ve Zahir Ömer'in emrindeki mağribî askerinden 102 bayrak asker kara kuşatmasında yer aldı. Tevfik Muammer, 11 geminin kuşatmaya geldiğini ifade etmektedir. Her bir bayrağı yaklaşık 50 kişiden oluştuğu düşünülürse toplamda 6000-6200 askerlik bir kara gücü kuşatmada görev aldı. Temelkuran, **a.g.e.**, s. 454-462; Tevfik Muammer, **Daher el-Omar**, s. 237.

⁵⁴³ Mihail es-Sabbâğ, **Târih Zâhir**, s. 55.

toplantı yapıldı⁵⁴⁴. Akka'da yapılan bu toplantıda iki kişinin ileri sürdüğü görüşlerle dikkat çektiği görüldü: İbrahim es-Sabbâğ ve Ahmed Ağa ed-Denizli.

İbrahim es-Sabbâğ, efendisi Zahir Ömer'in ve oğullarının malî işlerinden sorumluydu ve böylece elde ettiği siyasi konum sayesinde malî anlamda güç ve birikimini arttırmıştı. Bir süre sonra kendi vaziyetini tahkim etmek adına Zahir Ömer'i güçsüz bırakmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaya başladığı anlaşılmaktadır. Haddad'a göre, İbrahim, Zahir Ömer'i, oğullarıyla, hizmetindeki adamlarıyla ve müttefikleriyle karşı karşıya getirerek zayıflatmaya çalışmıştır. Ebuzzeheb Muhammed'in saldırısı karşısında, Zahir Ömer, Dürzîleri ve Metâvile şeyhlerini yardıma çağırdığında herhangi bir destek alamamasında İbrahim'in bu destek karşılığında verilmesi gereken para konusunda cimrilik yapması da etkili olmuştur⁵⁴⁵. Hasan Paşa'nın hareketinin, İbrahim'in de statüsünü ve birikimini kaybedeceği bir vaziyetle sonuçlanma tehlikesi vardı. Hasan Paşa ile uzlaşma konusunda İbrahim'in, Zahir Ömer gibi durumu kabullenmeye ve tehlikeyi savuşturmaya yönelik bir tavır içinde olduğunu ifade eden anlatımlar daha tutarlı görülebilir⁵⁴⁶. Mihail es-Sabbâğ'ın anlatımına göre, İbrahim ile Hasan Paşa arasında, paşa Akka sularına gelip vaziyet aldıktan sonra da mektuplaşmalar olmuştur. Bu mektuplaşmalar sonucunda varılan anlaşmaya göre, Akka teslim edilecek, birikmiş vergi borçları ödenecekti. Buna karşılık Kaptan Paşa emri altındaki askelerin taşkınlıklarına izin vermeyeceğini, Zahir Ömer'in istediği yere gitmesine müsaade edeceğini, iki yıllık vergi borcu ödenene kadar Akka'da kalacağını, eğer borç ödenirse Zahir Ömer'in affedilmesi için hükümet nezdinde aracılık yapacağını taahhüd etti⁵⁴⁷.

İbrahim es-Sabbâğ'dan farklı bir statüde olan Ahmed Ağa ed-Dengizli, kırk yıldır Zahir Ömer'in emrinde çalışan mağrib kökenli bir paralı askerdi. İbrahim'den

⁵⁴⁴ A.e., s. 55; Volney, **Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783,1784, and 1785**, Vol.II, s. 336; Emir Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Tarih Ahmed Paşa el-Cezzâr**, s. 67

⁵⁴⁵ Volney, **a.g.e.**, s. 335. Ayrıca bkz. George M. Haddad, "The Chronicle of Abbud al-Sabbagh and The Fall of Daher al-Umar of Acre", **al-Abhath**, Vol. XX (June 1967), No:2, s. 41.

⁵⁴⁶ Abbûd es-Sabbâğ'ın anlatımına göre Zahir Ömer'in Hasan Paşa'yla uzlaşmaya varmak üzere gönderdiği Ahmed Ağa ed-Dengizli, ihanet ederek, Akka'yı, Zahir Ömer'in kellesini ve İbrahim es-Sabbâğ'ın zengin emvalini paşaya teslim edeceğini söylemiştir. Bkz. Abbûd es-Sabbâğ, **er-Ravzu'z-Zâhir**, s. 106-107; Ahmed Haydar'ın anlatımında İbrahim es-Sabbâğ, doğrudan savaş yanlısı olarak takdim edilir. Bkz. Emir Haydar Ahmed eş-Şihâbî, **Tarih Ahmed Paşa el-Cezzâr**, s. 68. Ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. II, s. 37.

⁵⁴⁷ Mihail es-Sabbâğ, **Târih Zâhir**, s. 55-56.

farklılaştığı en önemli vasfı yerel bir güç olmamasıydı. Megâribe, Bilâd-ı Şam'da askerî güç temininde en önemli insan kaynaklarından biriydi ve bu kaynaktan hem paşalar hem de Zahir Ömer gibi yerel güçler yararlanabiliyordu. Bunun farkında olduğu anlaşılan Hasan Paşa, Akka için sefere çıktıktan sonra, 5 Ağustos'ta Kıbrıs'a vardığında buradan Ahmed Ağa ed-Denizli'ye bir buyruldu göndererek yapılacak seferde kendi yanında olmasını istemişti⁵⁴⁸. Dahası Kaptan Paşa'nın, Zahir Ömer'in emrindeki 102 bayrak mağribî askerine, geçimlerini Şam valilerinin ve Osmanlı devletinin sağladığı imkanlarla sürdürebileceklerini, eğer Zahir Ömer'den yüz çevirmezlerse bu imkanları kaybedeceklerini dile getirdiği bir buyruldu gönderdiği ve böylece bu askerin çoğunluğunu yanına çektiği anlaşılmaktadır⁵⁴⁹. Ahmed Ağa, Zahir Ömer ile Kaptan Paşa arasında tercih yapmak gibi oldukça zor bir durumda kalmış olmalıdır. Ne var ki, tercihini paşadan yana kullandığı görülecekti. Abbûd'un ve Mihail'in anlatımlarında onun bu tercihi bir ihanet olarak anlatılmıştır. Haydar Şihâbî'nin anlatımında ise, Ahmed Ağa'nın, taraflar arasında sulh yoluyla iş görülmesi için elinden geleni yaptığı görülmektedir. Ancak Osmanlı hükümetinin Zahir Ömer'in ortadan kaldırılması konusundaki kararlı tutumu, anlaşma ihtimalini büsbütün yok etmişti⁵⁵⁰.

Hasan Paşa'nın, kuşatma başladıktan sonra birkaç defa Zahir Ömer'e teslim olmasını teklif etmesi sulhla meseleyi halletmekten yana olduğunu göstermektedir. Zahir Ömer, paşanın bu tekliflerine olumlu yanıt vermemekte diretti⁵⁵¹. Osmanlı hükümeti ise kuşatma başladıktan sonra dahi gönderdiği fermanla Zahir Ömer'in bertaraf edilmesi konusundaki kararlılığını göstermiş oluyordu⁵⁵².

⁵⁴⁸ Tefvik Temelkuran, **Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, s. 450.

⁵⁴⁹ **A.e.**, s. 456.

⁵⁵⁰ Gazavat'taki anlatıma göre Hasan Paşa, Akka önlerine geldiği 20 C 1189/18 Ağustos 1775 tarihine kadar dört beş defa Zahir Ömer'e, teslim olması, gelip paşaya ve padişaha itaatini bildirirmesi konusunda buyrulduklar gönderilmiştir. Eğer isterse Zahir Ömer'e Akdeniz'de başka bir yerde ikamet imkanı sağlanacağı bildirilmiştir. Ancak Zahir Ömer bu tekliflere kulak asmamıştır. Bkz. Tefvik Temelkuran, **Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, s. 457.

⁵⁵¹ Kaptan Paşa top atışını başlatmadan önce Zahir Ömer'e son bir kez adam gönderdi ve teslim olmasını istedi. Ayrıca Akka ahalisi şehri terketmeleri konusunda uyardı. Bkz. Tefvik Temelkuran, **a.g.e.**, s. 459, 460.

⁵⁵² Top atışlarının devam ettiği ikinci günde (23 Ağustos) böyle bir ferman geldiğine dair bkz. . Tefvik Temelkuran, **a.g.e.**, s. 461.

Akka'nın savunulmasından başka çaresi kalmayan Zahir Ömer, Akka Kalesi'ndeki topların doldurulmasını ve *tabancıyye* isimli tüfekli piyade askerlerine burçlardan ayrılmamalarını emretti. Böylece Akka'nın savunulması için 15 kıta asker vaziyet aldı⁵⁵³. Zahir'in bu çabalarına rağmen Ahmed Ağa'nın, Hasan Paşa'dan yana tavır alması Akka'nın savunulmasını engelledi⁵⁵⁴. 21 Ağustos-23 Ağustos tarihleri arasında paşanın emrindeki kalyonlardan açılan top ateşine Zahir Ömer'in kesin emirlerine rağmen kayda değer bir karşılık verilmesine Ahmed Ağa izin vermedi. Mihail es-Sabbâğ'a göre sultanın kalyonlarına karşılık verilmemesi konusunda Zahir Ömer'in oğlu Osman, daha önce Ahmed Ağa'ya mektuplar göndermiştir⁵⁵⁵. Ahmed Ağa'nın kendisi bizzat olmasa da emrindeki megâribe askerinin büyük bir çoğunluğunun Hasan Paşa'nın emrine girdiği söylenebilir. Artık iyice köşeye sıkışan Zahir Ömer'in kaçmaktan başka çaresi kalmamıştır.

Bundan sonraki aşamada yerel kaynaklarda Zahir Ömer'in kaçışına ve öldürülmesine dair farklı anlatımlara rastlanır. Mihail es-Sabbâğ, bunu bir kaçış gibi değil de, anlaşılmaya dayalı şehri terkediş olarak ifade eder⁵⁵⁶. Abbûd es-Sabbâğ'a göre, Ahmed Ağa, Zahir Ömer'e şehri terketmesinin kalıp ölmesinden daha iyi bir seçenek olduğunu söyleyerek onu şehirden kaçmaya teşvik etmiştir⁵⁵⁷. Öte yandan Ahmed Ağa'nın, Akka Kalesi'nin kapılarını Hasan Paşa'nın askerlerine açmış olduğuna dair bir anlatıma rastlamak mümkündür. Mihail'in bu anlatımının devamında, Ahmed Ağa'nın, Zahir Ömer'in kaçış güzergahı üzerinde pusuda beklediği ve Zahir Ömer'in yalnız olduğu bir anda onu tüfekle yaraladığı, sonra yaralı halde yerde yatan Zahir Ömer'in yanına gidip onu öldürerek kellesini kestiği ve Hasan Paşa'ya gönderdiği belirtilir. Olayın geçtiği yer Akka'ya dört saat mesafede bulunan Ebû Atebe isimli bir yerdir⁵⁵⁸.

⁵⁵³ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 55.

⁵⁵⁴ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 106-108; Mihail es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 55-56. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, s. 37-38; Emir Haydar Ahmed eş-Şihâbî, *Tarih Ahmed Paşa el-Cezzâr*, s. 68-69.

⁵⁵⁵ Mihail es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 56,62.

⁵⁵⁶ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 56.

⁵⁵⁷ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 108.

⁵⁵⁸ Mihail es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 56.

Abbûd es-Sabbâğ'a göre Zahir Ömer şehrin saray kapısından çıkarken bir mağribî askerinin tüfeğinden çıkan kurşunla yere yığıldı. Burası şehre on beş dakika uzaklıkta bir yerdi. Zahir Ömer, yaralı ve baygın bir halde yerde yatıyordu. Maiyetindeki süvariler, şehir tarafından açılan yaylın ateşinden dolayı Zahir Ömer'in yanına gelemediler. Bu esnada megâribeden birkaç nefer gelip onun kellesini bedeninden ayırdılar. Sonra da Ahmed Ağa'ya getirdiler. Ahmed Ağa, Zahir Ömer'in kesik başını Hasan Paşa'ya gönderdi⁵⁵⁹.

Bu esnada meydana gelen olayların gelişimine dair Hasan Paşa'nın *Gazavât*'ındaki anlatımla Abbûd'un anlatımı arasında paralellikler olduğu görülür. Buna göre, Zahir Ömer'in tasfiyesini âmir yeni bir fermanın gelmesiyle, 23 Ağustos günü Hasan Paşa, emrindeki neferatın bir kısmının Akka Kalesi'nin deniz tarafındaki *gümruk mahalline* doğru hareket etmelerini, daha önce Zahir Ömer'in emrindeki askerlerden paşanın tarafına çekilenlerin karadan yürütölmelerini emretmiştir. Yoğun bir top ateşiiyle birlikte önde Hasan Paşa'nın bindiğı filika arkasında diğeri filikalar kalenin *gümruk mahalline* doğru ilerlerken karada bahsiğecen megâribe birlikleri yürüyüşe geçmişler, Kaptan Paşa'nın hücumu kalktığı haberi verilince Zahir Ömer, atına atlayıp kalenin arka kapısından kaçmıştır. Kaptan Paşa'nın süvarileri peşinden yetişip kaleye on beş dakikalık mesafede bir mahalde tüfikle vurarak Zahir Ömer'i atından düşürdüler. Zahir Ömer'in yanındakiler ardlarına bakmadan kaçarlarken yaralı halde yere düşen Zahir Ömer'in yanına gelen askerlerden biri kellesini kesti. Sonra Zahir Ömer'in kesik başı Hasan Paşa'nın huzuruna getirildi⁵⁶⁰.

3.6. Zahir Ömer'den Sonra Zeydânîler

Hasan Paşa, Zahir Ömer'in öldürölmesiyle birlikte Akka Kalesi'nde mukavemet gösterecek bir askerî güç kalmayınca, buraya geldi. O esnada kalede bulunduğı anlaşılan Ahmed Ağa ed-Dengizli kendisini karşılayanlar arasındaydı. Ahmed Ağa'nın üzerlerindeki kontrolünü büyük ölçüde yitirdiğı anlaşılan megâribe askerlerinin, Fransız Hanı'nı ve şehrin diğeri emvalini yağmalama girişimlerini

⁵⁵⁹ Abbûd es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 109-110.

⁵⁶⁰ Tefvik Temelkuran, **Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, s. 461-464.

engellemek maksatlı önlemler alındı. Ahalinin ve Fransız Hanı'nda kalmakta olan ticaret erbabının canlarının ve mallarının güvenliğini sağlandı. Kaptan Paşa'nın bundan sonra Zahir Ömer'in ikamet ettiği konağa geçip burada konakladığı anlaşılmaktadır⁵⁶¹. Kaptan Paşa'nın Akka'ya çıktığı günün ertesi günü, 24 Ağustos 1775 tarihinde, Zahir Ömer'in kesik başı Kaptan Paşanın Enderun çukadarı Derviş Hasan Ağa ile İstanbul'a gönderildi⁵⁶².

Kaptan Paşa, daha önce Akka Muhafızı olarak tayin edilen Cezzâr Ahmed Paşa gelinceye kadar Akka'da ikamet etti⁵⁶³. Bu esnada Osmanlı hükümeti tarafından Zahir Ömer'in tasfiyesinin başarıyla gerçekleştirilmiş olmasından dolayı tebrik mesajını ihtiva eden bir ferman ile paşayı onurlandırmak için ayrıca bir samur kaftan gönderildi⁵⁶⁴. Hükümet tarafından, Kaptan Paşa'ya ve diğer görevli paşalara gönderilen diğer hükümlerde ise Zahir Ömer'in tasfiyesiyle işin bitmediği, oğullarından Ali'nin de yakanlanması gerektiği talimatı veriliyordu⁵⁶⁵. Ayrıca, Emir Yusuf'a ve Sayda, Beyrut dağlarında yaşayan diğer kabilelerin şeyhlerine Zahir Ömer'in öldürüldüğü, oğlu Ali'nin ise yakalanması gereken bir isyancı olduğunu ihtiva eden uyarıcı bir hüküm gönderildi⁵⁶⁶. Kaptan Paşa, buyruldular göndererek Ali'nin herhangi bir şekilde desteklenmemesi gerektiği konusunda bölgedeki kabile şeyhlerini uyardı⁵⁶⁷. Bölgede asayişin sağlanmasına yönelik faaliyetler sürdürülürken, aslında Zahir Ömer'in tenkili hareketına katılmaları beklenen Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa, Sayda valisi Muhammed Paşa ve Akka muhafızı Cezzâr Ahmed Paşa henüz görev mahallerine ulaşamamışlardı. *Gazavat*'ın yazarına göre Şam ve Sayda valilerinin gelmeme nedenleri Zahir Ömer'den korkmalarıydı⁵⁶⁸. Nihayet

⁵⁶¹ İskender Ma'lûf, "Tarih eş-Şeyh Zâhir el-Ömer", s. 549-550. Ayrıca bkz. Halid Safi, **Hâkim el-Celîl**, s. 277.

⁵⁶² Tevfik Temelkuran, **Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, s. 464. Zahir Ömer'in kesik başını getiren tatarın adı Osmanlı arşiv kayıtlarında Uzun Ahmed olarak geçer. 6 Ekim tarihli bir belgede Uzun Ahmed'e bu görevi yerine getirdiği için 20 akçelik sipahilik görevinin tevdi edildiği belirtilmektedir. Bkz. Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", **DİA**, s. 91.

⁵⁶³ *Gazavat*'taki anlatıma göre Cezzar Ahmed Paşa'nın Akka'ya geliş tarihi 24 Receb 1189/20 Eylül 1775 tarihidir. Kaptan Paşa, bu tarihte Hayfa'ya geçip iki gün sonra demir almış ve İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Bkz. Tevfik Temelkuran, **a.g.e.**, s. 473.

⁵⁶⁴ BOA, **A.DVNS.MSR.MHM.d**, nr. 9, s. 22, hkm. 35.

⁵⁶⁵ BOA, **A.DVNS.MSR.MHM.d**, nr. 9, s. 22, hkm. 37; s. 22, hkm 38.

⁵⁶⁶ BOA, **A.DVNS.MSR.MHM.d**, nr. 9, s. 30, hkm. 47.

⁵⁶⁷ Tevfik Temelkuran, **Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, s. 464.

⁵⁶⁸ **A.e.**, s. 465.

görevli valilerden Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa, 28 Ağustos günü Akka Kalesi'ne gelip Kaptan paşa ile görüştü. Kaptan Paşa bu görüşmede, Akka'ya Cezzâr Ahmed Paşa gelinceye dek bir muhafız tayininin münasib olacağını, zira deniz mevsiminin geçmek üzere olduğunu daha fazla bekleyerek donanmayı tehlikeye atmak istemediğini belirtti. Azmzâde Muhammed Paşa ise, en azından Sayda valisi Muhammed Paşa gelinceye kadar beklemleri yönünde görüş bildirdi⁵⁶⁹.

Akka'da bu gelişmeler yaşanırken Zahir Ömer'in oğullarının, firar etmiş oldukları mahallerden gelişmeleri takip etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ali, Deyr Hanna Kalesi'nde, Osman Şifâ Ömer'de, Ahmed ve Salih Taberiye'de, Sadeddin Nâsıra'da bulunmaktaydı⁵⁷⁰. Kaptan Paşa, ilk etapta Zahir Ömer'in oğullarıyla uğraşmak istemedi, bu işi Şam valisi ve Sayda valisine havale etti⁵⁷¹. Özellikle Ali, üzerine gidilirse epey uğraştıracağı benziyordu; *Gazavât* yazarına göre, Akka'ya geldiğinin ertesi günü Kaptan Paşa'ya bir mektup gönderip meydan okudu⁵⁷². Öte yandan Mihail'e göre, Osman diğer kardeşlerine birer mektup yazarak Hasan Paşa'ya gidip teslim olmayı teklif etmiş, böylece paşanın güvenini kazanıp babasının yerine kendisinin Safed beldelerinin mültezimi olarak tayin edileceğini hesap etmişti. Diğer kardeşleri bu teklife cevap verirken Ali, yüz çevirip ikamet etmekte olduğu Deyr Hanna Kalesi'ni tahkim etmeye başladı⁵⁷³. Azmzâde Muhammed Paşa'nın ve Sayda valisi Muhammed Paşa'nın, daha önce babasının tasfiyesi seferinde olduğu gibi Ali üzerine sefer düzenleme işini savsaklamaya niyetleri olduğu görülmüyordu. Kaptan Paşa'ya Ali'nin üzerine gidip kalesini muhasara edecek çapta toplarının olmadığını söylediler. Ali'nin üzerine yapılacak sefere iştirak edecek askerlerin ihtiyacı için kullanmak üzere Yafa Kalesi'nde Ebuzzeheb Muhammed Paşa'dan kalan zahirenin⁵⁷⁴ kendilerine teslim edilmesini istediler. Kaptan Paşa, bütün bu bahanelerin işi savsaklamak için ileri sürüldüğünün farkındaydı. Diğer taraftan Cezzâr Ahmed Paşa,

⁵⁶⁹ A.e., s. 465-466.

⁵⁷⁰ BOA, A. AMD, nr. 19, göm. 27; Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 61.

⁵⁷¹ Tevfik Temelkuran, a.g.e., s. 470-471.

⁵⁷² A.e., s. 465.

⁵⁷³ Mihail es-Sabbâğ, a.g.e., s. 61.

⁵⁷⁴ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 9, s. 18, hkm. 28.

Akka'ya varır varmaz donanmasını daha fazla tehlikeye atmadan dönmek niyetinde olduğunu her seferinde ifade ediyordu⁵⁷⁵.

Kaptan Paşa, Ali Zahir'in yakalanması konusunda Şam valisiyle pazarlıklarını sürdürürken, 28 Ağustos günü Zahir Ömer'in en önemli adamı İbrahim es-Sabbâğ'ın yakalandığı haberi geldi⁵⁷⁶. İbrahim önemliydi çünkü Zahir Ömer'in ve oğullarının emvalinin akıbetini en iyi bilen kişi oydu. Dahası kendisinin de, efendisinin koruması altında gerçekleştirdiği yatırımlardan kazanmış olduğu yüklü miktarda malı mülkü vardı. Osmanlı hükümeti, Zahir Ömer'in isyanına iştirak etmiş olduğundan İbrahim'in emvaline el konulmasını istiyordu⁵⁷⁷.

İbrahim'in, Kaptan Paşa'nın eline geçmesinin hikayesinin anlatımı Abbûd'da ve *Gazavat*'ta birbirine paralellik göstermektedir. Buna göre, İbrahim, Akka Kalesi kuşatma altındayken kaçanlar arasındaydı. Önce Cıddîn Kalesi'ne vardı ve buranın hakimi Ahmed Hüseyin'den yardım istedi. Anlaşılan o ki, Ahmed Hüseyin, daha önce Kaptan Paşa ile irtibat kurmuştu. Yanına sığınan İbrahim'e vaktiyle Zahir Ömer'in yaptıklarından pek hoşnut olmadığını ifade etmiştir⁵⁷⁸. Amacı İbrahim'in yanındaki nakide el koyup onu Kaptan Paşa'ya teslim etmektir. Ancak, İbrahim'in dostlarından biri olan Metâvile şeyhlerinden Kaplan gelip onu Ahmed Hüseyin'in elinden kurtardı ve Hunin Kalesi'ne gönderdi. Şeyh Kaplan, Azmzâde Muhammed Paşa'dan dostunun af edilmesi için eman almak üzere Akka'ya gitti⁵⁷⁹. Azmzâde, İbrahim'i himaye etmeyi kabul etti. Muhtemelen bunu yapmasında, himayesi altına aldığı İbrahim'in yüklü miktarda emvaline el koyma niyeti etkili olmuştur. Azmzâde, Akka'daki görüşmeleri esnasında Kaptan Paşa'ya İbrahim'in himayesi altında olduğunu bildirdi. Kaptan Paşa, zaman geçirmeksizin adamlar göndererek İbrahim'in kendisine teslim edilmesini istedi. Azmzâde, bir süre ayak dirediyse de Kaptan Paşa'nın ısrarlarına dayanamayıp 31 Ağustos'ta İbrahim'i ona teslim etti⁵⁸⁰. Zahir Ömer'in ve oğullarının emvali hakkında bilgi sahibi olan yegane kişi olmasının yanı sıra, Rus donanmasının Beyrut'u

⁵⁷⁵ Tevfik Temelkuran, *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, s. 470-471.

⁵⁷⁶ A.e., s. 466.

⁵⁷⁷ BOA, *HAT*, nr. 54820-1; Tevfik Temelkuran, *a.g.e.*, s. 466-467; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, s. 38.

⁵⁷⁸ Tevfik Temelkuran, *a.g.e.*, s. 464.

⁵⁷⁹ Abbûd es-Sabbâğ, *er-Ravzu'z-Zâhir*, s. 112.

⁵⁸⁰ A.e., s. 112-113; Tevfik Temelkuran, *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, s. 466-467.

topa tutmasında rolü olması Kaptan Paşa'nın, İbrahim'in kendisine teslim edilmesi konusunda, Azmzâde'yi ikna etmek için ileri sürdüğü sebepler oldu⁵⁸¹.

Cezzâr Ahmed Paşa'nın gecikmesi, Kaptan Hasan Paşa'yı, bilhassa deniz mevsiminin geçiyor olmasından dolayı endişelendiriyordu. Olumsuz hava koşullarında emri altındaki gemilerin zarar görmesi ihtimali vardı. Daha fazla beklememek için, 19 Eylül 1775 tarihinde, bir buyruldu ile Akka Kalesi'ne Hacı Abbas Ağa'yı dizdar olarak atadı. Abbas Ağa ulufesini Akka Gümrüğü'nden alacaktı. Beratı ise Kaptan Paşa Asitaneye vardığında düzenlenecekti⁵⁸². Akka dizdarının atanmasından bir gün sonra, görevin asıl sahibi Cezzâr Ahmed Paşa çıkageldi. Akka muhafızı ile birkaç saat görüşüp kaleyi ona teslim eden Kaptan Paşa, hemen dönüş hazırlıklarını başlattı. Yanına İbrahim es-Sabbağ'ı da alıp 22 Eylül 1775 tarihinde Hayfa'dan İstanbul'a doğru yola çıktı⁵⁸³.

Bundan sonra sıra İbrahim'in sorgulanmasına geldi. Sorgulama esnasında İbrahim'den ne Zahir Ömer'in ne onun oğullarının ne de kendisinin emvali hakkında bilgi alınabildi. Ancak, Kaptan Paşa dönüşü geçip Kıbrıs Adası'nın Tuzla Limanı'nda demir atıp, adaya çıktığı esnada İbrahim'in sırrını çözecek istihbarat geldi. Buna göre, Akka'nın kuşatılmasından birkaç gün önce, buradaki Fransız Hanı içinde bulunan manastırda görevli bir Frenk papazı, Fransız kalyonlarından birine binip Kıbrıs Adası açıklarına gelmişti. Zahir Ömer'in emvalinden bir miktarının bu papazın yanında olduğu söyleniyordu. Kaptan Paşa, Kıbrıs'taki Fransız konsolosluk yetkililerinden ve Fransız kalyonunun kaptanından, sorgulamak üzere papazı kendisine teslim etmelerini istedi. Yanında getirmiş olduğu İbrahim ile papazı yüzleştirip ikisini birlikte sorguladı. Papaz, İbrahim'in kendilerine kırk sekiz bin kûsur riyal ve bir demir sandık emanet ettiğini ve bunların elan Akka'daki manastırda olduğunu itiraf etti. İbrahim, sorgu sırası kendisine geldiğinde bu konuda bir şey bilmediğini söyledi. Bunun üzerine, Kaptan Paşa, papazı emrindeki kalyonlardan birine bindirip Akka'ya gönderdi. Sonuçta, papazın dediği gibi, manastır içinde İbrahim'e ait 48.456 adet riyal ve bir

⁵⁸¹ A.e., s. 467.

⁵⁸² BOA, C. AS, nr. 1142/50757

⁵⁸³ Tevfik Temelkuran, a.g.e., s. 472-473.

demir sandık bulundu ve Kaptan Paşa'nın gönderdiği geminin kaptanına teslim edildi⁵⁸⁴.

3.6.1. Ali'nin Tasfiyesi ve Diğer Kardeşlerin Akıbetleri

Zahir Ömer'in oğullarından Ali ve Osman, daha babaları hayattayken siyasi faaliyetlere girişmişler, isyan edip babalarının yerel iktidarına meydan okumuşlardı. Suleybî'nin bu isyan faaliyetlerine girdiğine dair kaynaklarda çok bir malumata rastlanmaz. Onun, Ali Bey'le birlikte Mısır'a gitmesi ve orada Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın güçleriyle girilen çatışmalarda hayatını kaybetmesi, etkili bir siyasi figür olduğunu göstermektedir. Ali ve Osman'ın başkaldırmaları ise Zahir Ömer'i oldukça zor durumlara sokmuştu.

Babalarının ölümünden sonra Ali ve Osman arasında bir hakimiyet mücadelesinin başladığı görüldü. Osman'ın amacı, babasından sonra onun statüsünü ele geçirmektir. Bu amaçla, kardeşlerine Osmanlı güçlerine karşı savaştan vazgeçirmeye yönelik telkinlerde bulundu. Böylece, Osmanlı hükümetiyle ve bölgedeki temsilcileriyle, babasından sonraki dönemde doğacak siyasi boşluğu doldurma konusunda bir pazarlık ortamı oluşturmak istemiş olabilir. Ancak olayların gidişatı Osman'ın ihtirasını tatmin edecek şekilde gelişmeyecekti. Osmanlı hükümeti, Zahir Ömer'in isyanının bastırılmasından sonraki dönemde bölgede merkeziyetçi iktidar anlayışını daha etkin bir şekilde tatbik etmeyi öngörüyordu. Bunun gerçekleştirilmesi ise tedrici bir şekilde olabildi. Öncelikli olan, yerel iktidatlarını ve nüfuzlarını valilere meydan okuyabilecek düzeyde güçlendirmiş olan Zeydânî Ailesi'nin tamamen tasfiye edilmesiydi. Sonrasında, Sayda ve Şam valiliklerine tayin edilecek olan Cezzâr Ahmed Paşa'nın bölgede diğer yerel güçlerin nüfuzlarını zayıflatıcı faaliyetleri hükümet tarafından desteklenecekti. Dolayısıyla, Osman'ın beklentileri hiçbir zaman karşılanmayacaktı. Öte yandan Osman'a önce kardeşi Ali karşı çıkmıştır.

⁵⁸⁴ BOA, **HAT**, nr. 54820-1; Tefik Temelkuran, **Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, s. 467-470; Abbûd es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 112-113.

Osmanlı hükümeti, Ali'yi ciddi bir tehdit olarak görüyordu. Zeydânî Ailesi'nin bölgedeki etkinliğini sona erdirmek ve ailenin vergi borçlarının tahsilinin yanı sıra külliyetli mal varlıklarına el koyabilmenin önünde en büyük engel Ali'nin varlığıydı. Ayrıca, onun hakkından gelinmezse hem Zahir Ömer'in tasfiyesi ile başlanan iş yarım kalacak, hem de bölgede asayişin sağlanabileceği, vergilerin toplanabileceği bir vaziyetin tesisi tehire kalacaktı⁵⁸⁵. Zahir Ömer'in öldürülmesinden hemen sonra Hasan Paşa'ya Ali'nin de yakalanıp cezasının verilmesini âmir hükümler gönderilmişti. Ancak Hasan Paşa, Ali'nin takibi ve yakalanması hususunda Şam valisi ve Sayda valisine işi havale etmişti. Cezzâr Ahmed Paşa'ya gelince, hükümet, Zahir Ömer'in tasfiyesinde etkin rol alırsa kendisine vezirlik rütbesi ve Sayda Eyaleti valiliği verileceğini vadetmişti. Ancak Şam ve Sayda valileri gibi O da herşey olup bittikten sonra, 20 Eylül 1775 tarihinde, çıkıp gelince bu defa kendisine Ali Zahir'i yakalayıp idam ederse bu ödülleri verileceği vadedildi⁵⁸⁶.

Ali'nin yerel kaynaklarda vasedildiği gözüpekliğe⁵⁸⁷ münasip davrandığı, Hasan Paşa'ya meydan okuduğunu ihtiva eden mektuplar göndermesinden de anlaşılıyordu. Hasan Paşa, Akka'da çok oyalanmayarak dönünce, Ali de diğer kardeşleri gibi iktidarı altındaki Deyr Hanna ve Safed Kaleleri'nde savunma tertibatları alacak zaman ve fırsatı bulmuş oldu⁵⁸⁸. Bölgenin diğer yerel güçleri ile ittifak kurması ihtimali hükümeti ve bölgedeki valileri tedirgin etmekteydi. Bu nedenle 1776 senesinin şubat ayında hükümet Nablus şeyhlerinden Şeyh Yusuf b. el-Cerrâr'a, Yafa Muhafızı Emir Ahmed'e, Şii Metâvile Şeyhlerinden Şeyh Nâsîf en-Nassâr'a, Şeyh Kaplan el-Hasan'a, Şeyh Ahmed el-Abbâs'a, Şeyh Abbas el-Ali'ye, Şeyh Haydar Fâris'e, Şeyh Hasan Mansûr'a, Şeyh Hamza b. Ali el-Mansûr'a ve Şeyh Muhammed el-Hüsnâ'ya Arapça kaleme alınmış olan hükümler gönderdi⁵⁸⁹. Bu hükümlerde, Zahir Ömer'den bahisle velinimet olan devlete başkaldırdığı, tuğyan ehli olup şeytana uyarak isyan ettiği ve neticede Kaptanıderya Hasan Paşa'nın elinden cezasını bulduğu ifade ediliyordu. Aynı hükümlerde, Zahir Ömer'in oğlu Ali'nin

⁵⁸⁵ BOA, MD, nr. 173, s. 87, hkm. 298; s. 105, hkm 378; s. 109 hkm. 389.

⁵⁸⁶ BOA, MD, 166 s. 410, hkm. 923.

⁵⁸⁷ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 61.

⁵⁸⁸ Ahmed Vâsîf Ef. *Mehâsinü'l-Âsâr*, haz. Mücteba İlgürel, s. 62; Mihail es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 61.

⁵⁸⁹ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 9, s. 48. hkm. 67,68,69,70.

babasından daha azgın (*eşna'*) çıktığı onun yakalanması ve katli için de Sayda Eyaleti kendisine tevcih edilmiş olan Cezzâr Ahmed Paşa'nın görevlendirildiği bildirilerek bölgenin kabile ve aşiret şeyhlerinden paşaya askerî hususlarda ve danışmanlık konusunda yardım etmeleri isteniyordu. Bu gibi tenbihatı ihtiva eden Arapça bir hüküm birkaç ay sonra Ali'nin kardeşlerinden Ahmed'e gönderilmiştir⁵⁹⁰.

Cezzâr Ahmed Paşa, vakit geçirmeden Ali'yle mücadeleye girişti. Anlaşıldığı kadarıyla, hükümet onu Sayda valisi olarak atadı ve Ali'nin takibâtı konusunda tam yetki verdi. Cezzâr Ahmed Paşa, 1776 senesinin bahar mevsimini, Safed ve civarındaki kalelerde saklanan Ali'nin izini sürmekle geçirdi⁵⁹¹. Aynı dönemde, tam olarak 21 Mayıs 1776 tarihinde, Bozcaada'da bulunan Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa'ya bir ferman ulaştı. Bu fermanda, Ali'nin takibinde olan Sayda valisi Cezzâr Ahmed Paşa, onun adam toplayarak isyan ateşinin alevini yükseltmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu dile getirmekte, Hasan Paşa'nın geçen sene olduğu gibi yine denizden destek vermesinin gerektiğini bildirmekteydi. Cezzâr Ahmed Paşa'nın uyarılarını dikkate alan hükümet, Kaptan Paşa'nın Hayfa'ya gitmesini ve Sayda paşasıyla irtibata geçmesini emretti⁵⁹². Ali'ye karşı harekete geçip Kaptanıderya'ya yardım etmeleri için İçil valisi Nablusî Mustafa Paşa ve Kudüs mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın yanı sıra Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa görevlendirildiler⁵⁹³.

Cezzâr Ahmed Paşa ise emrindeki on iki binden fazla askerle Ali'nin elindeki bazı kaleleri geri almıştı. Ali, yanındaki güçlerle birlikte son olarak Deyr Hanna'da bulunan kalede savunmaya geçti⁵⁹⁴. Bu esnada Osmanlı hükümeti, doğup büyüdüğü yer olması bakımından Şam havalisini daha iyi tanıdığını gerekçe göstererek Sayda valiliğine, İçil Sancağı mutasarrıfı Nablusî Mustafa Paşa'yı atadı. İçil Sancağı ise Cezzâr Ahmed Paşa'ya verildi. Ancak hükümet, Cezzâr Ahmed Paşa'nın, Ali'nin tasfiyesi işi bitene dek bölgeden ayrılmamasını, Akka'da aldığı muhafaza tedbirlerini gevşetmemesini istiyordu. Ayrıca yerine atanan Mustafa Paşa ve Ali'nin isyanını

⁵⁹⁰ BOA, **MD**, nr. 173, s. 159, hkm. 552 (Evasıt Ca 1190/Temmuz 1776 başları).

⁵⁹¹ BOA, **MD**, nr. 173, s. 87, 298.

⁵⁹² BOA, **MD**, nr. 173, s. 87, hkm. 298.

⁵⁹³ BOA, **MD**, nr. 173, s. 87, hkm. 298; s.108, hkm. 387.

⁵⁹⁴ BOA, **MD**, nr. 173, s. 202, hkm. 685.

bastırmakla görevli Kaptan Paşa gelinceye kadar vaziyetini bozmayacaktı⁵⁹⁵. Cezzâr Ahmed Paşa'ya bu vazifesinde yaptığı harcamaları karşılaması için Sayda mukataalarından ödenmek üzere on bin kuruşluk bir tahsisat yapıldı⁵⁹⁶. Deyr Hanna Kalesi'nde kuşatma devam ederken Ahmed Paşa'nın Sayda valiliğinden azlini gerektiren bu tayin, Kaptan Paşa'nın 13 Temmuz 1776 tarihinde⁵⁹⁷ Akka'ya gelip Ahmed Paşa'yla irtibata geçmesinden sonra onun bu isyanın bastırılması yolunda yaptıkları hakkındaki tahriratı üzerine iptal edildi⁵⁹⁸.

Bu esnada Cezzâr Ahmed Paşa, Kudüs mutasarrıfı İbrahim Paşa'dan aldığı askerî destekle Deyr Hanna'daki kuşatmadan sonuç alacak duruma gelmişti. Kalenin dört bir yanı kuşatılmış, kale dışında inşa edilmiş kule, burç ve tabyalar ele geçirilmişti. *Gazavât*'taki anlatıma göre, Kaptan Paşa da gelip leventleriyle kuşatmaya iştirak etmiştir. Ali'nin oğullarından Hasan ve kalenin müftüsü gelip kalede yaşayan halkın zor durumda olduğunu dile getirerek Hasan Paşa'dan Ali'yi affetmesini istediler. Fakat Kaptan Hasan Paşa, bizzat kendi gelmedikçe affedilmesinin mümkün olmadığını söyleyerek bu talebi geri çevirdi. Sonrasında donanmadan gönderilen topların dövdüğü kale surlarının bir tarafı yıkılınca oradan yürüyüşe geçildi ve 23 Temmuz 1776 tarihinde kalenin zabtı tamamlandı. Bütün bu çatışmalar sırasında Ali'nin adamlarından elli-altmış kadarı öldürüldü. Ali, ailesi ve maiyetiyle birlikte, kale düşmeden bir gece önce kaçtı⁵⁹⁹. Deyr Hanna Kalesi'nin savunmasını sürdüren Ali'nin diğer oğlu Fadıl ve kale komutanı olarak atadığı Yusuf ed-Debbûr isimli kethüdası ele geçirildiler ve Akka Kalesi'ne gönderilip hapsedildiler⁶⁰⁰.

⁵⁹⁵ BOA, MD, nr. 173, s. 105, hkm. 378 (Nisan 1776 sonları); s. 109, hkm. 389; s. 111, hkm. 393.

⁵⁹⁶ BOA, MD, nr. 173, s. 111, hkm 394.

⁵⁹⁷ Kaptan Paşa'nın Akka'ya varış tarihi Seyir Müfredat Defterinde 16 Ca 1190/3 Temmuz 1776 olarak kayıtlıdır. Ancak Akka'dan Deyr Hanna'ya gidişi 26 Ca 1190/13 Temmuz 1776 olarak kayıtlıdır. Bkz. Şenay Özdemir, "Osmanlı Donanmasının Bir "Seyir Defteri" ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 24, sayı 37, Ankara 2004, s. 151-152.

⁵⁹⁸ BOA, MD, nr. 173, s. 202, hkm. 685. Bu tayinin yapılmasında Cezzar Ahmed Paşa'nın kendi talebinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, MD, nr. 173, s. 145, hkm. 514; s. 197, hkm 672. Hükümet, Kaptan Paşa'nın, Cezzar Ahmed Paşa'nın Sayda Eyaleti valiliğinde kalmasına dair tahriratına, bu paşanın zaten kendisinin istifa ettiğini dile getirerek cevap vermiştir. Ancak başarılı Kaptan-ı Deryayı gücendirmemek maksatlı Cezzar Ahmed Paşa yerinde bırakılmıştır. Bkz. BOA, MD, nr. 173, s. 202, hkm 685.

⁵⁹⁹ BOA, MD, nr. 173, s. 202, hkm. 685; C. DH, nr. 314/15657; Tevfik Temelkuran, **Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, s. 553-555.

⁶⁰⁰ BOA, MD, nr. 173, s. 205, hkm. 688; Tevfik Temelkuran, **a.g.e.**, s. 553,555.

Ali ve yanındakiler Safed Kalesi'ne kaçımlardı⁶⁰¹. Cezzâr Ahmed Paşa'nın takibatı kendisinin sürdürebileceğini söylemesine rağmen Kaptan Paşa Ali'yi bizzat takip ederek Safed Kalesi'nin önüne geldi. Safed ahalisi, Ali'yi desteklemek istemiyorlardı. Durumun kendisi için zorlaştığını anlayan Ali çareyi ailesini ve az sayıdaki askeri gücünü alıp kaçmakta buldu. Bundan sonra Ali için durup sığınabileceği bir kale kalmamıştı. Mihail'in anlatımına göre bedevîler gibi Filistin ve Celîle topraklarında gezinmeye başladı⁶⁰². Safed Kalesi'nin müftü, nakibüleşraf gibi ileri gelenleri gelip kalenin anahtarlarını Kaptan Paşa'ya teslim ettiler (7 C 1190/24 Temmuz 1776). Böylece Safed Kalesi herhangi bir çatışmaya girilmeksizin ele geçirilmiş oldu. Safed Kalesi'ne güvenliğini sağlamak maksatlı asker yerleştirildi. Sonrasında Kaptan Paşa, Deyr Hanna Kalesi'ne döndü. Burada Zahir Ömer'in oğullarından Osman, Ahmed, Salih ve Sadeddin yanına gelip teslim olup eman dilediler. Kaptan Paşa, Ali'nin oğlu Fadıl ve kethüdası Yusuf ed-Debbûr'un yanı sıra biraderleri Osman, Salih, Ahmed ve Sadeddin'i bir gemiyle Asitane'ye gönderdi⁶⁰³. Ali'nin, kuzeydeki Dürzî emirlerine veya Metâvile şeyhlerine sığınabileceği yahud Bedevî kabilelerinin arasına karışıp izini kaybettirebileceğine dair hükümet tarafından dile getirilen şüpheler bulunmaktaydı. Bu hususun araştırılması istendi. Deyr Hanna'da, civardaki yerel güçlere, Ali'ye herhangi bir şekilde yardım edilmemesi konusunda uyarıları ihtiva eden buyrulduklar gönderildi. Ayrıca, Cezzâr Ahmed Paşa, Ali'nin Dürzî şeyhlerine sığınmış olduğuna dair bir istihbaratı araştırmak için kuzeye bir keşif birliği gönderdi⁶⁰⁴. Bölgeden gelen sadrazam tatarlarından Hasan'ın takririnden, Ali'nin, çölde gezip oradaki şeyhlerden eman talep ettiğinin anlaşılması üzerine Cezzâr Ahmed Paşa'dan gereken önlemleri alması istendi⁶⁰⁵.

Zahir Ömer'in öldürüldüğü seferde daha çok Akka, Hayfa ve Yafa gibi kıyı şeridinde yer alan yerleşimler üzerinde kontrol ele geçirilmişti. Ali'ye karşı yürütülen mücadelenin ise Safed Sancağı'nın iç kesimlerinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Deyr

⁶⁰¹ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 63; Tevfik Temelkuran, *a.g.e.*, s. 555; BOA, *C. DH*, nr. 14426

⁶⁰² Mihail es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁰³ Tevfik Temelkuran, *a.g.e.*, s. 555-556; BOA, *MD*, nr. 173, s. 202, hkm. 685; s. 272-273, hkm 926. Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'nın Ali'nin tasfiyesi için geldiği 1776 senesi 24 Haziran'ından ayrılışının gerçekleştiği 12 Eylül 1776 tarihine kadar bölgedeki gerçekleştirdiği faaliyetleri ile ilgili raporu için bkz. BOA, *A. MKT*, nr. 95, göm. 46.

⁶⁰⁴ BOA, *MD*, nr. 73, s. 205, hkm 688; s. 274, hkm. 930; *C. DH*, nr.14426.

⁶⁰⁵ BOA, *MD*, nr. 173, s. 197, hkm 672.

Hanna ve Safed Kaleleri'nin dışında Taberiye, Habeş, Cebel Mukataası'nda yer alan Ciddîn, Sa'sa, Deyr el-Kâsî, Beyt Hasan gibi kalelerin Ali tarafından gizlenmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır⁶⁰⁶.

Ali'nin Safed'den kaçışından sonraki serencamı ve öldürülmesi hakkında Mihail'in anlatımlarında ve olayların çağdaşı en önemli kaynaklardan biri olan *Gazavât*'taki anlatımlarında paralellikler vardır. *Gazavât*'taki anlatıma göre, Ali, Safed'den kaçtıktan sonra buranın civarında bulunan 'Alma (Alime) Köyüne geldi. Etrafta keşif gezisi yaparken levend askerlerinden iki yüz elli kişilik bir birliğe rastladı ve onlarla çatışmaya girdi. Çatışmadan sonra Alma Köyü'ne geri döndüğünde köyün şeyhi, Kaptan Paşa'dan gelen buyruldu gereği daha fazla orada kalamayacağını söyleyince buradan çıkıp kuzeye Sayda'nın güney doğusunda yer alan Şûf'a geldi ve burada birkaç gün kaldıktan sonra Safed civarına inip burada bulunan Sa'sa Köyü'ne geldi. Buradaki kaleyi savunma maksatlı kullanmak istedi. Ancak onu takip etmekle vazifeli bin leventten oluşan bir teftiş birliğiyle karşılaştı ve taraflar arasında yine bir çatışma yaşandı. Sa'sa Köyü'nde kalamayacağını anlayınca Ağustos ayının ortalarında tekrar Alma Köyü'ne geri döndü. Askerini buraya yerleştirdi. Ancak girilen çatışmalar neticesinde yanındaki askeri güç oldukça azalmıştı. Bu esnada Cezzâr Ahmed Paşa'nın maiyetinden ayrılıp, Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa'nın yanına gitmekte olan üç yüz leventlik bir bölük Alma Köyü'nün yakınlarında bulunan Benât Yakub isimli köprüden geçerken Ali ve adamlarıyla karşılaştı. Bu başıboş levent bölüğünün komutanı Kayserili İbrahim Ağa isimli bir bölükbaşydı. Ali'ye durumlarını anlatıp ondan eman istedi. Ali, azalan askeri gücüne takviye olsun diye bu isteği kabul etti ve bu levent bölüğünü emri altına almış oldu. Ancak anlaşılan bölükbaşı İbrahim Ağa'nın niyeti başkaydı. Ali'nin emrindeki asıl birliğin bir buçuk saat uzaklıkta olması ve yanında sadece sekiz on kişinin bulunmasını fırsat bilip bir gece ansızın çadırına baskın verip onu öldürdü. Böylece emrindeki leventleriyle Şam valisinin gözüne girmeyi umuyordu. Nitekim Şam valisi Ali'nin kesik başını görünce pek memnun oldu⁶⁰⁷.

⁶⁰⁶ BOA, MD, nr. 173, s. 285, hkm. 964.

⁶⁰⁷ Tefik Temelkuran, *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, s. 560-563.

Mihail'in anlatımına göre, Kaptan Paşa'nın ve Cezzâr Ahmed Paşa'nın bölgedeki yerel güçlere gönderdikleri buyruhduların tesiriyle kimse Ali'ye yardım etmeye cesaret edemez olmuştu. Yanındaki az miktardaki asker de Cezzâr'ın takip için gönderdiği askerî birliklerle girdikleri çatışmalarda verilen kayıplarla erimişti. Ali, kalan birkaç adamıyla Benât Yakup Köprüsü'nün yakınlarına gelip burada konaklamaya başladı. Cezzâr Ahmed Paşa, bunu haber alınca Şam valisine durumu bildirdi. Şam valisi Muhammed Paşa, Ali'yi yakalamak için bir tuzak düşündü. Yanındaki İbrahim isimli tatar asıllı komutanını kovduğu haberini yayıp Ali'nin yanına gönderdi. İbrahim emrindeki beş yüz kişilik kuvvetle Ali'nin yanına geldi. Ona bir elçi gönderdi ve durumunu izah ettirdi. *Gazavât*'taki anlatıma benzer şekilde Ali, silahlı adama ihtiyacı olduğu için İbrahim'in ve adamlarının karargahına girmesine izin verdi. Sonuçta bir gecen ansızın İbrahim ve adamları, Ali'nin çadırını basıp onu öldürdüler ve kesik başını Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa'ya gönderdiler⁶⁰⁸. Muhammed Paşa'nın bunun gibi *hile hud'a* işlerinde usta olduğunu, ayrıca paşanın, kendi maiyetinden bir ağanın Ali'nin katlini gerçekleştirdiği yollu rivayetin meşhur olduğunu dile getiren *Gazavât* müellifi vakıanın kendi anlatıldığı gibi geliştiğini iddia eder. İddiasına mesned olsun diye, kendi anlattıklarını Ali'nin katli esnasında yanında bulunan on adamından birine doğrulattığını ifade eder⁶⁰⁹.

Öte yandan Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, Cezzâr Ahmed Paşa, Ali'nin yakalanamamasında Şam valisi Muhammed Paşa'nın müsamahakar tavrının etkisi olduğunu düşünüyordu. Muhammed Paşa ise emrindeki levend ağası Kayserili Ali Ağa'yla bir tuzak kurup Ali'ye bir mektup yazdırdı. Bu mektupta Ali Ağa, Cezzâr Ahmed Paşa'nın askeriyle savaşmasında yardım etmek istediğini belirtiyor ve Ali'den yanına gelmesine izin vermesini istiyordu. Ali, Cezzâr Ahmed Paşa'nın maiyetindeki Büyük Abdullah Ağa ile bu Kayserili Ali Ağa arasında husumet olduğunu bildiğinden bu teklifi kabul etmekte bir sakınca görmedi ve memnuniyetle kabul etti. Sonuçta Ali'nin yanına gelen Kayserili Ali Ağa, fırsattan istifade ederek onu katletti. Böylece Muhammed Paşa'nın üzerindeki töhmet kalkmış, devlet nezdine itibarı artmış oldu⁶¹⁰.

⁶⁰⁸ Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 64-65.

⁶⁰⁹ Tevfik Temelkuran, *a.g.e.*, s. 563

⁶¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, s. 43. Sadullah Enverî Ef., *Enverî Tarihi*, Atıf Efendi Kütüphanesi, No: 1829, C. II, vrk. 68^b-69^a.

Osmanlı arşiv kaynakları, Ali'nin öldürülmesi konusunda Cevdet Paşa ve Mihail'in anlatımlarını desteklemektedir. Bu kaynaklardaki anlatımda Ali'nin, Azmzâde Muhammed Paşa'nın *hüsn-i tedbiriyle* tasfiye edildiği dile getirilmektedir. Buna göre, paşanın *delil başılığı* hizmetinde bulunan İbrahim ile muvazaalı bir iş çevrilmiş, paşa İbrahim'in ödeneklerini kesip maiyetinden kovmuş gibi yapmıştır. Sonrasında İbrahim, Ali ile haberleşip hizmetine girmek istediğini bildirmiş ve bu isteği kabul edilmiştir. Ancak diğer kaynaklardaki anlatımdan farklı olarak İbrahim ve yanındakiler Ali'nin yanına geldikten sonra açıktan çatışmaya girip onu öldürüp kesik başını Şam valisine göndermişlerdir. Ali'nin öldürülmesi haberini ve onun kesik başını payitahta, Şam valisinin çukadarı Hacı Ebu Bekir getirmiştir⁶¹¹.

Osmanlı hükümeti daha önce Zahir Ömer'in tasfiyesinde görevlendirdiği Azmzâde Muhammed Paşa'dan bazı hileler tertip edip bu asinin hakkından gelmesini emretmişti. Paşa, Zahir Ömer'in tasfiyesi seferine katılmakta gevşek davranmıştı. Osmanlı hükümeti, Şam paşalarını bölgenin siyasetinde etkili ana aktörlerden biri olarak gördüğünden, Ali'nin yakalanmasının gecikmesiyle birlikte Şam paşasının üzerindeki baskı artmış olmalıdır. Cezzâr Ahmed Paşa'nın bütün bu takibata rağmen Ali'nin yakalanamamasında Şam paşasının rolünün olduğuna dair ithamının bu baskıyı daha da arttırdığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Zahir Ömer'in tasfiyesinden hemen sonra oğlu Ali'nin yakalanması ve idamı konusunda Osmanlı hükümetinin iradesini tavizsiz bir şekilde ortaya koyan tutumu, Kaptan Paşa'nın amansız takibi, Cezzâr Ahmed Paşa'nın işin içinde bu defa aktif bir şekilde yer alması, bölge kabile ve aşiretlerinin Ali'ye yardım etmekten kaçınmalarına yol açmıştır. Böylece babası gibi giderek yalnızlaşan ve bir tecrid hali yaşamaya mahkum edilen Ali'nin tasfiyesi bir hileyle gerçekleştirilebilmiştir.

Zeydânî Ailesi'nden öldürülenler arasında Ali'nin biraderlerinden Sa'îd'in yer aldığı anlaşılmaktadır. Sa'îd, babaları hayattayken Ali'nin çıkardığı isyanlarda ağabeyinin yanında yer almıştı. Şimdi de ağabeyini desteklemekten çekinmemiştir. Safed Kalesi düştükten sonra yapılan takibatta yakalandığı anlaşılan Sa'îd, Deyr Hanna'da bulunan kulelerin komutasından sorumlu olan bir mağribî ve Ebû İzze

⁶¹¹ BOA, C. DH, nr. 15657.

Muhammed isimli başka bir mağribi ile birlikte bir süre hapiste tutulduktan sonra 5 Eylül 1776 tarihinde Beyrut'ta idam edildi. Bu idam, Kaptan Paşa'nın nezaretinde gerçekleştirildi⁶¹². Kaptan Paşa'nı idamını istediği Ebu İzze Muhammed, vaktiyle Ebuzzeheb Muhammed Paşa'nın maiyetinde yer almış, Yafa Kalesi'nin muhafazasında görevlendirilmişti. Ancak buranın mukataa gelirlerine zorla el koyması şikayet konusu olmuştu. Devletin şiddeti normalleştirdiği isyan zamanlarında böyle suistimallerin sert karşılık bulabilmesi Ebu İzze'nin idam edilmesinde etkili olmuşa benzer⁶¹³. Yoksa kaynaklarda doğrudan isyanla bir bağlantısı olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır.

Zahir Ömer'in oğullarından Osman, Ahmed, Salih ve Sadeddin'in yanı sıra Ali'nin oğlu Fadıl ve kethüdası Yusuf ed-Debbûr, daha önce payitahta gönderilmişlerdi. Ali'nin Safed'den kaçıışı sonrasında Hasan ve Hüseyin isimli iki oğlunu ve ailesini yanında gezdirdiğine dair haberler vardır⁶¹⁴. Osmanlı kaynaklarında, Fadıl dışında bu oğullardan sadece Hasan'ın adı geçer⁶¹⁵. Hasan'ın, muhtemelen babası tuzağa düşürülüp öldürüldükten sonra, kaçıp ortadan kaybolmak fikrindeyken Cezzâr Ahmed Paşa'nın adamları tarafından yakalandığı anlaşılmaktadır⁶¹⁶. Böylece, Zeydânî Ailesi'nden Osman, Ahmed, Sadeddin, Salih ve Ali'nin iki oğlu Fadıl ve Hasan ele geçirilmiş ve sorgulanmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir. Zeydânî Ailesi'ne askerî ve malî konularda hizmet eden İbrahim es-Sabbâğ, Yusuf ed-Debbûr gibi şahsiyetler de İstanbul'a sorguya gönderilenler arasında yer almıştır.

Öte yandan İbrahim es-Sabbâğ'ın oğulları Habîb ve Yâsîf, bu dönemde kaçıp Şuf'ta Mir Yusuf'a sığınmışlardır. Ali'nin oğlu Hasan, İstanbul'da yapılan sorgusunda, Zahir Ömer'in emvalinin ele geçirilmesi için bu ikisinin yakalanıp sorgulanmasının gerektiğini ifade edince, Kaptan Paşa ve Cezzâr Ahmed Paşa'ya bu konuda bir ferman gönderilmiştir⁶¹⁷.

⁶¹² BOA, **A. MKT**, nr. 95, göm. 46; **MD**, nr. 173, s. 272-273, hkm. 926; s. 253, hkm. 875

⁶¹³ BOA, **MD**, nr. 173, s. 251, hkm. 870; **A. MKT**, nr. 95, göm. 46.

⁶¹⁴ Mihail es-Sabbâğ, **Târih Zâhir**, s.63.

⁶¹⁵ BOA, **C. ML**, nr. 697/28516

⁶¹⁶ BOA, **MD**, nr. 173, s. 289, hkm. 967.

⁶¹⁷ BOA, **ML**, nr. 697/28516; **MD**, nr. 173, s. 196, hkm. 671; s. 285, hkm. 963.

İstanbul'a gönderilen Zeydânî Ailesi'nin üyeleri ve bunların hizmetinde bulunan zevat, burada birkaç defa sorgulanmıştır⁶¹⁸. Sorgulamalarda genellikle, babalarının ve kardeşlerinin isyanları esnasında nerede bulundukları, babalarının mallarının nerede olduğu soruları yöneltilmiştir. İbrahim es-Sabbağ, Zahir Ömer'in oğulları ile yüzleştirilmiş ve ona da benzer konularda sorular yöneltilmiştir⁶¹⁹. Ali'nin oğulları Fadıl, Hasan ve kethüdası Yusuf ed-Debbûr sorguya alınmış, bunlara Ali'nin mallarının nerede olduğu sorulmuştur⁶²⁰.

Bu sorgulamaların ardından, Zahir Ömer'in oğullarının ve söz konusu görevlilerin payitahta alıkonulduğu anlaşılmaktadır. Ailenin yeni lideri ve Akka ile Safed'in mültezimi olmayı bekleyen Osman'ın, bu hedefleri gerçekleştirme imkanı bulamamış olduğu üzerinde durulmuştur⁶²¹. Yine de İstanbul'daki teşebbüslerinin bir sonucu olarak ailesinin bir kısmının yanına gönderilmesi için Cezzâr Ahmed Paşa'ya bir ferman gönderilmesini sağladığı anlaşıyor⁶²². Osman, payitahta getirildikten beş-altı sene sonra, Cezzâr Ahmed Paşa'nın sayesinde mali durumlarının perişan hale geldiğinden şikayetçi oldu ve ailesinden, muhtemelen Safed ve civarında kalan elli altmış kişilik bir grubu Haleb'e getirtmek için teşebbüste bulundu. Haleb'te İdlîb ve Şu'ûr havalisinden kendilerine arazi verilirse burada ziraatla uğraşıp geçimlerini sağlayabileceklerini dile getirdi⁶²³. Osmanlı hükümeti bu isteğine, elde ettiği gelirlerle kardeşlerini de idare etmesi şartıyla Hüdavendigâr Sancağı'nı ona tevcih ederek karşılık verdi⁶²⁴. Osman'ın isteğine uygun bir cevap verilmesinde, geçen beş-altı yıllık

⁶¹⁸ Bu sorgulamaların Ali'nin öldürülmesinden önce ve sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, A. AMD, nr. 19/27,35

⁶¹⁹ BOA, A. AMD, nr. 19/27.

⁶²⁰ BOA, A. AMD, nr. 19/27.

⁶²¹ Cevdet Tarihi'nde, Gazi Hasan Paşa'nın Osman'ı, babasının yerine şeyhülbeled namıyla Akka'da bıraktığı, sonraki sene Osman'ın da darsaadete nakl edildiği ifade edilse de ne Osman'ın verdiği ifadede, ne Hasan Paşa'nın Akka'ya yaptığı her iki seferin ayrıntılı kayıtlarını ihtiva eden *Seyir Müfredat Defterlerinde* ne de paşanın hayatını ve seferlerini anlatan *Gazavat*'ta böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Zahir Ömer'in hayatını anlatan Abbûd ve Mihail'in eserlerinde de böyle bir bilgi yoktur. Bu bilginin Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihi'nde bölgenin olaylarını anlatırken sıkça kullandığı, Emir Haydar Ahmed eş-Şihâbi'nin, *Tarih Ahmed Paşa el-Cezzâr* isimli eserinden de alınmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ahmed Cevdet Paşa'nın bu bilgiyi nereden aldığı bir istifham olarak kalmıştır.

⁶²² BOA, A. MKT, nr. 98/48.

⁶²³ BOA, A. MKT, nr. 101/56.

⁶²⁴ Sadullah Enveri'nin *Tarihi*'nde, bu tevcihin Temmuz 1782 tarihinde gerçekleştiği ve sözkonusu sancağın gelirlerinden 3000 kuruşun kardeş Ahmed'e verilmesinin şart koşulduğu kayıtlıdır. Bkz. Sadullah Enverî Ef., *Enverî Tarihi*, Atıf Efendi Kütüphanesi, no: 1829, C. II, Varak: 220^a-220^b. Karş. BOA, C. ML, nr. 712/29080; Mihail es-Sabbâğ, *Târih Zâhir*, s. 64; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, s. 39.

süre zarfında kendisinin herhangi bir olumsuz faaliyette bulunmamasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, tevcih edilecek yer olarak Bilâd-ı Şam'dan sayılabilecek Haleb yerine Bursa'nın tercih edilmesi, hükümetin halen daha Zeydânî Ailesi üyelerine karşı temkinli olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir⁶²⁵.

Zeydânî Ailesi'nin nispeten genç üyeleri olan Ali'nin oğullarının sarayda eğitime alındıklarına dair Mihail'in anlatımının doğru olmadığını gösterecek başkaca bir veri yoktur⁶²⁶. Cevdet Paşa, Ahmed'in oğullarından Yusuf Halis Efendi'nin, kendi dönemlerinin meşhur şairlerinden olduğunu ve tercüme odası halifeliği vazifesini sürdürdüğünü nakletmiştir⁶²⁷. Burada, Osmanlıların, taşra iktidarına dair kadim stratejilerinden birinin uygulandığını, yani taşranın ileri gelenlerinin oğullarından istidadı olanlarının sarayda eğitilerek devlet hizmetine kazandırılması pratiğini görmek mümkündür. Başka bir ifadeyle, hükümet, ailenin erkek üyelerinin yeniden Safed ve civarına dönmesine izin vermiyor, bunları sarayda veya taşrada başka yerlerde istihdam ederek pasifize ediyordu.

3.6.2. Ailenin Mallarına El Konulması

Zeydânî Ailesi'nin lideri Zahir Ömer'in tasfiyesinde diğer nedenlerin yanında maddi zenginliğinin de etkili olduğuna değinilmişti. Gazi Hasan Paşa, öncelikle İbrahim es-Sabbâğ'ı yakalayıp efendisinin ve kendisinin menkul ve gayr-ı menkullerinin durumu hakkında sorgulamıştı. İlk etapta taşınabilir nakit varlığın ortaya çıkarılmasına gayret edildiği anlaşıyor. Gayrimenkul mal varlığının tespiti ve sonrasında satılma, kiralanma gibi yollarla hazineye kazandırılması zaman alacaktı. İbrahim, Kaptan Paşa'nın bu ilk sorgulamalarında pek bir şey söylemese de kendisinin Akka'da Fransız Hanı'ndaki manastırda sakladığı 48.456 adet riyal ve bir demir

⁶²⁵ Sadullah Enverî Ef., **a.g.e.**, C. II, s. 220^a.

⁶²⁶ Mihail es-Sabbâğ, Zahir Ömer'in oğullarından Abbas'ın 1799 yılında Akka'da Napolyon'u karşıladığını, Napolyon'un Abbas'ı Safed'in şeyhü'l-meşayihî tayin edip ona bir miktar para verdiğini aktarır. Mihail es-Sabbâğ, **a.g.e.**, s. 64.

⁶²⁷ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 40.

sandıktan oluşan mal varlığı sonradan ortaya çıktı. Bunlar bir gemiyle Kaptan Paşa'ya ulaştırıldı⁶²⁸.

Donanma-yı hümâyûn, Kaptan Paşa komutasında, 22 Eylül 1775 tarihinde İstanbul'a doğru yola çıktığında, Zahir Ömer'e ait değerli madenî paraların yanı sıra birtakım değerli eşyalarını da götürmekteydi⁶²⁹. Kurşunlu Mahzen⁶³⁰ önünde demir atıldıktan iki gün sonra 18 Kasım'da başbâkikulu gelip Zahir Ömer'e ait emvali teslim aldı⁶³¹. Darphanede başbâkikulunun yaptığı sayımlar neticesinde Zahir Ömer'e ait olan ve teslim edilen nakitlerin 21.511.565 *para* tutarında 137.915 adet çeşitli cinslerde altın olduğu görüldü⁶³². Ayrıca, Zahir Ömer'e ait değerli eşyaların satılmasından dolayı da 76.031 kuruş gelir elde edildi⁶³³.

Osmanlı hükümetinin, Zahir Ömer'in gayrimenkul mal varlığının araştırılmasına yönelik isteği, daha önce Zahir Ömer'in tasfiyesi seferine katılan paşalara gönderilen fermanlarla bildirilmişti⁶³⁴. Kaptan Paşa, Zahir Ömer'e, Zeydânî Ailesi'nin diğer üyelerine, İbrahim es-Sabbağ'a ve Zahir Ömer'in emrindeki diğer adamlarına ait gayrimenkul mal varlığını ihtiva eden bir defter tutturarak bu fermanların gereğini yerine getirmiştir⁶³⁵.

⁶²⁸ BOA, **HAT**, nr. 1348/54820-1 (29 Eylül 1775); nr. 54820-2 (3 Ekim 1775)

⁶²⁹ BOA, **C. ML**, 31432; Topkapı Sarayı, D. 10547.

⁶³⁰ Kurşunlu Mahzen veya Kurşun Mahzen Tersâne-i Âmire bünyesinde yer alan gemi inşası için gereken metal levazımın saklandığı yerd. Ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Bostan, "Tersâne-i Âmire," **DİA**, C. 40, İstanbul 2011, s. 514.

⁶³¹ Şenay Özdemir, "Osmanlı Donanmasının Bir "Seyir Defteri" ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", s. 147.

⁶³² Bu altın paraların teslimiyle devletin faizleri ile birlikte elde ettiği gelir, 564045 kuruşa tekabül ediyordu. Bkz. BOA, **C. ML**, nr. 31432. Ayrıca bkz. Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", **DİA**, s. 91.

⁶³³ Topkapı sarayı, D. 10547. Zahir Ömer'in el konulmuş olan nakit mal varlığı hakkında Cevdet Tarihi'nde seksen iki bin kese akçe olduğu dile getirilir. Bu rakam Osmanlı arşiv kayıtlarındaki rakamlara nispeten yakındır. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. II, s. 39. Kıbrıs'taki Venedik konsolosluğuna ait bir belgede, Zahir Ömer'in mal varlığını taşıyan kalyonda 30 milyon kuruş değerinde menkulün olduğu kaydedilmiştir. Bu, Osmanlı arşivi kayıtlarının yansıttığı rakamlardan oldukça yüksek bir meblağa işaret etmektedir. Ancak, Osmanlı arşiv kayıtlarındaki sarâhat, Venedik konsolosluk kayıtlarının verdiği bilgiyi şüpheli duruma düşürür. İlgili belgenin kullanıldığı bir çalışma için bkz. Özgür Oral, "Venedik Konsolosu Bernardo Caprara'nın Larnaka'da Deniz Ticari Taşımacılığına Dair Bazı Gözlemleri (1774-1775)", **Venetians and Ottomans in the Early Modern Age Essays on Economic and Social Connected History**, Haz. Anna Valerio, Hilâl. Studi turchi e Ottomani 6, 2018, s. 121.

⁶³⁴ BOA, **A.DVNS.MSR.MHM.d**, nr. 8, s. 369, hkm. 695.

⁶³⁵ BOA, **C. ML**, nr. 726/29680.

Osmanlı arşivinde Cevdet Tasnifi'nde yer alan ve 27 Eylül 1775 tarihiyle kayıtlı bu defterde, Zahir Ömer'in kendisinin sakin olduğu bir büyük hane, oğulları, Salih, Abbas, Sa'îd, Ahmed ve Sadeddin ile zevcesi Ümmü Sa'd'ın oturdukları hanelerin yanı sıra, Salom⁶³⁶, Diyâb, Salih el-Ferâm, Dingizlî Ahmed Ağa, İmâre, Hayyat Abîd, Nasrullah, Sıyâm⁶³⁷, Hüseyin eş-Şa'bî, Habîb⁶³⁸, Mihayil Kerim, Muhyiddin, Şuayb, Ahmed Mutar, Halil el-Benna, Mübarek es-Selâm, Yusuf Ağa, Sad⁶³⁹, Yasin Nefa', Ebû Hâ, Ebu Naisa, Hacı Naim⁶⁴⁰ gibi adamlarının ve ahaliden bazı zevâtın oturdukları toplam 32 ev kaydedilmiştir. Akka ve civarında Zahir Ömer'e ait, beş kahve dükkânı, üç değirmen⁶⁴¹, bir büyük hamam, sekiz kumaşçı dükkânı, iki çakmakçı dükkânı, on yedi mağaza, seksen dükkân, üç bahçe, bir de han bulunmaktaydı.

Defterde, Akka'da İbrahim es-Sabbâğ'a ait, on iki hane⁶⁴², bir sabunhane, Fransız Hanı'nda sekiz oda, on beş dükkân, otuz üç mağaza, bir fırın, bir de bostan olduğu kayıtlıdır. İbrahim'in Sayda'da iki evi bulunmaktaydı. Defterde, Zahir Ömer'in ve hazinedarı İbrahim'in Hayfa'daki emlak ve akarâtı kaydedilmiştir. Buna göre, her ikisine ait, üç dükkân, üç mağaza, bir değirmen ve üç hane bulunmaktaydı. Zahir Ömer'in Hayfa'ya zabıt olarak atadığı anlaşılan Hanna Akâra'ya (?) ait Hayfa'da bulunan sekiz dükkân, dört mağaza, bir bahçe ve iki tam bir yarım hisse hane deftere ayrıca kaydedilmiştir. Böylece, Zahir Ömer'in ve adamlarının sahip oldukları gayrimenkul ve akaratının toplam sayıları, elli tam bir yarım hisse hane, yirmi dört oda, yüz altı dükkân, elli yedi mağaza, yedi değirmen, altı bahçe, bir han, bir fırın, bir hamam ve bir sabunhane olarak söz konusu defterde kayıt altına alınmıştır.

Zahir Ömer'in Akka kırsalında Cedîde Kalesi civarında, Culis, Mezra'a, Mekk, Semiriye, Cedide isimleriyle bilinen beş kıta çiftliğinin olduğu torunu Hasan'ın

⁶³⁶ Bu şahıs Zahir Ömer'in yazıcısı olarak kaydedilmiştir.

⁶³⁷ Bu şahsın hanesinin Akka Kalesi haricinde olduğu kaydedilmiştir.

⁶³⁸ Bu şahsın hanesinin Fransız Hanı'nın altında olduğu kaydedilmiştir.

⁶³⁹ Bu şahsın hanesinin Kale Mahallesi'nde olduğu kaydedilmiştir.

⁶⁴⁰ Bu şahsın hanesinin Kum Mahallesi'nde olduğu kaydedilmiştir.

⁶⁴¹ Zahir Ömer'in başkalarına ait bazı değirmenlere ortaklığı vardı: "Şabanın Değirmeninde sekizdebir hisse; Güdane Değirmeni (?) taş: 2; Hacı Yusuf değirmeninde taş: 1". Bu hisselerle birlikte Zahir Ömer'e ait altı değirmen vardı. Bkz. BOA, C. ML, nr. 726/29680.

⁶⁴² Bunlar arasında İbrahim'in kendi oturduğu hanenin yanı sıra İngiliz balyosunun ikamet ettiği hane ve bazı şahıslara kiralanmış olduğu anlaşılan haneler vardı. Bkz. BOA, C. ML, nr. 726/29680.

sorgusundan anlaşılmıştır. Hasan'ın sorgusundan ayrıca, amcalarına ait çok sayıda değirmenin var olduğunun bilgisine ulaşılmıştır. Bu çiftlik ve değirmenlerin ne durumda olduğunun, kimin tasarrufunda bulunduğunun, satılarak mı yoksa iltizama verilerek mi değerlendirilirlerse daha kârlı olunacağını araştırılması hükümet tarafından Cezzâr Ahmed Paşa'ya emredilmiştir ⁶⁴³.

Osmanlı hükümetinin Zeydânîlerin mallarına el koyma isteğinin önündeki önemli engel Ali Zahir'in isyanı sürdürmesiydi. Yine de bu isyan devam ederken Zahir Ömer'in ve İbrahim es-Sabbâğ'ın emlâkının satılması, müzayedelerin tertip edilmesi için hükümet tarafından mübaşirler görevlendiriliyordu. Bu mübaşirlerden biri olan Mustafa, 1776 senesinin ağustos ve eylül aylarında bölgede ifa ettiği hizmetlerden bahisle, Zahir Ömer'in ve hazinedarının emlakının satış ve müzayede işlemlerinin başlatıldığını dile getirmiştir⁶⁴⁴. Ali Zahir öldürüldükten sonra satış ve müzayede işlemleri muhtemelen daha da hız kazanmıştır.

Ali'nin öldürülmesinden sonra oğlu Hasan, İstanbul'a götürülmüş ve kardeşi Fadıl ve amcaları gibi sorguya çekilmiştir. Hasan'ı sorgusunda, Ali'nin mal varlığının akibeti hakkında pek çok malumat elde edildi. Buna göre, Ali, Ebuzzeheb Muhammed Paşa'dan kaçarken Metâvile'den Şeyh Kaplan'a ailesini ve yüklü miktarda nakdini bırakmıştır. Ayrıca Kefr Hanna zabiti Dürzî Şeyhi Ali Canbolat'a on beş yük akçelik nakit ve değerli eşya emanet etmiştir. Ali, bunlardan başka Hasbaya'nın Dürzî şeyhi Mir İsmail'e seksen adet atını bırakmıştır. Aynı dönemde Safed Kalesi'nde duramayarak kaçtığında geride bıraktığı silahları, değerli eşyaları ve bir sandık nakdini Ciddîn, Sihmata, Deyr el-Kâsî ve Sa'sa Kaleleri'nin şeyhleri gelip gasp etmişlerdir. Hasan'ın sorgusunda babasının mal varlığına ilişkin verdiği dikkat çekici diğer bir bilgi, babasının yine Ebuzzeheb Muhammed Paşa'dan kaçarken Safed'in kuzey doğusunda Benat Yakub Köprüsü yakınlarında iki yüz elli kese akçe sakladığı hakkındadır. Buna göre, Ali'nin sakladığı paralar, Şam havalisinde yaşayan Ziyâb

⁶⁴³ BOA, MD, nr. 173, s. 258, hkm.963.

⁶⁴⁴ Mübaşir Mustafa, hükümete gönderdiği mektubunda, Zahir Ömer'in Akka ahalisinden bazılarının evlerini zorla ellerinden almış olduğunu, bu kimselerin ellerinde sözkonusu evlerin kendilerine ait olduğunu isbat eden hüccetlerinin bulunduğunu dolayısıyla bu gibi gasben alınmış evlerin devlet namına satılmamasının daha uygun olacağını dile getirdi. Böylece Akka ahalisinin duası alınacak ve Akka'nın imarı daha hızlı gerçekleşecekti. Bkz. BOA, A. MKT, nr. 95/2.

Urbânî isimli Arap kabilesi tarafından bulunup alınmış, Ali söz konusu paraların bir miktarını geri almayı başarmıştır. Paraların bir kısmı ise Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa tarafından ele geçirilmiştir⁶⁴⁵. Hükümet, Şam valisine, kadısına ve Sayda valisine gönderdiği hükümlerle, Ali'nin bu mal varlığının devlet hazinesine ait olduğunun altını çizerek bir an önce ele geçirilmesi için gerekenin yapılmasını istemiştir⁶⁴⁶.

Ali'nin kardeşleri Osman, Ahmed, Sadeddin ve Salih ise yapılan sorgularında mal varlıklarını beyan etmek zorunda kalmışlardır. Buna göre, Osman'a ait nakit mal varlığı, 11.000 adet çeşitli cinsten altın para ve 1500 adet *beyâz akçeden* ibaretti. Bunun dışındaki mal varlığı, on adet kürk, iki adet altın saat, eşine ait bir adet mücevher kuşak, bin adet tüfek, üç yüz adet kılıç, yedi adet zırh, bin baş at, 30.000 baş koyun ve keçi, bin iki yüz baş kara sığır, bin baş deve ve on iki baş katırdan teşekkül etmekteydi. Sadeddin'in nakit mal varlığı yüz yirmi altından ibaretken diğer mal varlığı on altı baş at ve kısırak, yüz baş koyun ve keçi, üç adet kürkten ibaretti. Kardeşi Sadeddin gibi mal beyanında oldukça mütevazî davranan Ahmed, nakit mal varlığının olmadığını beyan etti. Diğer mal varlığı, üç adet kürk, bin adet tüfek, beş yüz adet kılıç, otuz adet zırh, bin baş at ve kısırak, bin baş deve, otuz baş beygir, sekiz bin baş kara sığır, beş yüz baş manda, iki bin baş koyun ve keçiden ibaretti. Salih mal beyanında bulunmamıştı⁶⁴⁷. İbrahim es-Sabbâğ, önceleri inkar yoluna gidip herhangi bir mal beyanında bulunmamakta ısrar etmişse de Zahir Ömer'in oğullarıyla yüzleştirilip yapılan sorgulaması sonucunda, elde ettiği birikime Zahir Ömer sayesinde sahip olduğunu itiraf etti⁶⁴⁸.

Osmanlı hükümetinin, yapılan sorgulamalar ve takibat sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda Zeydânî Ailesi'nin mal varlığının gün yüzüne çıkarılıp hazineye kazandırılması hususunda Sayda valisi Cezzâr Ahmed Paşa'ya bir sorumluluk yüklediği anlaşılmaktadır⁶⁴⁹. Paşa hükümetin de yönlendirmesiyle, senelerdir süren

⁶⁴⁵ BOA, **A. AMD**, nr. 19, göm. 27; **MD**, nr. 173, s. 289, hkm. 967; s. 290, hkm. 969; **C. ML**, nr. 697/28514

⁶⁴⁶ BOA, **MD**, nr. 173, s. 289, hkm. 967; s. 290, hkm. 969; 970; **C. ML**, nr. 697/28514.

⁶⁴⁷ BOA, **A. AMD**, nr. 19, göm. 27.

⁶⁴⁸ BOA, **A. AMD**, nr. 19, göm. 27.

⁶⁴⁹ BOA, **A. MKT**, nr. 94, göm. 25.

isyanın neden olduğu karmaşı ve güvensizlik havasını dağıtıp Sayda Eyaleti'nde, Dürzî taifesi, Metâvile aşiretleri ve Bedevî kabileler üzerinde yeniden kontrolü sağlamak için sert tedbirlere başvurmaktan çekinmeyecekti⁶⁵⁰.



⁶⁵⁰ Bu hususta Cezzâr Ahmed Paşı'ya gönderilen örnek bir hüküm için bkz. BOA, **MD**, nr. 173, s. 285-86, hkm. 964.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin ve toplumun yapılarına ve bu ikisinin aralarında ne tür ilişkilerin, etkileşimlerin oluştuğuna odaklanan bu çalışmada tarihsel dönem olarak 18. yüzyıl ele alınmıştır. 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yapısında bürokrasinin ve yerelliğin yükselişine tanık olunan bir dönem olmuştur. Çalışmada bu iki eğilimi somutlaştıran tarihsel gelişmeler üzerinde durulmuştur. Osmanlıların taşra iktidarlarını sürdürmelerini sağlayan stratejiler, süreçler ve sistemlerin nasıl yürütüldüğü sorusu araştırma süreci boyunca cevap verilmeye çalışılan soru olmuştur. Osmanlı taşra teşkilatında 1661 senesinden itibaren Sayda Eyaleti olarak teşkil edilmiş olan idari-mali birimin kapsadığı coğrafi bölge ve burada yaşamış olan yerel güçler ise coğrafi bölge ve toplum olarak ele alınmıştır.

Sayda Eyaleti'ni oluşturan Beyrut, Sayda ve Safed Sancakları, 16. yüzyıldan itibaren mukataalara ayrılmışlardır. Osmanlılar, fetihten sonra kısa bir süre merkezîyetçi bir yaklaşımla bölgede timar sistemini tatbik etmeye çalıştılar. Ancak bu gayretin sonuç vermediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine idari-mali kontrolü tarımsal arazileri mukataalara bölerek ve bu mukataaları, Memlûklar döneminde olduğu gibi yerel ailelerin tasarrufuna vererek sağlama yolunu seçmişlerdir. Bu tercihin yapılmasında bölgenin dağlık arazisinde yaşayan Dürzî ailelerin uzlaşmaz tavırları etkili olmuşa benzer. Yine de Osmanlı hükümeti, bölgedeki Dürzî ailelerin lideri olan Ma'noğlu Ailesi'ne sözkonusu sancaklardaki mukataaların iltizamını vererek bu aileyi bölgenin idari-mali kontrolünde aracı olarak kullanmaya çalışmıştır. Fahreddin Ma'noğlu'nun (ö. 1635) zaman zaman Osmanlı hükümeti ve bölge valileriyle uzlaşma yoluna gittiği bu dönemlerde Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının idaresine atandığı görülmüştür. Ancak genel olarak söylemek gerekirse Fahreddin'in, özerk bir yerel iktidar ve bu iktidara dayalı olan bir idari tasarrufun peşinde olduğu, bu hedefi gerçekleştirmek için Avrupalı güçlerden yardım almaktan çekinmediği anlaşılmaktadır.

Osmanlılar, bir yandan bölgede eyalet valiliği dahil çeşitli statüler verdikleri Furayhoğulları, Seyfaoğulları gibi aileleri destekleyerek Ma'noğullarının gücünü dengelemeye çalışmışlardır. Bir yandan da Şam valileri başta olmak üzere bölge valileri ve idarecilerini bu yerel güce karşı seferber etmişlerdir. Fahreddin Ma'noğlu döneminde tüfekle mücehhez askerî güç teşkil etme yeteneğine sahip olan Dürzî aileler ve bunlarla ittifak halinde olan Şihâboğulları, Mârûnî Hâzin ve Hubeyş ailelerinin gösterdikleri mukavemet sayesinde Osmanlı hükümetinin bölgede idari-mali kontrolü istedikleri gibi tesis etmesi mümkün olmamıştır. Ancak Fahreddin öldükten sonra Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarında idari-mali kontrole yönelik tedbirler tedrici olarak tatbikata konmuştur.

Beyrut ve Sayda sancaklarının yanı sıra güneyde iç kesimde yer alan Safed sancağının 1661 yılında nihai olarak bir araya getirilerek bir eyalet olarak teşkil edilmesi, Osmanlı hükümetinin bölgede idari-mali kontrolün tesisi adına attığı önemli bir adım olmuştur. Sayda, Beyrut ve Safed sancaklarının ilk defa bir eyalet haline getirilmeye çalışıldığı 1614 yılında olduğu gibi, bölgede siyasi anlamda iktidarını sürdürmek isteyen Osmanlı merkezî hükümetinin yaşadığı problemler, imparatorluk maliyesinin nakit ihtiyacının artmasıyla birlikte vergi gelirlerinin arttırılmasına matuf genel bir eğilimin mevcudiyeti 1661 yılındaki idarî tasarrufta etkili olmuştur. Ayrıca Köprülü ailesinin inisiyatifiyle imparatorluğun merkez ve taşra teşkilatında gerçekleştirilmeye çalışılan ıslahatların Sayda Eyaleti'nin nihai olarak teşkil edilmesinde rolünün olduğu anlaşılmaktadır.

Sayda Eyaleti teşkil edildikten sonraki dönemde de mukataa sisteminin, bölgede tatbik edilmesine devam edilmiştir. Eyaletle atanan valiler idari statü ve rollerinin yanı sıra mukataa sistemi kapsamında üst-mültezim rolüne sahip olmuşlardır. Bundan sonra eyaletteki üç sancağın nahiye ve mukataalarının iltizamı valiler marifeti ve onayıyla Ma'noğulları dahil diğer ailelere iltizama verilmiştir. Böylece bölgedeki ailelere mensup mukataacıların hiyerarşik olarak valilerin altında olduğu bir sistem tesis edilmiştir. Bu hiyerarşinin tepesinde üst-mültezim olarak valiler bulunuyordu. Valilerin ve asları olan mültezimlerin kontrolünü ve denetimini ise, merkezde yer alan ve vergi geliri on milyon akçenin üzerinde olan mukataaların

takibiyle sorumlu olan Başmuhasebe bürosundaki bürokratlar yapıyorlardı. Bu Başmuhasebe bürosu ise defterdarın idaresi altındaydı.

Mukataa sisteminin tatbikiyle, Sayda Eyaleti'nde mukataacılar için, bilhassa 18. yüzyılda bir tür merkezi kontrol sistemi, metaforik bir anlatımla bir kafes örülmüş olduğu söylenebilir. Bu örgütlülük, bazı esnekliklere veya aksaklıklara sahip olsa da bir kafes vazifesi görmüştür. Bu esneklikler veya aksaklıklar arasında en göze çarpanı yerel mukataacılar tarafından tanınan yerel iktidar alanı olmuştur. Eyalet mukataalarının iltizamını almak ve dolayısıyla yerel iktidarı ele geçirmek için mukataacıların kendi aralarındaki verdikleri mücadeleler, Osmanlı hükümeti ve valileri tarafından bir dereceye kadar tolere edilmiştir. Ancak hem hükümet hem de valiler için reyanın huzurunu kaçırp bölgedeki üretimi ve bu üretimden elde edilen artı ürünün tahsilini sekteye uğratabilecek derecede çatışmalara göz yumulmadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir esneklik veya aksaklık yıllık vergi borçlarının tahsilinde yaşanan gecikmelerde kendini göstermektedir. Bu durum, 18. yüzyıl için imparatorluğun taşrasındaki mukataalarda genellikle sıkça yaşanan bir durumdur. Başmuhasebe bürosuna bağlı mukataalardan tahsil edilen vergiler genellikle sınır garnizonlarındaki askeri görevlilerin maaşları için kullanıldığından Sayda Eyaleti mukataalarından da genellikle bu tür ödemeler için havaleler yapılıyordu. Bu havalelerin tahsilinin kimi zaman birkaç yıl geciktiği oluyordu. Bu tür esneklik veya aksaklıklara rağmen mukataa sisteminin sağladığı kayıtlılık ve örgütlülük 18. yüzyılda Sayda Eyaleti mukataacılarının kontrol altında tutulmalarını kolaylaştırmış olmalıdır.

Merkezi maliye idaresinin tasarrufuyla, mukataa sistemi kapsamında 18. yüzyılda hac organizasyonunun finansmanında Sayda Eyaleti mukataalarından senelik düzenli ödemelerin yapıldığı görüldü. Yine metaforik anlatıma baş vurarak ifade edilecek olursa, bu ödemelerle ilgili oluşan süreç, kafese bir tel örgünün daha eklenmesi anlamına geliyordu. 18. yüzyılda Şam valilerinin sorumluluğuna verilen hac organizasyonu, valilerin ve Şam defterdarlarının her yıl düzenli olarak Sayda mukataalarından yapılması gereken ödemeleri kontrol etmelerini gerektiriyordu. Böylece Sayda mukataacıları Şam valileri ve defterdarları tarafından kontrol edilecekleri bir sürecin içine girmiş oluyorlardı.

18. yüzyılda Azmzâde Ailesi'nin üyelerinin Bilâd-ı Şam eyaletlerinin valiliklerine uzun dönemler boyunca, geniş yetkilerle atanmalarında hac organizasyonunun sağlıklı yürütülmesi beklentisinin rolü olduğu anlaşılmaktadır. Hac organizasyonunun finansmanı meselesi bu aileye mensup Şam valileri ile Sayda mukataacılarını zaman zaman karşı karşıya getirmiştir. Özellikle Şam'ın güneyinde yer alan Safed Sancağı'nın mukataalarını tasarrufunda bulunduran Zahir Ömer, Şam valilerinin nüfuz alanında bulunması nedeniyle kimi zaman doğrudan hedef alınmıştır. Ancak Zahir Ömer'in hedef alınmasında nüfuz mücadelesinin tek neden olmadığı söylenebilir. Haccın finansmanı için gereken ödemeleri zamanında yapmayan mukataacılar arasında Zahir Ömer'in de bulunduğu seneler olmuştur. Bu konuda Sayda eyaleti mukataacılarından Şihâboğulları emirleri, Metâvile'den Ali es-Sagîr Ailesi'ne, Sa'b ve Münker ailelerine mensup mukataacılar da kimi seneler şikayete konu olmuşlardır. Burada dikkat çekilmek istenen nokta, Osmanlı hükümetinin inisiyatifıyla Şam valilerinin 18. yüzyılda Hac Organizasyonu'nun düzenlenmesinde sorumlu kılınmasıyla, Sayda mukataacılarının da içinde bulunduğu bir yerel kontrol sisteminin devreye konulmuş olduğudur.

Şam valiliğine 18. yüzyılda Osmanlı hükümeti tarafından biçilen bu rol buranın Bilâd-ı Şam eyaletlerinin merkezi olarak görüldüğü anlamına geldiği algısını ortaya koymaktadır. Bu eyaletin valileri olarak Osmanlı hükümetinin, 18. yüzyılda, Mataracioğulları, Azmzâdeler gibi yerel aileleri tercih ettiği görülmüştür. Bu ailelere mensup valilere Gazze, Kudüs, Remle, Aclûn ve Leccûn sancaklarının idaresiyle birlikte Şam valiliği tevcih edilmiş ve bu yetkilendirmeyle birlikte hac organizasyonunun sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi beklenmiştir. Özellikle Azmzâde Ailesi, Şam dışında dönem dönem Trablusşam ve Sayda eyaletlerinin valiliklerini yapmışlardır.

Osmanlı hükümetinin verdiği statü ve yetki ile Azmzâde Ailesi'nin 18. yüzyılda Bilâd-ı Şam'da valilik vazifesini yürütmesine karşın, Sayda Eyaleti'nin başlıca mukataacıları olan Şihâboğullarından, Zeydânîlerden, Ali es-Sagîr, Münker ve Sa'b Aileleri'nden bu eyalete vali olarak atanan olmamıştır. Başka bir ifadeyle, eldeki çalışmada incelenen dönem boyunca merkezden atanan Sayda valileri ile mukataacılar

arasındaki hiyerarşiyi bozabilecek bir yerel iktidarı veya gücü, bölgede etkin olan Şihâboğulları, Zeydânîler gibi güçlü ailelerden hiçbiri elde edememiştir.

Osmanlı hükümetinin, mukataa sistemiyle bölgenin yerel güçlerini kontrol altına alma ihtimallerini arttırmanın yanı sıra Cebel-i Şûf Emirliği'nin Ma'noğullarından Şihâboğullarına geçişindeki müdahalesine benzer siyasi müdahaleler yapmaktan da geri durmadığı görülmüştür. Bu bağlamda Osmanlı hükümetinin, bölgede yükselen yerel güçlere karşı alternatif yerel güçler icad edip bunları devreye sokma becerisini gösterdikleri anlaşılmaktadır. Ma'noğulları ve halefleri Şihâboğulları'nın Cebel-i Şûf mukataalarında yerel iktidarlarına meydan okuyan Dürzî Alemüddin Ailesi, böyle bir alternatif güç olmuştur. Ancak Ayn Dara Savaşı, Şihâboğullarının, Alemüddin Ailesi'nin meydan okuyuşuna verdiği nihai cevap olmuştur.

Cebel-i Şûf Emirliği, Osmanlı hükümetinin gözünde Sayda şehrinin kuzeydoğusunda yer alan Şûf Dağı ve etrafındaki mukataaların toplamından ibaret bir mukataaydı. Şihâboğullarına mensup emirler, 18. yüzyılda bu mukataaların iltizamını Sayda valilerinin elinden almışlardır ve kendi taraftarları olan Dürzî ailelere yeniden iltizama vermişlerdir. Sayda valilerinin, Şihâbî emirlerini, dağlık arazide bahçe tarımı ile geçimlerini sağlayan Dürzî ve Mârûnî köylülerin artı ürününü tahsil etmede bir aracı olarak kullandıkları anlaşılıyor. Bu konuda Şihâboğullarının, bir önceki yüzyılda bölgede yerel iktidarı ellerinde bulunduran Ma'noğullarından daha uzlaşmacı bir tavır içinde oldukları söylenebilir.

Şihâboğullarının nüfuz alanları Cebel-i Şûf mıntıkasıyla sınırlı kalmamıştır. 18. yüzyılda Cebel-i Lübnan'ın kuzeyinde yer alan Cubba Bşarri, yine kuzeyde sahilde yer alan Cübeyl, Batrûn mukataalarının kontrolünü ele geçirdikleri dönemler olmuştur. Güneyde ise Cebel-i Âmil ve Safed mıntikasına doğru nüfuzlarını genişletme niyetine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ancak nüfuz alanlarında kendi liderlikleri altında tesis etmeye çalıştıkları tek hizip egemenliği bir süre sonra yeniden hizipsel çatışmalar gibi iç tehditlerin yanı sıra Şam valilerinin baskılama politikaları ve Zahir Ömer-Metâvile ittifakı gibi dış tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Şihâbî emirlerinin Cebel-i Âmil'de yaşayan Metâvile şeyhlerine karşı etkin ve baskın güç olduklarına dair yerel

kaynakların ortaya koyduğu algıdan farklı olarak Metâvile şeyhlerinin kendi bölgelerinde idari-mali tasarruflarda bulunabilecek güçte oldukları anlaşılmaktadır.

Osmanlı hükümetinin, doğu komşusu Şîî Safevîlere karşı geliştirdiği olumsuz algının taşrada On İki İmam Şîîliğini benimseyen tebaasına karşı yaklaşımında ne tür bir etkisi olduğu sorusu, eldeki tezde Cebel-i Âmil Metâvilesi üzerinden cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Varılan kanaat, Osmanlı hükümetinin, Sayda Eyaleti özelinde Şîîlerin yanı sıra Dürzî gruplara karşı, idari-mali kontrol ve denetim açısından Sünnîlere karşı izlenilen stratejiler ve kullanılan sistemlerden farklı stratejileri ve sistemleri kullanmadığı yönündedir. Bütün bu gruplar, Osmanlı İmparatorluğu'nun, diğer imparatorluklarda olduğu gibi, taşra iktidarını sürdürmesini sağlayan yerel araçlar olarak görülmüşlerdir. Hükümet, mukataa sistemi kapsamında Şîî mukataacılardan, uhdelerindeki mukataaları gereği gibi tasarruf etmelerini istemiştir. Bu konuda ideolojik bir yaklaşım söz konusu olmamıştır. Şîî mukataacıların iltizam sözleşmelerini yenilemeye yanaşmadıkları durumlarda Sayda valileri eğer bu konuda bir kabahatleri varsa uyarılmışlar, söz konusu mukataacıların iltizam sözleşmelerini yenilemeleri için ellerinden geleni yapmaları konusunda talimatlandırılmışlardır. Dolayısıyla mali sorumlulukların yerine getirilmesine yönelik beklentilerin karşılanması konusunda ideolojik algılamaların kayda değer bir etkisinin olmadığını söylemek mümkündür.

Osmanlı hükümetinin, genel olarak Cebel-i Lübnan Şîîleri hakkında gerçekleşmesini istemediği iki durum vardı. Bu durumlardan biri, az önce üzerinde durulan bu grupların yerel aracılık rollerini beklendiği gibi yerine getirmemeleriydi. Hükümetin gerçekleşmesini istemediği diğer durum ise bu Şîî gruplar arasında bir ittifakın kurulmasıydı. Böylece yerel iktidar mücadelesinde dengenin bozulacağından endişe ediliyordu. Osmanlı hükümetinin, yerel araçların yatay düzlemde bütünleşmesini önleyip dikey düzlemde merkezi hükümete tabi kılınmalarını sağlayan bir taşra iktidarı anlayışına sahip olduğu düşünülürse bu endişede haklılık payının olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Ali es-Sagîr Ailesi'nin liderlerinden Müşrif'in Himâdîlerle birlikte hareket etmesi, hem hükümetin hem de bölge valilerinin bunu engellemeye yönelik müdahalelerine neden olmuştur.

Cebel-i Âmil’de yetiştirilen pamuk ve buğday gibi ticarî tarım ürünlerine Fransızların ve diğer Avrupalı tüccarların taleplerinin artmasıyla nüfuz ve zenginlik sahibi olan Metâvile şeyhlerinin, bu zenginlik ve nüfuzlarını sürdürmek ve daha da arttırmak için dış tehdit olarak değerlendirilebilecek olan Şihâboğullarının, Zeydânîlerin yanı sıra birbirleriyle de mücadeleye giriştikleri görülmüştür. Zahir Ömer, Cebel-i Âmil Metâvilesi arasındaki bölgesel iktidar mücadelelerine müdahale etmiş, kimi zaman nüfuzunu kuzeye Cebel-i Âmil’e doğru yaymayı başarmıştır. Zahir Ömer’in, böyle zamanlarda Sa‘b, Münker ve Nassâr ailelerinin iltizamlarına kefil olduğu görülmüştür. Ancak bu, süreklilik arz eden bir durum değildir. Özellikle 1770 yılında Sayda valiliğine Gürcü Osman Paşa’nın oğlu Derviş Paşa getirilince Metâvile şeyhleri kendi aralarındaki ve Zahir Ömer’le sürdürdükleri mücadeleyi bitirerek bir ittifak kurmuşlardır. Bölge güçlerinin bu ittifakı kurarken ortak bir akıl geliştirip onun doğrultusunda hareket ettiklerini söylemekten ziyade ortak düşmanın tehditkar bir hamlesine karşı dönemsel olarak anlaşmaya vardıklarını söylemek daha geçerli bir değerlendirme olur. Her halükarda Osmanlı hükümeti ve valilerinin bölge yerel güçleri arasında herhangi bir ittifakın oluşmasını engellemeye yönelik çabaları, Metâvile şeyhleri ile Zahir Ömer arasındaki bu dönemsel ittifakın oluşmasını engellemede başarısız olmuştur.

Zahir Ömer, zamanla statüsünün ve kendi öz kabiliyetlerinin yardımıyla gücünü arttırmış bir yerel aracı olarak görülebilir. Safed Sancağı’nda yegane yerel aracı haline geldikten sonra sahilde Akka ve civarının kontrolünü eline geçirmiştir. Buradaki fiili yerel iktidarı, Osmanlı makamlarınca *Akka Gümrüğü Emîni* adı altında resmen tanınmıştır. Böylece bölgesinde yetiştirilen pamuk, buğday gibi ticari tarım ürünlerini Avrupalı tüccarlara pazarlamak için bir imkan elde etmiştir. Bu imkan ile elde ettiği mali güç ona askeri ve siyasi gücü temin etmede bir yere kadar yardımcı oldu. Bütün bunları yaparken Osmanlı hükümetine ve Sayda valilerine karşı en azında 1760’ların ikinci yarısına değin uzlaşmacı bir tavır takındı. Şam valilerinin nüfuzlarını yaymaya yönelik sınır ötesi emellerine meydan okuyan Zahir Ömer Sayda valileri için idari-mali kontrolün sağlanmasında kullanılabilecek bir yerel aracı fonksiyonuna sahipti. Bu dönemde (1760’ların ikinci yarısına kadar) Zahir Ömer’in yerel aracılık fonksiyonunun Osmanlı hükümeti açısından da ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Zahir Ömer de mukataa sisteminin kendisine sağladığı pazarlık imkanlarının farkında olmuştur. Sayda valileriyle ve hükümetle bu anlamda münasebetlerini sürdürmüştür. Hükümetle münasebetlerini sürdürme adına merkezde birtakım hâmler edinmiş olması ihtimal dahilinde olmakla birlikte Osmanlı kaynaklarıyla medlûl değildir.

Zahir Ömer'in yerel iktidarını tesis ederken ve sürdürürken karşılaştığı ciddi engeller vardı. Zahir Ömer'in hemen kuzeyindeki Şîf Aileler üzerinde sürekli bir tahakküm kuramadığı anlaşılmaktadır. Güneyinde ise nüfuz alanı Nablus şeyhlerinin etkinlik alanıyla sınırlı olduğu söylenebilir. Bu nüfuz alanının ötesi Zahir Ömer için çatışma alanıydı, yaşama alanı değildi. Osmanlı hükümeti açısından, bu alanda aracılık fonksiyonunu icra ederken kullandığı şiddetin ciddi bir mesele teşkil etmediği söylenebilir. Yine bu süreçte Zahir Ömer'in oğulları ile girdiği mücadeleler, zaman zaman oldukça zor durumda kalmasına neden olmuştur. Öte yandan Zahir Ömer'in gerek bölge valileriyle, gerek diğer yerel güçlerle gerekse kendi ailesine mensuplarıyla çatışmalara girmesi bölgede ahalinin huzurunu kaçırarak, zirai üretimi sekteye uğratabilecek gelişmeler olduklarından Osmanlı hükümeti tarafından da hoş görülmemiştir.

Zahir Ömer'in, Osmanlı-Rus Savaşı'na (1768-1774) kadarki dönemde, O'nun, Şam valilerinin yönlendirmeleriyle Osmanlı hükümetinin hedefi haline geldiği yıllar dışında, ortadan kaldırılması gereken bir asi olarak görülmediği söylenebilir. Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Ali Bey'in isyanına ortak olarak algılanmasına neden olan faaliyetleri, Ali Bey'i ve onun memlûk güçlerini Şam valisi Osman Paşa'ya karşı desteklemesi, Osmanlı hükümeti ile Şam valiliğinin, Zahir Ömer hakkındaki algılarını birleştirdi. Artık O, bu algıya göre iflah olmaz bir asiydi.

Zahir Ömer'in Ali Bey'i destekleyerek neyi gerçekleştirmeye çalıştığı sorusu, o döneme kadarki tarihsel gelişmeler ışığında cevaplandırılmalıdır. Kariyeri boyunca yaptığı siyasi ve ekonomik faaliyetlerde karşısında sürekli Şam valilerini bulması, onu bu valilerin nüfuzunu sona erdirecek bir harekete destek vermeye itmiş olabilir. Filistin'de bağımsız bir siyasi organizasyon kurmayı planladığına dair yerel kaynaklarda, Osmanlı arşiv kaynaklarında ve diğer kaynaklarda bir veriye

rastlanmamıştır. Kendi nüfuz alanını tehdit eden yerel güçlerle verdiği mücadelelerdeki başarıları onu Gazze'den Sayda'ya uzanan sahil şeridinde fiilen etkin güç haline getirmiştir. Ancak Ali Bey'in ölümü, Osmanlı-Rus savaşının bitmesiyle Akdeniz'deki Rus donanma desteğinin sona ermesi gibi gelişmeler, *sevâhil-i Şâmiye'de* önemli kaleleri ele geçirmiş olan Zahir Ömer'in, doğrudan Osmanlı hükümetinin hedefi haline gelmesine ve onun sonunu getirecek sürecin başlamasına yol açmıştır. Rusya ile girilen savaş dolayısıyla malî bir sıkıntıya düşen Osmanlı hükümeti açısından Zahir Ömer'in mal varlığının da isyankar tavrıyla birlikte kendisine karşı büyük bir ilgi uyandırdığı anlaşıyor.

Zahir Ömer'in öldürülmesinden sonraki dönemde oğulları ve başta İbrahim es-Sabbâğ olmak üzere ailenin hizmetinde bulunan görevlilerden bazıları yakalanarak İstanbul'a gönderilmişler ve burada sorguya çekilmişlerdir. Osmanlı hükümeti, Sayda valisi olarak tayin ettiği Cezzâr Ahmed Paşa'dan Zahir Ömer'in kaçak durumda olan oğlu Ali'nin yakalanmasını istemiştir. Ali ise bir süre bölgede firari olarak dolaştıktan sonra Şam valisi Azmzâde Muhammed Paşa'nın adamları tarafından ölü olarak ele geçirilmiştir. Bu dönemden sonra Cezzâr Ahmed Paşa, Zeydânî Ailesi'nin üyelerinin tasfiyesi için başlatılan harekate hız kesmeden devam ederek, başta Şeyh Nâsîf en-Nassâr olmak üzere Cebel-i Âmil Metâvilesine mensup ailelerin liderlerini düzenlediği askeri operasyonlarla etkisiz hale getirmiştir. Cezzâr Ahmed Paşa dönemi Sayda Eyaleti'nde önceki döneme nazaran daha merkeziyetçi bir idarenin tesis edildiği bir dönem olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

T. C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emirî Tasnifi (AE);

Ali Emiri Mahmud I. (AE. SMHD. I),

nr. 220/17438.

Âmedî Kalemi (A.AMD),

nr. 17, 19.

Başmuhassebe Kalemi Defterleri (D. BŞM. D),

nr.1705.

Başmuhassebe Muhallefat Defterleri (D. BŞM. MHF. D),

nr. 42/37, 42/41

Başmuhassebe Sayda ve Beyrut Mukataası Kalemi Defterleri (D. BŞM.SBM. D),

nr. 17270.

Başmuhassebe Sayda ve Beyrut Mukataası (D. BŞM.SBM)

nr. 1-10.

Muallim Cevdet Tasnifi (C);

Cevdet Askeriye (C. AS),

nr. 20936, 46834, 46840, 50757.

Cevdet Dahiliye (C. DH),

nr. 2805, 5430, 6153, 10116, 14426, 15657, 17285.

Cevdet Maliye (C. ML),

nr. 1695, 3464, 17197, 20304, 20941, 25494, 28019, 28514, 28516, 29261, 29680, 31432, 31931.

Cevdet Saray (C. SM),

nr. 9/443.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT),

nr. 716-B, 716, 716-1, 950, 950-A-1, 4762, 54820-1, 54820-1, 54820-2.

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK. D),

nr. 523, 5044.

Maliye'den Müdevver Defterler (MAD),

nr. 307, 427, 551, 872, 876, 2510, 2742, 2819, 2942, 2960, 3134, 3139, 3434, 3439, 3473, 3878, 4879, 6269, 6549, 6589, 7326, 7551, 7726, 7836, 9505, 9849, 9853, 9873, 9876, 9879, 9880, 9881, 9885, 9893, 9894, 9895, 9896, 9899, 9906, 9908, 9909, 9910, 9912, 9913, 9915, 9918, 9921, 9922, 9923, 9924, 9931, 9932, 9934, 9935, 9936, 9937, 9938, 9939, 9940, 9941, 9944, 9947, 9948, 9952, 9958, 9959, 9962, 9964, 9965, 9968, 9970, 9974, 9976, 9978, 9979, 9982, 9983, 9984, 9985, 9987, 9988, 9989, 9991, 9994, 9995, 9996, 9999, 10000, 10002, 10003, 10005, 10007, 10151, 10152, 10154, 10155, 10164, 10167, 10168, 10169, 10170, 10171, 10172, 10173, 10185, 10187, 10189, 10190, 10191, 10194, 10195, 10197, 10198, 10200, 10203, 10206, 10207, 10208, 10211, 10217, 10306, 17900.

Mektûbî Kalemî (A.MKT),

nr. 39, 52, 64, 69, 72, 74, 88, 95, 94, 98, 101.

Mühimme Defterleri'dir (A.DVNS.MHM.d),

nr. 26, 50, 67, 73, 80, 86, 100, 108, 111, 112, 114, 114-1, 115, 116, 119, 120, 122, 125, 126, 127, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 171, 172, 173, 179.

Mühimme-i Mısır Defterleri (A.DVNS.MSR.MHM.d),

nr. 7, 8, 9.

Ruûs Kalemi (A.RSK.d),

nr. 1551, 1568, 1572, 1590.

Şam Ahkam Defterleri (A. DVNS. ŞM. d),

nr. 1, 2.

Tahvil Kalemi (A. NŞT.d),

nr. 2, 16, 1355.

Timar Zeamet (Ruznamçe) Defterleri (DFE.RZ),

nr. 386.

Topkapı Sarayı Evrakı,

d. 10547.

YURTDIŞI ARŞİVLERİ

Sayda Sicilleri,

nr. 1, 2.

Trablusşam Sicilleri,

nr. 17, 18, 20, 21, 22.

2.KAYNAK ESERLER

Ahmed Cevdet Paşa:

Tarih-i Cevdet, İstanbul (I-XII), 1858-1883.

Ahmed Vâsıf Ef.:

Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr, Haz. Müctebâ İlgürel, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978.

- _____ : **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr**, Haz. Müctebâ İlgürel, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2014.
- _____ : **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr**, Haz. Nevzat Sağlam, “Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Ayn Ali Ef.: **Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân**, Haz. Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979.
- Çeşmîzâde, M. Reşid Ef.: **Çeşmîzâde Tarihi**, Haz. B. Kütükoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1959.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa: **Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin, (1066-1116 / 1656-1704)**, Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1995.
- Duweyhî, Stefan: **Tarih el-Ezmine**, Haz. Butros Fahd, Beyrut 1976.
- Ed-Dımaşkî, M. Burayk: **Tarih eş-Şâm, 1720-1782**, Haz. Ahmed Gassan Sabanu, Şam 1982.
- El-Aynturînî, Antonyos: **Muhtasar Tarih Cebel Lübnan**, Haz. İlyas Kattâr, Beyrut 1983.
- El-Büdeyrî, A. El-Hallâk: **Havâdisu Dımaşk el-Yevmiyye, 1154-1175/ 1741-1762**, Haz. Muhammed Sa'îd el-Kâsımî, Ahmed İzzet Abdülkerim, Kahire 1959.
- _____ : **Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762, Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar**, Çev. Hasan Yüksel, Ankara, Akçağ Yay., 2015.
- El-Cebertî, A.: **Acâibü'l-Âsâr fî't-Terâcim ve'l-Ahbâr**, Haz. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim, C. I-IV, Kahire 1997.

- Enverî, Sadullah Ef.: **Enverî Târîhi**, Haz.M. Saffet Çalışkan, “**Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi’nin Metin ve Tahlili**”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000; Ü. Filiz Bayram, “**Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Evliya Çelebi: **Seyahatnâme**, Haz. Seyit Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin, C. 1-10, İstanbul Yapı Kredi Yay., 2011.
- Mariti, Abbé: **Travels Through Cyprus, Syria and Palestine with a General History of the Levant**, Vol. I-II, London 1791.
- Mesûdî: **Murûc ez-Zeheb**, Haz. Muhyiddin Abdülhamid, C. I, Beyrut 1966.
- El-Munayyır: E. Hanâniya: **ed-Dürri’l-Masrûf fî Tarih eş-Şûf**, Haz. Beyrut 1984.
- El-Murâdî, M. Halil: **Silkü’d-Dürer fî Ayâni’l-Karni’s-Sâni Aşer**, Kahire 1301.
- Naîmâ, Mustafa Ef.: **Târîh-i Na’îmâ**, C. I-IV, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara Türk Tarih Kurumu Yay., 2007.
- Pococke, Richard: **A Description of the East and Soma Other Countries**, c. I-II, London 1945.
- Râşid Mehmed Ef.: **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, C. I-III, Haz. Abdülkadir Özcan -Yunus Uğur - Baki Çakır - Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, Klasik Yay., 2013.
- Er-Rukeynî, Haydar Rıza: **Cebel ‘Âmil fî Karn**, Haz. Hasan Muhammed Salih, Beyrut 1998.

- Es-Sabbâğ, Abbûd: **er-Ravzu’z-Zâhir fî Târîh Zâhir**, Haz. Muhammed Abdülkerim Muhafaza, İsam Mustafa Hezâyime, İrbid 1999.
- Es-Sabbâğ, Mihail: **Tarihu Şeyh Zâhir el-Ömer ez-Zeydânî Hâkim Akka ve Bilâd Safed**, Haz. Kostantin Paşa, Lübnan 1935.
- _____ : **Tarihu İbrahim es-Sabbâğ**, Haz. Hânî es-Sabbâğ, (Eş-Şeyh Zahir Ömer ez-Zeydânî fî ‘uyûn me‘âsırîh içinde) Akka 2014.
- Es-Safedî, Hâlidî: **Kitab Tarih el-Emîr Fahreddin el-Ma‘nî (Lübnan fî ahd el-Emîr Fahreddin el-Ma‘nî es-Sânî, Dr. Esed Rüstem Mecmuası no: 5)**, Haz. Esed Rüstem, Fuad Efrâm el-Bustânî, Lübnan 1985.
- Samâra, Hanna: **Nebzetü’t-Tarihiyye Muhtasara fî Medine en-Nâsıra el-Mukaddese**, Haz. Hânî es-Sabbâğ, (Eş-Şeyh Zahir Ömer ez-Zeydânî fî ‘uyûn me‘âsırîh içinde) Akka 2014.
- Es-Seyyid, Osman M. Tahir: **“Gazâvât-ı Gâzî Hasan Paşa**, Haz. Tevfik Temelkuran, **Gazavât-ı Cezayirli Gâzi Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)”**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Silahdar, F. Mehmed Ağa: **Zeyl-i Fezleke**, Haz. Nazire Karaçay Türkal, **“Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106 / 1654-7 Şubat 1695)”**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Sofyalı, Ali Çavuş: **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, Haz. Mithat Sertoğlu, İstanbul 1992.
- Es-Subeytî, Ali: **“Cebelü Âmil fî Karneyn”**, **el-İrfan**, 5 (1914), s. 21–25.

- Şem‘dânîzâde, F. Süleyman: **Mür’i’t-Tevârih**, Haz. Münir Aktepe, c. I-III, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1976.
- Eş-Şidyâk, Tannûs: **Kitab Ahbâr el-A‘yân fi Cebel Lübnan**, C. I-II, Haz. Fuad Efrâm el-Bustânî, Beyrut 1970.
- Eş-Şihâbî, Haydar Ahmed: **Lübnan fî ahd el-ümera eş-Şihâbiyyîn (Gurer el-hisân fî ahbâr ebnâi’z-z-Zamân isimli kitabın ikinci ve üçüncü kısımları)**, Haz. Esed Rüstem – Fuad Feram el-Büstânî, Lübnan 1969.
- _____ : **Kitâb el-Gurer el-Hisân fî Tevârîh Havâdis ez-Zamân**, c.I-II, Mısır-Kahire 1900.
- _____ : **Tarih Ahmed Paşa el-Cezzâr**, Haz. A. Şiblî, I. A. Halife, Beyrut 1955.
- Volney, M. C-F.: **Travels Through Syria and Egypt, in the years 1783,1784, and 1785**, V. I-II, Dublin 1793.
- El-Yazıcı, Nâsif: **Risâle tarihiyye fî ahvâl Cebel Lübnan fî ahdihi’l-iktâ’î**, thk. Muhammed Halil el-Başa Reyyaz Husayn Gannâm, Beyrut 2002.
- Anonim: **Tarih el-Ümerâ eş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi ümerâihim min Vadi et-teym**, Haz. Selim Hasan Heşşi, Beyrut 1983.

3.ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- El-Âbidî, Mahmûd: **Safed fi’t-Tarih**, Amman 1977.
- Abou-el-Haj, Rifa’at Ali: “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report,” **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 94, No. 4 (October-December 1974), pp. 438-447.

- _____ : **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çev. Oktay Özel, Canay Şahin, Ankara, İmge Yay., 2000.
- Abu-Husayn, Abdul-Rahim: **Provincial leaderships in Syria: 1575-1650**, Beirut, American University Of Beirut, 1985.
- _____ : **Rebellion, Myth Making and Nation Building: Lebanon from an Ottoman Mountain İltizam to Nation State**, Tokyo 2009.
- _____ : **The View from İstanbul: Ottoman Lebanon and The Druze Emirate**, London, I.B.Tauris Publishers, 2004.
- _____ : “Problem in the Ottoman administration in Syria during the 16th and 17th centuries: the case of the sanjak of Sidon-Beirut”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 24, Issue 04, November 1992, pp. 665-675.
- _____ : “The İltizam of Mansur Furaykh: A Case Study of İltizam in Sixteenth Century Syria,” **Land Tenure and Social Trnasformation**, Ed. Tarif Khalidi, American University of Beirut 1984, pp. 249-256.
- _____ : “The Ottoman Invasion of The Shūf in 1585: A Reconsideration”, **al-Abhath (Journal of the Center for Arab and Middle East Studies Faculty of Arts and Sciences American University of Beirut)**, Vol. XXXIII, Beirut 1985, pp.13-21.
- _____ : “The Shihab Succession (1697): A Reconsideration,” **12th Congress of the Comité International d’Études Pré-Ottomanes et Ottomanes**, Praha 1996, pp. 9-16.

_____ : “The Shiites in Lebanon and The Ottomans in the 16th and 17th Centuries,” **La Shī‘a Nell’impero Ottomano**, Roma 1993, pp.107-119.

_____ : “The unknown career of Ahmad Ma‘an (1667-1697),” **Archivum Ottomanicum**, 17, Wiesbaden 1999, pp. 241-247.

Adanır, Fikret: “Balkanlar ve Anadolu’da Yarı Özerk Taşra Güçleri”, **Türkiye Tarihi, 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Ed.: Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yay., 2011, s. 195-227.

Akarlı, Engin Deniz: “Provincial Power Magnates in Ottoman Bilad al-Sham and Egypt, 1740-1840,” **La vie sociale dans les provinces arabes a l’epoque ottomane**, Abdeljelil Temimi (der.), Vol. 3, Tunis 1988, pp. 41-56.

Âl Safâ, Muhammed Câbir: **Tarih Cebel Amil**, Ürdün 1973.

Alanoğlu, Murat: “**86 Numaralı Mühimme Defteri’nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.

Aydın, Mahmut: “Nâsıra”, **DİA XXXII**, İstanbul 2006, s. 397-399.

Aydın, Yusuf Alperen: **Müteşebbis ve Devlet, 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa’nın Yükselişi**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2016.

_____ : “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz’e Yönelik Güvenlik Parametreleri,” **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, XLV (2015), s. 161-184.

- Bakhit, M. Adnan: **“The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century”**, London University, Ph. D. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1961.
- _____ : **“Sidon in Mamlūk and Early Ottoman Times,” al-Abhath (Journal of the Center for Arab and Middle East Studies Faculty of Arts and Sciences American University of Beirut)**, Vol. 29, Beirut 1981, pp. 51-64.
- _____ : **“The Role of the Hanash Family and the Tasks Assigned to it in the Countryside of Dimashq al-Sham, 790/1388-976/1568; a Documentary Study”**, **Land Tenure and Social Trnasformation**, Ed. Tarif Khalidi, American University of Beirut, 1984, pp.257-289.
- Barbir, Karl: **Ottoman rule in Damascus: 1708-1758**, Princeton 1980.
- Barkey, Karen: **Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999.
- _____ : **Farklılıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Versus Yay., 2008.
- Başar, Fahameddin: **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1997.
- Bostan, İdris: **“Tersâne-i Âmire,” DİA**, C. 40, İstanbul 2011, s. 513-516.
- Bosworth, C.E.: **“al-Shām,” EI**, C. 9, Leiden 1997, pp. 269-273.

- Burbank, J., F. Cooper: **İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik**, Çev. Ahmet Baybars Çağlayan, İstanbul, İnkılap Yay., 2011.
- Cezar, Yavuz: **Osmanlı Maliyesinde Bunahım ve Değişim Dönemi, (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Malî Tarih)**, İstanbul 1986.
- Cohen, Amnon: **Palestine in the Eighteenth Century: Patterns of Government and Administration**, The magness pres and Hebrew University, Jarusalem 1973.
- _____ : “Ottoman Rule and the Re-emergence of the Coast of Palestine (17th – 18th centuries),” **Revue del’Occident musulman et de la Méditerranée**, n. 39, 1985, pp. 163-175.
- Commins, David Dean: **Osmanlı Suriyesi’nde Islahat Hareketleri**, Çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul, Yöneliş Yay., 1993.
- Crecelius, Daniel: **The Roots of Modern Egypt: a study of the regimes of Ali Bey al-Kabir and Muhammed Bey Abu Dhahab: 1760-1775**, Chicago, Bibliotheca Islamica, 1981.
- Çakar, Enver: “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı,” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 13, Sayı 1, Elazığ 2003, s. 352-374.
- Çakır, Baki: **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2003
- Çelik, Kürşat: **Osmanlı Hâkimiyetinde Sayda (1839-1918)**, Ankara 2014.

- _____ : “Osmanlı İdaresindeki Lübnan’da İpek Üretim ve Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme,” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 29, Sayı: 1, Elazığ 2016, s. 277-290.
- Dâher, Mesud: **el-Cüzûr et-Tarihiyye li’l-Mese’le et-Tâ’ifiyye el-Lübnâniyye**, Beyrut 1986.
- Dawn, C. Ernest: **Osmanlıcılıktan Arapçılığa**, Çev. Bahattin Aydın, TaşkınTemiz, İstanbul, Yöneliş Yay., 1998.
- Ed-Debbâğ, Mustafa: **Bilâdünâ Filistin**, Dâru’l-Hüdâ, Filistin, 1991.
- Djuvara, Trandafir G.: **Türk İmparatorluğu’nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)**, Çev. Pulat Tacar, İstanbul, Türkiye İşbankası Yay., 2017.
- Ebu Sa’d, Ahmed: **Mucem el-Esmâ el-Üser ve’l-Eşhâs**, Beyrut 1997.
- Ebû Salih, Abbas: **et-Tarih es-Siyâsi li’l-Emâre eş-Şihâbiyye fî Cebel Lübnân 1697-1842**, Beyrut 1984.
- Ebû Salih, Abbas: “es-Sırâ’ ale’s-Sulta fî’l-İmâra eş-Şihâbiyye”, **Lübnan fî el-Karn es-Sâmin Aşer (el-Mü’temer el-evvel li’l-Cem’iyye el-Lübnâniyye li’d-Dirâsât el-Osmâniyye)**, Beyrut 1996, s. 128-158.
- Eickhoff, Ekkehard: “Akdeniz’deki Osmanlı Deniz Cephesi (XVI-XVII. Yüzyıl)”, **Osmanlı**, C. I, Ankara 1999, s. 384-391.
- El-Emin, Muhsin: **Ayânu Şi’a**, C. I-XII, Beyrut, Dâr et-Te’ârûf, 1983.
- Eisenstadt, Samuel N.: **Political Systems of Empires**, New York 1963.

- Emecen, Feridun M.: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, İstanbul, Türkiye İşbankası Yay., 2015.
- _____: **Zamanın İskenderi, Şarkın Fatihî Yavuz Sultan Selim**, İstanbul, Timaş Yay., 2011.
- _____: "Ali Bey, Bulutkapan", **DİA**, C. II, İstanbul 1989, s. 383-384.
- _____: "Baş Muhasebe Kalemî", **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s. 133-135.
- _____: "Cezzâr Ahmed Paşa", **DİA**, C. VII, İstanbul 1993, s. 516-518.
- _____: "Fahreddin, Ma'noğlu", **DİA**, C. XII, İstanbul 1995, s. 80-82.
- _____: "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I, İstanbul, IRCICA, 1999, s. 5-64.
- _____: "Zâhir el-Ömer", **DİA**, C. 44 (İstanbul 2013), s. 90-91.
- _____: "Zâhir Ömer", **İA**, C. 13 (İstanbul 1986), s. 455-456.
- Ende, W.: "Mutawâli", **İE**, Vol. VII, Leiden – New York 1993, pp. 780-781.
- Ergenç, Özer: "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'su'nda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra'a ve Murâba'a Sözleşmeleri", **Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2012, s.246-257.

- Faroghi, Suraiya: “Krizler ve Değişim, 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. II, İstanbul, Eren Yay., 2004, s. 543-757.
- Fisher, W.B.: **The Middle East: A Physical, Social, and Regional Geography**, London 1950.
- Giddens, Anthony: **Ulus Devlet ve Şiddet**, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Kalkedon Yay., 2008.
- Gökbunar, Bekir: “**105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)**”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1996.
- Güler, Mustafa: **Cezzâr Ahmed Paşa ve Akka Savunması**, İstanbul, Çamlıca Yay., 2013.
- Güner, Selda: “Mısır’da Âsi Bir Memlûk: Bulutkapan Ali Bey (el-Kebir) (1768/69-1773),” **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 53, 1 (2013), s. 155-181.
- Haddad, George M.: “The Chronicle of Abbud al-Sabbagh and The Fall of Daher al-Umar of Acre”, **al-Abhath**, Vol. XX (June 1967), No. 2, pp. 37-44.
- Hakim, Yusuf: **Beyrut ve Lübnan fî ahdi Âl-i Osman**, Beyrut 1991.
- Hallak, Hassan Ali: **Beyrut el-Mahrûse fî Asri’l-Osmani**, Beyrut 1987.
- Hamâde, Sa‘dûn: **Tarih eş-Şî‘a fî Lübnan**, C. I-II, Beyrut 2008.
- Harik, F. İliya: **Politics and Change in a Traditional Society Lebanon, 1711-1845**, Princeton University Press 1968.

- Hathaway, Jane: **Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları**, Çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul, Türkiye İşbankası Yay., 2016.
- _____: "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History," **Mediterranean Historical Review**, Vol. 19, No. 1, June 2004, pp.29-53.
- Hatit, Ahmed: "Cebel 'Âmil fî Karn, dirâse fî havliye Haydar Rıza er-Rukeynî", **Lübnan fî el-Karn es-Samin aşer (el-Mütemer el-Evvel li'l-Cem'iyeye el-Lübnâniyye ed-Dirâsât el-Osmâniyye)**, Beyrut 1996, s. 61-79.
- Heyd, Uriel: **Dâhir al-Umar, shalit ha-Galil**, Jarusalem 1942.
- _____: **Ottoman Documents on Palestine 1552-1615 (A Study of the Firman according to the Mühimme Defteri)**, Oxford 1960.
- Hitti, P.: **Syria a Short History**, New York 1959.
- Holt, P. M: **Egypt and Fertile Crescent: A Political History**, 1516-1922, Ithaca 1966.
- Hourani, Albert: "Osmanlı Reformu ve eşraf politikaları", **Ortadoğuda Modernleşme**, Ed. W. R. Polk-R. L. Chambers, University of Chicago Press, Chicago 1968, pp.61-99.
- _____: **The Emergence of The Modern Middle East**, London 1985.
- Hourani, Alexander: **New Documents on the History of Mount Lebanon and Arabistan in the 10th an 11th Centuries h.**, Beirut 2010.
- Huri, Münir: **Sayda abre hukbü't-tarih**, Beyrut 1966.

Hütteroth, W.-D., A. Kamal: **Historical Geography of Palestine, Transjordan and Syria in the Late 16th Century**, Erlangen 1977.

Itzkowitz, Norman: **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, Çev. İsmet Özel, İstanbul, Şule Yay., 2002.

_____ : “18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri”, **Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu**, Norman Itzkowitz Armağanı, Haz. Baki Tezcan, Karl Barbir, Çev. Zeynep N. Yelçe, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, s. XXIX-XLVI.

_____ : “Men and Ideas in the Eighteenth Century Ottoman Empire,” **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Eds. Thomas Naff & Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, pp. 14-22.

İhsan Aydın, “Akka’nın İdarî ve Sosyal Yapısı (1864-1918)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2008.

_____ : **Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III, Köprülüler Devri**, İstanbul, Türkiye İşbankası Yay., 2015.

_____ : “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration,” **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Eds. Thomas Naff & Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, pp. 27-52.

- _____ : “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700,” **Archivum Ottomanicaum**, 6 (1980), pp.283-337.
- _____ : “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi,” **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi**, Çev. Kemal Akagündüz, sayı 7, İstanbul Ekim 1994, 5-26.
- İsmail Hakkı Bey, **Lübnan: Mebâhis İlmiyye ve İctimâ’iyye**, C. I, Beyrut 1993.
- İsmail, Adil, İsmail Münir: **es-Sırâ‘ ed-Devlî havli’l-Meşrik el-Arabî (Vesâik ed-Diplomasiyye)**, Takdim edenler: İdgâr Bîzânî, Selim el-Has, C. I-II, Beyrut 1990.
- İsmail, Adil: **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L’Histoire Du Liban**, c. I-XI, Beyrut 1975.
- İsmail, Münir: “et-Tahavvülât es-Siyâsiyye fî Müctema‘ el-İmâre eş-Şihâbiyye”, **Lübnan fî el-Karn es-Sâmin Aşer (el-Mü’temer el-evvel li’l-Cem‘iyye el-Lübnâniyye li’d-Dirâsât el-Osmâniyye)**, Beyrut 1996, s. 83-101.
- Joudah, Ahmad Hasan: **A History of the Movement of Shakh Zahir Al-Umar Al-Zeydanî (1690-1775)**, University Of Michigan 1971.
- Kadı, İ. Hakkı, S. Jan: “Paul Maashoek, Dutch Merchant and Adventurer in Palestine,” **Eurasian Studies**, Vol. IV, nr. I, (Cambridge-Roma 2005), pp. 1-17.
- Karaca, Ali: “**Azm-zâde Mehmed Paşa**”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986.

- Karahan, Ali: **“Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1714 ?-1790)”**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.
- El-Kesvânî, A. İsmail: **Kabîle Âl Zeydân (ez-Zeyâdine)**, Ürdün 1994.
- El-Keylânî, İbrahim: **Abkariyyât Şâmiyye**, Dımaşk 1946.
- Khoury, Dina Rızk: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu, Musul, 1540-1834**, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.,1999.
- Kılıç, Orhan: **18. Yüzyılın İlk Yarısından Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ 1997.
- Köksal, Yonca: “Sosyal Kontrol Sistemleri: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Devlet-Toplum’ İlişkileri,” **Tarihsel Sosyoloji**, Haz. Ferdan Ergut, Ayşen Uysal, Ankara 2012.
- Köse, Ensar: **“Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik”**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013
- Kunt, Metin: **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul 1978.
- _____ : “Siyasal Tarih”, **Türkiye Tarihi 3**, Haz. Sina Akşin, İstanbul 1988, s.11-68.
- Kurşun, Zekeriya: **Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri**, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1992.

- Kurtoğlu, Fevzi: **1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekatı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, İstanbul 1942.
- Kürd Ali, Muhammed: **Hıtatü's-Şâm**, C. II, Şam 1925
- El-Kürdî, Fâiz: **Akka beyne'l-mazi ve'l-hâzır**, Akka 1970.
- Kütükoğlu, Mübahat: "Osmanlı Maliyesi", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C. II, İstanbul, IRCICA Yay., 1998, s. 513-649.
- Lapidus, İra M.: **İslam Toplumlari Tarihi**, Çev. Yasin Aktay, C. I-II, İstanbul, İletişim Yay., 2005.
- Lindholm, Charles: **İslami Ortadoğu (Tarihsel Antropoloji)**, Çev. Balkı Şafak, Ankara, İmge Yay., 2004.
- Lockman, Zachary: **Hangi Ortadoğu ?**, Çev. Burcu Birinci, İstanbul, Küre Yay., 2012.
- Mahmoud Yazbak, "The Politics of Trade and Power: Dahir al-Umar and Making of Early Modern Palestine", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Vol. 56 (Leiden 2013), pp.696-736.
- Ma'lûf, İsa İskender: "Tarih eş-Şeyh Zâhir el-Ömer", **el-Meşrik**, XXIV, 8 (August, 1926), s. 542-560.
- Mann, Michael: **İktidarın Tarihi (başlangıcından 1760'a kadar toplumsal iktidarın kaynakları)**, Çev. Esin Saraçoğlu, Soner Torlak, Emre Kolay, Olcay Sevimli, Ankara, Phoenix Yay., 2012.
- Mardin, Şerif: **Din ve İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yay., 2012.
- Masters, Bruce: "Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler", **Türkiye Tarihi, 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Ed.:

Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yay., 2011, s.229-252.

McGowan, Bruce: “Âyanlar Çağı, 1699-1812”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. 2 (1600-1914), Ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Eren Yay., 2004, s. 759-884.

McNeill, William: “Dünya Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı ve Dünya**, Haz. Kemal Karpat, İstanbul, Ufuk Yay., 2001, s. 57-74.

Meczûb, Talal: “Mesâdir Tarih Lübnan fî el-Karn es-Sâmin Aşer”, **Lübnan fî el-Karn es-Samin aşer (el-Mütemer el-Evvel li’l-Cem’iyye el-Lübnâniyye ed-Dirâsât el-Osmâniyye)**, Beyrut 1996, s.23-42.

El-Mellâhî, Ali Fellâh: **Aşâir Arab es-Sakr ebân el-hükm el-Osmânî**, Ürdün 1997.

Muammar, Tevfik: **Daher el-Omar**, Nâsıra 1979.

Muhammed Takî el-Fakîh: **Cebel Âmil fi’t-Tarih**, Beyrut 1986.

Nagata, Yuzo: **Tarihte Âyânlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1997.

Oral, Özgür: “Venedik Konsolosu Bernardo Caprara’nın Larnaka’da Deniz Ticari Taşımacılığına Dair Bazı Gözlemleri (1774-1775)”, **Venetians and Ottomans in the Early Modern Age Essays on Economic and Social Connected History**, Haz. Anna Valerio, Hilâl. Studi turchi e Ottomani 6, 2018, s. 111-122.

- Öksüz, Mustafa: **“Şam Eyaleti’nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus, XVI. YY”**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.
- Örenç, Ali Fuat: **“Mutasarrıf”**, **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, s. 377-378.
- Öz, Mehmet: **Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları**, İstanbul, Dergah Yay., 2009.
- Öz, Mustafa: **“Metâvile”**, **DİA**, C. 29, İstanbul 2004, s. 404-405.
- _____ : **“Dürzîlik”**, **DİA**, C. 10, İstanbul 1994, s. 39-48.
- Özdemir, Şenay: **“Osmanlı Donanmasının Bir “Seyir Defteri” ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler”**, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 24, Sayı 37, Ankara 2004, s. 113-163.
- _____ : **“Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tarafsızlık Konumu,”** **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 23, Ankara 2004, s. 189-203.
- Özkaya, Yücel: **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2008.
- _____ : **Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2014.
- Özvar, Erol: **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2003.

- Philipp, Thomas: **Acre: the rise and fall of a Palestinian city, 1730-1831**, New York, Columbia University Press, 2001.
- Poliak, A.N.: **Feudalism in Egypt, Syria, Palestine, and the Lebanon, 1250-1900**, London 1939.
- Rafiq, Abdul-Karim: **The Province of Damascus 1723-1783**, Beyrut 1970.
- _____ : **Bilâdü's-Şam ve Mısır min fethi'l-Osmâni ila hamle Nabolyan Bonabart (1516-798)**, Dımaşk 1968.
- _____ : **el-Arab ve'l-Osmniyyûn**, Dımaşk 1973.
- Refik, M., Behçet Mehmed: **Beyrut Vilayeti: Cenubi kısmı, C. I**, Beyrut 1333-1335.
- Rızk, Ramiz: **Cebel Âmil Tarih ve Ahdâs**, Beyrut 2005
- Es-Sabbâğ, Hânî: **Eş-Şeyh Zahir Ömer ez-Zeydânî fî 'uyûn me'âsırîh**, Akka 2014.
- Sâfî, Hâlid Muhammed: **Hâkim el-Celîl fî'l-Karn es-Sâmin Aşer: Zâhir el-Ömer ez-Zeydânî (1689-1775)**, Gazze, el-Merkezü'l-Kavmî li'd-Dirâsât ve't-Tevsîk, 2000.
- Sâfî, Hâlid: "Hüseyin Başa el-Mekkî," **Mecelle el-Câmi'a el-İslâmiyye**, C. 13, nr. 2, Gazze 2005, s. 35-57.
- Sajdi, Dana: **Şamlı Berber: 18. Yüzyıl Bilâdü's-Şam'ında Yeni Okuryazarlık**, Çev. Defne Karakaya, İstanbul, Koç Üniversitesi Yay., 2017.
- Salibi, Kamal S.: **A Hosue Of Many Mansions: the history of Lebanon reconsidered**, London, I. B. Tauris-Co Ltd, 2002.

- _____ : “The Lebanese Emirate, 1667-1841”, **al-Abhath (Journal of the Center for Arab and Middle East Studies Faculty of Arts and Sciences American University of Beirut)**, vol. XX (September 1967), pp. 1-16.
- _____ : “The Secret of the House of Ma’n”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 4, No. 3 (Jul., 1973), Cambridge University Press, pp. 272-279.
- _____ : “Middle Eastern Parallels: Syria-Iraq-Arabia in Ottoman Times,” **Middle Eastern Studies**, Vol. 15, No. 1 (Jan., 1979), pp.
- _____ : “The Sayfās and the eyalet of Tripoli 1579-1640”, **Arabica**, T. 20, Fasc. 1 (Feb., 1973), pp.25-52.
- Salzmann, Ariel: **Osmanlı Ancien Regime’i: Modern Devleti Yeniden Düşünmek**, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yay., 2011.
- Sarıcaoğlu, Fikret: **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: I. Abdülhamid (1774-1789)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., 2001.
- Sevinç, Tahir: “Seyyit Fethi Efendi’nin Şam Defterdarlığı ve Muhallefatının Müsaderesi (1728-1746),” **History Studies**, Vol. 4, No. 4, 2012, s. 347-372.
- Shamir, Shamon: **“The Azm Walis of Syria (1724-1785): The Period of Dynastic Succession in the Government of the Walayahs, Damascus, Sidon and Tripoli”**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton University 1961.

- Shamir, Shamon: “As‘ad Pasha al-‘Azm and Ottoman Rule in Damascus (1743-1758),” **Bulletin of School of Oriental and African Studies**, Vol. 26, no. 1, University of London 1963, pp. 1-28.
- Similiyenskaya, İrina: **el-Beni’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye fi’l-Maşrık el-Arabî alâ meşârifî’l-asrı’l-hadîs**, Arapça’ya Çev. Yusuf Ataullah, Beyrut, al-Farabî, 1989.
- Sunar, Lütfü: **Marx ve Weber’de Doğu Toplumlari**, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2012.
- Süleymân, Hüseyin Selmân: **et-Tarih es-Siyasi li’l-Mukata‘ât el-Lübnâniyye ve Vilâyât Bilâd eş-Şâm el-Cenûbiyye ve Mısır (1697-1825)**, C. I-II, Lübnan 2013.
- Süveyd, Yasin: “el-İmâre eş-Şihâbiyye fi Cebel Lübnan”, **Lübnan fi Tarihihi ve Tûrâsihi (Adil İsmail Serisi içinde)**, Beyrut 1993, s. 307-338.
- Şahin, Canay: “**The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)**”, Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- Şeyho, Luvis: **Beyrut Tarihuha ve Âsâruha**, Beyrut 1993.
- Tabak, Faruk: “Bereketli Hilal’in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeğin Kontrolü”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998.
- Tabakoğlu, Ahmet: **Osmanlı Malî Tarihi**, İstanbul, Dergah Yay., 2016.
- Tabakoğlu, Hüseyin Serdar: “**Akdeniz’de Osmanlı-İspanya Rekabeti, 1560-1574: Teşkilat, Denizgücü ve Savaş**”, İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.

Taşkın, Ünal: **Osmanlı idaresinde Safed (1516-1600)**, Elazığ 2011.

Tekindağ, M. C. Şehabettin: “XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan: Şihâb-oğulları,” **Tarih Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi)**, C. 9, Sayı 13, İstanbul 1958, s. 31-44.

_____ : “Bika Emiri Nasır ad-din Muhammed İbn al-Hanaş’a Dair Bir Vesika,” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C. 16, (İstanbul 1961), s. 107-116.

_____ : **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, İstanbul, İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1961.

Et-Tell, Tahsin: **Benî Zeydân el-İmâra ez-Zeydâniyye: Zâhir b. Ömer ez-Zeydânî Emîr ed-Devle ez-Zeydâniyye (1685-1775)**, Ürdün-İrbid 2009.

Tezcan, Baki: “Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarih Yazımı”, **Erken Modern Osmanlılar (İmparatorluğun Yeniden Yazımı)**, Çev. Onur Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yay., 2011, s.

Tilly, Charles: **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu (990-1992)**, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, İmge Yay., 2001.

Turan, Şerafettin: “Levant”, **DİA**, C. 27, Ankara 2003, s. 145-147.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C. IV (I. Kısım), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1995.

- Van Leeuwen, Richard: **Notables& Clergy in Mount Lebanon: the Khāzin Sheikhs and the Maronite Church (1736-1840)**, Leiden, E. J. Brill, 1994.
- Winter, Stefan: **The Shiites of Lebanon under Ottoman rule, 1516-1788**, Cambridge University Press, 2010.
- Wood, Alfred C.: **Levant Kumpanyası Tarihi**, Çev. Çidem Erkal İpek, Ankara, Doğu Batı Yay., 2013.
- Yan, Bekir: **“Zahir Ömer ez-Zeydani ve Faaliyetleri”**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2000.
- Yücel, Yaşar: **“Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona (Ademi-i Merkeziyet) Dair Gözlemler,”** **Belleten**, C. XXXVIII, No:152, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1974, s. 657-708.
- Ez-Zeyn, Ahmed Arif: **Tarih Sayda**, Sayda 1913.
- Ez-Zeyn, Ali: **Li'l-Bahs an Tarihinâ fî Lübnan**, Beyrut 1973.

4. ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

Kazmûz Ramiz: Film Zâhir el-Umar ez-Zeydânî, (Çevirimiçi Belgesel), el-Cezîre 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=TXIFjrP8fIc>, 15.08.2018.

EKLER

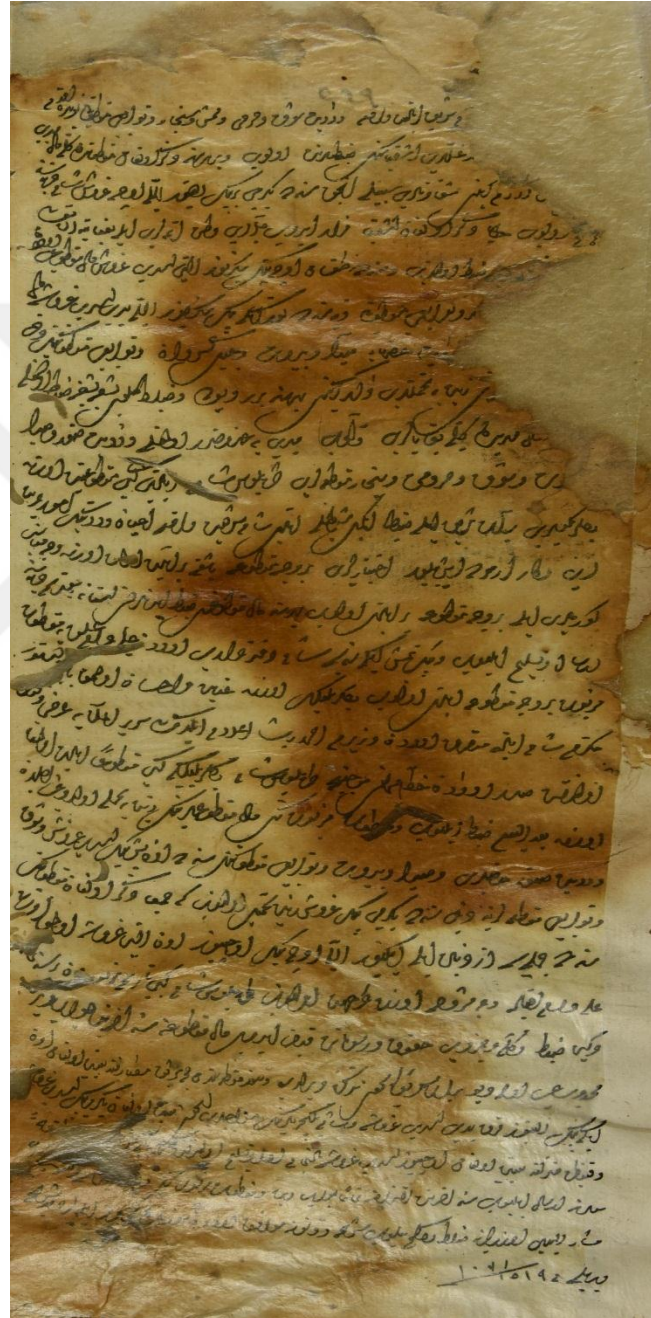
- EK 1:** Sayda Eyaleti'nin 1661 senesinde yeniden teşkil edildiğine dair maliye beratının sureti ve çeviri-yazısı.....506-508
- EK 2:** Sayda Eyaleti mukataalarına hicri 1149 senesi (1736-1737) senesinde Azmzâde İbrahim Paşa'nın mutasarrıf-vali olarak atandığına dair beratın sureti ve çeviri-yazısı.....509-511
- EK 3:** Ma'noğlu Emir Ahmed'in vefat etmesi üzerine Cebel-i Şûf ve Kesrevân Mukataalarının iltizamının onun yerine Şihâboğullarından Emir Haydar'a verildiğine dair beratın sureti ve çeviri-yazısı 512-513
- EK 4:** Vergi borçlarının (bakaya) tahsili konusunda diğer görevlilerle birlikte Zahir Ömer'in de görevlendirildiğini bildiren mâliye hükmünün suretidir.....514-515
- EK 5:** Hac masraflarında ve sınır kalelerinde görevli askerlerin maaş ödemelerinde kullanılacak olan vergi borçlarından Zahir Ömer ve diğer mültezimlere ait olanların tahsili konusundaki mâliye hükmünün suretidir 516-519
- EK 6:** Kaptanıderya Gâzi Hasan Paşa'nın Zahir Ömer üzerine harekata geçtiğini Emir Yusuf eş-Şihâbî, Sayda dağlarındaki emirlere ve şeyhlere bildiren Arapça hükmün suretidir. Bu hükümde söz konusu yerel güçlerin hareket esnasında itaatten çıkmamaları tenbih edilmektedir.....520
- EK 7:** Sayda Eyaleti mukataalarının bir listesinin verildiği 1144 / 1731-32 senelerine ait olan Baş Muhasebe Defteri (s. 4-5).....521
- EK 8:** Sayda Eyaleti mukataalarının bir listesinin verildiği 1144 / 1731-32 senelerine ait olan Baş Muhasebe Defteri (s. 6-7).....522
- EK 9:** Sayda Eyaleti mukataalarının bir listesinin verildiği 1144 / 1731-32 senelerine ait olan Baş Muhasebe Defteri (s. 8).....523
- EK 10:** Sayda Eyaleti mukataalarının bir listesinin verildiği 1144 / 1731-32 senelerine ait olan Baş Muhasebe Defteri (s. 10-11).....524

EK 11: Sayda Eyaleti mukataalarının bir listesinin verildiği 1144 / 1731-32 senelerine ait olan Baş Muhasebe Defteri (s. 12).....	525
EK 12: Zahir Ömer (üstte), Bulutkapan Ali Bey (altta solda) ve Şeyh Nâsîf en-Nassâr'ın (altta sağda) temsili resimleri.....	526
EK 13: Şihâboğulları Ailesi'nin soy ağacı.....	527
EK 14: Sayda Eyaleti valileri.....	528-530



EK 1: Sayda Eyaleti'nin 1661 senesinde yeniden teşkil edildiğine dair maliye berâtının sûretidir.

BOA, **MAD**, nr. 7326, s. 269.



Ek 1’de Verilen Berât Sûretinin Çeviriyazısı:

[Şa]m-ı şerîf Eyaleti’nde vâkı vilâyet-i Şûf ve Cürd-i Metn (?) ve Memş (?) ve Şehhâr ve tevâbi’i mukâta’âtı bundan akdem [Ma’n-o]ğulları eşkiyâsının zabtlarında olup ve beher sene zıkr olunan mukâta’âtdan küllî mal-ı mirî (yırtık) lazım gelip (?) şekâvetleri sebebiyle ancak senede 21.653 guruş Şam Hazinesine [teslîm] olup hâlâ zıkr olunan eşkiya firâr edüp celâ-yı vatan etmeleri ile bi-inâyeti’l-İlâhi te’âlâ (yırtık) zabt olunup ve senede 93.806 esedî guruş mâl-ı maktû’ı olan (yırtık) ve tevâbi’i mukata’âtı ve yine senede 102.857 esedî guruş mâl-[ı maktû’ı olan] kazâyâ-i Sayda ve Beyrut ve Cebel-i Kesrevân ve tevâbi’i mukâta’âtının dahi (yırtık) ziyâdeye tahammülleri var iken be-her sene birer voyvoda ve zâbit gelüp başka başka zabt olunmağla (yırtık) mâl-ı mîrîden küllî bakayaları kalup miriye gadr ü zarar olmağla vilayet-i Safed ve Sayda [ve Beyrut] ve Şûf ve Cürd-i Metn (?) ve Şehhâr Mukâta’aları Trablusşam Eyaleti gibi maktû’iyyet üzere beylerbeyileri berât-ı şerîfe ile zabt eylemek şartıyla eyalet-i Şam-ı şerifde vâkı’ a’yân-ı vilâyetin umûr-dîdeleri ve kâr ez-mûde iş bilür ihtiyarları ber-vech-i maktû’a başka bir eyalet olmak üzere vech-i münâsib görmeleri ile ber-vech-i maktû’a bir eyalet olup be-her sene mâl-ı maktû’un zabt edenlerden Âsitane-i saadetim hazinesine irsâl ve teslim eyleyüp ve 1072 senesi Şam Defterdarı olan Ali -dâme uluvvuhû-ya mukâta’ât-ı mezbûre ber-vech-i maktû’a eyâlet olup beylerbeyilik üzere inâyet ve ihsân olunmak bâbında düstûr-ı mükerrem Şam Eyaleti’ne mutasarrıf olan vezirim Ahmed Paşa i’lâm eylediği serîr-i a’lâya arz ve [telhîs] olundukda sâdır olan hatt-ı hümayun mücebince Trablusşam Beylerbeyliği gibi maktû’an eyâlet olmak üzere badelyevm zabt eyleyüp ve mukâta’ât-ı mezburenin mâl-ı maktû’alarının ziyadeye tahammülü olduğu ecilden vilâyet-i Safed Hasları ve Sayda ve Beyrut ve tevâbi’i mukâta’âtının senede 15.000 esedî guruş ve Şûf ve tevâbi’i mukâtaâtının dahi senede 20.000 guruş ziyâde tahmil olunup ki cem’an zıkr olunan mukâta’âtın senede cümlesi izdiyâd ile 253.316 grş olmak üzere Ali -dâme ikbâluhû-ya vech-i meşrûh üzerine der-uhde olunup Trablusşam gibi tarih-i mezburdan bir sene tamamına değin zabt ve küllî ve cüz’î hukûk ve rusûmâtın kabz edüp mâl-ı maktû’asın ahzı ve havâlâtı irsâle (?) mücidd ü sâ’î oluna deyu berât-ı şerîfe içün (?) tezkire verildi. Ve Safed mukâta’asından Hacc-ı Şerif mesârifine tayin olunan 12.647 esedî guruş ve Şam yeniçerilerinin mevâcibleri içün tayin olunan 20.000 esedî guruş ve Kunaytra

menziline tayin olunan 300 esedî gurus bittemam edâ ve teslim olundukdan sonra (yırtık) saâdetime irsâl eyleyüp sene âhırinde iltizamına tamamen savâb-dide (?) ve mukâtaât-i mezbûrenin (yırtık) müşârun-ileyhi üzerleri[ne] zâbit ü hâkim bilüp şer‘ ve kânuna muhâlif olan hâlâtdan ihtirâz eyleyeler deyu şerh verildi.

19 Zâ. 1071 / 16 Temmuz 1661



Ek 2’de Verilen Berât Sûretinin Çeviriyazısı:

Nişân-ı hümayûn yazıla ki,

Zaman-ı zabtı mart ibtidâsından olan Sayda ve Beyrut Eyaleti mukataâtının senevî 228.648,5 gurûş malı olup meblağ-ı mezburun 45.331 guruşu mesârif-i mukarrere ve 183.317,5 guruşu Hazine-i Âmirem’e irsâliye olmağla 1148 senesi vezirim Selim Paşa’nın uhdesinde olduğu Hazine-i Âmire’de mahfûz Baş Muhasebe defterlerinde mukayyed olup ve eyalet-i merkûme mukataât-ı mîrîyeden ibaret iken vezir-i müşârun-ileyh tarafından bu vakte değin ifâsına râğbet olunmadığından be-her hal ahara tevcih olunmağa muhtâc olup ve sâbika Trablusşam Beylerbeyisi olan emîrû’l-ümerâi’l-kirâm İbrahim Paşa -dâme ikbâluhu- bundan akdem müddet-i vâfire Trablusşam Eyaleti’ne mutasarrıf olmak takrîbi ile gerek emvâl-i mîrîyenin cem‘ ve tahsilinde ve gerek Cerde hidmetinin rü’yetinde kesb-i mûmâreset eylediğine binaen eyalet-i merkûmenin mîr mîrân-ı mûmâ-ileyhe tevcihi min-küllî’l-vücûh münasib olmağla mukataatını 1149 senesi mart ibtidâsından zabt eyleyüp mal-ı mîrînin cem‘ ve tahsilinde ve cerde hidmetini kemâ-yenbegî rü’yet ve edada ve gerek sair vâcibe-i uhde-i ihtimâmı olan umûr ve husûsların temşîyet ve tekmilinde bezl ü sa’y ve kudret eylemek şartıyla zikr olunan Sayda ve Beyrut Eyaleti mîr-mîrân-ı mûmâ-ileyhe tevcih ve inâyet ve ihsanım olup Divân-ı hümayûn tarafından emr-i şerîfim tahrîr ve berâtı verilmek için Baş Muhasebe’ye ilm ü haber kamesi verilmek babında iftihârû’l-ümerâi’l-kirâm bi’l-fî’l Başdefterdarım olan elhac Halil -dâme uluvvuhu- nun telhîsı ve sâdır olan fermân-ı âlişanım mucebince Divân-ı hümayûnum tarafından eyalet-i merkûmenin mîr-mîrân-ı mûmâ-ileyhe tevcihi için emr-i şerîf tahrîr olunup berâtı verilmek için kaime verilmekle mûcebince uhdesine kayd ve hakkında mezîd-i inâyet-i padişahânem zuhura götürüp bu berâtı hümayûnu verdim ve buyurdum ki,

Bâlada tafsîl olunan şurût üzre eyalet-i merkûme mukatâtı işbu 1149 senesi zilkadesinin onuncu gününde vâkı‘ Mart ibtidâsından senesi tamamına değin mîr-mîrân-ı mûmâ-ileyh tarafından zabt u rabt olunup ve vâkı‘ olan küllî ve cüz’î mahsûlât ve rusumât ve âidât-i sâiresi emrinde kanûn-ı kadîm ve olageldiği üzre yerlû yerinden cem‘ ve tahsil ve ahz u kabz ve ocaklık olan mahallere edâ ve teslim olunup ve inşaallahü te’âlâ senesi hıtamında bilcümle temessükâtını gönderüp mîrî ile hesabını görüp ibrâ-yı zimmet edüp ve vedâyi-i Hâliku’l-berâyâ olan fukarâ-ı ra’iyyeti

te‘addiyâtdan layık olduğu vech üzre mûmâna‘at ve sıyânet ile sâir memur olduğu
hıdemât-ı hümâyûnumda bezl ü iktidar eylemek üzre berât-ı şerîf yazılmak için tezkire
verildi.

9 L 1149/10 Şubat 1737



Ek 3’de Verilen Berat Sûretinin Çeviriyazısı:

Nişân-ı hümayûn yazıla ki,

Sayda ve Beyrut dağlarında sakin ve mütemekkin olup Sayda ve Beyrut mukata‘âtı mülhakâtından senede 72.000 gurus malı olan Şûf ve Cebel-i Kesrevân mukataalarını zabt eden Ma‘noğlu Mîr Ahmed bi-emri’l-İllâhi te‘âlâ fevt olup uhdesinde olan mukata‘ât mahlûl olmağın emvâl-i mîrî tahsiline tahsiline ve reaya fukarâsını himâye ve sıyanetine yine müteveffâ-yı merkûmun ahfâdından Mîr Haydar her vechile evfak ve enseb olmağla ocaklarına merhameten iltizamı kadîmî ile tevcih olundu. Lakin ecnebiye verilmediği ahali-i memleketi himaye ve ocaklarını sıyanet için olmağın, bu defa Âsitâne-i sa‘âdete gelen 20 kese ile ma‘an bilcümle teslimâtından mâ-‘adâ zimmetinde olan taahhüd akçesi kusuru ve otuz seneden mütecâviz zabt eylediği mukata‘âtdan senevî hasıllarından tesliminin noksanı mukabelesinde müteveffâ-yı merkûmun emvalinden ve kendüsünden he ne tarikle olursa olsun ahâli-i memlekete sinîn-i sâbıkanın emvâli mutâlebesiyle pâymâl olmamak için üç yüz kese talep olunup bu vech ve meyânda (?) hem reaya fukarâsına ve ahâli-i memlekete âsûde-hal ve hem hükûmet tarıkıyla içlerine ecnebi girmemekle ocaklarının ve umûr-ı memleketin ihtilaline bâdî olur ahvâlden vikâye oluna ve bu babda Mîr Haydar dahi tevâ’if-i ra‘iyyeti kemâ-yenbegî himayet ve sıyânet sair ahâli-i memleket ile hüsn-i mu‘âşeret edüp ahsen vechile mukata‘ât malını tahsil ve iltizam-ı kadîmîsin senesine ve vakt ü zamanıyla Sayda ve Beyrut valilerine teslim eyleyüp ibrâ-yı zimmetine temessük alup zabt eylemek üzre ve bu babda muhalefet ile ihtilal-ı memlekete bâ‘is olan sâ‘î bi’l-fesâdın haklarından gelinmek üzre Sayda ve Beyrut ve Trablusşam ve Şam-ı şerîf valileri dahi bu hususda mu‘âvenet edüp ve bir nesne talebinde olmamak üzre vech-i meşruh üzre emr-i şerîf ve berat-ı şerîfe verilmek babında telhîs olunup arz olundukda mûcebince emr-i şerif ve berat-ı âlişân verilmek ferman olmağın vech-i meşrûh üzre şürûtuyla berât-ı şerîf yazılmak için tezkire verildi.

5 Câ. 1109/19 Kasım 1697

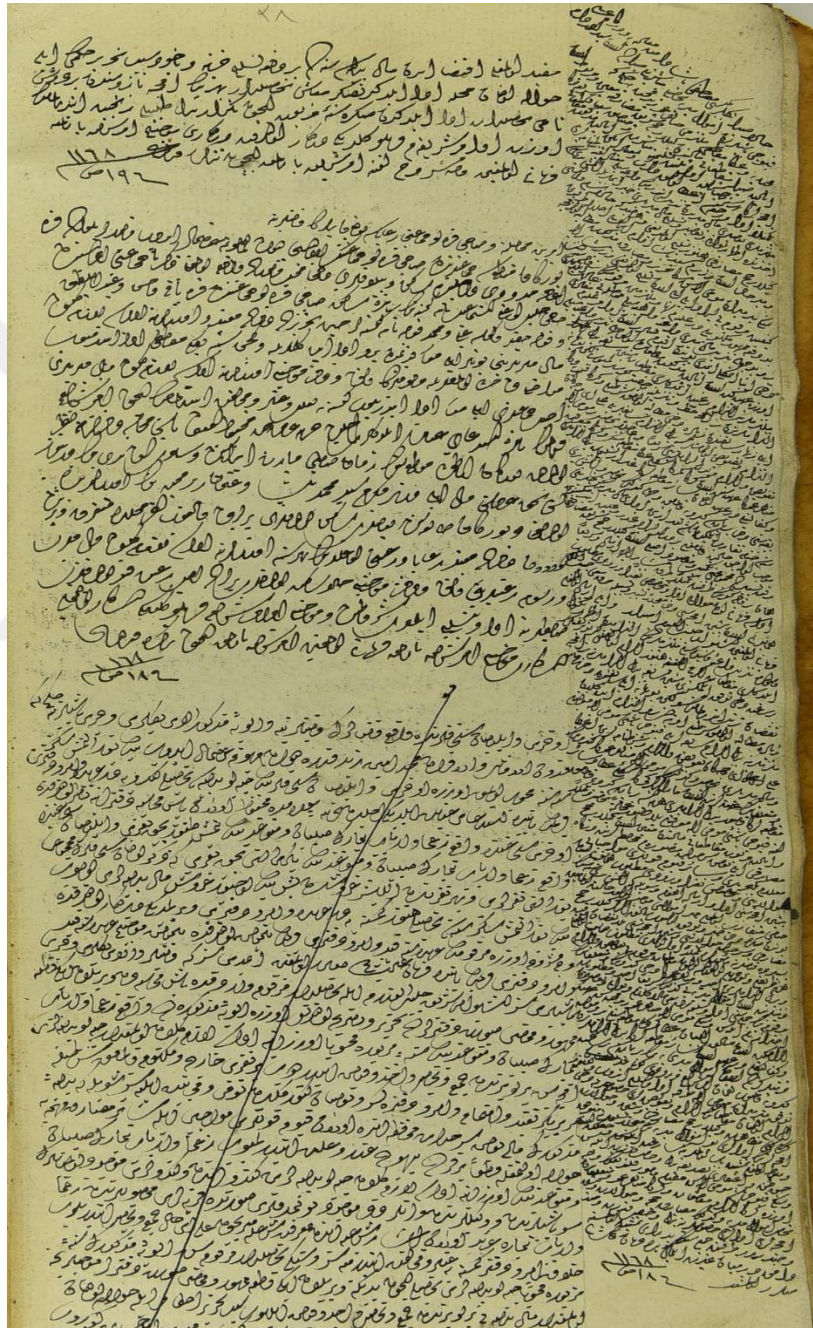
Ek 4’de Verilen Hüküm Sûretinin Çeviriyazısı:

Sayda Beylerbeyisi Mustafa Paşa -dâmet me‘âlihû- ya ve Sayda nâ’ibine ve Zahir Ömer -zîde mecduhû-ya ve Arabî katibi Hamûdzâde Ahmed ve sair a‘yân-ı belde - zîde kadruhum-a hüküm ki,

Sâbıkâ Sayda valisi müteveffa Seyyid Ahmed Paşa’nın 66 senesine mahsûben uhdesinde olan Sayda mukâta‘âtı hâsılâtı diğer evâmir-i şerîfemde tafsîl olunduğu üzere müteveffâ-yı müşarun-ileyhin 25.000 guruş peşin ve havâlât deynini edâ ve sâir bermûceb-i senedât olan müste’men ve ocak ve sarrâfân ve sairenin matlûbâtları hususunda her birini iskât ve ırzâ eyledikten sonra Enderûn-ı hümayûn hazinesine dahi 25.000 guruş teslim eylemek üzere müte‘ahhid olan müşârun-ileyhin kapı kethüdası olup kâffe-i muhallefâtı kendine i’tâ birle ol-cânibe ib‘âs olunan elhac İbrahim -zîde mecduhû- tarafından ahz olunmak üzere olmağla bundan önce vürud eden Arabi katibi merkûmun bir kıt‘a defteri mefhumu muktezasınca sene-i merkûmeye mahsuben henüz iltizam olunmayan mukataalar taliblerine tefvîz ve iltizam olup mîrîye ve mûa-ileyhe hasâret terettüb ettirilmemek fermanım olmağın işbu emr-i âlişânım ısdâr ve ırsâl olunmağla vusûlünde sen ki mîr-mîrân-ı mumâ-ileyhsin mûceb-i emr-i âlişânım üzere 66 senesinde mahsûben tefvîz ve iltizam olunmayan mukataaları mu’tâd-ı kadîm ve sinîn-i sâbıkada olageldiği vechile taliblerine tefviz ve iltizam ettirdüp bedel-i iltizamlarını sâbıkından tenkîs ile mumâ-ileyhe ve mîrîye hasâret terettübünden ittikâ eyeleyesin. Ve siz ki nâ’ib ve Zahir Ömer ve Arabî Kâtibi mumâ-ileyhim ve sair a‘yân-ı beldesiz iltizam olunmayan mukataaların ber-vech-i muharrer iltizam ve tefvizleri hususuna sizler dahi ihtimam ve dikkat velhasıl gerek bakayadan ve gerek müceddeden iltizam olunacak mukata‘ât malından senesi âhırine dek bir ferdin zimmetinde bir akçe ve bir habbe kalmayup bilcümle emvâl-i mîrîyenin tamamen ve kamilen eda ve teslim olunmasında ve her halde mumâ-ileyhe mu‘âvenet eylemeniz babında fermân-ı âlişânım sadır olmuştur.

3 M. 1167/ 31 Ekim 1753

EK 5: Hac masraflarında ve sınır kalelerinde görevli askerlerin maaş ödemelerinde kullanılacak olan vergi borçlarından Zahir Ömer ve diğer mültezimlere ait olanların tahsili konusundaki mâliye hükmünün sûretidir (sağda der-kenarda).
BOA, MAD, nr. 9978, s. 38.



Ek 5’de Verilen Hüküm Sûretinin Çeviriyazısı:

Hâlâ Sayda Beylerbeyisi Mustafa Paşa -dâmet me‘âlihû- ya ve Dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından emvâl-i mirîye mübâşeretle Sayda’da olan Seyyid Ahmed -dâme mecduhû- ya ve Akka Mukata‘ası mültezimi Zahir Ömer -zîde mecduhû- ya hüküm ki,

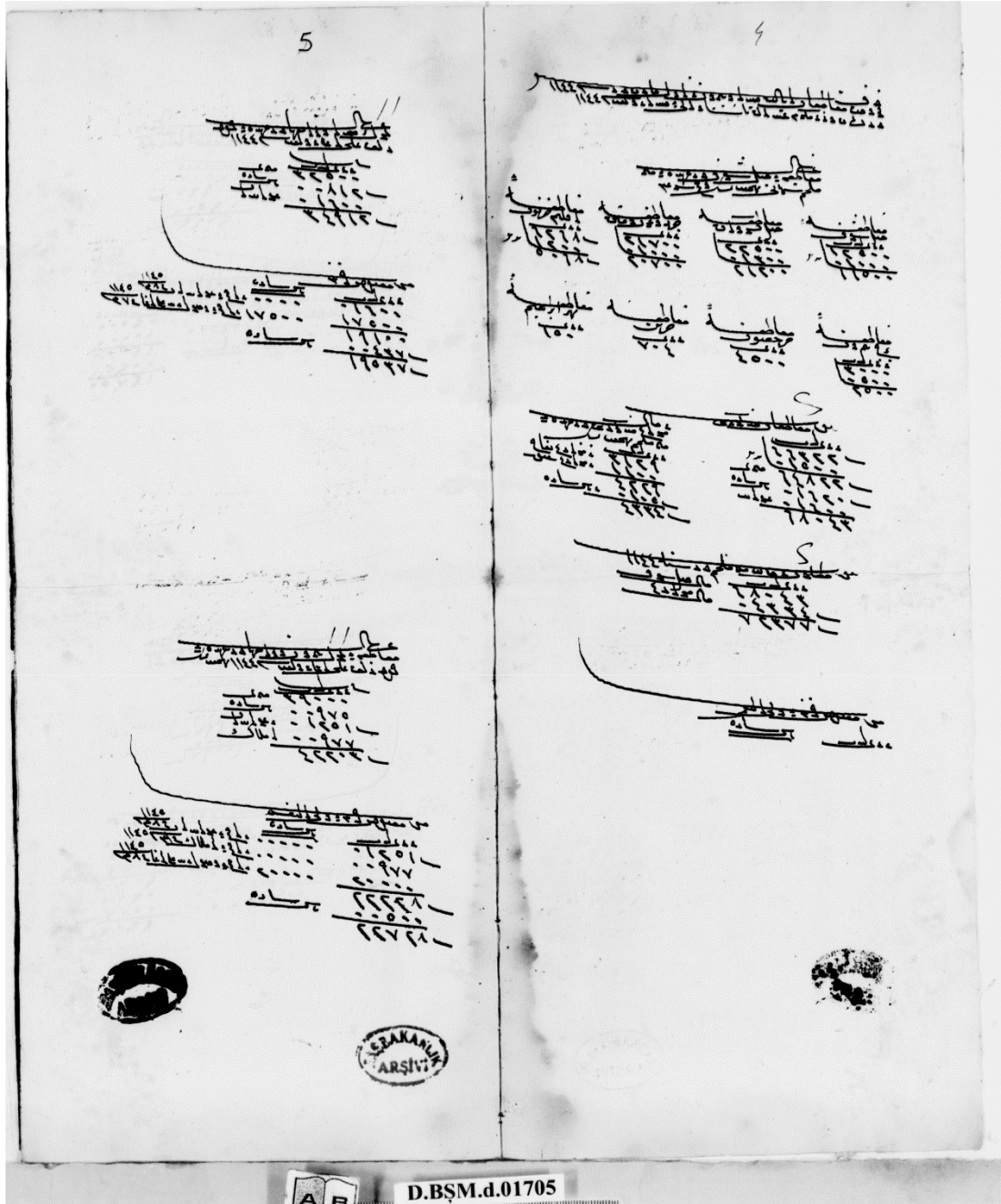
Eyalet-i Sayda mukata‘âtı malından kilâr-ı Hacc-ı şerîf mesârifine mu‘ayyen ve merbût olan akçelerin be-her sene Receb-i şerifin eva’ilinde teslimine mübâşeret ve muntasıf-ı Şa‘bân-ı şerîfe dek tekmîlen edâ ve ruc‘asın i‘tâ olunmak de‘b ü mu‘tâd iken eyalet-i mezkûre mukata‘âtı mültezimleri bazıları mal-ı mirîden tenzil ettirmek dâ‘iyesiyle mu‘tâd üzre mukata‘aları ahzde izhâr-ı tevânî ve ta‘sîr ve teslim-i mâl-ı mirîleri te’hîr etmeleriyle 67 senesi kilâr-ı hacc mesârifî henüz teslim olunmadığı dahi haber ki hâlâ Şam valisi ve mîr-i haccı olan vezirim Esad Paşa -edâma’l-llahü te‘âlâ iclâlehû- tarafından sen ki mîr-mirân-ı mumâ-ileyhsin sana tahrîr ve mesârif-i mezkure mutâlebe olundukca keyfiyet-i merkûmeyi îrâd ile el-ân teslim olunmadığını vezir-i müşârun-ileyhe bu defa memhûr mektubunla Der-aliyyeme inhâ ve mültezimin-i merkumunun birkaç seneden beru bu vecihle tenzil-i mâl-ı mîrî dâ‘iye-i vâhiyesiyle mumâtale-i gâîl eyledikleri dahi inbâ etmekle imdi bundan akdem sadır olan evâmîr-i aliyyem müfâdı üzre uhdende olan eyâlet-i mezkûre mukata‘âtın ol-vechile tenzil dâ‘iyesiyle mültezimlerin iltizama rağbet etmedikleri mukata‘ât sinîn-i sâbika bedel-i iltizamlarından bir akçe hatt ü tenziline ruhsat gösterilmeyüp lakin bu bahane ile zinhar sabıkından ziyade dahi mutâlebe olunmamak şartıyla gereken kıymetden (?) iltizam ve tefviz ve bedel-i iltizamları ser‘ân ve âcilen tahsil ve mumâ-ileyh Zahir Ömer’in uhdesinde olan gerek Gümrük-i İskele-i Akka Mukata‘ası’nın ve gerek marifet ve kefaletiyle der-uhde olunan sair mukata‘aların gayr-ı ez-

teslimât bedel-i iltizamları bakıyyesini dahi bir pâresi geriye kalmamak veçhiyle kendinden tahsil ve [11]67 senesi hitâm tekârüb eylemekden nâşi ba‘de-ez-in edâ-yı mal-ı mîrînin tehirini mûcib olacak hâlde kalmamağın bir dürlü îrâd-ı özr ve illet ettirmeksizin vakt-i teysîrde mecmu‘ını tekmil ve maksûd-ı aslî olan kilâr-ı hacc-ı şerîf mesârifini heman birkaç günün zarfında tekmîlen taraf-ı müşârun-ileyhe irsal ve serî‘an edası fermanım olan havâlata eda ve be-tahsis nakden vürudu matlub-ı hümâyûnum olan peşin akçesi dahi mu‘accelen tesyîr ve teslime sarf-ı sa‘y-ı cemil eylemen fermanım olmağın işbu emr-i celîlî’l-kadrim ısdâr ve () ile irsâl olunmağla vusulünde tenzil dâ‘iye-i fâsidesiyle mûltazimlerin iltizalarından izhâr-ı nûkûl eyledikleri mukata‘ât emr-i fî’l-hakîka henüz iltizam olunmamış ise bundan sonra bir saat dahi tevakkuf eylemeksizin sinîn-i sâbika bedel-i iltizamlarına bir akçe noksan terettüb ettirmemen ve lakin bu bahane ile sabıkından dahi zinhar ziyade bir pâre mutâlebe olunmamak şartıyla öteden beru iltizam edegelen mûltezimlerine bedel-i iltizam-ı sâbika ile kapıcı başı mumâ-ileyh marifetiyle alâ eyyi-vechin kân tefviz ve iltizam ve şart-nâmeleri i‘tâ ve mal-ı mirîleri tahsil ve keزالık mumâ-ileyh Zahir Ömer’in kendinin ve müte‘allikâtının uhdelerinde olan mârrü’z-zikr Gümrük-i İskele-i Akka ve sair mukata‘aların kusur-ı bedel-i iltizamları her ne ise bir paresi geriye kalmamak üzre kapıcı başı mumâ-ileyh marifetiyle bilâ-kusur âcileten ve tahsil ve tekmilen ve eyalet-i mezbure mukata‘âtı malından muayyen olan kilâr-ı Hacc mesârifî ile bazı serhadât-ı mânsûrem muhafazlarında Dergâ-ı mu‘allam yeniçerileri ve sair kapum kulları mevâcibâtı havâlâtını ve be-tahsis nakden vürûdu matlûb-ı hümâyûnum olan peşin akçesini eda ve irsale ihtimam ve şöyle ki [11]67 senesinin hitâmı mukârib olmağla tehir emvâli mûcib olur halde olmamak bundan sonra dahi tehir ve tevakkuf olunmayup sâlifü’z-zikr kilâr-ı Hacc

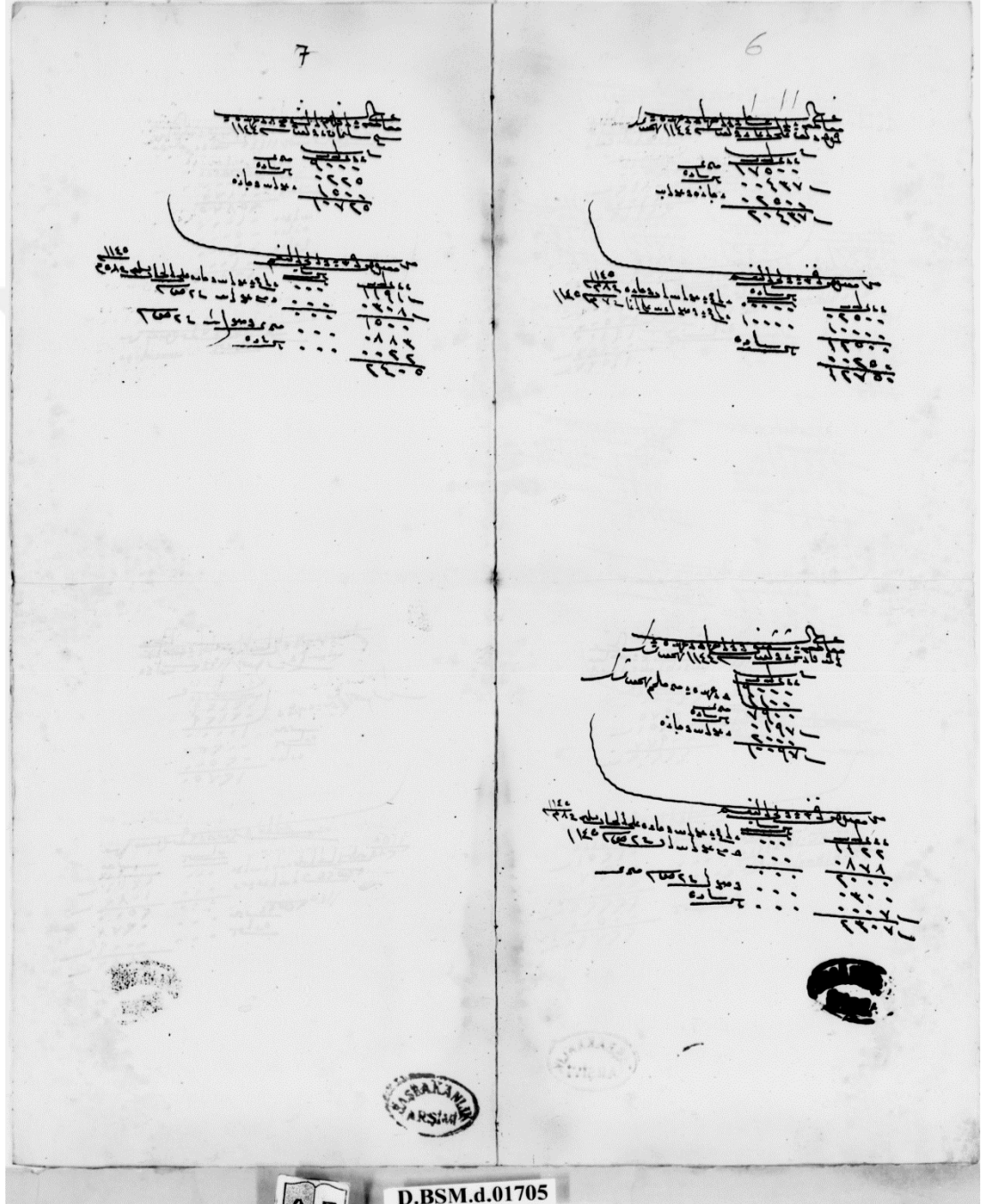
mesârifî ve serhadât havâlâtını ve peşin akçesini bi-lâ noksan vakt-i teysîrde kabzlarına memurlara edâ olunmaları matlûb-ı hümayûn olmağla her ne tarikle ve ne vecihle olur ise olsun mukata‘ât-ı merkûmeyi tefviz ve iltizam ve bedel-i iltizamların ahz ve hâlâ Ömer’in dahi kendinin ve müte‘allikâtının zimmetlerinde olan emvâl-ı mîrîyeyi kezalik serî‘an ahz ve ve matlûbât-ı merkûmenin cümlesini eda ve teslime sarf-ı sa‘y-i mâ-lâ- kelâm ve tevânî ve ta‘sîrden ihtizâr-ı tam eyleyesin. Ve sen ki mumâ-ileyh Zahir Ömer -zîde mecduhû-sün uhde-i iltizamında olan sâlifü’l-beyân Akka Gümrüğü Mukata‘ası’yla ve marifet ve kefâletinle der-uhde olunan sair mukata‘aların bedel-i iltizamlarından zimmetlerinde olan emvâl-i mîrîyenin bir pâresi bir saat geriye kalmayup heman emr-i şerîfim vürudu günü bilâ-tevakkuf mîr-mîrân-ı mumâ-ileyh tarafına eda ve teslim edip ve henüz iltizam olunmayan mukata‘âtın iltizam ve ta‘vîzleri hususlarına dahi gereği gibi müzâheret ve kilâr-ı Hacc mesârifî ve peşin ve havâlât akçelerinin edaları bu emvâl-i mîrîyenin mu‘accelen teslimatına mütevakıf ve menût olmağla temîyet-bâb olmalarına müsâra‘at ve hakkında olan hüsn-i zann ve i‘tikâdı tasdikına bezl-i hâsıl-ı kudret eyleyesin. Ve sen ki kapıcıbaşı mumâ-ileyhsin mukaddem memur kılındığın vech üzre gerek iltizam-ı mukâta‘ât ve gerek Zahir Ömer ve müte‘allikâtından tahsil-i emvâl-i mîrîye ve gerek mesârif-i Hacc ve havâlât ve peşin akçeleri edaları hususlarına bezl ve hasıl-i kudret ve çend ve çend rûz tarafından cümlesinin ber-berâ-yı temşîyet olmasına dâmen-i der-meyân-ı gayret eylemen babında fermân-ı âlişân sâdır olmuştur.

18 S. 1167 / 15 Aralık 1753

EK 7: Sayda Eyaleti mukataalarının bir listesinin verildiği 1144 / 1731-32 senelerine ait olan Baş Muhasebe Defteri (s. 4-5)
(BOA, **D.BŞM.D**, nr.1705)



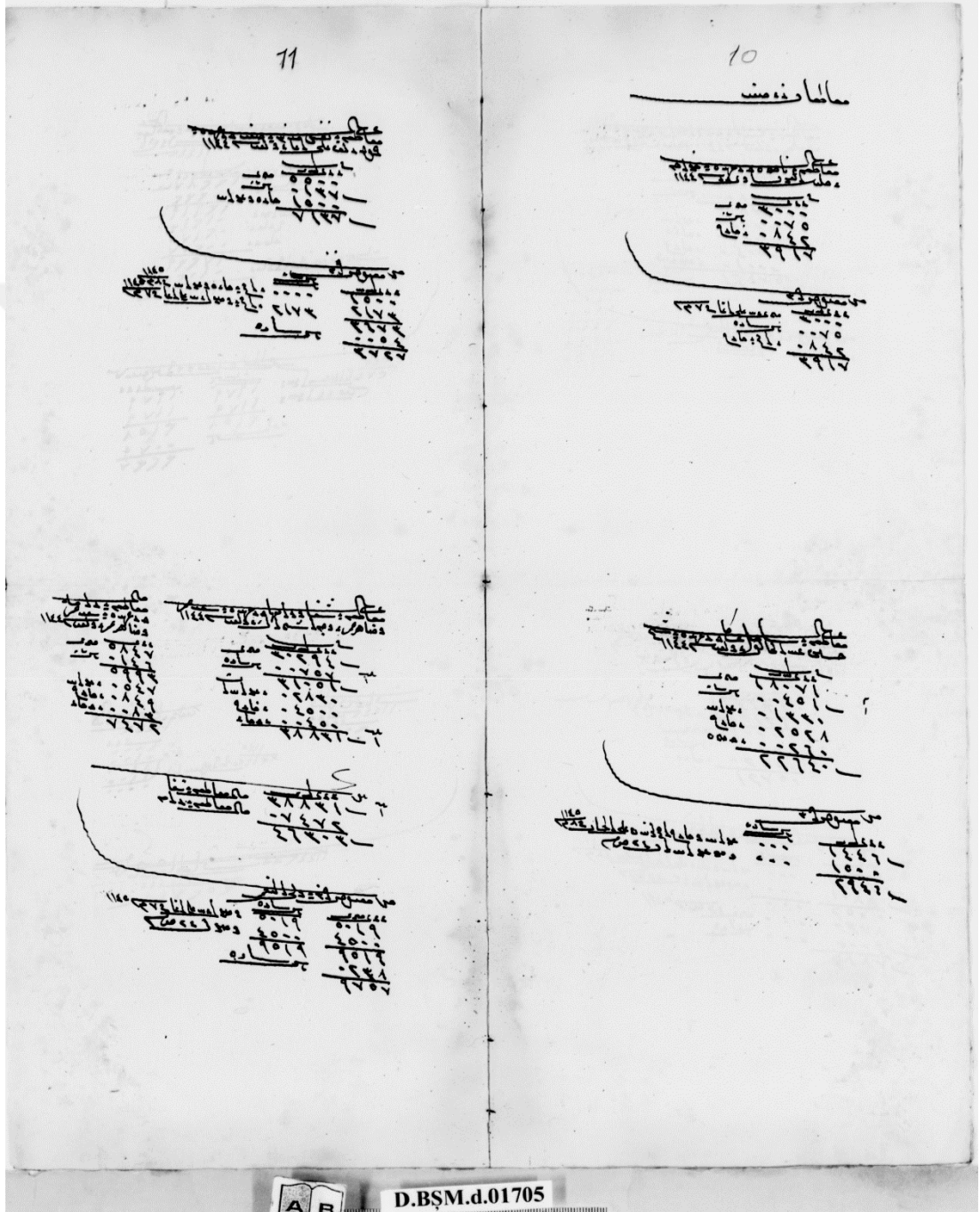
EK 8: Sayda Eyaleti mukataalarının bir listesinin verildiği 1144 / 1731-32 senelerine ait olan Baş Muhasebe Defteri (s. 6-7)
(BOA, D.BŞM.D, nr.1705)

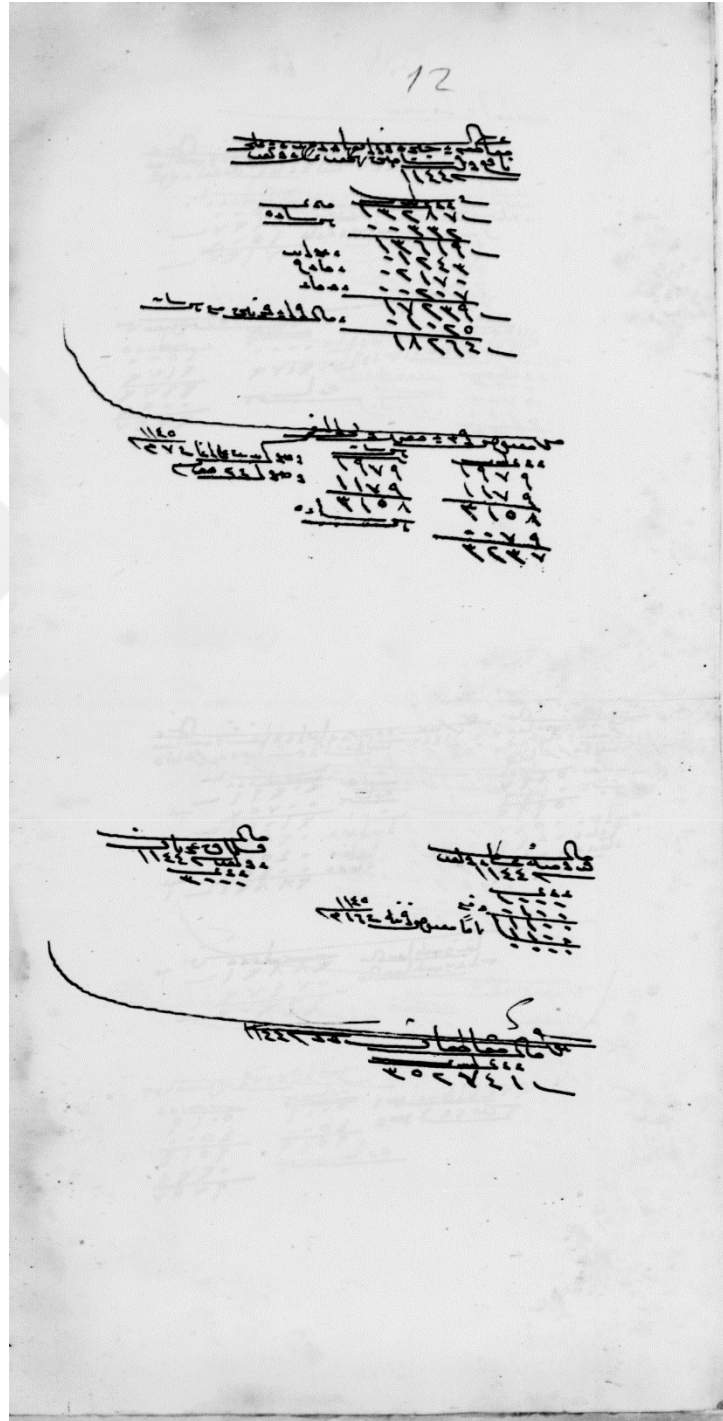


D.BŞM.d.01705

Handwritten musical notation on a single page, featuring two systems of staves and tablature. The notation is in Arabic script, with musical notes and rhythmic symbols written above the staves. Below the staves, there are sections of tablature, which are numerical sequences (e.g., ٨٧٥٠, ١٢٣٤٥٦) used to indicate fret positions on a stringed instrument. The page is numbered '2' at the top center. The handwriting is in a traditional Arabic style, and the overall appearance is that of a manuscript or a working draft.

EK 10: Sayda Eyaleti mukataalarının bir listesinin verildiği 1144 / 1731-32 senelerine ait olan Baş Muhasebe Defteri (s. 10-11)
(BOA, D.BŞM.D, nr.1705)

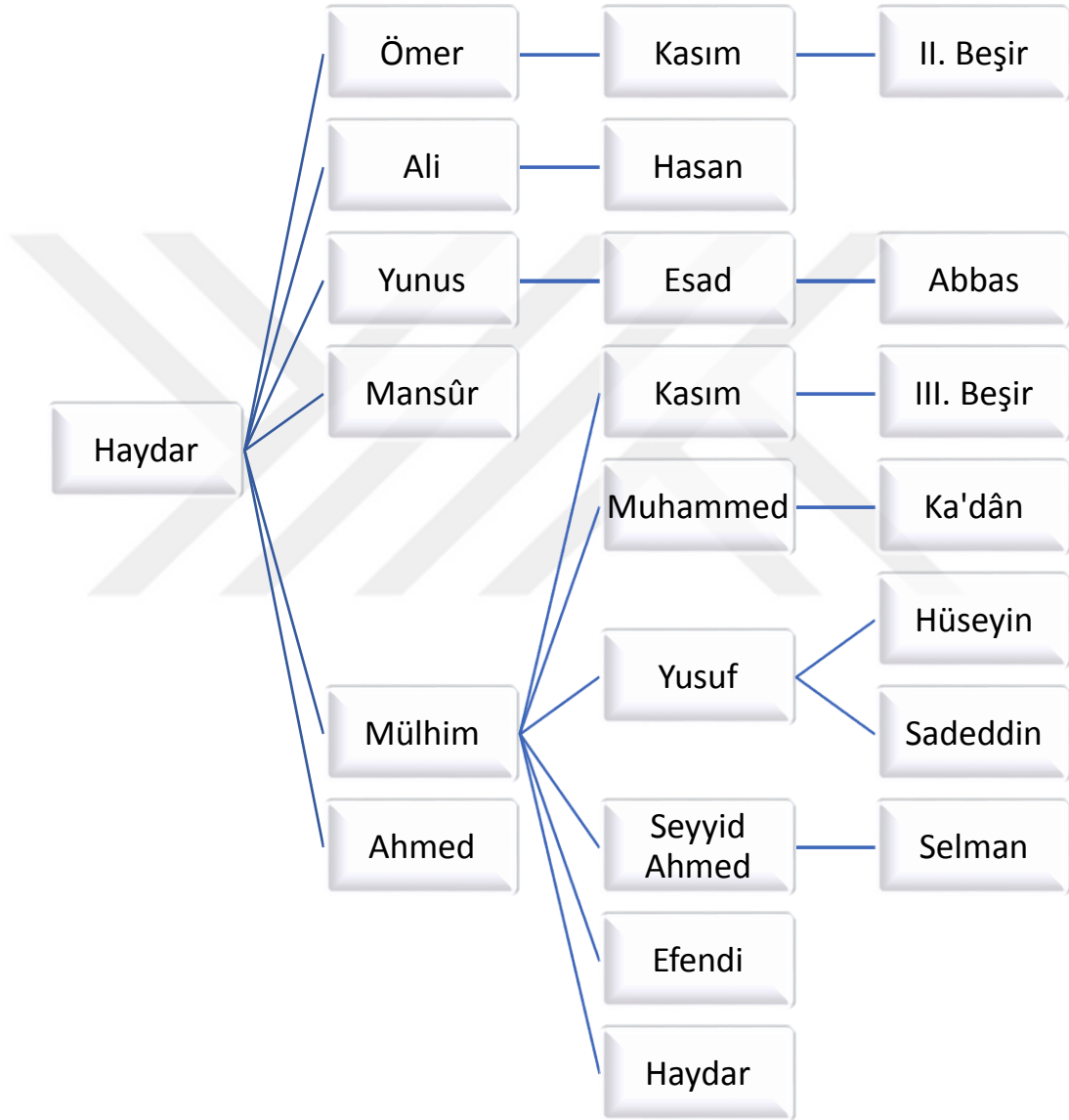




EK 12: Zahir Ömer (üstte), Bulutkapan Ali Bey (altta solda) ve Şeyh Nâsîf en-Nassâr'ın (altta sağda) temsili resimleri.



EK 13: Şihâboğulları Ailesi'nin soy ağacı* .



* Ebû Salih, Abbas: **et-Tarih es-Siyâsi li'l-Emâre eş-Şihâbiyye fî Cebel Lübnân 1697-1842**, s. 358

EK 14: Sayda Valileri* .

Valiler	Dönemleri	Tasarruf Şekli
1. Kaplan Muhammed Paşa	1698-1703	Mutasarrıf
2. Mehmed Paşa	1704	Mutasarrıf
3. Osman Paşa (Çerkes)	1704	Mutasarrıf
4. Muhammed Paşa	1705-1707	Mutasarrıf
5. İbrahim Paşa	1707	Mutasarrıf
6. Halil Paşa	1709-1710	Mutasarrıf
7. Osman Paşa	1712	Mutasarrıf
8. Yusuf Paşa	1712	Mutasarrıf
9. İbrahim Paşa	1713	Mutasarrıf
10. Muhammed Paşa	1714	Mutasarrıf
11. İbrahim Paşa	1715-1716	Mutasarrıf
12. Halil Paşa	1716	Mutasarrıf
13. Muhammed (Mehmed) Paşa	1716-1717	Mutasarrıf
14. Osman Paşa	1718-1719	Mutasarrıf
15. Mustafa Paşa	1719-1720	Mutasarrıf
16. Osman Paşa (Ebû Tavk)	1721-1722	Mutasarrıf
17. Ahmed Paşa	1724	Mutasarrıf
18. Osman Paşa (Ebû Tavk)	1725-1726	Mutasarrıf
19. Abdullah Paşa (Köprülü)	1727-1728	Mutasarrıf
20. Süleyman Paşa (Azmzâde)	1728-1730	Mutasarrıf- Başbuğu Cerde

* Bu tablo, valilere gönderilen hükümlerin yer aldığı Mühimme Defterleri, Mukataa Ahkam Defterleri gibi arşiv kayıtlarının yanı sıra 18. yüzyılda sancak ve eyaletlere yapılan atamaları gösteren Ruus ve Nişan Defterlerinden derlenen bilgilerle yapılmıştır. Daha önce Sayda Eyaleti valileri ile alakalı yapılmış listelerle karşılaştırılarak son şekli verilmiştir. Karş. Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, C. I, s. 363-366; Joudah, **Movement of Shakh Zahir Al-Umar**, s. 306.

21. Ahmed Paşa (Ebû Tavk)	1730	Mutasarrıf
22. İbrahim Paşa	1731-1733	Mutasarrıf
23. Mehmed Paşa	1734	Mutasarrıf
24. Hamûdzâde Ali*	1735	Mütesellim
25. Selim Paşa	1735-1737	Mutasarrıf-Cerde Başbuğu
26. İbrahim Paşa (Azmzâde)	1737	Mutasarrıf
27. Ahmed Paşa	1737	Mutasarrıf
28. İbrahim Paşa (Azmzâde)	1738	Mutasarrıf
29. Yakub Paşa	1738	Mutasarrıf
30. İbrahim Paşa (Azmzâde)	1740	Mutasarrıf
31. Ahmed Paşa (Kel Ahmed Paşa)	1740	Mutasarrıf
32. Esad Paşa (Azmzâde)	1741	Beylerbeyi
33. Yakup Paşa	1742-1743	Mutasarrıf
34. İbrahim Paşa (Azmzâde)	1743	Mutasarrıf
35. Ahmed Paşa	1743-1744	Mutasarrıf
36. Ali Paşa	1745	Mutasarrıf-Cerde Başbuğu
37. Osman Paşa	1745-1746	Mutasarrıf-Cerde Başbuğu
38. Mehmed paşa	1747-1750	Mutasarrıf
39. Pir Mustafa Paşa	1750	Mutasarrıf
40. Seyyid el-Hac Ahmed Paşa	1751-1753	Mâlikane-Mutasarrıf
41. Mustafa Paşa (Azmzâde)	1754-1756	Mutasarrıf
42. Sadeddin Paşa (Azmzâde)	1756	Mutasarrıf-Cerde Başbuğu
43. Mustafa Paşa (sabık Mısır valisi)	1756	Mutasarrıf
44. Mustafa Paşa (Azmzâde)	1756	Mutasarrıf

* Adil İsmail, **Documents Diplomatiques et Consulaires Relates a L'Histoire Du Liban**, C. I, s. 363.

45. Musa paşa	1757	Mutasarrıf-Cerde Başbuğu
46. Hüseyin Paşa (Mekkîzâde)	1757	Mutasarrıf-Cerde Başbuğu
47. Sadeddin Paşa (Azmzâde)	1757-1759	Mutasarrıf
48. Ahmed Paşa	1759	Mutasarrıf
49. Numan Paşa	1762-1763	Mutasarrıf
50. Muhammed Paşa (Azmzâde)	1763	Mutasarrıf
51. el-Hac Ahmed Paşa	1764	Mutasarrıf
52. Muhammed Paşa (Azmzâde)	1765	Mutasarrıf
53. Kethüda Mehmed Paşa	1765	Mutasarrıf
54. Hamevîzâde Ahmed	1764	Mütesellim
55. Muhammed Paşa (Azmzâde)	1765-1770	Mutasarrıf
56. Numan Paşa	1770	Mutasarrıf
57. Derviş Paşa (Osman Paşa-zâde)	1770-1772	Mutasarrıf
58. Receb Paşa	1772	Mutasarrıf
59. Bosnavî el-Hac Ahmed Paşa	1773	Mutasarrıf
60. Cezzâr Ahmed Paşa	1775	Mutasarrıf

ÖZGEÇMİŞ

Yahya Koç, Trabzonlu bir ailenin oğlu olarak 22.12.1979 tarihinde İstanbul'da doğdu. Lisans öğrenimini, 1998-2002 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya ve Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültelerinin Tarih Bölümlerinde tamamladı. Yüksek Lisans öğrenimini, Prof. Dr. Fikret Sarıcaoğlu'nun danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Tarih Anabilimdalı'nda, *149 Numaralı Mühimme Defteri (1155-1156/1742-1743) İnceleme-Çeviriyazı-Dizin* başlığıyla hazırladığı yüksek lisans teziyle tamamladı. 2011 yılında aynı anabilimdalında doktora öğrenimine başladı. Milli Eğitim Bakanlığı'nda 2005-2012 yılları arasında Tarih Öğretmenliği yaptı. Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü'ne 2012 yılında araştırma görevlisi olarak intisap etti. Evli ve iki çocuk babası olan Koç, halen bu kurumda görevine araştırma görevlisi olarak devam etmektedir.